

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ISSN: 2663-6840 (Print)

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія

ФІЛОЛОГІЯ

Випуск 1 (45)

**НА ПОШАНУ
Кирила Йосиповича Галаса
(до 100-річчя з дня народження)**

Ужгород – 2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Мотокі Номачі, PhD, професор університету Хоккайдо, Саппоро, Японія.

Голова редакційної ради

Наталія Венжинович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови УжНУ.

Відповідальний редактор

Юрій Бідзіля, доктор наук із соціальних комунікацій, декан філологічного факультету УжНУ.

Члени редакційної колегії

Зоя Адамія, доктор філологічних наук, професор, т.в.о. обов'язки директора Інституту російської мови і літератури Цхум-Абхазької Академії наук, Тбілісі, Республіка Грузія.

Алла Архангельська, доктор філологічних наук, професор кафедри славистики Університету в Оломоуці, Оломоуць, Чеська Республіка.

Валентина Барчан, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури УжНУ, Ужгород, Україна.

Наталія Бедзір, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янської філології та світової літератури УжНУ, Ужгород, Україна.

Аніко Бергсасі, доктор філософії з галузі «Гуманітарні науки» (спеціальність: філологія), доцент, завідувач кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, Берегово, Україна.

Міхал Вашичек, PhD, провідний науковий співробітник інституту славистики Чеської академії наук, Прага, Чеська Республіка.

Василь Івашиків, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури імені Возняка, ЛНУ імені І. Франка, Львів, Україна.

Вікторія Лебович, PhD, Університет ім. Лоранда Етвеша, Будапешт, Угорська Республіка.

Олена Левченко, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка», Львів, Україна.

Валерій Мокієнко, доктор філологічних наук, професор Інституту славистики Грайфсвальдського університету, Грайфсвальд, Німеччина.

Леся Мушкетик, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, Київ, Україна.

Сергій Потапенко, доктор філологічних наук, професор кафедри англійської філології, перекладу і філософії мови імені О.М. Мороховського Національного лінгвістичного університету, Київ, Україна.

Мацей Рак, доктор філологічних наук габілітований, професор Інституту славистики Ягеллонського університету, Краків, Польська Республіка.

Дорота Крістіна Рембішевська, доктор філологічних наук, професор, Польська академія наук, Варшава, Республіка Польща
Іван Сабадош, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, Україна.

Галина Шумицька, доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики УжНУ, Ужгород, Україна.

Кароліна Скварська, PhD, співробітник інституту славистики Чеської академії наук, Прага, Чеська Республіка.

Дмитро Цолін, доктор філологічних наук, професор кафедри англійської філології, Національний університет «Острозька академія», Україна; Університет Мартіна Лютера, доцент, Лейпциг, Німеччина.

Сергій Шаров, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Мелітополь, Україна.

Желька Фінк-Арсевскі, доктор філологічних наук, професор Університету в Загребі, Загреб, Республіка Хорватія.

Мірослав Янков'як, PhD, науковий співробітник інституту славистики Чеської академії наук, Прага, Чеська Республіка.

Вероніка Баньої, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ, Ужгород, Україна.

Олеся Харківська, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ, Ужгород, Україна.

Ольга Пискач, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ, Ужгород, Україна.

Оксана Кузьма, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури УжНУ, Ужгород, Україна.

Оксана Тиховська, доктор філологічних наук, доцент кафедри української літератури УжНУ, Ужгород, Україна.

Олеся Барчан, кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики УжНУ, Ужгород, Україна.

Наталія Петрица, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри словацької філології УжНУ, Ужгород, Україна.

Євген Соломін, кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики УжНУ, Ужгород, Україна.

Редактор-перекладач

Оксана Миголінець, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології УжНУ, Україна.

Свідцтво про державну реєстрацію: серія КВ № 7972 від 9 жовтня 2003 р.

«Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія» є фаховим виданням категорії «Б» із філологічних наук (спеціальність 035 – Філологія) на підставі Наказу МОН України № 886 від 2 липня 2020 року. Додаток 4. Журнал включено до Міжнародної наукометричної бази IndexCopernicus International (Республіка Польща).

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання: <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua>

Адреса редакції:

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», філологічний факультет, вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88017

Тел.: +380506645839, +380672841830; e-mail: visnykfilfak.uzhnu@gmail.com

ISSN: 2663-6840

Дата реєстрації: 14.11.2018

Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Протокол № 7 від 23.06.2021.

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY**

ISSN: 2663-6840 (Print)

**SCIENTIFIC BULLETIN
OF UZHHOROD UNIVERSITY**

Series
PHILOLOGY

Issue 1 (45)

**In HONOUR of
KYRYLO HALAS
(to the 100th birthday anniversary)**

Uzhhorod – 2021

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

Motoki Nomachi, PhD, Professor, University of Hokkaido, Sapporo, Japan.

Chairman of the Editorial Board

Natalia Venzhynovych, Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Deputy Chief Editor

Yuriy Bidzilya, Doctor of Social Communications, Dean of the Philological Faculty of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Board

Zoya Adamiya, Doctor of Philology, Professor, Acting Director of the Institute of Russian Language and Literature of the Chum-Abkhaz Academy of Sciences, Tbilisi, Republic of Georgia.

Alla Arkhanhelska, Doctor of Philology, Professor of Slavic Studies, University of Olomouc, Olomouc, Czech Republic.

Valentyna Barchan, Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Natalia Bedzir, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Slavic Philology and World Literature, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Aniko Beregsasi, Doctor of Philosophy in the Humanities (specialty: Philology), Associate Professor, Head of the Department of Philology of the Transcarpathian Hungarian Institute. Ferenc Rakoczi II, Beregovo, Ukraine.

Michal Vashychek, PhD, Leading Research Fellow, Institute of Slavic Studies, Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic.

Vasyl Ivashkiv, Doctor of Philology, Professor, Head of the Vozniak Department of Ukrainian Literature, Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine.

Victoria Lebovich, PhD, Lorand Etvosh University, Budapest, Republic of Hungary.

Olena Levchenko, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine.

Valeriy Mokienko, Doctor of Philology, Professor at the Institute of Slavic Studies, University of Greifswald, Greifswald, Germany.

Lesya Mushketyk, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Philology, Professor, Leading Researcher of the Institute of Art History, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Serhiy Potapenko, Doctor of Philology, Professor of the Morokhovsky Department of English Philology, Translation and Philosophy of Language, National Linguistic University, Kyiv, Ukraine.

Maciej Rak, Doctor of Philology, habilitated, professor at the Institute of Slavic Studies, Jagiellonian University, Krakow, Republic of Poland.

Dorota Kristina Rembiszewska, Doctor of Philology, Professor, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Republic of Poland.

Ivan Sabadosh, Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Halyna Shumytska, Doctor of Philology, Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Ukraine.

Karolina Skvarska, PhD, Fellow, Institute of Slavic Studies, Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic.

Dmytro Tsolin, Doctor of Philology, Professor of the Department of English Philology, Ostroh Academy National University, Ukraine; Martin Luther University, Associate Professor, Leipzig, Germany.

Serhiy Sharov, Candidate of Pedagogy, Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Literature, Kholmynsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol, Ukraine.

Zelka Fink-Arsovski, Doctor of Philology, Professor at the University of Zagreb, Zagreb, Republic of Croatia.

Miroslav Yankovyak, PhD, Research Fellow, Institute of Slavic Studies, Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic.

Veronika Banyoi, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Olesya Kharkivska, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Olha Pyskach, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Oksana Kuzma, Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Oksana Tykhovska, Doctor of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature, Uzhhorod National University, Ukraine.

Olesya Barchan, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Ukraine.

Natalia Petritsa, Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Slovak Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Eugene Solomin, Candidate of Social Communications, Associate Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Ukraine.

Editor-translator

Oksana Myholynets, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of English Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Sertificate of the State Registration: series CB № 7972 as of 9.10.2003.

«Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology» is a professional publication of category «B» in Philology (specialty 035 – Philology) on the basis of the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886, July 2, 2020. Annex 4.

The journal is included in the International scientific and metric base IndexCopernicus International (Republic of Poland).

All electronic versions of the articles in the collection are available on the official website edition: <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua>

Editorial Board Address:

SHEE «Uzhhorod National University», Philological Faculty, 14 Universytetska str., Uzhhorod, 88017

Tel.: +380506645839, +380672841830; e-mail: visnykfilfak.uzhnu@gmail.com

ISSN: 2663-6840

Date of Registration: 14.11.2018

Recommended by the Scientific Council of the
State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University»
Minutes № 7 of 23.06.2021

**Кирило Йосипович Галас
(1921—1995)**

КИРИЛО ГАЛАС В ОНОМАСТИЦІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45).

УДК 811.161.2'373.22(477.87):81'374:378.4(477.87-25)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).6-14

Галас А. Кирило Галас в ономастиці; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Кирило Йосипович Галас залишив нестертий слід в українській ономастичній науці, вписавши свою незабутню сторінку в історію мовознавства передусім глибокими непересічними науковими працями, якими продовжив і збагатив традиції ономастичних студій на Закарпатті.

У стислій довідці, вміщеній в енциклопедії «Українська мова» (автор – П.П. Чучка), повідомляється, що Галас Кирило Йосипович (4. IV 1921, с. Іза, тепер Хустського р-ну Закарпатської області – 5. VIII 1995, Ужгород) – український мовознавець, кандидат філологічних наук з 1961 р. Автор праць «З топоніміки Закарпаття» (1958), «Топоніміка Закарпатської області (назви населених пунктів)» (1961), «Топонімія в «Гайдамаках» Т.Г. Шевченка (1964), «Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті» (1979), «Назва як мовна одиниця (на матеріалі української мови)» (1985), «Загадковий доктор Гарайда» (1985). Співавтор «Угорсько-українського словника» (1961) [ЕУМ 2000, с. 85]. За цими рядками – визнаний учений-мовознавець, а ще глибоко порядна і світла Людина з нелегкою, драматичною долею, високопрофесійний педагог, віртуоз слова – академічного й поетичного. Маємо за честь сказати слово про відомого українського ономаста, наставника в роки студентського навчання, і робити це вкрай непросто з відомих причин. По-перше, вже немало опубліковано теплих споминів друзів, студентів, колег, які десятиліттями спілкувалися з Кирилом Йосиповичем. Не одне покоління випускників шкіл Закарпаття і студентів Ужгородського університету, де він працював, із вдячністю згадує свого викладача: «Він не просто працював на кафедрі у звичайному буденному розумінні слова – він виконував високу місію викладача університету, бо мав взірць такого викладача, коли здобував свого часу освіту, був вихователем – патріотом, високоерудованою людиною, яка давала приклад професійного мислення і студентам, і колегам» [Розумик 2011, с. 13]. А ще надзвичайно відповідально, бо йдеться про викладача, який не тільки вів один із найскладніших курсів – історичну граматику української мови, а й про те, як віднайти слова, які б змогли ввібрати всю силу визнання і вдячності перед

авторитетом знань. Не вдаючись до гри голосом чи будь-яких ефектних трюків публічного мовлення, Кирило Йосипович академічно, системно викладав наукові факти. Ми, студенти, тоді не знали, що за плечима в нашого викладача – університетські студії в Будапешті, а потім ще один курс навчання в щойно відкритому Ужгородському університеті. Відповідаючи на практичних заняттях, ми бачили, як світяться очі і з'являється приязна усмішка в Кирила Йосиповича після успішної відповіді студента. І ми вчилися, хотіли вчитися, ми відчували, що нас веде Майстер...

Професор В.І. Статєєва, яка була студенткою, а згодом колегою К.Й. Галаса, зізнавалася, як нелегко писати про нього, бо «переслідує боязнь якнайменше схибити в словах про цю людину, щоб не сплиномовити, не спустодзвонити, бо йому це було б не до вподоби» [Статєєва 2002, с. 3]. Це істинна правда, ми пам'ятаємо, як Кирило Йосипович не любив зайвого пишності, тріскотні, словоблудства.

«Усі, хто слухав його лекції, наукові доповіді на конференціях, при обговоренні наукових робіт (статей, дисертацій, монографій тощо), читав його праці, однотайні в оцінках – це був глибокий, різномірно обізнаний та високоерудований учений, з оригінальним самостійним мисленням, зі знанням кількох мов [...]. У своїх наукових пошуках не обмежувався тільки україністикою, завжди йшов ушир та вглиб, максимально використовуючи наукові здобутки інших країн – славістики, германістики, романістики, угорського мовознавства тощо» [Статєєва 2002, с. 13].

Наукові інтереси К.Й. Галаса охоплювали лексикологію, діалектологію, історію мови, історію мовознавства, культуру мови, лексикографію. Проте найвагоміший внесок учений здійснив у теорію та історію слов'янських власних назв (огляд його наукової спадщини різною мірою представлений в аналітичних статтях) [Статєєва 2000; Статєєва 2002; Статєєва 2011; Стрижак 2002; Розумик 2011; Чучка 2002]. Професор П.П. Чучка писав про свого старшого колегу: «К.Й. Галас збагатив ономастичну науку новими думками, свіжими ідеями, вагомим внеском у теорію та історію слов'янських власних назв» [Чучка 2002, с. 37]; «... він фактично запо-

чаткував систематичне дослідження власних назв на Закарпатті, добре знав українські народні говори нашого краю і принципи номінації ...» [Чучка 2002, с. 35]; «К.Й. Галас – це вроджений ономаст, це самобутній філолог, роль якого важко переоцінити [Чучка 2002, с. 38].

Обігруючи етимологію прізвища вченого, П.П. Чучка чітко і без перебільшення визначив, ким є Галас в історії української мовознавчої думки: «Так, К.Й. Галас увійшов до української ономастики, вписався до історії українського мовознавства не лише тим, що збагатив український ономастикон ще на одне українське прізвище [...]. Якщо для української мови лексема *галас* – це звичайний собі іменник, у нашому випадку звичайне прізвище, то для українського мовознавства *Галас* – це не просто прізвище. Галас – це ім'я, це іменитість серед славістів, особливо серед слов'янських ономастів» [Чучка 2002, с. 37].

Визнання «вродженого ономаста» [Чучка, 2002, с. 38] К.Й. Галас здобув передусім як дослідник топонімів Закарпаття. За бібліографічними відомостями, перші наукові публікації, тоді ще студента славістичного відділу Будапештського університету Кирила Галаса, з'явилися 1942 року у двотижневнику «Літературна неділя», що видавався «Подкарпатським обществом наук» і виходив в Ужгороді. Протягом 1942–1944 років у «Літературній неділі» з'явилося вісім мовознавчих праць К. Галаса. У трьох із них («Осонь» (1943), «Григорій чи Георгій» (1943), «У Сиготі» або «у сиготі» (1944)), а також у четвертій «Псевдоніми й імена героїв в нашій літературі» (1942) (імовірність авторства якої встановив Б.К. Галас) молодий автор торкається питань етимології й ономастики.

На становлення ономастичних зацікавлень Кирила Галаса безпосередній вплив мали професори-славісти Будапештського університету, особливо видатний вихованець Вігольда Ташицького Іштван Кнієжа. К. Галас згадував: «В університеті я слухав лекції зі славістики спочатку у професора Дюли Лазіціуса, що тимчасово очолював кафедру слов'янської філології... а згодом у професора Іштвана Кнієжі, та таких чудових учених і педагогів, як Золтан Трочані, Ласло Гадрович...», які давали слухачам відомості високої проби. Нарис про І. Кнієжу в посібнику «Українська топонімія Закарпаття» К.Й. Галас почав з оцінки Бели Калмана: «Відомий угорський ономаст Бела Калман мав усі підстави найвидатнішою постаттю серед угорських дослідників-назовознавців уважати саме академіка Іштвана Кнієжу. Це справді видатний представник мовознавства в Угорщині другої чверті нашого століття» [Галас 1979, с. 94].

Не можна оминати також ролі Гядора Стрипського у долі Галаса-ономаста, бо саме завдяки наполегливим спонукуванням Г. Стрипського фіксувати і вивчати народну мову на хвилі піднесення студенти-славісти Омелян Балецький, Йосип Архій, Кирило Галас у 40-их роках ХХ ст. почали активно друкувати в ужгородській «Літературній неділі» свої ранні мовознавчі розвідки з ономастики й діа-

лектології, які вже засвідчували високий європейський рівень [Галас 2019, с. 35].

Навчаючись в аспірантурі на кафедрі української мови Ужгородського університету (1954–1957), К.Й. Галас виконав кандидатську дисертацію «Топоніміка Закарпатської області. Назви населених пунктів». Професор П.П. Чучка відзначив, що К.Й. Галас один із перших в Україні виконав таку роботу [Чучка 2002, с. 38], виконав на достовірному живомовному матеріалі із широким залученням давніх писемних джерел. У спогадах Кирило Йосипович згадував: «захистив у 1961 році кандидатську дисертацію з топоніміки – це була перша така кандидатська дисертація на Україні та й у країні взагалі. Захисту я ждав, правда, два роки...». «Загадкову» історію навколо «чи не першого в Україні серйозного дослідження, присвяченого ойконімії взагалі», докладно виклав О.С. Стрижак у статті, вміщеній у збірнику пам'яті Кирила Галаса [Стрижак 2002].

З 1962 р. Кирило Галас був у складі Комісії з топоніміки та ономастики при Відділі суспільних наук АН УРСР, пізніше Української ономастичної комісії (про назву, зміни назви, склад комісії й ономастичну хвилю в Україні див. статтю Ю.О. Карпенка «Олексій Сильвестрович Стрижак, видатний український ономаст»).

Наукова діяльність кафедри української мови Ужгородського університету, яка набрала обертів під керівництвом професорів С.П. Бевзенка і Й.О. Дзєндзелівського, охоплювала й ономастичну проблематику, і діалектно-ономастична робота активно розгорталася. На кафедрі, згадує Т.М. Розумик, склалася дружня творча атмосфера, яка сприяла розвитку досліджень у галузі історії мови, історії українського мовознавства, діалектології, ономастики та інших галузей мовознавства. В цій атмосфері Кирило Йосипович був науковим лідером, думка його важила, його присутність надихала, мобілізувала до праці [Розумик 2011, с. 13].

Професор В.І. Статєєва розкриває код наукового авторитету Кирила Галаса: глибокий інтелект К.Й. Галаса, який однаковою мірою блискуче володів як аналізом, так і синтезом, у сполученні з багатющою літературою, що використовувалася ним, та при застосуванні плідного наукового методу – комплексного підходу, який враховував дані не тільки лінгвістики, але й інших наук, у сполученні з винятковою науковою сумлінністю дозволяв формулювати переконливі та аргументовані висновки [Статєєва 2002, с. 13–14].

Пригадується, як Й.О. Дзєндзелівський захоплювався хистом Кирила Йосиповича проникнути вглиб етимології назви, як він умів ухопити кінець ниточки – і заплутаний клубок розкручувався.

Розгорнуті етюди Галаса про переважну більшість закарпатських ойконімів, як *Берегово*, *Велятино*, *Горінчово*, *Іза*, *Іршава*, *Лінці*, *Невицьке*, *Нелітино*, *Перечин*, *Подобовець*, *Раковець*, *Рахів*, *Ужгород* та інші дотепер захоплюють читача новизною думок, філігранністю підходу до аналізу назв та переконливістю доведень [Чучка 2002, с. 38].

Тож у чому полягає унікальність ономастич-

них досліджень К.Й. Галаса? Звідки висока достовірність його ономастичних етимологій?

Найкоротша відповідь – це системний підхід до власних географічних назв. Системність пролизує у К.Й. Галаса всі етапи дослідження власної назви від моменту запису її нинішнього звучання у засвідченні писемних пам'яток минулих епох аж до з'ясування кінцевої етимології назви і виражалася в таких принципових засадах:

1. Етимологічному аналізу дослідник піддавав тільки автентичні живомовні назви, записані з уст місцевого корінного населення зі збереженням усіх тонкощів говірки, а не адміністративні покручі чи штучні форми, вигадані різними комісіями нашого часу. К.Й. Галас уважно записував і аналізував традиційні топоніми зразка *Воловий, Богырєвиця, Лумшоры, Нєтровець, Синєвир...* Він намагався уникати штучних витворів зразка *Ділове, Комсомольське, Лємківці, Лісковець, Приборжавське* та бюрократичні перекручення зразка *Буштина, Горінчєве, Лисичєве, Солотвино, Чертеж, Жденісьє*. До речі, К.Й. Галас був противником усяких перейменувань географічних об'єктів.

2. Установлюючи сучасну локалізацію географічного об'єкта у просторі, завжди прагнув засвідчити на місці також і фізичні риси (розміри та форму) відповідних мікрооб'єктів, їх функції, навіть назви їх власників.

3. Науковець намагався зібрати на місці назви й сусідніх географічних об'єктів, найменування яких могли б пролити світло на походження аналізованого топоніма. Тому в усіх його ономастичних розвідках наведені аналогії та паралелі з різних регіонів України та порубіжжя.

4. К.Й. Галас з'ясував, чи відома в цьому регіоні лексема, яка могла стати базою для утворення відповідного топоніма і яка семантика певної лексеми.

5. Системність ономастичних досліджень К.Й. Галаса полягає і в тому, що твірні основи описуваних ним топонімів він шукав та знаходив не в будь-яких мовах світу, а тільки в тих, які мали колись реальний стосунок до Карпат (передусім, в українській, польській, словацькій, болгарській, сербській, хорватській, угорській, румунській, німецькій). Про такий мовний «антураж», розмірковує О.С. Стрижак, яким виділявся Кирило Йосипович, як і багато його земляків, що виростили в строкатому мовному оточенні і здобули освіту на Заході, можна було лише мріяти [Стрижак 2002, с. 21].

6. Учений добре знався на загальних принципах номінації, що діють у слов'янських мовах при надаванні назв географічним об'єктам, бо усвідомлював, що без цього ономастичні етимології приречені на фантазію. Він постійно рахувався з тим, що може, а що не може стати власною назвою, яка означає денотата може бути достатньою для того, аби на її основі постала власна назва. Він враховував дію законів відносної негативності, дію закону ряду та інших законів (статті «До питання вивчення топоніміки Закарпаття» (1957), «*Говерля, Вигорлят*» (1961), «Дані діалектної топонімії як засіб хроноло-

гізації мовних процесів і явищ» (1983), «Апеллятив *бріще* в западноукраїнської топонімії» (1984)).

7. При встановленні етимології топоніма К.Й. Галас майже ніколи не спокушався фонетичною близькістю зіставлюваних слів, а завжди враховував функції кожної морфеми відповідного топоніма, передусім коли йшлося про такі форманти, як **-ани, (-яни), -ичі, -овичі, -івці, -инці, -ята** і т. п. Рахувався з національною специфікою форм окремих моделей (статті «*Орява, Орава*» (1964), «Гідронімія Закарпаття (До питання про назву ріки Уж)» (1965), «Давньоруські апеллятиви **льбава, *льнькъ* в основі українських топонімів *Обава, Онук*» (1982), розвідка «До питання про антропоніми *Нечай, Нечак* і топоніми *Нечачь ЛѢсь і Нечачь Потокъ*»).

8. Дослідник добре знався на стратиграфії окремих моделей слов'янських і неслов'янських власних назв та навіть окремих їх формантів. Безпосереднім підтвердженням цього може служити й те, що теоретичній їх мотивації він присвятив працю «Назва як мовна одиниця» (Ужгород, 1985). «Хоча посібник К.Й. Галаса став корисним передусім студентам Ужгородського університету при вивченні вузівських курсів сучасної української літературної мови (усіх її розділів), вступу до мовознавства, загального мовознавства, спецкурсів, у системі науково-дослідної роботи студентів (при написанні курсових, дипломних та магістерських робіт), ще більш цінний він для аспірантів, викладачів, науковців, оскільки знайомить з новаторською постановкою багатьох ключових теоретичних мовознавчих проблем, зокрема таких, як розуміння назви (загальної і власної); категоріальні ознаки назви як окремої мовної одиниці; співвідношення між назвою і словом, словосполученням, фразеюмою, перифразом; назви і частини мови; назва і лексичне значення; співвідношення лексичного значення, поняття та уявлення; питання про наявність / відсутність лексичного значення у т. зв. службових словах, вигуках; правопис складених власних назв; етапність творення назв; способи назвотворення; необхідність діхронного підходу при дослідженні способів назвотворення тощо, – проте й по сьогодні не можна, на жаль, констатувати значного поширення цих новаторських ідей» [Статєєва 2011, с. 23].

10. К.Й. Галас послідовно виступає також за дотримання закону фонетичних відповідностей при встановленні етимології порівнюваних фактів, але заперечує їх абсолютизацію, зокрема коли вони є сумнівної вартості.

Основною, подвижницькою працею всього життя К.Й. Галаса є «Словник українських топонімів Закарпаття». Це своєрідна енциклопедія краю, створена не колективом, а однією особою, – і в цьому її незаперечна цінність. Якби Кирило Йосипович уклав тільки один цей словник – його ім'я вписалося б у ряд найавторитетніших науковців України, що створили справжні науково-культурні цінності народу [Статєєва 2002, с. 14].

Над «Словником українських топонімів За-

карпаття», «покликаним прийти на зміну “Карпаторусским межевым названиям из пол. XIX и из нач. XX в.” О.Л. Петрова», неперевершеного доти інформанта у галузі закарпатоукраїнського топонімікону, К.Й. Галас працював увесь час після захисту кандидатської дисертації, думаючи, що десь колись удасться використати його для підготовки докторської дисертації. У спогадах зізнався, що й на пенсії не випускає з виду «Словника», має час для роздумів, для деяких узагальнень, для принагідних доповнень, виправлень у своєму дітищі, вірячи, що хоч дещо залишиться з його багаторічної праці.

Основні теоретичні засади цієї праці викладені в статті «Словник українських топонімів Закарпаття» [Галас 1993], що є, власне, передмовою до словника, датованою серпнем 1990 року. Словник К.Й. Галаса від відомої праці О.Л. Петрова відділяє півстоліття, і різниця між ними велика: 1) неоднаковий обсяг; 2) різний характер подання матеріалу; 3) нетотожне охоплення території. Стосовно різного охоплення території К.Й. Галас пояснював: «Петров охопив і ті регіони, що на сьогодні залишилися на територіях Словаччини, Угорщини та Румунії, у той час як наша праця не виходить за межі сучасної Закарпатської області. Це зумовлено як тим, що ми не чіпали проблем, які мають специфічний характер у зв'язку з належністю цих земель до інших державних утворень, так і тим, що топонімія цих регіонів успішно й об'єктивно може досліджуватись (і досліджується) ученими відповідних країн» [Галас 1993, с. 111]. Що стосується різного характеру подання матеріалу, на відміну від О.Л. Петрова, К.Й. Галас прагнув до того, «щоб цей матеріал був лінгвістично освітлений, щоб читач більш-менш чітко уявляв, із яким мовним матеріалом він має справу, які назвотворчі процеси сформуливали поданий тут топонімікон. У Петрова, звичайно, й близько цього не було» [Галас 1993, с. 111].

Слід відзначити, що К.Й. Галас дуже схвально відгукувався про працю О.Л. Петрова (попри критику, якої вона зазнавала): «невтомність, новизна ділянки та, кажучи образно, «мале діло замість великого безділля» – це те, за що історія української науки, у тому числі, звичайно, й ономастика, назавжди залишиться вдячною О.Л. Петрову, на працю якого посилання не припиняються до наших днів, що є красномовним підтвердженням великої служби, яку виконала праця Петрова для славістики та суміжних із нею галузей [Галас 1993, с. 111]. У книзі «Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті», а ще раніше в статті «О.Л. Петров і українська ономастика» [Галас 1969] К.Й. Галас дає докладний огляд праць О.Л. Петрова з метою показати, скільки зроблено Петровим, щоб запропоновані ним для науки, зокрема для ономастики, дані були надійними: «Як видно, Петровим зроблено чимало. І не можна не віддати належного йому за внесок, який він зробив у науку, у вивчення історії Закарпаття, в тому числі і в дослідження закарпатоукраїнського власної-

менного багатства. Це, звичайно, зовсім не означає, що слід закривати очі на його методологічні та політичні позиції, які для нас абсолютно неприйнятні [Галас 1979, с. 34].

Структуру «Словника українських топонімів Закарпаття» К.Й. Галаса традиційно, як і всякої іншої праці такого типу, складають окремі статті, розміщені, на відміну від звичайних подібних праць, у буквофонемному порядку. Історичний фактаж, якщо він був розпорядженні автора, подається на початку статті із збереженням записів, які були в тих працях, із яких узяті ці дані. Завершується стаття лінгвістичним аналізом назви. Лінгвістичний аналіз автор прагнув дати такий, щоб, наскільки це можливо, був розкритий назвотворчий процес і щоб стало ясно, як і з якого мовного матеріалу одержано ту чи ту географічну назву, тобто вчений намагався показати, як назва виникла, яких змін на протязі свого буття вона зазнала і якою вона врешті-решт стала. Оперуючи такими термінами, як *субстантивіт* (*Дубовé, Крásна, Давьітково*), *еліптит* (*За Рікóв*), *номінативіт* (*Заріка, Загорá, Завóдá*), К.Й. Галас робить це з певних переконливо обґрунтованих теоретичних міркувань [Галас 1993, с. 112–113].

Увагу читача, передбачає К. Галас, приверне й те, що всі компоненти складених назв подаються в його праці з великої літери. Це теж не випадковість. У цьому виявляється розуміння ученим власної географічної назви, передусім складеної. За переконанням К.Й. Галаса, у власних назвах усі компоненти співвідносяться не з чимось узагальненим, а лише з чимось окремим, бо кожна власна назва стосується, як відомо, лише уявлення про окремий об'єкт називання. Отже, автор приєднується до тих мовознавців, що в складених власних назвах бачать тільки такі елементи, що виражають окреме, а не загальне. Тому в таких назвах усі їх складові компоненти (у нього в цьому плані найчастіше звертають на себе увагу прийменники) він подає з великої букви, не вважаючи їх такими, що виражають узагальнення. У зв'язку з цим К.Й. Галас намагався у своїй праці витримувати ці важливі, на його погляд, принципи назвотвору та назвознавства в цілому.

Матеріалом для автора було те, що містилося в доступних опублікованих джерелах, і те, що було зібрано на місцях власними силами та силами вихованців-студентів, які під його керівництвом протягом десятиліть виконували курсові та дипломні роботи з топоніміки. Останньою фундаментальною працею, дані якої врахував К.Й. Галас, був «Словник гідронімів України» (1978).

Праця К.Й. Галаса містить як старовинний, так і новий матеріал. Історичні дані, подані в статтях, документують це достатньо.

Для аналізу залучався значний матеріал із словників найрізноманітнішого характеру, дані з живих народних говорів, факти з різних праць як вітчизняних, так і зарубіжних, що видно з самої праці та доданого списку використаної літератури.

К.Й. Галас визнавав, що до абсолютної повно-

ти охоплення топонімії, незважаючи на солідний обсяг своєї праці, він і не прагнув, бо це й неможливо. У «Словнику» не представлено особливо ті численні нові назви, що пов'язуються з новими об'єктами найрізноманітнішого характеру, що появлялися й появляються повсякденно у зв'язку з величезними масштабами будівництва, різноманітної господарської діяльності заводів, фабрик, колгоспів, лісгоспів тощо. «Усе це чекає на наступних сумлінних дослідників, покликаних гідно зафіксувати ті назви, у яких відбилися нове життя возз'єднаного Закарпаття» [Галас 1993, с. 114–115].

Кількість статей у «Словнику» не є водночас і кількістю географічних об'єктів. Статті фіксують назви, виявлені у вжитку по відповідних населених пунктах, вони часом можуть стосуватись одного об'єкта, але бути функціональними одиницями різних говіркових мікросистем, а це може іноді виражатися у відмінностях фонетичного і морфологічного характеру.

«Словник» містить не якийсь один клас топонімів, а всі зафіксовані топоніми: ороніми (у широкому розумінні), гідроніми, ойконіми. Це дає можливість наочніше бачити перенесення назв з одних географічних об'єктів на інші (топометонімія), орієнтуватися в таких моментах, як первинність та вторинність назви тощо [Галас 1993, с. 115]. К.Й. Галас був переконаним у тому, що праці, присвячені одному топонімному класу, не дають чіткої уяви про метонімію, інакше дуже важливу для правильного уявлення про хід назвотворчого процесу; точніше кажучи, праці з одним якимсь топонімним класом і не висувують цієї немаловажної проблеми, а також, звичайно, й не розв'язують її [Галас 1993, с. 115]. Цим, очевидно, і пояснюється відмова Кирила Йосиповича свого часу взяти участь у проєкті Словника гідронімів України. З цього приводу В.В. Німчук писав до К.Й. Галаса: *Покликаючись на те, що Ви буцімто відмовились укладати гідронімію басейну Тиси до нашого Словника, Кирило Кузьмич вслякими засобами добивається того, щоб цю частину доручити мені. Головний аргумент – тільки Німчук знає угорську мову.*

Я завжди охоче, з почуттям внутрішнього обов'язку, писав, пишу й писатиму про землю, де “світ уздрів”, про мову людей свого краю. Однак над гідронімією Закарпаття тепер працювати не можу. Та й не бачу в цьому сенсу, бо над нею працюєте більше двадцяти років Ви (як над частиною закарпатської топонімії) (лист, датований 22 січня 1971 р., зберігається в родинному архіві).

К.Й. Галас визначає свій словник як діалектний у своїй основі, топоніми в ньому, наскільки це було можливе, подано так, як вони звучать і відмінюються в тих місцях, де вони побутують. Історичні, етимологічні та назвотвірні екскурси, до яких доводиться вдаватися для з'ясування природи і характеру топонімів, надають словнику характеру історично-етимологічно-назвотвірного [Галас 1993, с. 115–116].

На думку автора, фіксація живих народномовних рис топонімів становить одну з найвагоміших

науково корисних ознак цієї праці; це робить її здатною служити надійним джерелом лінгвальної інформації топонімів, такої потрібної для мовознавців та тих іншопрофільних дослідників... [Галас 1993, с. 115–116].

Літературне оформлення у «Словнику» мають лише ті назви, що введені офіційним шляхом і не встигли набути діалектного вигляду (їх дуже мало). Є в цій праці також ті мертвонароджені форми назв, які створено було адміністрацією за часів ЧСР. Вони не могли бути залишені поза увагою, оскільки свого часу так чи інакше функціонували, вважаючись українськими відповідниками до іншомовних назв, переважно угорських за походженням. У «Словник» унесено також ойконіми з угорської етнічної смуги, оскільки вони вживалися чи вживаються й українцями як частина українського топонімного реманенту, хоч виникли ці назви й живуть по-своєму в окремому мовному середовищі як частина угорського топонімікону, будучи територіально-адміністративно залученими до українського топонімікону, що позначається до певної міри на їх мовному оформленні [Галас 1993, с. 116].

К.Й. Галас мав велику надію, що його праця буде зустрінута всіма зацікавленими цілком прихильно принаймні як гідна заміна “Карпаторусским межевым названіям из пол. XIX и из нач. XX в.” О.Л. Петрова [Галас 1993, с. 115]. Ні в кого з фахівців не виникає сумнівів щодо унікальності і незаперечної наукової вартості підготовленого К.Й. Галасом «Словника»: «Ні охопленням фактичного матеріалу, ні глибиною його історичного та етимологічного аналізу багатотомний «Словник українських топонімів Закарпаття» К.Й. Галаса не має рівних собі в Україні» [Чучка 2002, с. 39]. До майбутніх звернувся відомою латинською сентенцією: *feci, quod potui, faciant meliora potentes* (Я зробив, що міг, нехай краще зроблять ті, що можуть). А зробив він неймовірно багато і зробив на такому рівні, до якого ще рости і рости, принаймні, щоб усвідомити всю філософію цієї титанічної праці.

Своєрідним продовженням статей з етимології та ономастики К.Й. Галаса П.П. Чучка назвав солідний критичний огляд наукових праць про карпатську ономастику «Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті» (Ужгород, 1979) [Чучка 2002, с. 38]. На жаль, поліграфічний рівень цього видання вкрай незадовільний. Після появи сигнального примірника книги Кирило Йосипович у розпачі відмовився забрати тираж із друкарні. На сьогодні нам удалося передрукувати цю працю і підготувати її до повторного видання з тим, щоб вона продовжила своє життя як вагомих посібник з ономастики для студента і не тільки для нього.

Праця оригінальна тим, що автор, висловлюючи в ній прописні істини ономастам-початківцям, не повчає, які методи дослідження в топоніміці є більш ефективні, а які – менш ефективні, що в ономастиці головне, а що другорядне. Він

піддає кваліфікованому критичному аналізу науковий доробок 90 вчених із європейськими іменами, які зробили внесок в ономастику Карпатського регіону упродовж останніх 150 років. Найбільші за обсягом нариси присвячені таким особистостям, як І.П. Філевич (1856–1913), О.І. Соболевський (1856–1929), О.М. Петров (1871–1932), Г.М. Стрипський (1875–1946), І.А. Панькевич (1897–1968), В.В. Німчук, О.М. Трубачов, Ян Станіслав (1904–1977), Я. Меліх (1872–1963), О. Бонкало (1880–1959), І. Кнісжа (1898–1965), В. Белаї, І. Сабо (1898–1969), Л. Деже. Таку книгу можна назвати історією дослідження ономастики Карпат: її автор розумно, критично, але коректно розглядає методіку і методологію, яку застосовували європейські вчені при дослідженні середньовічної і сучасної ономастики Закарпаття, не оминаючи при цьому ні здобутків, ні прорахунків учених. Автор сподівався, що написані ним рядки про історію дослідження закарпатоукраїнської топонімії будуть тим матеріалом, що в добрий час увіллється хоч якоюсь частиною у нарис історії вивчення української топонімії [Галас 1979, с. 4].

Дуже влучно окреслила відмітні риси індивідуального мовостилі Кирила Йосиповича, високоінтелектуального вченого-мовознавця, досвідченого педагога, зрілого поета-науковця, працелюба, принципової і справедливої, не фальшивої людини, для кого наукова та педагогічна діяльність була не тільки службою заради платні, але й покликанням, В.І. Статєєва: «Хочеться сказати ще про одне. Про його стиль, його мову, його слово – оте слово, що стало і його професією, і його життєвою пасією. Цим словом він, крім усього іншого, ще й володів блискуче. Отже до всіх інших талантів долучався іще один – мовний. Отой розлого-розгалужений, розрукавлений вислів, складні, ускладнено-перескладнені конструкції (відомо ж: чим вищий, ґрудованіший рівень мислення, тим складніші синтаксичні побудови автора-науковця), оті надзвичайно суперточні, гостропроникливі, пронизливо-пронймаючі слова, несподівано вражаючі, незвичайні, незатерті мовні образи – його індивідуальні неологізми, – викликають здивування своєю влучністю» [Статєєва 2000, с. 46]. Т.М. Розумик також додає: «Кирило Йосипович ... віртуозно володів словом – можна складати за ним словник оказіоналізмів-неологізмів» [Розумик 2011, с. 13].

Ці спостереження можна ілюструвати десятками прикладів з опублікованих і ще не виданих наукових праць, а хто слухав лекції, виступи Кирила Йосиповича на різних наукових заходах, чи й просто у розмові, мав змогу відчувати неповторну метафорику, впізнавану тонку іронію. Дуже вимогливий у першу чергу до себе, К.Й. Галас міг запально відреагувати на позбавлені наукового підґрунтя твердження. У його наукових працях можемо прочитати: *справжньою іронією над наукою звучать після таких «етимологій» слова автора...; нарис, на жаль, не витримує критики щодо географічного опису краю; як видно, це звичайна легенька народна етимологія, якою, на жаль, ще*

й досі пригощають екскурсоводи туристів; незважаючи на деяку науковоподібність викладених тут міркувань.

Кирило Йосипович не терпів лінгвістичної сваволі, а лженаукові легенди навколо походження власних назв любителів крайової історії і туризму викликали в нього обурення, емоційні реєстри якого ми не раз мали змогу відчувати. З часом засвоюєш ще один життєвий урок: ніщо не може виправдати словоблудства, фальші, обману.

Так, у «Словнику українських топонімів Закарпаття» при поясненні назви *Уж*, *-жа*, ріка, л. п. *Лабірця* серед іншого читаємо: «Спрощено «вирішував» цю проблему В.О. Ануцин, заявивши, що на Закарпатті «з-поміж змії найбільше поширені вужі (звичайні і водяні). Недарма одна з найбільших рік Закарпаття називається *Уж*. [...] Як видно, це звичайна легенька народна етимологія, якою, на жаль, ще й досі пригощають екскурсоводи туристів. [...] Кілька спроб розкрити цей топонім зробив автор цих рядків [...]. Усе це лише пошуки, зондування, не більше [Словник 2002, с. 373].

З опублікованого фрагмента Словника у статті *Ужгород* [Словник 2002, с. 370–374] видно всю складність питання щодо виникнення назви *Ужгород*: «Як утворилася форма *Ужгород*, залишається неясним (хоча штучність її цілком очевидна: уг. елемент *vár* «фортеця, замок» скальковано елементом город, а замість елемента *Ung* підставлено *Уж*). Найважчим щодо етимології тут є, без сумніву, *Ung*» [Словник 2002, с. 372].

Аналізуючи цікаву, але абсолютно бездоказову, на думку К.Й. Галаса, точку зору з приводу утворення назви *Ужгород*, викладену в одному чехословацькому виданні, автор безкомпромісно стверджує: «Незважаючи на деяку науковоподібність викладених тут міркувань, усе це лише «биття об лід» неспокійної людської думки, що ніяк не може вибратися з давно створеного замкненого кола» [Словник 2002, с. 374].

Уг, *-га*, ріка, л. п. *Лабірця*, л. п. *Бодрогу*, л. п. *Тиси* (*Ужгород-Ужок*). *Уг*, *-а...*; очевидно, *Уж* до впадіння в нього р. *Стужиці* – Це «вчена» назва ріки, відомаї сьогодні під назвою (штучною) *Уж*, і є калькою з форми *Ung*, збереженої до сьогодні угорцями. [...] Усе це, звичайно, лише даремні, хоч і сумлінні, намагання з'ясувати нез'ясоване явище (з рукопису Словника).

Наводимо кілька фрагментів – словникових статей, із яких видно, які труднощі у з'ясуванні етимології доводилося долати дослідникові, як він дбав про наукову достовірність викладених припущень. Б.К. Галас розповідав, як він радив батькові зупинитися нарешті на якійсь версії, бо вже тих *мабуть, можливо, може, імовірно* забагато.

Ошпъръ (sic! – К. Г.), гора. – Неясне. *Чопча*, *Чопч'і*, потік, л. п. *Хустця*, л. п. *Тиси* (*Хуст*): *Сорца*, потік. – Неясне. Може, щось переключено.

З приводу топоніма **Чаворова Че'рт'їж**, *-в'ор'в'ойі* *-те'їжé*, у *-в'ор'в'ойі* *-те'їжé*, лука (В. Ворота). Трохи дивує жін. рід топоніма.

Че'р'їжк, *ка*, на *-кү*, поле (Підвиноградів). [...].

Мабуть, з апел. *че'р'ак*.

Черз'ів, зова, на -зіві, поле (Боронява). [...]. Неясне. Можливо, з уг. *cserző* 'дубильний'? Тут була якась дубильня?

Чёрна, ны, у Че'рн'і, село (Черна). Топонім *Чёрна* (ні в якому разі не *Чорна!*) досить загадковий.

Чётера, -р, на -рах, поле (Смерекова). Неясне. Щось запозичене з румунської?

Мимоволі спадає на думку схожа доля лексикографічних праць, підготовлених М.А. Грицаком і К.Й. Галасом. Кирило Йосипович був у теплих товариських стосунках із Миколою Андрійовичем, писав про його настирливе збирання закарпатської діалектної лексики, що стало основним змістом і сенсом його непростого життя, і завдяки цьому зафіксовані неочіненні народні лексичні скарби, такі вартісні для слов'янознавства взагалі, а для україністики – зокрема [Галас 2021, с. 117]. У спогадах К. Галас називає українського діалектолога, Словникаря з Росішки закарпатським Далем. Обидва – і М.А. Грицак, і К.Й. Галас – поклали на вівтар науки титанічну працю, зігріту безмежною синівською любов'ю до рідної закарпатської землі, до її людей, до рясної і барвистої народної лексики, обом, на жаль, не судилося побачити плодів своєї праці.

У підготовці до друку словника Кирила Йосиповича – велика частка зусиль його сина Бориса, бо саме він протягом кількох років віддрукував п'ять тисяч сторінок цієї титанічної праці, після загибелі батька займався підготовкою словника до видання, здійснював редакторську роботу, перевіряв букву за буквою, зіставляв із рукописами, а що залишилося незрозумілим чи сумнівним, намагався самостійно з'ясувати у мовців. Борис дуже вболівав за батьків словник, бо добре розумів високу наукову вартість цієї праці, і поспішав завершити коректуру...

У передмові до «Словника» К.Й. Галаса є рядки, які не можу не процитувати: «На закінчення хочу підкреслити ту неочіненну копітку працю, яку для приведення в належний порядок цього «Словника» виконав мій син Борис Кирилович Галас, віддавши всьому цьому кілька років. Без його друкарських машинок, які натужно стукотіли днями й ночами, без його терпіння й сумлінності, без тієї самопожертви, яку він виявив, будучи завантаженим виснажливою роботою в школі, без консультацій, порад не лише технічного порядку, без дискусій, іноді гострих суперечок, що неминуче виникали в цьому складному процесі, – без усього цього цей Словник лежав би ще невідомо доки горою нікому не потрібного Вавілону...».

Уже після трагічної загибелі свою монографію

«Українська рукописна лексикографія у зв'язку з процесами формування і розвитку нової української літературної мови (кінець XVIII – початок XX ст.)» (2005 р.), підготовлену до захисту докторської дисертації, Борис Галас присвятив світлій пам'яті батька і вчителя Кирила Йосиповича Галаса. Наприкінці передмови – слова ніжної синівської любові і вдячності: «Усякі проблемні «дрібнички» (наприклад, у справі розшифрування малорозбірливих місць у рукописах) успішно розв'язувалися у 80–90 роках з участю батька – К.Й. Галаса, який був моїм найзацікавленішим консультантом, уважним, знаючим, вимогливим і доброзичливим учителем. Спілкуючись, він ніколи не нав'язував своїх поглядів, радів кожній ініціативі сина-науковця, десь глибоко в душі, напевно, картаючи себе, що колись відпустив його незвіданим і таким загайним філологічним курсом».

Дякую долі, що на цьому шляху мені не раз пощастило відчутти радість відкриття і що першим, хто зі мною цю радість поділяв, хто надихав на дальші успіхи, найчастіше був Батько».

Вони були дуже щасливі разом, батько і син.

Дякую долі, що привела мене на філологічний факультет Ужгородського університету, що пощастило вчитися у мудрих наставників, яким був Кирило Йосипович, за те, що в моєму житті з'явився Борис, молодший син Кирила Йосиповича, який привів мене в батьківську хату, в родину, де завжди цінувалися праця і порядність, де хвилювалися і раділи один за одного, тактовно підказували, радили і вказували на помилки, де вміли дружно голосно сміятися і не соромилися плакати, де завжди гостинно вітали наших студентських друзів і рідних. Якби можна було переписати бодай якісь сторінки в житті, то це було б бажання слухати і слухати про пережите, почуте, прочитане, відкрите, передумане. І нікуди не поспішати, жартома відмахуючись: «Ви мені вже це розказували», а Кирило Йосипович у відповідь посміявся б незабутнім приглушеним сміхом. А ще: скільки б не просив, охоче вимовляла б слова з боржавським діалектним *ѣ*, і прикметники у множині з кінцевим твердим приголосним (*тве'рді, зе'ле'ні, молоді*), і ще багато-багато чого. І писати наукову роботу у студентські роки попросилася б до Кирила Йосиповича.

Натомість маємо обов'язок довести до завершення таку довгу путь до читача праці Кирила Йосиповича (яку у передмові до «Словника» він назвав «нашою спільною кривавицею», маючи на увазі допомогу сина і дружини).

І якщо суджено нам видати працю Кирила Йосиповича Галаса і зробити її надбанням мовознавчої спільноти, то ми докладемо до цього всіх зусиль.

Література

1. Галас А. Гядор Стрипський в історії українського мовознавства на Закарпатті. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. Вип. 2 (42). Ужгород, 2020. С. 28–37.
2. Галас Б. Публікації К. Галаса (Матеріали до бібліографії). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наук. пр. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 420–432.
3. Галас К. Згадуючи Г.М. Стрипського. *Із роздумів про наше*. Ужгород: Гражда, 2021. С. 88–101.

4. Галас К. Микола Грицак. *Из роздумів про наше*. Ужгород: Гражда, 2021. С. 110–117.
5. Галас К.Й. О.Л. Петров і українська ономастика. *Вопросы русского и сопоставительного языкознания* (научно-тематический сборник). Ужгород, 1969. С. 55–71.
6. Галас К. Словник українських топонімів Закарпаття. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*: Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5–6 травня 1992 р.). Ужгород, 1993. С. 109–117.
7. Галас К.Й. Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті. Ужгород, 1979. 119 с.
8. Розумик Т. І мовознавець, і педагог, і поет, і публіцист (до 90-річчя з дня народження К.Й. Галаса). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». Вип. 25. Ужгород, 2011. С. 4–14.
9. «Словник українських топонімів Закарпаття» (фрагменти). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наук. пр. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 365–376.
10. Статєєва В. Кирило Галас. *Педагоги-науковці*. Ч. 2. Ужгород, 2000. С. 39–47.
11. Статєєва В. Кирило Галас. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наук. пр. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 3–20.
12. Статєєва В. Нове слово Кирила Галаса в теорії ономасіології. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». Вип. 25. Ужгород, 2011. С. 4–14.
13. Стрижак О. Руснак, Русин, Руський. Рутен. Карпаторус. Угрорус. Українець (До 80-річчя з дня народження Кирила Йосиповича Галаса). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наук. пр. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 21–34.
14. Чучка П. Галас в ономастиці і ономастика у Галаса. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наук. пр. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 35–39.
15. Чучка П.П. Галас Кирило Йосипович. *Українська мова*. Енциклопедія. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2000. С. 85.

References

1. Halas A. (2020) Hiiador Strypskyi v istorii ukrainskoho movoznavstva na Zakarpatti [Giador Strypsky in the history of Ukrainian linguistics in Transcarpathia]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seriiia «Filolohiia. Sotsialni komunikatsii». Vyp. 2 (42). Uzhhorod, 2020. S. 28–37 [in Ukrainian].
2. Halas B. (2002) Publikatsii K. Halasa (Materialy do bibliohrafi) [Publications of K. Halas (Materials for bibliography)]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Zb. nauk. pr. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod, 2002. S. 420–432 [in Ukrainian].
3. Halas K. (2021) Zhaduiuchy H.M. Strypskoho [Remembering H.M. Strypsky]. *Из роздумів про наше*. Uzhhorod: Grazhda, 2021. S. 88–101 [in Ukrainian].
4. Halas K. (2021) Mykola Hrytsak [Mykola Hrytsak]. *Из роздумів про наше*. Uzhhorod: Grazhda, 2021. S. 110–117. [in Ukrainian].
5. Halas K.Yo. (1969) O.L. Petrov i ukrainska onomastyka [O.L. Petrov and Ukrainian onomastics]. *Voprosy russkogo i sopostavitelnogo yazykoznaniiya* (nauchno-tematicheskii sbornik). Uzhhorod, 1969. S. 55–71 [in Ukrainian].
6. Halas K. (1993) Slovnyk ukrainskykh toponimiv Zakarpattia [Dictionary of Ukrainian toponyms of Transcarpathia]. *Ukrainska mova na Zakarpatti u mynulomu i siohodni: Materialy naukovopraktychnoi konferentsii* (Uzhhorod, 5–6 travnia 1992 r.). Uzhhorod, 1993. S. 109–117 [in Ukrainian].
7. Halas K.Yo. (1979) Ukrainska toponimiiia Zakarpattia v lnhvistychnomu aspekti [Ukrainian toponymy of Transcarpathia in the linguistic aspect]. Uzhhorod, 1979. 119 s. [in Ukrainian].
8. Rozumyk T. (2011) I movoznavets, i pedahoh, i poet, i publitsyst (do 90-richchia z dnia narodzhennia K.Yo. Halasa) [And a linguist, and a teacher, and a poet, and a publicist (to the 90th anniversary of the birth of K.Yo. Halas)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seriiia «Filolohiia. Sotsialni komunikatsii». Vyp. 25. Uzhhorod, 2011. S. 4–14 [in Ukrainian].
9. Slovnyk ukrainskykh toponimiv Zakarpattia (frahmenty) (2002) [Dictionary of Ukrainian toponyms of Transcarpathia” (fragments)]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Zb. nauk. pr. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod, 2002. S. 365–376 [in Ukrainian].
10. Statieieva V. (2000) Kyrylo Halas [Kyrylo Halas]. *Pedahohy-naukovtsi*. Ch. 2. Uzhhorod, 2000. S. 39–47 [in Ukrainian].
11. Statieieva V. (2002) Kyrylo Halas [Kyrylo Halas]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Zb. nauk. pr. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod, 2002. S. 3–20 [in Ukrainian].
12. Statieieva V. (2011) Nove slovo Kyryla Halasa v teorii onomasiolohii [Kyrylo Halas' new word in the theory of onomasiology]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seriiia «Filolohiia. Sotsialni komunikatsii». Vyp. 25. Uzhhorod, 2011. S. 4–14 [in Ukrainian].
13. Stryzhak O. (2002) Rusnak, Rusyn, Ruskyi. Ruten. Karpatorus. Uhrorus. Ukrainets (Do 80-richchia z dnia narodzhennia Kyryla Yosypovycha Halasa) [Rusnak, Rusyn, Rusky. Ruthenian. Carpathorus. Ugrorus. Ukrainian (To the 80th anniversary of the birth of Kyrylo Yosypovych Halas)]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Zb. nauk. pr. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod, 2002. S. 21–34 [in Ukrainian].

14. Chuchka P. (2002) Halas v onomastytsi i onomastyka u Halasa [Halas in onomastics and onomastics in Halas]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* Zb. nauk. pr. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod, 2002. S. 35–39 [in Ukrainian].
15. Chuchka P. P. (2000) Halas Kyrylo Yosypovych [Halas Kyrylo Yosypovch]. *Ukrainskya mova. Entsyklopediia*. Kyiv: Vyd-vo «Ukr. entsyklopediia im. M.P. Bazhana», 2000. S. 85 [in Ukrainian].

© Галас А., 2021 р.

Алла Галас – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; allusyahalas@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9867-4614>

Alla Halas – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; allusyahalas@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9867-4614>

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОМОВНОГО СВІТОГЛЯДУ К.Й. ГАЛАСА В КОНТЕКСТІ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ НА ЗАКАРПАТТІ (20–40-і РОКИ ХХ ст.)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2(092) (477.87) 1920/1940

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).15–21

Юсип-Якимович Ю. Формування національномовного світогляду К.Й. Галаса в контексті мовної ситуації на Закарпатті (20 – 40-і роки ХХ ст.); кількість бібліографічних джерел – 30; мова українська.

Анотація. У статті через призму аналізу світоглядних переконань простежується становлення когнітивного рівня мовної особистості, який охоплює інтелектуальну сферу, даючи вихід через мову, — до знання, національної свідомості, процесів пізнання, світогляду – зокрема, становлення національномовної особистості вченого-ономаста, історика української мови, лексикографа, поета-лірика К.Й. Галаса, формування його національномовного світогляду від русофільства до високого українства крізь призму складних історичних подій на Закарпатті 20–40-х років минулого століття. За ці 20 років наші землі пережили належність до трьох державних утворень. Початкову школу та шість класів гімназії К.Й. Галас здобував при чехословацькій владі, частину сьомого – під час Карпатської України, а 8-ий (останній) клас гімназії – при угорській окупації. У статті простежується формування національномовного світогляду К.Й. Галаса в контексті мовної ситуації 20–40-х років ХХ ст. на Закарпатті, її витоків та проєкції на шкільництво цього періоду. Простежується формування української мовнокультурної особистості К.Й. Галаса, тих підвалин, які послужили основою становлення культурнозумовленої ментальності, картини світу і системи цінностей української лінгвокультурної спільноти.

Навчання в рідному селі, чисто православній Ізі, яка була осередком, де віталися русофільські ідеї товариства ім. Духновича; потім навчання і формування русофільського світогляду в Хустській реальній, хоч і мішаній, але русофільській гімназії. Чинники, які вплинули на формування світогляду – рівень викладання вчителами-русистами словесності, перші пошуки самовираження в «слові» – в поезії, участь у засіданнях літературного гуртка, перші публікації в пресі. Простежується новий виток у житті К. Галаса в Будапештському університеті, розуміння своєї української ментальності, новий рівень мовної особистості, новий український образ світу через нові ідеї, погляди, переконання, становлення української ментальності, цілісної картини світу в свідомості особистості.

Ключові слова: К.Й. Галас, мовна особистість, русофільство, свідоме українство, українська ментальність, мовна ситуація, мовна дискусія, мовна боротьба, народовство, шкільництво.

Постановка проблеми. Предметом дослідження у статті є становлення когнітивного рівня мовної особистості, який охоплює інтелектуальну сферу, даючи вихід через мову, — до національної свідомості, процесів пізнання, світогляду – становлення національномовної особистості відомого вченого-ономаста, історика української мови, лексикографа, поета К.Й. Галаса – формування його національномовного світогляду від русофільства до високого українства через призму складного історичного контексту 20–40-их років минулого століття на наших теренах у контексті мовної ситуації цього періоду на Закарпатті, її витоків та проєкції на шкільництво.

Аналіз досліджень. Постаті К.Й. Галаса як ученого, педагога, поета, публіциста, висвітленню його життєвого шляху як громадянина-українця, його творчої діяльності присвятили свої розвідки В. Статєєва 2002, Т. Розумик 2011, М. Зимомря 2002, Ю. Керекеш 1996 та інші; оцінку доробку вченого-ономаста, автора багатьох глибоких розвідок з топонімії Закарпаття, якими він збагатив українську ономастичну науку, історика української мови дав П. Чучка 2002; високу оцінку К. Галаса як самобутнього обдарованого поета-лірика 40-х років подала Л. Голомб 2002, письменника-мислителя та публіциста – Н. Вигоданець 2002; новаторські ідеї К. Галаса в теорії ономасіології систематизува-

ла В. Статєєва 2011. Вивчення формування національномовного світогляду К.Й. Галаса в контексті мовної ситуації на Закарпатті (20–40-і роки ХХ ст.) запропоновано вперше.

Мета статі – простежити формування національномовного світогляду відомого українського вченого-ономаста К.Й. Галаса від русофільства до високого українства крізь призму складних історичних подій на Закарпатті 20–40-х років минулого століття в контексті складної мовної ситуації на Закарпатті цього періоду, її витоків та проєкції на шкільництво.

Використані методи. На сучасному етапі в лінгвістиці відбувається зміна гуманітарних парадигм. Ця зміна зумовила дослідження феномену *homo loquens*. Інтерес лінгвістів на сьогодні перемістився з дослідження, за Фердинандом де Соссюром, правил гри у шахи – зі структурно-семантичного підходу – на антропоцентричний – самих гравців як мовних особистостей. Нами застосований когнітивний метод та портретування національномовної особистості вченого-лінгвіста.

Виклад основного матеріалу. У ці дні відзначаємо 100-річчя з дня народження Кирила Йосиповича Галаса, знаменний ювілей його життєвого шляху, творчої діяльності, автора більше ста наукових публікацій з топонімії Закарпаття. Як лексикограф він напрацював 2300 сторінок Словника

топонімів Закарпаття, як поет – самобутній тонкий лірик, як публіцист – глибокий мислитель, талановитий педагог, непересічна особистість.

Народився Кирило Йосипович після повернення батька з війни 4 квітня 1921 року в селі Іза Хустського округу в працюючій селянській родині, де виховувався разом з трьома старшими сестрами.

Навчання в рідному селі, чисто православній Ізі, яка була осередком, де вігалися русофільські ідеї товариства ім. Духновича. За свідченням І. Чендея, «Общество ім. Духновича спиралося на деякі підміські сили, зокрема на остою закарпатського русофільства, православне село Ізу» [Чендей 1992, с. 64]. Я. Достал про село Ізу, де народився Кирило Йосипович, наводить такі дані: населення Ізи на той час становило – 3198 жителів; національний склад – русинів – 2797, євреїв – 376, чехів – 19, угорців – 2; релігійні громади – 2738 православних; навчальні заклади: школи – русинська (6 класів), чеська (2 класи) [Достал 2014, с. 280].

Як згадував пізніше Кирило Йосипович, Іза в його дитинстві була православна, до фанатизму зрусифікована, та все ж українська [Галас 2021, с. 127].

Та й результати голосування до першого сейму Карпатської України 12 лютого 1939 року в Ізі не свідчать про переконливу українську ментальність. Так, за даними книги П. Стерча результати були такі: у с. Іза всього голосувало – 1536; за – 427; проти – 1109, [Стерчо 1965, с. 248]; пор. наприклад, у Руському Полі – всього голосувало – 1224; за – 1216; проти – 8 [Стерчо 1965, с. 251].

Із шестилітнього віку, упродовж п'яти років (1927–1932), навчався Кирило Йосипович в Ізкій початковій народній школі, а після закінчення на «відмінно» 5-го класу він успішно склав вступні іспити в Хустську державну реальну гімназію (повна назва – Державна реальна руська гімназія з чеським відділенням). Учителька гімназії Н. Балицька так згадувала про вступні іспити до гімназії: «Найкраще пам'ятаю тих «малих», коли приходили до вступного іспиту в перший клас. Діти, може, вперше «у городі», як називали Хуст. Багато чужих людей. Малі так дуже хотіли вчитись і знали, що батьки того також бажають. Учителі по селах добре з ними працювали. Вони приходили добре підготовленими і були надзвичайно щасливі, коли їх зараховували на навчання» [Балицька 1992, с. 57]. Таким щасливим був і Кирило Галас [Сугоняк URL.; <https://www.youtube.com>]. У 1932 році він став учнем цієї гімназії (навчався тут до 1940 р.). Віддаль від села до Хуста (5 км) долав пішки. Пізніше мешкав у єпархіальному православному інтернаті в Хусті.

«Гімназія, як і вчительська семінарія чи інша середня школа на Закарпатті, в 20-30-их роках надавала закарпатським українцям статусу визнаного народу, що змагає до всебічного поступу – культурного, соціального, економічного» [Маркусь 1992, с. 10].

За свідченням В. Маркуся, у 1921–1922 рр. почала діяти в Хусті четверта за рахунком гімназія, окрім Ужгорода, Мукачєва, Берегова. Берегівська гімназія була винятково української орієнтації, Му-

качівська – москвофільської, а Ужгородська й Хустська вважалися мішаними [Маркусь 1992, с. 12].

В. Ходанич підкреслював, що вимоги до учнів Хустської гімназії були високими. Із сорока учнів першого класу в другий було переведено лише двадцять дев'ять [Ходанич 1992, с. 18].

Довгі роки директором гімназії працював В. Сулинчак, після нього – чех Томашек, українець Орос, угорець Бела Гавел. Про педагогічний колектив згадувала вчителька гімназії Н. Балицька: «Педагогічний колектив відзначався різноманітністю. Були українці із Галичини або Наддніпрянщини, чехи – так звані легіонери, що повернулись з російського полону, були і росіяни (т.зв. царські емігранти), і закарпатці (українці та русофіли). З підручників мали ми читанку Володимира Бирчака та граматику Івана Панькевича. Дуже багато залежало від учителя» [Балицька 1992, с. 57]. Викладання відбувалось й за російською граматику Є. Сабова, оскільки гімназія була змішаною.

Про вчителя української літератури, українського емігранта у гімназії згадує К.Й. Галас: «вчитель української літератури український емігрант Самійлович на своїх уроках міг говорити про Шевченка і в той же час наводити паралелі до Пушкіна, до інших поетів російських із цієї епохи, що нам подобалось... на уроках він не обмежувався суто українським матеріалом, а намагався ширше подавати літературний процес (а мушу нагадати, що русофільські настрої в Хустській гімназії, особливо серед православної молоді, в силу певних причин були досить потужними). Потім з'являється на обрії Петро Лінтур. Він викладав у нас російську літературу й історію. Завідував учнівською гімназіальною бібліотекою» [Галас 1992, с. 69].

Хоч гімназія й була мішаною, однак авторитетнішими були вчителі-росіяни. Це були білоемігранти, російські емігранти, які працювали й вихователями в Хустському єпархіальному православному інтернаті, де мешкав К. Галас. «У православному гуртожитку була своєрідна атмосфера, зокрема завдяки вихователям. Отож, були у нас два вихователі – росіяни-емігранти, хороші люди, хоч емігранти, та ще й росіяни. Це Борисов і Гартнер. Хто вони були за переконаннями? Важко судити. Ясно, що були вони монархістами. Але любов і повагу до російської культури, до російської мови, до Росії взагалі вони в нас пробудили, дали нам уяву про Гоголя, Пушкіна, інших класиків. Позналили нас, за це їм я вдячний, із російським словом у справжньому його звучанні» [Галас 1992, с. 70].

К. Галас пізніше згадував: «Наші вихователі, російські емігранти-великодержавники, настирливо прищеплювали й нам свій погляд на речі, домагаючись неприйняття нами всього українського, незалежно від того, прогресивне воно чи непрогресивне – його просто в нашій свідомості не сміло бути. Поза стінами інтернату цей дух утверджувався до певної міри і в самій гімназії такими ж емігрантами-росіянами, що працювали тут знаючими викладачами, та групою закарпатців-русофілів, що йшли сліпо за ними, будучи впевненими, що вершать

якийсь патріотичний подвиг» [Галас 2021, с. 127].

Значний вплив на становлення русофільських переконань гімназистів мав насамперед П. Лінтур. І. Чендей згадував: «У гімназії Хуста організатором, навчителем і вихователем літераторів був Петро Лінтур. Історик, визначний знавець культурного й літературного Закарпаття, знавець російської та слов'янської літератур, він був душою учнівського літературного колективу. Завжди уважний і молодь розуміючий, готовий поради, зарадити, допомогти, він користувався великим авторитетом і повагою» [Чендей 1992, с. 64].

Як зазначав І. Чендей, найпримітнішим, найдостойнішим у спілкуванні між літераторами-гімназистами була, найперше – велика взаємоповага, інтелігентність при веденні діалогу, обговорень, відсутність найменших ознак і спроб вивищитися, стати лідером, хоч зовсім-зовсім було ясно і зрозуміло; кожен може, повинен зробити тільки своє й піднятися на свою доступну сходинку. ... й досі в кожного залишилося чимало радості й благодатної щемливості при одній згадці про Хуст з гімназією, літературною громадкою захоплених словом, сподіваннями сотворили в слові дійсно вартісне і неминуще [Чендей 1992, с. 65].

Напередодні сорокових і їх початку на Закарпатті побачив світ ряд пам'ятних книг: колективний збірник поезій «12», «Живая струя», «Шаги», «Будет день», «Накануне», «Литературный альманах» [Чендей 1992, с. 66].

Щодо життя міста, за свідченням І. Чендея, тут діяли два суспільно-культурні Товариства – «Просвіта» та Общество О. Духновича. «Здається мені, що «Просвіта» мала більшу популярність серед міщан. У Хусті в 30-их роках відбулася помітна маніфестація: «День русской культуры» з відкриттям пам'ятника О. Духновичу» [Чендей 1992, с. 67].

Під час навчання в Хустській гімназії Кирило Йосипович задекларував себе як поет. Під впливом учителів (П. Лінтура) та вихователів (Борисова та Гартнера) розпочав писати російською мовою у 1939 році. Про свої юнацькі переживання він згадував: «Про мої вірші усі дізнавалися з «Русского слова». Там вони друкувалися. Я чекав їх з нетерпінням. Цікаво було, як у редакції Керча поставляться до того, що я пишу, чи я щось вартий у тій роботі, чи ні [Галас 1992, с. 70]. Дебютував молодий автор у збірнику «12», що вийшов у 1940 році. У 1941 році з'явився літературний альманах «Будет день», підготовлений К. Галасом та П. Проданом і виданий у Хусті. До альманаху увійшло 9 поезій К. Галаса. Назву альманахові дав однойменний вірш Красіна (К. Галаса) «Будет день» [Керекеш 1996, с. 30]. Назавжди залишилися пам'ятними дні, коли в гімназії Хуста в 1941 році з'явився альманах літгуртківців «Будет день» [Будет день 1941] зі вступним словом викладача Петра Лінтура, цілим соковитим гронком талановитих, допитливих, набулих перший істотний досвід орудування словом у поезії і прозі літераторів. Це була справжня культурна подія зі значенням не для одного навчального закладу, не для одного Хуста, а й усього Закарпаття.

Кирило Галас і Петро Продан, Костянтин Дюрничко і Дмитро Лазар, Мойсей Шпіцер, Михайло Симулик, Василь Вальо, Ольга Дубиніна і світлопам'ятний Дмитро Вакаров» [Чендей 1992, с. 66].

Ю. Керекеш у статті «До дня останнього» зазначив: «Кирило Галас уже з найперших кроків у літературі, що датуються 1939 роком, на повний голос заявив про себе як поет зрілий, цілком сформований, «його поезії були досконалі за формою й вагомі щодо змісту», тому він «відразу посів чільне місце серед молодих (і не тільки молодих) російськомовних поетів того часу на Закарпатті. Літературне оточення захоплювалося його творчістю» [Керекеш 1996, с. 30].

Це був історично мінливий період. Із 1921 по 1940 (за 20 років) наші землі пережили, умовно кажучи, входження до трьох державних утворень: початкову школу та шість класів гімназії К. Галас здобував при чехословацькій владі, частину сьомого – під час Карпатської України, а 8-ий (останній) клас – при угорській окупації. У 1940 році він закінчує навчання в Хустській гімназії.

Як відомо, до складу Першої Чехословацької Республіки, проголошеної 28 жовтня 1918 р., Підкарпатська Русь ввійшла після розпаду Австро-Угорщини і майже після тисячолітнього перебування (з 906 по 1918 рік) наших земель у складі неслов'янських державних утворень (Підкарпатська Русь була окремим краєм з 1919 по 1939 рр.)

Якщо в результаті політики мадяризації в 1917 році угорцями була заборонена навіть кирилична азбука, не було жодної української школи, то в ретроспективі можна об'єктивно стверджувати, що включення краю до складу ЧСР – це зміна на краще в усіх галузях життя, особливо в формуванні національно-політичної свідомості; символом свободи може слугувати те, що гімном закарпатських українців став гімн на вірші О. Духновича

«Підкарпатській Русини, оставте глибокий сон...», лунав нарівні з чеським національним гімном «Kde domov můj» і словацьким «Nad Tatrou sa blýská» – усі 3 становили державні гімни на всіх землях ЧСР; карпатські українці мали свій стяг – синьо-жовтий, що символізувало окремішність від решти держави ЧСР, автономність, яка врешті-решт була реалізована.

Чеський уряд відразу в 1919 році приступив до організації шкільництва, саме шкільництво «вимагало найбільшої опіки, щоб піднести народ духовно, культурно, піднести його національно-політичну свідомість» [Стерчо 1965, с. 25–26].

17 вересня 1921 року на Підкарпатську Русь був направлений перший представник у галузі освіти – шкільний референт Йозеф Пешек. Ситуація була важкою. Не вистачало вчителів, приміщень. Школи не мали визначеної мови навчання – був мовний хаос, не було програм, підручників, їх укладання наштовхувалося саме на мовні труднощі [Pešina 1936, с. 261; Юсип-Якимович 2018, с. 8].

Із 674 учителів Підкарпатської Русі після 1918 року прийняли присягу на вірність новій державі лише 379; інші відмовились. Їх місце зайняли

вчителі-емігранти із Галичини та Росії. Розвиток системи освіти на Закарпатті дуже підтримував Перший президент Чехословацької Республіки Т.-Г. Масарик: «Občanstvo na Podkarpatské Rusi musí být vzděláváno», зазначав він [Zatloukal 1936, с. 15].

За сприяння Чехословацької держави вже на 1921 р. у нас було 530 шкіл, із них – 357 карпаторуських, 118 угорських, 9 німецьких, 17 – зі змішаною мовою викладання. У 1936 р. уже працювало 769 початкових шкіл, 18 горожанських (середніх) шкіл [Юсип-Якимович 2018, с. 8].

У контексті мовної ситуації 20–30-х років 20 століття щодо мов викладання в школах, програм, граматик, то вже з перших днів чехословацької влади над Підкарпатською Руссю мовне питання тісно пов'язувалось із політикою і проблемою національної самобутності. Офіційно остаточно розв'язати мовне питання мав майбутній сейм, що було зазначено в 11 ст. Сен-Жерменського договору (вересень 1919 р.), а згодом повторено в «Генеральному статуті» (тимчасовому законі про управління Підкарпатською Руссю, виданому 18 листопада 1919 року). 29 лютого 1920 р. це застереження стало шостим параграфом чехословацького закону № 122: «Сойму, який буде створено в Підкарпатській Русі, належить право унормувати мову для цієї території так, щоб не розривати єдності з Чехословацькою республікою» [Магочій 1994, с. 84]. Але обіцяного сойму не скликали аж до 1938 р., коли було створено автономний законодавчий орган. Празький уряд не встиг докладно розібратись у мовному питанні, і його завдання ще більше ускладнювалось плутаними поясненнями чеських урядовців про мову і народ Закарпаття: «Назва місцевого населення неусталена: вони називають себе руснаками, русинами, підкарпатськими русинами; мову свою називають російською [ruská řeč]. Мова у них малоруська [українська], є особнім місцевим діалектом, а сам народ етнографічно є малоруським. Наведені вище характеристики не дуже точні. Чи була мова населення російською, малоросійською (українською) або особнім місцевим діалектом? [Магочій 1994, с. 86].

Влада Підкарпатської Русі з цього питання звернулася за допомогою до чеського міністерства культури. Наслідком стала зустріч п'ятнадцяти чеських академіків та лінгвістів, що відбулася 4 грудня 1919 р. у Празі. Вчені підготували звіт про літературну мову, найважливішим висновком якого було те, що 1. «питання про літературну мову будь-якого народу або його парості насамперед повинні розв'язувати представники цього народу». Звіт був спрямований проти створення «штучної нової літературної мови для населення Підкарпатської Русі. Крім того, оскільки «Генеральний статут «уже закликав уживати «місцевий» діалект для освіти, урядування і оскільки вчені погодились, що 2. мова жителів Підкарпатської Русі «безперечно малоруський діалект», то літературною мовою населення треба визнати *малоруську літературну мову*.

Академіки прихильно поставились до заведення книг та вчителів з Галичини. Хоча звіт підтримував запровадження української мови, 3. міс-

цеве населення все ж не повинно було забувати, що воно водночас *належить до великого російського народу*. Через те російську мову радилось уводити як окремих предмет у старших класах [Черничко, Фединець, 2014, с. 102].

До організації шкільництва було залучено, окрім низки українських педагогів, колишніх старшин розбитих українських армій з інших частин України, і чимало російських білогвардійців. Почався «наш місцевий мовний Вавилон» [Черничко, Фединець 2014]. Російські білоемігранти, галицькі й буковинські москвофіли схилили на свій бік духовенство продовжили справу русофілів, утверджуючи москвофільство в шкільництві та московське православ'я на Закарпатті, отримуючи фінансову підтримку із центрів російської еміграції, з Будапешта, з Варшави, врешті і від Праги.

Погляди «карпатороссов» на мову Підкарпатської Русі найповніше були сформульовані Г. Геровським. Він визнавав єдину російську мову, в якій було три діалектні групи: великоруська, малоруська та білоруська. Підкарпатські діалекти належали до малоруської групи але на відміну від багатьох учених, які писали про близьку спорідненість між діалектами на північ і на південь від Карпат, Геровський вважав, що говори закарпатців належать до *малоруського варіанту єдиної російської мови*, звідси закономірним є використання російської літературної мови на письмі [Магочій 1994, с. 84]. «Русофільський напрямок стартував з перевагою, адже російська літературна мова була кодифікована, мала великий авторитет і високу культурну цінність» [Черничко, Фединець 2014, с. 104]. Крім того, витоки русофільства на Закарпатті мають глибші корені, датуються, за свідченням П. Стерча, 1848–1849 рр. після придушення повстання Л. Кошута проти Габсбургів російськими військами під командуванням російського генерала Пашкевича. Тоді галицькі та закарпатські українці, а також словаки були на боці австрійської влади, яка обіцяла їм всілякі свободи [Стерчо, 1965, с. 23]. Участь московських військ у придушенні подій 1849 р. мала пагубні наслідки ...ці війська занесли москвофільство на Західні землі України, зокрема на Закарпаття. Першими провідниками стали закарпатські будителі: «Сила заімпонувала провідникові закарпатців Адольфові Добрянському, авторові творення «Руської Країни» з усіх українських земель, що входили до Австро-Угорщини, а за ним пішла частина інтелігенції. Від того часу москвофільство датується на Закарпатті» [Стерчо 1965, с. 24]. К.Й. Галас пізніше зазначав: «...на початку діяльності товариства імені Духновича один із войовничих антиукраїністів, онук А.І. Добрянського, філолог за освітою, Георгій Геровський у листі до правління цього товариства обурювався, що товариству, покликаному поширювати російську мову на Закарпатті, присвоєно ім'я Духновича, а не Добрянського, бо саме останній, на його думку, має вважатись першим, хто увів на Закарпатті російську мову» [Галас 2021, с. 67].

Українська мова в першій третині 20 ст. мала декілька літературних норм та правописів, які

відрізнялися один від одного. Українські землі були розділені між кількома державами і можливості розвитку української літературної мови були різними в кожному з регіонів.

Русофільська течія була представлена А. Гагатком (галицький москвофіл), І. Цуркановичем (буковинський москвофіл), А. Бескидом, братами Кміцикевичами, Камінським [Юсип-Якимович 2019, с. 318]. Це та частина інтелігенції, що потрапила під вплив російських емігрантів, які хлинули вчителами в школи і групувалася навколо «Общества имени Духновича», партії А. Бродія і С. Фенцика і так званого «Учительського товариства». Вони видавали свої газети і журнали російською мовою і домагалися того, щоб у школах мовою навчання була російська. «Общество им. Духновича» проводило в селах «дни русской культуры». Основними теоретиками цього напрямку можна вважати О. Геровського (1938), І. Гусная (1921).

У першу публічну дискусію з русофілами вступив А. Волошин, який однозначно визначився щодо необхідності української як літературної мови місцевого слов'янського населення. Дискусія відбулася у 1921 р. після того, як Пряшівський шкільний інспектор І. Гуснай опублікував невелику брошуру «Языковой вопрос в Подкарпатской Руси». Він рекомендував введення на Закарпатті російської літературної мови: «Литературный язык Пушкина, Гоголя, Тургенева был и литературным языком карпатороссов, великоросс пишет по-нашему...». Українську мову вважав німецько-австро-польською вигадкою, українську орієнтацію – сепаратизмом [Гуснай 1921, с. 3].

А. Волошин свої аргументи виклав у праці «О письменном языке подкарпатских русинов» (1921), де зумів дати об'єктивну оцінку тодішній мовній дискусії [Юсип 1993; Юсип-Якимович 2019].

Глибоко вникаючи в історію розвитку слов'янських народів та їхніх мов, посилаючись на точку зору відомого славіста В. Ягича, А. Волошин шукає історичні причини поділу на великоруську та малоруську мови. А. Волошин територіально розмежував великоросів та малоросів. І. Гуснай писав, що слово «рутени» вигадав у Галичині Стадйон і «накинув галицьким русинам у 1848 р., а в Угорщині (русинам) – вже після 1861 р.» [Волошин 1921, с. 8]. Спростовуючи цю точку зору, А. Волошин посилається на «Граматику слов'яно-руську» М. Лучкая (1830), де Лучкай розрізняв *linguam polonicam, russicam* і *ruthenicam* та окреслював кордони, де розмовляють *lingua ruthenica*.

К.І. Галас називає цю граматику «церковнослов'янсько-українською» і зазначає: «Слов'яно-руська грамматика» Лучкая, нехай і не зробила революції, такої потрібної на свій час, стала все-таки свідомством того, що українці на південних схилах Карпат бережуть, як уміють і можуть, своєю мовою, зберегли відчуття своєї співприналежності до загальноукраїнської цілості всупереч тій диявольській роздробленості, яку нам нав'язано історичною нашою долею, що ми досить довго змушені були дивитись одне на одного із-за чужодержавних

шлагбаумів, будучи гнобленими й упосліджуваними на нашій, але сторіччями не своїй, землі, розгубивши по чужих неволях чимало і своїх людських талантів, і різного роду матеріальних цінностей, і території» [Галас 1998, с. 3].

А. Волошин зазначав, що граматики ХVІ ст. добре фіксують відмінність між «нашим языком і москальським», і посилається при цьому на найстаршу слов'янську граматику Адама Богоровича з 1584 року, де «наші руські князі називалися «*duces Ruthenorum*» [Волошин 1921, с. 10]. Істинні вчені-філологи Підкарпатської Русі, наголошує А. Волошин, «всі держалися тої думки, що наш язык – малоруський, і что великорусский ніколи не може бути в нас літературним языком» і про це багато писали галицькі, українські (східні), буковинські письменники Р. Смаль-Стоцький, І. Верхратський, К. Михальчук, А. Кримський та ін. Та й сама Петербурзька імператорська Академія наук дійшла висновку, «что малорусское население должно иметь такое же право, как и великорусское, говорить публично и печатать на родном своем языке» [Волошин 1921, с. 10].

У 1919–1920-х рр. найпекучішою проблемою нової чехословацької шкільної системи управління в Підкарпатській Русі був брак граматик і підручників.

У відповідь на офіційну політику, яка для підкарпатських шкіл визнавала тільки граматику Панькевича, русофільська інтелігенція закликала до запровадження російської граматики, виданої товариством ім. Духновича (хоча насправді автором граматики був галицький русофіл О. Григор'єв, її видали під прізвищем Є. Сабова). «Настоящая грамматика является грамматикой русского литературного языка в его письменном употреблении». Тільки в «необходимых случаях» зважали на «особенности устной речи Подкарпатской Руси», а метою було ліквідувати ті винятки, щоб вивчати мову місцевих карпаторуських письменників (Духновича, Павловича, Фенцика, Ставровського-Попрадова), «следовавших в этом отношении за А.С. Пушкиным, Н.В. Гоголем, М.Ю. Лермонтовым и другими классиками русской литературы» [Черничко, Фединець 2014, с. 88]. З 1 жовтня 1936 р. граматику Сабова було рекомендовано для використання в школах. Прихильники української мови сприйняли це як зміну національної орієнтації празьким урядом.

Протягом 1930-х рр. поділ між українською та російською орієнтаціями був очевидний. Обидві орієнтації мали вплив на освіту. Педагогічна громада об'єднувала українофільських педагогів (з 1929 року), «Учительское общество» (з 1921 р.) – русофільських. Прага намагалася вирішити складне мовне становище, навіть у 1937 році був проведений шкільний референдум щодо використання граматик. У ньому взяли участь 427 шкіл: 73% опитаних надали перевагу русофільській граматиці Є. Сабова, 27% – українській граматиці І. Панькевича.

У 20-і – 30-і роки, як відомо, серед течій інтелігенції була й течія народовців, прибічників української мови з елементами місцевої народної

стихії, до яких належав і сам А. Волошин, а також закарпатці М. Долинай, В. Желтвай, П. Бокшай, П. Яцько, М. Григаші, А. Штефан, О. Бокшай, І. Грига, Л. Дем'ян, Ю. і М. Брящайки та ін. Уся ця робота дала свої результати – у 20-30-і на Закарпатті виходили українською мовою газети: «Карпатська правда», «Вперед», «Свобода», «Учительський голос», «Пробоем»; журнали: «Наша земля», «Земля і воля», «Пчілка», «Наш рідний край», «Віночок», науковий збірник «Підкарпатська Русь», календарі «Карпатської правди» і «Просвіти». Письменник Василь Гренджа-Донський, який стояв біля колиски нової української літератури на Закарпатті, вже під кінець 20-х років почав писати з орієнтацією на загальнонародну літературну українську мову [Юсип-Якимович 2019, с. 318].

У березні 1939 р. Підкарпатську Русь включили до складу Угорщини.

П. Лінтур, який завідував учнівською гімназіальною бібліотекою, з приходом угорців «успішно «вичистив» її від української літератури: «...я був випадковим свідком, згадував К. Галас, коли відправляв він з верхом навантажену, звичайно, українською літературою підводу в невідомому напрямку; пам'ятаю, одна книжка впала з воза, і була це історична праця Івана Огієнка» [Галас 1992, с. 69].

К.Й. Галас у 1940 році закінчив навчання в Хустській гімназії, ставши відомим поетом і переконаним русофілом. Без володіння угорською мовою отримати роботу було майже не можливо.

На початку 1941 року К. Галасу та його товаришам за підтримки класного керівника П. Лінтура вдалося вступити на спеціальність «Славістика та німецька філологія» філософського факультету Будапештського університету.

Під час славістичних студій на лекціях угорських учених-філологів, насамперед видатого угорського славіста Іштвана Кнежі, дійсного члена Угорської академії наук, К.Й. Галас повернув до високого усвідомлення свого українства: «Пригадуються незабутні лекції в Будапештському університеті угорського славіста І. Кнежі, вченого зі світовим ім'ям», пише К.Й. Галас.... Лекції його довелось відвідувати з осені 1941 по весну 1944 року... Так ось у цього поважного вченого протягом кількох семестрів слухав я чудовий курс «Слов'янські народи і мови», що носив характер народознавства з переважаючим лінгвістичним аналізом мов і діалектів з елементами історичної та порівняльно-зіставної граматики. Не зайвим буде нагадати, що І. Кнежа вважався одним із видатних вихованців відомого польського лінгвіста В. Ташицького, щоб було ясно, що цей угорський учений виражав не лише думку серйозної угорської, але й передової польської наукової громадськості. У лекціях йому часто доводилося перераховувати слов'янські народи та їх мови, щоб показати, як те чи інше мовне явище представлено в різних слов'янських мовах та їх діалектах. Коли я починав слухати цей курс, то був ще «переконаним» русофілом – далось взнати моє виховання в православному єпархіальному інтернаті в Хусті, де нами опікувалися російські

емігранти-великодержавники. Вони, при всій своїй освіченості, на Україну і все українське мали точку зору Петра Першого, Катерини Другої, Валуєва та інших їх численних раніших за них і пізніших однодумців. Згодом стало ясно, що нам їх думками не жити. І це я вперше міцно зрозумів, на жаль, не в стінах Хустської гімназії, а на лекціях будапештського славіста І. Кнежі, який, не раз перераховуючи слов'янські народи, до східних слов'ян, як це робиться і робилося скрізь у світі, відносив великоросів, чи просто росіян, далі білорусів, а далі – малоросів, чи інакше українців, чи русинів, чи рутенів, що, за його словами, одне й те ж. ... Його слова, що малороси, українці, русини, рутени – то одне і те ж, викликали у мене спочатку неоднозначні думки. Та дедалі я замислювався, уважно й прискіпливо гортав славістичну літературу, знайомлячися а поглядами вчених на нашу національну проблематику тощо. І поступово все стало ясно. А те, що я встиг освоїти, стало достатнім, щоб прийняти говорене моїм видатним учителем, грандом угорської науки. До речі, у його найвідомішій праці «Слов'янські лексичні запозичення в угорській мові» (1955) про слово *русняк* сказано, що це «підкарпатський українець» [Галас 2021, с. 79].

Поворот до українських переконань Кирило Йосипович називає *новим витком у своєму житті* (виділення наше). Від цього моменту все своє свідоме життя Кирило Галас «мав за громадянський обов'язок моделювати українську свідомість в Україні, з високих політичних і морально-філософських засад,...вкладаючи в це високу динаміку шляхетного людського духу» [Вигодованець 2002, с. 149].

«Сприйняття сили Бараболі-художника на *новому витку*, зазначав К. Галас, відбулося в мене в 1942 році під час навчання на відділі славістики й німецької філології в Будапештському університеті. Тоді я вже був у курсі багатьох питань славістики, ясно бачив свою колишню затуманеність щодо національної приналежності до українського народу» [Галас 2021, с. 129].

У результаті кропіткої праці, читаючи багато україністичної літератури, маючи змогу ознайомитися з українськими виданнями, які надходили в бібліотеку філософського факультету Будапештського університету, К. Галас переконав себе, що на Закарпатті живуть ті ж українці, що й за Карпатами. Почав писати українською мовою та надсилати в Ужгород до часопису «Літературна неділя», у редакції якого працював тоді Федір Потушняк. У 1943 році стараннями «Подкарпатського общества наук» було видано збірку поезій «Перед сходом» Й. Архія, Ю. Барвінка (Ю. Керекеша) та К. Вершана (К. Галаса), чим молоді автори заявили про відхід від русофільства. Русофіли кваліфікували цей відхід як зраду та відступництво.

Як засвідчує Ю. Керекеш, поезії К. Галаса, написані українською, були не гірші від попередніх, наче він зроду користувався цією мовою [Керекеш 1996, с. 30]. Художнє опрацювання одних і тих же мотивів у російській та українській поезії К. Га-

ласа, за спостереженнями Л. Голомб, має цілком відмінне настроєве інтонування. Поезія «Червеніють тихі зорі...» – фактично український варіант найбільш відомого російського вірша «Будет день». «... у російськомовній мініатюрі ідея концентрується в різких, суворих висловах, ...позначених катастрофізмом («судьбу заставим», «расколом плавь небес», «судьбы проклятой жало...пригвоздим на крест»), то «Червеніють тихі зорі...» – це ніжна елегія, в якій домінує м'яка, лагідна сугестивність. Шляхом повторів, спокійних, світлих пейзажних малюнків автор навіне «душам тихим...» впевненість «Буде день привітний, тихий...» [Голомб 2002, с. 44].

У публіцистиці «він (К. Галас) творить словесну модель свідомості сучасного українця» [Вигодованець 2002, с. 147].

Аналізуючи статтю Й. Кобалю «Русини Закарпаття очима угорських науковців», К.Й. Галас зазначає, що угорські дослідники чітко ототожнюють русинів Закарпаття із українцями і ще «І. Срезневський, який ще в 1842 році на власні очі бачив і власними вухами слухав ужгородців, мукачівців та мешканців околиці Верещьких, однозначно визначив, що це представники одного й того ж народу, тобто українського, що й на Харківщині» [Гала 2021, с. 81]. Й. Кобаль у статті згадав угорського антрополога Я. Гашпара. У зв'язку з цим К. Галас навів один епізод зі свого життя: узимку 1943 року його товариш-медик звернувся до нього, щоб на різдвяних канікулах він посприяв Я. Гашпару, який вів у них свій курс, із житлом на час його відрядження до його рідного села Ізи, де вчений мав провести антропологічні спостереження. «Як тепер бачу, згадує К.Й. Галас, після приїзду професора стояли ми з ним у центрі села. Було це в суботу, пізньої післяобідньої пори. Саме тоді з церкви після вечірні пішов народ. Людей було багато. І це було на руку вченому. Він дуже уважно приглядався зблизка до кожного, хто проходив мимо нас. І висновок його був коротким, чітким: це чисто український тип. А слова його багато важили, бо, як він розповів, незадовго перед тим побував на сході, аж у районі бойових дій угорських військових частин у вигині Дону, де здійснював теж антропологічні дослідження і де спостерігав той самий антропологічний тип. І з ви-

сновком, що в селі мешкають українці (з антропологічного погляду)» [Галас 2021, с. 81].

Ще будучи студентом молодших курсів Будапештського університету, К. Галас долучився до науково-пошукової роботи. Перша наукова публікація з'явилася ще 1942 року в тому ж часописі «Літературна неділя». Це була стаття «Пару слов о словах». У 1942–1944 років тут було опубліковано – 12 праць з мовознавства, літературознавства та історії. Перші публікації торкаються: 1) болгарських впливів на закарпатські діалекти; 2) етимології: стаття «Осонь» (1943); 3) діалектології: «Народні назви частей ріки» (1943, 1944); 4) ономастики: «Григорій чи Георгій» (1943), 5) історії і краєзнавства: «Лист Г. Блажовського из року 1734» (1943); «Переказ про греков» (1943); «Ще один примірник» (про буквар 1699 р.) (1944); 6) літературознавства – творчість письменників: «Цыгань» Духновича» (1943) [Статеева 2002, с. 14]. Однак провідною тематикою його наукових досліджень стала галузь ономастики – топоніміка, а основним об'єктом вивчення – топонімія рідного краю.

Весною 1944 року війна прийшла до Будапешта, весняний семестр завершився достроково, студентів розпустили на канікули. К. Галас не довчився в Будапештському університеті всього один семестр – повернувся додому.

Висновки. Кирило Йосипович зазначав: немає сумніву, що я жив і діяв не в порожнечі, а серед певних людей і за певних обставин та умов, то все викладене мною (у спогадах) буде цікавим у плані розуміння хоча б частки тієї картини нашого буття, що її малювало на Закарпатті життя 20-х по 90-і роки бурхливого двадцятого століття [Галас 2002, с. 382]. Це міркування послужило нам епіграфом на пошанування столітнього ювілею нашого Вчителя. Наш погляд – це погляд з відстані століття на історичний контекст 20–40-х років минулого століття, на ті підвалини, що стали основою формування світогляду, становлення української національномовної ментальності К.Й. Галаса. Його шлях – це шлях, який пройдено усім його поколінням закарпатської інтелігенції першої половини ХХ століття: «...мій шлях, нехай і в своєрідній формі, ...відображає певні риси того шляху, який пройдено усім моїм поколінням закарпатської гілки українського народу» [Галас 2002, с. 382].

Література

1. Балицька Н. Мої діти – учні. *Хустська гімназія*. Матеріали науково-практичної конференції, Хуст, 27–28 березня, 1992 р., Ужгород: Гражда, 1994. С. 56–58.
2. Будеть день. *Сборникъ Хустской литературной школы подъ редакціей ГИК -а*. Хуст, 1941. 64 с.
3. Вигодованець Н. Образ автора у публіцистиці Кирила Галаса. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: збірник наукових праць. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 49–55.
4. Волошин А.О письменном языці Подкарпатских Русинов. Ужгород: Просвіта – Унію, 1921. 40 с.
5. Галас К. «О, бачу вас, завзяті ваші лица...». *Хустська гімназія*. Матеріали науково-практичної конференції, Хуст, 27–28 березня, 1992 р., Ужгород: Гражда, 1994. С. 67–72.
6. Галас К. До перекладу церковнослов'янсько-української граматики Михайла Лучкая. *Суботній Ужгород*. Науково-мистецький альманах. Ужгород: Гражда – Карпати, 1998. С. 43–59.
7. Галас К. Марко Бараболя на моїй життєвій дорозі. *Із роздумів про наше. До сторіччя від дня народження*. Ужгород: Гражда, 2021. С. 125–135.
8. Галас К. Наука не винна. *Із роздумів про наше. До сторіччя від дня народження*. Ужгород: Гражда,

2021. С. 77–82.

9. Галас К. Чи перекладав себе на російську Духнович? *Із роздумів про наше. До сторіччя від дня народження*, Ужгород: Гражда, 2021. С. 58–77.

10. Голомб Л. Кирило Галас як поет-лірик. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наукових праць*. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 40–48.

11. Гуснай І. Языковой вопрос в Подкарпатской Руси. Пряшев, 1921.

12. Достал Я. Підкарпатська Русь (Закарпаття періоду Чехословацької Республіки 1919- 1938 рр.). Путівник-довідник. Переклад, упорядкування та доповнення Юрія Фатули. Ужгород: Карпати, 2014. 312 с.

13. Зимомря М. Його другом була правда: слово про Кирила Галаса. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наукових праць*. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 74–80.

14. Керекеш Ю. До дня останнього. *Карпатський край*. Серпень – грудень. Ужгород, 1996. № 8–12 (115). С. 30–34.

15. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Авторизований переклад з англійської. Ужгород, 1994. 294 с.

16. Маркусь В. Хустська гімназія – твердиня освіти і національного освідомлення Східного Закарпаття. *Хустська гімназія*. Матеріали науково-практичної конференції, Хуст, 27–28 березня, 1992 р. Ужгород: Гражда, 1994. С. 8–17.

17. Розумик Т.І мовознавець, і педагог, і поет, і публіцист. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород, 2011. С. 4–15.

18. Статеева В. Кирило Галас. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наукових праць*. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 3–20.

19. Статеева В. Нове слово Кирила Галаса в теорії семасіології. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород, 2011. С. 15–25

20. Стерчо П. Карпато-українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 рр. Торонто: наукове т-во ім. Шевченка, 1965. 286 с.

21. Худанич В. Хустській гімназії – сімдесят років. *Хустська гімназія*. Матеріали науково-практичної конференції, Хуст, 27–28 березня, 1992. Ужгород: Гражда, 1994. С.17–22.

22. Чендей І. До глибини чарівних літ. *Хустська гімназія*. Матеріали науково-практичної конференції, Хуст, 27–28 березня, 1992 р. Ужгород: Гражда, 1994. С. 62–67.

23. Черничко С., Фединець Ч. Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року). Монографія. Ужгород: Ліра, 2014. 236 с.

24. Чучка П. Галас в ономастиці і ономастика у Галаса. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наукових праць*. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 35–39.

25. Юсип Ю.В. Августин Волошин і мовна дискусія 20-х років ХХ ст. на Закарпатті. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Матеріали науково-практичної конференції, Ужгород, 5–6 травня 1992 р. Ужгород, 1993. С. 150–159.

26. Юсип-Якимович Ю.В. Від хаосу до системи: паростки освіти на закарпатських теренах за Першої Чехословацької Республіки. До 100-літнього ювілею Першої Чехословацької Республіки. *Науково-мистецький часопис «Екзиль»*. № 11–12, 2018. С. 7–11.

27. Юсип-Якимович Ю.В. Світоглядні основи Августина Волошина: національно-мовний та культурологічний аспекти. Міжнародна наукова конференція «Карпатська Україна – незалежна держава», до 80-річчя проголошення незалежності Карпатської України. Ужгород, 14–15 березня 2019 р. С. 314–324.

28. Pešina J. Národní školství na Podkarpatské Rusi. Podkarpatská Rus 1936 / Otázky hospodářské, sociální, historické / Vydal klub přátel Podkarpatské Rusi v Bratislavě roku 1936. С. 259–266.

29. Zatloukal J. Podkarpatská Rus v Masarykových projevech. Podkarpatská Rus 1936 / Otázky hospodářské, sociální, historické / Vydal klub přátel Podkarpatské Rusi v Bratislavě roku 1936. С. 14–17.

30. Електронний відеоресурс. Кирило Йосипович Галас: відеофільм. Youtube. Василина Сугоняк. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DeP8TIXQeUw> (Дата публікації: 8.04.2021. Дата звернення: 31.05. 2021).

References

1. Balytska N. (1994) Moi dity – uchni. [My children are students] *Khustska himnaziia*. Materialy naukovopraktychnoi konferentsii, Khust, 27–28 bereznia, 1992 r. Uzhhorod: Grazhda. S. 56–58 [in Ukrainian].

2. Budet den (1941) [There will be a day] *Sbornyk Khustskoi lyteraturnoi shkoly pod redaktsiei HYK - a*. Khust. 64 s. [in Russian].

3. Vyhodovanets N. (2002) Obraz avtora u publitsystytsi Kyryla Halasa [The image of the author in the journalism of Kyrylo Halas] *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod, 2002. S. 49–55 [in Ukrainian].

4. Voloshyn A. (1921) O pysmennom yazytsi Podkarpatskykh Rusynov [On the written language of the Subcarpathian Rusyns]. Uzhhorod: Prosvita – Unio, 1921. 40 s. [in Ukrainian].

5. Halas K. (1992) «O, bachu vas, zavziati vashi lytsia... ». [“Oh, I see you, your faces are stubborn ...”]. *Khustska himnaziia*. Materialy naukovopraktychnoi konferentsii, Khust, 27–28 bereznia. Uzhhorod: Grazhda,

1994. S. 67–72 [in Ukrainian].

6. Halas K. (1998) Do perekladu tserkovnosloviansko-ukrainskoi hramatyky Mykhaila Luchkaya [To the translation of Church Slavonic-Ukrainian grammar of Mikhail Luchkai]. *Subotnii Uzhhorod*. Naukovo-mystetskyi almanakh. Uzhhorod: Grazhda – Karpaty. 224 s. S. 43–59 [in Ukrainian].

7. Halas K. (2021) Marko Barabolia na moi zhyttievii dorozhky [Marco Barabolia on my life's journey] *Iz rozdumiv pro nashe*. Do storichchia vid dnia narodzhennia. Uzhhorod, Hrazhda, S. 125–35 [in Ukrainian].

8. Halas K. (2021) Nauka ne vynna [Science is not to blame] *Iz rozdumiv pro nashe*. Do storichchia vid dnia narodzhennia, Uzhhorod: Grazhda. C. 77–82 [in Ukrainian].

9. Halas K. (2021) Chy perekladav sebe na rosiisku Dukhnovych? [Did Dukhnovich translate himself into Russian?] *Iz rozdumiv pro nashe*. Do storichchia vid dnia narodzhennia. Uzhhorod: Grazhda. S. 58–77 [in Ukrainian].

10. Holomb L. (2002) Kyrylo Halas yak poet-liryk [Cyril Galas as a poet-lyricist] *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*: zbirnyk naukovykh prats. – Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod. S. 40–48 [in Ukrainian].

11. Husnai I. (1921) Yazykovoii vopros v Podkarpatskoi Rusy [The language issue in Subcarpathian Russia]. Priashev [in Russian].

12. Dostal Ya. (2014) Pidkarpatska Rus (Zakarpattia periodu Chekhoslovatskoi Respubliky 1919–1938 rr.) [Subcarpathian Russia (Transcarpathia during the Czechoslovak Republic 1919–1938)]. Putivnyk-dovidnyk. Pereklad, uporiadkuvannia ta dopovnennia Yurii Fatuly. Uzhhorod: Karpaty. 312 s. [in Ukrainian].

13. Zymomia M. (2002) Yoho druhom bula pravda: slovo pro Kyryla Halasa [His friend was right: a word about Kyrylo Halas]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod. S. 74 – 80 [in Ukrainian].

14. Kerekesh Yu. (1996) Do dnia ostannoho [Until the last day] *Karpatskyi kraj*. Serpen–hruden. Uzhhorod, 1996. № 8–12 (115). S. 30–34 [in Ukrainian].

15. Mahochii P.R. (1994) Formuvannia natsionalnoi samosvidomosti: Pidkarpatska Rus (1848–1948) [Formation of national self-consciousness: Subcarpathian Russia (1848–1948)]. Avtoryzovanyi pereklad z anhliiskoi. Uzhhorod, 1994. 294 s. [in Ukrainian].

16. Markus V. (1992) Khustska himnaziia – tverdynia osvity i natsionalnoho osvidomlennia Skhidnoho Zakarpattia. [Khust Gymnasium – solid education and national message of Eastern Transcarpathia] *Khustska himnaziia*. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii, Khust, 27–28 bereznia, 1992 r., Uzhhorod: Grazhda, 1994. S. 8–17 [in Ukrainian].

17. Rozumyk T. (2011) I movoznavets, i pedahoh, i poet, i publitsyst. [And a linguist, and a teacher, and a poet, and a publicist] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. Uzhhorod. S. 4–15 [in Ukrainian].

18. Statieieva V. (2002) Kyrylo Halas [Kyrylo Halas]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod. S. 3–20 [in Ukrainian].

19. Statieieva V. (2011) Nove slovo Kyryla Halasa v teorii semasiolohii [Kyrylo Halas' new word in the theory of semasiology]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. Uzhhorod. S. 15–25 [in Ukrainian].

20. Stercho P. (1965) Karpato-ukrainska derzhava. Do istorii vyzvolnoi borotby karpatskykh ukrainsiv u 1919–1939 rr. [Carpatho-Ukrainian state. To the history of the liberation struggle of Carpathian Ukrainians in 1919–1939]. Toronto: naukove t-vo im. Shevchenka. 286 s.

21. Khudanych V. (1994) Khustskii himnazii – simdesiat rokiv [Khust Gymnasium is seventy years old]. *Khustska himnaziia*. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii, Khust, 27–28 bereznia, 1992r. Uzhhorod: Grazhda. S. 17–22 [in Ukrainian].

22. Chendei I. (1994) Do hlybyny charivnykh lit [To the depths of the magical years]. *Khustska himnaziia*. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii. Khust, 27–28 bereznia, 1992 r., Uzhhorod: Grazhda. S. 62–67 [in Ukrainian].

23. Chernychko S., Fedynets Ch. (2014) Nash mistsevyi Vavylon. Istoriia movnoi polityky na terytorii suchasnoho Zakarpattia u pershii polovyni 20 stolittia (do 1944 roku) [Our local Babylon. History of language policy in modern Transcarpathia in the first half of the twentieth century (until 1944)]. Monohrafiia. Uzhhorod: Lira. 236 s. [in Ukrainian].

24. Chuchka P. (2002) Halas v onomastytsi i onomastyka u Halasa [Halas in onomastics and onomastics in Halas]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod. S. 35–39 [in Ukrainian].

25. Yusyp Yu.V. (1992) Avhustyn Voloshyn i movna dyskusiia 20-kh rokiv XX st. na Zakarpatti [Augustyn Voloshyn and the language discussion of the 1920th in Transcarpathia]. *Ukrainska mova na Zakarpatti u mynulomu i siohodni*. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii, Uzhhorod 5–6 travnia 1992. Uzhhorod. S. 150–159 [in Ukrainian].

26. Yusyp-Yakymovych Yu.V. (2018) Vid khaosu do systemy: parostky osvity na zakarpatskykh terenakh za Pershoi Chekhoslovatskoi Respubliky. Do 100-litnoho yuvileiu Pershoi Chekhoslovatskoi Respubliky [From Chaos to the System: Sprouts of Education in the Transcarpathian Territories for the First Czechoslovak Republic.

To the 100th anniversary of the First Czechoslovak Republic]. *Naukovo-mystetskyi chasopys «Ekzyl»*. № 11–12. S. 7–11 [in Ukrainian].

27. Yusyp-Yakymovych Yu.V. (2019) Svitohliadni osnovy Avhustyna Voloshyna: natsionalno-movnyi ta kulturolohichni aspekty [Augustyn Voloshyn's worldview basics: national-linguistic and culturological aspects]. *Mizhnarodna naukova konferentsiia «Karpatska Ukraina – nezalezna derzhava»*, do 80-richchia proholoshennia nezalezhnosti Karpatskoi Ukrainy. Uzhhorod, 14–15 bereznia. S. 314–324 [in Ukrainian].

28. Pešina J. (1936) *Národní školství na Podkarpatské Rusi*. Podkarpatská Rus 1936. *Otázky hospodářské, sociální, historické/Vydal klub přátel Podkarpatské Rusi v Bratislavě roku*. S. 259–266 [in Czech].

29. Zatloukal J. (1936) *Podkarpatská Rus v Masarykových projevech*. Podkarpatská Rus 1936. *Otázky hospodářské, sociální, historické*. Vydal klub přátel Podkarpatské Rusi v Bratislavě. S. 14–17 [in Czech].

30. *Elektronnyi videosurs* (2021). *Kyrylo Yosypovych Halas: videofilm*. Youtube. Vasylyna Suhoniak. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DeP8TIXQeUw> (Data publikatsii: 8.04.2021. Data zvernennia: 31.05.2021) [in Ukrainian].

FORMATION OF K. HALAS' NATIONAL LANGUAGE WORLDVIEW IN THE CONTEXT OF LANGUAGE SITUATION IN TRANSCARPATHIA (WITHIN THE PERIOD OF 20-40s OF THE TWENTIETH CENTURY)

Abstract. The article traces the formation of the cognitive level of language personality, which covers the intellectual sphere, giving way through language to knowledge, national consciousness, cognitive processes, worldview – and namely to the formation of national language personality of an onomastic scientist, Ukrainian language historian, lexicographer, poet-lyricist Kyrylo Yosypovych Halas. Attention is paid to the formation of his national-language worldview from Russophilia to high Ukrainianness through the prism of complex historical events in Transcarpathia within the period from the 20s to the 40s of the previous century.

During these 20 years, our lands underwent the belonging to three state formations. Kyrylo Halas received his primary school education and the next six grades in the gymnasium under Czechoslovakian rule, part of the seventh grade during the Carpathian Ukraine, and the 8th (last) grade of the gymnasium period during the Hungarian occupation. The article traces the formation of the national-language worldview of K. Halas in the context of the language situation of the 20-40 s of the twentieth century in Transcarpathia, its origins and projections on schooling of this period.

The formation of the Ukrainian linguistic and cultural personality of K. Halas has been traced, as well as those foundations that served the basis for the formation of the cultural mentality, the picture of the world and the system of values of the Ukrainian linguistic and cultural community.

Studying in his native village, Orthodox Iza – the center where Russophile ideas of Dukhnovych' society were welcomed; a bit later - training and formation of the Russophile worldview in Khust real, though mixed, but Russophile gymnasium. Among the factors that influenced the formation of worldview were the level of teachers – specialists in the Russian philology, the first search of literary self-expression – in poetry, participation in the meetings of the literary circle, the first publications in the press.

There is a new period in the life of K. Halas at the University of Budapest, the understanding of his Ukrainian mentality, a new level of language personality, a new Ukrainian image of the world through new ideas, views, beliefs, formation of Ukrainian mentality, a holistic picture of the world.

Keywords: K.Yo. Halas, linguistic personality, Russophilism, Ukrainian mentality, linguistic situation, linguistic discussion, linguistic struggle, populism, conscious Ukrainianness, schooling.

© Юсип-Якимович Ю., 2021 р.

Юлія Юсип-Якимович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; jusypju@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0887-3151>

Yulia Yusyp-Yakymovych – Candidate of Philology, Associate Professor of the Slovak Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; jusypju@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0887-3151>

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ОНОМАСТИЧНОЇ НАУКОВОЇ ШКОЛИ НА ФІЛОЛОГІЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 81'373.2:378.4(477.87-25)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).25–31

Шумицька Г. Становлення і розвиток ономастичної наукової школи на філологічному факультеті Ужгородського університету; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено огляду перших років заснування філологічної науки, зокрема її ономастичного осередку, в стінах Ужгородського університету як першого вищого навчального закладу світського характеру на Закарпатті.

Звернено увагу на те, що ім'я одного з ключових ономастів не лише Ужгородської наукової школи, а й української загалом – Кирила Йосиповича Галаса – не згадується ні в сучасних популярних енциклопедичних інтернет-джерелах, ні в деяких наукових, хоча він був одним із перших науковців в Україні, який виконав і 1961 року захистив кандидатську дисертацію «*Топоніміка Закарпатської області (назви населених пунктів)*», збагативши українську ономастичну науку новими підходами і фактично започаткувавши систематичне дослідження власних назв на Закарпатті.

Запропоновано неупереджений та об'єктивний погляд на хронологію появи імен у плеяді особистостей, дотичних тою чи іншою мірою до становлення й формування ономастичної наукової школи в Ужгородському університеті, зокрема на філологічному факультеті.

Зроблено висновок проте, що ономастична школа в Ужгородському університеті базується передусім на ґрунтовних ономастичних дослідженнях грандів філологічного факультету К.Й. Галаса, П.П. Чучки, М.І. Сюська, Л.О. Белея, С.М. Пахомової та інших мовознавців, які мають численні наукові розвідки в цій галузі мовознавчої науки, а також їхніх учнів, послідовників, які нині працюють на всіх кафедрах філологічного підрозділу, де викладаються мовознавчі курси. Зокрема, на кафедрі української мови літературно-художні антропоніми досліджують доценти А.І. Вегеш і О.В. Лавер, стан сучасного фірмонімікону – О.Б. Негер, закарпатські мікротопоніми басейну річки Ужа – В.Ф. Баньої; старочеську антропонімію, а також актуальні питання ономастики в українській та словацькій мовах – завідувач кафедри словацької філології, доцент Н.М. Петріца; ономастичні явища у російській мові, зокрема у порівнянні з угорською, польською мовами – ст. викл. кафедри слов'янської філології та світової літератури М.Й. Пілаш; проблематику щодо власних назв у медіамовленні – доцент кафедри журналістики Я.М. Шебештян.

Наведений у статті матеріал підтверджує спадкоємність ономастичних наукових традицій в ужгородській філологічній спільноті та високий науковий потенціал авторів сучасних розвідок і ґрунтовних досліджень.

Ключові слова: філологічний факультет, Ужгородський університет, наукова школа, ономастика, топоніміка, антропонімія, зоонімія, медіаонімія.

Постановка проблеми. Історія становлення наукових шкіл на філологічному факультеті УжНУ сягає витоків створення першого навчального закладу світського характеру на Закарпатті. Структурний підрозділ, який цьогоріч відряджатиме у самостійне професійне життя свій 70-й випуск, є одним з чотирьох факультетів, з яких починалося становлення Ужгородського університету: про це свідчить зміст Постанови секретаріату центрального комітету Комуністичної партії Закарпатської України та Народної Ради Закарпатської України про утворення Закарпато-Українського університету, прийнятої 19 липня 1945 р. [Сторінки історії Ужгородського національного університету, с. 8–10]. 20 липня 1945 р. було опубліковане оголошення про набір студентів на філологічний факультет з терміном навчання 4 роки: охочі мали скласти 4 іспити – з української мови та літератури, російської мови та літератури, історії народів СРСР та географію [Сторінки історії Ужгородського, с. 10–11].

До слова, філолог за базовою освітою, випускник філософського факультету Карлового університету у Празі, В.С. Добош став першим ректором, «організатором Університету в Ужгороді», якому було доручено «вести переговори з представниками

Міністерства Шкільництва і Освіти в Будапешті та міськими урядами Будапешта і Дебрецина в справі повернення українських і російських і других книг, вивезених мадярськими властями з Закарпатської України в 1938–44 рр.» [Сторінки історії Ужгородського, с. 26].

У 1952–53 н. р. університет почав готувати викладацькі кадри вже у власній аспірантурі, зокрема й на історико-філологічному тоді факультеті [Сторінки історії Ужгородського, с. 44–45] зі спеціальностей «російська література», «українська мова, українська література» [Сторінки історії, с. 50–51]. Відтоді можна вести мову про заснування наукових філологічних осередків, розвиток яких пов'язаний з конкретними особистостями.

Оскільки наша увага в цій статті зосереджена на ономастичній науковій школі, то відразу зауважимо, що одного з ключових ономастів не лише Ужгородської наукової школи, а й української загалом – Кирила Йосиповича Галаса – слід справедливо називати першим чи одним із перших у низці інших добре знаних науковців Закарпаття, оскільки з певних причин (припускаємо, ідеологічних передусім) його ім'я не згадується ні в популярних енциклопедичних інтернет-джерелах («Сьогодні в Україні можна ви-

ділити три основні ономастичні школи: Одеську, Донецьку та Ужгородську. Їхніми представниками відповідно є Ю. Карпенко, О. Карпенко, Л. Фоміна, Л. Калінкін, Г. Лукаш, Л. Белей» [Ономастика], ні в наукових, до прикладу, статті Д. Янчури «Ономастичні школи в Україні»: «Ужгородську ономастичну школу очолює П. Чучка (закарпатська антропонімія), репрезентують її, між іншими, Л. Белей (літературна антропонімія), С. Пахомова (слов'янська антропонімія), М. Сюсько (зоонімія), О.О. Белей (ергонімія)» [Янчура, с. 49].

Фактичний же матеріал, наведений у фундаментальній праці – першому бібліографічному довіднику з української ономастики з описом індивідуальних і колективних праць українських мовознавців, істориків, краєзнавців із назвознавства від другої половини XIX ст. до 2000 р. включно (4534 позицій), дає неупереджений та об'єктивний погляд на хронологію появи імен у плеяді особистостей, дотичних тою чи іншою мірою до становлення й формування ономастичної наукової школи в Ужгородському університеті.

Отож перші праці, датовані ще 1943 р., займаючи 132-133 позиції у покажчику, належать **К.Й. Галасу** (Григорій чи Георгій? // Літературна неділя. – 1943. – Роч. III. – С. 10; Народні назви частей ріки // Літературна неділя. – 1943. – Роч. III. – С. 107) [покажчик, с. 15]. 1952 р. датована стаття **Й.О. Дзендзельського** (Тісса чи Тиса? // Лексикографічний бюлетень. – К., 1952. – Вип. 2. – С. 63–66), що має 153-у позицію у покажчику [Покажчик, с. 17]; 1961 р. – перша стаття **П.П. Чучки** (Прізвиська топонімічного походження на Закарпатті // Доповіді та повідомлення Ужгородського ун-ту: Серія філологічна. – 1961. – № 7. – С. 61–63) – позиція 308 у покажчику [покажчик, с. 28]; 1963 р. – **В.І. Добоша** (Деякі питання морфологічної будови і правопису назв населених пунктів Закарпатської області // Тези доп. Республ. наук. конф. з питань культури української мови. – К., 1963. – С. 91–93) – позиція 417 у покажчику [покажчик, с. 36]; 1970 р. – **П.М. Лизанця** (A Magyar névtani kutatások Ukrajnában (Дослідження угорської ономастики на Україні) // Nyelvtudományi Értekezések, 70. sz. Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia (Budapest, 1969) / [Szerkesztette: Kázmér Miklós és Végh József]. – Budapest, 1970. – Old. 273–277) – позиція 996 у покажчику [покажчик, с. 76]; 1977 р. – **М.І. Сюська** (Иван Верхратский – исследователь зоонимии западноукраинских говоров // М-лы совещания по Общеславянскому лингвистическому атласу: Тезисы докл. – М., 1977. – С. 170–181) – позиція 1433 у покажчику [покажчик, с. 108]; 1986 р. – **Л.О. Белей** (Вариантность антропонимов на разных уровнях украинского языка: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ужгород, 1986. – 23 с.) – позиція 1918 у покажчику [покажчик, с. 144]; 1991 р. – **С.М. Пахомової** (Древнерусские патронимические модели // Актуальные вопросы словообразовательного анализа и словообразовательного синтеза: Сб. научн. трудов. – К., 1991. – С. 54–58) – позиція 2476 у покажчику [покажчик, с. 187] та **М.Й. Пілаш** (Формы древнерусских имен заимствованного

происхождения в «Актах социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV – нач. XVI вв.» // Соотношение синхронии и диахронии в языковой эволюции: Тезисы докл. Всесоюзной науч. конф. (23–25 октября 1991 г.). – М.; Ужгород, 1991. – С. 192–193) – позиція 2477 у покажчику [Покажчик, с. 187].

Усі ці мовознавці та їхні учні, послідовники працювали й працюють на різних кафедрах філологічного факультету впродовж 75 років його функціонування. Тож метою цієї статті є створення колективного портрету ономастичної наукової школи в Ужгородському університеті від початку його заснування через призму особистостей, які мають вагомий науковий здобуток в різних галузях назвознавства: топоніміці, антропонімії, зоонімії, медиаонімії тощо.

Методи й методика. У дослідженні використано описовий, історико-компаративний та елементи біографічного методу.

Виклад основного матеріалу. **Кирило Йосипович Галас** (працював на кафедрі української мови з 1956 до 1985 рр.) одним із перших в Україні виконав і 1961 року захистив кандидатську дисертацію «*Топоніміка Закарпатської області (назви населених пунктів)*», збагативши українську ономастичну науку новими думками, свіжими ідеями, вагомим внеском у теорію та історію слов'янських власних назв і фактично започаткувавши систематичне дослідження власних назв на Закарпатті [Чучка, с. 35]. Критичний огляд наукових праць про карпатську ономастику, який є своєрідним продовженням дисертаційного дослідження, учений видав як навчальний посібник для студентів-філологів під назвою «*Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті*» (1979). Основною ж працею всього його життя став багатотомний «*Словник українських топонімів Закарпаття*», що налічує 5000 сторінок машинописного тексту, охоплюючи майже всі письмово зафіксовані топоніми. За твердженням П.П. Чучки, «ні охопленням фактичного матеріалу, ні глибиною його історичного та етимологічного аналізу праця не має рівних собі в Україні» [Чучка, с. 39]. В.І. Статєєва називає цю працю «своєрідною енциклопедією краю, створеною не колективом, а однією особою», високо оцінюючи реноме К.Й. Галаса як ученого: «Якби Кирило Йосипович уклав тільки один цей словник – його ім'я вписалося б у ряд найавторитетніших науковців України, що створили справжні науково-культурні цінності народу» [Статєєва, с. 14]. У розвідці «*Назва як мовна одиниця*» (1985) мовознавець уперше в україністиці обґрунтовує необхідність виділення в науці окремого розділу – назвознавства, розкриваючи основні етапи назвотворчого процесу.

Про причини тривалого замовчування прізвища цього видатного вченого можемо здогадуватися з бодай такого коментаря, висловленого О. Стрижачком у статті «Руснак, русин, руський, рутен, карпаторос, угророс, українець»: «Воз'єднання Західної і Закарпатської України з УРСР перед назвознавцями республіки поставило важливу проблему наукового упорядкування її системи назв населених

пунктів, важливого знаряддя комунікації і джерела вивчення історії народу. Однак замість цього тодішнє «інтернаціоналістське» керівництво України, за наказом із Москви, піддалося насамперед деструктивній «манії перейменування», жертвою якої стали й тисячі ойконімів, переважно тих, що вказували на співжиття окремих груп і представників різних народів, на місце й роль в історії національної еліти, незбагненну архаїку слів тощо. Потрібні були високопідготовлені кадри, які змогли б дешифрувати полілінгвальну, глибоко закодовану систему, як і наслідки роботи «перейменувальників». На Закарпатті за цю невдячну справу взявся К. Галас, поліглот, котрий дістав освіту в двох контрверсійних університетах і доробок якого ще не видано й не оцінено належним чином» [Стрижак, с. 26–27].

Цікаво, що ідеї К.І. Галаса знайшли своє втілення в науковій творчості молодого дослідниці **Вероніки Федорівни Баньої**, доцентки кафедри української мови, яка захистила своє дисертаційне дослідження «*Мікротопонімія басейну річки Ужа (на матеріалі українських говірок Закарпаття)*» 2009 р. під керівництвом Н.Ф. Венжинович, чинної завідувачки кафедри. У роботі та додатках до неї (словнику мікротопонімів) представлено запропоновані Кирилом Галасом терміни *назвотвір, назвотвірний аналіз, субстантивіт, еліптит, номінативіт* тощо, враховано концепцію мовознавця, повною мірою репрезентовану в його словнику топонімів Закарпаття, щодо розуміння власної назви як еволюційної одиниці, відповідно визначено назвотвірні моделі мікротопонімів. Ці ідеї відображені й у низці статей дослідниці пізнішого періоду: «*Особливості функціонування назвотвірної моделі «апелятив > мікротопонім» у мікротопонімії басейну Ужа*» (2009), «*Мікротопонімія басейну річки Ужа Закарпатської області: назвотвірний аспект*» (2011), «*Назвотвірний аспект дослідження номінативітів (на матеріалі закарпатської мікротопонімії басейну річки Ужа)*» (2011), «*Особливості функціонування закарпатських мікротопонімів, утворених шляхом субстантивізації*» (2019) та ін. У найновіших працях, зокрема «*Закарпатські мікротопоніми басейну річки Ужа, мотивовані колоративами*» (2019), науковиця фокусує увагу на етнолінгвістичному аспекті дослідження мікротопонімів.

Йосип Олексійович Дзензелівський (працював на різних посадах на філологічному факультеті з 1951 до 1996 рр.: 25 років очолював кафедру української мови, був деканом факультету) створив цілу наукову школу з виразним лінгвогеографічним спрямуванням, розробивши теорію і практику регіональних лінгвістичних атласів. Його статті ономастичного спрямування присвячені дослідженню переважно гідронімів лінгвогеографічними методами: «*Значення дослідження антропоніміки лінгвогеографічними методами*» (1965), «*Із спостережень над українською гідрографічною номенклатурою (назви частин річки)*» (1965), «*Українські назви для «витоку, початку, вершини річки»*» (1968), «*Українські топоніми, утворені від апелятивів із суфіксами –адь*» (1969), «*Українські назви для гир-*

ла, устя річки (Із спостережень над українськими народними назвами гідрорельєфу)» (1970) та низка інших. Про увагу до ономастичних досліджень на кафедрі, яка вважалася найсильнішим науковим діалектологічним осередком в Україні, свідчить, зокрема, й стаття науковця «*Про ономастичну роботу кафедри української мови Ужгородського держ. ун-ту в 1969–1970 навчальному році*» (1972).

Павло Павлович Чучка (працював на різних посадах на філологічному факультеті з 1954 до 2014 рр.: упродовж 20 років був завідувачем кафедри загального та слов'янського мовознавства, згодом — словацької філології, деканом факультету) — дослідник сучасної та історичної ономастики. Докторську дисертацію «*Антропонімія Закарпаття*» захистив 1969 року. Знання мов жителів Закарпаття дозволило науковцю глибоко проникнути в дослідження етимології місцевих антропонімів, про що свідчать такі студії: «*Про угорські імена в українських говорах Закарпаття*» (1965), «*Про румунські елементи в антропонімії Закарпаття*» (1966), «*Прізвища німецького населення Закарпаття*» (1978), «*Типи славянізмів в антропонімії венгерського етноса Закарпаття*» (1977), «*До проблеми інішомовних елементів в українській антропонімії*» (1974), «*Фамілії закарпатських словаків*» (1992) та ін. Тематика його публікацій після захисту докторської дисертації розширилася за рахунок виходу дослідника на загальнослов'янський простір [Пахомова, с. 6–7].

Найбільше наукове дослідження, унікальне у всьому слов'янському мовознавстві, над яким учений трудився 40 років — монографія «*Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник*» (2005). У ньому пояснено близько 12 тисяч прізвищ корінних закарпатців, їх правопис, вимову і відмінювання, а також географію, історію та етимологію кожного з них.

Ще одна фундаментальна праця — «*Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник*» (2011), укладаючи який, вчений опрацював не лише давньоукраїнські джерела, але й пам'ятки усіх інших слов'янських мов — східнослов'янських, західнослов'янських та південнослов'янських; описав їх етимологію, час і місце фіксації [Пахомова, с. 12]. Готуючи медіаматеріал про вихід цього словника, журналіст О. Гаврош зауважує: «Але коли взяти до уваги, що в сучасних українських словниках імен подається лише сотня-дві питомих слов'янських, а в професора Чучки у словнику таких — понад дві тисячі (!), то можемо говорити про новий невідомий пласт не тільки нашої філології, а й історії, етнографії, культури» [Гаврош]. Науковець є також одним із авторів енциклопедії «Слов'янська ономастика» (т. 1, Варшава-Краків, 2002).

Петро Миколайович Лизанець (працював на різних посадах на філологічному факультеті з 1956 до 2008 рр.: викладач, доцент кафедри української мови, багаторічний завідувач кафедри угорської філології, був деканом факультету) досліджує переважно угорсько-слов'янські запозичення в царині ономастики, вболіває про повернення історичних

назв населеним пунктам Закарпаття, у яких компактно проживає населення угорської національності, про що свідчать його наукові публікації з ономастики: «*О венгерских заимствованиях в украинских говорах Закарпаття (на материале названий рельефа)*» (1967), «*A Magyar névtani kutatások Ukrajnában (Дослідження угорської ономастики на Україні)*» (1970), «*Венгерские имена и их русские соответствия в Закарпатской области УССР*» (1981), «*Давньоруська ономастична спадщина в угорській мові*» (1986), «*Проблеми, пов'язані з перейменуванням угорських населених пунктів на Закарпатті*» (1990), «*Az ungvári járás 14 településének helynevei (Географічні назви 14 населених пунктів Ужгородського району)*» (1992), «*A Tisza kárpátaljai szakaszának vízneveiről – Társzerző: Horváth Katalin (Про гідроніми ріки Тиси на Закарпатті)*» (1993) та ін.

Михайло Іванович Сюсько (працював на різних посадах на філологічному факультеті з 1965 до 2006 рр.: багаторічний завідувач кафедри української мови, був деканом факультету) докторську дисертацію «*Сучасна українська народна зоонімія (зоонімікон українців району Карпат)*» захистив 1991 року в Новосадському університеті колишньої Югославії. Підготував до друку два лінгвістичні атласи та словник зоонімів українців району Карпат, а також монографію «*Із народного джерела: карпатоукраїнський зоонімікон у контексті інших слов'янських (і неслов'янських) мов*» (2011), низку наукових статей з ономастики: «*Взаємовідношення власних і загальних імен (зооніми і апелятиви) в українській мові*» (1985), «*Статус зооніма в онімічній системі: ономасіологічний аспект*» (1988), «*Традиційні й сучасні погляди на природу власного імені*» (1994), «*Номінативні ресурси в ареалі карпатоукраїнської зоонімії*» (1997), «*Із карпатської зоонімії: давня традиція*» (2000), «*Українсько-словацька паралелі в сфері зоонімії*» (2000), «*Ономастика художнього тексту (на матеріалі творчої спадщини В.Гренджі-Донського)*» (2002), «*Українсько-польські паралелі в сфері зоонімії*» (2004) та ін.

Любомир Омелянович Белей (працював на філологічному факультеті з 1986 до 2018 рр., був директором та засновником Науково-дослідного інституту україністики імені Михайла Мольнара, проректором з навчально-виховної роботи УжНУ). Досліджував українську та слов'янську ономастику. На позначення науки, що досліджує функціонування власних назв у художньому тексті, запропонував термін «літературно-художня ономастика». Цій проблематиці присвячена кандидатська та докторська дисертації науковця: «*Варіантність антропонімів на різних рівнях української мови*» (1986); «*Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII—XX ст.*» (1997), а також низка наукових розвідок: «*Ім'я для дитини в українській родині*» (1993), «*Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX-XX ст.*» (1995), «*Проблемні питання української літературно-художньої антропоніміки*» (2001), «*Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії*» (2002),

«*Глобалізація як панівна тенденція розвитку сучасного українського антропонімікону*» (2007), «*Український пострадянський іменник: основні тенденції розвитку*» (2007), «*Власні імена українців на порозі III тисячоліття*» (2009), «*Українські імена колись і тепер*» (2010), «*Природа особових імен та їх відтворення засобами чужої мови*» (2016) та ін. Учений наполягав на потребі негайного запровадження чіткої системної мовної політики в онімічній сфері, яка має відповідати потребам модерної української нації. Наголошував на тому, що національна значущість онімів є невідмінною їх прикметою.

На кафедрі української мови продовжують працювати доцентки, які виконали свої дисертаційні дослідження під керівництвом Л.О. Белея й активно досліджують літературно-художні антропоніми у творах сучасного красивого письменства. Зокрема, **Анастасія Іванівна Вегеш** (кандидатська дисертація – «*Традиції та новаторство української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби*» (2010)) є авторкою близько 60 наукових статей з аналізу художніх творів низки авторів на предмет традицій та новаторства в них українського літературно-художнього антропонімікону, його інформаційного потенціалу та виражальних можливостей: Марини Гримич, Василя Кожелянка, Юрія Андруховича, Івана Чендея, Сергія Жада-на, Павла Загребельного, Романа Іваничука, Юрія Мушкетика, Любка Дереша, Марії Матіос, Олександра Ірванця, Олеся Ульяненка, Ірен Роздобудько, Василя Шкляра, Андрія Кокотюхи, Володимира Лиса, Тетяни Ліхтей, Мирослава Дочинця, малої прози українських письменників Румунії, зокрема Михайла Трайсти, та ін.

Оксана Володимирівна Лавер (кандидатська дисертація «*Літературно-художній антропонімікон П. Куліша: склад, джерела, функції*» (2004)) теж досліджує функції літературно-художніх антропонімів у художньому тексті на прикладах творів українських письменників, зокрема: «*Інформативний потенціал антропонімів у творах П.Куліша*» (2009), «*Антропонімікон у повістях Г. Хоткевича «Камінна душа» і «Довбуш» як образок до історії Гуцульщини*» (2011), «*Символічна функція літературно-художніх антропонімів у романі І. Багряного «Тигрлови»*» (2014), «*Національне і регіональне у літературно-художній антропонімії (на матеріалі творів Дмитра Кешелі)*» (2016), «*Літературно-художні антропоніми як засіб увиразнення українського регіонального колориту (на матеріалі повісті Ю.Станиця «Юра Чорний»*» (2017), «*Літературно-художня антропонімія у творах закарпатських письменників*» (2018), «*Інформаційний потенціал літературно-художніх антропонімів у творах Михайла Михайлюка*» (2019) та ін.

Оксана Богданівна Негер (кандидатська дисертація – «*Українська урбанонімія Закарпаття в XX – XXI ст.*» (2009), видана як монографія 2018 р.) продовжує досліджувати стан сучасного фірмонімікону, зокрема статус урбаноніма в системі топонімів, базуючись переважно на закарпато-українському емпіричному матеріалі. Є авторкою

понад 30 наукових статей, зокрема: «До питання про термінологічно-поняттєвий апарат урбаноніміки» (2012), «Характеристика об'єкта як позамовний чинник розвитку урбанонімії Закарпаття» (2012), «Демографічний розвиток Закарпаття як універсальний чинник формування закарпатоукраїнського урбанонімікону» (2013). «Переїменування як ідентифікатор специфіки розвитку мотиваційної бази офіційної закарпатоукраїнської урбанонімії ХХ – початку ХХІ ст.» (2013), «Державна ідеологія як чинник впливу на розвиток закарпатоукраїнського урбанонімікону в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.» (2014), «Вплив моди на функціонування урбанонімії» (2017), «Статус урбаноніма в системі топонімів» (2019), «Еколінгвальні особливості української пропріальної лексики пострадянської доби» (2020) та ін.

Світлана Николаївна Пахомова (працювала на філфаку з 1984 до 2020 рр. на кафедрі російської мови, згодом на кафедрі загального і слов'янського мовознавства, на базі якої відкрилося словацьке відділення, впродовж 20 років очолювала кафедру словацької філології, була головою вченої ради філологічного факультету, є членом Національного комітету славістів НАН України) захистила кандидатську дисертацію на тему: «Русские составные личные именования донационального периода» (1984) за спеціальністю «російська мова» під керівництвом П.П. Чучки. Докторську – «Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах» (2000) – за спеціальністю «Слов'янські мови, українська мова».

Науковий доробок науковиці налічує близько 200 наукових праць із історичної антропонімії та славістики, у тому числі три монографії: «Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах» (1999) (докторська дисертація), «Екстралінгвальні фактори в контексті розвитку слов'янських антропонімів» (2003), «Історія російської антропонімії» (2006), «Онїмічна номінація в діакронії: монографія» (2019) та одну колективну монографію «Ономастика Полісся» (1999), видану в Інституті української мови НАН України (розділ «Старопольські антропоформули на східнослов'янському фоні (діакронічний аспект)» [Петрица, с. 190].

Найновіші наукові праці дослідниці засвідчують її інтерес до словацької антропонімії зокрема: «Словацькі прізвища в дзеркалі перекладу» (2016), «Транспозиція словацьких антропонімів в українській мові» (2017), «Асиміляція українських назв населених пунктів у Східній Словаччині» (2018), «Ойконіми українського походження в словацькій ономастиці» (2018), «Ономастика в дзеркалі українсько-словацької комунікації» (2019), «Етнічні зв'язки словаків за даними пропріальної та апелювальної лексики» (2019), «Українські антропонімічні норми в загальноєвропейському контексті» (2019) та ін.

Під її керівництвом успішно захищені дві кандидатські дисертації з ономастики, зокрема Н.М. Петриці («Чеські антропонімічні формули ХІ–ХVІІІ століть» (2011)), чинної завідувачки кафедри словацької філології, яка активно досліджує, крім старочеської антропонімії, також актуальні питан-

ня ономастики в українській та словацькій мовах, про що свідчать, зокрема, найновіші публікації науковиці: «Українська та чеська ономастична термінологія» (2016), «Посесивний компонент у складі чеських антропонімних формул допрізвищезового періоду» (2017), «Власні особові назви іншомовного походження у чеських писемних пам'ятках ХІ–ХІV століть» (2017), «Складні антропонімічні формули в чеських писемних пам'ятках ХV–ХVІІІ століть» (2019), «Назви за професією у складі чеських антропонімних формул допрізвищезового періоду» (2019), «Назви за оселею як спосіб ідентифікації осіб у чеських писемних пам'ятках допрізвищезового періоду» (2021) та ін.

Марина Йосипівна Пілаш, ст. викл. кафедри слов'янської філології та світової літератури, впродовж тривалого часу досліджує ономастичні явища у російській мові, зокрема у порівнянні з угорською, польською мовами: «К вопросу этимологизации заимствованных антропонимов (древнерусский период)» (1989), «Тюркские антропоосновы у восточных славян донационального периода» (1990), «Становление системы заимствованных антропонимов в древнерусском именнике» (1991), «Адаптація скандинавських імен у східних слов'ян» (1991), «Динамика развития русского и венгерского именников в ХV–ХVІІ вв.» (1994), «Фонетическое варьирование канонических личных имен в русском и польском языках ХV–ХVІІ вв.» (1995), «Мифоантропонимия русских и венгерских сказок» (1996), «Реконструкция старорусских апеллятивов на базе ономастической лексики» (1999), «Отрицательные черты характера и привычки именованного в зеркале старорусской антропонимии» (2013) та низка ін.

Ярослава Михайлівна Шебештян, доцентка кафедри журналістики, захистила кандидатську дисертацію «Сучасна українська літературно-художня зоонімія: функції, склад та структура» (2008) під керівництвом Л.О. Белея. Опрацьовує доволі нову в українській ономастиці проблематику щодо власних назв у медіамовленні, має низку наукових публікацій з цієї проблематики: «Пропріальні засоби компресії друкованого медіамовлення» (2013), «Місце оніма в системі виражально-зображальних засобів друкованого медіамовлення» (2013), «Діалектика об'єктивного і суб'єктивного в ономастиці друкованого медіамовлення» (2013) та ін. Науковицею запропоновано деякі термінологічні поняття (медіаонімія, медіаонім тощо), виокремлено основні аспекти вивчення цієї сфери побутування власних назв, зроблено спроби розглянути медіаонімію у зв'язку з природою журналістського тексту та кризь призму культуромовних категорій.

З огляду на важливість в ономастичних студіях лексикографічного виміру суттєвим можна вважати й відповідне опрацювання невідмінюваних пропріативів. Так, у співпраці з проф. М.І. Сюськом дослідниця підготувала «Словник невідмінюваних в українській мові іменників» (2017), у другій частині якого подано сучасні географічні власні назви природних (гір, озер, водоспадів, вулканів тощо) і створених людиною (агломерацій, держав, регіонів,

комун і под.) об'єктів. Тут, крім енциклопедичного значення зафіксованих одиниць, подано необхідні вказівки щодо наголошення, походження, граматичних категорій роду та числа.

Висновки. Отже, ономастична школа в Ужгородському університеті базується передусім на ґрунтовних дослідженнях грандів філологічного факультету К.Й. Галаса, П.П. Чучки, М.І. Сюська, Л.О. Белея, С.М. Пахомової та інших мовознавців,

які мають численні наукові розвідки в цій галузі мовознавчої науки, а також їхніх учнів, послідовників, які нині працюють на всіх кафедрах філфаку, де викладаються мовознавчі курси. Наведений у статті огляд постатей науковців лише підтверджує спадкоємність ономастичних наукових традицій в ужгородській філологічній спільноті та високий науковий потенціал авторів сучасних розвідок та ґрунтовних досліджень.

Література

1. Біобібліогр. покажч.: до 90-річчя від дня народження Павла Павловича Чучки / уклад. : Л. О. Мельник, Н. С. Лехман, О. В. Бряник; передм.: С. М. Пахомова; відп. за вип. М. М. Медведь ; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Ужгор. нац. ун-т», Філол. ф-т, Каф. словац. філол., Наук. б-ка. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. 224 с.
2. Гаврош О. Що в імені твоєму? *Закарпаття онлайн*. 24.02.2012. URL: <https://zakarpattya.net.ua/Blogs/93396-ShCHO-v-imeni-tvoiemu>
3. Ономастика. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ономастика>
4. Петрица Н.М. Визначному українському славісту Світлані Миколаївні Пахомовій – із пошаною та вдячністю! *Науковий вісник Ужгородського університету*, 2019. Серія: Філологія. Випуск 1 (41). С. 190–191.
5. Сторінки історії Ужгородського національного університету: Документи і матеріали / Укладання, коментарі та передмова Н.М. Жулканич. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2005. 219 с.
6. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). Випуск 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. 492 с.
7. Українська ономастика: бібліографічний покажчик / уклад.: С.О. Вербич, І.В. Єфименко, І.М. Железняк; НАН України, Ін-т укр. мови. К., 2013. 364 с.
8. Янчура Д. Ономастичні школи в Україні. *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*, vol. VI: 2018, pp. 45–52. Університет імені Адама Міцкевича, Познань-Польща.

References

1. Biobibliogr. pokazhch.: do 90-richchia vid dnia narodzhennia Pavla Pavlovycha Chuchky [Biobibliographical Index: To the 90th Anniversary of Pavel Pavlovich Chuchka's birth] / uklad. : L.O. Melnyk, N.S. Lekhman, O.V. Brianyk; peredm.: S.M. Pakhomova; vidp. za vyp. M.M. Medved ; M-vo osvity i nauky Ukrainy, DVNZ «Uzhhor. nats. un-t», Filol. f-t, Kaf. slovats. filol., Nauk. b-ka. – Uzhhorod : Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 2018. 224 s. [in Ukrainian].
2. Havrosh O. Shcho v imeni tvoiemu? [What's in your name?] *Zakarpattia online*. 24.02.2012. URL: <https://zakarpattya.net.ua/Blogs/93396-ShCHO-v-imeni-tvoiemu> [in Ukrainian].
3. Onomastyka [Onomastics]. *Vikipediia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Onomastyka> [in Ukrainian].
4. Petritsa N.M. Vyznachnomu ukrainskomu slavistu Svitlani Mykolaivni Pakhomovii – iz poshanoiu ta vdiachnistiu! [To the prominent Ukrainian Slavist Svitlana Mykolaivna Pakhomova – with respect and gratitude!] *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, 2019. Serii: Filolohiia. Vypusk 1 (41). S. 190–191 [in Ukrainian].
5. Storinky istorii Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu: Dokumenty i materialy [Pages of Uzhhorod National University's History: Documents and Materials] / Ukladannia, komentari ta peredmova N.M. Zhulkanych. Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 2005. 219 s. [in Ukrainian].
6. Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva (Zbirnyk naukovykh prats) [Modern Problems of Linguistics and Literary Studies (Collection of Scientific Works)]. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod, 2002. 492 s. [in Ukrainian].
7. Ukrainska onomastyka: bibliografichni pokazhchyk [Ukrainian Onomastics: Bibliographical Index] / uklad.: S.O. Verbych, I.V. Yefymenko, I.M. Zheliezniak; NAN Ukrainy, In-t ukr. movy. K., 2013. 364 s. [in Ukrainian].
8. Yanchura D. Onomastychni shkoly v Ukraini [Onomastic Schools in Ukraine]. *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*, vol. VI: 2018, pp. 45–52. Universytet imeni Adama Mitskevycha, Poznan-Polshcha [in Ukrainian].

THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE ONOMASTIC SCIENCE SCHOOL AT THE FACULTY OF PHILOLOGY AT UZHGOROD UNIVERSITY

Abstract. The article is devoted to a review of the first years of the foundation of philological science, in particular its onomastic center, within the walls of Uzhhorod university as the first higher educational institution of a secular nature in Transcarpathia.

Attention is drawn to the fact that the name of one of the leading onomasticians not only of Uzhhorod scientific school but also Ukrainian in general – Kyryl Iosypovych Halas – is not mentioned either in modern popular encyclopaedic Internet sources, or in some scientific ones, although he was one of the first scholars

in Ukraine who performed and defended in 1961 his PhD thesis “*Toponymy of Transcarpathian region (names of settlements)*” enriching the Ukrainian onomastic science with new approaches and actually beginning a systematic study of names in Transcarpathia.

The article offers an unbiased and objective view of the chronology of the appearance of personalities who, in a varying degree, contributed to the establishment and formation of onomastic scientific school at Uzhhorod university, in particular at the Faculty of Philology.

It is concluded that the Onomastic Scientific School at Uzhhorod university is based primarily on the fundamental onomastic research of the prominent figures at the Faculty of Philology including K. I. Halas, P. P. Chuchka, M. I. Siusko, L. O. Beley, S. M. Pakhomova and other linguists who have numerous scientific studies in this field of linguistics, as well as their students, followers who now work in all departments of the Philological Faculty, where linguistic courses are delivered. In particular, the Department of Ukrainian Language is presented by the studies of literary and artistic anthroponyms performed by the associate professors A.I. Vegesh and O.V. Laver, the state of modern firmonymicon – by O.B.Neger, Transcarpathian micro-toponyms of the Uzh river basin – by V. F. Banioi; old Czech anthroponymy and topical issues of onomastics in the Ukrainian and Slovak languages – by the head of the Department of Slovak Philology, associate professor N. M. Petritsa; onomastic phenomena in the Russian language, including in comparison with the Hungarian and Polish languages – by the senior lecturer of the Department of Slavic Philology and World Literature M. I. Pilash; the problems of names in media speech – by associate professor of Journalism Department Ya.M. Shebeshtian.

The material presented in the article confirms the continuity of onomastic scientific traditions in Uzhhorod philological community and the high scientific potential of the authors in modern research and fundamental studies.

Keywords: Faculty of Philology, Uzhhorod University, scientific school, onomastics, toponymy, anthroponymy, zoonymy, mediaonymy.

© Шумицька Г., 2021 р.

Галина Шумицька – доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; halyna.shumytska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-7806-2963>

Halyna Shumytska – Doctor of Philology, Professor of the Journalism Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; halyna.shumytska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-7806-2963>

КОЛЕКТИВНІ ПРИЗВИСЬКА ПІДЛЯШУКІВ, МОТИВОВАНІ
ОСОБЛИВОСТЯМИ ЇХНЬОГО МОВЛЕННЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.232'282.2(438)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).32–37

Аркушин Г. Колективні прізвиська підляшуків, мотивовані особливостями їхнього мовлення; кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. Однією з причин виникнення як індивідуальних, так і колективних прізвиськ стають протиставлення *я : ти, ми : вони*. У кожному населеному пункті може бути різна кількість мотиваційних груп таких найменувань, але найчастіше це характеристика зовнішнього вигляду денотата, його національність, професія чи заняття, вдача і т. ін. Прізвиськами часто стають також характеристики мовлення індивідумів, зокрема і діалектоносіїв.

У статті представлені колективні прізвиська жителів Північного і Південного Підляшшя (північно-східна частина Люблінського та південно-східна Підляського, давніше Білостоцького, воеводств Республіки Польща). Насамперед з мовного потоку на слух виділяємо фонетичні риси, що стають мотивами постання багатьох прізвиськ. Майже всіх жителів цього регіону прозивають *хахля́ми*, засвідчуючи, що їхня *хахля́цька мо́ва* – це українські говірки. Зауважимо, що визначення *хахля́цька мо́ва* вживане в нейтральному значенні і не містить будь-яких негативних конотацій. Оскільки пересічний поляк і донині не розрізняє за національністю українців, білорусів та росіян, то ще усіх підляшуків називають *ру́ськіми* або просто *каца́пами*. Менші групи жителів Підляшшя мають такі найменування: *але́качі*, що звукосполуку *ле* вимовляють твердо, які протиставлені *але́качам*, бо *ле* (*але – але*); *де́кали*, у яких тверда вимова *де*, протиставлені *де́калам*, бо *дзе* (*день – дзень*); *штокмані* вимовляють частку і сполучник як *што*, а *шокмані* як *шо* або *що*. Фонетичні особливості призвели до виникнення також прізвиськ *пайдуні* та *літвіні*. Морфологічні риси стали основою найменувань *микуні* (*му робіти, робітиму*), *смакі* (*ходілисьмо, робілисьмо*) та *хмакі* (*носіліхмо*). Лише одна лексема *гэто* ‘це’ стала твірною основою назв *геті*, *гетали*, *гєцячки*. Та незважаючи на такі окремі відмінності, що існують серед підляських говірок, у них одна спільна риса – це все говірки української мови.

Прізвиська *калаку́ти* і *перешу́ткі* отримали ті жителі Підляшшя, які перейшли в католицизм, а отже, і почали говорити по-польськи. Декілька прізвиськ невідомої мотивації: *чубарі* || *чуба́рики* і *матані*.

Ключові слова: Північне Підляшшя, Південне Підляшшя, діалектоносії, особливості мовлення, неофіційні найменування, прізвиська.

Постановка проблеми. Неофіційні найменування осіб, зокрема прізвиська, в україністиці були предметом багатьох студій майже з усіх регіонів України, зокрема і Західного Полісся, куди відносимо і Підляшшя. При цьому дослідниця Н. Шульська стверджує: «Мовний континуум Західного Полісся, що поєднав у собі діалектну архаїку двох систем (північної та південно-західної) і сучасну сленгово-жаргонну специфіку, – респектабельне поле для антропонімічних пошуків. Унікальність західнополіського ареалу зумовлена його прикордонним характером» [Шульська 2011, с. 1–2]. Тому в неофіційних антропонімах зазвичай відбиті місцеві говіркові особливості, які, крім цього, ставали і мотивами багатьох онімів.

Мета нашої статті – аналіз неофіційних найменувань груп жителів Підляшшя, зокрема прізвиськ, що виникли як характеристика особливостей їхнього мовлення. Джерельною базою стали польові магнітофонні записи, розміщені в нашому збірнику текстів «Голоси з Підляшшя» [Аркушин 2007] (у покликаннях подаємо також умовне скорочення цього джерела – *ГП*, указуючи і назви населених пунктів), а також використані матеріали зі «Словника західнополіських говірок» [Аркушин 2016]. Зауважимо, що окремого запитання про колективні чи індивідуальні прізвиська мешканців Підляшшя в нас не було, тобто в збірнику подані принагідні фіксації, які, безперечно, далекі від повноти, але, незважаючи на це, вони дозволяють зробити певні

узагальнення й висновки про постання таких неофіційних найменувань жителів та про особливості їхніх говірок, що мотивували ці номени.

Аналіз досліджень неофіційних найменувань людей. Українськими ономастами давно вже звернуто увагу на широке використання прізвиськ у побутовому спілкуванні місцевих мешканців. Такі неофіційні назви проаналізовані або поруч з іншими антропонімами (прізвищами, власними особовими іменами та їхніми варіантами, іменами по батькові), або окремими студіями. Це питання цікавило багатьох українських мовознавців упродовж різних століть, пор.: XIX ст. – дослідження В. Охримовича, М. Сумцова, XX ст. – Г. Аркушина, Т. Бахвалової, Р. Осташа, І. Сухомлина, М. Тимінського, Н. Хрустик та ін., XXI ст. – студії Д. Бучка і Є. Бучко, М. Лесюка, Н. Федотової, Н. Шульської та ін.

Зауважимо, що останніми десятиліттями видані цікаві лексикографічні зібрання, серед яких найбільш відомі «Прізвиська Нижньої Наддніпрящини» у двох книгах В. Чабаненка (Запоріжжя, 2005), «Словник прізвиськ жителів межиріччя Стиру і Горині» Н. Шульської (Луцьк, 2008), «Словник прізвиськ північно-західної України» у трьох томах за редакцією Г. Аркушина (Луцьк, 2009).

Знані також дослідження прізвиськ українців з-поза меж сучасної України, це: 1) студії М. Дуйчака про лемківські найменування та 2) характеристика Г. Аркушина колективних прізвиськ жителів Берес-

тейщини (Республіка Білорусь) як особливостей їхнього мовлення – *хахлі, з'їдуні, л'ітв'іні* // *л'іцв'іні, хац'укі* // *гац'укі* та ін. [Аркушин 2014]. Наскільки нам відомо, неофіційні найменування мешкаців Південного і Північного Підляшшя Республіки Польща ще не аналізовані в наукових студіях.

Докладний опис майже дев'ятнадцяти з половиною тисяч західнополіських неофіційних антропонімів дозволив Н. Шульській поділити їх на п'ять груп: 1) індивідуальні (62 %), 2) сімейно-родові (36,5 %), 3) колективно-територіальні (1 %), 4) групові (0,4 %) та 5) внутрішньо-сімейні (0,1 %) [Шульська 2001, с. 14].

Мотиваціями колективних найменувань ставали: 1) особливості рельєфу, де проживають носії; 2) відзначення ними вузьколокальних свят; 3) уживання специфічного крою верхнього одягу; 4) особливості ведення сільського господарства та ін., при цьому найчастотнішою виявилася п'ята група – характеристика мовлення жителів.

Методи та методика дослідження. Використано метод лінгвістичного спостереження та аналізу. Серед основних прийомів – інвентаризація та систематизація мовного матеріалу в синхронії, встановлення мотивів найменування та словотвірний аналіз. Зроблено порівняння особливостей підляських говірок з українськими літературними відповідниками, відмінності між якими і стали причиною появи цих неофіційних антропонімів.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, окраїнні говірки завжди відчутно відрізняються від літературної мови, що зумовлено багатьма чинниками, а у випадку Підляшшя – тим, що тут майже повністю відсутній вплив української літературної мови (без українського радіо та телебачення, без української школи, без художньої літератури та щоденної преси), тому-то добре збережені архаїчні риси нашої мови. Безперечно, тут сильний вплив польської літературної (адже ж державна!) та говіркової (контактуюча) мови, лише частково білоруської (доступні білоруські програми Білостоцького телебачення, частково білоруська преса) та російської, а в школах повоєнної Польщі вивчали ці дві східнослов'янські мови.

Однією з причин виникнення прізвиськ стало протиставлення *я : ти, ми : вони* (*я і ми* – хороші, справедливі, чесні і т.д., а *вони* – зовсім не такі та й говорять якимось дивно, бо ж не так, як ми). Відчуття відмінностей у мовленні характерне для представників як поближких населених пунктів, так і віддалених, з якими доводилося спілкуватися. Ось як носії підляських говірок добре відчують особливості свого і «сусіднього» мовлення:

/кажде село іначеї го'ворит'/ (Зубачі; ГП, с. 140); */в нас кажут ко'рова кун'/* а в їх вже *к'ін'* / (Даші; ГП, с. 192); */воз'м'іте с'уд'а-о за Бот'ки вже т'роха іначеї називають//* в нас *ш'епка* а там *шапка* // в нас го'ворат *д'іс'аї* / а тут за *Б'їел'ск'і* ну *то нин'і* кажут // *нин'і* кажут / (Кнориди; ГП, с. 310, 312); */в кождум сел'і інакша мова / е / іїес'а у нас називають вилка / а н'екоторіє в сел'і сохар'и // ну / на вилка сохар'и // в нас л'ушн'а / е /*

до воза / а там клуніц'і / клуніц'а / (Версток; ГП, с. 228); */тут йак в'з'ати н'рав'е ичо село то т'роху іна' мова /* (Дубичі-Тофіловці; ГП, с. 298). Про це ж говорить і знаний на південному Підляшші фольклорист І. Ігнатюк: «Ствердив я, що на Підляшші майже в щодругому селі трохи інакше говорять» [Ігнатюк 2013, с. 9]. Отож тема нашої публікації – аналіз колективних прізвиськ жителів Підляшшя, що виникли як характеристика їхнього мовлення.

Почнемо з того, що корінним жителям цього регіону важко відповісти на запитання (правильніше – на питання), хто вони за національністю, пор. такий діалог:

[Себастьянюк:] / *ми руск'і* //

[Занькевич:] / *б'їлоруси* //

[То ви по-білоруськи говорите?]

[Занькевич:] / *н'е н'е // ми похах'лацк'і / поп'ростому в нас //*

[Себастьянюк:] / *ми йак то каже / обивател'і пол'с'к'і / бо в пол'шч'і живемо // не пол'ак'і / і не хак'ли / а ми православн'і / ми ход'ім до ц'еркв'і / не до кос'ц'ола // о'но до ц'еркв'і /* [Клейники; ГП, 388].

Ось так підляшуки часто себе ідентифікують просто *православними* на протигагу полякам-католикам. У зв'язку з тим, що пересічний поляк і досі не проводить розрізнення між українцями, білорусами та росіянами, то українців Підляшшя ще іменують *руськими*; цікаво, що цю назву часто використовують і самі підляшуки (підляшани).

А от їхні сусіди – білоруси та поляки – місцевих жителів прозивають *хахлами*: */часом звут нас ну хак'ли /* (Клейники; ГП, с. 388); */нас називають хак'лами /* (Полічна; ГП, с. 194). Значення цього терміна для місцевих незрозуміле, як і його походження: */шо то значит хак'ли то н'ев'ем / н'ев'ем поп'росту /* (Полічна; ГП, с. 194); */а йа'ка то на'ц'ийа хак'ли тийі? /* (Версток; ГП, с. 228), див. інші цитати. Через незрозумілість такого найменування виникають різні переказування: */иниш' кажут же ми шаши'ки чи йак називають /* (Грабовець; ГП, с. 270); */а ми йа'к'іс' шафли може йа'к'іє // чи хак'ли /* (Видово; ГП, с. 346).

Дослідник українських говірок у Польщі М. Лесів так пояснює виникнення номена *хахли*: «Цю останню назву, яка на Підляшші побуває донині – *mówią po chachłasku* – <...> принесли з царської армії додому місцеві хлопці, бо там саме їх, мабуть, за мовою визначили, як українців, малоросів, себто *хахлів*» [Лесів 1997, с. 283]. І далі: «Це, можливо, було перше усвідомлення національної приналежності через мову, яка могла бути осмішувана тими, що в армії неприхильно ставилися до всього, що неросійське або трохи неподібне до російського» [Там само].

А в *хахлів* і мова *хахляцька*, пор.: */ну певно / шо хак'лац'ка мова /* (Чехи-Орлянські; ГП, с. 258); */хах'лац'ка кажут /* (Дубичі-Тофіловці; ГП, с. 298); */ну йа не в'їду йа'кайа наша мова / йа'кас' хак'лац'ка та'кайа ч'и йа'кайа /* (Єльонка; ГП, с. 236); */а йа знайу пой'а'кому ми го'ворим? / пох'хол'с'ку дес' / нев'їдомо пой'а'кому / а ни поб'їлоруску / а ни поукра'їїнс'ку /* (Райки; ГП, с. 336); */ми похах'лацк'і*

/ попростому в нас / (Клейники; ГП, с. 388); / то та'ка ун'ше хах'лацкайа мова / (Костомлоти; ГП, с. 96); / ну / йа'кайас' кол'іс' ка'зал'і хах'лацка [мова] / (Курашево; ГП, с. 364); хах'лача [мова] (Пилипки; ГП, с. 422). Зауважимо, що цей місцевий термін хах'лацька мова вживаний тепер лише в нейтральному значенні і не містить негативної конотації, виступаючи семантичним синонімом до українська мова: / то та'ка ун'ше хах'лацкайа мова // [До якої мови вона ближча?] / на'мене / до ук'раїн'с'койі // бо йа тут йак був / в 'час'і вуйни була тут ук'раїн'с'ка школа // р'ік 'часу два 'рази хо'див до ук'раїн'с'койі // йак зас'тав // за не'метчини // йак 'н'імец завуй'ував тут // і ми там бу'ли // уч'ител'ка була // тут був // и: 'бат'ушка був ук'раїн'с'к'і правос'лавній // і уч'ител'ка була // поук'раїн'с'кому уч'илис'а / (Костомлоти; ГП, с. 96); / 'мусит' до хах'лачойі [найближча] / (Пилипки; ГП, с. 422); / 'наша мова бу'ла ук'раїн'с'ка / вже ми ук'раїн'с'койу мовайу [говоримо] / (Версток; ГП, с. 228). Наведемо цікаве твердження листиноші с. Дубичі-Церковні повіту Гайнівка Підляського воєводства, який співпрацював із білоруськомовною пресою: / и наш йа'зык / о / так йак ми го'воримо / йа з 'вами / ну то вун бу'л'ш зв'язаній / бу'л'ш бл'іск'ій ук'раїн'с'кому / ук'раїн'с'кому / а в д'ів'я'носто п'я'ти проц'ентах то / то ук'раїн'с'койі / (Дубичі-Церковні; ГП, с. 280).

Оскільки для поляків місцеві жителі *руські* (= синонім до *росіяни*), то підляшукі мають ще інший «ярлик» – *каціани*, пор.: / правос'лавні дес' уч'і'л'іс'а в ш'колах / то ст'удал'іс'а призна'ват'іс'а / же вун / правос'лавни / ну чом не призна'вал'іс'е? / то б'іе / то каціаном нази'вайе / шче ш'чос' / і не призна'йец':а / (Кнориди;

ГП, с. 328); / во'ни на нас 'кажут каціани / а ми на йіх 'л'ах'і / (Сльонка; ГП, с. 238); пор. вживання відносного прикметника: / каціанс'ких 'з'е'ї' жеб до ш'коли не хо'дил'і / (Сльонка; ГП, с. 238–240).

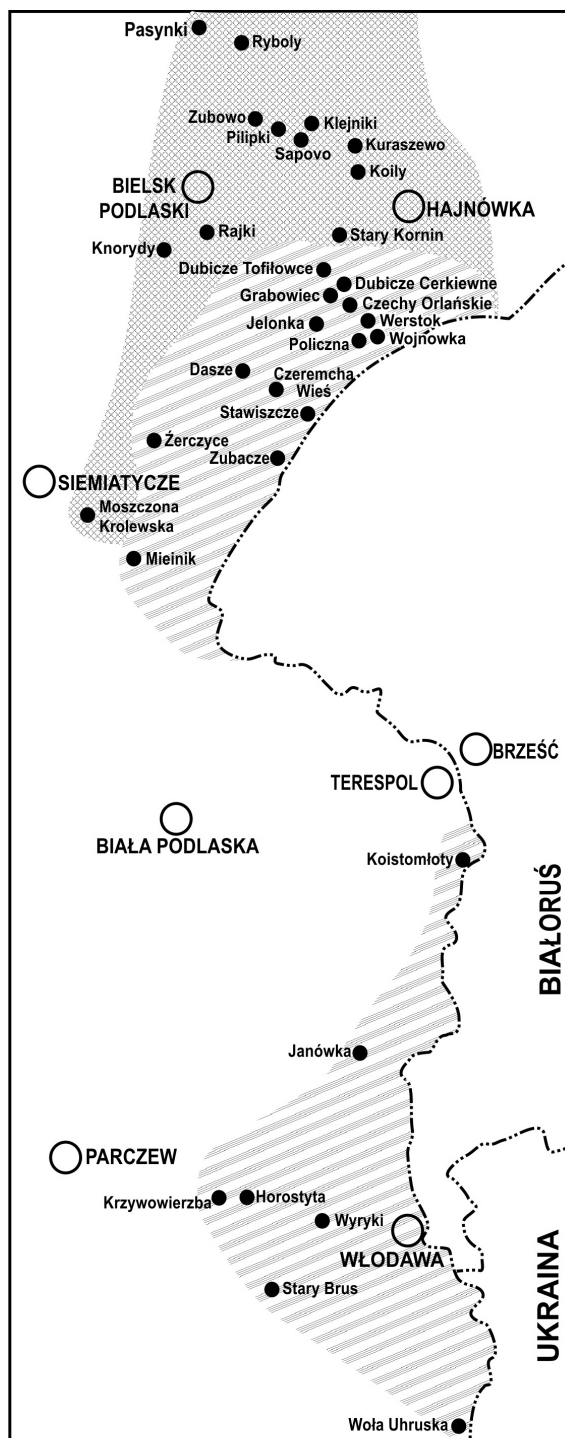
Ці два прізвиська – *хахлі* та *каціани* – найбільш

поширені і стосуються всіх українців Підляшшя. Їхні сусіди ще іноді вживають територіальне позначення – *пол'ешуки*: / а вже заїд'іте пуд'м Сими'нувку то нас нази'вайут' пол'ешуки' / (Ставище; ГП, с. 156).

Коллективні неофіційні найменування, відбиваючи особливості мовлення осіб, відомі на значно ширшій території, ніж сама говірка риса, що стала твірною основою прізвиська, бо «ковалями» цієї назви були не самі мовляни, а їхні сусіди. Це можна простежити, напр., на прізвиську *штокмані* (у фіксації М.Лесіва *штокали* [Лесів 1997, с. 285]): / в нас *ичо* / там *што* / виз'м'іте вс'о и'начеї го'ворат / <...> *штокма'ни* / (Дубичі-Тофіловці; ГП, с. 298); / то *штокма'ни* / та'к'ійі / вже в йіх тро'ху мова не та'кайа / (Полічна; ГП, с. 202). Ареал поширення питального займенника і сполучника підрядності *што* один (див. мапу №1), а прізвисько добре знане як на Північному, так і на Південному Підляшші.

Порівняйте частотність уживання лексеми *што*: [Чи їли яблука до Спаса?] / то 'кажут / мойа 'мама кол'іс' 'кажут што не 'можна 'йе'с'т'і йак у кого д'іт'а в'ре // то 'кажут што на тум с'в'іет'і / не 'буде йо'му 'яблука / (Сапово; ГП, с. 376); / н'іц' не бил'о // н'рат'і бил'іо чи што / н'е 'мила н'еш'то / (Кнориди; ГП, с. 318), а

також її дериватів – *н'ішто*, *штон'ібуд'*, *ш'тото* (Мощона-Крулевська; ГП, с. 128, 130, 136). Зрідка вживаний і прикметник *поштокманський*: / 'отут неда'л'еко / 'десет' к'і'л'ометри там йе та'к'ійі

■ - ШЧО // ШО
 □ - ШТО

Мапа 1

д'єр'євн'і / в нас називають поштокман'єк'і / і там називають вже ход'ім'і / роб'ім'і // в нас ходил'і / в нас ходил'і / (Єльонка; ГП, с. 238).

Вимова [л] у сполучнику *алé* лягла в основу іншого прізвиська – *алéкач'і* (н.п. Південного Підляшшя), а м'який [л'] став співтворцем номена *ал'éкач'і* (майже все Північне Підляшшя): */ там туди шче в'зати то йа ка'зав шиснацм' к'ілом... / то вже во'ни там / е: / йіх називал'і алéкачами / бо алé // а ми кажем ал'е / (Версток; ГП, с. 228) (див. мапу №2). Твірною основою номена *алéкач'і* стало дієслово *алéкати*, а сам сполучник *але* перетворився навіть на «мірило» українськості, пор.: */ то в Ста'вишч / за с'танційейу йе Ста'вишча / там алéкайут / там на алé // та'кайа-о йак тут / во'на до укра'їнс'ку по'ходить // ал'і алéкайут // а в нас ал'е / (Черемха; ГП, с. 178); / та в нас тутика в'йоска йе Ста'вишч'і / там / ну то там во'ни вже алé говорат // а то укра'їнс'ка [мова] / (Полічна; ГП, с. 202); / [наша мова] йаг би пуд'ход'іт пуд укра'їнс'ку / ал'і коб ш'че алé / (Версток; ГП, с. 228).**

Прізвисько *поїдуні* || *пайдуні* отримали ті, що твердо вимовляють звукосполюки [ли], [ни], [ди]: */ хо'ди / при'шов // по'їдуні називають // пайду'ни / (Кнориди; ГП, с. 324).*

Тих, хто вимовляє твердий [д] перед голосними [є] та [и], ще прозивають *дéкалами*, пор. декілька прикладів (наводимо саме з Північного Підляшшя, бо на Південному – це звична риса): *'дєрво, дєс', 'дєстм', п'риїде, дєн'* (Мощина-Крулевська; ГП, с. 114, 118, 136); *'будє, дєрє'л'ана, кла'дє, ни'г'дє* (Зубачі; ГП, с. 140, 142, 144, 146); *'л'удє, 'одє, 'найдец'а* (Жирчичі; ГП, 148, 150); *'л'уд'єй, 'будє, дєн', за'їдєш* (Ставище; ГП, с. 158, 160,

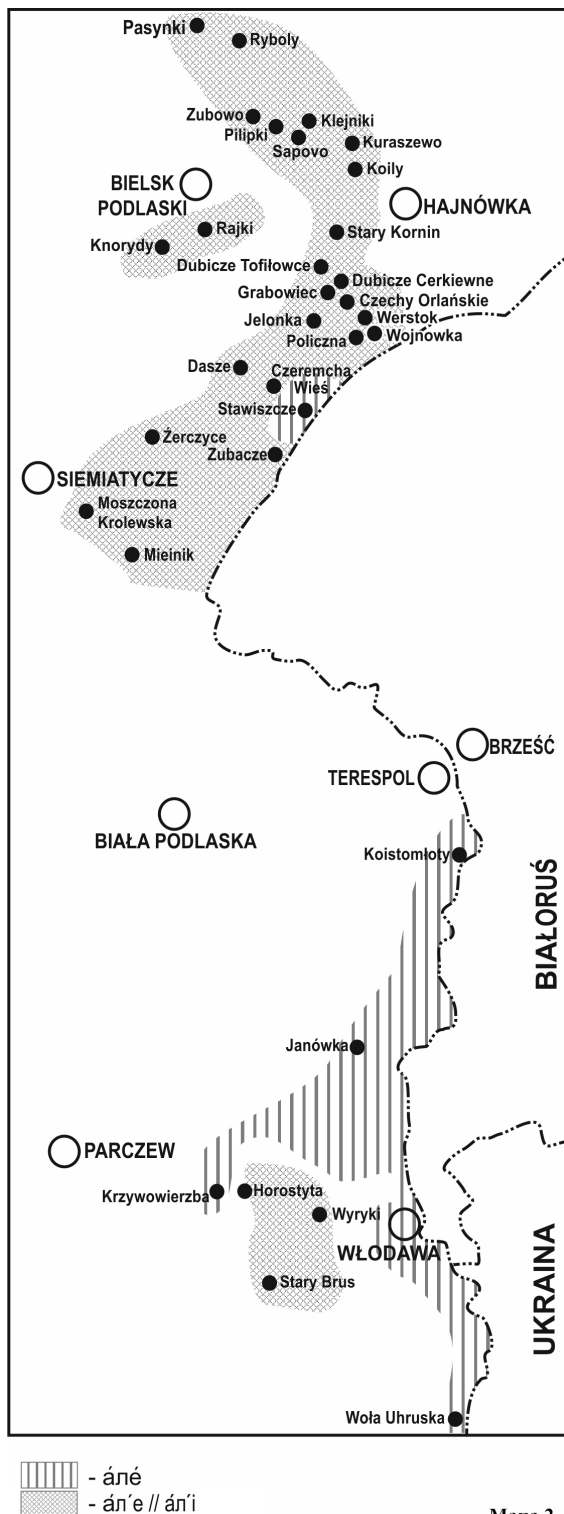
162); *нап'равдє, 'будєтє*, (Полічна; ГП, с. 196, 198, 200); *дєс', 'виїдє, 'с'адє, 'пудє* (Чехи-Орлянські; ГП, с. 248) та ін. І протилежна вимова: *'л'уд'і – л'уд'єй, д'єт'інство, хо'д'іла, ви'ход'ім* (Мельник; ГП, с. 100, 102); *от'ход'іла, ви'вод'іни, зд'ічав'ів, з д'іт'інства* (Мощина-Крулевська; ГП, с. 114, 118, 124, 132); *од'інацм'* (Полічна; ГП, с. 196) та ін.

Зафіксований також підляський жарт як характеристика української літературної мови: */ українец 'йїдє дєрє'ян:им 'возом / йак кол'іс' 'ос'і дєрє'ян:и / говору / ї не пошмар'овав / то тиш'ит 'тєйє 'кол'єсо / ха'хол / ма'зниц'а / да'їє / драж'єниц'а / (Грабовець; ГП, с. 268).*

Прізвисько *калаку'ти* отримали ті підляшчуки, що прийняли католицизм, через що почали говорити по-польськи; це лексико-семантичне творення від *калаку'т* 'курка-гермафродит' [Аркушин 2016, с. 205]. Ця ж мотивація прізвиська *перéшутк'і* [Аркушин 2016, с. 393], тобто ті, що перейшли в іншу віру.

Не встановлена мотивація номенів *чубáри* || *цубáри* та *чубáрики* [Аркушин 2016, с. 611], названі, можливо, за вживання іменника *чуб* 'волосся на голові в чоловіків'. Невідомої мотивації і прізвисько *матані*: */ кол'іс' наст'ийє пудл'єс'ак'і з'вал'і матанам'і / а ми йіх коро'їєдам'і / (Курашево; ГП, с. 364).*

Подальші польові записи можуть виявити ще не один такий номен, однак потрібно поспішати, оскільки українських мовлян на Підляшші, особливо Південному, стає все менше.

Мапа 2

Висновки. Як бачимо, мотивами творення розглянутих прізвиськ були здебільшого фонетичні особливості підляських говірок, при цьому зауважимо, що тут відсутні найменування-характеристики мовців, які вживають досить характерну і добре

збережену фонетичну рису – дифтонгічні звуки, на протигагу говіркам Волинського Полісся та Берестейщини. Оскільки дифтонги вживані серед мовлян як Південного, так і Північного Підляшшя, то й вони не стали мотиваційними ознаками неофіційних антропонімів.

Твірною основою декількох прізвиськ стали лексичні діалектизми, і лише три номени виникли на основі давніх морфологічних ознак – це **смичкі** та **хмакі**, які зафіксував М. Лесів [Лесів 1997, с. 285]. Перше з них виникло за наявності форм минулого часу дієслів *ходилисмо* || *ходил'ісмо* на **-с'мо**, пор. зі зв'язного мовлення: / *ми не рас ходилис'ми по цвинта'ри* / (Воля-Угруська; ГП, с. 32); / *тим й'езика н'е уж'вал'іс'ми / то говор'ил'іс'ми / му'в'іл'і похах'лауку* / (Старий Брус; ГП, с. 34). Другий номен – від форм дієслів на **-хмо**: *по'й'іехал'іхмо, зай'іехал'іхми, мал'іхмо, ходил'іхмо, зимовал'іхмо* (Кривоверба; ГП, с. 70). Третє прізвисько **микуні** – за широке вживання дієслівних форм майбутнього часу *му робити* і *робитиму* [Лесів 1997, с. 285].

Але прізвиська «приклеювали» не тільки до українців Підляшшя, а й вони самі були творцями багатьох номенів. Так мовців із білоруським цеканням і дзеканням прозивали **літвінами**: / *а вже туди дал'і пуд л'іс / то ми вже назив'аєм л'ітв'іни / во'ни так пол'ітв'інск'і г'оворат* / (Грабовець; ГП, с. 270); / *то в нас назив'ають л'ітв'уни / в нас л'ітв'іни / то л'ітв'іни назив'ають / о /* (Єльонка; ГП, с. 238). Досить часто вживана і назва **л'іт'овци** (*л'іт'овець, л'іт'овка*) [Аркушин 2016, с. 286]. Тут добре знана дражнилка *л'іт'овка заб'іла в'овка*, яка,

до речі, неодноразово траплялася нам і на Берестейщині [Аркушин 2014, с. 11].

Лексема *гэто* ‘це’ стала твірною основою таких прізвиськ: *гэти* – / *туди вже пуд ло'с'інку / пуд л'іс / то там буд'ут гэти / ха'з'іц'і / раб'іц'і / так у'же буд'е там / а тут не г'оворат* / (Курашево; ГП, с. 364); *гэтали* – / *там б'елоруси / гэтали* / (Кнориди; ГП, с. 310); / *йак хто поб'елоруск'і бил'о гэтали т'ийе* / (Кнориди; ГП, с. 322); *г'этачки* || *г'эц'ачки* – / *ну то йак г'этачки г'оворат* / (Грабовець; ГП, с. 270); / *ну на йіх каж'ут г'эц'ачки / там вже йіх мо'ва та'ка'я і'нак'ша / то г'эц'ачки* / (Полічна; ГП, с. 194). Мовити як *гэтали* – то *гац'якати* або *г'эц'яти*: / *там туди за На'ревку то там г'эц'ачки / то та'ко г'эц'а'йут так* / (Полічна; ГП, с. 194).

Православні, що живуть під Біловезькою пущою, – *подл'ес'ак'і* [Аркушин 2016, с. 415], а ті, що дзekaють, – ще й *корой'еди*: / *ко'л'іс' нас т'ийе пудл'ес'ак'і з'вал'і мат'анам'і / а ми йіх корой'едам'і* / (Курашево; ГП, с. 364). А католики отримали прізвиська *л'ахи* [Аркушин 2016, с. 296] та *сл'іско'ухи* [Аркушин 2016, с. 511].

Отже, із півтора десятка зафіксованих прізвиськ сім мотивовані фонетичними особливостями (*ал'екач'і* || *ал'екач'і, д'екалі, па'дуні, л'ітв'іни, штокмані*), три морфологічними (*микуні, смакі, хмакі*), три найменування похідні від лексеми *гэто* ‘це’ (*гэти, гэтали, г'эц'ачки*), а два невідомої мотивації (*чубарі* || *чуб'аріки, матані*).

Підляські говірки ще чекають своїх дослідників. Поки що...

Література

1. Аркушин Г. Голоси з Підляшшя (Тексти). Луцьк: Вежа, 2007. 534 с.
2. Аркушин Г. Прізвиська берестейців, мотивовані особливостями їхнього мовлення // *TeKa komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych*. Т. IX. Lublin, 2014. S. 8–15.
3. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок. Луцьк, 2016. XXIV + 648 с.
4. Аркушин Г. Хахлацька мова на Підляшші. *Українська мова*. 2019. № 1 (69). С. 115–125.
5. Ігнатюк І. Українські говірки Південного Підляшшя (опис, тексти і словничок). Люблин: Episteme, 2013. 108 с.
6. Лесів М. Українські говірки у Польщі. Варшава: Український архів, 1997. 496 с.
7. Шульська Н. М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся: автореф. ... канд. філолог. наук, 10.02.01 – українська мова. Луцьк, 2011. 20 с.

References

1. Arkushyn H. (2007) Holosy z Podliashshia (Teksty) [Voices from Podlasie (Texts)]. Lutsk. 534 s. [in Ukrainian].
2. Arkushyn H. (2014) Prizvyska beresteitsiv, motyvovani osoblyvostiamy yikhnoho movlennia [Nicknames of Berest's Inhabitants Motivated by their Speech Patterns]. *TeKa komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych*. Т. IX. Lublin. S. 8–15 [in Ukrainian].
3. Arkushyn H. (2016) Slovyk zakhidnopoliskyykh hovirok [The Dictionary of Western Polissian Dialects]. Lutsk. XXIV + 648 s. [in Ukrainian].
4. Arkushyn H. (2019) Khakhlatska mova na Podliashshi [Khakhlatska Mova in Podlasie]. *Ukrainska mova*. # 1 (69). S. 115–125 [in Ukrainian].
5. Ihnatiuk I. (2013) Ukrainski hovirky Pivdennoho Podliashshia (opys, teksty i slovnychok) [Ukrainian Subdialects of Southern Podlasie (description, texts and dictionary)]. Liublyn. 108 s. [in Ukrainian].
6. Lesiv M. (1997) Ukrainski hovirky u Polshchi [Ukrainian Subdialects in Poland]. Varshava. 496 s. [in Ukrainian].
7. Shulska N.M. (2011) Neofitsiina antroponimiia Zakhidnoho Polissia [Informal Anthroponymy of West Polissia]: avtoref. ... kand. filoloh. nauk, 10.02.01 – ukrainska mova. Lutsk. 20 s. [in Ukrainian].

**COLLECTIVE NICKNAMES OF PODLASIE'S INHABITANTS MOTIVATED
BY THEIR SPEECH PATTERNS**

Abstract. One of the reasons for formation of both individual and collective nicknames is oppositions *I : you, we : they*. In every inhabited location there can be a various number of motivational groups for these naming units, but mostly they include characteristics of denotation personal appearance, their nationality, profession or occupation, character etc. Nicknames are often also based on the characteristics of individuals' speech, particularly the speech of dialect speakers. The article represents collective nicknames of inhabitants of northern and southern Podlasie (north-eastern part of Lublin Voivodeship and south-eastern part of Podlasie (previously Bialystok) Voivodeship in the Republic of Poland). First of all, we recognize by ear and determine phonetic features from the speech flow that became motives for the emergence of many nicknames. Almost all inhabitants of this region are nicknamed *khakly/khakhlyami*, identifying, that their language *Khakhlatska mova/ khakhlytska mova* is Ukrainian subdialects. We should notice that the definition *Khakhlatska mova* is used in the neutral meaning and doesn't have any negative connotations. As the average Pole still does not distinguish between the nationalities of Ukrainians, Belarusians and Russians, that is why all inhabitants of Podlasie are called *Ruski/ruskyimi* or simply *Katsary/kacyanami*. Smaller groups of Podlasie's inhabitants have the following names such as *alékachi/alekachi*, because they pronounce letter combination *ле(le)* hard, and they are opposed to *alékacham/aliekachi* due to soft *ле(lie)* (*але – але*); *dékali/dekaly*, whose hard articulation of *де(de)* is opposed to *dékalam/dziekaly* who pronounce *дзе(dzie)* (*день – дзень*); *штокмані/shtokmanu* pronounce the particle and conjunction as *што (sho)*, but *шокмані/shokmanu* do it as *шо(sho)* or *шчо (shcho)*. Phonetic peculiarities also led to emergence of nicknames *пайдуні/raidynu* and *літвіні /litviny*. Morphological features became the basis of names *микуні /тукупу* (*му роби ти, роби тиму*), *смакі/стаку* (*ходілисьмо, робілисьмо*) and *хмакі/khmakeu* (*носіліхмо*). Only one lexical unit *гэто/heto* which means 'it' became a word formation stem for naming units *гету/hety*, *гетали/hetaly*, *гэцячки/hetsiachky*. However, despite these certain differences existing in Podlachian subdialects all of them have one common feature – they are Ukrainian subdialects. Nicknames *калакути/kalakuty* and *перешуткі/pereshutki* were given to those inhabitants of Podlasie who accepted Catholicism and started to speak Polish. There are several nicknames of unknown origin: *чубарі/чубаріки(chubary/chubaryky)* and *матані (matany)*.

Keywords: northern Podlasie, southern Podlasie, dialect speakers, speech patterns, unofficial naming units, nicknames.

© Аркушин Г., 2021 р.

Григорій Аркушин – доктор філологічних наук, професор кафедри історії та культури української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки, Луцьк, Україна; hryhor@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-0698-6347>

Hryhoriy Arkushyn – Doctor of Philology, Full Professor, Lesya Ukrainka National University in Lutsk; hryhor@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-0698-6347>

МОРФОЛОГІЧНА ПАРАДИГМАТИКА УКРАЇНСЬКИХ ЧОЛОВІЧИХ ІМЕН ПЕРШОЇ ВІДМІНИ М'ЯКОЇ ГРУПИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'36

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).38–44

Ахмедова Ю. Морфологічна парадигматика українських чоловічих імен першої відміни м'якої групи; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті висвітлено основні чинники, що впливають на морфологічну парадигматику антропонімів – чоловічих імен, які в українській мові відмінюють за зразком першої відміни м'якої групи, оскільки відмінкові парадигми українських особових імен описано фрагментарно, зокрема не досліджено їхню специфіку в контексті сучасної мовознавчої науки. До іменників першої відміни м'якої групи зараховано українські власні чоловічі імена з м'якою приголосною фонемою основи, відмінкові форми яких визначають морфологічні (маркованість категорією чоловічого роду; однотипність відмінкових форм; наявність варіантних форм (у знахідному відмінку множини); акцентуаційні (однотипне наголошування); різна графічна презентація флексій (генітив, датив, інструменталь, локатив, вокатив однини й номінатив, генітив, акузатив, вокатив множини); морфонологічні (чергування твердих і м'яких приголосних фонем) релевантні фактори. Проаналізовано акцентуаційні особливості особових чоловічих імен, які відмінюють за зразком іменників першої відміни м'якої групи, зокрема обґрунтовано вибір наголосу у вокативі однини й множини словоформи *Ілл-я*; розглянуто особливо складні випадки вибору відмінкових закінчень зазначеної групи антропонімів, а саме пояснено форму кличного відмінка однини чоловічих імен першої відміни м'якої групи. У процесі дослідження використано комплексну методику, що об'єднує різні методи та прийоми, основними з яких є описовий, зіставний і метод кількісних підрахунків. Для виокремлення відмінкових схем і вивчення явищ, притаманних словозмінній парадигматиці українських власних чоловічих імен першої відміни м'якої групи, застосовано граматичний аналіз антропонімів – власних чоловічих імен – і дистрибутивний аналіз морфем досліджуваних іменників. Для визначення ролі кінцевої фонем основи або словотворчого афікса під час вибору відмінкової флексії застосовано формантний аналіз лексем. Морфологічна парадигматика антропонімів на позначення українських власних чоловічих і жіночих імен потребує комплексного аналізу та системного опису, урахування сучасні підходи, екстра- та інтралінгвальні чинники.

Ключові слова: морфологічна парадигма, перша відміна, м'яка група, елементарний парадигматичний клас (ЕПК), антропонім, власне чоловіче ім'я.

Постановка проблеми. Попри те, що різні аспекти відмінювання іменників першої відміни були досліджені такими науковцями, як Г.К. Голоскевич, С.П. Бевзенко, І.І. Ковалик, І.Г. Матвіяс, Л.Т. Масенко, В.О. Горпинич, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, Н.П. Дзятківська, Л.Г. Скрипник, С.І. Головащук, І.П. Ющук, С.Л. Ковтюх, О.М. Кашталян та іншими, морфологічна парадигматика власних імен людей вивчена фрагментарно, насамперед не описано особливості словозміни зазначеного підкласу антропонімів, не виокремлено ЕПК у контексті новітніх підходів. Відмінкові парадигми українських власних чоловічих та жіночих імен, зокрема антропонімів – власних імен осіб чоловічої статі, які змінюють за зразком першої відміни м'якої групи, потребують комплексного аналізу, урахування екстра- та інтралінгвальні чинники.

Аналіз досліджень. Форми родового, давального, орудного, кличного відмінків однини повних офіційних чоловічих імен першої відміни м'якої групи зафіксовано в розділі «Українсько-російський та російсько-український словник» словника-довідника «Власні імена людей» (2005) Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківської: *Ілл-я – Ілл-і, Ілл-ю, Ілл-є* [Скрипник 2005, с. 229], *Єремія – Єремій, Єремією, Єреміє* [Скрипник 2005, с. 243], *Осія – Осій, Осією, Осіє* [Скрипник 2005, с. 236]. У теоретичних коментарях видання також подано словозмінні візрічі чоловічих імен *Ілл-я, Єремія, Льобня* в однині та множині [Скрипник 2005, с. 291]. Відмінкові фор-

ми однини й множини імені *Ілл-я* – зразок повної парадигми чоловічих імен першої відміни м'якої групи – засвідчено у новій редакції «Українського правопису» (2019) та в «Граматиці сучасної української літературної мови» (2017) (автори обох видань пропонують у кличному відмінку однини варіант *Ілле*) [Український правопис 2019, с. 171–172; Вихованець 2019, с. 198]. Морфологічні парадигми антропонімів – прізвищ осіб, які змінюють за зразком першої відміни м'якої групи, та релевантні чинники для визначення ЕПК цих лексем описано в монографії «Словозмінна парадигматика українських прізвищ» (2012) С.Л. Ковтюх та О.М. Кашталян [Ковтюх 2012, с. 62–68, 181–183].

Мета статті, завдання. Метою статті є аналіз відмінкових парадигм українських власних чоловічих імен першої відміни м'якої групи та їхніх варіантів. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розглянути основні чинники, які впливають на специфіку словозміни антропонімів зазначеного підкласу; 2) виокремити та описати ЕПК власних чоловічих імен першої відміни м'якої групи в сучасній українській літературній мові.

Методика дослідження, відповідно до поставленої мети, є комплексною та об'єднує різні методи та прийоми, основними з яких є описовий, зіставний і метод кількісних підрахунків. Для виокремлення ЕПК і вивчення явищ, притаманних словозмінній парадигматиці українських власних чоловічих імен першої відміни м'якої групи, вико-

ристано граматичний аналіз антропонімів – особових імен – і дистрибутивний аналіз морфем досліджуваних іменників. Для визначення ролі кінцевої фонемі основи або словотворчого афікса під час вибору відмінкової флексії застосовано формантний аналіз лексем.

Виклад основного матеріалу. До першої відміни м'якої групи належать українські власні чоловічі імена з м'якою приголосною фонемою основи. Для відмінкових форм зазначених антропонімів характерні такі флексії: в однині – **-а** (орфографічно **-я**) у називному відмінку, **-і** або **-ї** (орфографічно **-ї**) у родовому відмінку, **-і** або **-ї** (орфографічно **-ї**) у давальному відмінку, **-у** (орфографічно **-ю**) у знахідному відмінку, **-ею** або **-єю** (орфографічно **-єю**) в орудному відмінку, **-і** або **-ї** (орфографічно **-ї**) у місцевому відмінку, **-у** (орфографічно **-ю**), **-е** (орфографічно **-є**) або **-е** в кличному відмінку; у множині – **-і** або **-ї** (орфографічно **-ї**) у називному відмінку, нульове закінчення або **-ів** (орфографічно **-їв**) у родовому відмінку, **-ам** (орфографічно **-ям**) у давальному відмінку, нульове закінчення (***-і**) або **-ів** (орфографічно **-їв**) (***-і**) (орфографічно **-ї**) у знахідному відмінку, **-ами** (орфографічно **-ями**) в орудному відмінку, **-ах** (орфографічно **-ях**) у місцевому відмінку, **-і** або **-ї** (орфографічно **-ї**) у кличному відмінку: *Все, з чим Гриня стикається в чайній, мовби навмисне створене для того, щоб вивести його з душевної рівноваги, з йоговського супкою. Є на світі керовані снаряди, є керовані ракети, але є некерована жива істота в образі Грині Мамайчука. Ось коли Грині згодиться стиляжна його борода – наче навмисне відпустив... Після матчу юрмисько малечі супроводить Гриню аж додому, а він так у бутсах, у трусах і йде з ними радгоспною вулицею, незважаючи на ремствування бабів, що, пораючись по дворах, осудливими поглядами проводжають його, безсоромного... (О. Гончар). Ось вони там, за пристінком, сварливо зашепотіли з Гринєю (В. Близнець). Зупинились біля причалу, і тут при світлі дня Гриня постав начисто виголеним, від бороди його й сліду не було, зате, виявляючи дух натури, яскравіє на Грині нова палахкучо-пурпурова сорочка [...]. – Де був, що бачив, Гриню? – з цікавістю розпитує вона (О. Гончар). Отець Єремія знов важко зітхнув і глянув на образи. Тією матерією були прикриті здорові сулії з горілкою та пляшки з ромом та з наливкою: то був дар Копронідоса для отця Ісакія та Єремії, прилюбних до горілки. І Копронідос подав Єремії коробочку з камінцем та з ладанкою, котра навіть ніколи й не лежала в церкві. «Еге! Він скупіший... Треба ловити отця Єремію, засідать на засідки на його, бо, певно, його легше буде ввіймати», – постановив собі Копронідос і після вечері зайшов на чай до Єремії. Другого дня після вечері отець Палладій з отцями Ісакієм, Єремією та Тарасієм прямували до брами по густій алії монастиря. І в Ісакія чоботи на носках роззявили рота, неначе просять їсти, і в Єремії з носка часом висовується онуча, неначе чобіт висолопив язика. А ви, отче Єреміє, мішаєте одне з другим (І. Нечуй-Левицький).*

Усього зафіксовано 40 антропонімів – чоловічих імен першої відміни м'якої групи. Серед них – 5 повних офіційних антропонімів досліджуваної групи: *Добриня* [Трійняк 2005, с. 109], *Єремія* [Скрипник 2005, с. 59], *Ієремія* [Трійняк 2005, с. 417], *Ілля* [Скрипник 2005, с. 64], *Осія* [Скрипник 2005, с. 87]: – *Але повів Осія: «Вони зрадили Господа, бо породили чужих дітей», а блаженний не міг і не бажав бути чужоложцем (В. Шевчук). Я збираюся ще кілька уривків перекласти з Ісаїї та з Ієремії, для власної втіхи, як Вам треба, то можу прислати (Леся Українка). Було це в залітті, по Іллі (Н. Королева). Аж ось, трохи підвівишись, хапає Іллю за волосья, відкидає назад голову, дивиться в його сумні очі (Г. Федосєєв). Але тепер, після того, як вона познайомилась і розмовляла з Єремією, він примітив якусь тривогу в її холодних очах, примітив несподіваний рум'янець на щоках (І. Нечуй-Левицький). Простий, клепаний із заліза шолом із невисокою тулією, куди звичайно вставлялось перо кречета, без жодних прикрас, без заборол, – а на Добрині був клепаний з міді високий шолом з гострою тулією, з кількома камінцями по тілу, сріблом цятований по вінцю, із заборолом і довгими бармами (С. Склярєнко). – Брате Ієреміє, – сказав поважно. – Мудрі будьмо! (В. Шевчук).*

Засвідчено 35 неофіційних форм імен першої відміни м'якої групи: *Гриня, Грицуня* (похідні від *Григорій, Грігїр, Грицько* (*Григор, Гріць, Рігїр, Ригор*)) [Скрипник 2005, с. 53], *Колюня* (похідне від *Микола* (*Миколаї, Нікола*)) [Трійняк 2005, с. 229], *Костя* (похідне від *Костянтин, Кость*) [Скрипник 2005, с. 69], *Котя* (похідне від *Костянтин, Кость*) [Скрипник 2005, с. 69], *Льоня* (похідне від *Лев, Левко; Леон; Леонід; Леонтій, Леонт, Левко; Олексій, Олєкса*) [Скрипник 2005, с. 198], *Мітя* (похідне від *Дмитро; Димітріан*) [Скрипник 2005, с. 56], *Пєтя* (похідне від *Петро*) [Скрипник 2005, с. 91] та інші: *Скільки разів пояснювати вам: не Костя, а Котя (Гр. Тютюнник). Батько затяг Петю до кабінету, посадив його на канапу і, вмотивившись навпроти, довго кричав до Пєті: «Ну-с? Нуте-с?», – розмахуючи руками і забуваючи тісну кімнатку густезними хмарами тютюнового диму (Ю. Смолич). Та багато про що ще хотілося розповісти Колюні командирам, тільки розумів він, що нічого його розповіді не змінять і нікого не воскресять (Є. Положий). – Доведеться на віршовках, товаришу старший лейтенант, – промовив один із солдатів, і тільки тепер я з подивом пізнав знайомого мені Митю Іванова (В. Нестайко). І часу нема, – відбувся я жартом, – ми з Льонєю переучуємося без кінця (П. Загребельний). Зупинились біля причалу, і тут при світлі дня Гриня постав начисто виголеним, від бороди його й сліду не було, зате, виявляючи дух натури, яскравіє на Грині нова палахкучо-пурпурова сорочка, з якою майорові Язубі тільки ще доведеться розпочати баталії (О. Гончар). – То заграй на сопілці або трембіті. Собі і мені заграй, Грицуню! – просить щиро ... і тулиться до нього білолиця Настка (О. Кобилянська).*

Для чоловічих імен першої відміни м'якої групи характерний нерухомий наголос на основі в однині та множині: у називному відмінку однини – *Микóля*, у родовому відмінку – *Микóл-і*, у давальному відмінку – *Микóл-і*, у знахідному відмінку – *Микóл-ю*, в орудному відмінку – *Микóл-єю*, у місцевому відмінку – *на, у (в), при, по Микóл-і*, у кличному відмінку – *Микóл-ю*; у називному відмінку множини – *Микóл-і*, у родовому відмінку – *Микóль*, у давальному відмінку – *Микóл-ям*, у знахідному відмінку – *Микóль* (*у *Микóл-і*), в орудному відмінку – *Микóл-ями*, у місцевому відмінку – *на, у (в), при, по Микóл-ях*, у кличному відмінку – *Микóл-і*.

У статті «Перспективи розвитку системи словозміни іменників у сучасній українській мові» (2019) професорка С.Л. Ковтюх, аналізуючи пропозиції робочої групи Української національної комісії з питань правопису щодо відмінювання іменників, опубліковані в проєкті «Українського правопису» й оприлюднені у звіті про громадське обговорення нової редакції «Українського правопису», крім суттєвих змін, слушно зауважує окремі некоректні трактування та приклади, що потребують доопрацювання і конкретизації, зокрема йдеться про унормування форм вокатива антропонимів *Ілл-я́, Ігор, Олег* (*Ілле, Ігорю, Олэ́же* й *Олэ́гу*) [Ковтюх 2019, с. 156].

У контексті дослідження варто прокоментувати вибір наголосу в кличному відмінку однини та множини лексеми *Ілл-я́*, оскільки лексикографічні та теоретичні видання фіксують різні форми вокатива цього імені: *Ілле́* – у «Правописному словнику» (1994) Г.К. Голоскевича, «Правописному словнику» (1999) С.І. Головащука [Голоскевич 1994, с. 258; Головащук 1999, с. 576]; *Ілле́* та *Іллі́* – в «Українському правописі» (1993, перевидання 2015 р.) і словнику-довіднику «Власні імена людей» Л.Г. Скрипник та Н.П. Дзятківської (2005) [Український правопис 2015, с. 128–129; Скрипник 2005, с. 291]; *Ілле* та *Іллі* – в академічному виданні «Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія» (2017) І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, А.П. Загнітка, С.О. Соколовой та ін. [Вихованець 2017, с. 198]. У статті «Акцентуаційний чинник як один із основних у визначенні морфологічних парадигм сучасної української мови» 2005 р. словоформу вокатива – *Ілле́* з наголосом на закінченні –*е́* як нормативну розглядала і С.Л. Ковтюх [Ковтюх 2005, с. 97]. Ураховуючи сучасні тенденції щодо акцентуації вокатива імені *Ілля́*, зокрема вживання форм *Ілле* в кличному відмінку однини та *Іллі́* в називному, знахідному й кличному множини у версії 4.1. СУІЛС (Словники України – інтегрована лексикографічна система) та в новій редакції «Українського правопису» (2019) [СУІЛС 2001–2010; Український правопис 2019, с. 171–172], очевидно, варто вважати їх нормативними.

З огляду на зазначені аргументи антропонимів *Ілля́* зараховано до акцентуаційного типу з рухомим наголосом – на закінченні в усіх відмінкових формах однини (крім кличного) та множини і на основі у вокативі однини: у називному відмінку однини

– *Ілл-я́*, у родовому відмінку – *Ілл-і́*, у давальному відмінку – *Ілл-і́*, у знахідному відмінку – *Ілл-ю́*, в орудному відмінку – *Ілл-єю́*, у місцевому відмінку – *на, у (в), при, по Ілл-і́*, у кличному відмінку – *Ілле́*; у називному відмінку множини – *Ілл-і́*, у родовому відмінку – *Ілл-ів*, у давальному відмінку – *Ілл-ям*, у знахідному відмінку – *Ілл-ів* (*в *Ілл-і́*), в орудному відмінку – *Ілл-ями*, у місцевому відмінку – *на, у (в), при, по Ілл-ях*, у кличному відмінку – *Ілл-і́* (*Від скирти сіна відділяється Ілля́, білий, мов привид* (Ол. Гончар). *В Іллі́ здригнулася нижня щелепа; він зміряв мене з ніг до голови презирливим поглядом, одвернувся і повільно пішов до свого багаття* (Г. Федосєєв). *Недалеко шуміла річка, і її принадний плескіт, мабуть нагадував Іллі́ Даниловичу життя на свободі, деь там над морськими берегами* (С. Парфанович). *Помешкання залив сутінок, густо-синій і твердий, обліг Іллю́ Торського, наче вороги фортецю* (В. Шевчук). *Тиждень м'якого квітневого сонця і можливих втеч з Іллею́ на човні у відкрите море* (І. Карпа). *Відтак Марла деь мить із сумом думала, що провтикала свій черговий Великий Шанс, але одразу втішила себе думкою, що, по-перше, цього разу ставки були більшими, ніж коли-небудь раніше, і це вже добрий знак арифметичної прогресії, а по-друге, в Іллі́ її приваблювали далеко не гроші і не казкові можливості, які він міг би дати* (І. Карпа). – *Ви згадайте, шановний Ілле Савичу, як ми сюди приїхали, ким ви себе почували, а тоді вже про вершки кажіть, – озвався інший в'язень* (Н. Доляк)).

Для трьох чоловічих імен першої відміни м'якої групи з кінцевою приголосною основи /й/ (*Єремія́, Іеремія́, Осія́*) характерне інше графічне вираження відмінкових закінчень у формах генітива, датива, інструменталія, локатива, вокатива однини та номінатива, генітива, акузатива, вокатива множини:

Єремія́ – *Єремій́* в родовому відмінку однини, *Єремій́* в давальному відмінку, *Єремією́* в орудному, *на, у (в), при, по Єремій́* в місцевому, *Єреміє́* в кличному однини; *Єремій́* в називному відмінку множини, *Єремій́* у родовому відмінку, *Єремій́* (*у *Єремій́*) у знахідному відмінку, *Єремій́* в кличному множини;

Іеремія́ – *Іеремій́* в родовому відмінку однини, *Іеремій́* в давальному відмінку, *Іеремією́* в орудному, *на, у (в), при, по Іеремій́* в місцевому, *Іереміє́* в кличному однини; *Іеремій́* в називному відмінку множини, *Іеремій́* у родовому відмінку, *Іеремій́* (*в *Іеремій́*) у знахідному відмінку, *Іеремій́* в кличному множини;

Осія́ – *Осі́й* у родовому відмінку однини, *Осі́й* в давальному відмінку, *Осією́* в орудному, *на, у (в), при, по Осі́й* в місцевому, *Осіє́* в кличному однини; *Осі́й* в називному відмінку множини, *Осі́й* у родовому відмінку, *Осі́й* (*в *Осі́й*) у знахідному відмінку, *Осі́й* в кличному множини.

Варто додатково пояснити вибір флексії у вокативі однини для чоловічих імен першої відміни м'якої групи. Різної у виборі закінчення кличного відмінка однини для антропонимів, що позначають жіночі імена першої відміни м'якої групи (–*ю* –*Парасю́, Валюсю́, Аню́, Одарцю́, Лесю́* або –*е*

– *Нюне, Світуле*, а також **-ю / -е** як дублетні – *Анну-сто й Аннусе, Ганнулю й Ганнуле, Капусю й Капусе, Магдуню й Магдуне*), на думку С.Л. Ковтюх, можна пояснити «почасти історичними причинами, почасти аналогією, почасти тенденцією до створення відмінного вигляду на фоні традиційних іменників, очевидно, з певною стилістичною метою» [Ковтюх 2007, с. 291].

Чоловічі імена досліджуваної групи у формі кличного відмінка однини можуть мати такі закінчення:

-у (орфографічно **-ю**) (*Ваня – Ваню, Вєня – Вєню, Гріня – Гріню, Заря – Зарю, Йбня – Йбню, Кузя – Кузю, Колбня – Колбню, Колья – Колью, Котя – Котю, Миколья – Миколью, Мишуня – Мишуню, Рафуня – Рафуню, Тарасуня – Тарасуню*: «*Отак ти мене, Ваню, й тоді одбрив, хай тебе тричі курка хвицне!*») (Ю. Яновський) – **Гріню**, *давай ти не будеш заражати нас своїм песимізмом, – подав я голос. – Сьогодні і так був реально важкий день* (А. Гарасим). – *Я не цікава, – відказує вона гордо, а все-таки в глибині душі вражена його байдужністю, хоч і не показує того, а відтак, поглянувши в його щирі очі, що якийсь час з потайним усміхом дивилися на неї, усміхається й собі і каже: – З дівчат не глузуй, не кепкуй, Грицуню, бо в деякій і нечистий сидить* (О. Кобилянська). *І фізичних сил у тебе, Кузю, не більше, ніж у тих тьоть, що тягають ящики в магазинах* (В. Близнець). *А мати: «Колбню, йди осьо на поличок, ми тобі з базару принесли»* (В. Шкляр). – *Ну, кажи далі, Колью!* – *Степан з цікавістю спостерідав друга: ну й спритний хлопець – хоч де викрутиться!* (М. Дашків) *Як би хотілося твоїй Зині, мій милий Мишуню, щоб у неї було таке волохате коструbate серце, як і в тебе* (В. Домонтович). – *Сашуню, Сашко, – легенько поштовхала чоловіка в бік, – прокидайся, треба побалакати* (С. Талан);

-е (орфографічно **-є**) (*Єремія – Єреміє, Ієремія – Ієреміє, Осія – Осіє*: – *Невже ти, Єреміє, забувся, як ми вешталась по львівських улицах, як слідували за львівськими красунями* (І. Нечуй-Левицький));

-е (*Добріня – Добріне, Ілл-я – Ілле*: *Боги, Добріне, – це тільки ідоли, які я сам приказую відливати зі золота, срібла, криці чи тесати з дерева або каменю* (Ю. Опільський). – *Між іншим, я теж приїхав сюди на пошуки, – нарешті вигадав він, – мені сказали, що колись тут була своя електростанція і, можливо, збереглися мотори. Я переправив би їх в укрпайон. До речі, Ілле Іллчу, як із списками?* (О. Воїнов)).

Оскільки в жодному з опрацьованих словників не зафіксовано вокатива неофіційних форм чоловічих імен першої відміни м'якої групи, зокрема не обґрунтовано наявність або відсутність варіантних форм кличного відмінка за аналогією до жіночих імен першої відміни м'якої групи на кшталт *Іваннусю й Іваннусе*, слухною вважаємо пропозицію С.Л. Ковтюх щодо потреби в додатковому скрупульозному вивченні зазначеного питання, з метою укладання списків із групами імен, що мають ту чи ту відмінкову флексію [Ковтюх 2007, с. 291].

У родовому відмінку множини іменам пер-

шої відміни м'якої групи властиве нульове закінчення (*Вані – Вань, Зарі – Зарь, Єремії – Єремій, Ієремії – Ієремій, Осії – Осій*) або **-ів** (*Ілл-і – Ілл-ів*). Як зауважує С.П. Бевзенко, для низки іменників колишніх **-я-, -яь-** основ у сучасній українській літературній мові характерна форма генітива множини із флексією **-ів**, що утворилася внаслідок впливу на них іменників **-ї-** основ [Бевзенко 1960, с. 84]. Однією з причин вибору такого закінчення, на думку С.Л. Ковтюх, є маркування іменників першої відміни на кшталт *Ілля, суддя* категорією чоловічого роду [Ковтюх 2017, с. 688].

Серед релевантних чинників, які впливають на морфологічні парадигми досліджуваних імен, вважаємо за доцільне виокремити наявність дублетних форм у знахідному відмінку множини: тотожну генітиву множини й унікальну, омонімічну давній формі знахідного відмінка множини з прийменником **в** (рідше – **через, між (поміж), на**) в назвах істот-осіб, що відповідає сучасному номінативу [Ковтюх 2006, с. 40]. Наприклад: *Гріні – Грінь* (*у *Гріні*), *Єремії – Єремій* (*у *Єремії*), *Ієремії – Ієремій* (*в *Ієремії*), *Осії – Осій* (*в *Осії*), *Іллі – Іллів* (*в *Іллі*), *Сашуні – Сашунь* (*у *Сашуні*).

Солідарні з позицією професорки С.Л. Ковтюх, що необхідно «фіксувати такі словоформи у відмінкових парадигмах не тільки загальних іменників, а й у зразках словозміни прізвищ, імен, по батькові», наприклад: *пролізти між Ісуси, готуватися в Марії*. Очевидно, що зазначені форми – функціонально обмежені, конотативно марковані, найчастіше мають негативний, зневажливий чи іронічний відтінок, на що в парадигмах можуть указувати дужки чи значок зірочки [Ковтюх 2006а, с. 50–51].

Варто звернути увагу на подовження приголосних звуків у кінцевому сегменті основи, що з'явилося «внаслідок історичної прогресивної суміжної повної асиміляції (після занепаду зредукованих) попереднього м'якого приголосного до наступного [j] або за місцем і способом творення (подвійної), або потрібної: за місцем, способом творення й за дзвінкістю чи за місцем, способом творення та за глухістю (у деяких словах це явище відбувалося за аналогією в пізніші періоди)», характерне для деяких іменників першої відміни м'якої групи, зокрема апелятивів жіночого роду *рілля, стаття, баддя, роділля, породілля* та подвійного роду – чоловічого або жіночого – *суддя* й антропоніма – власного чоловічого імені – *Ілл-я* [Ковтюх 2017, с. 688].

У процесі словозміни зазначеним антропонімам притаманне чергування м'якої / твердої фонем в орудному (/л'/ – /л/) (*Вадя – Вадєю, Радя – Радєю, Фєдя – Фєдєю*), /з'/ – /з/ (*Кузя – Кузєю*), /л'/ – /л/ (*Аполья – Апольєю, Колья – Кольєю, Миколья – Микольєю, Сашуня – Сашунєю*), /н'/ – /н/ (*Ваня – Ванєю, Вєня – Вєнєю, Гєня – Гєнєю, Грєня – Грєнєю, Гріня – Грінєю, Йбня – Йбнєю, Колбня – Колбнєю, Льбня – Льбнєю, Мишуня – Мишунєю, Рафуня – Рафунєю, Тарасуня – Тарасунєю*), /р'/ – /р/ (*Заря – Зарєю*), /с'/ – /с/ (*Йося – Йосєю*), /т'/ – /т/ (*Котя – Котєю Пєтя Рєстя*)) та в орудному і кличному відмінках однини (/л'/ – /л/ (*Ілля – Іллєю, Ілле*)).

Отже, серед антропонімів – чоловічих імен першої відміни м'якої групи – виокремлено 4 ЕПК з урахуванням таких чинників, як-от:

- 1) однотипна акцентуація;
- 2) різна буквена репрезентація флексій у генитиві, дативі, інструменталі, локативі, вокативі однини та номінативі, генитиві, акузативі, вокативі множини;
- 3) наявність варіантних форм у знахідному відмінку множини;
- 4) морфологічні явища, що виникають в основі лексем під час словозміни, а саме: чергування твердих і м'яких фонем.

ЕПК № 1 (Боря) об'єднує антропоніми *Вовуля, Вовуся* (похідні від *Володимир*), *Гришуня* (похідне від *Григорій, Грігір, Грицько (Григор, Гріць, Рігір, Ригор)*), *Гришуня* (похідне від *Григорій, Грігір, Заря* (від *Світозар*)), *Йося* (похідне від *Йосип, Осип, Йосиф*), *Колюся* (похідне від *Микола, Миколій, Нікола*), *Мишуня* (похідне від *Михайло*), *Котя* (похідне від *Костянтин, Костя*), *Міколя* (похідне від *Микола, Миколій, Нікола*), *Рафуня* (похідне від *Рафаїл*), *Ростя* (похідне від *Ростислав*), *Сашуля, Сашуня* (похідні від *Олександр*), *Тарасуня* (похідне від *Тарас*), *Заря* (похідне від *Світозар*) та інші з однаковим нерухомим наголосом на основі у відмінкових формах однини і множини. Для імен характерна флексія -у (орфографічно -ю) в кличному відмінку однини та нульова в родовому відмінку множини. Чергування м'якої / твердої фонем в орудному відмінку однини: /д'/ – /д/, /з'/ – /з/, /л'/ – /л/, /н'/ – /н/, /р'/ – /р/, /с'/ – /с/, /т'/ – /т/ (*Федя – Феду, Кузя – Кузю, Котя – Котю, Ваня – Ваню, Боря – Бору, Йося – Йосу, Мітя – Митю*).

Антропонізу **ЕПК № 2 (Добря)** притаманна наголошена основа як в однині, так і в множині. У формі кличного відмінка однини – закінчення -е, родового відмінка множини – нульове. Для форм орудного й кличного відмінків однини характерні чергування м'якої / твердої фонем: /н'/ – /н/ (*Добря – Добру, Добру*).

ЕПК № 3 (Сремія) входять лексеми, яким властива наголошена основа в однині та множині: *Іеремія, Осія*. Мають інше графічне вираження флексій форми родового, давального, місцевого – -і (орфографічно -ї), орудного – -єю (орфографічно -єю), кличного відмінків однини – -е (орфографічно -є) та називного, кличного – -і (орфографічно -ї), а також знахідного відмінків множини – (*-і) (орфографічно -ї). У формі кличного відмінка однини – закінчення -е (орфографічно -є), родового відмінка множини – нульове.

Література

1. Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 415 с.
2. Головащук С.І. Правописний словник. Київ: А.С.К., 1999. 607 с.
3. Голоскевич Г.К. Правописний словник (за нормами українського правопису Всеукраїнської Академії Наук. Харків, 1929 р.). Вид. 12-ге. *Серія: Матеріали української мови*. Т. XI. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів: 1994. 460 с.
4. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / Вихованець І.Р. та ін. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

ЕПК № 4 (Ілля) утворює один антропонім, який має наголошене закінчення в однині (крім кличного) й множині та наголошену основу у вокативі однини. Іменам властива флексія -е в кличному однини та -ів у родовому множини. Для орудного та кличного відмінків однини характерне чергування м'якої / твердої фонем /л'/ – /л/ (*Ілля – Ілєю, Ілле*).

Отже, антропонізу першої відміни м'якої групи, зокрема **ЕПК № 1 (Боря)**, **ЕПК № 2 (Добря)**, **ЕПК № 3 (Сремія)**, притаманний нерухомий наголос на основі у всіх відмінкових формах однини й множини. **ЕПК № 4 (Ілля)** має наголошене закінчення в однині (окрім вокатива) й множині та наголошену основу в кличному відмінку однини.

На відміну від **ЕПК № 1 (Боря)**, **ЕПК № 2 (Добря)**, **ЕПК № 4 (Ілля)**, іменам **ЕПК № 3 (Сремія)** властиве інше графічне вираження закінчень флексій (-ї у родовому, давальному, місцевому відмінках однини, -єю в орудному відмінку, -є в кличному відмінку; -ї в називному й кличному відмінку множини, -ів у родовому й знахідному відмінку).

У вокативі однини чоловічим іменам **ЕПК № 1 (Боря)** властиве закінчення -у (орфографічно -ю); **ЕПК № 2 (Добря)**, **ЕПК № 4 (Ілля)** – -е; **ЕПК № 3 (Сремія)** – -е (орфографічно -є). У формі генитива множини антрополексеми **ЕПК № 1 (Боря)**, **ЕПК № 2 (Добря)**, **ЕПК № 3 (Сремія)** мають нульову флексію, **ЕПК № 4 (Ілля)** – -ів.

Засвідчено чергування приголосних фонем (м'якої / твердої) у формах орудного відмінка однини в іменах **ЕПК № 1 (Боря)**: /д'/ – /д/, /з'/ – /з/, /л'/ – /л/, /н'/ – /н/, /р'/ – /р/, /с'/ – /с/, /т'/ – /т/; та у формах орудного і кличного відмінків однини в лексемах **ЕПК № 2 (Добря)**: /н'/ – /н/, **ЕПК № 3 (Ілля)**: /л'/ – /л/.

Висновки. У статті розглянуто основні чинники визначення словозмінних парадигм чоловічих імен першої відміни м'якої групи в сучасній українській літературній мові, а саме: морфологічні – маркованість категорією чоловічого роду; однотипність відмінкових форм, зокрема наявність варіантних форм знахідного відмінка множини; акцентуаційні – однотипне наголошування; різну графічну презентацію флексій у генитиві, дативі, інструменталі, локативі, вокативі однини й номінативі, генитиві, акузативі, вокативі множини; морфологічні – чергування приголосних фонем, та виокремлено 4 ЕПК. Система словозмінних парадигм антропонімів на позначення власних чоловічих і жіночих імен потребує комплексного аналізу в сучасній українській літературній мові.

5. Ковтюх С.Л. Акцентуаційний чинник як один із основних у визначенні морфологічних парадигм сучасної української мови. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. Вип. 59. С. 89–106.
6. Ковтюх С.Л. Елементарні парадигматичні класи іменників першої відміни мішаної групи в українській мові. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика*. Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. Вип. III. С. 38–45.
7. Ковтюх С.Л. Особливості морфологічної парадигматики онімів. *Λογος ὀνομαστική: науковий журнал*. Донецьк, 2006а. № 1 (1). С. 50–57.
8. Ковтюх С.Л. Морфологічна парадигматика власних жіночих імен у сучасній українській мові. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Слов'янська філологія*. Чернівці: Рута, 2007. Вип. 356–359. С. 290–294.
9. Ковтюх С.Л. Елементарні парадигматичні класи іменників першої відміни м'якої групи в сучасній українській мові. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. Вип. 80. С. 59–65.
10. Ковтюх С.Л., Кашталян О.М. Словозмінна парадигматика українських прізвищ: монографія / за ред. С.Л. Ковтюх. Кіровоград: ПОЛІМЕД-Сервіс, 2012. 258 с.
11. Ковтюх С.Л. До проблеми вживання флексії *-ей* у родовому відмінку множини іменників I відміни. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кропивницький: Видавець Лисенко В.Ф., 2017. Вип. 151. С. 683–690.
12. Ковтюх С.Л. Перспективи розвитку системи словозміни іменників у сучасній українській мові. *Наукові записки ЦДПУ. Серія: Філологічні науки. Research Bulletin. Series: Philological Sciences* / ред. кол.: О.А. Семенюк [та ін.]. Кропивницький: КОД, 2019. Вип. 175. С. 153–157.
13. Словники України – інтегрована лексикографічна система / Широков В.А. та ін. Версія 4.1. Київ: Довіра, Український мовно-інформаційний фонд, 2001–2010.
14. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: словник-довідник. Вид. 3-тє, випр. й допов. Київ: Наукова думка, 2005. 204 с.
15. Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.
16. Український правопис / ред. Є.І. Мазніченко. НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ: Наукова думка, 2015. 286 с.
17. Український правопис / ред. Є.І. Мазніченко. НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Ін-т укр. мови. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.

References

1. Bevzenko S.P. (1960) *Istorychna morfolohiia ukrainiskoi movy (Narysy iz slovozmyny ta slovotvoru)* [Historical morphology of the Ukrainian language]. Uzhhorod: Zakarpatske oblasne vydavnytstvo. 415 s. [in Ukrainian].
2. Holovashchuk S.I. (1999) *Pravopysnyi slovnyk* [Orthography dictionary]. Kyiv: A.S.K. 607 s. [in Ukrainian].
3. Holoskevych H.K. (1994) *Pravopysnyi slovnyk* [Orthography dictionary]. Vyd. 12-te. T. XI. New York; Paris; Sydney; Toronto; Lviv. 460 s. [in Ukrainian].
4. Vykhoanets I.R. (2017). *Hramatyka suchasnoi ukrainiskoi literaturnoi movy. Morfolohiia* [Grammar of the modern Ukrainian literary language. Morphology]. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 752 s. [in Ukrainian].
5. Kovtiukh S.L. (2005) *Aktsentuatsiyni chynnyk yak odyz iz osnovnykh u vyznachenni morfolohichnykh paradyhm suchasnoi ukrainiskoi movy* [Accentuation factor as one of the main in determining the morphological paradigms of the modern Ukrainian language]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovohrad : RVTs KDPU im. V. Vynnychenka. Vyp. 59. S. 89–106 [in Ukrainian].
6. Kovtiukh S.L. (2006). *Elementarni paradyhmatychni klasy imennykiv pershoi vidminy mishanoi hrupy v ukrainiskii movi* [The elementary paradigmatic class of nouns of the I declination of the feminine gender of the mixed firm group in the Ukrainian language]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Kherson: Vydavnytstvo KhDU. Vyp III. S. 38–45. [in Ukrainian].
7. Kovtiukh S.L. (2006a). *Osoblyvosti morfolohichnoi paradyhmatyky onimiv suchasnoi ukrainiskoi movy* [Features of the morphological paradigm of onyms of the modern Ukrainian language]. *Λογος ὀνομαστική*. Donetsk. № 1 (1). S. 50–57 [in Ukrainian].
8. Kovtiukh S.L. (2007) *Morfolohichna paradyhmatyka vlasnykh zhinochykh imen u suchasni ukrainiskii movi* [Morphological paradigmatics of personal female names in modern Ukrainian language]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Serii: Slovianska filolohiia*. Chernivtsi: Ruta. Vyp. 356–359. S. 290–294 [in Ukrainian].
9. Kovtiukh S.L. (2008) *Elementarni paradyhmatychni klasy imennykiv pershoi vidminy miakoi hrupy v suchasni ukrainiskii movi* [The elementary paradigmatic class of nouns of the I declination of the soft group in the modern Ukrainian language]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovohrad: RVTs KDPU im. V. Vynnychenka. Vyp. 80. S. 59–65 [in Ukrainian].

10. Kovtiukh S.L., Kashtalian O.M. (2012). Slovozminka paradyhmatyka ukraïnskykh prizvyshch: monohrafiia. [Inflectional paradigm of Ukrainian surnames]. Kirovohrad: POLIMED-Servis. 258 s. [in Ukrainian].
11. Kovtiukh S.L. (2017) Do problemy vzhvyannia fleksii *-ei* u rodovomu vidminku mnozhyny imennykiv I vidminy [To the problem of using the inflection *-ei* in the Genitive Case plural of nouns I declination]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky*. Kropyvnytskyi: Vydavets Lysenko V.F. Vyp. 151. S. 683–690 [in Ukrainian].
12. Kovtiukh S.L. (2019) Perspektyvy rozvytku systemy slovozmyny imennykiv u suchasniï ukraïnskii movi [The prospects of the development of noun inflection system in the modern Ukrainian language]. *Naukovi zapysky TsDPU. Serii: Filolohichni nauky*. Research Bulletin. Series: Philological Sciences / red. kol.: O.A. Semeniuk [ta in.]. Kropyvnytskyi: KOD. Vyp. 175. S. 153–157 [in Ukrainian].
13. Slovnky Ukrainy – intehrovana leksykohrafichna systema [Dictionaries of Ukraine – integrated lexicographic system] / Shyrokov V.A. ta in. Versiia 4.1. Kyiv: Dovira, Ukraïnskyi movno-informatsiinyi fond, 2001–2010 [in Ukrainian].
14. Skrypnyk L.H., Dziatkivska N.P. (2005). Vlasni imena liudei: slovnyk-dovidnyk [Names of people: the dictionary]. Kyiv: Naukova dumka, 204 s. [in Ukrainian].
15. Triiniak I.I. (2005). Slovnyk ukraïnskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv: Dovira. 509 s. [in Ukrainian].
16. Ukraïnskyi pravopys [Ukrainian Orthography]. NAN Ukrainy, In-t movoznavstva im. O.O. Potebni; Instytut ukraïnskoi movy. Kyiv: Naukova dumka, 2015. 286 s. [in Ukrainian].
17. Ukraïnskyi pravopys [Ukrainian Orthography]. NAN Ukrainy, In-t movoznavstva im. O.O. Potebni; Instytut ukraïnskoi movy. Kyiv: Naukova dumka, 2019. 392 s. [in Ukrainian].

MORPHOLOGICAL PARADIGMATICS OF UKRAINIAN MASCULINE NAMES OF THE FIRST DECLINATION OF THE SOFT GROUP

Abstract. The article reflects the main factors influencing the morphological paradigmatics of anthroponyms – masculine names, which are declined in the Ukrainian language following the model of the first declension of the soft group, since the case paradigms of Ukrainian personal names are described fragmentarily, in particular, their specificity has not been studied in the context of modern linguistics. The nouns of the first declension of the soft group include Ukrainian proper masculine names with a soft consonant phoneme base, the case forms of which determine morphological (denotation as a category of masculine gender); the uniformity of case forms; the presence of variant forms (in the accusative case of the plural); accentuations; different graphic presentation inflection morphonological relevant factors. The accentuation features of personal masculine names, which are declined according to the model of nouns of the first declension of the soft group, are analyzed, in particular, the choice of stress in the vocative singular and plural of the *Лл-я* word form is substantiated; especially difficult cases of choosing the case endings of the indicated group of anthroponyms are considered, namely, the vocative form of the singular of masculine names of the first declension of the soft group is explained. In the course of the study, a complex technique was used that combines various methods and techniques, the main of which are descriptive, comparable and quantitative calculations. To highlight case schemes and study the phenomena inherent in the inflectional paradigmatics of Ukrainian proper masculine names of the first declension of the soft group, the grammatical analysis of anthroponyms – proper masculine names – and the distribution of morphemes of the studied nouns were applied. To determine the role of the final phoneme of the stem or derivational affix in the choice of case inflection, the formant analysis of lexemes was used. The morphological paradigmatics of anthroponyms for the designation of Ukrainian proper masculine and female names require complex analysis and systematic description, taking into account modern approaches, extra and intralinguistic factors.

Keywords: morphological paradigm, I declension, soft group, elementary paradigmatic class (EPC), anthroponym, personal masculine name.

© Ахмедова Ю., 2021 р.

Юлія Ахмедова – докторантка кафедри української мови Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Кропивницький, Україна; juliakhmedova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5617-5884>

Yulia Akhmedova – a doctoral student of the Ukrainian Language Department of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi; juliakhmedova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5617-5884>

АВТОЕРГОНІМИ В ОНІМНІЙ КАРТИНІ МІСТА (на прикладі назв об'єктів автомобільної тематики м. Чернівці)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).45–50

Бабух Н. Автоергоніми в онімній картині міста (на прикладі назв об'єктів автомобільної тематики м. Чернівці); кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто лексико-мотиваційні особливості, зроблена спроба класифікації назв автомобільної тематики м. Чернівці. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю дослідження назв підприємств із надання автомобільних послуг Чернівців як важливої складової ергонімії в ономастичній картині міста. Мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати та схарактеризувати семантико-мотиваційні особливості назв об'єктів з надання автомобільних послуг; визначити тенденції та комунікативні стратегії називання підприємств сфери автомобільних послуг; проаналізувати дотримання мовних норм у назвах та вказати особливості структури цього типу назв. Методи дослідження зумовлені його метою та завданнями. У роботі використано такі методи: описовий, аналітичний, семантико-мотиваційний, компонентного аналізу, класифікації, елементи статистичного та методу кількісних підрахунків. Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше проаналізовано назви автомобільної тематики м. Чернівці у складі ергонімії картини міста з погляду семантики, мотивації, структури, дотримання мовних норм на сучасному хронологічному зрізі.

Основне завдання статті – проаналізувати назви автомобільної тематики м. Чернівці як важливого складника ергонімії картини міста з погляду семантики, мотивації, структури, дотримання мовних норм.

Короткі результати і висновки. Можемо підсумувати, що частина ергонімів має подвійну мотивацію та таке ж подвійне семантичне навантаження, оскільки назви підприємств з обслуговування автомобілів складаються з кількох лексичних компонентів із різним (подвійним, а то й потрійним) значенням навантаженням. Продуктивним способом творення цього типу ергонімів із метою, очевидно, виокремлення з-поміж зрозумілих назв і надання новоствореним назвам відтінку певного шарму, екзотичності та, ймовірно, якоїсь уявної престижності є іншомовні слова, які в назвах автомобільної тематики представлені досить широко. Визначено 7 основних лексико-мотиваційних груп ергонімів автомобільної тематики, назви проаналізовано з точки зору специфіки їх формування та функціонування, семантичного аналізу, систематизації, мотивації, номінації, дотримання мовних норм.

Ключові слова: назви автомобільної тематики, автоергонім, ергонім, ергонімія, ономастика, мовознавство, українська мова, Чернівці.

Постановка проблеми. Останнім часом простежуємо значний інтерес дослідників пропріальної лексики до нового класу онімів – ергонімів, тобто назв об'єктів господарської діяльності людей, а також – досліджень особливостей їхнього виникнення та функціонування. До таких відносимо назви автомобільної тематики – як один із підкласів ергонімів, який становить важливу й малодосліджену в Україні групу номенів на позначення автосервісів, шиномонтажів, станцій технічного обслуговування та інших місць обслуговування автомобілів. Хочемо наголосити на тому, що цей підклас ергонімів і досі не має свого задовільного опрацювання у вітчизняній ергонімії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням різноаспектного аналізу ергонімів приділяла увагу низка вітчизняних науковців, які досліджували цю групу власних назв на регіональному рівні: О.О. Белей (ергонімія Закарпаття), Ю.І. Дідур (зіставний аналіз ергонімів великих міст у різних країнах), Н.В. Кутуза (ергонімія м. Одеси), Н.М. Лесовець (ергонімія м. Луганська), О.М. Сидоренко (ергонімія Донеччини), М.М. Цілина (ергонімія м. Київ), В. Пачева, С. Тодоров (ергонімія м. Мелітополя), Ю. Горожанов (ергонімія м. Луцька), С. Шестакова (ергонімія Києва, Львова, Полтави, Сум, Харкова), Ю.М. Деремєнда (ергонімія м. Тернополя), О.А. Мельник (ергонімія Вінничини), О.А. Титаренко (ергонімія м. Кривий Ріг).

Натомість вивченню особливостей власних назв автомобільної тематики – як окремому підкласу ергонімів – приділено, на нашу думку, мало уваги: їх переважно залучали як ілюстративний матеріал під час аналізу інших підкласів ергонімів.

Мета статті – з'ясувати та схарактеризувати семантико-мотиваційні особливості назв об'єктів з надання автомобільних послуг; визначити тенденції та комунікативні стратегії називання підприємств сфери автомобільних послуг; проаналізувати дотримання мовних норм у назвах та вказати особливості структури цього типу назв. **Основне завдання статті** – проаналізувати назви автомобільної тематики м. Чернівці як важливого складника ергонімії картини міста з погляду семантики, мотивації, структури, дотримання мовних норм.

Матеріали та методи дослідження. Джерельною базою нашої наукової розвідки послужили назви підприємств сфери автомобільних послуг Чернівців, а це близько 200 одиниць, зібраних за принципом репрезентативної (суцільної) вибірки із місцевих телефонних довідників, рекламних буклетів, електронних ресурсів, періодичних видань, а також експедиційним шляхом упродовж 2019–2021 рр. При підході до аналізу матеріалу ми використали такі **наукові методи:** описовий, аналітичний, семантико-мотиваційний, метод компонентного аналізу; використовували елементи статистичного та методу кількісних підрахунків.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що ергоніми, тобто назви підприємств і організацій різного типу, є тим найбільш динамічним розрядом пропріативів, зміни в якому відбуваються практично безперервно, а це зумовлює потребу в постійному аналізі та врахуванні сучасних тенденцій номінації в цій сфері, дослідженні процесів функціонування цього типу онімних одиниць у сфері комунікації, позначеній складною взаємодією невербальних і вербальних компонентів.

Головним напрямом дослідження ергонімів протягом останнього десятиліття залишається аналіз мотиваційних ознак, покладених в основу номінації [Зимовець 2017, с. 131].

Ми вважаємо, що зокрема ономазіологічний підхід необхідно доповнити прагматичним компонентом з урахуванням різнопланового в семіотичному плані характеру ергонімів та досліджувати ці одиниці як складні багатшарові утворення, які відзначаються значним ступенем гнучкості в пристосуванні до змінних умов комунікації.

Отож, зважаючи на характер зібраного нами матеріалу, нижче подаємо власну класифікацію автомобільних ергонімів міста Чернівці. Вважаємо за доцільне поділити наявний у нашому розпорядженні пропріальний матеріал на 7 основних семантико-мотиваційних груп, як-от:

1. Назви топографічні, локалізувальні.
2. Назви, утворені від апеліативів і пропріативів, що належать до семантичного поля автомобільної тематики.
3. Назви, що викликають позитивні конотації.
4. Назви, утворені від власних імен та прізвищ власників, їхніх родин, близьких людей або ж засновників (т.зв. відантропонімі).
5. Назви, похідні від власних імен міфологічних, легендарних, біблійних чи історичних постатей, найчастіше асоційованих із автомобілями чи транспортом (т.зв. відміфотеонімі).
6. Назви з прозорою семантикою, які неможливо віднести до вищезазначених груп.
7. Назви непрозорого походження та спонтанної мотивації.

На початку характеристики, покласифікованої нами на конкретні групи матеріалу, вказуємо на різного роду конотації, наявні при творенні ергонімів автомобільної тематики та ступінь їхньої продуктивності.

Зокрема, позитивні конотації утворюють значну групу назв, які можна поділити на декілька підгруп, а саме:

1. Назви зі значенням привілейованості, вищого статусу (20 онімів, 9,52%). 3-поміж них назви: *“Premium auto Service”*, *“Luxe Service”*, *“Leader Garage”*, *“СТО S-клас в Чернівцях”* (вказівка на якість обслуговування автомобілів навіть вищого класу), *“СТО Roleks”* (вказівка на точне, чітке та якісне надання послуг, як у механізмів дорогих годинників відомої швейцарської фірми “Rolex”); *“Автомодіум”* (окрім узвичаєних значень ‘підвищення навколо арени античного цирку з місцями для почесних гостей’, значення лексеми подіум

в автоспорті – це ‘імпровізований майданчик, на якому проводиться вшанування трьох переможців автомобільних перегонів’ (див. також: *n’edestал* [Бусел 2005, с. 1009].); *“Автоплаза”* (другий компонент назви, лексема *плаза*, – це *‘торговий центр; назва комплексу офісних будівель’*, тобто у назві міститься вказівка на місце, в якому здійснюють продаж автомобілів або ж займаються діяльністю з надання інформаційно-консультативних послуг щодо продажу автівок).

2. Назви зі значенням певного соціального (маєтного) статусу (3 оніми): *“АвтоБарон”*, *“Magnat Auto”*, *“Пан-сервіс”*.

3. Ергоніми зі значенням додатковості, розмаїття, швидкості (4 оніми): *“Maximus”*, *“Експрес діагностика акумулятора +”*, *“Energy”*, *“Fast Start”*, *«Glass Express»*.

4. Назви зі вказівкою на надійність, відповідальність, комфортність в обслуговуванні (7 онімів): *“Гарант авто”*, *“Автосервіс Авторитет в Чернівцях”*, *“Avtoritet”*, *“Автомобезпека”*, *“Bastion Group”* (тут *bastion* (укр. бастион) – це *‘фортифікаційна споруда для захисту, укріплення’*), *“Автодім”*, *“Oil House”* (на кшталт назв типу “Дім книги”); *“Експерт”* (натяк на якісну діагностику автомобілів); *“Кристал”* – вказівка на прозоре, чисте, якісне обслуговування. Цікавою особливістю ще двох ергонімів цієї, четвертої, групи є поєднання лексем із автомобільної та медичної (у розумінні переносного значення – ‘лікування’ авто) сфер – це назви: *“Автомтеріанія”*, *“Реанімація дисків”*. До цієї групи зараховуємо й колоритну назву *“Гараж у вуйка”*, складовим компонентом якої є діалектна лексема *вуйко* (літ. *дядько*). Дещо іронічний зміст цієї назви спрямований на досягнення взаємопротилежного ефекту, тобто технічне обслуговування і ремонт автомобільного транспорту “для своїх, у сприятливих умовах”.

У багатьох назвах-словосполученнях, як видно із поданих вище прикладів, наявний структурний компонент *авто*, який у складі ергонімів цієї групи зустрічаємо 49 разів, що становить 23,33% від загальної кількості назв. Нами зафіксовано 3 варіанти передачі написання *авто*:

1. *авто* (27 назв): *“Авто БУМ Сервіс”*, *“Опіон – Автолюкс”*, *“АвтоПро”*, *“ТБК – АВТО”*);
2. *auto* (19 назв): *“Auto Dent Service”*, *“Auto. Kot”*, *“AD AutoService”*, *“FORUM AUTO”*, *“GV Auto Service”*, *“AUTOPARTSWEST”*);
3. *avto* (3 назви): *“KARDAN – AVTO”*, *“Banzai Avto Service”*, *“Avtoritet”*).

Як бачимо, найбільш уживаним виявився кирилический варіант передачі цього компонента; далі йде його відтворення англійською мовою, після чого – транслітерація латинкою.

Одним із найчастіше вживаних структурних елементів у складі автомобільних ергонімів можна вважати слово *сервіс* (вжито 30 разів), яке є складовим компонентом назви та має 5 різновидів графічної передачі: *service* (13 онімів): *“DS-diskService”*, *“AD AutoService”*, *“Auto Dent Service”*, *“Motor Shaft Service”*, *“Premium auto Service”*; *servise* (3 оніми):

“AutoService” (двічі), “Camping Service”; *servis* (1 онім): “Tir-Servis”; *servis* (11 онімів): “Автосервіс” (найчастіше вживана назва), “Бош Сервіс “Тандем”, “Нак, авторсервіс в Чернівцях”, “Пансервіс”; *сервіс* (2 назви): “Холод сервіс”, “Автосервіс “Серега”. Найуживанішим є правильне написання назви англійською мовою – англ. *service*; далі йдуть складні назви українською мовою – “Автосервіс”. Примітно, що в 2 назвах, які є російськими, недотримано написання державною мовою.

Маловживаними компонентами складних назв, що стосуються автомобільної тематики, можна вважати частини *тех*, *техно* (2 оніми): “Техносервіс”, “Новатех” та *drive* (2 оніми; < англ. ‘керувати автомобілем’): “Drive Auto”, “Drive-in”.

Назва “Gear” може мати декілька автомобільних асоціацій. Так, «Gear» – (у перекладі з англ., в знач. іменника – ‘механізм, пристрій, передача, привід, шестірня’; у знач. дієслова – ‘зчіплюватися, приводити в рух’). [Балла 1996, Т. 1. с. 36]. Тут також можна провести аналогію з назвою розважальної телепрограми “Top Gear” (< англ. *Top Gear*, – ‘верхня передача’). Це поширене у світі британське розважальне телевізійне шоу на автомобільну тематику (див. [Top Gear]). Мабуть, слід також згадати в цьому контексті про «hi-gear» – популярний бренд автокосметики (див. [Hi-Gear]).

Назва автосервісу “SHELBY” пов’язана з прізвищем американського автогонщика та автомобільного конструктора Керролла Холла Шелбі – найбільш відомого як творця спеціальних версій автомобіля *Ford Mustang GT350* та *Ford Mustang GT500* (див.: [Шелбі Керролл]).

Ергонім “Dakar Detailing” своїм значенням, очевидно, має на меті провести паралель у свідомості реципієнтів із “Ралі Дакар” – щорічним марафонським трансконтинентальним ралі-рейдом, який проводиться з 1978 року. Як правило, він фінішує в столиці Сенегалу – місті Дакар ([Ралі Дакар]).

“Форсаж-2005”. Логічно може виникнути асоціація з серією популярних фільмів «Форсаж» про вуличного автогонщика. За твердженням власників, саме з цієї причини вони так і назвали свою автомобільну справу, адже *форсаж* – найпотужніший ‘режим роботи реактивного двигуна’, а компонент *2005*, за словами номінаторів, вони додали, щоб відрізнитися від автосервісу з аналогічною назвою в тому ж місті (див.: [«Форсаж»]).

Назва автокомплексу “Формула” схиляє до асоціації з автоперегонами “Формула – 1” – чемпіонату світу з кільцевих автоперегонів на автомобілях з відкритими колесами, який відбувається під егідою Міжнародної Автомобільної Федерації [«Формула-1»].

Ергонім “Aral service” найімовірніше походить від назви марки моторної оливи марки “Aral”, що теж відносимо до семантичного поля автомобільної тематики.

Часто заклад для обслуговування авто іменується за своїм основним профільним призначенням. Така назва найбільш функціональна, адже містить безпосередню вказівку на рід діяльності установи

(надто ж, якщо це стосується вузькопрофільного ремонту: скло, форсунки, сигналізація, двигун): “Автоскло”, “Автоелектрик”, “Автоелектрика”, “Газ на авто”, “Сервіс форсунок”, “Автоексперт-діагност “INGVAR”. Номінація цього типу вважається найбільш універсальним, адресним, простим та зручним засобом ідентифікації. Крім назв-іменників, це також описи конкретно виконуваних автопослуг у формі кількаслівних словосполучень, як-от: “Діагностика систем кермового управління”, “Ремонт стартерів та генераторів”, “Комп’ютерна діагностика”, “Заміна мастил”, “Ремонт сколів, тріщин на автосклі”, «Переобладнання мікробусів». Більшість таких ергонімів з метою кращого сприйняття записані українською мовою, проте ми зафіксували й транслітеровані англійською мовою назви: “Glass Express” (glass < англ. ‘скло’), “KARDAN – AVTO” (транслітерація латинкою назви механізму автівки), “StaGer” (ремонт стартерів (*sta-*) та генераторів (*ger*) – гра слів).

Популярною тенденцією в автономінаціях останніх кількох років у Чернівцях, за нашими спостереженнями, є номени-синекдохи – частини від цілого. У ергонімах автомобільної тематики це може бути назва конкретної автодеталі, або ж частини автомобіля, який ремонтується у названому закладі, напр.: “Глушник”, “КЕРМО”, “КОЛЕСО (шини та диски)”. Часом вживається лише частина у назві (“Укришинторг”) або модель автомобіля (“Ford Renault”, “Center kangoo-citan”, “Mercedes Service”, “Автосалон “Тойота Центр Чернівці “Олімп Моторс”, “Івеко Сервіс”, “Сервіс центр “Opel”, “Екомоторс “Автоцентр Ford”, “Бош Сервіс “Тандем”). Інколи подібні номени мають навіть “філософську”, досить образну, мотивацію, як-от: ремонт глушників виступає з назвою “Філософія тиші”.

Таким чином, можемо стверджувати, що ергоніми, які належать до семантичного поля автомобільної тематики, утворюють значну частину від усіх назв; за своїм характером вони є різнотипними: значну їхню частину становлять назви з прозорою тематичною мотивацією, а почасти ці назви є досить метафоричними та філософсько-образними.

Відантропонімі автоергоніми.

Антропоніми, зазвичай характерні для інших розрядів ергонімів (назв кафе, ресторанів, магазинів) [Горожанов 2014, с. 66], беруть також участь і в творенні назв автосервісів та станцій технічного обслуговування (СТО). Ми засвідчили 15 назв подібних об’єктів господарювання, що становить 7,14 %. З-поміж них – це імена (прізвиська) засновників подібних закладів, їхніх родичів, а саме: “Серега”, “ПП “Тарас”, “Андро”, “СТО “Вова Бош”. Деякі назви утворюються поєднанням скорочених частин імен: “VIKRUS” (< Vik- Вікторія та Rus- Руслан; “ROMAX” (< Ro- Роман та Max- Максим).

Часом ім’я стає основною частиною, яку обіграє номінант, додаючи до нього маркуючий компонент: “Богдан-Авто”, “ВікАвто”, “Дан-Авто”. В основу деяких ергонімів лягли, крім імен, також і прізвища: “Коцур А. І.Автосервіс”, “ПП “Кушнір

В.В.", "ПП Малюк", "Fochuk Group".

Відміфотеонімі автоергоніми.

Імена міфологічних, легендарних постатей в структурі ергонімів автомобільної тематики Чернівців уживаються 4 рази, що становить 1,90 % від загальної кількості назв. Ергонім "Фенікс" (за назвою міфічного птаха, здатного відроджуватися з попелу) [Бусел 2005, с. 1531], можна вважати прикладом із вдалою мотивацією: натяк на аналогічне "відродження" автомобіля за допомогою фахівців цього автосервісу. Номен "Дизель-сервіс Pegas", незважаючи на еклектичну будову (кирилично-латинський запис), частково теж можна асоціативно пов'язати з конем (у грецькій міфології Пегас – крилатий кінь, що випив джерело, з якого пили воду музи, і яке давало натхнення поетам-співцям) [СУМ, т. 6., с. 107], адже автомобіль метафорично – це також "залізний кінь". Інші назви: "Оріон-Автолюкс" (Оріон – у давньогрецькій міфології беотійський велетень-красень, син Посейдона й океаніди Евріали [ШЕ, т. 4., 2013, С. 717]) мав би асоціативно вказувати на "обсяг люксових автопослуг", де бог Оріон – могутній велетень з надання автопослуг; "Тойота Центр Чернівці "Олімп Моторс" (компонент Олімп – найвища гора, на якій, за віруваннями стародавніх греків, жили боги [СУМ, т. 5., с. 690] – це, зрозуміло, вершина автосервісу (вказівка на якість виконуваних робіт).

Зазначимо, що назви міфотеонімічного ряду є популярними серед інших типів ергонімів міста Чернівці, правда, якщо порівнювати автоергоніми та фармаціоніми, то тут відсоток є дещо нижчим (1,9% проти 5,75 %).

Нетематичні автоергоніми.

Назва "СамДоДир" – рудимент радянського минулого, алюзія на російську казку у віршах Корнія Чуковського "Мойдодир" (укр. – "Мийдодір"), названу за іменем одного з її героїв, який сам відзначався чистотою та привчав до неї інших [Чуковський 2012]. Оскільки на автосервісі розташована автомийка з самообслуговуванням, то асоціативний зв'язок "мити самостійно до дірок (дуже ретельно)" тут є очевидним.

"Ферум" (< Fe (ферум, лат. ferrum) – залізо) – хімічний знак та хімічний елемент, речовина [Національний стандарт України 2019, с. 3.]. Тут маємо вказівку на метал як найміцніший та найтвердіший матеріал, з якого, до речі, і зроблені "залізні коні" – автомобілі.

Назва "ReZinka.ua" (мережа шиномонтажів по всій Україні) – опосередковано відображає не тільки вид діяльності, пов'язаний із вулканізацією за допомогою гуми, резини – 'еластичної речовини, яка не пропускає води, повітря і виготовляється шляхом вулканізації каучуку' [СУМ, т. 8, с. 487], а також є грою слів з жіночим ім'ям Zinka (демінутив із Зінаїда); третій компонент, ua, – домлене ім'я інтернет-сайту, яке розширює звичну рекламну функцію і за яким оперативного можна ознайомитись із пропозицією послуг та місцем (адресою) їхнього надання (пор. магазин телефонних аксесуарів у Чернівцях із назвою ax.com.ua).

Мотивація ергоніма "Скіф" – назви підприємства сфери автомобільного обслуговування – є дещо складною для пояснення, хоча тут можна говорити про асоціацію зі скіфами – кочовими племенами, тому автосервіс із цією назвою – це обслуговування автоперевізників (у певному розумінні – "кочівників").

Автоергонім "Соляріс" (< лат. solaris 'сонячний') можна мотивувати в руслі роману письменника-фантаста Станіслава Лема «Соляріс» (1961), який був перекладений більш ніж 30-ма мовами та мав великий вплив на розвиток світової фантастики [Лем 2007]. "Світлова" та "сонячна" конотації, отже, несуть позитивне семантичне забарвлення для всіх сфер людської життєдіяльності. Цей ряд автоергонімів можна підтвердити також назвами, наприклад, підприємства з виробництва автомобілів і тролейбусів "Solaris Bus & Coach" чи марки автомобіля "Hyundai Solaris". У цьому ж ключі можна пояснити й ергонім "Рассвет" (в перекладі українською мовою – "Світанок") як асоціацію з початком нового "світлого" дня.

Назва "Магніт" асоціюється з "притягувальною" силою магніту до автоклієнтів, яким необхідно надати відповідні послуги з ремонту автомобіля.

"Еврика" (українською *еврика*) – вигук, який приписують грецькому вченому Архімеду, коли він відкрив основний закон гідростатики. Вживається для вираження радості, задоволення з приводу якого-небудь відкриття, виникнення вдалої думки і т. ін. [СУМ, т. 2., с. 453]. Подібні вияви радості, на думку, власників автофірми мали б відчувати клієнти після якісного обслуговування.

"Banzai Avto Service" (в основі японське 万歳, бандзай 'десять тисяч років') – вітання-вигук у Японії, яким прославляли імператора. Зазвичай перекладається як "слава" або "хай живе" [Бусел 2005, VIII, с. 59]. Назва, як і попередня, має також вигуківий характер та виражає позитивні емоції захоплення, очевидно, з наданих послуг.

Назви топографічні, локалізуючі не охоплюють значної частини від усіх ергонімів, проте також наявні. Це 21 назва, що становить 10%. Семантично їх можна погрупувати на оніми, які вказують на країну ("Укршинторг", "Укр-Тест-Стандарт"); регіон ("ТзОВ «Буковина-авто», "Буковинський центр техогляду", "БУК ЛТД, автозапчастини в Чернівцях", "BukStarter"); місто ("Чернівецький автоцентр", "Шиномонтаж. Автосервіс в Чернівцях", "ТБК – АВТО, СТО в Чернівцях", "СТО. Автозапчастини Чернівці"), місцевість "Прут-авто" (за назвою річки, яка протікає через Чернівці), "Кемпінг Сервіс" (розташований у районі міста під назвою "Кемпінг").

Назви непрозорого походження та спонтанної мотивації.

Періодично трапляються оніми, мотивацію яких важко встановити або які є спонтанно мотивованими. Такі назви виділяємо в окрему групу. До них можемо віднести ергоніми-аббревіатури (українські та іншомовні): "НАК", "4VAG", "ТБК-АВТО", "М.Л. Сервіс", "Автоцентр "SKS" та ін.

Результати аналізу підтверджують, що частина ергонімів має подвійну мотивацію та таке ж подвійне семантичне навантаження, оскільки назви підприємств з обслуговування автомобілів складаються з кількох лексичних компонентів із різним (подвійним, а почасти – й потрійним) значенням навантаженням: “*LKW-СЕРВІС*”, “*GV Auto Service*”, “*Дизель-сервіс Pegas*” тощо.

Іншомовні назви, поряд із питомо українськими, є продуктивним способом творення цього типу ергонімів із метою, очевидно, виокремлення з-поміж зрозумілих назв і надання новоствореним назвам відтінку певного шарму, екзотичності та, ймовірно, якоїсь уявної, очікуваної престижності. Подібні іншомовні лексеми в назвах автомобільної тематики представлені досить широко. Щодо їхнього відображення, то тут спостерігаємо: а) назви нетранслітеровані (“*Clifford*”, “*Maximus*”, “*Hell-Mix*”); б) аббревіатури (“*RS Automotive*”, “*Автоцентр “SKS”*”); в) назви з іншомовним компонентом (“*Ніко Вест Авто*”, “*Екомоторс “Автоцентр Ford”*”, “*Тойота Центр Чернівці “Олімп Моторс”*”).

У цілої низки назв автомобільної тематики, крім усього, спостерігаємо порушення мовних норм, з-поміж яких виокремлюємо такі: нерегламентоване написання лекеми *сервіс* та інших компонентів складеної назви – окремо, разом, через дефіс (типу *service, servise, servis*); передавання назви з великої чи малої літери; лексичні помилки (типу: “*Автопокрашка*”, де рос. *покраска* відповідає українському *фарбування*, “*Піскоструйні роботи*”, де *піскоструйний* – транслітероване рос.

пескоструйний (прикметник-покруч, українською правильно: *піскоструминний* [*піскоструйний* – словозміна]); “*СТО Roleks*” (добра мотивація: вказівка на чіткість та точність (швейцарський світовий бренд із виготовлення годинників Rolex) надавання послуг на станції технічного обслуговування (СТО), але помилковий орфографічний запис (має бути: Rolex).

Висновки. У цілому для ергонімів автомобільної тематики характерні ті ж риси, що й для інших онімів цього класу, проте характерною їхньою рисою є певна оригінальність, позначена почуттям гумору, дотепністю, місцевим та містечковим патріотизмом, колоритністю (на відміну, наприклад, від фармацевтиків, де в назві присутня чітка вказівка на тип закладу). В основному проаналізовані нами вище з погляду мотивації класифікаційні групи автоергонімів дозволяють стверджувати, що номінаційні процеси тут відбуваються досить творчо та продуктивно з певним дотриманням норм і принципів називання об’єктів з надання автомобільних послуг (автосервісів, станцій технічного обслуговування, автомайстерень, автокомплексів), власниками яких є приватні підприємці (ПП) та товариства з обмеженою відповідальністю (ТзОВ).

Оніми автомобільної тематики належать до досить продуктивних за кількістю утворень номінативних одиниць. Це багатий та цікавий пласт ергонімної лексики міста Чернівці, яка ще потребує своїх подальших досліджень з огляду на появу нових об’єктів такого типу та закріплення за ними доречно мотивованих, сподіваємося, назв.

Література

1. «Формула-1». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Формула-1>.
2. «Форсаж». URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Форсаж_\(серія_фільмів\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Форсаж_(серія_фільмів)).
3. Top Gear. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Top_Gear.
4. Автокосметика «Hi-Gear». URL: <https://drossel.ua/catalog/kosmetika/hi-gear/index.html>.
5. Англо-український словник – English-Ukrainian Dictionary. Близько 120000 слів: у 2-х томах / Уклад. М.І. Балла. Київ: Освіта, 1996. Т.1. С. 36.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. С. 1009.
7. Горожанов Ю. Ергоніми відомішого походження в комунікативному просторі міста Луцька: структурно-семантичні особливості / Ю. Горожанов // Волинь філологічна: текст і контекст. 2014. Вип. 17. С. 61–68.
8. Зимовець Г. Ергоніми банківської сфери в німецькій мові: семантичний і прагматичний аспекти. *Сер: Мовознавство*. 1(27) 2017. С. 131–135.
9. Лем Станіслав. Соляріс. Львів: «Кальварія», 2007. 198 с.
10. Національний стандарт України ДСТУ 2439:2018 «Хімічні елементи та прості речовини. Терміни та визначення основних понять, назви й символи». [Чинний від 01.10.2019.] К. : ДП «УкрНДНЦ», 2019. С. 3.
11. Піскоструйний – словозміна. URL: <https://goroh.pp.ua/Словозміна/піскоструйний>.
12. Ралі Дакар. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ралі_Дакар.
13. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
14. Чуковський Корній «Мийдодір». Київ: Видавництво «Майстер-клас», 2012. 32 с.
15. Шевченківська енциклопедія: Т.4: М–Па : у 6 т. / Гол. ред. М.Г. Жулинський. Київ: Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка, 2013. С. 717.
16. Шелбі Кедролл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кедролл_Шелбі.

References

1. «Formula-1» [Formula-1]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Формула-1> [in Ukrainian].
2. «Forsazh» [Fast and Furious]. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Форсаж_\(серія_фільмів\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Форсаж_(серія_фільмів)) [in Ukrainian].

3. Top Gear [Top Gear]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Top_Gear [in Ukrainian].
4. Avtokosmetyka «Hi-Gear» [«Hi-Gear» car cosmetics]. URL: <https://drossel.ua/catalog/kosmetika/hi-gear/index.html> [in Ukrainian].
5. Anhlo-ukrainskyi slovnyk – English-Ukrainian Dictionary (1996) [English-Ukrainian Dictionary]. Blyzko 120000 sliv: u 2-kh tomakh / Uklad. M.I. Balla. Kyiv: Osvita, T.1. S. 36 [in Ukrainian].
6. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2005) [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]: 250000 / uklad. ta holov. red. V.T. Busel. Kyiv; Irpin: Perun, VIII, S. 1009 [in Ukrainian].
7. Horozhanov Yu. (2014) Erhonimy vidonimnoho pokhodzhennia v komunikatyvnomu prostori mista Lutsk: strukturno-semantychni osoblyvosti [Ergonomics of a well-known origin in the communicative space of Lutsk: structural and semantic features]. Volyn filolohichna: tekst i kontekst. Iss. 17. P. 66 [in Ukrainian].
8. Zymovets H. (2017) Erhonimy bankivskoi sfery v nimetskii movi: semantychni i prahmatychni aspekty [Ergonomics of the banking sector in the German language: semantic and pragmatic aspects]. Ser: *Movoznavstvo*. 1(27). S. 131–135 [in Ukrainian].
9. Lem Stanislav. (2007) Soliaris [Solaris]. Lviv: «Kalvariia», 198 s. [in Ukrainian].
10. Natsionalnyi standart Ukrainy DSTU 2439:2018 «Khimichni elementy ta prosti rehovyny. Terminy ta vyznachennia osnovnykh poniat, nazvy y symvoly» (2019) [National Standard of Ukraine DSTU 2439: 2018 «Chemical elements and simple substances. Terms and definitions of basic concepts, names and symbols»]. [Chynnyi vid 01.10.2019.] Kyiv: DP «UkrNDNTs», S. 3 [in Ukrainian].
11. Piskostruinyi – slovozmiana [Sandblasting – word change]. URL: <https://goroh.pp.ua/Словозмiна/пiско-струйний> [in Ukrainian].
12. Rali Dakar [Dakar Rally]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/wiki/Пaрi_Дaкaр [in Ukrainian].
13. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols]. / AN URSSR. Instytut movoznavstva; za red. I.K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka, [in Ukrainian].
14. Chukovskyi Kornii. (2012) Myidodir [Wash ‘em clean]. Vydavnytstvo «Maister-klas», 32 s. [in Ukrainian].
15. Shevchenkivska entsyklopediia: T. 4: M–Pa: u 6 t. (2013) [Shevchenko’s encyclopedia: Vol. 4: M – Pa: in 6 volumes] / Hol. red. M.H. Zhulynskiy. Kyiv: In-t literatury im. T.H. Shevchenka, S. 717 [in Ukrainian].
16. Shelbi Kerroll [Shelby Carroll]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кeрролл_Шeлбi [in Ukrainian].

AUTOERGONIMS IN THE ONYM PICTURE OF THE CITY (ON THE EXAMPLE OF NAMES OF AUTOMOBILE OBJECTS OF CHERNIVTSI CITY)

Abstract. The article deals with lexical and motivational features, an attempt is made to classify automotive topics in Chernivtsi. The research is aimed by the need to study the names of Chernivtsi enterprises providing automotive services as an important component of ergonomics in the onomastic view of the city. The purpose of the research is to clarify and characterize the semantic and motivational features of the names of objects for the provision of automotive services; identify trends and communication strategies for naming enterprises in the field of automotive services; analyze the observance of language norms in names and indicate the features of the structure of this type of names. Research methods are predetermined by its goals and objectives. The following methods are used in the work: descriptive, analytical, semantic-motivational, component analysis, classification, elements of statistical and method of quantitative calculations. The scientific novelty of the work is that for the first time the names of automotive sphere in Chernivtsi were analyzed as part of the ergonomic picture of the city in terms of semantics, motivation, structure, adherence to linguistic norms in the modern chronological section.

The main task of the article is to analyze the names of automotive sphere in Chernivtsi as an important component of the ergonomic picture of the city in terms of semantics, motivation, structure, compliance with language norms.

Brief results and conclusions. We can summarize that some ergonims have a double motivation and the same double semantic load, because the names of car service companies consist of several lexical components with different (double or even triple) meaning. A productive way to create this type of ergonims in order to obviously distinguish between understandable names and give the newly created names a shade of a certain charm, exoticism and, probably, some imaginary prestige are foreign words, which are widely represented in the names of automotive topics. Seven main lexical-motivational groups of automotive ergonims have been identified, the names have been analyzed in terms of the specifics of their formation and functioning, semantic analysis, systematization, motivation, nomination, compliance with language norms.

Keywords: Names of automobile sphere, ergonims, autoergonims, ergonomics, onomastics, linguistics, Ukrainian language, Chernivtsi.

© Бабух Н., 2021 р.

Надія Бабух – аспірантка кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, викладач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету, Чернівці, Україна; skoromovk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9003-8958>

Nadia Babukh – PhD student of the Department of History and Culture of Ukrainian Language at the Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University; teacher of Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Bukovinian State Medical University, Chernivtsi, Ukraine; skoromovk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9003-8958>

КОНОТАЦІЇ ЗООНІМІВ У СУЧАСНОМУ МОЛОДІЖНОМУ МОВЛЕННІ І ТРАДИЦІЙНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ: КОНСТАНТИ І ДИНАМІКА СПРИЙНЯТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).51–57

Баган М. Конотації зоонімів у сучасному молодіжному мовленні і традиційній українській лінгвокультурі: константи і динаміка сприйняття; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена порівняльному дослідженню конотацій зоонімів у сучасному молодіжному мовленні і традиційній українській лінгвокультурі. Актуальність запропонованої статті зумовлена потребою систематизації нових конотативних одиниць у сучасному українському мовленні, необхідністю окреслити динаміку оцінного маркування словникового запасу й уточнити відомості про взаємозв'язок мови та нематеріальної культури народу.

Мета статті – порівняння конотативних значень зоонімів у мовленні сучасної молоді та в українських фольклорних текстах, з'ясування констант та динаміки. Для досягнення цієї мети виконано такі завдання: 1) визначено основні зооніми, які сучасна молодь використовує з різними конотативними значеннями; 2) виокремлено спільні та відмінні конотативні значення зоонімів в українських прислів'ях та сучасному молодіжному мовленні; 3) проаналізовано мотивацію розвитку нових конотативних забарвлень в узвичаєних зоонімах; 4) встановлено фактори, що сприяють метафоризації зоонімів у молодіжному мовленні або, навпаки, обмежують її.

Дослідження виконано за допомогою описового методу, методів контекстуального аналізу, функційного аналізу та методики компонентного аналізу.

У статті обґрунтовано важливу роль зоонімів в емоційно-оцінному забарвленні мовлення сучасної молоді: вони забезпечують колоритне й наочне втілення переважно негативних рис характеру людини: обмеженості, необізнаності, неохайності, впертості, вульгарності тощо. Більшість зоонімів актуалізує зневажливе ставлення до об'єкта номінації, рідше – іронічно-насмішкувате чи поблажливе.

Доведено, що сучасна молодь не тільки використовує зооніми з узвичаєними конотативними значеннями, але й активно переосмислює деякі з них, утворюючи нові негативнооцінні значення. Зміна конотативних значень зоонімів відображає певну динаміку цінностей у суспільстві. Конотативну силу втрачають ті зооніми, що називають тварин, з якими молодь контактує менше. Натомість вона охочіше використовує назви екзотичних та диких тварин, що вирізняються специфічними звичками, оскільки такі зооніми сприяють формуванню особливо влучних і колоритних образів.

Ключові слова: конотація, конотативне значення, зоонім, молодіжне мовлення, українська лінгвокультура, метафора, оцінка.

Формулювання проблеми. Конотацію справедливо називають ефективним засобом прагматичного вираження мовлення, формування особливих стилістичних нюансів, настроєвого зближення з іншими учасниками спілкування. Лексичні одиниці, що набули в українськомовному комунікативному просторі певних конотативних значень, неодноразово привертати увагу мовознавців. Проте об'єктом їхніх досліджень переважно слугували конотовані одиниці сучасного публіцистичного та художнього дискурсів. Видається актуальним і важливим проаналізувати саме динаміку конотативного сприйняття узвичаєної зоонімної лексики в українській лінгвокультурі. Порівняння емоційно-оцінного потенціалу зоонімів у текстах українського фольклору і в мовленні сучасної молоді дасть змогу з'ясувати, як змінилися традиційні народні уявлення про тварин у сучасному українському молодіжному мовленні.

Огляд літератури. Зоонімну лексику вважають однією з найбільш конотативно потужних. Тісний зв'язок людини з природою, важлива роль тварин у її житті, специфічні особливості поведінки тварин – усе це посприяло широкому використанню зоонімів у народному осмисленні світобудови й засад соціальної взаємодії. За слушним визначенням В.М. Мокієнка, «жодна інша група слів не підготовлена багатомісним життям до алегоричних

метаморфоз так, як ця. Порівняння й метаморфози, пов'язані з назвами тварин, це застигли образи давнього народного життя, тісно пов'язаного з природою» [Мокиєнка 1975, с. 114]. Дослідженню зоонімної лексики, зокрема її символічного потенціалу у слов'янській культурі, присвячено праці М.Ф. Сумцова [Сумцов 1889], В.М. Мокієнка [Мокиєнка 1975], О.В. Гури [Гура 1997], О.П. Левченко [Левченко 2005], Г.С. Лозко [Лозко 2011], В.І. Руснак [Руснак 2011], Н.Ф. Венжинович [Венжинович 2018], О.А. Крижко [Крижко 2019] та ін.

Одне з основних завдань сучасної лінгвокультурології й етнолінгвістики дослідники вбачають у визначенні переліку назв диких та свійських тварин, що є найважливішими в зооморфному культурному коді українців. Зокрема, О.П. Левченко особливо потужними носіями символічної семантики вважає зооніми *ведмідь, вовк, лис, заєць, тур*, а серед «домашніх» тварин – *вівця, баран, вів, кінь, кобила, бик, корова, теля, віслук, свиня, кабан, собака (пес), кіт (кішка), миша* [Левченко 2005, с. 250]. О.А. Крижко висновує, що найважливішу роль у становленні світосприйняття українців відігравали зооніми *вовк, бобер, лось, видра, вівця, корова, бурундук, дик* (дикий кабан; вепр), *лис, лев, мамонт, морж* та ін. [Крижко 2019, с. 72]. У Словнику стійких народних порівнянь [Юрченко, Івченко 1993] найуживаніші

зооніми – *собака* (194 ФО), *свиня* (98 ФО), *кіт* (85 ФО), *муха* (63 ФО), *вовк* (60 ФО), *жаба* (50 ФО), *віл* (51 ФО), *засць* (37 ФО), *ведмідь* (36 ФО), *теля* (35 ФО), *кінь* (32 ФО), *блощиця (воша)* (24 ФО), *риба* (23 ФО). Попри певні відмінності в переліках зоонімів, можемо констатувати, що деякі з них повторюються, а тому справді важливі в народній інтерпретації світобудови.

Проблему конотування зоонімів у мовленні сучасної української молоді досі предметно не вивчали. Проте, за нашими спостереженнями, ця група лексики досить популярна в молодіжному соціолекті. Молодь схильна до постійного пошуку експресивних і влучних виражальних засобів, які б посприяли оригінальному самовираженню та дотепному, нестандартному означенню звичних речей. Специфіку молодіжного мовлення дослідники вбачають у перевазі неформального спілкування, тяжінні до епатажності, експресивізації, лаконічності, широкого застосування мовної гри [Цар 2018, с. 53–54]. Уважаємо, що всі ці особливості сприяють активному переосмисленню узвичаєних конотативних значень зоонімів. Вони також потребують систематизації та ґрунтовного вивчення на тлі традиційної практики вживання цих назв.

Мета статті – порівняти конотативні значення зоонімів у мовленні сучасної молоді і в українських фольклорних текстах, установити константи й динаміку. Для досягнення мети передбачено виконати такі завдання: 1) визначити основні зооніми, які сучасна молодь вживає з різними конотативними значеннями; 2) з'ясувати спільні і відмінні конотативні значення зоонімів в українській народній творчості і сучасному молодіжному мовленні; 3) проаналізувати мотивацію розвитку нових конотативних сем в узвичаєних зоонімів; 4) установити чинники, що сприяють метафоризації зоонімів у молодіжному мовленні чи, навпаки, обмежують її.

Дослідження виконано за допомогою низки загальнонаукових (аналізу, синтезу, порівняння) та мовознавчих методів (описового, контекстуального аналізу, функційного аналізу та методики компонентного аналізу).

Паремійний матеріал дослідження дібрано зі збірників української народної творчості М. Номиса, В. Плавюка та Фразеологічного словника української мови. Типове для молоді вживання зоонімів проілюстровано прикладами з текстів сучасних українських письменників: С. Жадана, Любка Дереша, Ірени Карпи, Люко Дашвар, Ірен Роздобудько, Братів Капранових, А. Кузьменка (Скрябіна), С. Поваляєвої, Дари Корній, Макса Кідрука та ін., які стилістично імітують молодіжне мовлення.

Виклад основного матеріалу. Символьного статусу в етнічній культурі набували тварини, які здавна жили на території етносу і виконували тотемну функцію (їх вважали засновниками і захисниками племені). До тотемних тварин українського етносу переважно зараховують *козу*, *ведмедя*, *вовка*, [Лозко 2011, с. 218, 388, 391]. Народ персоналізував і поважав їх (пор. іменування ведмедя *Вуйком*, *Батьком*, *Старим*, *Лісовим чоловіком* у Карпатах),

не вживав їхнього м'яса (зокрема, ведмедя), часто згадував у міфах та казках, використовував їхні образи в обрядах (пор. водіння кози на Щедрий вечір).

Конотативного забарвлення набували назви тварин, що не обов'язково відігравали важливу роль у житті етносу. Але цілком очевидно, що вони були добре відомі носіям мови і мали специфічні ознаки або звички: велике тіло, яскраве оперення, здатність дуже повільно чи, навпаки, швидко рухатися, плутати сліди, підкидати пташенят, збільшуватися в об'ємі тощо. Саме специфічні властивості тварин слугували мотиваційною ознакою для метафоричного використання їхніх назв в описах людей: хитру людину називали лисом через її подібність до цієї тварини; незграбну – ведмедем, гордого й красивого чоловіка – орлом тощо. Такі метафори влучно й наочно характеризували людину, передавали певне емоційно-оцінне ставлення до неї. Конотування зазнавали й ті зооніми, що не стали самостійними метафорами. Українська пареміологія сповна зберегла народні уявлення про багатьох свійських і диких тварин. Одних витлумачено позитивними, розумними, витривалими, дужими, мудрими, інших, навпаки – нікчемними, слабкими, набридливими тощо. Навіть із плином часу зооніми не втрачають емоційно-оцінного забарвлення, слугують надійними і переконливими виразниками тієї чи тієї конотації.

Аналіз мовлення сучасної української молоді засвідчив, що ця категорія носіїв мови широко використовує зооніми для увиразнення свого емоційно-оцінного ставлення до інших людей. Відразу зазначимо, що в їхньому мовленні фігурують не всі назви тварин, зафіксовані з конотативним значенням в українській пареміології. Зрозуміло, що вона не оперує назвами тих тварин, які вийшли з ужитку (*віл*) або є далекими й невідомими для неї (*сич*, *лунь*, *горлиця*, *вивірка*, *воша*, *пава*, *видра*), попри виразний конотативний шлейф цих зоонімів в українському фольклорі.

Виявлені в молодіжному соціолекті зооніми поділяємо на три групи: 1) ті, що зафіксовані в українській пареміології і мають тепер ідентичні або подібні конотативні значення; 2) зооніми, що набули в молодіжному мовленні конотативних значень, відмінних від народного сприйняття; 3) зооніми, які в українському фольклорі не зазнали конотування.

Подібні, а іноді й ідентичні конотативні значення в українському фольклорі і сучасному молодіжному мовленні мають зооніми *вівця*, *курка*, *коза*, *бик*, *жаба*, *свиня*, що ввійшли до першої виокремленої групи.

За багато років не змінилося емоційно-оцінне сприйняття вівці. Українська пареміологія послідовно відображає її некмітливості, наївності і неестетичності, пор.: *Дурна вівця і перед вовком висотидасться* (Плавюк 42); *Замотилечений, як вівця* (Плавюк 43); *Ідуть, як вівці на зарізі* (Плавюк 43). Саме ці риси характеру наші сучасники висміюють у жінках, називаючи їх відповідним зоонімом, пор.: *А що, як я не зможу побороти злі гормони і стану тупою вівцею в халаті і з жирним волоссям?* (Ірена

Карпа); *На роботу Уляна запізналася завдяки білявій вівці у кашкеті зі стразами, яка сиділа за кермом джипа з донецькими номерами. Однією рукою вівця тримала мобільний телефон, другою — підфарбовувала собі вії ...* (Брати Капранови); *Ні, цього недостатньо. — ... ? — Недостатньо — ... ?! — Ні — ... !!! — Тому що ти — тупа вівця* (Ірена Карпа). Отже, незважаючи на те, що вівця — не надто поширена в сучасному приватному тваринництві, її образ виявився досить стабільним і ефективним для реалізації негативнооцінної конотації невисоких розумових здібностей жінки.

Образ курки також докладно описаний в українській пареміології. Народ спостеріг і відзначив її метушливість (*Біга, як курка з яйцем* (Номис, с. 52), брак розуму (*курячий мозок* (ФСУМ, с. 501), *курячий розум* (ФСУМ, с. 759), жалюгідність (*як мокра (змокла) курка* (ФСУМ, с. 406), певну жертвність, приреченість існування (*Впав у біду, як курка в борщ* (Номис, с. 45); *Кому весілля, а курці смерть* (Номис, с. 47); *Біда курці жити, що на ній учать яструба ловити* (Плавюк, с. 176). Цілком логічно, що на підставі цих ознак зоонім курка використовують для зневажливої характеристики недалекої, не надто претензійної жінки. Таке конотативне значення передає він і в мовленні молоді, пор.: *До речі, я вчора познайомився з такою жінкою! — заблищали очі в Арменка. — Куди цим куркам до неї!* (Ірен Роздобудько); *Господи, ну курка куркою! Де ти така взялася?* (Т. Малярчук); *Викладачка, дурна курка, запитально на нього дивиться* (А. Дністровий); *Нам читає миршав курка російською мовою, з пожовклими дрібними зубами й маленькими, як шпирини, очима* (А. Дністровий).

Улюбленою зооморфною метафорою молоді є іменник коза. Ним іронічно-зневажливо називають молоду веселу дівчину, акцентуючи на її норовливості, несерйозності, незговірливості, пор.: *Ану, пішла звідси. Будь ласочка! Второпала, коза?* (Л. Денисенко); *Тоді ти зрозумієш, що вона підірвана коза й тобі нема чого з нею робити* (Л. Денисенко); *Гоцьк збуджується до люті, грубо штовхає дівчину. — Коза! — Дай грошей! — Зароби!* (Любо Дашвар). Мотивація цілком прозора і переконлива, оскільки ґрунтується на особливостях поведінки цієї тварини. Її норовливість, легковажність відображають і українські народні паремії, пор.: *Еге, побігли вже кози в лози!* (Номис, с. 39); *Нагадай козі смерть, а вона все біжить вперед* (Плавюк 162); *Якби коза не скакала, то б ніжок не зламала* (Плавюк 162). Водночас сучасна молодіжна конотація іменника коза заснована на суто негативних асоціаціях із твариною і не відбиває давнього сприйняття її як тотемної тварини, зафіксованого, зокрема, в щедрівках, пор.: *Де коза ходить, там жито родить, де не буває, там вилягає. Де коза туп-туп, там жита сім куп, де коза рогом, там жито стогом*. Архаїчне шанобливе ставлення до кози витіснене пізнішою конотацією на основі поведінки тварини.

Дещо змінилося сприйняття і відповідно вживання зооніма бик. У традиційній українській лінг-

вокультурі він є уособленням сили, мужності (*Здоровий, як бик*), дослідники констатують навіть культ Сонця-бика, бика-бога [Жайворонок 2006, с. 35], проте народна пареміологія відзначає і певну норовливість бика та незворушність, пор.: *Бика голова не боліла, як корова теля родила* (Плавюк, с. 11); *Не проси у бика молока* (Плавюк, с. 11); *До чого бик навик, за тим і риче* (Плавюк, с. 11); *Як з биком не бицьця, а все молока не добицьця* (Номис, с. 54). Сучасний сленгізм бик зберігає уявлення про нього як про дужу і вперту істоту. Биками називають дужих і затятих чоловіків, які не зважають на ситуацію, прохання інших, грублять, пор.: *...навіть «бик» у червоних погонах і сказав, що не тримає на нього зла, зняв би з Мирона пута, якби він прилюдно попросив у нього прощення й пообіцяв, що більше не розпускатиме рук. «Бик» був дебелий, бриластий у плечах, але з лиця добродушний* (В. Шкляр); *Хлопці були коротко підстрижені, у великих хутряних кашкетах, не дивлячись на теплий вечір, та у картатих піджаках — бики. — Ой, — весело посміхнулася Оксана. — Які вони* (Брати Капранови). Цілком очевидно, що молодіжний сленгізм бик спирається на традиційні народні уявлення про нього як сильну і вперту тварину, проте його архаїчні позитивнооцінні конотації повністю втрачені, натомість зазнали актуалізації деякі аспекти його зовнішності та комунікативної поведінки: чоловіки-бики мають характерну стрижку, вбрання й обмежені комунікативні здібності.

Традиційним народним уявленням загалом відповідають конотації зооніма жаба в сучасному молодіжному мовленні. Його вживають з кількома негативно маркованими значеннями. По-перше, так називають несимпатичну людину або таку, що суб'єктивно не подобається мовцеві, викликає в нього огиду, пор.: *Нащо ж ти їх попалали, ти, жабо стара?!* (Любо Дереш); *Стули пельку, мала жабо. Його аж сіпає від люті* (Дара Корній). Непривабливість жаби відображає й народна пареміологія, пор.: *У доброго мужа жона, як ружа, а у злого — баба, як жаба*. Проте більшою мірою образ жаби народ пов'язував з невиправданими амбіціями, задрощами, пихою, пор.: *Коваль коня кує, а жаба й собі ногу дає* (Номис, с. 51); *Жаба і на вола рот роззявля; Дмеця як жаба на лопуху* (Номис, с. 50); *Холодна жаба сидить під серцем у когось* (ФСУМ, с. 288). Власне, у негативному значенні душевного тягара, задрощів, які розпирають, уживають зоонім жаба й сучасні мовці, пор.: *...усе думаю, що ти відійдеш у ті світи з жабою на серці, а я з цим тягарем залишуся тут, на землі* (Л. Денисенко); *Півміста жаба душила, я тобі атвечаю. Півміста!* (В. Єшкілев).

Не втратило актуальності для молоді конотаване вживання зооніма свиня на позначення нечесної, непорядної, п'яної або дуже неохайної людини, пор.: *Гаразд, гаразд, я винен, я тепер ніякий не європеєць, а п'яна свиня!* (Ю. Андрухович); *Свині ми невиховані, — сказав хтось, — попрущатися таки треба було* (Ірена Карпа); *Переїдемо в новобудову. Там усе буде сяюче і нове. — Не хочу! Хочу жити*

тут, у цьому свинарнику! Я свиня, і маю жити у свинарнику! Я – свиня! (Т. Малярчук); ... чого бракувало тим брудним свиням, що послали на смерть безневинного Миколку з Луганська? (Ірен Роздобудько). Ці самі негативнооцінні значення фіксуємо і в народних прислів'ях та приказках із зоонімом свиня, пор.: *І святі свиню, то свиня свинею* (Плавюк, с. 292); *З свинячим писком та в пшенишне тісто* (Номис, с. 23); *Хороший, як свиня в болоті* (Номис, с. 219); *Коли б свиня роги мала, то б людей поколола* (Плавюк, с. 292); *Пуси свиню під стіл, а вона лізе на стіл* (Плавюк, с. 292); *Свиня хоч і скупається, та знов в болоті валяється* (Плавюк, с. 293). Зневажливо-нищівне забарвлення цього зооніма виявилось стійким і актуальним для сучасної молоді, хоч вона переважно далека від тваринництва і не має досвідних уявлень про звички свиней.

До другої групи зоонімів, які в сучасному українському молодіжному мовленні зазнали конотування, відмінного від того, яке репрезентує народна творчість, увійшли назви *миша*, *кобила*, *корова*, *собака*.

Мишу – маленьку тваринку-гризуна – у народній пареміології схарактеризовано як дуже метку й зухвалу, пор.: *Миша й на вітар скаче, як паламар не баче* (Плавюк 202); *Миша в стозі, а піп у селі ніколи не згинуть* (Плавюк 202). Вона слугує також втіленням бідності, пор.: *як (мов, ніби і. т. ін.) церковна миша* (ФСУМ, с. 490), нещасливого буття (*Кішці – смішки, мишці – слізки* (Номис, с. 47)). У сучасному молодіжному мовленні цей зоонім уживають метафорично, актуалізуючи інші її особливості. Мишею називають непримітну, скромну людину, пор.: *Звичайно, зовнішній вигляд студентів мало цікавив модницю Поліну. Всі вони для неї сірі миші: джінси, кофтинки* (Дара Корній); *Зиркнув у бік вікна – білий фартушок, сіра спідничка, сіра блузка. Миша. Застига. очей з матері не зводить* (Люко Дашвар). Мотиваційною ознакою цієї насмішкливо-зневажливої метафори слугує сіре забарвлення гризуна, з яким асоціюють непримітну зовнішність людини.

Зовсім іншу конотацію в сучасному молодіжному мовленні порівняно з традиційною пареміологією реалізує зоонім *корова*. У народному світосприйнятті вона була годувальницею родини і викликала позитивні емоції. У прислів'ях корову теж схарактеризовано доброзичливо, як турботливу й корисну тварину, пор.: *І чорна корова дає біле молоко* (Плавюк с. 46); *Кожна корова своє телятко лиже* (Плавюк, с. 46); *Ходить, як корова за телям* (Номис, с. 56). Проте для сучасників важлива роль корови в житті їхніх пращурів уже не є визначальною ознакою цієї тварини. Молодь фіксує передусім її зовнішні параметри і на основі наявності семи 'велика габаритність тварини' використовує зоонім для нищівної характеристики огрядних жінок. Слово передає виразну зневажливо-насмішкловату конотацію, пор.: *Майка роздивляється подругу — це худішою стала, перефарбувалася на білявку. — Ти змінилася. — А ти така ж корова!* (Любо Дереш); *Кому ти триндиш, корово?! Від сорому не знаєш,*

куди очі подіти! (Люко Дашвар); ...а він стільки років тернів Перепечасву доньку, дурну корову з червоним дипломом лікаря, яка жодного дня не працювала, а тільки й уміла, що кричати з будь-якого приводу (Люко Дашвар).

Змінилося й конотативне значення зооніма *кобила*. В українській пареміології увиразнено передусім її тяжке, підневільне життя, пор.: *Вези, кобило, хоч тобі не мило* (Плавюк, с. 161); *Чи було, чи не було, а ти тягни, кобило* (Плавюк, с. 161); *Їдь, кобило, хоч три дні не їла* (Плавюк, с. 161), зрідка йдеться про її норовливість і шкідливість, пор.: *Наровиста, як кобила* (Номис, с. 54); *Стидається як та кобила, що віз перевернула* (Плавюк, с. 323). У сучасному молодіжному мовленні зоонім *кобила* маркований також негативно, проте ця конотація ґрунтована на зовсім іншій ознаці. Подібно до зооніма *корова*, його використовують для висміювання огрядних, грубих дівчат чи жінок, мотиваційною ознакою слугує велика габаритність тварини, пор.: *Особливо, після того, як вона ночувала в нього вдома. Коли ті кобили з гуртожитку прогнали її* (Любо Дереш); *Дві кобили — констатували факт чудової фігури Аліси* (А. Кузьменко).

Третю групу зоонімів, які сучасна молодь активно вживає для емоційно-оцінного увиразнення свого мовлення, але яких немає в українській пареміології, репрезентують здебільшого назви немісцевих тварин, що були невідомими для наших пращурів: *удава*, *тюлень*, *носоріг*, *верблюд*, *страус*. Розвиткові конотативних значень у цих іменників так само, як і в традиційних зоонімів, посприяли специфічні ознаки тварин. Наприклад, незворушність, хижацтво удава послугували підставою для використання його назви в загостренні відчуття небезпеки, агресії, морального тиску, пор.: *Наче удав, він вчепився у власні зіниці, котрі втомлено поблискували в дзеркалі* (Макс Кідрук); *Очікувала, коли нареши її цей удав проковтне мене і я зникну в його пащі, щоб нічого більше не відчувати* (Ірен Роздобудько).

Зоонім *тюлень* унаслідок низької життєвої активності тварини часто використовують для зневажливої характеристики невиразних, байдужих і флегматичних людей, пор.: *І ось менеджери збираються після важкого робочого дня в барі, жирні, важкі й малорухливі менеджери середньої ланки, товчуться по бару, як тюлені, б'ють лапами й видають різкі пронизливі звуки* (С. Жадан).

Зоонім *носоріг*, за матеріалами «Короткого словника жаргонної лексики української мови» Лесі Ставицької, уживають як жартівливо-іронічну назву уродженців Кавказу [Ставицька 2003, с. 190], імовірно, через специфічну форму їхніх носів.

Зоонім *верблюд* прислужився молоді в експресивному вираженні непричетності до чогось. Цьому посприяла певна екзальтованість верблюдів і активна експлуатація їх людьми, унаслідок чого зоонім набув негативного забарвлення, пор.: *Доказуй потім, що ти не верблюд* (С. Єшкілев). З верблюдом порівнюють також людину, яка споживає занадто багато води, пор.: *А хто тебе просив всю нашу воду*

видукати, як **верблюд** у запаси? (Ірена Карпа).

Зоонім *страус* через характерну звичку птаха ховати голову в пісок молодь часто вживає з негативнооцінним забарвленням на позначення боягузів, слабкодушких людей, що уникають відповідальності, пор.: *Теж мені, страус*. — *Чому страус? — Бо голову в пісок ховає* (Дара Корній); *Ви що — страуси? Повиймайте нарешті голови з піску, припиніть корчити із себе тих, ким ви не є* (Макс Кідрук).

Варто виокремити й ті зооніми, тварини-референти яких хоч і поширені на території України, проте в народній творчості не зазнали конотативного маркування. Попри це, наші сучасники спостерегли певні ознаки таких тварин, на основі яких сформували чіткі конотації. Наприклад, зоонім *лось* на підставі неагресивної і навіть похливної поведінки тварини почали вживати на позначення нікчем і навіть увиразнили негативнооцінну конотацію у похідному утворенні *лошара*, яке фіксує Короткий словник жаргонної лексики української мови [Ставицька 2003, с. 166]. Напр.: *...і тільки якась божевільна, якась несповна розуму жлобиха рогата, рогулиха жлобата, лошара якась і бодилюка могла б віддати перевагу червоній спідниці* (К. Москалець); *Лошара ти, Петрухо, лошара* (С. Єшкілев). Цей зоонім застосовують ще й для негативнооцінної характеристики рослих, кремезних, але не надто тямковитих людей (тих, про яких у народі казали: *Виріс, а ума не виніс*), пор.: *Охоронець. Ми з ним поряд сиділи... Окремо від інших*. — *Здоровий такий лось...* (Люко Дашвар).

Досить популярним зневажливим маркером нерозумного простака в молодіжному мовленні став зоонім *дятел*, пор.: *...наказував принести історію хвороби якогось дятла, котрий уже не лікувався, а просто жов у нас роками* (А. Кузьменко); *Гордіня — це найперший гріх, брате. Треба було тому дятлові йі це тоді пояснити* (С. Єшкілев). Підставою для розвитку вторинного негативного значення стала природна особливість дятла інтенсивно довбати дерево міцним дзьобом, унаслідок чого складається враження, що його голова – суто механічний інструмент, не здатний думати. Отже, сучасна негативнооцінна конотація цього птаха цілком умотивована, проте в українській пареміології не відображена.

Цілу низку негативнооцінних значень у сучасному молодіжному мовленні передає зоонім *баклан*. Згідно з «Коротким словником жаргонної лексики української мови» [Ставицька 2003, с. 37], ним позначають: 1) молодого недосвідченого злодія; 2) хулігана; 3) непорядну людину; 4) занадто балакучу людину; 5) ведучого рок-концерту. Цей птах не надто поширений в Україні (його колонії фіксують лише в Криму), тому логічно, що в народній творчості він не набув оцінної інтерпретації. Переносні значення 'молодого недосвідченого злодія', 'хулігана'; 'непорядної людини' потрапили до українського жаргону із російського кримінального аргю. Безперечно, вони марковані як зневажливі назви, пор.: *...ситуація, яка закінчилася для упертого*

баклана чужою могилою, була з тих напружних, про які краще потім і не згадувати (С. Поваляєва). — *Я що, баклан? — Ти не баклан, Міта-брате. Я так, шліфую тему* (С. Єшкілев). Значення 'балагура', 'пустомелі' розвинулися на основі природної властивості бакланів інтенсивно видавати неприємні звуки. За словом закріпилося поблажливо-зневажливе негативнооцінне забарвлення, його вживають до молодших і нижчих за статусом людей, пор.: — *О, здоров, баклан!* — *Ігор Крамар простягнув Антонові розчепірену правицю* (А. Кокотюха).

Окремої уваги заслуговують зооніми, які впродовж тривалого часу в українській лінгвокультурі слугували виразниками яскравої оцінної конотації, проте втратили свою актуальність у сучасному молодіжному мовленні. Зокрема, лайливе, негативнооцінне забарвлення мав в українській пареміології зоонім *собака*. Народ відзначав насамперед собачу нещирість, злість, брак користі від нього, пор.: *Добрий собака, аж за кочергу хапаєця* (Номис, с. 58); *Облесливий, як собака* (Номис, с. 60); *Собака собакою остане, хоч і хвоста не стане* (Плавюк, с. 315); *Дурний собака и на хазяїна бреше* (Номис, с. 100). Собака фігурує і в класичній українській літературі як лайлива негативнооцінна назва непорядних людей, пор.: — *Ти не мати, а скажена собака. В тебе піна тече з рота, як в скаженого вовка* (І. Нечуй-Левицький); — *Хіба осліп? Не бачиш, — степ горить! — А й справді горить! От собаки!* (Т. Шевченко); *Тарас, слухаючи таке, задрижав від злості: «От собака, що він задумує»* (А. Чайковський); *Ах, ти, собако! Його з неволі визволили, а він гавкає!* (З. Тулуб). Проте молодь не перейняла такого конотативного засобу, що, імовірно, зумовлено гармонізацією стосунків людини й собаки. Його сприймають уже не як підневільного слугу, а як друга. Унаслідок цього негативнооцінне конотативне тло зооніма *собака* відчутно знівельовалося.

Так само втратив свою актуальність зоонім *півень*, якого в українській лінгвокультурі наділяли широкою символікою, зокрема вважали провісником нового дня, захисником від нечистої сили, а чорного півня – представником потойбіччя [Баган 2019, с. 106]. На основі бійцівської поведінки птаха у повсякденному спілкуванні його назву використовували для насмішкливо-іронічного маркування людей, що влаштували бійку чи сварку, пор.: — *Знайшли за що сваритися, півні! Як не те, то друже! Тільки щоб погризтися* (А. Кокотюха); *Е-е, молодьож, чого це ви розійшлися? Ану, тихо мені, півники* (А. Кокотюха). Таке конотоване вживання можливе в мовленні осіб старшого віку, для міської молоді воно стало не актуальним, можливо, унаслідок обмеження досвіду споглядання птаха.

Висновки й перспективи дослідження. Отже, конотації зоонімів є важливим засобом емоційно-оцінного увиразнення мовлення сучасної молоді: вони забезпечують колоритне й наочне втілення переважно негативних рис характеру людини: нерозумності, некітливості, неохайності, упертості, простакуватості тощо. Більшість зоонімів актуалізує зневажливе ставлення до об'єкта номінації,

рідше – іронічно-насмішкувате чи поблажливе. Узвичаєні в українській лінгвокультурі конотації зоонімів сформувалися на основі тривалого досвіду взаємодії наших пращурів з тваринами і спостереження за їхніми звичками й поведінкою.

Сучасна молодь не лише використовує зооніми з узвичаєними конотативними значеннями, а й активно переосмислює деякі з них, формуючи нові негативнооцінні значення. Зміна конотативних значень зоонімів відображає певну динаміку цінностей

у суспільстві. Втрачають конотативну потужність ті зооніми, із тваринами-референтами яких сучасна молодь контактує менше. Натомість вона охочіше конотує назви екзотичних і диких тварин, що вирізняються своїми типовими звичками. Екстраординарні ознаки тварин сприяють формуванню особливо влучних і дошкульних образів.

Виконане дослідження відкриває перспективи для вивчення інших засобів конотативного вираження молодіжного мовлення.

Список умовних позначень

Номис – Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.В. Марковича і других. Спорудив М. Номис.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови.

Література

1. Баган М.П. Символіка заперечення в українській лінгвокультурі. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. №1. С. 102–108. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2019.166575>.
2. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології. Ужгород: Сабов А. М., 2018. 462 с.
3. Гура А.В. Символіка животных в славянской народной традиции. Москва: Индрик, 1997. 914 с.
4. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
5. Крижко О.А. Невмотивовані зооніми як складові елементи наївної картини світу. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*, 2019. № 11. С. 72–76.
6. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 353 с.
7. Лозко Г. Українське народознавство. Тернопіль: Мандрівець, 2011. 512 с.
8. Мокиєнко В.М. В глубь поговорки. Рассказы о происхождении крылатых слов и образных выражений. Москва: Просвещение, 1975. 173 с.
9. Плавюк В. Приповідки, або українсько-народня філософія. Едмонтон: Друкарня Івана Солянича, 1946. 355 с.
10. Руснак В.І. Зоосемічні фразеологічні одиниці як носії національно маркованої вторинної номінації. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія: Філологічна*. 2011. Вип. 19. С. 329–336.
11. Ставицька Л.О. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ: Критика, 2003. 334 с.
12. Сумцов Н.Ф. Культурные переживания. *Киевская старина*. 1889. Т. 24. Январь. С. 64–89.
13. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.В. Марковича і других. Спорудив М. Номис. С. Петербург: В друк. Тиблена і комп. И. Куліша, 1864. 304 с.
14. Фразеологічний словник української мови. Київ: Наукова думка, 1999. Т. 1. 528 с.; Т. 2. 980 с.
15. Цар І.М. Українське повсякденне мовлення в міському молодіжному середовищі: структура і функціонування. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2018. 262 с.
16. Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. Харків: Основа, 1993. 173 с.

References

1. Bahan M.P. (2019). Symbolika zaperechennia v ukrainiskii lnhvokulturi [Symbolics of negation in the Ukrainian linguoculture]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*. №1. S. 102–108. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2019.166575> [in Ukrainian].
2. Venzhynovych N.F. (2018). Frazemika ukrainiskoi literaturnoi movy v konteksti kohnitologii ta lnhvokulturolohii [Phrasemics of the Ukrainian literary language in the context of cognitology and linguoculturology]. Uzhhorod: Sabov A.M., 2018. 462 s. [in Ukrainian].
3. Hura A.V. (1997). Symvolyka zhyvotnykh v slavianskoi narodnoi tradytsyy [Symbolism of animals in the Slavic folk tradition]. Moskva: Indryk. 914 s. [in Russian].
4. Zhaivoronok V.V. (2006). Znaky ukrainiskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnoculture: Dictionary-reference book]. Kyiv: Dovira, 2006. 703 . [in Ukrainian].
5. Kryzhko O.A. (2019). Nevmotyvovani zoonimy yak skladovi elementy naivnoi kartyny svitu [Unmotivated zoonyms as components of a naive picture of the world]. *Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriiia «Filolohichni nauky»*. *Movoznavstvo*. № 11. S. 72–76 [in Ukrainian].
6. Levchenko O.P. (2005). Frazeolohichna symbolika: lnhvokulturolohichnyi aspekt [Phraseological symbolism: linguocultural aspect]. Lviv: LRIDU NADU. 353 s. [in Ukrainian].

7. Lozko H. (2011) *Ukrainske narodoznavstvo* [Ukrainian ethnography]. Ternopil: Mandrivets. 512 s. [in Ukrainian].
8. Mokienko V.M. (1975). *V hlub pohovorky. Rasskazy o proiskhozhdenii krylatykh slov i obraznykh vyrazheniy* [Deep down the saying. Stories about the origin of winged words and figurative expressions]. Moskva: Prosveshchenie. 173 s. [in Russian].
9. Plaviuk V. (1946). *Prypovidky, abo ukraïnsko-narodnia filosofii* [Proverbs, or Ukrainian-folk philosophy]. Edmonton: Drukarnia Ivana Solianycha. 355 s. [in Ukrainian].
10. Rusnak V.I. (2011). Zoosemichni frazeolohichni odyntsi yak nosii natsionalno markovanoi vtorynnoi nominatsii [Zoosemic phraseological units as explicants of the nationally marked secondary nomination]. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]. Serii: Filolohichna*. 2011. Vyp. 19. S. 329–336. [in Ukrainian].
11. Stavytska L.O. (2003). *Korotkyi slovnyk zhargonnoi leksyky ukraïnskoi movy* [A short dictionary of slang vocabulary of the Ukrainian language]. Kyiv: Krytyka, 2003. 334 s. [in Ukrainian].
12. Sumtsov N.F. (1889). *Kulturnye perezhyvaniya* [Cultural experiences]. *Kievskaya staryna*. 1889. T. 24. Yanvar. S. 64–89 [in Russian].
13. *Ukraïnski prykazky, pryslivia i take inshe* [Ukrainian proverbs, sayings and so on] (1864). Zbirnyky O.V. Markovycha i druhykh. Sporudyv M. Nomys. S. Peterburh. V druk. Tyblena i komp. I. Kulisha. 304 s. [in Ukrainian].
14. *Frazeolohichniy slovnyk ukraïnskoi movy* [Phraseological dictionary of the Ukrainian language] (1999). Kyiv: Naukova dumka. T. 1. 528 s.; T. 2. 980 s. [in Ukrainian].
15. Tsar I.M. (2018). *Ukraïnske povsiakdenne movlennia v miskomu molodizhnomu seredovysshchi: struktura i funktsionuvannia* [Ukrainian everyday language in the urban youth environment: structure and functioning]. PhD thesis: 10.02.01. Kyiv, 2018. 262 s. [in Ukrainian].
16. Yurchenko O.S., Ivchenko A.O. (1993). *Slovnyk stiikykh narodnykh porivnian* [Dictionary of idiomatic folk comparisons]. Kharkiv: Osnova. 173 s. [in Ukrainian].

CONNOTATIONS OF ZOONYMS IN MODERN YOUTH SPEECH AND TRADITIONAL UKRAINIAN LINGUOCULTURE: CONSTANTS AND DYNAMICS OF PERCEPTION

Abstract. This article focuses on the comparative study of the connotations of zoonyms in modern youth speech and traditional Ukrainian linguoculture. The relevance of the proposed article is due to the need to systematize new connotative units in the modern Ukrainian language, to clarify the dynamics of the evaluative marking of vocabulary, to clarify information about the relationship between language and non-material culture of the people.

The purpose of the article is to compare the connotative meanings of zoonyms in the modern youth speech and in Ukrainian folklore texts, to find out the constants and dynamics. To achieve this goal, the following tasks were performed: 1) the main zoonyms that modern youth use with different connotative meanings are identified; 2) the common and different connotative meanings of zoonyms in Ukrainian proverbs and modern youth speech are clarified; 3) the motivation of development of new connotative meaning in usual zoonyms is analyzed; 4) factors that contribute to the metaphorization of zoonyms in youth speech or, conversely, limit it are identified.

The investigation is grounded on the descriptive method, methods of functional analysis, contextual analysis, and component analysis.

The paper proves that the connotations of zoonyms are an important means of emotional and evaluative expression of speech of modern youth: they provide a colorful and visual embodiment of mostly negative traits of human character: unreasonableness, ignorance, slovenliness, stubbornness, vulgarity, and so. Most zoonyms actualize contempt for the object of the nomination, less often – ironically mocking or indulgent.

The author concludes that modern youth not only uses zoonyms with the usual connotative meanings, but also actively rethinks some of them, forming new negative meanings. The change in the connotative meanings of zoonyms reflects a certain dynamics of values in society. Connotative power is lost by those zoonyms that names animals with which the youth have less contact. Instead, young people are more willing to connote the names of exotic and wild animals, distinguished by their typical habits. Extraordinary signs of animals contribute to the formation of particularly accurate and evident visual images.

Keywords: connotation, connotative meaning, zoonym, youth speech, Ukrainian linguistic culture, metaphor, evaluation.

© Баган М., 2021 р.

Мирослава Баган – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету, Київ, Україна; myroslava.bahan@knlu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5436-2934>

Myroslava Bahan – Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian and Slavic Philology, Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Ukraine; myroslava.bahan@knlu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5436-2934>

НАЗВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ СУБСТАНТИВІТІВ, ЕЛІПТИТІВ, НОМІНАТИВІТІВ (на матеріалі міротопонімії басейну річки Ужа)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.21 (477.87)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).58–64

Баньої В. Назвотвірні особливості субстантивів, еліптитів, номінативів (на матеріалі міротопонімії басейну річки Ужа); кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. Важливим питанням для аналізу назвотвірного аспекту міротопонімів є вивчення всіх етапів їхнього творення. Це дасть можливість з'ясувати особливості формування міротопонімів і проаналізувати назвотвірний потенціал міротопонімії регіону. Мета дослідження – охарактеризувати особливості становлення міротопонімів басейну Ужа, що утворилися шляхом субстантивації, еліптизації, номінативації.

Субстантиви представлені атрибутивною моделлю «узгоджене означення + апелятив > одночленна назва» й виступають різnorodовими двочленами та одночленами. Найбільшою групою субстантивів басейну Ужа є відантропонімії міротопоніми з посесивними формантами *-ов-* та *-ин* в однині й множині. Міротопоніми на *-ськ-* представлені невеликою групою назв відантропонімії, відойконімії, відмікротопонімії походження.

Група відапелятивних субстантивів функціонує у формі різnorodових атрибутивних членів-сингулятивів, рідше плуративів. Через втрату стрижневого компонента на певному етапі розвитку всі типи субстантивів можуть існувати у формі різnorodових морфологічних варіантів.

Прийменникові конструкції в міротопонімії басейну Ужа репрезентовані одиницями, утвореними за двома структурними моделями: 1) «прийменник + міротопонім у непряму відмінку»; 2) «прийменник + антропонім у непряму відмінку». За структурою міротопоніми, що утворилися шляхом еліптизації, представлені дво-, три- та чотиричленними назвами, шляхом номінативації – одно-, рідше двоконтактними. Базова конструкція субстантивів мала дво- або трикомпонентний склад.

Аналіз міротопонімів басейну Ужа, які утворилися шляхом субстантивації, еліптизації, номінативації, засвідчує еволюційний характер функціонування міротопоніма, оскільки репрезентує перетворення багатокомпонентної назви на однокомпонентну, указує на динаміку онімів у межах однієї системи. Аналізовані одиниці є важливим джерелом дослідження проблеми варіативності власних назв.

Ключові слова: міротопонім, субстантив, еліптит, номінатив, міротопонімія басейну Ужа.

Постановка проблеми. Міротопонім репрезентує внутрішні та зовнішні риси географічного об'єкта, відображає його зв'язки з навколишньою дійсністю, належність певній особі чи колективу тощо. У процесі осмислення просторових реалій мовець виокремлює одиниці дійсності, намагаючись найповніше відобразити взаємозв'язок та нерозривну єдність кількісних та якісних ознак предмета. Відповідно результатом такої інтерпретації реальності є назви, що мають структуру одно-, дво- й багаточлена. Будь-які оніми, що виникали на позначення різноманітних типів географічних об'єктів, характеризуються часовими межами, способом творення та формою існування. Саме тому важливим питанням для дослідження назвотвірного аспекту міротопонімів як мовних одиниць є не лише аналіз структурно-семантичних особливостей, але й усіх можливих трансформацій назви. Особливий інтерес з погляду еволюційних змін та назвотвірних особливостей становлять закарпатські міротопоніми басейну річки Ужа, утворені за моделлю «двочленна / тричленна назва > одночленна / двочленна назва», що представлена такими типами дериватів, як субстантиви, еліпти, номінативи.

Аналіз досліджень. Питання щодо еволюційного характеру назв порушував у своїх працях К.Й. Галас. На думку науковця, для дослідження

онімів важливо з'ясувати, як виникла назва, від якого часу існує як власна, яких змін зазнавала: «це дає змогу правильно зрозуміти, яким способом утворено її, яка її форма є лише способом буття назви, а не початковою формою, створеною відповідним способом за допомогою відповідних назвотвірних засобів» [Галас 1985, с.37–38]. Одним із етапів буття назви (а не способом творення) К. Галас вважає оніми, що утворилися у процесі субстантивації (субстантиви), еліптизації (еліпти) та номінативації (номінативи). Субстантивами К.Й. Галас іменує такі оніми, які первісно мали вигляд двочленної назви, але згодом втратили означуваний член, після чого член означувальний субстантивувався [Галас 1985, с. 38]. Наприклад: *Погор'їлої, Ган'ково* (< *Погор'їлої Пóле, < Ган'ково Пóле*). На думку Д. Бучка, перетворення оніма в субстантив репрезентує десинтагмагізацію атрибутивного словосполучень та субстантивацію атрибутивного члена [Бучко 1992, с. 24].

Еліптими К. Галас вважає назви, які виникли в результаті пропуску того компонента, який обов'язково мав категорію незалежного називного відмінка і до якого прийменниково-відмінкова конструкція була обставинним означенням [Галас 1985, с.34], наприклад: *Кóло Штрéки, За Ці́р'кóвл'о́у* і под. У момент виникнення назва мала такий вигляд:

Хіжа Коло Штрєки, Місто За Цірк'овл'оу і под. Оними, що мають форму прийменниково-відмінкової конструкції, ономасти кваліфікують по-різному: як локативні топоніми, мікротопоніми-орієнтири [Подольская 1988, с. 129–130], «прийменникові словоформи», що вказують на місце розташування одного об'єкта стосовно іншого [Лісняк 2004, с. 14–15], назви, які загалом мають “незначний ступінь онімізації” [Гаврилова 2003, с. 89].

Як зауважує К.Галас, існування еліптитів можливе протягом певного часу «тому, що вони добре відповідають на запитання *де?* Однак, коли повністю викристалізується уявлення про самостійний географічний об'єкт і постає питання про потребу в типовій назві для нього, починається потяг мати обов'язкову категорію незалежного номінатива. Так починається процес номінативації, у результаті якої на базі прийменниково-відмінкової конструкції формується номінатив – шляхом усунування в іменниковій частині флексії непрямого відмінка і набуттям флексії називного й паралельним переростанням прийменника у префікс» [Галас 1985, с. 34]. На загальнослов'янському матеріалі такі одиниці вперше описав польський мовознавець М. Карась, а в українській топоніміці одним із перших визначив природу появи та функціонування прийменникових конструкцій Ю.О. Карпенко.

Методика дослідження. Методика дослідження ґрунтується на таких поширених у лінгвістиці методах, як описовий (для інвентаризації, систематизації й класифікації онімів, їхніх структурних елементів), зіставно-типологічний (для інтерпретації назвотвірних особливостей мікротопонімів), структурний (для виокремлення структурно-назвотвірних одиниць).

Отже, **мета** нашого дослідження – охарактеризувати назвотвірні особливості мікротопонімів басейну Ужа, що утворилися шляхом субстантивізації, еліптізації, номінативації (30,6 %), а саме: проаналізувати мікротопоніми за структурно-семантичними й назвотвірними ознаками, з'ясувати особливості еволюційного характеру онімів.

Виклад основного матеріалу. Субстантивіти представлені атрибутивною моделлю «узгоджене означення + апелятив > одночленна назва» (14,61%). Іменниковий компонент, що зникає внаслідок субстантивізації, називає географічний об'єкт, який на початку формування оніма був важливою номінаційною координатою. Саме стриженва частина визначає родову форму субстантивіта. Відповідно субстантивовані назви, які первісно утворювалися як двокомпонентні чи трикомпонентні одиниці, виступають різнородовими двочленами та одночленами. Найбільшою групою субстантивітів басейну Ужа є відантропоніми мікротопоніми з присвійним формантом *-ов-* в однині й множині: п. *Бабінково* (Люта) < *Б. Поле?* від антр. *Бабінко* чи *Бабінка*, пор.: *Бабин* [Чучка 2005, с. 41]; *бабінка* ‘вузька різнокольорова тасьма’ (для обшивання теплих хусток, фартухів) [Етимологічний словник 1982 с. 104]; п. *Балажів* (Новос.) < *Б. Поле?* від антр. *Балаж*^м [Чучка 2005, с. 45];

п. *Барабів* (К.Р.) < *Б. Поле?* від антр. *Барába* [Чучка 2005, с. 48]; п. *Бахново* (Княг.) < *Б. Поле?* від антр. *Бахно* (< *Бахно*), пор.: *Бахно* [Демчук 1988, с. 135]; п. *Бесагів* (Ужок) < *Б. Зімлі?* від антр. *Бесага* [Чучка 2005, с. 60]; ч.с. *Біл'ово* (Т.Пас.) < *Б. Поле?* від антр. *Біл'о*, пор.: *Більо* [Чучка 2005, с. 68]; п. *Вурбану* (Новос.) < *В. Горн?* від антр. *Вурбан* [Чучка 2005, с. 128]; *Гб'удшів* (Паст.) < *Г. Ніва?* від антр. *Гб'удош*, пор.: *Говдаш* [Чучка 2005, с. 147]; п. *Хміль'ови* (Вільш.) < *Х. Ніви?* від антр. *Хмил'* або апел. *хміль'ови* ‘порослі хмелем’, пор.: *Хмел*; *Хміль* [Чучка 2005, с. 586].

Із посесивним формантом *-ин* утворено меншу кількість субстантивітів, які представлені невеликою групою різнородових відіменних та відпрізвищених мікротопонімів: л. *Баб'їної* (Мирча) < *Б. Поле // Місто?* від апел. *баба* або антр. *Баба* [Чучка 2005, с. 40]; пот. *Бацін* (Люта) < *Б. Горб?* від антр. *Баца*, пор.: *Бацко* [Чучка 2005, с. 51]; л. *Войеводино* (Т.Пол.) < *В. Місто?* від антр. *Войевода* або апел. *войевода*, пор.: *Войвода* [Чучка 2005, с. 121]; п. *Вол'іш'ин* (М.Бер.) < *В. Вир'х?* від андр. *Вол'ішка* ‘дружина, дочка *Волоха*’ або етн. *Вол'ішка*, пор.: *вол'ішка* ‘румунка’, ‘дружина *Волоха*’ [Чучка 2005, с. 124]; пот. *Добрин* (Завб.) < *Д. П'отук?* від антр. *Добра* [Чучка 2005, с. 200]; п. *Єржиної* (Люта) < *Е. Місто?* від жіночого особового імені *Єржа*; ур. *Лоп'атино* (Т.Пол.) < *Л. Поле?* від антр. *Лоп'ата*, пор.: *Лопата* [Чучка 2005, с. 346]; п. *Мариної* (Домаш.) < *М. Поле* від андр. *Мар'а* (< *Марія*); п. *Марку'їна* (Рак.) < *М. П'ол'анка* від андр. *Марку'їла* ‘дружина Марка’, пор.: *Марко* і *Марко* [Чучка 2005, с. 364]; г. *Старостіна* (Гусн.) < *С. Гор'а?* від антр. *Стар'оста*, пор.: *Стар'оста* [Чучка 2005, с. 532].

Мікротопоніми на *-ськ-* також представлені невеликою групою різнородових одночленів у однині онімного (відантропонімного, відойконімного, відмікротопонімного) походження: ур. *Жапк'іус'кої* (Тих.) < *Ж. Місто?* від антр. *Жапко* або *Жабко*, пор.: *Жапко* [Чучка 2005, с. 223], *Жабка*; *Жабко* [Чучка 2005, с. 222]; п. *Ч'є'кану'с'кої* (К.Р.) < *Ч. Горн?* від антр. *Ч'є'кан*, пор.: *Чекан* [зрідка *Чекан*] [Чучка 2005, с. 600]; г. *Шипу'с'ка* (Сіль) < *Ш. Гор'а?* від антр. *Шип* [Чучка 2005, с. 626]; п. *Міхнич'іус'кої* (Тих.) < *М. Поле?* від антр. *Міхнич'*, пор.: *Міхняк* [Чучка 2005, с. 391]; п. *Дубн'іус'к'ї* (Костр.) < *Д. П'ол'а?* від антр. *Добн'а*, пор.: *Добня* [Чучка 2005, с. 199]; клад. *Жыд'ус'койе* (Т.Б.) < *Ж. Місто?* від антр. *Жыд* або етніма *жыд* ‘єврей’, пор.: *Жид* [Чучка 2005, с. 225]; потч. *Мад'ар'іус'кої* (Тих.) < *М. П'отук?* від антр. *Мад'ар* або етн. *мад'ар* ‘угорець’, пор.: *Мадяр* [Чучка 2005, с. 354], *мадяр* ‘угорець’ [Піпаш, Галас 2005, с. 97]; пот. *Быстр'ан'с'кої* (Луг) < *Б. П'отук?* від мт *Быстра*; ур. *Зарич'іус'кої* (Дубр.) < *З. Місто?* від ойк. *Зар'іч'ово* (с., Перечинський район), п. *Лут'ан'с'кої* (Сух.) < *Л. Бук?* від ойк. *Лут'а* (с., Великоберезнянський район), ч.с. *Дуна'ус'кої* (Пол.Г.) < *Д. Місто* від мт *Дунавиц'*, г. *Стін'с'ка* (Домаш.) < *С. Гор'а?* від мт *Стына*.

Значною є група відапелятивних субстантивітів, які функціонують у формі різнородових атрибутивних членів-сингулятивів, рідше плурати-

вів: ч.с. *Брусній* < *Б. Бєрєх?* < *брусній* 'червоний; червоного кольору (про ґрунтовий або рослинний покрив)', пор.: бр. [бруснѣлый] 'червонуватий' < псл. *brus* (<*brou) 'червоний' [Етимологічний словник 1982, с. 270]; п. *Ву́зній* (Лік.) < *В. Пут*? < *ву́зній* 'возовий (про дорогу – яка призначена для пересування тільки возом)'; п. *Вускрівий* (Дубр.) < *В. Горп?* < *вускрівий* 'вологий (про землю); заболочений', пор.: *віскривий* 'сопливий' [Словник української мови 1973, с. 339]; п. *Йаловий* (Р.Паст.) < *Й. Вир'х?* < *йаловий* 'порослий хвойними кущами', пор.: *яловий* 'ялиновий' [Словарь української мови 1997 с. 540]; п. *Поганий* (Люта) < *П. Горп?* < *поганий* 'неродючий (про землю)', пор.: *поганий* 'який не має добрих якостей, властивостей' [Словник української мови 1975, с. 701]; пот. *Гніла* (Верх.Б.) < *Г. Пото́ч'ина?* < *гніла* 'застояна, заболочена', пор.: *гнилий* 'застояний, затхлий, несвіжий (про воду, водойми)' [Словник української мови 1971, с. 93]; ур. *Драч'никова́та* (Костр.) < *Д. Горá?* < *драч'никова́та* 'поросла колючими кущами'; п. *Йамова́та* (Вол.) < *Й. Ні́ва?* < *йамова́та* 'з ямами; ямкувата', пор.: *ямуватий* 'покритий ямами, ухабистий' [Словарь української мови 1997, с. 540]; п. *Смерич'анá* (Вол.) < *С. До́лина?* < *смерич'анá* 'смерекова; поросла смерекою'; полон. *Зломиністо́й* (Кам.) < *З. Місто?* < *зломиністо́й* 'кам'янисте з нерівностями (про скелясту місцевість)'; л. *Прє́луч'но́й* (Т.Пол.) < *П. Місто?* < *прє́луч'но́й* 'поросле чагарниками і травою; багнiste', пор.: *прє́лу́ка* 'лісова галявина, полянка' [Піпаш, Галас 2005, с. 153], *прилу́ка* 'місце, поросле травою та кущами або очеретом, що трапляється по берегах річок, озер' [Словник української мови 1975, с. 661]; п. *Ростуч'ни́й* (Завос., К.Р.) < *Р. Вир'х?* < *ростуч'ни́й* 'багатоджерельний, тобто такий, з якого бере початок багато потічків', пор.: *росто́ка* 'розтік (водних джерел)' [Піпаш, Галас 2005, с.168]; п. *Бере'сникова́т'и* (Костр.) < *Б. Пóл'á?* < *бере'сникова́т'и* (одн. *бере'сникова́тий* 'порослий подекуди берестом'), пор.: *бєрєстóвий* 'прикм. до *бєрєст*' [Словник української мови 1970, с. 161], *бєрєст* 'листяне дерево з коричнево-сірою корою і овальними, на кінці загостреними листками, яке використовують для живоплотів та захисних лісонасаджень' [Словник української мови 1970, с. 160], *бєрєзнєвáтий* 'покритий місцями березою' [Етимологічний словник 1982, с. 171], *бєрєстні́к* 'берестовий гай' [Етимологічний словник 1982, с. 173].

Дуже часто втрата стрижневого компонента стає причиною варіювання родової ознаки субстантивів. Відповідно на певному етапі розвитку вони функціонують у формі різнородових морфологічних варіантів: п. *Бабінкóво* // *Бабінк'і́у* (Люта) < *Б. Пóле?* // *Горб'?*, пор. вище; ч.с. *Бáч'ова* // *Бáч'єво* (Чорн.) < *Б. Зімл'á?* // *Б. Місто?* від антр. *Бáча* або апел. *бáча* 'старший вівчар', пор.: *Бáча* [Чучка 2005, с. 51], *Бáчо* [Чучка 2005, с. 52]; п. *Бреитáну́й* // *Бреитáново* (Бєр.П.) < *Б. С'інок'с?* // *Пóле?* від незасвідченого антр. *Бреитáн*; п., зар. *Вал'кóва* // *Вал'кóво* (Тих.) < *В. Пóл'ана* // *Пóле?* від антр. *Вал'кó*, пор.: *Валькó* [зрідка – *Вáлькó*] [Чучка 2005,

с. 107]; п. *Вóронóво* // *Воронóвы* (Т.Пол.) < *В. Пóле?* // *Пóл'á?* від антр. *Вóрон*, пор.: *Вóрон* [Чучка 2005, с. 125]; п. *Дóўгій* // *Дóўго́й* (Лік.) < *Д. Горп?* / *Пóле?* < *дóўгій* 'довгий' // *дóўго́й* 'довге'; л. *Дринóви* // *Дринóво* (Онок.) < *Д. Дупкі?* // *Місто?* від антр. *Дрино* [Илчев 1969, с. 185]; п. *Кленóвий* // *Кленóво́й* (Р.Паст.) < *К. Горп?* // *Пóле?* із прикм. *кленóвий* // *кленóво́й* 'кленовий(е); порослий кленом' або від антр. *Клен*, пор.: *Клен* [Чучка 2005, с. 266], *клен* 'дерево, що має лапате листя з гострими кінцями й глибокими вирізами' [Словник української мови 1975, с. 179]; п. *Хміл'óва* // *Хміл'óвы* (Вільш.) < *Х. Ні́ва?* // *Ні́вы?*) від антр. *Хміл'* або з прикм. *хміл'óва* 'поросла хмелем', пор. вище. Інколи таке варіювання зумовлене й позалінгвальними факторами, зокрема перетвореннями в природному ландшафті (поле > ліс, ліс > поле тощо) або зміною форми власності (належність наділу одній людині > спільне володіння угіддям цілою родиною).

Приймениково-відмінкові конструкції становлять значну частину назв мікротопонімної системи басейну річки Ужа (12,78 %). Весь процес утворення, становлення та існування еліптитів репрезентує такі стадії еволюції: *пóле пуд^м Гóрбом* > *Пóле Пуд^м Гóрбом* > *Пуд^м Гóрбом* > *Пудгóрб^н*.

Експедиційні матеріали засвідчують, що вихідна форма мікротопоніма складалася з двох основних компонентів: 1) назви географічного об'єкта, що був важливою номінаційною координатою (*місто* 'місце, невелика територія', *об'шарок* / *гуштáк* / *пóстр'іж^м* 'частина села, куток', *хрєст* 'хрест', 'сукупність хат, будинки', *цєв'інтар'* 'кладовище', *вóда* 'будь-який водний об'єкт', *пл'ац* 'оброблювана ділянка поля', *плóс'ін'* 'рівнина' тощо); 2) назви об'єкта, який слугував топоорієнтиром (переважно назви географічних об'єктів, рідше прізвиська або імена людей, що мешкали чи мешкають на іменованій території, та родові назви) або був контактним; складником мікротопоніма, який спочатку визначав характер просторових відношень між сусідніми об'єктами (що порівнювались), а потім почав відображати певні просторові уявлення, слугував прийменник.

Прийменникові конструкції в мікротопонімії басейну Ужа репрезентовані одиницями, утвореними за двома структурними моделями:

1) «прийменник (*кóло*, *на*, *до*, *у*, *в*, *пуд^м* / *пуд* (*нід*), *пóпуд*, *над* та ін.) + мікротопонім у непрямому відмінку», де мікротопонім виступає одно- чи багатоконечною одиницею в сингулярній або плюральній формах: п. *Кóло Брóда* (Забр.) < *кóло* 'коло, біля' та мт *Брод* у род. відм. (< *Пóле? Кóло Брóда*); *Кóло Валóва* (п., Смер.; л., Чорн.) < *коло* 'поблизу' та мт *Валу́у* у род. відм. (< *Пóле* / *Л'іс? Кóло Валóва*); капл. *Кóло Кáду́ба* (Вільш.) < *коло* 'біля' та мт *Кáду́б^н* у род. відм. (< *Місто? Кóло Кáду́ба*); ч.с. *Кóло Керєцману́* (К.Паст.) < *коло* 'коло, поряд' та мт *Керєцману́* у род. відм. (< *Місто? Кóло Керєцману́*); пот. *Кóло Сухóйї Дóлїнки* (Лип.) < *коло* 'біля, поряд' та мт *Сухá Дóлїнка* у род. відм. (< *Пóт'ік? Кóло Сухóйї Дóлїнки*); п. *На Бáгнин'і* (Вільш.) < *на* та мт *Бáгнинá* у місц. відм. (< *Пóле? На Бáгнин'і*); п. *На*

Брôваріиш 'у (Лубня) < на 'на' та мт *Брôваріиш* 'е у місц. відм. (< *Пôле? На Брôваріиш* 'у); сад *На Горохóвин*'і (Княг.) < на 'на' та мт *Горохóвина* у місц. відм. (< *Сад? На Горохóвин*'і); дор. *На Гúсний* (Ужок) < на 'до (напрямок)' та ойк. *Гúсний* (Великоберезнянський р-н) у знах. відм. (< *Пут* ' ? *На Гúсний*); л. *У Бере* "зин'і (Рус.М.) < у 'у (на території)' та мт *Бере* "зина в місц. відм. (< *Л'іс? У Бере* "зин'і); п. *У Вышнум Кунці* (Паст.) < у 'у (на території)' та мт *Вышній Кôниці* в місц. відм. (< *Пôле? Ў Вышнум Кунці*); дж. *У Грункôлови* (С-ки) < у 'у (на території)' та мт *Грункôлу* в місц. відм. (< *Стун:ік? У Грункôлови*); п. *За Глубóким* (Паст.) < за 'за; позаду' та мт *Глубóкий* в орудн. відм. (< *Місто? За Глубóким*); п. *За Грункôм* (Мокра) < за 'за; позаду; за межами' та мт *Грункôм* в орудн. відм. (< *Місто? За Грункôм*); ур. *Пуд Вац'ôвôу* (Костр.) < пуд 'під (про розташування вище)' та мт *Вац'ôва* в орудн. відм. (< *Л'іс? Пуд Вац'ôвôу*); пас. *Пуд Вітрôвôу Скôлôу* (Княг.) < пуд 'під (про розташування нижче)' та мт *Вітрôва Скôла* в орудн. відм. (< *Пôле? Пуд Вітрôвôу Скôлôу*); клад. *Нá(д) Вôш'кôлôу* (Люта) < на(д) 'над (про розташування вище)' та мт *Вôш'кôла* в орудн. відм. (< *Місто? Нá(д) Вôш'кôлôу*); п., сін. *Мéжи Пôтôч'инами* (Вішка) < мéжи 'між, межі' та мт *Пôтôч'ини* в орудн. відм. (< *Місто? Мéжи Пôтôч'инами*); п. *Вир'х Бéрега* (Вільш.) < *вир'х* 'зверху, поверх, вище' та мт *Бéре* x у род. відм. (< *Нíва? Вир'х Бéрега*); л. *Вúше Свинáрки* (Став.) < вúше 'вище; над' та мт *Свинáрка* в род. відм. (< *Місто? Вúше Свинáрки*); п. *Гôр'і Плітôв'иц'* (С-ки) < гôр'і 'поверх; над' та мт *Плітôв'иц'* у род. відм. (< *Пут' Гôр'і Плітôв'иц'*); потч. *З Багнá* (Лубня) з 'з; від' та мт *Багнô* в род. відм. (< *Пôтôч'ина? З Багнá*); пот. *Із:а Зімúки* (Новос.) < із:а 'з-за; з-позаду' та мт *Зімúка* у род. відм. (< *Пôтôч'ина? Із:а Зімúки*); ст. *Дôл'і Рáкôвим Вéршом* (Сух.) < дôл'і 'додолу; вниз' та мт *Рáкуу Вéршом* (< *Пут* ' ? *Дôл'і Рáкôвим Вéршом*) та ін.

2) «прийменник (переважно *коло* 'коло, біля, поблизу') + антропонім у непрямому відмінку»: дж. *Кôло З'и́нич'ки* (Став.) < *коло* та андр. *З'и́нич'ка* 'дружина *З'и́нич'а*' у род. відм. (< *Вôда? Кôло З'и́нич'ки*), пор.: *Зи́нич* [Чучка 2005, с. 233]; ч.смт. *Кôло Корол'á* (Пер.) < *коло* та антр. *Корôл'* у род. відм. (< *Місто? Кôло Корол'á*), пор.: *Корôль* [Чучка 2005, с.287]; пот. *Кôло Мищúл'і* (Вільш.) < *коло* та андр. *Мищúл'а* 'дружина *Миши*' у род. відм. (< *Вôда? Кôло Мищúл'і*); ч.с. *Кôло Піган'á* (Тих.) < *коло* та антр. *Піган'* у род. відм. (< *Місто? Кôло Піган'á*), пор.: *Піган* [Чучка 2005, с. 449].

Номінативіти зазвичай слугують завершальним етапом, що передбачає формування в однокомпонентну одиницю мікротопонімів-еліптивів, мотиваційною ознакою яких у процесі номінації було розташування серед географічних об'єктів, що вже мали свою назву. Назвотвірний потенціал базових структур визначив творення невеликої кількості онімів (3,21%), які постали шляхом номінативації. Таким способом утворювалися не лише однокомпонентні назви (на зразок *За Березінами* > *Зáберезіны*), але й двокомпонентні (наприклад, *За*

Спалéним Вéршом > *Заспалéніи Вéршом*), відповідно еліптивити представлені не лише одночленими, але й двочленими мікротопонімами.

Номінативіти творилися переважно від еліптизованих назв із прийменниками *за, мéдж'и / мéжи / ми'дж'і / мідж'и, над, під / пуд, поза, вер // верх // вер' // вир // вир'х* та ін: п. *Зáберезіны* (Бук.) < *За Березінами* < *Пôле? За Березінами*; п. *Забéшôуц'і* (Р.Паст.) < *За Бéшôуц'ами* < *Пôле? За Бéшôуц'ами*; п. *Забур'áтин'с'к'і* (Ужок) < *За Бур'áтин'с'кими* < *Пôле? За Бур'áтин'с'кими*; п. *Мéдж'ийáми* (Завос.) < *Мéдж'и Йáмами* < *Пôле? Мéдж'и Йáмами*; п. *Мéжикл'івич'ні* (Мокра) < *Мéжи Кл'івич'німа* < *Пôле? Мéжи Кл'івич'німа*; п. *Межитурúл'ус'кої* (Мокра) < *Межи Турúл'ус'ким* < *Місто? Межи Турúл'ус'ким*; ч.с. *Надмагазін* (Паст.) < *Над Магазіном* < *Ôпишарок? Над Магазіном*; ур. *Надмáки* (Паст.) < *Над Мláками* < *Пôле? Над Мláками*; п. *Під"бáч'ôво* (Костр.) < *Під" Бáч'ôвим* < *Пôле? Під" Бáч'ôвим*; *Пудрôзі* (л., Чорн.; зар., Вор.) < *Пуд Рôзáми* < *Л'іс? Пуд Рôзáми*; ур. *Пудрокít'а* (Княг.) < *Пуд Рокít'ом* < *Л'іс? Пуд Рокít'ом*; п. *Позавір'х* (Бук.) < *Пôза Вír'х* < *Пôгар'? Пôза Вír'х*; ур. *Пôзадвôриш'е* (Тих.) < *Пôза Двôриш'ом* < *Пôле? Пôза Двôриш'ом*; п. *Пôзанрус'ні* (Бег.П.) < *Пôза Прúс'нами* < *Пôле? Пôза Прúс'нами*; п. *Вертír'н'а* (Люта) < *Верх Тír'н'а* < *Пôле Верх Тír'н'а*; пот. *Верхгніла* (Верх.Б.) < *Верх Гнілôйі* < *Пôтôч'ина? Верх Гнілôйі*; л. *Вир'хвішка* (Домаш.) < *Вир'х Вішки* < *Л'іс? Вир'х Вішки*; п. *Верхобіч'* (Вішка) < *Верх Обôч'і* < *Пôле Верх Обôч'і*; верш. *Вир'хпліун'іц'* (Кам.) < *Вир'х Пліун'іца* < *Горá Вир'х Пліун'іца*; п. *Вир'хсолôвина* (Костр.) < *Вир'х Солôвини* < *Пôле Вир'х Солôвини*; *Кôниці вир'х* (п., Вільш., ур., Паст.) < *Кôниці Вир'хá* < *Л'іс? Кôниці Вир'хá*; п. *Кôниці горб'* (Вільш.) < *Кôниці Гôрба* < *Пл'ішка? Кôниці Гôрба*; лука *Нáр'іг'* (Став.) < *На Рôзі* < *Лука На Рôзі*.

Переконливо демонструють еволюційний характер функціонування власної назви її варіанти, оскільки відображають розвиток двокомпонентних топонімів та їх заміну на однокомпонентні (рідше трикомпонентних на двокомпонентні) і засвідчують:

1) процес субстантивації: пот. *Бôзникôватий Пôтук // Бузникôватий* (Чорн.) < *бôзникôватий // бузникôватий* 'порослий бузиною', пор.: *бозник* 'бузина' [Етимологічний словник 1982, с.222], *бузинуватий* 'порослий бузиною' [Етимологічний словник 1982, с. 281]; дж. мін. в. *Віс'ц'ôва // Йіст'ôва Вôда* (Гусн.) < *віс'ц'ôва // йіст'ôва* 'мінеральна залізисто-кисла (про воду); лікувальна (від ревматизму)', пор.: *гіс'ц'ôва водá* 'джерело мінеральної залізисто-кислої води' [Дзендзелівський 1975, с. 183]; вул. *Дôуга // Дôуга Вúлиц'а* (Онок.); г. *Дубôва // Дубôва Горá* (Сіль) < *дубôва* 'поросла дубом' або *Дубôва* від антр. *Дуб*, пор.: *дуб* 'багаторічне листяне дерево з міцною деревиною та плодами – жолудями'[Словник української мови 1971, с. 428], *Дуб* [Чучка 2005, с. 212]; пот. *Дôбрин // Дôбрин Пôтук* (Завб.) < антр. *Дôбра* [Чучка 2005, с.200]; п., зар. *Ковач'ôва // Ковач'ôва Зáгорода* (К.Паст.) < антр. *Ковáч*, пор.: *Кôвач* і *Ковáч* [Чуч-

ка 2005, с. 272]; п. *Хомова* // *Хомова Пóл'ана* (Пер.) < антр. *Хома* [Чучка 2005, с. 587]; п. *Шукал'ус'киї* // *Шукал'ус'киї Лан* (Завос.) < антр. *Шукал'*, пор.: *Шукаль* [Чучка 2005, с. 636];

2) процес еліптизації: дор. *Ў Пис':і Тóлока* // *Пут' Ў Пис':і Тóлока* (Люта); буд. *Шкóла На Граніц'і* // *На Граніц'і* (Люта); буд. *Шкóла На Дúнаўци* // *На Дúнаўци* (Пол.Г.); буд. *Школа На Кривул'і* // *На Кривул'і* (Люта); буд. *Школа Ў Цúнтр'і* // *Ў Цúнтр'і* (Люта); клад. *Кóло Канáлошки* // *Цвúнтар' Кóло Канáлошки* (Чорн.); дж. *За Прúслупом* // *Стун:úк За Прúслупом* (Сім.);

3) процес номінативації: п. *Під^м Смерéками* // *Під^м смерéки* (Луг); л. *Пуд Вúшкою* // *Пудвúшка* (Рус.М.); ур. *Пуд Вóсóкóу* // *Пудвосóка* (Пер.); п. *Пуд Д'íлом* // *Пуд:íл* (Смер.); п. *Пуд^м Кáмен'ом* // *Пуд^м кáмін'* (Вільш.); п. *Пуд Мóч'ар'óу* // *Пудмóч'ар'* (Рус.М.); п. *За Лаб'калúгом* // *Залапкалúг* (Луг).

Втрата стрижневого компонента може призвести до етимологізації. Це стає причиною функціонування народноетимологічних варіантів: ур. *Бáбл'óвої* // *Бáбл'увої* (Став.) < *Б. Пóле?*, можливо, від антр. *Бáбел*, пор. похідні: *Бабило*, *Бабл'ок* [Чучка 2005, с. 41]; п. *Барвúн'с'киї* // *Бервúн'с'киї* (Т.Пас.) < *Б. Горб'н?*, можливо, від незасвідченого мт *Барвúнок* (< апел. *барвúнок* 'барвінок') або пов'язане з апел. *бервенó* 'колода', пор.: *барвúнок* 'трав'яниста рослина з вічнозеленим листям і голубуватими квітами' [Словник української мови 1970, с. 105], *барвинок*, *бервинок* 'барвінок' [Етимологічний словник 1982, с. 141], *бервенó* 'колода (зокрема лісосплавна)' [Піпаш, Галас 2005, с. 12]; пот. *Бадúдóва* // *Бардúдóва* (Паст.) < *Б. Пóл'анка?* від антр. *Бадúда* // (*Бардúда?*), пор.: *Бадúда* [Чучка 2005, с. 43]; п. *Бóрч'úу* // *Пóрч'úу* (Новос.) < *Б. Вур'х?*, найімовірніше, від антр. *Бóрча* [Чучка

2005, с. 85]; п. *Гáйдóрово* // *Гáйдерóво* (Забр.) < *В. Пóле?* від антр. *Гáйдур* або незасвідченого антр. *Гáйдор* // *Гáйдер*, пор.: *Гáйдур* [Чучка 2005, с. 131]; ч.с. *Гóндóва* // *Гóндава* (Зар.) < *Г. Зáгорода?* від антр. *Гóнда* [Чучка 2005, с. 179]; бер. *Дé'ж'úво* // *Дéживо* (Пер.) < *Д. Пóле?* від антр. (угор. особового імені) *Дé'ж'ú* // *Дéжі* (угор. *Dezsó*, укр. *Дезидерій*); *Дзúн'óвої* // *Дúн'авої* (К.Р.) < *Д. Пóле?* від антр. *Дзúн'о?* // *Дúн'о*, пор.: *Динько*, *Дúня* [Чучка 2005, с. 196]; п. *Йóр'úнова* // *Йúр'úнова* (Сіль) < *Й. Зúмл'а?* від антр. *Йóр'úн(а)?* / *Йúр'úна*, пор.: *Юрúна* [Чучка 2005, с. 641]; ур. *Тúмкóва* // *Тúнкóва* (К.Паст.) < *Т. Зúмл'а?*, найімовірніше, від антр. *Тúмко* [Чучка 2005, с. 553].

Висновки. Отже, аналіз мікротопонімів басейну Ужа, що утворилися шляхом субстантивації, еліптизації, номінативації, засвідчує еволюційний характер функціонування назви, оскільки репрезентує перетворення багатокomпонентної одиниці на однокomпонентну, указує на динаміку онімів у межах однієї системи. За структурою мікротопоніми, що утворилися шляхом субстантивації, представлені одно-, рідше двочленними назвами, еліптизації – дво-, три- та чотиричленними (залежно від структури назви об'єкта-орієнтира), номінативації – одно-, рідше двокomпонентними одиницями. У процесі формування мікротопонімів еліптисти (трикомпонентні за структурою) є проміжним етапом, а номінативіти – завершальним.

Функціонування субстантивітів, еліптивів, номінативітів – результат динамічних процесів у мікротопонімній системі басейну Ужа, аналізовані оніми засвідчують зміни на структурно-семантичному та назвотвірному рівнях, а тому є важливим джерелом дослідження проблеми варіативності мікротопонімів.

Література

1. Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.
2. Бучко Д.Г. Ойконімія Покуття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 «Укр. мова». Чернівці, 1992. 35 с.
3. Гаврилова Т. До питання про онімізацію назв частин населених пунктів Черкащини. *Українська мова*. 2003. № 1(6). С. 89–95.
4. Галас К.І. Назва як мовна одиниця (на матеріалі української мови): методичні розробки на допомогу студентам I–III курсів філологічного факультету при вивченні курсу сучасної української літературної. Ужгород: УЖДУ, 1985. 46 с.
5. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. Київ: Наукова думка, 1988. 172 с.
6. Дзензелівський Й.О. Українські назви для джерела (спостереження над українськими назвами гідрорельєфу). *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Budapest, 1975. Т. XXV. Р. 149–241.
7. Етимологічний словник української мови у 7 т. / редкол.: О.С. Мельничук та ін. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 1. 632 с.
8. Илчев С. Речник на личните и фамилни имена у българите. София: БАН, 1969. 628 с.
9. Лісняк Н.І. Мікротопонімія Західного Поділля: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Ужгород, 2004. 20 с.
10. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии [2-е изд., перераб. и доп.]. Москва: Наука, 1988. 192 с.
11. Словарь української мови / [упор. Грінченко Б.Д.]. Київ: Наукова думка, 1997. Т. 4. (Репринтне видання. Друкується за виданням 1907 р.)
12. Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І.К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1970. Т. I. 799 с.
13. Словник української мови в 11 т. / редкол.: І.К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1971. Т. II. 550 с.

14. Словник української мови в 11 т. / редкол.: І.К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1973. Т. IV. 840 с.
15. Словник української мови в 11 т. / редкол.: І.К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1975. Т. VI. 832 с.
16. Словник української мови в 11 т. / редкол.: І.К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1977. Т. VII. 723 с.
17. Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 703 с.

References

1. Pipash Yu.O., Halas B.K. (2005) Materialy do slovnyka hutsulskykh hovirok (Kosivska Poliana i Rosishka Rakhivskoho raionu Zakarpatskoi oblasti) [Materials for the dictionary of Hutsul dialects (Kosivska Polyana and Rosishka of Rakhiv district of the Transcarpathian region)]. Uzhhorod. 266 s. [in Ukrainian].
2. Buchko D.H. (1992) Oikonomiia Pokuttia [Oikonomy of the Pokuttia] PhD the author's abstract: 10.02.01 Chernivtsi. 35 s. [in Ukrainian].
3. Havrylova T. (2003) Do pytannia pro onimizatsiiu nazv chastyn naselenykh punktiv Cherkashchyny [On the question of onimization of the names of parts of settlements of Cherkasy region]. *Ukrainska mova*. № 1(6). S. 89–95 [in Ukrainian].
4. Halas K.I. (1985) Nazva yak movna odynytsia (na materialy ukrainskoi movy) [Name as a linguistic unit (on the Ukrainian language)]. Uzhhorod: UzhDU. 46 s. [in Ukrainian].
5. Demchuk M.O. (1988) Slovianski avtokhtonni osobovi vlasni imena v pobuti ukraintsv XIV –XVII st. [Slavic autochthonous personal proper names in the life of Ukrainians of the 14th –17th centuries] Kyiv: Naukova dumka. 172 s. [in Ukrainian].
6. Dzendzelivskiy Y.O. (1975) Ukrainski nazvy dlia dzhherela (sposterezhennia nad ukrainskymy nazvamy hidroreliefu) [Ukrainian names for the source (investigation of the Ukrainian names of the water relief) *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Budapest. T. XXV. S. 149–241 [in Ukrainian].
7. Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy u 7 t. [The etymological dictionary of the Ukrainian language in 7 t.] Kyiv: Naukova dumka, 1982, T. 1. 632 s. [in Ukrainian].
8. Ilchev S. (1969) Rechnik na lichnite i famili imena u balharite [Dictionary of personal and family names among Bulgarians]. Sofiya: BAN. 628 s. [in Bulgarian].
9. Lisniak N.I. (2004) Mikrotoponimiia Zakhidnoho Podillia [Microtoponymy of Western Podillya]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Uzhhorod. 20 s. [in Ukrainian].
10. Podolskaya N.V. (1988) Slovar russkoy onomasticheskoy terminologii [Dictionary of Russian Onomastic Terminology] [2-e izd., pererab. i dop.]. Moskva: Nauka, 192 s. [in Russian].
11. Slovar ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] [upor. Hrinchenko B.D.]. Kyiv: Naukova dumka, 1997. T. 4. (Repryntne vydannia. Drukuietsia za vydanniam 1907 r. [in Ukrainian].
12. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language in 11 t.] Kyiv: Naukova dumka, 1970. T. I. 799 s. [in Ukrainian].
13. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language in 11 t.] Kyiv: Naukova dumka, 1971. T. II. 550 s. [in Ukrainian].
14. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language in 11 t.] Kyiv: Naukova dumka, 1973. T. IV. 840 s. [in Ukrainian].
15. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language in 11 t.] Kyiv: Naukova dumka, 1975. T. VI. 832 p. [in Ukrainian].
16. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language in 11 t.] Kyiv: Naukova dumka, 1977. T. VI. 723 s. [in Ukrainian].
17. Chuchka P.P. (2005) Prizvyshcha zakarpatskykh ukraintsv: istoryko-etymolohichniy slovnyk [Surnames of the Transcarpatian Ukrainians: The historical-etymological Dictionary] Lviv: Svit. 703 s. [in Ukrainian].

Список скорочень

а) назви населених пунктів:

Великобerezнянський район: Бег.П. – с. Бегендяцька Пастіль, Бук. – с. Буківцьова, Верх.-Б. – с. Верховина Бистра, Вішка – с. Вішка, Вол. – с. Волосянка, Гусн. – с. Гусний, Домаш. – с. Домашин, Забр. – с. Забрідь, Завос. – с. Завосино, Княг. – с. Княгиня, Костр. – с. Кострини, К.Паст. – с. Костьова Пастіль, К.Р. – с. Костринська Розтока, Лубня – с. Лубня, Луг – с. Луг, Люта – с. Люта, М.Бер. – с. Малий Березний, Мирча – с. Мирча, Р.Паст. – с. Розтоцька Пастіль, Рус.М. – с. Руський Мочар, Сіль – с. Сіль, Смер. – с. Смерекова, Став. – с. Ставне, Сух. – с. Сухий, Тих. – с. Тихий, Ужок – с. Ужок, Чорн. – с. Чорноголова. *Перечинський район*: Вільш. – с. Вільшинки, Вор. – с. Ворочово, Дубр. – с. Дубриничі, Завб. – с. Завбуч, Зар. – с. Заричово, Лип. – с. Липовець, Лік. – с. Лікіцари, Мокра – с. Мокра, Новос. – с. Новоселиця, Паст. – с. Пастілки, Пер. – м. Перечин, Пол.Г. – с. Полянська Гута, Рак. – с. Раково, Т.Б. – с. Тур'я Бистра, Сім. – с. Сімир, С-ки – с. Сімирки, Т.Пас. – с. Тур'я Пасіка, Т.Пол. – с. Тур'я Поляна. *Ужгородський район*: Кам. – с. Кам'яниця, Онок. – с. Оноківці;

б) географічні терміни:

бер. – берег, буд. – будинок, верш. – вершина, вул. – вулиця, г. – гора, дж. – джерело, дж. мін. в. – джерело мінеральної води, дор. – дорога, зар. – зарості, капл. – каплиця, клад. – кладовище, л. – ліс, п. – поле, пас. – пасовище, полон. – полонина, пот. – потік (річка), потч. – потічок (струмок), сін. – сінокіс, ур. – уро-

чище, ч.с. – частина села, ч.с.мт – частина селища міського типу;

в) інше:

андр. – андропонім, антр. – антропонім, апел. – апелятив, етн. – етронім, знах. відм. – знахідний відмінок, ім. – іменник, місц. – місцевий апелятив, множ. – множина, мт – мікропонім, орудн. відм. – орудний відмінок, пор. – порівняй, прийм. – прийменник, присв. – присвійний, род.відм. – родовий відмінок, < – походить від, // – варіант назви або паралельні вживання.

NAMECREATING FEATURES OF SUBSTANTYVITS, ELIPTYTS, NOMINATIVITS

(on the Material of Microtoponymy of the Uzh River Basin)

An important question for the analysis of the name-forming aspect of microtoponyms is the study of all stages of production. This will make it possible to find out the peculiarities of the creation of microtoponyms and analyze the name-forming potential of microtoponymy of the region. The aim of the study is to characterize the name-forming features of the microtoponyms of the Uzh basin, which were formed by substantivation, elliptization, nominativation, and testify to evolutionary changes.

Substantivites are represented by the attributive model «agreed definition + appellativ > monosyllabic name» and act as heterogeneous binomials and monomials. The largest group of nouns of the Uzh basin are anthroponymic microtoponyms with possessive formants *-ов-* and *-ин* in the singular and plural. Microtoponyms in *-цьк-* are represented by a small group of names of anthroponymic, oikonymic, microtoponymic origin.

The group of appellative nouns functions in the form of heterogeneous attributive members-singulatives, less often pluratives. Due to the loss of the core component at a certain stage of development, all types of nouns can exist in the form of heterogeneous morphological variants.

Prepositional constructions in the microtoponymy of the basin Uzh are represented by units formed by two structural models: 1) «preposition + microtoponym in the indirect case»; 2) «preposition + anthroponym in the indirect case». According to the structure, microtoponyms formed by ellipticization are represented by two-, three- and four-membered names, by nomination - one-, rarely two-component. The base structure of the nouns had a two- or three-component composition.

The analysis of microtoponyms of the Uzh basin, which were formed by substantivization, ellipticization, nomination, testifies to the evolutionary nature of the microtoponym, as it represents the transformation of a multicomponent name into a one-component one, indicates the dynamics of onyms within one system. The analyzed units are an important source of research on the problem of variability of proper names.

Keywords: microtoponym, substantivits, eliptyts, nominativits microtoponymy of the Uzh basin.

© Баньої В., 2021 р.

Вероніка Баньої – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; veronica.banyoi@uzhnu.edu.ua; [orcid.org 0000-0001-7957-8080](https://orcid.org/0000-0001-7957-8080)

Veronika Banyoi – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; veronica.banyoi@uzhnu.edu.ua; [orcid.org 0000-0001-7957-8080](https://orcid.org/0000-0001-7957-8080)

ВПЛИВ БУДАПЕШТСЬКОЇ СЛАВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ НА ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ ЗАКАРПАТСЬКИХ СТУДЕНТІВ (перша половина 40-х років ХХ ст.)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК: 81'243:811.511.141

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).65-73

Барань Є., Барань А. Вплив будапештської славістичної школи на формування наукового світогляду закарпатських студентів (перша половина 40-х років ХХ ст.); кількість бібліографічних джерел – 38; мова українська.

Анотація. У статті стисло представлено історію будапештської славістики, яка має понад стосімдесятирічну тяглість. Наголошено, що славістичні студії в Будапешті розпочалися в середині ХІХ століття, а особливий розвиток славістичної науки простежується з кінця 1880-х років, із часу створення кафедри славістики в Будапештському університеті. Ім'я Ашбота Оскара відоме у слов'янському мовознавстві насамперед як дослідника слов'яно-угорських міжмовних контактів. Янош Меліх – фахівець з угорського і слов'янського мовознавства, прославився і як етимолог.

Здійснена спроба вивчення специфіки наукової діяльності одного з найвидатніших дослідників в історії угорського мовознавства ХХ століття Іштвана Кнежі, який упродовж більш ніж п'ятнадцять років очолював кафедру славістики. На основі аналізу його науково-педагогічної спадщини з'ясовано, що у сфері славістики вагомими є праці науковця з топоніміки, антропоніміки, історії найдавніших зв'язків слов'ян з угорцями, угорсько-слов'янських міжмовних контактів.

Мета статті – представити вплив будапештської славістичної школи, зокрема професора Іштвана Кнежі, на формування світогляду та наукових зацікавленостей студентів-вихідців із Закарпаття, зокрема Еміля Балецького, Кирила Галаса і Василя Ороса. Це визначає актуальність теми. Для розв'язання поставлених завдань у роботі використано описовий і зіставний методи дослідження. До основних наших завдань входить: представити сферу наукових зацікавлень Іштвана Кнежі, його освітницьку діяльність; основні моменти життєвого шляху та формування наукових орієнтирів Е. Балецького, В. Ороса та К. Галаса; наголосити на впливові професора Кнежі на формування їхнього світогляду.

Виявлено, що славістична школа Будапештського університету (насамперед доробок професора І. Кнежі) відіграла важливу роль у становленні Е. Балецького, В. Ороса та К. Галаса як науковців-мовознавців. Представленням і аналізом результатів власних вагомих наукових розвідок І. Кнежа показав своїм студентам шлях до ще не досліджених сфер мовознавчої славістики, зокрема топоніміки, етимології, діалектології, до вивчення міжмовних контактів тощо.

Ключові слова: будапештська славістична школа, Будапештський університет, славістика, Іштван Кнежа, Еміль Балецький, Кирило Галас, Василь Орос.

Постановка проблеми. Угорська славістика має понад стосімдесятирічну історію. Славістичні школи створювали Оскар Ашбот, Янош Меліх, Іштван Кнежа, Ласло Гадрович. Серед них привертає увагу саме постать Іштвана Кнежі, оскільки важливо не лише осмислити його педагогічно-наукову спадщину, але й висвітлити різноманітні напрями та аспекти наукових інтересів вченого-славіста, які могли визначити вектори подальших досліджень його вихованців.

Аналіз досліджень. Зародження славістичних досліджень в Угорщині припадає на 1849 рік, коли в рамках університетської освіти введено вивчення славістики. Першим викладачем цієї дисципліни був Йозеф Ференц. Пізніше лекції зі славістики читав фахівець з індогерманської філології Аурел Маїр. Новостворену кафедру в 1881–82 навчальному році очолив Оскар Ашбот. Його наступником у 1920 році став Янош Меліх, який керував кафедрою до 1940 року. І. Кнежу призначено завідувачем кафедри в 1949 році. Діяльність будапештських славістів і напрями їх досліджень детально описано в статті І. Кнежі й І. Фрід [Kniezsa 1958, с. 69–124; Fried 1964, с. 295–301]. Цієї теми почасти торкається й Е. Балецький [Балецкий 1958, с. 91–98].

У статті маємо на меті простежити вплив славістичної школи Іштвана Кнежі на формування наукового світогляду його вихованців, вихідців із Закарпаття. Еміль Балецький, Кирило Галас і Василь Орос – представники нового покоління закарпатської інтелігенції першої половини 40-х років ХХ століття. Після закінчення гімназій у ріднім краї вони вступили до Будапештського університету. Потрапивши до середовища поціновувачів і дослідників слов'янських мов, літератур і культур, закарпатські студенти стали учнями відомих професорів-славістів Яноша Меліха, Іштвана Кнежі та Ласла Гадровича. Розглянемо біографічні дані та сферу наукових зацікавленостей Іштвана Кнежі для того, щоб зрозуміти, до яких наукових розвідок він міг залучити своїх студентів, які напрями майбутніх досліджень подав їм.

Для розв'язання поставлених завдань у роботі використано описовий і зіставний методи дослідження.

Виклад основного матеріалу. Іштвана Кнежу (1898–1965) вважають однією з найбільших постатей в історії угорського мовознавства ХХ століття, зокрема в славистиці. Народився 1 грудня 1898 року в місті Трстені (Словацьчина) в сім'ї словаць-

кого землероба. Гімназію закінчив у місті Нітрі. Ще в шкільні роки почав вивчати угорську мову. Університетську освіту здобув на філософському факультеті Будапештського університету за спеціальністю «історія і славістика». Його наставники – відомі угорські мовознавці Золтан Гомбоц та славіст Янош Меліх. Іштван Кнежа був стипендіатом в університетах Берліна (під керівництвом відомого мовознавця Макса Фасмера), Варшави, Кракова і Львова, де вивчав слов'янську філологію.

Із 1938 року викладав у Науковому університеті ім. Петера Пазманя, водночас читав лекції в Дебреценському науковому університеті ім. Іштвана Тиси. Рік працював на кафедрі славістики Коложварського (нині Клузького) університету, з 1941 року – викладач кафедри славістики Наукового університету ім. Петера Пазманя (з 1950 року університет перейменовано на Науковий університет ім. Лоранда Етвеша). З 1941 до 1944 року виконував обов'язки директора Трансильванського наукового інституту (уг. Erdélyi Tudományos Intézet). З 1949 року до самої смерті керував Інститутом славістики (Szláv Filológiai Intézet). З 1939 року – член-кореспондент, з 1947 року – дійсний член Угорської академії наук. У 1953 році за заслуги у вивченні історії мови і славістики нагороджений премією Кошута (це найвища державна нагорода Угорщини, яку вручають за заслуги у сфері угорської культури).

Наукова діяльність І. Кнежі торкалася майже всіх галузей мовознавства [Gazdag 2021, с. 38]. У виданні «A magyarországi szláv nyelvtudomány bibliográfiája 1985-ig» (Будапешт, 1990) [Бібліографія слов'янського мовознавства в Угорщині до 1985 року] подано перелік праць І. Кнежі зі слов'янського мовознавства [с. 73–76]. Е. Балецький зібрав повну бібліографію праць ученого [Балецький 1966, с. 465–480]. Вагомими є його дослідження антропонімів (до прикладу, «Felvidéki családnevek, A XVI–XVIII. századi felvidéki tót, rutén és magyar családnevek nyelvészeti vizsgálata» [Прізвища жителів регіону Верхньої Угорщини (зараз територія Словаччини). Мовознавче дослідження словацьких, рутенських та угорських прізвищ у XVI–XVIII ст.] (Будапешт, 1934). І. Кнежа уперше систематизував угорські та словацькі антропоніми («A magyar és szlovák családnevek rendszere» [Система угорських та словацьких прізвищ]) (Будапешт, 1965). Варто наголосити і на заслугах у вивченні топонімів Карпатського басейну (наприклад, «Erdély víznevei» [Гідроніми Трансильванії] (Коложвар, 1943), «Keletmagyarország helynevei» [Топоніми Східної Угорщини] (Будапешт, 1943), «A párhuzamos helynévadás: Egy fejezet a településtörténet módszertanából» [Паралельні топоніми: Розділ з методології історії поселень] (Будапешт, 1944).

Л. Кіш підкреслює, що найбільша заслуга І. Кнежі полягає в галузі топоніміки. «Монографія «Kelet-Magyarország helynevei» [Топоніми Східної Угорщини], – твердить Л. Кіш, – найгрунтовніше і методично найглибше дослідження в історії угор-

ської ономастики першої половини ХХ ст.» [Kiss 1979, с. 376], у якому автор опрацював наявні топоніми аналізованого регіону до 1400-х років, подавши їх хронологію і типологію. На його думку, подальші дослідження неможливо проводити без урахування результатів доробку Кнежі [Kiss 2000, с. 1]. Зусиллями Л. Кіша перевидано такі праці: Kniezsa István Magyarország népei a XI. században [Народи Угорщини в XI ст.]. Budapest, 2000. 105 p.; Kniezsa István Kelet-Magyarország helynevei [Топоніми Східної Угорщини]. Budapest, 2001. 205 p.; Kniezsa István Helynév- és családnév-vizsgálatok. (5 stateй) [Дослідження топонімів і антропонімів]. Budapest, 2003. 349 p. (причини необхідності такого перевидання детально описав у рецензії Д. Югас [Juhász 2003, с. 229–233]).

І. Кнежа писав про угорців та інші народи, що населяли Угорщину в XI ст. у праці «Magyarország népei a XI. Században» [Народи Угорщини в XI ст.] (Будапешт, 1938). Особливо цікавився історією слов'ян, їхньою мовою [Kniezsa 1932], звертався до теми угорсько-слов'янських міжмовних зв'язків [Kniezsa 1942, с. 189–205]. В історії славістики І. Кнежа відомий і як етимолог. Етимологічні дослідження вчений проводив з 30-х років ХХ століття. «І. Кнежа був знавцем не лише угорської і слов'янської філології, – наголосив Л. Кіш, – а й німецької, румунської та османсько-турецької історичної граматики» [Kiss 2000, с. 1], тому він міг висловити власний погляд у найскладніших етимологічних дискусіях. Результат його багаторічної роботи вміщено у виданні «A magyar nyelv szláv jövevényszavai» [Слов'янські запозичення в угорській мові] [Kniezsa 1955], обсяг якого – понад 1000 сторінок. Детально охарактеризував цю працю В. Газдаг [Gazdag 2018, с. 55–60; 2021, с. 39–42]. У сфері вивчення слов'яно-угорських міжмовних контактів немає жодної розвідки, у якій не покликалися б на це величезне за обсягом і важливе за глибиною дослідження науковця.

І. Кнежа був вимогливим до себе і до свого оточення [Kiss 1979, с. 373]. Він вважав, що славістом є фахівець, який відповідає трьом критеріям, а саме: повинен знати найдавнішу слов'янську літературну мову, повинен уміти читати, писати і розмовляти всіма слов'янськими мовами, має бути обізнаний із матеріальною і духовною культурою слов'ян [Kiss 1979, с. 373–374]. На його думку, без володіння слов'янськими мовами слов'янську філологію розвивати не можливо [Kniezsa 1958, с. 72].

І. Кнежа багато років був наставником студентів із Закарпаття. Зі спогадів В. Ороса дізнаємося, що вчений особливо підтримував «русинських братів» [Орос 1997, с. 257]. Під науковим керівництвом професора Кнежі захистили дисертації Еміль Балецький, Василь Орос і Лідія Владимир.

Еміль Балецький мав особливу долю. Після закінчення Мукачівської російськомовної гімназії в 1937 році став студентом Карлового університету в Празі, де протягом навчального року слухав лекції Мілоша Вайнгарта, Їржі Горака, Євгена Олександровича Ляцького. 1938 року частина території Під-

карпаття, а в березні 1939 року весь цей край знову ввійшов до складу Угорщини. Це, ймовірно, і стало причиною того, що в 1939 році Балецький переїхав до Будапештського університету, який закінчив у 1943 році.

Еміль Балецький, як і Василь Орос та Кирило Галас, був учнем відомих угорських славистів Яноша Меліха, Ласла Гадровича та Іштвана Кнежі. Відомо, що студенти, вихідці із Закарпаття, ерудицією цих викладачів особливо захоплювалися, Балецькому вдалося навіть загітувати деяких своїх друзів відвідувати ці лекції [дет. про це Ташкович 2009¹, с. 21].

Будапештські вчені І. Кнежа, Я. Меліх були членами Подкарпатського общества наук. Кнежа мав неабиякий вплив на формування мовного світогляду студентів, зокрема і Балецького, який на початку 40-х років починає активно займатися мовознавчими питаннями, обґрунтовує необхідність використання місцевих говорів, закликає інтелігенцію вживати народну мову, «бо нынѣ уже не есть чого стыдаться своего народного языка..., народный языкъ все буде истновати» [Балецкий 2007, с. 157–158].

Після Другої світової війни Е. Балецький залишився в Будапешті. Його подальше життя пов'язане з Угорщиною: був призваний до лав угорської армії, перейшов на бік радянської влади. З 1945 року працював в угорському радіокомітеті (з його уст прозвучало більше ста радіопередач про слов'янське літературознавство, зокрема й про творчість Тараса Шевченка, Івана Франка та інших). Професор Кнежа рекомендував його на посаду асистента в Інститут славистики Будапештського університету, яку Балецький суміщав із роботою на радіо. У 1951 році Е. Балецького призначено завідувачем кафедри російської мови в Інституті іноземних мов і одночасно доцентом Російського інституту при університеті. З кінця 1952 року він завідувач кафедри російської мови Інституту ім. Леніна. Із 1965 року до самої смерті керував кафедрою російської мови історико-філологічного факультету Будапештського університету. З ініціативи Балецького і за його участі при кафедрі російської філології створено відділ української мови та літератури [Золтан 2017, с. 125–126] (про його сприяння розвитку українистики дет. Lebovics 2009, с. 164).

Дослідники життєвого шляху і наукової спадщини з'ясували, що Еміль Балецький не підтримував офіційні зв'язки з радянським Закарпаттям, однак був напрощуд добре інформований про наукові та суспільні процеси в рідному краї (зі спогадів Павла Чучки у статті Ташкович 2009¹, с. 25). Основу його наукових зацікавленостей становила діалектологія – рідні йому говірки. Працюючи з рукописним матеріалом свого наставника, вихованець ученого Гейза Вернке зауважив, що Еміль Балецький був добре обізнаний із закарпатськими говірками, глибоко і ретельно вивчав їх [Вернке 1983, с. 27–29].

Ще в студентські роки Балецький під впливом своїх викладачів, зокрема Іштвана Кнежі, серед

інших, почав досліджувати походження топонімів [Ташкович 2009², с. 253; Барань 2020: с. 21–38]. Етимологічним розвідкам Е. Балецького характерна наукова доказовість, аргументованість, логічність висновків. Е. Балецький володів кількома слов'янськими мовами, мав ґрунтовні знання з класичної філології [почав вивчати її у Празькому університеті] [Péter 2009, с. 9] та історичної граматики слов'янських мов, зокрема й української – усе це стало опорою для глибоких етимологічних досліджень. На його праці покликалися автори етимологічного словника української мови, історико-етимологічного словника угорської мови, нового етимологічного словника російської мови [дет. про це Zoltán 2020, с. 49–50]. Відомий угорський славист Ласло Деже високо оцінив етимологічні праці свого сучасника Е. Балецького [Dezső 1989, с. 6]. Варто підкреслити, що Е. Балецького вважають і визнаним фахівцем порівняльно-історичного мовознавства [Zoltán 2020, с. 50]. Е. Балецькому та І. Кнежі було доручено написати підручник зі старослов'янської мови, однак через хворобу Кнежа не міг виконати це доручення, передавши його тоді молодому асистентові Аттілі Голошу. Як результат, вийшов друком угорський підручник зі старослов'янської мови [Baleczky–Hollós 1968].

Теми наукових розвідок свідчать про те, що любов до рідних говірок Е. Балецький зберіг до кінця свого життя.

Якими ж дорогами вело життя Василя Ороса? Після закінчення Хустської реальної гімназії 1939 року вступив до Дебреценського університету, де вивчав російську й латинську філологію. Саме тут відбулося його знайомство з будапештським професором-славистом Іштваном Кнежою [Орос 1997, с. 256]. Студент захопився лекціями професора. Можливо, саме глибокі знання І. Кнежі і вміння зацікавити інших спонукали студента після закінчення першого курсу 1941 року перевестися в Будапештський університет, де він слухав лекції зі славистики, латинської та грецької мов, історії Східної Європи. Останній рік навчання в Будапешті провів уже як асистент професора Кнежі: допомагав упорядковувати бібліотеку Інституту славистики, який очолював професор; підбирав навчальні тексти тощо. Услід за Емілом Балецьким Василь Орос здобув докторський ступінь [Капраль 2009, с. 164]. Це стало завершальним етапом його будапештського періоду життя: після успішного захисту дисертації В. Орос повернувся додому.

Із 1945 року викладав російську і латинську мови в Хустській гімназії, відтак став першим директором середньої загальноосвітньої школи № 1. Із 1960 року розпочався ужгородський період педагогічної та наукової діяльності В. Ороса. Через рік у Львівському державному університеті імені Івана Франка успішно захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук. Багаторічне дослідження говірок Хустщини лягло в основу його кандидатської дисертації. Далі працював доцентом кафедри російської мови УжДУ до 1982 року. У середині 70-х років читав лекції

студентам Пряшівського університету, зокрема історичну граматику російської мови та порівняльну граматику східнослов'янських мов.

Наукові зацікавленості Василя Ороса – це закарпатська українська та угорська діалектологія, українсько-слов'янські і неслов'янські міжмовні та діалектні зв'язки, зокрема мадяризми, чехізми, румунізми в говорах рідного краю, мова творів закарпатських письменників тощо. Відомо, що В. Орос записував фольклор у селах Хустщини. Зібраний матеріал передав Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук України. Тодішній директор наукової установи Максим Рильський подякував йому, надіславши листа [Фединішинець 1997, с. 176; Капраль 2009, с. 164]. Монографія «Літературна мова на Підкарпатській Русі другої половини ХІХ ст.» донині ще не опублікована, зберігається в рукописі у домашній бібліотеці сім'ї Оросів.

Безсумнівно, будапештська славістична школа мала неабиякий вплив на формування наукового світогляду В. Ороса. Через багато десятиліть він писав про те, що ужгородські славісти Кирило Галас, Михайло Симулик, а також Василь Орос базові знання зі славістики та методологію наукових досліджень здобули завдяки самовідданій науково-педагогічній діяльності професора Кнежі [Orosz 1994, с. 5]. В. Орос написав кілька спогадів про свого вчителя [Orosz 1994, с. 3–5; 1997, с. 255–258; 2000, с. 54–56], в яких стверджує, що саме завдяки старанням І. Кнежі і під його умілим очільництвом Інститут слов'янської філології Будапештського університету ім. Петера Пазманя став одним із найвизначніших осередків славістичних досліджень [Orosz 1994, с. 4].

Доля Кирила Галаса теж була неординарною. Після закінчення Хустської гімназії в 1941 році він вступив на філософський факультет Будапештського університету на спеціальність «славістика та німецька філологія». Навчання зацікавило молодого студента, особливо лекції професора І. Кнежі, які він назвав незабутніми. Варто наголосити, що саме професор Кнежа вплинув на формування світогляду К. Галаса. «У 40-х роках, коли я став студентом Будапештського університету на відділі славістики, коли почав слухати лекції зі слов'янського мовознавства академіка Кнежі (він академіком став уже пізніше, тоді ж був просто професором) та й у інших викладачів, то я почав розуміти, що я все-таки українець і що в українського народу є своя літературна мова, на яку він має право, якою він користується, яку він любить, яку шанує і т. д.» [Сугоняк 2016, с. 135–136]. Відомо, що навчання в 1944 році в Будапештському університеті завершилося достроково. К. Галас не довчився тут усього один семестр – повернувся додому, до батьків.

Відтак Кирило Галас у 1948 році продовжив здобувати освіту вже на українському відділенні філологічного факультету Ужгородського державного університету, який закінчив у 1952 році. Працював учителем в Хустській гімназії, директором у

Міжгірській середній школі, завучем у Драгівській, учителював і в Горінчівській ЗОШ. Із 1954 до 1957 року навчався в аспірантурі, вивчав географічні назви населених пунктів Закарпаття, що і послужило темою кандидатської дисертації. К. Галас працював доцентом кафедри української мови до виходу на пенсію у 1985 році. Викладав сучасну українську літературну мову, історичну граматику української мови, старослов'янську мову, чеську та сербохорватську мови, спецкурси, зокрема і з ономастики. Наукову, літературну і освітницьку діяльність К. Галаса представлено в статті В. Статєєвої [Статєєва 2002, с. 3–20].

У гімназійні роки К. Галас під впливом учителів Хустської гімназії та вихователів Хустського єпархіального православного інтернату стояв на позиціях русофільства. Згодом відзначив, що в 40-х роках він сам, а також А. Патрус, Е. Балецький, Ю. Керекеш, Й. Архій, Ю. Гойда та ін. змінили у своїй літературній творчості мовну орієнтацію – з російської на українську: «Усе це люди, які почали писати російською мовою, бо так були виховані. І, правду кажучи, коли я писав російською, я був переконаний, що я росіянин. Бо так нас виховували наші вихователі, так нас орієнтували наші вчителі, і ми їм вірили, бо ми були малі, як кажуть, та голі, і своєї точки зору не було. [...]» [Сугоняк 2016, с. 135].

К. Галас добре володів слов'янськими мовами, а також німецькою. На Хустщині в середній школі викладав українську та німецьку, в університеті читав курси сербськохорватської та чеської мов.

Формування наукових зацікавленостей К. Галаса відбувалося від впливом будапештської славістичної школи. Окрім університетських викладачів, на формування наукового світогляду молодих філологів, зокрема К. Галаса, О. Балецького, Й. Архія, вплинули і настанови Г. Стрипського, який закликав записувати й досліджувати діалектний, зокрема ономастичний матеріал [Галас 2019, с. 35]. Перші наукові публікації К. Галаса з'явилися на сторінках журналу «Літературна неділя», що видавався Подкарпатським обществом наук. Упродовж двох років (з 1942 до 1944 рр.) вийшло друком дванадцять статей. У цих працях порушувалися питання етимології топонімів та запозичених слів. Вивчення топонімів рідного краю стало основною сферою наукових досліджень К. Галаса. Понині не опубліковано величезний за обсягом і важливий глибиною дослідженого матеріалу «Словник українських топонімів Закарпаття», що міг би стати унікальним підґрунтям для подальших розвідок у цій царині.

Кирило Галас і Еміль Балецький мали спільну рису – любили поезію, самі творили. Варто наголосити на тому, що між 1941–1944 роками в Будапештському університеті навчалася серйозна група молодих літераторів, поміж якими були Еміль Балецький, Василь Сочка-Боржавин, Олег Грабарь, Дмитро Вакаров, Петро Продан, Семен Панько, Кирило Галас, Юрій Керекеш, Йосиф Ар-

хій, Михайло Симулик, Михайло Бубряк. Кирило Галас почав писати вірші з 1939 року, спочатку російською, відтак українською. Друкувався під псевдонімами Красин, М. Дрозд, К. Вершан, криптонімами М.Д., Г.К., а також під власним прізвищем у газеті «Русское слово», журналі «Літературна недѣля», колективних збірниках «12» (1940), «Будет день» (1941), «Перед сходом» (1943), «Поэзия Закарпатья 1939-1944» (1957), «Віщий вогонь» (1974), антології «Поети Закарпаття» (1965). Еміль Балецький друкувався під псевдонімом Е. Латорчанин, О. Віщак, криптонімом Е.А. в газеті «Русский народный голос», «Наши стремления», «Русская правда», «Русское слово», «Карпаторусский голос», журналі «Літературна недѣля», «Nasza Świetlica – Materiały Obozowe», у колективних збірниках «12» (1940), «Живая струя», «Огоньки» (1940). Єдина прижиттєва збірка віршів і творів молодого Балецького під назвою «Вербный трепет» вийшла друком у 1936 році. Період поетичних устремлінь тривалий час залишався невідомим (сам він не згадував про пов'язаний із літературною творчістю етап свого життя), попри те, що свого часу був найперспективнішим російськомовним поетом краю.

Е. Балецький і К. Галас були в близьких товариських стосунках. Галас сприймав Балецького як старшого земляка, до якого міг звернутися за порадою. До кінця Другої світової війни вони підтримували тісні зв'язки [дет. про це Ташкович 2009¹, с. 23–25]. Відомо про те, що в домашньому архіві сім'ї Галасів зберігаються три листи й одна лис-

тівка Е. Балецького до К. Галаса, які припадають на період від 14 липня до 24 листопада 1942 року (по завершенню повного університетського курсу Балецький повернувся на Закарпаття, звідки і повідомляв Галаса про діяльність Подкарпатського общества наук, про літературні та видавничі справи). Листи засвідчують дружні стосунки цих двох улюблених студентів професора І. Кнежі [Галас 2011, с. 152].

Висновки. Безумовно, будапештська славистична школа в 40-х роках ХХ століття була потужним науковим центром в Угорщині. Здобувати освіту туди приїжджала молодь із близьких і далеких регіонів Угорщини та з-за кордону, серед них особи різних національностей. Випускники закарпатських гімназій, що навчалися в столиці, захопилися діяльністю визначного лінгвіста І. Кнежі, що викликало в них інтерес до подальших славистичних студій. Наведене вище є доказом того, що славистична школа Будапештського університету (насамперед доробок професора І. Кнежі) відіграла важливу роль у становленні Е. Балецького, В. Ороса та К. Галаса як науковців-мовознавців. Представленням і аналізом результатів власних вагомих наукових розвідок І. Кнежа показав своїм студентам шлях до ще не досліджених сфер мовознавчої славистики, зокрема топоніміки, етимології, діалектології, до вивчення міжмовних контактів тощо. Свої ґрунтовні знання випускники цієї школи, пізніше високопрофесійні викладачі й науковці, передавали новим когортам студентів Будапештського й Ужгородського університетів.

Література

1. Балецький Э. Библиография работ И. Кнежи. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 12 (1966). С. 465–480.
2. Барань Є. Еміль Балецький – дослідник закарпатських українських говорів (перший етап наукової діяльності). *Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин*. Збірник наукових робіт Міжнародного наукового семінару (Берегове, 23-24 травня 2019 року). Барань Є. (ред.). Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф. Ракоці ІІ – ТОВ «РІК-У», 2020. С. 21–40.
3. Вернке Г. К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских говорах украинского языка. *Russica. In memoriam Emilii Baleczky*. Budapest, 1983. С. 27–29.
4. Галас А. Гядор Стрипський в історії українського мовознавства на Закарпатті. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. 2/42 (2019). С. 28–37.
5. Галас В.Б. «Грамматика русского языка» І. Гарайди і проблема етнічного самоствердження закарпатських українців. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. Київ: Київський університет, 2011. С. 148–157.
6. Золтан А. Будапештська україністика: стан і перспективи. *VIII Міжнародний конгрес україністів. Українознавство. Освіта*. Збірник наукових статей. Ч. І. Київ: ІМФЕ, 2017. С. 125–130.
7. Капраль М. Пам'ять. Любив мову і культуру рідного краю (до 90-річчя з дня народження В.І. Ороса). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Вип. 21. Ужгород, 2009. С. 163–164.
8. Орос В. Из воспоминаний о выдающемся венгерском слависте Иштване Кнеже. *Наукові дослідження в галузі української та русинської філології / Під ред. І. Удварі. Nyíregyháza, 1997. С. 255–258.*
9. Орос В.І. Из спогадів про видатного угорського слависта Іштвана Кнежу. *Acta Hungarica*. 1998. ІХ-ий рік видання, 1998. Ужгород, 2000. С. 54–56.
10. Статєєва В. Кирило Галас. До портрета вченого, педагога, письменника, публіциста. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Збірник пам'яті Кирила Галаса. Вип. 6. Ужгород, 2002. С. 3–20.
11. Сугоняк В. Декодування тексту і підтексту публікацій у виданнях Підкарпатського общества наук. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Випуск 21. 2016. С. 135–140.
12. Ташкович 2009¹ = Ташкович О. Еміль Балецький очима сучасників. *Studia Russica* 23 (2009). С. 21–26.

13. Ташкович 2009² = Ташкович О. Від русофільства до русинофільства на прикладі творчості Емілія Балецького. *Studia Russica* 23 (2009). С. 249–255.
14. Фединишинець В. Дослідник мови будителів. *Acta Hungarica*. 1993–1994. IV–V-ий рік видання / IV–V. évfolyam, 1993–1994. Ужгород, 1997. С. 174–178.
15. Balczyk E. – Hollós A. *Ószláv nyelv* [Старослов'янська мова]. Budapest, 1968. 200 p.
16. Balczyk E. A magyarországi ruszisztika [Угорська русистика]. *Az MTA Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* (12. kötet, 1–2 sz.). Budapest, 1958. P. 91–98.
17. Dezső L. *A XVI–XVIII századi kárpátukrán nyelvemlékek magyar jövevényszavai* [Угорські запозичення у закарпатоукраїнських писемних пам'ятках XVI–XVIII ст.]. *Nyelvtudományi Értekezések* 128. Budapest, 1989. 99 p.
18. Fried I. A magyarországi szlavisztika kezdeteihez [Про початки угорської славистики]. *Helikon – Világirodalmi figyelő* (10. évf. 2–3 sz.). Budapest, 1964. С. 295–301.
19. Gazdag V. *Segédkönyv a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok tanulmányozásához* [Посібник до вивчення слов'яно-угорських міжмовних контактів]. Beregszász–Ungvár: RIK-U, 2018. 124 p.
20. Gazdag V. *Szláv elemek a kárpátjai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban* [Східнослов'янські лексичні елементи в угорських говірках Берегівського району Закарпатської області]. Tökökbálint: Termini Egyesület, 2021. 228 p.
21. Juhász D. *Mester és tanítvány* (Kniezsa István válogatott névtani műveinek kiadása Kiss Lajos gondozásában) [Майстер і учень (Вибрані статті Іштвана Кнежі з ономастики у виданні Лайоша Кіша)]. *Magyar Nyelv* 2003/2. С. 229–233.
22. Kiss L. Kniezsa István, a helynév kutató és településtörténész. Magyarország népei a XI. században [Іштван Кнежа – дослідник топонімів та історії поселень. Народи Угорщини у XI ст.]. Budapest: Lucidus, 2000. 105 p.
23. Kiss L. Nyolcvan éve született Kniezsa István [80 років тому народився Іштван Кнежа]. *Magyar Nyelv* 75 évf. 3. sz. 1979. С. 373–376.
24. Kniezsa I. *A magyar és szlovák családnevek rendszere* [Система угорських та словацьких прізвищ]. Budapest, 1965. 112 p.
25. Kniezsa I. *A magyar szlavisztika problémái és feladatai* [Проблеми і завдання угорської славистики]. *Az MTA Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* (12. kötet, 1–2 sz.). Budapest, 1958. С. 69–124.
26. Kniezsa I. *A párhuzamos helynévadás: Egy fejezet a településtörténet módszertanából* [Паралельні топоніми: Розділ з методології історії поселень]. Budapest: Magyar Történettudományi Intézet, 1944. 59 p.
27. Kniezsa I. *Cirillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása* [Міжнародна наукова транскрипція кирилических слов'янських текстів]. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1939, 14 p.
28. Kniezsa I. *Erdély víznevei* [Гідроніми Трансільванії]. Kolozsvár, 1943. 49 p.
29. Kniezsa I. *Felvidéki családnevek, A XVI–XVIII. századi felvidéki tót, rutén és magyar családnevek nyelvészeti vizsgálata* [Прізвища із Верхньої Угорщини, лінгвістичний аналіз словацьких, русинських та угорських прізвищ XVI–XVIII ст. у Північній Угорщині]. Budapest 1934. (Робота з'явилася литографічним способом у 15 примірниках). Видано: Kniezsa I. *A magyar és szlovák családnevek rendszere*. Kniezsa I. *Helynév- és családnévvizsgálatok*. Lucidus Kiadó, Bp., 2003 [Első kiadás: 1965]. С. 255–268.
30. Kniezsa I. *Keletmagyarország helynevei* [Топоніми Східної Угорщини]. *Magyarok és románok I–II*. Deér József, Gáldi László (szerk.). Budapest: Athenaeum, 1943. P. 111–313.
31. Kniezsa I. *Magyarország népei a XI. században* [Народи Угорщини в XI ст.]. *Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évfordulóján*. Budapest: Franklin, 1938. P. 368–472.
32. Kniezsa I. *Magyar–szláv nyelvi érintkezések* [Угорсько-слов'янські міжмовні зв'язки]. Székfü Gyula szerk. *A magyarság és a szlávok*. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarágtudományi Intézete és a Franklin-társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1942. P. 189–205, újabb kiadás: Budapest: Lucidus Kiadó, 2000. P. 137–153.
33. Kniezsa I. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* [Слов'янські лексичні запозичення в угорській мові]. I/1–2. Budapest, 1955. 1043 p.
34. Kniezsa I. *A szlávok* [Слов'яни]. *Kincsestár* (26.). Budapest: Magyar Szemle Társaság, 1932. 80 p.
35. Lebovics V. *История украинистики в Будапештском университете*. *Studia Russica* 23 (2009). P. 156–169.
36. Orosz L. Kniezsa István és a «ruszin testvérek» [Іштван Кнежа і «русинські брати»]. *Studia Slavica Savariensia* 1994/2. Szombathely, 1994. P. 3–5.
37. Péter M. *Встречи с Эмилем Балецким*. *Studia Russica* 23 (2009). P. 7–9.
38. Zoltán A. *Az «Ószláv nyelv» című egyetemi tankönyv (1968) fél évszázad távlatából* [Університетський підручник «Старослов'янська мова» (1968 р.) крізь призму півстолітньої давнини]. *Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин*. Збірник наукових робіт Міжнародного наукового семінару (Берегове, 23–24 травня 2019 року). Барань С. (ред.). Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф. Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2020. P. 49–59.

References

1. Balczyk E. (1966) Bibliográfia rabot I. Kniezhi [Bibliography of I. Kniezha's works]. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 12 (1966). P. 465–480 [in Russian].
2. Baran Ie. (2020) Emil Balczyk – doslidnyk zakarpatskykh ukraiinskykh hovoriv (persyi etap naukovoi dialnosti) [Emil Balczyk is a researcher of Transcarpathian Ukrainian dialects (the first stage of scientific activity)]. *Emil Balczyk – movoznavec, pysmennyk, osvitiyanyn*. Zbirnyk naukovykh robit Mizhnarodnocho naukovoho seminaru (Berehove, 23–24 travnia 2019 roku). Baran Ie. (red.). Berehove–Uzhgorod: ZUI im. F. Rákóczi II – TOV «RIK-U». S. 21–40 [in Ukrainian].
3. Vernke G. (1983) K voprosu o vengerskikh zaimstvovaniiah v zakarpatskikh govorakh ukrainskovo iazyka [On the question of Hungarian borrowings in the Transcarpathian dialects of the Ukrainian language] // *Russica. In memoriam Emilii Balczyk*. Budapest. S. 27–29 [in Russian].
4. Halas A. (2019) Hiador Strypsky v istorii ukrainskoho movoznavstva na Zakarpatti [Hiador Strypsky in the history of Ukrainian linguistics in Transcarpathia] // *Naukovyi visnyk Uzhgorodskoho universytetu*. Seria: Filologia 2/42. S. 28–37 [in Ukrainian].
5. Halas V.B. (2011) «Grammatyka ruskoho iazyka» I. Haraidy i problema etnichnocho samosterdzennia zakarpatskykh ukrainciv [«Grammar of the Russian language» by I. Garaida and the problem of ethnic self-affirmation of Transcarpathian Ukrainians] // *Aktualni problemy ukrainskoji lingvistyky: teoria i praktyka*. Kyiv: Kyivskiy univesytet. S. 148–157 [in Ukrainian].
6. Zoltan A. (2017) Budapeshtska ukrainistyka: stan i perspektyvy [Ukrainian Studies in Budapest: Status and Prospects]. *VIII Mizhnarodnyi kongres ukrainistiv. Ukrainoznavstvo. Osvita*. Zbirnyk naukovykh statei. Ч. I. Kyiv: IMFE. S. 125–130 [in Ukrainian].
7. Kapral M. (2009) Pamiat. Lubyv movu i kulturu ridnocho kraiu (do 90-ricchia z dnia narodzhennia V.I. Orosa) [He loved the language and culture of his native land (to the 90th anniversary of the birth of V.I. Oros)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seria Filologia. Vyp. 21. Uzhhorod. S. 163–164 [in Ukrainian].
8. Oros V. (1997) Iz vospominanyi o vydaiuschemsia vengerskom slaviste Istvane Kniezha [From the memories of the outstanding Hungarian Slavist Istvan Kniezha]. *Naukovi doslidzhennia v haluzi ukrainskoi ta rusynskoi filologii / Pid red. I. Udvari*. Nyíregyháza. S. 255–258 [in Russian].
9. Oros V.I. (2000) Iz spohadiv pro vydatnocho uhorskoho slavista Istvana Kniezha [From the memoirs of the famous Hungarian Slavist Istvan Kniezha]. *Acta Hungarica*. 1998. IX-yi rik vydannia. S. 54–56 [in Ukrainian].
10. Stattiieva V. (2002) Kyrylo Halas. Do portreta vchenocho, pedahoha, pysmennyka, publicysta [Kyrylo Halas. To the portrait of a scientist, teacher, writer, publicist]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Zbirnyk pamiaty Kyryla Halasa. Vyp. 6. Uzhhorod. S. 3–20 [in Ukrainian].
11. Suhoniak V. (2016) Dekoduvannia tekstu i pidtekstu publikacii u vydanniakh Pidkarpatskocho obschestva nauk [Decoding of the text and subtext of papers in the publications of the Subcarpathian Society of Sciences]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vypusk 21. S. 135–140 [in Ukrainian].
12. Tashkovich 2009¹ = Tashkovich O. (2009) Emil Balczyk ochyma suchasnykiv [Emil Balczyk through the eyes of contemporaries]. *Studia Russica* 23. S. 21–26 [in Ukrainian].
13. Tashkovich 2009² = Tashkovich O. (2009) Vid rusofilstva do rusynofilstva na prykladi tvorchosti Emila Balczykkocho [From Russophilism to Rusynophilism on the example of Emil Balczyk]. *Studia Russica* 23. S. 249–255 [in Ukrainian].
14. Fedynyshynecz V. (1997) Doslidnyk movy budyteliv [Researcher of the language of awakers]. *Acta Hungarica*. 1993–1994. IV–V-yi rik vydannia / IV–V. évfolyam, 1993–1994. Uzhgorod. S. 174–178 [in Ukrainian].
15. Balczyk E. – Hollós A. (1968) Ószláv nyelv [Old Slavic language]. *Budapest*. [in Hungarian].
16. Balczyk E. (1958) A magyarországi ruszisztika [Hungarian Russian studies]. *Az MTA Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* (12. kötet, 1–2 sz.). Budapest. S. 91–98 [in Hungarian].
17. Dezső L. (1989) A XVI–XVIII századi kárpátukrán nyelvemlékek magyar jövevényszavai [Hungarian borrowings in Transcarpathian Ukrainian written monuments of the 16th – 18th centuries]. *Nyelvtudományi Értekezések* 128. Budapest. 99 s. [in Hungarian].
18. Fried I. (1964) A magyarországi szlavisztika kezdeteihez [On the beginnings of Hungarian Slavic studies]. *Helikon – Világirodalmi figyelő* (10. évf. 2–3 sz.). Budapest. S. 295–301 [in Hungarian].
19. Gazdag V. (2018) *Segédkönyv a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok tanulmányozásához* [A guide to the study of Slavic-Hungarian interlingual contacts]. Beregszász–Ungvár: RIK-U. 124 s. [in Hungarian].
20. Gazdag V. (2021) *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyra nyelvjárásaiban* [East Slavic lexical elements in Hungarian dialects of Berehovo district of Transcarpathia region]. Törökbálint: Termini Egyesület. 228 p. [in Hungarian].
21. Juhász D. (2003) *Mester és tanítvány (Kniezsa István válogatott névtani műveinek kiadása Kiss Lajos gondozásában)* [Teacher and student (Selected articles by Istvan Kniezha on onomastics published by Lajos Kish)]. *Magyar Nyelv* /2. S. 229–233 [in Hungarian].
22. Kiss L. (2000) Kniezsa István, a helynévkutató és településtörténész [István Kniezsa, toponym researcher and settlement historian]. *Magyarország népei a XI. században*. Budapest: Lucidus. 105 s. [in Hungarian].
23. Kiss L. (1979) Nyolcvan éve született Kniezsa István [István Kniezsa was born eighty years ago]. *Magyar Nyelv* 75 évf. 3. sz. S. 373–376. [in Hungarian].

24. Kniezsa I. (1965) *A magyar és szlovák családnevek rendszere* [The system of Hungarian and Slovakian surnames]. Budapest. 112 p. [in Hungarian].
25. Kniezsa I. (1958) *A magyar szlavisztika problémái és feladatai* [Problems and tasks of Hungarian Slavic studies]. *Az MTA Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* (12. kötet, 1–2 sz.). Budapest. S. 69–124 [in Hungarian].
26. Kniezsa I. (1944) *A párhuzamos helynévadás: Egy fejezet a településtörténet módszertanából* [Parallel names of toponyms: Chapter on the methodology of settlement history]. Budapest: Magyar Történettudományi Intézet. 59 s. [in Hungarian].
27. Kniezsa I. (1939) *Cirillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása* [International scientific transcription of Cyrillic Slavic texts]. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár. 14 s. [in Hungarian].
28. Kniezsa I. (1943) *Erdély víznevei* [Hydronyms of Transylvania]. Kolozsvár. 49 p. [in Hungarian].
29. Kniezsa I. (1934) *Felvidéki családnevek, XVI–XVIII. századi felvidéki tót, rutén és magyar családnevek nyelvészeti vizsgálata* [Surnames of the inhabitants of the region of Upper Hungary. Linguistic study of Slovakian, Ruthenian and Hungarian surnames in the XVIth-XVIIIth centuries]. Budapest. Nyomtatásban: Kniezsa I. *A magyar és szlovák családnevek rendszere*. Kniezsa I. *Helynév- és családnévvizsgálatok*. Lucidus Kiadó, Bp., 2003 [Első kiadás: 1965]. S. 255–268.
30. Kniezsa I. (1943) *Keletmagyarország helynevei* [Toponyms of Eastern Hungary]. *Magyarok és románok I–II*. Deér József, Gáldi László (szerk.). Budapest: Athenaeum. S. 111–313 [in Hungarian].
31. Kniezsa I. (1938) *Magyarország népei a XI. században* [The peoples of Hungary in the eleventh century]. *Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évfordulóján*. Budapest, Franklin. S. 368–472 [in Hungarian].
32. Kniezsa I. (2000) *Magyar–szláv nyelvi érintkezések* [Hungarian-Slavic interlingual relations]. Szekfű Gyula (szerk.). *A magyarság és a szlávok*. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarástudományi Intézete és a Franklin-társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1942. S. 189–205, újabb kiadás: Budapest: Lucidus Kiadó. S. 137–153 [in Hungarian].
33. Kniezsa I. (1955) *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* [Slavic lexical borrowings in Hungarian language]. I/1–2. Budapest, 1955. 1043 s. [in Hungarian].
34. Kniezsa I. (1932) *A szlávok* [Slavs]. Kincsestár (26.). Budapest: Magyar Szemle Társaság. 80 s. [in Hungarian].
35. Lebovics V. (2009) *Istoriya ukrainistiki v Budapeshtskom universitete* [The History of Ukrainian studies in the University of Budapest]. *Studia Russica* 23. S. 156–169 [in Russian].
36. Orosz L. (1994) *Kniezsa István és a „ruszin testvérek”* [Istvan Kniezsa and the „Rusyn brothers”]. *Studia Slavica Savariensia* 1994/2. Szombathely. S. 3–5 [in Hungarian].
37. Péter M. (2009) *Vstrechi s Emilem Baletschim* [Meetings with Emil Baleczky]. *Studia Russica* 23. S. 7–9 [in Russian].
38. Zoltán A. (2020) *Az «Ószláv nyelv» című egyetemi tankönyv (1968) fél évszázad távlatából* [University textbook «Old Slavonic language» (1968) through the prism of half a century ago]. *Emil Baleczky – movoznavec, pismennyk, osvittanyin*. Zbirnyk naukovych robit Mizhnarodnocho naukovocho seminaru (Berehove, 23–24 travnia 2019 roku). Baran Ie. (red.). Berehove–Uzhhorod: ZUI im. F. Rákóczi II – TOV «RIK-U». S. 49–59 [in Ukrainian].

THE INFLUENCE OF SLAVIC SCHOOL OF BUDAPEST ON THE FORMATION OF SCIENTIFIC WORLDVIEW OF TRANSCARPATHIAN STUDENTS (the first half of the 40^s of the 20th century)

Abstract. The article presents the history of Slavic studies in Budapest, which is more than one hundred and seventy years old. It is emphasized that the scientific investigation of Slavic studies began in the middle of the 19th century. The special development of Slavic studies can be traced back to the end of 1880s, when the Department of Slavic Studies was established in the University of Budapest. Asbót Oscár's name is known in Slavic linguistics primarily as a researcher of Slavic-Hungarian interlingual contacts.

Jánosh Melich, a specialist in Hungarian and Slavic linguistics, became famous as an etymologist. It is emphasized that in the late 1940^s of the twentieth century the Department of Slavic Studies was headed by István Kniezha. He is considered to be one of the greatest figures in the history of Hungarian linguistics of the twentieth century, in particular Slavic studies. István Kniezha's scientific activity has affected almost all branches of linguistics. In the field of Slavic studies, his works on toponymy, anthroponymy, the history of the ancient relations of the Slavs with the Hungarians, the Hungarian-Slavic interlingual contacts are important.

The purpose of the article is to present the influence of the Budapest Slavic school, in particular Professor István Kniezha', on the formation of the worldview and scientific interests of students from Transcarpathia, in particular Emil Baleczky, Kyrylo Halas and Vasyl Oros. This is the novelty of the topic. Descriptive and comparative research methods were used to solve the tasks.

Our main tasks include: to present the sphere of István Kniezha' scientific interests, his educational activity; highlights of his life and formation of scientific interests of Emil Baleczky, Vasyl Oros and Kyrylo Halas; emphasize the influence of Professor Kniezha on the formation of their worldview.

It was found that the Slavic school of the University of Budapest (first of all the works of Professor István Kniezha) has played an important role in the formation of Emil Baleczky, Vasyl Oros and Kyrylo Halas as linguists. By presenting and analyzing the results of his own important scientific researches, István Kniezha showed his students the way to

unexplored areas of Slavic studies, in particular toponymy, etymology, dialectology, to the investigation of interlingual contacts, and so on.

Keywords: Slavic school of Budapest, University of Budapest, Slavic Studies, Emil Baleczky, Kyrylo Halas, Vasyly Oros, István Kniezha.

© Барань Є., Барань А. 2021 р.

Єлизавета Барань – доктор філософії у філологічних науках, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці I, Україна, кафедри української мови та культури Ніредьгазького університету (Угорщина); barany.erszsebet75@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8395-5475>

Yelyzaveta Baran – PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Philology of Ferents Rakotsi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine, associate professor of the Department of Ukrainian Language and Culture, University of Nyíregyháza, Hungary; barany.erszsebet75@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8395-5475>

Адальберт Барань – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, Україна; barany.erszsebet75@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9950-5601>

Adalbert Baran – PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Philology of Ferents Rakotsi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine; barany.erszsebet75@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9950-5601>

Галина БАЧИНСЬКА
Марія ТИШКОВЕЦЬ

ПОЕТОНІМІЯ В РОМАНІ ГАЛИНИ ВДОВИЧЕНКО «ПІВ'ЯБЛУКА»: ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2:81.373.423

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).74–78

Бачинська Г., Тишковець М. Поетонімія в романі Галини Вдовиченко «Пів'яблука»: функціонально-стилістичний аспект; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано ономастичний простір роману Галини Вдовиченко «Пів'яблука. Інші пів'яблука».

У прозовому дискурсі Г. Вдовиченко поетонімія є яскравими виразливо-зображальними засобами, вони підпорядковані загальним законам художності контексту, є експресивними і стилістично навантаженими. Ономастична лексика в романі «Пів'яблука. Інші пів'яблука» не є рідкісним явищем. Тут імена та прізвища, прізвиська, топоніми, ергоніми, ідеоніми та інші класи онімної лексики. Найбільший пласт ономастики становлять імена та прізвища людей. У кожному назву письменника вкладає своє тлумачення й свій специфічний зміст. Антропоніми в досліджуваному романі не принагідні, а досить уважно підібрані відповідно до змісту й форми твору. Вони виступають одним із важливих словесно-художніх засобів реалізації мистецької концепції, кожне ім'я стає комплексним показником безлічі відомостей про його носіїв, розкриває соціальні, вікові, просторові й часові ознаки. Стилістична роль і смислове значення кожного імені орієнтовані на виконання характерологічної функції у творі. Імена в романі сприяють розкриттю людських почуттів, взаємовідносин, внутрішнього світу персонажів, усі оніми письменника добирає з урахуванням місця особи в сюжеті твору. Серед однослівних антропоетонімів у романі найуживанішими є особові імена в різних структурних варіантах. Вони є виразником авторського задуму.

Значно рідше авторка для найменування персонажів звертається до прізвищ. Їх вона використовує для називання колег, однокласників, товаришів

Для найменування немолодих жінок авторка вдається до імен по батькові. Це, як правило, швидкі, балакучі, енергійні персонажі. У романі «Пів'яблука» представлено й однолексемні прізвиська, які зазвичай наділені негативною інформацією.

Двочленні літературно-художні номінації особи становлять меншу групу. Вони охоплюють поєднання таких характеристик особи, як ім'я та ім'я по батькові, ім'я та прізвище. Антропоформулу ім'я + ім'я по батькові вжито для називання медсестри, лікарки, класного керівника, професійної моделі та колег.

Тричленну номінацію особи авторка використовує лише для найменування вчительки.

Ключові слова: поетоніми, антропоніми, прізвище, ім'я, топоніми.

Постановка проблеми. Власні назви, як невід'ємний компонент художнього тексту, формують його стилістичну систему, сприяють створенню образності, викликають певні асоціації, розкривають та увиразнюють провідні мотиви твору, сприяють глибшому осмисленню поставлених проблем. Оніми мають важливе значення для формування індивідуального стилю письменника, вони є невід'ємною лексичною категорією тексту, у поєднанні з іншими мовними засобами служать реалізації авторської концепції світобачення, сприяють побудові художнього образу [Бачинська 2019, с. 206], виступають яскравим віддзеркаленням національного менталітету [Шотова-Ніколаєнко 2019, с. 257], вони є одним із способів «індивідуалізації етносу» [Фаріон 2001, с. 112].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження літературних онімів становлять фундаментальні праці Ю.О. Карпенка, В.М. Калінкіна, Л.О. Белея, Г.П. Лукаш. В останні десятиліття у сфері літературної ономастики активно працюють М.Р. Мельник, О.Ф. Немировська, Н.М. Бербер, А.І. Бербер, А.І. Вегеш, Т.І. Крупеньова, Л.І. Селівестрова, Е.В. Боева та ін.

Літературна ономастика має значні здобутки, але, попри значну кількість праць у царині по-

етонімії, досі залишається актуальним дослідження ономастичного простору творів українських митців, зокрема наших сучасників.

На думку Л. Белея, «сучасний стан української літературно-художньої антропоніміки виявляє гостру потребу збору, систематизації літературно-художніх антропонімів, різнобічного вивчення їх функціонально-стилістичних можливостей, виявлення загального та індивідуального в принципах номінації персонажів» [Белей 1995].

Літературна ономастика має сьогодні численні здобутки. Проте поетонімія сучасної української жіночої прози ще мало досліджена. Зокрема, це стосується й творчості української письменниці Галини Вдовиченко, романи якої популярні серед читачів, неодноразово номінувалися на здобуття премій і перемагали в численних літературних конкурсах.

Роман «Пів'яблука» посів II місце в конкурсі «Найкраща українська книга – 2009» та отримав «Приз видавничих симпатій» від видавництва «Нора-Друк».

Актуальність статті зумовлена тим, що вивчення специфіки функціонування пропріальної лексики у творчості Г. Вдовиченко є фрагментарним, а власні назви у літературно-художніх творах є потужним виразливо-характеризувальним складником. Літера-

турно-художній антропонім – «явище унікальне й парадоксальне» [Бачинська 2019, с. 1]. Він спроможний перетворитися на ідейний фокус, де поєднується національна традиція та самосвідомість людини. Здавна вважалося, що власна назва людини – це її духовний оберіг. Ім'я пов'язане з внутрішнім світом людини, має вплив на її долю, інтелект, нахили та ін.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження особливостей використання власних назв у романі Галини Вдовиченко «Пів'яблука». Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: виявити всі власні назви; виділити тематичні класи онімів; визначити їх функціонування в романі.

Методи дослідження зумовлені поставленими завданнями. Основним принципом є антропоцентрична спрямованість дослідження, яке скероване на сприйняття поетонімів як одиниць, що актуалізують задум письменниці. У статті використовуємо загальнонаукові і власне лінгвістичні методи, зокрема описовий метод використано з метою визначення кореляції власних назв із контекстом їхнього вживання; метод етимологічного аналізу використовуємо для з'ясування допоетонімічної семантики власних назв.

Актуальність дослідження. У царині літературно-художньої ономастики є чимало наукових розвідок, проте творчість Галини Вдовиченко не була предметом дослідження. Галина Вдовиченко – українська письменниця, журналістка, авторка книг для дітей та дорослих, лауреатка премії «Коронація слова». Роман «Пів'яблука. Інші пів'яблука» – історія жіночої дружби, історія про долі чотирьох подруг, наших сучасниць, які відповідальні за своє життя і за своїх близьких.

У прозовому дискурсі Г. Вдовиченко поетоніми є яскравими виражально-зображальними засобами, вони підпорядковані загальним законам художності контексту, є експресивними і стилістично навантаженими. Оніми, на думку Т.І. Крупеньової, є «тими важливими поєднуючими «скріпами», що спрямовують рух фабульного розгортання і надають текстові цілісності та монолітності» [Крупеньова 2004, с. 33].

Галина Вдовиченко майстерно підбирає онімний простір роману, дотримуючись ономастичного постулату, запропонованого А.А. Кухаренко: «... власні назви літературних персонажів національної художньої літератури можна уявити як специфічну, ієрархічно організовану систему, визначену трьома основними компонентами: антропонімною системою національної мови; запозиченнями з інших мов; авторськими новаціями [Кухаренко 1990, с. 124].

Виклад основного матеріалу. Ономастична лексика в романі «Пів'яблука. Інші пів'яблука» не є рідкісним явищем. Тут імена та прізвища, прізвиська, топоніми, ергоніми, ідеоніми та інші класи онімної лексики. Найбільший пласт ономастики становлять імена та прізвища людей. У кожному назву письменниця вкладає своє тлумачення й свій специфічний зміст. Антропоніми у досліджуваному романі не принагідні, а досить уважно підібрані відповідно

до змісту й форми твору. Вони виступають одним із важливих словесно-художніх засобів реалізації мистецької концепції, кожне ім'я стає комплексним показником безлічі відомостей про його носіїв, розкриває соціальні, вікові, просторові й часові ознаки. Стилiстична роль і смислове значення кожного імені орієнтовані на виконання характерологічної функції у творі. Імена в романі сприяють розкриттю людських почуттів, взаємовідносин, внутрішнього світу персонажів, усі оніми письменниця добирала з урахуванням місця особи в сюжеті твору. На думку О.Ю. Карпенко, автор, «на відміну від батьків, що іменують своїх дітей немовлятами, називає вже дорослих, сформованих людей, тому він їх допасовує до створюваних образів, домагається гармонії образу та його імені» [Карпенко 2000, с. 69].

Серед однослівних антропоетонімів у романі найуживанішими є особові імена. Вони є виразником авторського задуму. Описуючи в романі «Пів'яблука. Інші пів'яблука» сучасних успішних жінок-львів'янок: телеведучу Луїзу, коректора Магду, редактора Галину та дизайнера Ірину, авторка добирала їм імена, поділивши за спільними і відмінними рисами на дві групи. Галя та Ірина найменовані грецькими іменами (*Галина* у перекладі з грецької означає «спокій, тиша» [Скрипник 1995, с. 127], *Ірина* – «мир, спокій» [Скрипник 1995, с. 144]. Луїза більше спілкується з Магдою, цим персонажам письменниця підбирає запозичені імена (*Магда* – польське, *Луїза* – німецьке).

З метою підкреслити сильний зв'язок між подругами Галина Вдовиченко обирає однакові імена для їх рідних і знайомих. Ірини та Магди дочки називаються Софіями; Магдин чоловік, Луїзин коханець та Іринин знайомий – Ігорі. За допомогою онімів авторка зображає сильних, успішних жінок, які захоплені роботою, модою, впевнені в собі.

Письменниця велику увагу приділяє питанням номінації персонажів. Вона навіть описує походження окремих власних імен: «*Кузьма, Кузя. Старовинне, майже забуте слов'янське ім'я для мужніх чоловіків*» [Вдовиченко 2019, с. 41].

У досліджуваному творі Г. Вдовиченко використано різні засоби і способи ідентифікації, які існують в українській антропонімії системі.

а) одночленні літературно-художні антропоніми було представлено 65 іменними номінаціями. З них 38 одиниць – жіночі іменування, 27 чоловічих. Галина Вдовиченко використовує однослівні найменування, які поділяються на повні християнська імена: *Андрій, Віктор, Максим, Кузьма, Сергій, Степан, Галина, Ірина, Марія, Марина, Олена, Параска, Роман, Уляна*. Часто авторка вдається до усечених варіантів імен: *Макс* (< Максим), *Кузь* (< Кузьма), *Саня* (< Олександр), *Стас* (< Станіслав); *Лу* (< Луїза), *Галя* (< Галина), *Аня* (< Ганна), *Юля* (< Юлія), *Уля* (< Уляна) та ін.

У романі трапляються і стилістично забарвлені варіанти імен. Такі антропоформи створюють у тексті відповідне емоційне забарвлення: від відтінків пестливості до згрубілості. Варіації утворено шляхом додавання суфіксів *-к, -ик, -очк, -ус(-юс),*

-оньк, -ечк: Васька, Кузька, Геник, Віталька, Сашка; Галка, Анечка, Зоська, Ірка, Луїзка, Луїзонька, Маруся, Оксанка, Олюся, Сонька, Ірця та ін. Наприклад, «Анечко! У тебе сьогодні якесь свято? Виглядаєш супер ...» [Вдовиченко 2019, с. 145]; «Як із сином, то Вітюся, а як з чоловіком, то Віктор» [Вдовиченко 2019, с. 86]. Такі відзначені неофіційністю форми власних імен дають характеристику образу, виражають ставлення до персонажа, зокрема у них простежується стилістика близькості, інтимності, емоційна інформація цих імен виражає симпатії, тепле ставлення. Називання персонажів лише за допомогою імені у Галини Вдовиченко вказує на родинні або дружні стосунки.

Значно рідше авторка для найменування персонажів звертається до прізвиськ. Їх вона використовує для називання колег, однокласників, товаришів: «Суханова перед уроками каже: я не з дому прийшла, у нас була вечірка у Коцика» [Вдовиченко 2019, с. 100]; «Наче й не було десяти років після альма матері. Волосся в Актубова не порідшало, сало не висить» [Вдовиченко 2019, с. 196]; «В обід прийшла Гурська, сусідка за старою квартирою» [Вдовиченко 2019, с. 107].

Поодинокі фіксуються в романі прізвиська для характеристики за родом діяльності: «Наша Гаврилова, рекламний агент, розповідала» [Вдовиченко 2019, с. 156].

Авторка найчастіше використовує в романі відапелятивне прізвисько *Кінь*. Ця лексема слугує авторською характеристикою персонажа, вона виконує асоціативну роль. Письменниця цим прізвиськом іменує сильного, рослого, темпераментного, жагучого в коханні чоловіка: «Кінь увірвався до бару, ледь не розтropicивши скляні двері. Гримнув так, що опинився у центрі уваги» [Вдовиченко 2019, с. 26]; «Луїза вперше побачила чоловіка, подібного на великого Вінні-Пуха, він перший простягнув їй руку і назвався: «Кінь»»; «Кінь спізнився. Це не прізвисько, Кінь – це прізвисько. Луїза усміхнулася, коли він так вперше назвав себе» [Вдовиченко 2019, с. 21]; «Кінь словами не розкидався» [Вдовиченко 2019, с. 29]; «Він задоволено заіржав, відкинувши голову назад у повній відповідності з прізвиськом, немов жеребець» [Вдовиченко 2019, с. 25].

Авторка лише кілька разів номінує *Коня* Ігорем, з метою реалізації формальної оптимізації: прізвисько *Кінь* на асоціативному рівні відповідає апелятиву.

Галина Вдовиченко майстерно використовує множинну форму прізвиська *Куричі* для називання подружжя, всієї родини: «Куричі купили будинок задешево, на квартиру не вистачало, а жити не було де» [Вдовиченко 2019, с. 7]. «З часом у хаті Куричів оселилися крісла» [Вдовиченко 2019, с. 9]; «Чоловік Ірини знайомив Куричів із фахівцями, приводив подружжя на прийом до лікарів» [Вдовиченко 2019, с. 156].

Для найменування немолодих жінок авторка вдається до імен по батькові. Це, як правило, швидкі, балакучі, енергійні персонажі: «Петрівна навіть не увімкнула світло» [Вдовиченко 2019, с. 57];

«Кузьмівна – господиня крамнички. У мене товар класу люксу, – з почуттям власної гідності повідомила Кузьмівна» [Вдовиченко 2019, с. 82].

У романі «Пів'яблука» представлено й однолексемні прізвиська, які зазвичай наділені негативною інформацією. Діти в інтернаті називають учительку *Шизою*: «Шизою вони називали одну з нічних чергових-виховательок» [Вдовиченко 2019, с. 55]; «Хочеш, аби Шиза нас побачила» [Вдовиченко 2019, с. 55]; «Учителька з хімії – вони називали її *хімозою*» [Вдовиченко 2019, с. 171]; «Наша класна керівничка – *ТПК*» [Вдовиченко 2019, с. 172]; «*ТПК* пропонувала їм не завжди зрозумілі теми для творів» [Вдовиченко 2019, с. 172]; «Уявляєш – писала Валя, – *ТПК* у школі дотепер називається *ТПК*» [Вдовиченко 2019, с. 173].

З позитивною характеристикою представлено прізвисько *Еништейн*: «...високий, широкий розумник на прізвисько *Еништейн*» [Вдовиченко 2019, с. 173].

Усі ці лексеми з дитинства, шкільних років персонажів.

б) двочленні літературно-художні номінації особи становлять меншу групу. Вони охоплюють поєднання таких характеристик особи, як ім'я та ім'я по батькові, ім'я та прізвище. Антропоформулу ім'я + ім'я по батькові вжито для називання медсестри, лікарки, класного керівника, професійної моделі та колег: «Безмежна довіра, яку викликала *Наталія Вікторівна*, не давала сумнівам жодного разу» [Вдовиченко 2019, с. 63]; «*Ольга Степанівна*, медсестра, що допомагає мені доглядати *Соньку*» [Вдовиченко 2019, с. 110]; «*Анна Дмитрівна*, свого часу демонстратор одягу у Львівському будинку моделей» [Вдовиченко 2019, с. 43].

Авторка для називання однокласників і однокласниць використовує ім'я + прізвище: *Валя Дробчак*, *Наталія Шаталівська*, *Оленка Денисюк*, *Оксана Забродько*, *Олег Балух*, *Саня Білецький*, *Сергій Соколов* та ін.

Чималу кількість становлять двочленні номінації у формі ім'я + прикладка / прикладка + ім'я: *Сонька – старша*, *Сонька – молодша*, *Сонька – чомучка*, *Луїза-естетка*; серед чоловічих: *Віктор – молодший*, *Віктор – старший*.

Прикладки Галина Вдовиченко використовує зі стилістичною метою, увиразнюючи таким чином персонажів і надаючи інформацію про:

– професію: *Карпаченко-лейтенант*, *Маретич-архітектор*;

– вік: *Сонька-старша*, *Сонька-молодша*, *Віктор-старший*;

в) тричленні номінації особи виступають у функції повної ідентифікації, вони постають в офіційних ситуаціях. Галина Вдовиченко до такої антропоформули звертається для найменування вчительки: «Саме так вони тридцять років тому називали вчорашню випускницю філологічного факультету *Тетяну Петрівну Красильник*» [Вдовиченко 2019, с. 61]. Такі форми надають офіційного відтінку, подекуди урочистості.

У романі «Пів'яблука. Інші пів'яблука» антропоніми служать мовностилістичними засобами національної чи регіональної ідентифікації персонажа або ж створюють певний національний чи регіональний колорит.

Висновки. Проведений аналіз підтверджує, що онімний простір роману Галини Вдовиченко багатий і добре структурований. Найбільшою за кількістю є група антропонімів. Вони представлені одно-, дво- та трикомпонентними найменуваннями. Домінують серед них однолексемні назви в різних структурних варіантах. Усі власні назви є

доречними, вдало й продумано дібраними. Вони виконують стилістичну функцію і допомагають створювати образ.

Перспективи використання результатів дослідження. Літературно-художня антропонімія у творчому доробку Галини Вдовиченко є важливим мовним засобом із широкими виражальними можливостями. Структура досліджуваних онімів є різноманітною і відображає характерні особливості художнього стилю авторки. Перспективним видається дослідження онімної лексики прозових творів письменниці.

Література

1. Бачинська Г.В., Тишковець М.П. Особливості власних назв у творчості Валерія Шевчука. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Вип. 17. Ч. II. 2019. С. 205–216.
2. Белей Л.О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX ст. Ужгород, 1995. 120 с.
3. Вдовиченко Г. Пів'яблука. Інші пів'яблука [Текст]: роман. Львів. Видавництво Старого Лева, 2019. 472 с.
4. Карпенко О.Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження. *Записки з ономастики*: Астропринт, 2000. С. 68–74.
5. Крупеньова Т.І. Функції власних назв у драматичних творах Лесі Українки: монографія. Одеса, 2004. 160 с.
6. Кухаренко В.А. О системном характере антропонимии художественной литературы. Шоста республ. ономастична конференція. Одеса, 1990. С. 124–125.
7. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: слов.-довід. НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Наукова думка, 1996. 334 с.
8. Фаріон І.Д. Національне й універсальне в антропонімії. Іншомовні елементи в ономастиконі України. Київ: Кий, 2001. С. 108–112.
9. Шотова-Ніколаєнко Г. Проблематика вивчення власних назв у літературній ономастиці: автор і його твір. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Вип. 17. Ч. II. 2019. С. 257–266.

References

1. Bachynska H.V., Tyshkovets M.P. (2019) Osoblyvosti vlasnykh nazv u tvorchosti Valeriya Shevchuka [Proper Names Peculiarities in Valeriy Shevchuk's Works]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna*. Vyp. 17. Ch. II. S. 205–216 [in Ukrainian].
2. Belei L.O. (1995) Funkcionalno-stylistychni mozhlyvosti ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponimii XIX st. [Functional and stylistic possibilities of Ukrainian literary and artistic anthroponymy of the 19th century]. *Uzhhorod*. 120 s. [in Ukrainian].
3. Vdovychenko H. Piv'yabluka (2019) Inshi piv'yabluka [Half An Apple]: roman. Lviv. Vydavnytstvo Staroho Leva. 472 s. [in Ukrainian].
4. Karpenko O.Yu. (2000) Pro literaturnu onomastyku ta yiyi funktsionalne navantazhennia [On literary onomastics and its functional load]. *Zapysky z onomastyky*: Astroprynt. S. 68–74 [in Ukrainian].
5. Krupenova T.I. (2004) Funktsii vlasnykh nazv u dramatychnykh tvorakh Lesi Ukrainky [Functions of proper names in Lesya Ukraink's dramatic works]. *Odesa*. 160 s. [in Ukrainian].
6. Kukharenko V.A. (1990) O sistemnom kharaktere antroponimii khudozhnstvennoy literatury [On the systemic nature of the anthroponymy of fiction]. *Shosta respubl. Onomastychna konferentsiya*. *Odesa*. S. 124–125 [in Ukrainian].
7. Skrypnyk L.H., Dzyatkivska N.P. (1996) Vlasni imena liudey: slov.-dovid [People proper names: dictionary-reference book]. *NAN Ukrayiny, In-t movoznav. im. O.O. Potebni*. 2-he vyd., vypr. i dop. *Kyiv*: Naukova dumka, 1996. 334 s. [in Ukrainian].
8. Farion I.D. (2001) Natsionalne i universalne v antroponimii. Inshomovni elementy v onomastykoni Ukrainy [National and universal in anthroponymy. Foreign language elements in Ukrainian onomasticon]. *Kyiv*: Kyi. S. 108–112 [in Ukrainian].
9. Shotova-Nikolayenko H. (2019) Problematyka vyvchennia vlasnykh nazv u literaturniy onomastytsi: avtor i yoho tvir [Problematics of the Studing of Proper Names in Literary Onomastics: Author and His Work]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna*. Vyp. 17. Ch. II. S. 257–266 [in Ukrainian].

**POETONYMS IN HALYNA VDOVYCHENKO'S NOVEL «PIVYABLUKA»
(«HALF AN APPLE») – FUNCTIONAL AND STYLISTIC ASPECT**

Abstract. The article analyzes the onomastic space of Halyna Vdovychenko's novel «Pivyabluka. Inshi pivyabluka» («Half An Apple. The Other Half An Apple»).

In H. Vdovychenko's prose discourse, poetonyms are vivid means of expression and representation. They are subject to the general law of the context art; they are expressive and stylistically loaded. Onomastic vocabulary in the novel «Pivyabluka» («Half An Apple») is not uncommon. The proper names vocabulary includes names and surnames, nicknames, toponyms, ergonyms, ideonyms and other classes of onymic vocabulary. The most extensive layer of onomastics is the names and surnames of people. The writer puts her interpretation and her specific meanings into each work title. Anthroponyms in the studied novel are not just appropriate but rather carefully selected according to the content and form of the work. They are one of the essential verbal and artistic means of realization of the artistic concept. Each name becomes a complex indicator of its bearers and reveals social, age, spatial, and temporal features. The stylistic role and semantic meaning of each name focus on the performance of the characterological function in the novel. The names in the novel contribute to the disclosure of human feelings, relationships, the inner world of the characters, all of which the writer chooses based on the person's place in the plot of the work. Among monosyllabic anthropoetonyms in the novel, personal names in various structural variants are the most commonly used. They are an expression of the author's idea.

The author refers to the names of the characters much less often. She uses them to name colleagues, classmates, comrades.

To name older women, the author uses patronymics. These are usually fast, talkative, energetic characters. In the novel «Pivyabluka» («Half An Apple»), Halyna Vdovychenko also presents one-token nicknames, usually endowed with negative information.

The two-member literary and artistic nominations of a person make up a smaller group. They cover a combination of personal characteristics such as first and patronymic names, first and last names. The anthropoformula name + patronymic is used to name the nurse, the doctor, the class teacher, professional model and colleagues.

The author uses the three-member nomination of a person only to name the teacher.

Keywords: poetonyms, anthroponyms, surname, name, toponyms.

© Бачинська Г., Тишковець М., 2021 р.

Галина Бачинська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна; g.bachynska@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-6901-613X>

Halyna Bachynska – Candidate of Philology, Associate Professor of the General Linguistics and Slavic Languages Department, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine; g.bachynska@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-6901-613X>

Марія Тишковець – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського, Тернопіль, Україна; tyshkovec@tdmu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0102-240X>

Maria Tyshkovets – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian language department, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, Ukraine; tyshkovec@tdmu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0102-240X>

КВАЗІТОПОНІМИ ТА КОНОТАТИВНІ ТОПОНІМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРОВІНЦІЙНОСТІ В НЕФОРМАЛЬНОМУ МОВЛЕННІ ФРАНКОФОНІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 81'37:811.133.1

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).79–85

Божко І. Квазітопоніми та конотативні топоніми на позначення провінційності в неформальному мовленні франкофонів; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. Метою статті є дослідити вираження категорії провінційності у квазітопонімах та конотативних топонімах, уживаних у неформальному мовленні франкофонів. Актуальність дослідження зумовлюється загальним інтересом до проблеми не лише на науковому, а й на побутовому рівнях. Виявлено низку фонетичних, морфемних, структурних та семантичних особливостей цих назв. З'ясовано, що значення провінційності виражається переважно квазітопонімами, які є або повністю фіктивними назвами, або назвами-гібридами, які містять у собі реальні топоніми чи їх елементи, однак не мають реального позначуваного. Чітко виокремлені конотативні топоніми на позначення провінційності є менш численними, однак ця група власних назв має потенціал до розширення. Конотативні топоніми в ряді випадків позначають цілком великі міста, однак розташовані далеко за кордоном.

Виявлено зв'язок між фонетичною будовою квазітопонімів та їх семантикою. Ономаotopeя, яка відсилає до звуків сільської місцевості (передусім Квебек), фонетично вбудовані, хоч і приховані обценізви (головним чином Франція), є характерною рисою квазітопонімів. З погляду морфеміки для квазітопонімів властиве вживання демінутивних суфіксів та псевдосуфіксів, які спостерігаємо й у реальних топонімах, на основі яких утворено квазітопоніми.

Однокомпонентні квазітопоніми є найменш численними й найменш динамічними серед усіх структурних моделей. Складні квазітопоніми становлять собою конструктор із фактично необмеженою кількістю варіацій. Складні квазітопоніми можуть містити фіктивні агоніми (моделі *X-артикуль-У*, *X-sur-У*) та гідроніми (модель *X-sur-У*) – переважно реальні, рідше – фіктивні. Квазітопоніми франкомовної Швейцарії позначені впливами німецької мови та нерідко відповідають моделі *X derrière la lune*. Семантично квазітопоніми найчастіше містять компоненти, які імпліцитно відсилають до сільських реалій, акцентуючи на поганій інфраструктурі, загальній побожності, браку розваг. В окремих квазітопонімах віддаленість та безперспективність виражена експліцитно, хоча й дещо замаскована графічно. Низка квазітопонімів обмежена сферою вживання, пов'язана з історичними явищами або ж розвинулася з поетонімів шляхом трансонімізації.

Ключові слова: квазітопонім, конотативний топонім, провінційність, топонім, фіктивний топонім.

Постановка проблеми. Конотативні топоніми та квазітопоніми на позначення провінційності такі ж давні, як і людські упередження та стереотипи. Xavier Galmiche наводить як приклад назву давньогрецького міста Абдери, яка в епоху величі Атен стала синонімом відсталості та обскурантизму на багато століть [Galmiche 2016, с. 214], та вдається до терміна *стереотопонім* на позначення реального топоніма, що набуває рис конотативного топоніма. Вторинними, але аж ніяк не менш важливими, є квазітопоніми або, як їх іще називають, фіктивні топоніми, які формою імітують реальні власні назви. У сучасному контексті інтерес до такого роду назв проявляється не лише на рівні наукових досліджень, а й у рамках побутових розвідок, про що, наприклад, свідчать тематичні треди в соціальній мережі Twitter, коментарі в блогах та на форумах. Водночас відчувається брак наукових досліджень структури й семантики квазітопонімів та конотативних топонімів, що перешкоджає формуванню цілісної картини цього мовного явища.

Аналіз досліджень. Якщо в українській ономастиці питанням квазітопонімії та конотативної топонімії присвячено низку досліджень, зокрема праці Г. Лукаш, Є. Отіна, Ю. Карпенка, Л. Гукової, Л. Фоміної, то серед французьких дослідників питання конотативних та фіктивних топонімів у

повсякденному мовленні не набуло широкого висвітлення. Грунтовною є праця X. Galmiche, у якій скоріше йдеться про саркастичні топоніми на мапі Європи, серед яких знаходимо переважно квазітопоніми на позначення провінційності. Побіжно згадуються такі назви в працях Ch. Scharira, E. Klett, J.-M. Robert, M.-A. Paveau частіше за все в змішаних переліках назв, де реальні топоніми не відмежовано від фіктивних.

Метою статті є дослідити вираження категорії провінційності у квазітопонімах та конотативних топонімах, які вживають франкофони головним чином материкової Франції, Швейцарії, Бельгії та Квебеку. Головними завданнями дослідження є проаналізувати фіктивні та реальні топоніми, їх фонетичні та морфемні особливості, структурні моделі та семантичні характеристики.

Основними методами є описовий та структурний. Ми вдаємося до компонентного аналізу квазітопонімів, аналізуємо контексти вживання квазітопонімів, зокрема із погляду стилю висловлювання, імплікацій тексту. За потреби звертаємося й до аналізу етимології реальних та фіктивних назв.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження було відібрано близько 200 мовних одиниць – власних назв, які вживають на позначення віддалених населених пунктів чи цілих територій. Мовні

одиниці відбиралися головним чином у соціальній мережі Twitter, де супроводжувалися коментарями тих, хто їх вживає, із зазначенням контексту та регіону вживання. Деякі з назв – явні авторські неологізми, що, імовірно, не мають великого поширення, однак ми їх зазначаємо, оскільки вони в цілому відповідають основній схемі творення таких назв у французькій мові.

Як уже зазначалося, предметом дослідження є квазітопоніми або ж фіктивні топоніми та конотативні топоніми, які з певною натяжкою можна зарахувати до квазітопонімів. Причиною цього є те, що часто-густо мовці вживають їх, не усвідомлюючи факту реального існування згаданих населених пунктів. Це пов'язується з їх віддаленим розташуванням, зокрема для мешканців Франції: так, *Gingelom* знаходиться в Бельгії, *Tataouine* – на півдні Тунісу (колись там відбували покарання дезертири та інші засуджені військові – подалі від метрополії [Planelles 2014, с. 1043]), *Bab el Oued* – передмістя Алжира, *Ouagadougou* – столиця Буркіна-Фасо, *Vladivostok* – місто в Росії тощо. Іншою причиною є колоритна назва, яка переконує в тому, що це «не може бути правдою»: *Issy-les-Moulineaux* – південно-західне передмістя Парижа, *Bazouges-la-Pérouse* – комуна в Бретані. У більшості випадків колоритна назва є наслідком фонетичних змін, через які цілком нейтральна назва набуває незвичного / комічного звучання. Окремі промовисті топоніми стали такими через комбінацію фонетичних процесів та запозичення, міжмовної омонімії. Це, наприклад, сталося з *Saint-Père-Marc-en-Poulet*, назвою, яку дослівно можна перекласти як 'святий отець Марк на курчати'. Якщо назва *Saint-Père*, яка існувала до листопада 2018 року, була нейтральною, то ажіотаж після перейменування (а насправді повернення первинної назви) можна порівняти з ефектом Горішніх Плавнів в українському інформаційному просторі. Насправді ж *Saint-Père* – деформація від *Saint-Pierre* – 'святий Петро', *Marc* походить від франкського *marck* – 'кордон, межа', а *Poulet* – назва сусідньої парафії, на межі з якою й знаходиться *Saint-Père*. Про це зазначають на сайті самого містечка з посиланням на Теодора Шальмеля, який детально описав його історію в 1931 році [Saint-Père]. Можна навести цілу низку топонімів, чия етимологія є цілком благородною, однак накопичені з плином часу фонетичні зміни призводять до комічних асоціацій та обігрування на рівні обценізмів, чорного гумору, сільських реалій тощо. Такі топоніми отримали назву денатурованих топонімів (*toponymes dénaturés*). Варто відзначити те, що французи пишуться своєю топонімією, а мешканці сіл і містечок з експресивними назвами об'єдналися в Асоціацію комун із бурлескними, дивними та співучими іменами [GCNB]. Утім, як і у випадку з українськими експресивно забарвленими назвами, категорія провінційності слабо реалізується в таких назвах у французькій мові – значення, нав'язане назві народною етимологією або ж власне етимологією, занадто стійке, щоб дозволити нашарування конотативного значення провінційності.

Сприйняття реальних топонімів як конотативних варіюється залежно від регіонального контексту. Більше того, топоніми, вжиті в однаковому контексті, можуть викликати абсолютно різну інтерпретацію, зокрема в мешканців цих містечок. У пісні Жака Бреля «*Vesoul*» практично в однаково нейтральних контекстах фігурують французькі містечка *Vesoul* і *Vierzon*: «*T'as voulu voir Vierzon et on a vu Vierzon // T'as voulu voir Vesoul et on a vu Vesoul [...] T'as plus aimé Vierzon, on a quitté Vierzon // T'as plus aimé Vesoul, on a quitté Vesoul*». Як свідчить *Le Monde*, мешканці міста *Vesoul* сприйняли пісню як рекламу, тоді як у місті *Vierzon* і через 50 років після створення пісні згадка про місто розцінювалася як іронія та натяк на його провінційність [Potet 2019].

Частина квазітопонімів становлять собою комбінацію реального та вигаданого: *Tataouine-les-Bains*, *Saint-Puphien sur Merdanson*, *Cuges-les-Bains*, *Cuges-les-Pralinettes*. Так, *Tataouine* існує, а *Tataouine-les-Bains* – ні, *Merdanson* – реально існуюча водойма з колоритною й відверто обценною назвою (що насправді етимологічно не так [Bauchet 2018]), а містечка *Saint-Puphien* ніколи не існувало, *Cuges-les-Pins* – реальна назва, а *Cuges-les-Bains* і *Cuges-les-Pralinettes* – фіктивні.

Водночас якщо квазітопоніми інтегрують повні реальні назви, то елементи справжніх топонімів безумовно стають ледь не обов'язковими для ефективної їх імітації. Так, численні агіотопоніми на мапі Франції стали причиною появи квазітопонімів із загальною структурою *Saint-X-les-Y* чи її варіаціями *Saint-X-des-Y* та *Saint-X-sur-Y*: *Saint-Trululu-sur-Allier*, *Saint-Clin-Clin-des-Meuh-Meuh*, *Saint-Ephrème des Meuh Meuh*, *Saint-Creux-les-bains*, *Saint-Nicolas-les-Trois-Canards*, *Sainte-Clémentine-les-deux-oiseaux*, *Saint-Patouillis-les-Tourtelles*, *Saint-Pépette-les-Agassouses*, *Saint-Julien-Molin-Molette* тощо. І якщо подекуди трапляються справжні імена святих (наприклад, *Saint-Julien*, *Saint-Nicolas*), то переважна більшість цих фіктивних агіотопонімів (і це не виняток для реальної топонімії, позначеної впливами народної етимології [Rateau 2017]) або є антропонімами, які ніколи не позначали святих, як, наприклад, *Sainte-Clémentine*, або ж є трансформованими апелятивами чи новотворами: *Saint-Creux-des-Bas-Fonds*, *Saint-Glinglin*, *Saint-Loinloin de Pas-Proche*, *Saint-Meumeu-des-Creux*, *Saint-Pisse-que'en-Coin* тощо.

Продовжуючи тему структури квазітопонімів, відзначаємо, що лише незначна частина з них є однослівною: *Pétaouchnock*, *Lointonie*, *Pimpouce*, *Chiboug*, *Pampelune*, *Blümpitz*, *Macapète*, *Dache*, *Manosque*, *Clochemerle*, *Pamparigouste* та деякі інші. Серед згаданих назв лідерство за вживанням утримує *Pétaouchnock*, назва, яка з погляду французів має імітувати назву російського чи українського села [Klett 2009, с. 97] або ж – з позиції парижанина – вимову Бретані чи передмість, населених африканцями [Duneton 1998, с. 323], і, ймовірно, раніше звучала як *Pétaoufnof*. Усі ці назви мають історію та приховану етимологію – з наведених лише *Lointonie*

є недавно створеною оказіонально вживаною назвою з прозорою етимологією (від *loin* – ‘далеко’). Один із варіантів окситанського за походженням квазітопоніма *Pamparigouste* – *Pampeligosse* вжитий у «Гаргантюа і Пантагрюєлі» Ф. Рабле [Rabelais 1913, с. 61], тобто в 1532 році. Однослівні квазітопоніми допускають графічні та фонетичні варіації, однак вони найбільш незмінні з усіх структурних форм. Спостерігаючи за їх вживанням у соціальній мережі Twitter, відзначаємо, що ці назви скоріше підпадають під категорію «бабуся казали» або ж вживаються поза властивим їм контекстом переважно в бесідах філологічного спрямування. На зміну їм створюються нові назви з прозорішою етимологією: *Creusot*, *Foutreville*, *Ruralie Profonde* тощо.

Більшого поширення набули складні назви, приклади яких – імітації агіотопонімів – наведені вище. Крім квазіагіотопонімів, найуживанішими, за нашими спостереженнями, є структури *Trifouilli-артикль-Х*, *Perpète-артикль-Х*: *Trifouilli-les-Oies*, *Trifouilli-les-Ablettes*, *Trifouilli-les-Canards*, *Trifouilli-les-Bécasses*, *Trifouilli-les-Chaussettes*, *Trifouilli-les-Ouilles*, *Trifouilli-les-Ginguettes*, *Trifouilli-la-Forêt*, *Trifouilli-les-Patates*, *Trifouilli-les-Groseilles*, *Trifouilli-les-Gondoles*, *Trifouilli-les-Bains-de-Pieds*, *Trifouilli-les-Olivettes*, *Trifouilli-les-Badigouinces*, *Trifouillis-les-Clarinettes*, *Perpète-la-Galette*, *Perpète-la-Ouf*, *Perpète-les-Alouettes*, *Perpète-les-Andouillettes*, *Perpète-les-Bains*, *Perpètes-les-Alus*, *Perpète-à-Melon-les-Bourrichoux* та ін. Етимологія компонента *Perpète* (або *Perpette*, *Perpètes* в альтернативній ортографії) пов’язує його з тюремним жаргоном, де *perpète* було скороченням від *perpétuité* – ‘довічне ув’язнення’, тобто дуже тривалий час, за аналогією розвинулося значення значної віддаленості [Duneton 1998, с. 45]. Походження компонента *Trifouilli* вважаємо за доцільне виводити від похідних дієслова *trifouiller*: *trifouillée* – ‘величезна кількість’, *trifouillis* – ‘скупчення різнорідних предметів, складених одне на одного’ [CNRTL], тобто й у цьому разі йдеться про розвиток значення віддаленості від слова, у чий семантичній структурі наявна сема ‘велика кількість’. Попри те, що класичною є назва *Trifouilli-les-Oies*, квазітопонім *Trifouillis-les-Baveux* (Трифуй-Слиняві) набув поширення в мережі інтернет, вигадане містечко отримало свій веб-сайт <https://www.trifouillis-le-baveux.com/>, органи самоврядування в мережі Twitter, близько сорока користувачів зазначили його як рідне в соціальній мережі. До речі, цікавим є феномен квазітопонімів, які користувачі подають як місце походження – нерідко вони не менш вигадливі, ніж псевдо. Це явище спільне і для українських, і для французьких користувачів мережі.

Менш «плодовитими» квазітопонімами, які наслідують структуру *Х-артикль-У*, є: *Bazouge-la-Pérouse*, *Chaille-les-Eaux*, *Pèzeouilles-les-Tourtes*, *Pimpous-les-Bains*, *Rouperroux-le-Coquet*, *Cucuron-les-Olivettes*, *Clocher-les-Bécasses*, *Ploubalay-les-Deux-Eglises*, *Cuges-les-Pins*, *Cuges-les-Bains*, *Cuges-les-Pralinettes*, *Foufnie-les-Berdouilles*, *Fouilly-les-Oies*, *Fauvny-les-Bains-d’pys* (*les bains de*

pieds). Відзначимо те, що в частини квазітопонімів без агіоніма в складі може вживатися лише перший компонент: *Trifouilli*, *Cuges*, *Pimpous*, *Chaille*. Другий компонент сполучається з кількома варіантами першого: *Cucuron-les-Olivettes*, *Trifouilli-les-Olivettes*, *Perpète-les-Olivettes*.

Поширеними є квазітопоніми зі структурою *Х-sur-У*, де *Х* – власне назва населеного пункту, а *У* – гідронім: *Saint-Trululu-sur-Allier*, *Néant-sur-Oise*, *Montcuq-sur-la-Commode*, *Bécon-sur-Bèze*, *Bigoudis-sur-Tignasse*, *Hordicy-sur-l’Eure*, *Monfion-sur-l’Orge*, *Paumé-sur-Loin*, *Trou-Paumé-Sur-Loin*, *Saint-Paumé-Sur-Loin*, *Troupaumé-sur-Coinperdu*, *Moret-sur-Raguse*, *Peigne-bœuf-sur-flaque-d’eau*, *Cochons-sur-Marne*, *Pève-sur-Ourthe*, *Cravate-sur-Plastron*. При цьому назви річок (а переважно це саме вони) у багатьох випадках реальні: *Bèze*, *Allier*, *Oise*, *Eure*, *Orge*, *Marne Ourthe*. Інші цитовані назви квазігідронімів відсилають до ідеї віддаленості (*Loin*, *Coinperdu*), до сільських реалій (*Flaque d’eau* – ‘калюжа’) або ж узагалі є апелятивами, що семантично далекі від позначення ідеї віддаленості чи водойми. Наприклад, *Raguse* – назва міста на Сицилії або стара назва хорватського міста Дубровник, що в обох випадках явно передають категорію віддаленості для франкофонів. *Tignasse* – апелятив на позначення пишної непричесаної шевелюри або ж метафорично будь-чого, що до неї подібне [CNRTL].

Квазітопоніми з іншими орієнтирами, окрім як (фіктивні) назви річок, малопоширені: *Pampelune derrière la lune* (Франція), *Bümpliz derrière la lune*, *Pitchisson derrière la lune* (обидва вирази – Швейцарія). Прийменник *derrière* – ‘за’ вказує на знаходження місця за чимось, а отже, далеко від мовця. Відзначимо, що передача значення провінційності в українських квазітопонімах за допомогою префікса за набагато поширеніша. Водночас окремі квазітопоніми існують у вигляді стійких виразів, які вказують на віддаленість, починаючи від класичного виразу *au diable Vauvert* (‘у чорта Вовера’) та його варіанта, породженого народною етимологією, *au Diable vert* (‘у зеленого Чорта’) і закінчуючи рядом інших *là où la terre est rallongée avec des planches* (‘там, де землю подовжують дошками’), *dans le fin fond de la boîte à bois* (‘у самій глибині скрині з деревом’), *aux îles Mouk Mouk* (‘на островах Мук Мук’), *à l’autre bout de la terre* (‘з іншого краю землі’), *à kerpipiche les bois d’sapins* (‘у кerpіпіші, де ялиновий ліс’) *dans la cambrousse* (‘у селі’, слово *cambrousse* рідковживане, звідки й екзотичність, регіональність) тощо.

Особливою рисою французької квазітопонімії є множинність ортографічних варіантів, що особливо властиво старим квазітопонімам, які виникли передусім в усному мовленні: *Hoûte-s’i-Ploût*, *Houte-si-Plout*, *Houte-Si-Plou*, *Houtesiplou*, *Outsiplou*; *Bab el Oued*, *Babelwed*, *Bubbleweed*; *Pétaouchnock*, *Pétaouchnok*, *Pétaouchnoque* тощо (до речі, дві перших назви – реальні, перша позначає численні хутори в Бельгії, друга – район міста Алжира). Це пов’язано з наявністю значної кількості німих приголосних та голосних у французькій

мові, а також із варіативністю можливостей запису. По суті, така варіативність дає безліч писемних варіантів назв.

У звуковому оформленні квазітопонімів залучено практично всі можливості фоностилістики. Експресивним є вживання ономапопеї, зокрема імітації типово сільських тварин: *Saint-Clin-Clin-des-Meuh-Meuh*, *Saint Ephrème des Meuh Meuh*, *Saint-Meuteu-des-Creux*, що передусім характеризує мовлення мешканців Квебеку. Утім дублювання складів властиве квазітопонімам незалежно від регіону: *Saint-Trululu-sur-Allier*, *Tataouine-les-Bains*, *Cucuron-les-Olivettes*, *Kerpipiche*, *Saint-Pépette-les-Agassouses*, *Saint-Julien-Molin-Molette*, *Saint-Pompont*, *Saint-Loinloin de Pas-Proche*. На наш погляд, такий підхід дозволяє підкреслити грайливість у назві, її фіктивність. Не менш поширеним є вживання алітерацій, асонансів, римування: *Au fin fond des Rollingoffes*, *Calasima* (реальна топонімія, по суті, хутір, розташований вище за будь-які інші поселення на Корсиці), *Bazouge-la-Pérouse* (реальна топонімія), *Perpette-la-Galette* тощо. Усі ці засоби покликані надати максимально фонетично обтяженого, сільського, на погляд мовця, звучання. На рівні асоціацій (і це справедливо для української топонімії також) ми спостерігаємо закономірність: чим більше місто, тим менша назва. Немає потреби пояснювати, де знаходиться Париж, водночас, коли йдеться про *Saint-Remy-en-Bouzemont-Saint-Genest-et-Isson*, комуна, яка об'єднує три хутори й знаходиться на маленькій притоці річки Марни – Іссоні, описова назва дає змогу зрозуміти, про що йдеться. За умови наявності кількох невеликих населених пунктів з однаковою назвою додавання орієнтирів у вигляді гідронімів дозволяє уникати непорозумінь.

Характерною рисою квазітопонімів є вживання суфікса *-ette*, який слугує творенню фемінітивів та демінутивів. У квазітопонімах цей суфікс передає ідею здрібнілості, малозначущості. Саме тому, імовірно, компонент фіктивної назви *Perpète* часом записують як *Perpette* та комбінують з компонентами на кшталт *Andouillettes*, *Olivettes* тощо.

У тексті статті ми вже інтерпретували значення та з'ясували етимологію окремих назв, однак, на наш погляд, їх семантика заслуговує більш пильної уваги. Умовно можна поділити квазітопоніми на групи, де 1) компоненти відсилають до сільських реалій, 2) компоненти акцентують на самому аспекті віддаленості, 3) наявні обсценізми чи близькі до них слова. Водночас значна кількість назв належить до двох категорій через складну структуру квазітопоніма.

Вище ми згадували, що частина квазітопонімів має у своєму складі елементи ономапопеї (*Meuh-meuh* – ‘му-му’), які відсилають до сільських реалій, себто наявності корів. Імовірно можна також згадати про овець, бо назва *Tataouine-et-moutounat* частково співзвучна апелятиву *mouton*. Серед тваринного світу у квазітопонімах переважно репрезентовані гуси, качки, горлиці та птахи взагалі: *Trifouilli-les-Oies*, *Petzoule-les-Oies*, *Saint-Nicolas-*

les-Trois-Canards, *Clapotis-les-Canards*, *Trifouilli-les-Canards*, *Sainte-Clémentine-les-deux-oiseaux*, *Saint-Patouillis-les-Tourtelles*, *Pèzeouilles-les-tourtes* тощо. Водночас компонент *tourtes* може також інтерпретуватися ‘круглий пиріг; дурень, дурепа’, що вносить неоднозначність у назву.

Сільська місцевість, як можна зрозуміти з переліку квазітопонімів, передусім асоціюється у французів з дрібними водоймами та закладами водолікування, які в реальній топонімії так само, як у фіктивній, позначаються компонентами *-Eaux*, *-Bains* (‘води’, ‘лазні’ відповідно): *Chaille-les-Eaux*, *Pimpous-les-Bains*, *Saint-Creux-les-Bains* тощо. Крім цього, маркером сільської місцевості є церква (у містах – собори): *Ploubalay les deux églises* (компонент *plou* імовірно відсилає до *plouc* – ‘селюк’), *Vindieu-la-Beléglise*. Іншою ознакою провінційності є млин, що підтверджується вибором реальних топонімів із цим компонентом на позначення провінційності; фіктивні назви також містять згадку про млини: *Saint-Julien-Molin-Molette*, *Issy-les-Moulineaux*, *Perpètes-les-Moulineaux*. Фактично акцент робиться на тому, що єдиною привабою того чи того фіктивного поселення є громадські лазні, церква чи лікувальні води, що в уяві пересічного мешканця міста пов'язується з нудьгою.

На асоціативному рівні дрібні населені пункти називають також *trou* – ‘діра’, про що, зокрема, свідчить і *Dictionnaire de l'Académie française* [DAF 1935, с. 693]. Цю особливість відображено в квазітопонімах *Troupomme sur...*, *Trou-en-Cambrousse*, *Trou-sous-terre-les-Esgourdes*, *Trou-la-Ville*, *Trou-Paumé-Sur-Loin*, *Troupaumé-sur-Coinperdu*, де відзначаємо поєднуваність компонента *trou* із *paumé* – ‘нікчемний’, який на письмі не оформлюється лише як окреме слово, а й приспонується до *trou* – *Troupaumé* як спроба маскування відапелятивного походження квазітопоніма (що можна сказати й про навмисну зміну ортографії з ужилом до англійської мови: *Troupomme*). Якщо акцент на здрібнілості досягається через компоненти *trou* й *paumé*, то віддаленість передано через *cambrousse* (‘далеке село’), *loin* (‘далеко’), *coin perdu* (‘загублений край’).

Близьким за значенням до *trou* є компонент *creux*, що вживається на позначення порожнечі, ями, заглиблення: *Creusot*, *Saint-Creux-les-bains*, *Saint-Creux-des-Bas-Fonds*, *Saint-Fond-lès-Creux*. Підсилення значення відбувається за рахунок компонента *fond* – ‘дно, глибина’.

Обсценні компоненти в квазітопонімах на позначення провінційності знаходимо; однак, за нашими спостереженнями, вони набагато менш численні, ніж, наприклад, в українській мові: *Merdeville*, *Foutreville*, *Saint-Pisse-qu'en-Coin*, *Pétaouchnok-les-Merdillons*. Значення обсценності зазвичай приховується й виражається імпліцитно: наприклад, у квазітопонімі *Cucuron-Vaigines*, утвореному від двох реальних топонімів, як таких обсценізмів немає, однак наявність певної співзвучності з *cul* (‘зад’), *vagin* (‘вагіна’) та ще сукупність таких елементів в одній назві наштовхує на

думку про обценне значення. Закінчення *-on* у *Cucuron* співзвучне також демінутивному суфіксу (хоча ним не є), тому сприяє формуванню образу невеликого поселення. Конотативні топоніми зі значенням віддаленості входять до стійких висловів з обценним значенням, які, зокрема, широко наявні в марсельській фразеології, у цілому підтверджуючи стереотип про схильність марсельців до лихослів'я: *va cagner à Endoume* – досл. 'іди срати в Андум', спосіб послати людину подалі [Valladier 2004, с. 51], *va te jeter aux Goudes* – досл. 'іди кинься в Гуд (невеликий порт, згодом мальовничий квартал Марселя)' з аналогічним значенням. Утім, крім обценних виразів, марсельці вживають і цілком пристойні вирази з квазітопонімами на позначення віддаленості: *aller / envoyer à Pincou / Dache*. Цікаво, що *Dache* (та варіанти *Penn Dache / Penndache*) вживається на позначення віддаленості в Бретані, яка знаходиться в зовсім іншій частині країни. Лексема *Dache* має загалом неясну етимологію: Larousse вважає її похідною від слова італійського *diachine* – 'диявол' [Larousse], в інших джерелах наводять повний вираз, розглядаючи *Dache* як антропонім: *va le dire à Dache qui est coiffeur chez les zouaves* – 'іди скажи те Дашу, перукарю в зуавів' [Alméra 1971, с. 176; Merlin 1888, с. 36] У цілому ж спостерігаємо значний вплив регіоналізму на вживання конотативних топонімів зі значенням провінційності.

Опрацьовуючи питання квазі- та конотативних топонімів, ми звернули увагу на групу власних назв, які передають значення віддаленості, однак у вузькому історичному чи літературному контексті. Один із користувачів соціальної мережі Twitter згадав про назву *Berlin-Ouest* (Західний Берлін) на позначення чогось дуже віддаленого, що, імовірно, пов'язується з неможливістю потрапити туди в період радянської окупації. Інша фактивна назва – *Pitchipoi*, яка дослівно позначала глибину провінцію на мові ідиш, виникла в транзитному концентраційному таборі в Дрансі поблизу Парижа як евфемізм на позначення невідомого пункту призначення. Вважається, що назву вигадали діти [Wellers 1972, с. 25], хоча не виключено, що її первинним завданням було саме заспокоєння дітей перед непевним майбутнім. Назва *Moret-sur-Raguse* вийшла з п'єси «La mastication des morts» Патріка Кермана; назва *Tombouctou* саме в сенсі провінційного віддаленого пункту призначення згадується в численних коміксах для дітей та в мультфільмі *The Aristocats*; *Cochons-sur-Marne* – винахід письменника Леона Блюа зі щоденника *Quatre ans de captivité à Cochons-sur-Marne* (письменник проживав на той час у *Lagny-sur-Marne*). Один із користувачів соціальної мережі Twitter відзначає той факт, що «парижаноцентризм» можна простежити навіть у середньовічних текстах, де місто *Montargis*, зараз передмістя столиці, вважалось провінцією. Подібне ставлення відчувається й у сучасних блогах, де до назви цього міста припасовано епітет *lointain* – 'далекий'. У згаданих випадках засвідчуємо явище трансонімізації: для *Tombouctou*, наприклад, це пе-

рехід із категорії топонімів до поетонімів (власних назв художнього тексту) і вже потім до конотонімів.

На перший погляд, може видатися, що сам факт існування квазітопонімів та конотативних топонімів на позначення провінційності – це спроба містян вивищитися над мешканцями провінційних містечок. Подекуди ці назви навіть наштовхують на думку про расизм. Водночас французи, як, до речі, й українці, досить критично ставляться й до великих міст, а столиця не застрахована від того, що хтось із американців не назве її *Merdeville*. Тож поняття провінційності досить відносне та залежне від контексту.

Висновки. Підсумовуючи, доходимо таких висновків. Для вираження відтінку провінційності вживають квазітопоніми – по суті, апелюючи, замасковані під реальні назви на карті, які в ряді випадків мають у своєму складі (як у ролі ключового слова, так і в ролі допоміжного) реальний топонім чи його фрагмент. Близькими до квазітопонімів є конотоніми зі значенням провінційності: ці власні назви реальної топонімії рухаються в бік апелювання, однак поки існують позначувані ними поселення, ці назви залишатимуться власними, а не загальними.

Фонетично квазітопоніми спираються на явище ономапої, яка полягає в імітації мовлення певного прошарку населення, національності чи в імітації звуків сільських тварин. Водночас, як будь-що декоративне в мові, – без них можна було б обійтися, – квазітопоніми максимально використовують фонетичні засоби стилістики: алітерації, асонанси, риму, дублювання складів тощо. При цьому часто конотативні топоніми, ймовірно, відбираються на підставі фонетично грайливої форми. Іншою рисою квазі- та конотативної топонімії є наявність зменшувальних суфіксів, які в численних випадках такими не є, однак графічно імітують саме суфікс.

Структурно квазітопоніми мають різноманітну побудову. Найбільш стабільні однослівні назви. Варіативністю відзначаються назви зі структурами (1) X-артикуль-У, (2) X-sur-У, де X – це будь-який квазіонім або квазіагонім, а У квазіонім в (1) і гідронім / квазігідронім у (2).

Хоча спірним є питання наявності значення у власної назви, деяким із таких назв народна етимологія нав'язала все ж певні відтінки значення. Для квазітопонімів питання наявності значення формально відсутнє, оскільки за своєю суттю вони апелюючи. Компоненти назв на позначення провінційності зазвичай відсилають до сільських реалій (домашні тварини, брак розваг, побожність), власне, до самого факту віддаленості. Зазвичай завуальованим є вживання обценізмів.

Як бачимо, тема фактивної топонімії охоплює широкий спектр питань. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в розширенні фокусу наукових пошуків: здійсненні порівняльних студій фактивної топонімії на основі кількох мов та вивченні неофіційних експресивних топонімів, які існують поряд із офіційними в неформальному мовленні.

Література

1. Alméras P. L'onomastique caricaturale de Louis-Ferdinand Céline. *Revue Internationale d'Onomastique*, 23e année. 1971. № 23. P. 161–179.
2. Bauchet O. Les déchets dans la toponymie. *Les nouvelles de l'archéologie*. 2018. № 151. P. 6–9.
3. CNRTL – Centre national de ressources textuelles et lexicales. URL: <https://www.cnrtl.fr/> (Дата звернення: 03.04.2021).
4. DAF – Dictionnaire de l'Académie française. 8e éd. Paris: Librairie Hachette, 1935. 743 p.
5. Duneton C. *Le guide du français familier*. Paris: Editions du Seuil, 1998. 606 p.
6. Galmiche X. Trifouilly-les-oies, Gloupov, Pinsk et autres toponymes sarcastiques. Une dénomination stéréotypique, entre dénotation et évocation. *Etudes et travaux d'Eur'ORBEM*. 2016. P. 213–226.
7. GCNB – Groupement des communes aux noms burlesques. URL: <https://www.communes-aux-noms-burlesques.com> (Дата звернення: 20.03.2021).
8. Klett E. Les délices de Capoue: comprendre des expressions idiomatiques avec un toponyme. *Etudes de linguistique appliquée*. 2009. № 153. P. 93–103.
9. Larousse. URL: <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/dache/21469> (Дата звернення: 22.04.2021).
10. Merlin L. *La langue verte du troupier: dictionnaire d'argot militaire*. Paris – Limoges: Charles Lavauzelle, 1888. 91 p.
11. Planelles G. *Les 1001 expressions préférées des Français*. Paris: Opportun, 2014. 1182 p.
12. Potet F. Le jour où Vierzon a pardonné à Brel. 2019. URL: https://www.lemonde.fr/m-perso/article/2019/06/08/le-jour-ou-vierzon-a-pardonne-a-brel_5473478_4497916.html (Дата звернення: 27.03.2021).
13. Rabelais F. *Gargantua et Pantagruel*. Texte transcrit et annoté par H. Clouzot. Paris: Bibliothèque Larousse, 1913. T. I. 221 p.
14. Rateau M. Le noms des saints «imaginaires et facétieux» en hagiotoponymie française. *Proceedings of ICONN*. 2017. № 4. P. 673–680.
15. Saint-Père. URL: <http://www.ville-saint-pere.fr/fr/histoire-p0-C11.html> (Дата звернення: 20.03.2021).
16. Valladier J.-M. *Le parler gras: glossaire marseillais iconoclaste*. Marseille: Via Valeriano bis, 2004. 127 p.
17. Wellers G. Birkenau, qu'est-ce que c'est ? *Le monde juif*. 1972. № 68. P. 25–36.

References

1. Alméras P. (1971) L'onomastique caricaturale de Louis-Ferdinand Céline. *Revue Internationale d'Onomastique*, 23e année. № 23. P. 161–179 [in French].
2. Bauchet O. (2018) Les déchets dans la toponymie. *Les nouvelles de l'archéologie*. № 151. P. 6–9 [in French].
3. CNRTL – Centre national de ressources textuelles et lexicales. URL: <https://www.cnrtl.fr/> (Date d'accès: 03.04.2021) [in French].
4. DAF – Dictionnaire de l'Académie française. 8e éd. Paris: Librairie Hachette, 1935. 743 p. [in French].
5. Duneton C. (1998) *Le guide du français familier*. Paris: Editions du Seuil. 606 p. [in French].
6. Galmiche X. (2016) Trifouilly-les-oies, Gloupov, Pinsk et autres toponymes sarcastiques. Une dénomination stéréotypique, entre dénotation et évocation. *Etudes et travaux d'Eur'ORBEM*. P. 213–226 [in French].
7. GCNB – Groupement des communes aux noms burlesques. URL: <https://www.communes-aux-noms-burlesques.com> (Date d'accès: 20.03.2021) [in French].
8. Klett E. (2009) Les délices de Capoue: comprendre des expressions idiomatiques avec un toponyme. *Etudes de linguistique appliquée*. № 153. P. 93–103 [in French].
9. Larousse. URL: <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/dache/21469> (Date d'accès: 22.04.2021) [in French].
10. Merlin L. (1888) *La langue verte du troupier: dictionnaire d'argot militaire*. Paris – Limoges: Charles Lavauzelle. 91 p. [in French].
11. Planelles G. (2014) *Les 1001 expressions préférées des Français*. Paris: Opportun. 1182 p. [in French].
12. Potet F. (2019) Le jour où Vierzon a pardonné à Brel. URL: https://www.lemonde.fr/m-perso/article/2019/06/08/le-jour-ou-vierzon-a-pardonne-a-brel_5473478_4497916.html (Date d'accès: 27.03.2021) [in French].
13. Rabelais F. (1913) *Gargantua et Pantagruel*. Texte transcrit et annoté par H. Clouzot. Paris: Bibliothèque Larousse. T. I. 221 p. [in French].
14. Rateau M. (2017) Le noms des saints «imaginaires et facétieux» en hagiotoponymie française. *Proceedings of ICONN*. № 4. P. 673–680 [in French].
15. Saint-Père. URL: <http://www.ville-saint-pere.fr/fr/histoire-p0-C11.html> (Date d'accès: 20.03.2021) [in French].
16. Valladier J.-M. (2004) *Le parler gras: glossaire marseillais iconoclaste*. Marseille: Via Valeriano bis. 127 p. [in French].
17. Wellers G. (1972) Birkenau, qu'est-ce que c'est ? *Le monde juif*. № 68. P. 25–36 [in French].

QUASI-TOPONYMS AND CONNOTATIVE TOPONYMS WITH THE MEANING OF PROVINCIALITY IN THE INFORMAL SPEECH OF FRANCOPHONES

Abstract. The aim of the article is to investigate the expression of the category of provinciality in quasi-toponyms and connotative toponyms used in the informal speech of Francophones. The actuality of the research is due to the general interest in the problem not only at the scientific but also at the amateur level. A number of phonetic, morphemic, structural and semantic features of these names are revealed. It has been found that the meaning of provinciality is expressed mainly by quasi-toponyms, which are either fictitious names or hybrid names, which contain real toponyms or their elements, but do not have a real referent. Clearly defined connotative toponyms denoting provinciality are less numerous, but this group of proper names has the potential to expand. Connotative place names in some cases denote quite large cities, but are located far abroad.

The connection between the phonetic structure of quasi-toponyms and their semantics is revealed. Onomatopoeia, which refers to the sounds of the countryside (especially Quebec), phonetically embedded, albeit hidden obscenities (mainly France), are characteristic features of quasi-toponyms. From the point of view of morphemes, quasi-toponyms are characterized by the use of diminutive suffixes and pseudo-suffixes, which are also observed in real toponyms, based on which quasi-toponyms are formed.

One-component quasi-toponyms are the least numerous and the least dynamic among all structural models. Complex quasi-toponyms are constructions with virtually unlimited number of variations. Complex quasi-toponyms can contain fictitious agionyms (models *X-article-Y*, *X-sur-Y*) and hydronyms (model *X-sur-Y*). The latter are mostly real, less often – fictitious. Quasi-toponyms of French-speaking Switzerland are marked by the influences of the German language and often correspond to the model *X derrière la lune*. Semantically, quasi-toponyms often contain components that implicitly refer to rural realities, emphasizing poor infrastructure, general piety, and lack of entertainment. In some quasi-toponyms, remoteness and hopelessness are expressed explicitly, although somewhat masked graphically. A number of quasi-toponyms are limited in use, related to historical phenomena, or have evolved from poetonyms through transonymization.

Keywords: quasi-toponym, connotative toponym, provinciality, toponym, fictitious toponym.

© Божко І., 2021 р.

Ірина Божко – кандидатка філологічних наук, старша викладачка катедри теорії та практики романо-германських мов Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка, Суми, Україна; iryna.s.bozhko@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2608-093X>

Iryna Bozhko – Candidate of Philology, Senior Lecturer of the Department of Theory and Practice of Romance and Germanic Languages, A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University, Sumy, Ukraine; iryna.s.bozhko@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2608-093X>

НАЙМЕНУВАННЯ ЖІНОК ПО БАТЬКОВІ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.7-042.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).86–92

Брус М. Найменування жінок по батькові в історії української мови; кількість бібліографічних джерел – 21; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано назви жінок по батькові з дописемного і впродовж усього писемного періоду. Зазначено, що вони започаткували традицію називання дочок за належністю батькам. Первинними зразками таких номінацій стали праслов'янські слова з фемінітивним словотвірним значенням «жінка стосовно особи, названої іменником» і прикметниковим суфіксом *-ьн(a)*.

Дослідження вказаної категорії слів проведено на основі діахронного та синхронного підходів, лексико-семантичного і структурно-словотвірного аналізу. У діахронному аспекті простежено історичні зміни і показано зародження цієї тематичної групи як апелятивної лексики в праслов'янський період, послідовне і системне формування її від ранньої писемної доби аж до прогресивного розвитку в новий український період, та збереження дотепер у пасивному лексиконі загальних назв, а в активному складі української літературної мови власних назв. У синхронному аспекті встановлено статичні явища як результати інтенсифікаційних процесів і динамічних явищ як результатів екстенсифікаційних змін.

На лексичному рівні результатом інтенсифікації стали назви жінок, збережені здавна до сьогодні, а результатом екстенсифікації – виникнення нових іменників для позначення дочок за різними ознаками батьків та набуття ними різних семантичних і стилістичних ознак. На словотвірному рівні результатами інтенсифікації було збереження словотвірних типів у діахронії, а результатами екстенсифікації – виникнення нових словотвірних типів у кожному період. Показником рівня інтенсифікаційних та екстенсифікаційних процесів стала продуктивність і регулярність як окремих найменувань, так і всього словотвірного типу.

Проведення аналізу найменувань жінок по батькові дало змогу узагальнити, що в минулому переважали загальні назви над власними і представляли словотвірний тип із суфіксом *-івн(a)* (від *-овн(a)* та *-евн(a)*). Вони відобразили протяжність і незмінність традиції називання жінки по батькові, представленої сьогодні літературно унормованою онімною лексикою, репрезентантом якої є суфікс *-івн(a)*. Давні фемінітиви-патроніми – це пасивна лексика, яка може відтворюватися в діалектному мовленні або в художньому стилі української мови.

Ключові слова: назви жінок по батькові, відпатронімі утворення, словотвірний тип на *-івн(a)*, діахронія і синхронія, історія української мови.

Постановка проблеми. У сучасній українській літературній мові назви жінок по батькові – це власні найменування осіб жіночої статі, які вивчає антропологія і відображає формування третього складника національної форми ідентифікації особи. У межах ономастики такі слова названо патронімами, що є різновидом антропонімів – власні назви дочки, утворені від батькового імені [Чучка 2000, с. 426]. «Звичай передавати дитині батькове чи дідове іменування, як і звичай утворювати дериват від батькового іменування, сягає праслов'янської доби і має паралелі в усіх індоєвропейських мовах» [Чучка 2000, с. 426]. Однак загальнослов'янський звичай іменувати жінку по батькові впродовж тисячолітньої історії зазнав чималих змін: починаючи від утворення поодиноких апелятивних найменувань, далі поступове збагачення таких загальних назв, а потім відхід їх до діалектного мовлення та становлення нових сучасних жіночих імен по батькові. Через це така категорія слів потребує спеціального вивчення в системі кожної слов'янської мови.

Аналіз досліджень. Історія вивчення назв жінок по батькові засвідчила, що цій категорії слів уділено більшу чи меншу увагу в різних лінгвістичних студіях. Об'єктом дослідження в історичних розвідках стали загальні назви жінок по батько-

ві, творення яких мало регулярний, послідовний і прогресивний характер із давньоукраїнської до нової української мови і відбувалося в межах фемінітивної підсистеми кожного періоду. Для сучасної української мови така лексика є архаїчною, оскільки зникла відповідна суспільна реальність – називання дочок за статусом і діяльністю батьків. І в теперішніх дослідженнях така апелятивна лексика схарактеризована як застаріла чи пасивна взагалі. Водночас нормативними сьогодні є власні назви жінок по батькові як онімна лексика. У зв'язку з цим простежено відмінний аналіз цієї лексичної групи в історичних та сучасних досліджень.

У діахронно-синхронному плані простежено вивчення назв жінок по батькові насамперед як апелятивів у сукупності з іншими фемінітивами, зокрема в лінгвістичних працях: С.П. Бевзенка «Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору)», напр.: *царівна, попівна* [Бевзенко 1960, с. 121]; С.П. Самійленка «Нариси з історичної морфології української мови», напр.: *удовівна* [Самійленко 1964, с. 47]; І.І. Ковалика «Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами», напр.: *королівна, бондарівна* [Ковалик 1962, с. 20]; І.І. Фекети «Жіночі особові назви в українській

мові. (Творення і вживання)», напр.: *ковалівна, столярівна* [Фекета 1968, с. 68–69]; М.П. Брус «Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI–XVII століть: словотвір, семантика», напр.: *войтовна, столниковна, целюриковьна* [Брус 2001, с. 51–52] та ін. Діахронно-синхронне опрацювання назв жінок по батькові як онімів засвідчили поодинокі праці з української антропонімії, де такі слова проаналізовано переважно у складі давніх антропонімних словосполучень, зокрема: П.П. Чучки «Розвиток імен і прізвищ» напр.: *Володимирьну Сѡфимью, Богдана Киселевна, Милохна Семено(в)на Дѣ(д)ковская* [Чучка 1983, с. 600, 614], Л.А. Москаленко «Ідентифікація осіб жіночої статі в «Актових книгах Полтавського полкового суду» (1683–1740 рр.)», напр.: *Палагія Гришковна, Фена Лукьяновна, Марья Луциковна, Тетяна Павловна* [Москаленко 2009, с. 34–35]. «Жіночі імена з прізвищевими назвами уточнюються характеристикою за родом діяльності, належністю певному господареві і місцем проживання: *Пазка Костювна...*» [Москаленко 2011, с. 133].

Ідентифікація особи жіночої статі за допомогою апелятивів, а пізніше антропонімів на *-івна(a)* зумовлювалася тим, що від староукраїнської мови поширилися і стали високопродуктивними в новий український період загальні назви жінок за різними ознаками батьків із суфіксом *-івна(a)* (*митарівна, царівна*), що первинно були присвійними прикметниками, а подібні утворення від особових імен батька були поодинокими (*Ярославна*) [Бевзенко 1960, с. 121–122]. За результатами наукових досліджень Л.Л. Гумецької, жіночі особові назви в актах XIV–XV ст. вживалися рідко, що відбивало суспільно-юридичну обмеженість жінки в епоху феодалізму [Гумецька 1958, с. 121]. У монографії вчена зауважила: «Особові суфікси жіночого роду в основному служать засобом творення назв жінок від співвідносних чоловічих назв. Помітна спеціалізація функцій особових суфіксів: *-ьни*, який творить назви жінок, і *-на*, який творить назви дочок, названих в основному слові чоловіків» [Гумецька 1958, с. 89]. У сучасній літературній мові усталено назви жінок по батькові для офіційного тричленного позначення особи, про які довідуємося з ономастичних студій: П.П. Чучки [Чучка 1983, с. 619], І.М. Железняк [Железняк 2000, с. 29], С.О. Вербича [Вербич 2008, с. 55] та ін.

Мета статті – дослідити та відобразити історію зародження і становлення жіночих імен по батькові в українській мові, а також словотвірного типу на *-івна(a)*, який став основним виразником процесів формування цієї категорії найменувань. **Завдання статті**: розкрити передісторію сучасних жіночих імен по батькові, яку склала власна традиція називання дочок за різними ознаками батьків упродовж писемної доби; проаналізувати вказані слова в діахронно-синхронному вияві, показавши первинне і тривале вживання апелятивів для позначення дочок за соціальними та діяльними ознаками батьків аж до унормування назв жінок по батькові як онімної лексики в сучасній укра-

їнській літературній мові; схарактеризувати словотвірні типи з давніми суфіксами *-ьн(a)* *-овьн(a)* *-евьн(a)*, відображені в сучасному словотвірному типі із суфіксом *-івна(a)*, що на апелятивному рівні належить сьогодні до пасивного складу, а в ономастичному плані – до активної лексики; обґрунтувати історичні зміни в категорії найменувань жінок по батькові, зумовлені впливом мовних і позамовних чинників.

Методи й методика. Дослідження історії жіночих імен по батькові проведено на основі теоретичної бази і спеціальної методології, до якої ввійшли насамперед історичний та описовий методи, а також загальні методи дедукції та індукції, синтезу й аналізу. Засадничими для вивчення історії фемінітивів української мови загалом стали праці О.О. Потебні, Л.А. Булаховського, І.І. Ковалика, Л.Л. Гумецької, С.П. Бевзенка, В.В. Німчука, П.П. Чучки, П.І. Білоусенка та ін., а також спеціальні розвідки І.І. Фекети, А.М. Нелюби, А.М. Архангельської, Л.А. Москаленко та ін. Власна методика дослідження охопила втілення діахронного та синхронного підходів як основних наукових принципів, використання структурно-словотвірного і лексико-семантичного аналізу найменувань жінок по батькові. У діахронії схарактеризовано історичні зміни, яких зазнала вказана категорія слів, а в синхронії – визначено її статичні й динамічні ознаки, інтенсивні й екстенсивні зміни в ній, специфічні явища. Структурно-словотвірний аналіз уможливив встановлення словотвірних типів, словотвірних моделей і словотвірної семантики фемінітивів, а лексико-семантичний – визначення семантики первинних назв жінок стосовно батьків, становлення їх семантичної структури від загальних назв до власних найменувань, виявлення історичних змін у семантичній структурі фемінітивів. Унаслідок проведеного аналізу жіночі імена по батькові, що утворюються за допомогою суфікса *-івна(a)*, інтерпретовано як продовження розвитку традиції називання жінки стосовно батька, але представлені в межах онімної лексики, і збереження давнього словотвірного типу апелятивів на *-івна(a)*, що може відтворюватися з метою стилізації, архаїзації та в діалектному мовленні.

Виклад основного матеріалу. На кожному історичному етапі було власне розуміння вказаної категорії найменувань жінок: тривалий час як апелятивів, а значно пізніше як онімів. Історія розвитку української мови засвідчила поступове творення, зростання і занепадання загальних назв жінок за різними ознаками батьків та часткове збереження давніх словотвірних типів у сучасній українській літературній мові як онімної лексики. Оскільки вони утворювалися від назв батьків, їх названо відпатронімними дериватами, що охопили всі давні й теперішні словотвірні типи, об'єднані спільним дериваційним значенням «жінка стосовно батька, названого твірним словом». Передісторію сучасних жіночих імен по батькові склала тисячолітня практика називання дочок за різними ознаками батьків, яка започаткована була ще за спільнослов'янської

єдності і розвинута на ґрунті самостійного розвитку слов'янських мов.

У діяхронії простежено творення чималої кількості фемінітивів із відпатронічним значенням, починаючи з дописемного періоду. На праслов'янський період припало становлення такого словотвірного типу дериватів. Відтоді збереглося тільки слово **кѣпѣжна* 'княжна', мотивоване словом **кѣпѣдзь* прагерманського походження [ЕСУМ 1985, Т. 2; с. 475]. Воно успадковане давньоукраїнською мовою зі значенням 'дочка князя, княжна', відображене в староукраїнській книжності і новій українській літературній мові, а також засвідчене майже у всіх слов'янських мовах. За даними етимологічного словника праслов'янської лексики, слово **кѣпѣжна* – похідне із суфіксом *-ьн(a)* від іменника **кѣпѣзь*, яке первинно мало ад'єктивний характер [ЭССЯ 1987, Вип. 13; с. 202–203]. Адже формант *-ьн(a)* слугував засобом вираження ознаки присвійності, тому й деривати з *-ьн(a)* первинно виражали прикметникове значення, напр.: **l'ubьna* [ЭССЯ 1990, Вип. 16; с. 187], що могли ще в спільнослов'янський період зазнавати субстантивзації. Водночас семантика слова **кѣпѣжна*, простежена в різних слов'янських мовах, засвідчила, що цей дериват із первинним ад'єктивним значенням присвійності міг одразу набути іменникового значення і в ролі прикметника не використовуватися, інакше ад'єктивність його мала бути частково збережена та відображена в історії слов'янських мов. До того ж, словотвірний тип із суфіксом *-ьн(a)* став узірцем для формування нових дериватів, напр.: *струьна*, *цьна* [Німчук 1983, с. 71], а також нових словотвірних типів на *-овьн(a)*, *-евьн(a)*, *-ичьн(a)*.

У давньоукраїнській мові назви жінок за різними ознаками батьків були малопродуктивними, як засвідчили найдавніші писемні джерела, але вони започаткували розвиток традиції позначення спадкоємців не тільки родовими словами (*дочка*, *племінниця* та ін.), а й з означенням їх соціального стану, залежного від стану батьків. У зв'язку з цим такі слова становили семантичний розряд назв жінок за соціальним станом та охоплювали праслов'янські назви (*княжьна*, *стрина*, *уина*) й новотвори писемної доби – спільнослов'янського, церковнослов'янського та іншого походження, напр.: *богатичьна* 'дочка багача' [ССДЯ 1989, Т. I; с. 126], *боляричьна* 'дочка боярина' [ССДЯ 1989, Т. I; с. 154].

Словотвірний тип із суфіксом *-ьн(a)* був непродуктивним у давньоукраїнський період, а згодом поповнився під впливом польської і чеської мов ще словом *панна* 'дівчина привілейованої верстви суспільства', 'форма звертання до дівчини привілейованого класу', 'діва (епітет Богородиці)' [ССМ 1978, Т. 2; с. 123]. За зразком цього словотвірного типу сформувалися нові словотвірні типи на *-овьн(a)*, *-евьн(a)*, напр.: *бановьна* 'дочка бана' [СДЯ 1988, Т. I; с. 104], які так само не відзначилися продуктивністю або не відобразилися достатньою мірою в книгописанні. Проте вони виявили біль-

шу стійкість, порівняно зі словотвірним типом на *-ьн(a)*, і в подальшому розвинули свою продуктивність на українському ґрунті (*королевьна*, *поповьна*, *царевьна*).

До найдавніших словотвірних типів належить і словотвірний тип на *-ичьн(a)*, який так само міг сформуватися під впливом словотвірного типу із суфіксом *-ьн(a)* в писемний період, бо з праслов'янської доби невідомі деривати вказаної структури. Він розвинувся правдоподібно завдяки впливу церковнослов'янської мови, для якої специфічний був словотвірний формант *-ичьн(a)*. Слова такого словотвірного типу характеризували дочок за станом у родині й суспільстві (*братичьна* 'дочка брата' [ССДЯ 1989, Т. I; с. 169], *рабичьна* 'дочка раби' [ССДЯ 1989, Т. III; с. 2], *тетичьна* 'дочка тітки' [ССДЯ 1989, Т. III; с. 954] та ін.), під впливом яких виникли й окремі назви жінок за майновим станом (*господичьна* 'господиня' [ССДЯ 1989, Т. I; с. 565], *дѣдичьна* 'спадкоємиця' [ССДЯ 1989, Т. I; с. 783]). Церковнослов'янський характер зумовив занепад цього словотвірного типу, і в староукраїнський період не засвідчено дериватів такої структури.

У давньоукраїнському книгописанні відпатронімі утворення майже не використовувалися. Поступове введення їх до писемної мови відображали найбільше пам'ятки офіційно-ділового характеру, але пізнішої доби – XIV–XV ст. Це вказувало на те, що назви жінок за різними ознаками батьків та інших родичів були характерними, ймовірно, для розмовного мовлення, якого практично уникали під час оригінального й перекладного книгописання. Поодинокі приклади таких фемінітивів у найдавніших писемних пам'ятках – це переважно книжні слова (для позначення привілейованого прошарку), рідко розмовні слова, що засвідчили й лексикографічні джерела. Напр., до «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» не увійшли праслов'янські слова *вуйна*, *стрийна*, а тільки слово *кнажьна* 'княжна' [ССМ 1977, Т. I; с. 481].

У староукраїнський період значно збільшився семантичний розряд назв жінок за соціальним, майновим, спадковим станами, порівняно з давньоукраїнським періодом, відобразивши нове правове становище жінок у XVI–XVII ст. – узаконення їхньої рівності з чоловіками в усіх сферах суспільного життя. Жінки набули можливості володіти майном та осідлістю, успадкованими, отриманими в подарунок від батьків, чоловіків за їх життя чи після смерті, а це забезпечило участь жінок у державних, громадських, судових та інших справах. А виникнення нових адміністративних, цивільних, військових посад, чинів призвело до збагачення тодішнього лексикону новою іншомовною лексикою. Під впливом таких процесів названий семантичний розряд поповнився і фемінітивами на позначення жінок за різними ознаками батьків, тобто відпатронічними утвореннями, які почастишали тоді і в книгописанні, напр.: *и панну* Ганьну Холоневську, *почтивую* шляхтяньку, к тому *боярку* слуги мого ... збили [АрхЮЗР, Ч. 8, Т. III; с. 266]; єсми

позваль былъ еѣ мл(ст) княгиню Алекса(н)дровую Вишневецкую кня(ж)ну Алекса(н)дру Андреевну Капустя(н)ку, старостя(н)ку ѿвруцкую [АЖМУ 1965, с. 72].

Виразниками словотвірного значення «дочка особи, названої твірним словом» були в староукраїнській мові словотвірні типи на *-н(а)*, *-овн(а)*, *-евн(а)*, що відзначалися невеликою продуктивністю. Як, і в давньоукраїнський період, такі словотвірні типи належали до іменникових, відображаючи творення дериватів із фемінітивним мутаційним значенням. Словотвірний тип із суфіксом *-н(а)* представляли слова *княжна*, *ксенжна*, *панна*, *вуйна*, *стирийна*, словотвірний тип на *-овн(а)* – фемінітиви *войтовна*, *пасинковна*, *поповна*, *цесаровна*, *целюриковна*, а словотвірний тип на *-евн(а)* – *вусвна*, *королевна*, *царевна*. Найбільшою продуктивністю серед них відзначався словотвірний тип на *-овн-а*. У вказаний період виник і новий словотвірний тип на *-анк(а)* для вираження значення ‘дочка батька, названого твірним словом’ (*намѣсничанка*, *старостянка*, *подкоморянка*, *шляхтянка* та ін.), а церковнослов’янізми на *-ичн-а* (*сестрична*, *стриєчна*) поступово занепади [Брус 2001, с. 51–53].

Специфічні фемінітиви на *-анк(а)* співвідносилися з багатьма спільнокореновими словами, що спричинило неоднозначне трактування їхньої мотивації: походження від слів, що позначають батьків (*воєвода* > *воєводянка*), від співвідносних чоловічих назв (*воєводиць* > *воєводянка*), від атрибутивних конструкцій (*воєводица дочка* > *воєводянка*). З урахуванням таких фактів деривати вказаної структури можна трактувати як суфіксальні утворення з *-анк(а)*, зумовлені найменуваннями батьків. Альтернативною можна вважати мотивацію таких фемінітивів корелятивними назвами чоловіків, за умови наявності останніх (*судич* > *судянка*). Мотивування фемінітивів на *-анк(а)* маскулінативами зумовлене тим, що в староукраїнській мові зафіксовано деривати на *-анк(а)* як самостійні слова зі значенням жіночості (*подкоморянка*, *хоружанка*) без означуваного слова (*дочка*) [Брус 2001, с. 41–43].

У новий український період семантичний розряд назв жінок за соціальним, майновим, спадковим станом, до якого входили і назви жінок за різними ознаками батьків, зазнав ще більших змін, порівняно зі староукраїнським періодом. Зростання кількості фемінітивів у межах названого розряду відбувалося найбільше завдяки творенню паралельних найменувань дружин і дочок за станом, чином, родом діяльності чоловіків і батьків (*десятичка*, *десятниківна*; *дігтярка*, *дігтярівна*; *дзвонариха*, *дзвонарівна* та ін.). Якщо значення дружини могло виражатися кількома спільнокореновими словами (*купчиха*, *купчиця*; *лимариха*, *лимарка* та ін.), то характерними найменуваннями дочки були іменники із суфіксом *-івн(а)* (*мірошниківна*, *орендарівна*, *писарівна*, *різниківна* та ін.). Словотвірний тип на *-івн(а)* виник на базі минулих словотвірних типів на *-овн(а)* та *-евн(а)* (внаслідок переходу в новому закритому складі звуків *о*, *е* в *і* на українському ґрунті) і спричинив формування

численної кількості відпатронічних утворень. Активізацію тодішнього фемінітивотворення зумовлювали як мовні, так і позамовні чинники (поширеність і престижність різних ремесел; виникнення нових адміністративних посад, чинів, військових звань; розвиток дипломатичних, економічних, політичних відносин та ін.).

Словотвірний тип фемінітивів на *-івн(а)* став одним із продуктивних у новий український період, порівняно з минулим періодом, де йому відповідали словотвірні типи на *-овн(а)*, *-евн(а)*. Під впливом давніх словотвірних типів на *-овн(а)*, *-евн(а)*, *-ьн(а)*, які спеціалізувалися у творенні назв дочок за різними ознаками батьків, і в нових історичних обставинах, зумовлених необхідністю позначення дочок за багатофункціональною діяльністю батьків, словотвірний тип на *-івн(а)* набув значної продуктивності в новій українській мові, де розвинув тільки мутаційне словотвірне значення і характеризовав жінок за ремісничою, господарською та іншою діяльністю батьків, належних переважно до середнього класу (*золотарівна*, *ковалівна*, *кухарівна*, *лимарівна*, *малярівна*, *москалівна*, *отаманівна*, *паламарівна* та ін.). У майбутньому такий словотвірний тип не збільшував своєї продуктивності та поступово занепадав. На сучасному етапі фемінітиви із суфіксом *-івн(а)* належать до застарілої лексики, що використовуються переважно в художньому стилі для архаїзації, поетизації минулої доби чи з іншою стилістичною настановою (*війтівна*, *ковалівна*, *кравцівна*, *мельниківна* та ін.). Нормою сучасної української літературної мови стало творення за допомогою суфікса *-івн(а)* тільки жіночих імен по батькові, початки якого сягають ще давньоукраїнської доби.

На сучасному етапі фемінітиви на *-івн(а)* відображають збережені з минулого реалії жіночого життя, однак сьогодні немає потреби в їх використанні. Часткове творення і функціонування дериватів цього типу можна простежити в художніх творах на історичну тематику. Усе ж більшість відпатронічних утворень, успадкованих із нової української мови на *-івн(а)* (*дзвонарівна*, *дяконівна*, *кравцівна*, *отаманівна*, *пасічниківна*, *протопопівна*, *сотниківна*, *ткачівна*, *хорунжівна*, *царівна* та ін.) та сформованих у минулому столітті (*головівна*, *дяківна*, *куркулівна*, *лісниківна*, *мірошниківна*, *полковниківна*, *султанівна* та ін.), увійшли до пасивного складу як історична лексика (*боярівна*, *королівна*, *панівна*, *санджаківна*, *титарівна*, *чабанівна*, *шинкарівна* та ін.). Сьогодні всі загальні назви жінок із суфіксом *-івн(а)* являють собою реліктовий словотвірний тип, що виражав мутаційне словотвірне значення ‘дочка стосовно батька, названого твірним іменником’ та розвинувся в староукраїнський і новий український періоди. Так, до «Словника української мови» П. Білецького-Носенка введено більше ста фемінітивів із суфіксом *-івн(а)* (*котлярівна*, *малярівна*, *маршалівна*, *склярівна*, *теслярівна*, *чумаківна*, *школярівна* та ін.) [СБН 1966]. За таким словотвірним типом сьогодні не утворюються субстантиви на позначення жінок за діяльністю, станом, посадою батьків, оскільки номінування дочки за належністю батькам

зумовлюють антропоніми (прізвища, прізвиська, імена, клички тощо), а суфікс *-івн(а)* усталено для формування жіночих імен по батькові (*Ігорівна, Петрівна, Яківна*).

Висновки. Традиція іменування жінок за різними ознаками батьків розвинулася з праслов'янської мови, формувалася впродовж усієї писемної доби і міцно закріпилася в українській мові, але з розвитком нових соціальних відносин, суспільного прогресу стала занепадати і відходити в минуле. Відпатронімі фемінітиви, що виражали переважно соціальний стан, діяльність і зайнятість батьків, вийшли повністю з ужитку, бо зникла потреба в називанні та ідентифікуванні жінок за соціальним станом загалом. Однак самі словотвірні

типи не зникли зовсім, а локалізувалися частково в літературній мові (власні імена по батькові на *-івн(а)*) та діалектному вжитку. На сучасному етапі соціальна роль дочки незалежна від статусу чи зайнятості батька і виражається в літературній мові стилістично нейтральним словом *дочка*, а в розмовному, художньому, епістолярному стилях – ще й стилістично маркованими словами *дівка* 'дочка', *донечка*, *донька* та ін. Тому можна вважати, що сучасні патроніми є результатом тих історичних процесів, що відбувалися у фемінітивній підсистемі на попередніх синхронних зрізах, наслідком чого і стало формування відповідних словотвірних типів, збережених частково в літературній та діалектній мові завдяки онімній лексиці.

Література

1. Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 pp.). Київ: Наукова думка, 1965. 190 с. (*скорочення* – АЖМУ).
2. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Киев, 1909. Ч. 8. Т. III (*скорочення* – АрхЮЗР, 8, III).
3. Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.
4. Білецький-Носенко П. Словник української мови / відп. ред. К.К. Цілуйко. Київ: Наукова думка, 1966. 424 с. (*скорочення* – СБН).
5. Брус М.П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI–XVII століть: словотвір і семантика дис... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2001. 200 с. + 60 с.
6. Вербич С. Сучасна онімна лексика: функціональний аспект. *Вісник НАН України*. 2008. № 5. С. 54–60.
7. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / відп. ред. І.М. Керницький. Київ: Видавництво АН УРСР, 1958. 298 с.
8. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 2. 572 с. (*скорочення* – ЕСУМ).
9. Железняк І.М. Антропонім. *Українська мова: енциклопедія* / редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. Київ: «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2000. С. 29–30.
10. Ковалик І. І. Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. *Питання українського мовознавства*. Львів: Видавництво Львівського університету, 1962. Кн. 5. С. 3–34.
11. Москаленко Л. Ідентифікаційні формули на позначення осіб в Актових книгах Полтавського полкового суду (1683–1740 pp.). *У силовому полі мови. Інні Петрівні Чепізі* / упоряд.: Г.В. Воронич. Київ: ТОВ «КММ», 2011. С. 128–134.
12. Москаленко Л.А. Ідентифікація осіб жіночої статі в «Актових книгах Полтавського полкового суду» (1683–1740 pp.). *Мовознавство*. 2009. № 6. С. 32–41.
13. Німчук В.В. Лексика давньоруської мови. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В.М. Русанівський (відп. ред.), В.Л. Карпова, В.В. Німчук, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1983. С. 29–163.
14. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови : посібник. Київ: Радянська школа, 1964. Ч. I. 236 с.
15. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / глав. ред. Р.И. Аванесов. Москва: Русский язык, 1988. Т. I. 526 с. (*скорочення* – СДЯ).
16. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. / ред. кол.: Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька (голова), І.М. Керницький. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 1. 631 с.; 1978. Т. 2. 592 с. (*скорочення* – ССМ).
17. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка: в 3 т. / И.И. Срезневский. Репринтное издание. Москва: Книга, 1989. Т. I. 1420 с. + 50 с.; Т. III. 1684 с. + 272 с. + 16 с. (*скорочення* – ССДЯ).
18. Фекета І.І. Жіночі особові назви в українській мові (творення і вживання): дис. ... канд. філол. наук. Ужгород, 1968. 369 с.
19. Чучка П.П. Патронім. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. Київ: «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2000. С. 426.
20. Чучка П.П. Розвиток імен і прізвищ. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В.М. Русанівський (відп. ред.), В.Л. Карпова, В.В. Німчук, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1983. С. 592–620.

21. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / под ред. О.Н. Трубачева. Москва: Наука, 1987. Вып. 13. 286 с.; 1990. Вып. 16. 264 с. (*скорочення* – ЭССЯ).

References

1. Aktova knyha Zhytomyrskoho miskoho uriadu kintsia XVI st. (1582–1588 rr.) (1965) [Act book of the Zhytomyr city government of the end 16th century]. Kyiv: Naukova dumka. 190 s. (*skorochennia* – AZhMU) [in Ukrainian].
2. Arhiv Iugo-Zapadnoi Rossii, izdavaemyi Vremennoi komissiei dlia razbora drevnih aktov, vysochaishe uchrezhdennoi pri Kievskom voennom, Podolskom i Volynskom general-gubernatore (1909) [Archives of Southwestern Russia, issued by the Temporary Commission for the Analysis of Ancient Acts, supremely established under the Kiev military, Podolsk and Volyn governors – general]. Kyiv. Ch. 8. T. III (*skorochennia* – ArkhIuZR, 8 III) [in Ukrainian].
3. Bevzenko S.P. (1960) Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy. (Narysy iz slovozmyny ta slovotvoru) [Historical morphology of the Ukrainian language. (Essays on word change and word formation)]. Uzhhorod: Zakarpatske oblasne vydavnytstvo. 416 s. [in Ukrainian].
4. Biletskyi-Nosenko P. (1966) Slovnyk ukrainskoi movy / vidp. red. K.K. Tsiluiko [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. 424 s. (*skorochennia* – SBN). [in Ukrainian].
5. Brus M.P. (2001) Zahalni zhinochi osobovi nominatsii v ukrainskii movi XVI–XVII stolit: slovotvir i semantyka: dys. ... kand. filol. nauk. Ivano-Frankivsk [General female personal nominations in the Ukrainian language of the XVI–XVII centuries: word formation and semantics]. 200 s. + 60 s. [in Ukrainian].
6. Verbych S. (2008) Suchasna onimna leksyka: funktsionalnyi aspect. *Visnyk NAN Ukrainy* [Modern onymic vocabulary: functional aspect]. № 5. S. 54–60 [in Ukrainian].
7. Humetska L.L. (1958) Narys slovotvorchoi systemy ukrainskoi aktovoi movy XIV–XV st. / vidp. red. I.M. Kernytskyi [Essay on the word-forming system of the Ukrainian act language of the XIV–XV centuries]. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSR. 298 s. [in Ukrainian].
8. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy u 7 t. / red. kol.: O.S. Melnychuk (hol. red.) ta in. [The etymological dictionary of the Ukrainian language in 7 t.]. Kyiv: Naukova dumka, 1985, T. 2. 572 s. (*skorochennia* – ESUM) [in Ukrainian].
9. Zheliezniak I.M. Antroponim (2000) *Ukrainska mova* : entsyklopediia / redkol.: Rusanivskiy V.M., Taranenko O.O. (spivholovy), Ziabliuk M.P. ta in. [Anthroponym]. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» imeni M.P. Bazhana, S. 29–30 [in Ukrainian].
10. Kovalyk I.I. (1962) Slovotvorchy rozriad sufiksalykh zahalnykh nazv zhyvykh istot zhinochoi stati u skhidnoslovianskykh movakh u porivnianni z inshymy slovianskymy movamy. *Pytannia ukrainskoho movoznavstva* [Word-formation category of suffixal common names of female living beings in East Slavic language in comparison with other Slavic languages]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu. Kn. 5. S. 3–34 [in Ukrainian].
11. Moskalenko L. (2011) Identyfikatsiini formuly na poznachennia osib v Aktovykh knykh Poltavskoho polkovoho sudu (1683–1740 rr.). *Usylovomu poli movy. Inni Petrivni Chepizi* / uporiad.: H.V. Voronych [Identification formulas for the designation of persons in the Act Books of the Poltava Regiment Court (1683–1740)]. Kyiv: TOV «KMM». S. 128–134 [in Ukrainian].
12. Moskalenko L.A. (2009) Identyfikatsiia osib zhinochoi stati v «Aktovykh knykh Poltavskoho polkovoho sudu» (1683–1740 rr.). *Movoznavstvo* [Identification of females in the «Act Books of the Poltava Regiment Court» (1683–1740)]. № 6. S. 32–41 [in Ukrainian].
13. Nimchuk V.V. (1983) Leksyka davnoruskoi movy. *Istoriia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia* / red. kol.: V.M. Rusanivskiy (vidp. red.), V.L. Karpova, V.V. Nimchuk, I.P. Chepiha [Vocabulary of the ancient Russian language]. Kyiv: Naukova dumka. S. 29–163 [in Ukrainian].
14. Samiilenko S.P. (1964) Narysy z istorychnoi morfolohii ukrainskoi movy: posibnyk [Essays on the historical morphology of the Ukrainian language]. Kyiv: Radianska shkola. Ch. I. 236 s. [in Ukrainian].
15. Slovar drevnerusskogo yazyka (XI–XIV vv.) / glav. red. R.I. Avanesov [Dictionary of the ancient Russian language (11th – 14th centuries)]. Moskva: Russkiy yazyk, 1988. T. I. 526 s. (*skorochennia* – SDI). [in Russian].
16. Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st.: u 2 t. / red. kol.: D.H. Hrynychshyn, L.L. Humetska (holova), I.M. Kernytskyi [Dictionary of the Old Ukrainian language 14th–15th centuries: in 2 t.]. Kyiv: Naukova dumka, 1977. T. 1. 631 s.; 1978. T. 2. 592 s. (*skorochennia* – SSM). [in Ukrainian].
17. Sreznevskiy I.I. Slovar drevnerusskogo yazyka: v 3 t. / I.I. Sreznevskiy. Reprintnoe izdanie [Dictionary of the Old Russian language: in 3 volumes]. Moskva: Kniga, 1989. T. I. 1420 s. 50 s.; T. III. 1684 s. + 272 s. + 16 s. (*skorochennia* – SSDIA) [in Russian].
18. Feketa I.I. (1968) Zhinochi osobovi nazvy v ukrainskii movi (tvorennia i vzhyvannia): dys. ... kand. filol. Nauk [Female personal names in the Ukrainian language (creation and use)]. Uzhhorod. 369 s. [in Ukrainian].
19. Chuchka P.P. Patronim. (2000) *Ukrainska mova* : entsyklopediia / redkol.: Rusanivskiy V.M., Taranenko O.O. (spivholovy), Ziabliuk M.P. ta in. [Patronymic]. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» imeni M.P. Bazhana. S. 426 [in Ukrainian].
20. Chuchka P.P. Rozvytok imen i prizvyshch. (1983) *Istoriia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia* /

red. kol.: V.M. Rusanivskiyi (vidp. red.), V.L. Karpova, V.V. Nimchuk, I.P. Chepiha [Development of names and surnames]. Kyiv: Naukova dumka. S. 592–620 [in Ukrainian].

21. Etimologicheskii slovar slavianskikh yazykov. Praslavianskiy leksicheskiy fond / pod red. O.N. Trubacheva [Etymological dictionary of Slavic languages. Proto-Slavic lexical fund]. Moskva: Nauka, 1987. Vyp. 13. 286 s.; 1990. Vyp. 16. 264 s.; 1990. Vyp. 16. 264 s. (*skorochnia* – ESSIA) [in Russian].

THE NAMES OF WOMEN BY PATRONYMIC IN THE HISTORY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Abstract. The article analyzes the names of women by patronymic from the pre-written and throughout the written period. It is noted that they started the tradition of naming daughters according to their parents. The primary examples of such nominations were Proto-Slavic words with the feminine meaning «woman in relation to a person called a creative noun» and the adjective suffix *-yn(a)*.

The research of this category of words was carried out on the basis of diachronic and synchronous approaches, lexical-semantic and structural-word-forming analysis. In the diachronic aspect historical changes are traced and the origin of this thematic group as appellation vocabulary in the Proto-Slavic period is shown, its consistent and systematic formation from the early written period to progressive development in the new Ukrainian period, and preservation of common names in the passive lexicon and preservation of proper names in active lexicon of the Ukrainian literary language until now. In the synchronous aspect, static phenomena as the results of intensification processes and dynamic phenomena as the results of extensification changes are established.

At the lexical level, the result of intensification of steel names of women, saved a long time so far, and the result of extensification – the emergence of new nouns to denote daughters according to different characteristics of the parents and the acquisition of various semantic and stylistic characteristics. On the derivational level, the results of intensification was the preservation of derivational types in diachrony, and the results of extensification – the emergence of new derivational types in each period. An indicator of the level of intensification and extensification processes was the productivity and regularity of both individual names and the entire word-formation type.

The analysis of the names of women's patronymics allowed us to generalize that in the past common names prevailed over their own and represented the word-formation type with the suffix *-yn(a)* (from Aries *-evn(a)* and *-evn(a)*). They reflected the extent and permanence of the tradition of naming female first name, presented today they're a lot normalized literary vocabulary, which is representative of the suffix *-yn(a)*. Ancient femininity cartridges is a passive vocabulary, which can be played in dialectal speech, or of the artistic style of the Ukrainian language.

Keywords: patronymics of women, patronymic formations, word-forming type in *-yn(a)*, diachrony and synchrony, history of the Ukrainian language.

© Брус М., 2021 р.

Марія Брус – доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна; mariya_brus@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5874-1045>

Maria Brus – Doctor of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine; mariya_brus@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5874-1045>

ДАВНЬОГРЕЦЬКІ ТА ЛАТИНСЬКІ ОСНОВИ В УКРАЇНСЬКІЙ ОНОМАСТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.2+81'373.613

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).93–102

Бучко Г., Вирста Н. Давньогрецькі та латинські основи в українській ономастичній термінології; кількість бібліографічних джерел – 39; мова українська.

Анотація. Надзвичайна роль давньогрецької та латинської мови у творенні наукової термінології вимагає особливого підходу до творення ономастичних термінів на базі цих мов. Мета статті – аналіз складних ономастичних термінів, узагальнюючим (родовим) компонентом яких є лексема онім, а значеннєвими (видовими) компонентами – давньогрецькі й латинські основи. Утворені таким способом терміни забезпечують один з основних принципів, на яких мають формуватися національні ономастичні терміносистеми – інтернаціональність. Для розуміння та адекватного творення таких термінів необхідне знання деяких особливостей античних мов, зокрема правильне визначення основи слова.

У статті проаналізовано походження терміна онім та вказано на використання компонента -онім у давньогрецьких складних словах та в лінгвістичних й нелінгвістичних термінах.

Установлено, що всі ономастичні терміни, які визначають макрокласи онімів (крім терміна *поетонім*), чітко побудовані за моделлю: грецька основа визначального слова + компонент -онім.

Вказано на недоцільність використання в українській ономастичній термінології надто розгалуженої системи видових і підвидових понять, що частково порушує ще один принцип формування національних терміносистем – доцільність, згідно з яким ономастичну термінологію не варто переважувати спеціальними термінолексемами для кожного виду об'єктів.

Аналіз українських ономастичних термінів показав, що більшість із них відповідає принципам деривації як за виділенням відповідних основ грецьких чи латинських лексем, так і за логікою співвідношення визначального слова і компонента -онім. У статті виділені і проаналізовані терміни, які не відповідають вказаним принципам і тим самим порушують гармонійність системи. Окрема увага приділена таким явищам, як використання різних термінів для одного поняття та різні тлумачення одного терміна.

Доведено, що українська ономастична термінологія потребує подальшого опрацювання та вдосконалення, зокрема правильного використання елементів давньогрецької та латинської мов при творенні нових термінів.

Ключові слова: ономастичні терміни, давньогрецька мова, латинська мова, онім, деривація.

Постановка проблеми. Роль давньогрецької та латинської мови у творенні наукової термінології очевидна і незаперечна; це справедливо і для термінології мовознавчої, зокрема ономастичної.

Українська ономастична термінологія, як і будь-яка термінологічна система, містить терміни інтернаціональні, запозичені, і свої, утворені на базі рідної мови, а також давньогрецької або латинської. Особливості граматики античних мов вимагають уважного ставлення при запозиченні грецької чи латинської лексики та при творенні термінів на її основі.

Для укладення реєстру українських ономастичних термінів слід було би опрацювати усю наукову літературу українських ономастів від найдавніших часів і дотепер і мати список саме тих термінів, якими користуються українські дослідники. Оскільки фізично це неможливо, залишається другий варіант – словники і, вибірково, література. Матеріалом для аналізу української ономастичної термінології послужили: 1. Німчук В.В. Українська ономастична термінологія (проект). Повідомлення Української ономастичної комісії. Вип. 1. Київ: Наукова думка, 1966 і Німчук В.В. Зміни й доповнення в списку ономастичних термінів. Повідомлення Української ономастичної комісії. Випуск 7. Київ: Наукова думка, 1968 (далі – Проект); 2. Бучко Д.,

Ткачова Н. Словник української ономастичної термінології. Харків, 2012 (далі – Словник Б.-Т.); Для порівняння використано Списки ключових ономастичних термінів (далі – Список ICOS).

Список ICOS – це результат роботи над Міжнародним словником основних ономастичних термінів, який підготувала термінологічна група при Президії Міжнародної Ради Ономастичних наук (International Council of Onomastic Science – ICOS). Основний документ англійською мовою був перекладений і оприлюднений також німецькою і французькою, а у 2018 році – польською мовами. Відрадно, що у бібліографії Списку є Проект словника ономастичних термінів В. Німчука [List of Key Onomastic Terms].

Аналіз досліджень. Проблеми, пов'язані з творенням, використанням і функціонуванням ономастичної термінології, неодноразово порушувалися в українському мовознавстві. У другій половині минулого століття питання української ономастичної термінології порушували В. Німчук [Німчук 1966], І. Ковалик [Ковалик 1976], І. Фаріон [Фаріон 1993], уже на початку цього століття – Д. Бучко [Бучко 2007], Я. Редьква [Редьква 2006], М. Торчинський [Торчинський 2008] та ін. Аналізу сучасного стану української ономастичної термінології присвячено статті О. Карпенко [Карпенко,

Тхор, Попік 2014], І. Казимирової [Казимирова 2011], С. Вербича [Вербич 2020]. На основі аналізу досягнень українських (і не тільки) ономастів автори статей наголошують на необхідності подальшого ретельного вивчення загальних проблем упорядкування, систематизації, нормалізації, кодифікації, функціонування, гармонізації української ономастичної термінології [Німчук 2012; Казимирова 2013]. Вирішення цих проблем дасть можливість суттєво покращити систему. Ще низка мовознавців зупиняються на функціонуванні окремих, іноді неоднозначних ономастичних термінів [Дудник 2014; Петріца 2016; Колосова 2020].

Мета статті, завдання. Мета нашої статті – аналіз українських ономастичних термінів, утворених на базі давньогрецької і латинської мов, узагальнюючим компонентом яких виступає лексема онім, спонукає звернути увагу на такі моменти:

1. Давньогрецька лексема **ὄνομα** як компонент ономастичних термінів.
2. Необхідність урахування деяких особливостей граматики давньогрецької і латинської мов при творенні ономастичних термінів.
3. Усталені міжнародні та українські ономастичні терміни з компонентом –онім.
4. Давньогрецькі основи в ономастичних термінах.
5. Латинські основи в ономастичних термінах.
6. Неоднозначні терміни.
7. Можливості покращення української ономастичної термінології.

Методи та методика дослідження. Для аналізу українських ономастичних термінів, утворених на базі давньогрецької й латинської мов, використано загальнонаукові методи – спостереження та порівняння, що дозволили виділити проблеми, які виникають при творенні, використанні та функціонуванні таких термінів. Для пошуку способів покращення української ономастичної термінології в плані її стандартизації та гармонізації застосовано семантико-етимологічний та словотвірно-структурний підходи до аналізу термінів, що містять основи давньогрецької та латинської лексики.

Основний виклад матеріалу. В ономастичній термінології з грецькими і латинськими основами абсолютна більшість належить термінам з грецьким компонентом -онім. Як окремий термін із визначенням «власна назва» він став активно використовуватися в ономастичній літературі пізніше, ніж низка термінів, у яких цей компонент виступає родовим (узагальнюючим) поняттям щодо видових (визначальних), які надають термінам конкретного значення. Аналізуючи проблеми нормалізації та кодифікації української ономастичної термінології, С. Вербич наголошує, що ще у 1959 р. на ономастичній конференції в Кракові «було вирішено, що національні ономастичні терміносистеми мають формуватися з огляду на такі принципи: 1) **інтернаціональність**. Згідно з цим принципом, слов'янські ономастичні терміни повинні обов'язково містити грецький (за походженням) компонент **онім**...; 2) **доцільність**. Відповідно до цього принципу, оно-

мастична термінологія не повинна бути переважана спеціальними термінолексемами для кожного виду об'єктів» [Вербич 2020, с. 181].

У мові свого походження лексема онім виступала у двох варіантах: **ὄνομα** (аттичний діалект) і **ὄνυμα** (еолійсько-дорійський діалект). У першому варіанті лексема фіксується у словах ономастика і ономастикон. Лексеми ці існували уже готовими в давньогрецькій мові: **ὄνομαστικὴ** 'мистецтво давати назви' і **ὄνομαστικόν** 'предметний словник' (на відміну від алфавітного **λεξικόν**), а ще **ὄνομαστικός** 'той, що вдало придумує назви', **ὄνοματοθέτης** 'творець назви' і деякі інші. Другий варіант лексеми – **ὄνυμα** у давньогрецькій мові практично не засвідчено (за винятком кількох слів: **ὀμόνυμος** 'той, що має те саме ім'я', *грам.* 'однойменний'); **συνόνυμος** 'однойменний') і **παρόνυμος** 'прозваний (який служить прізвиськом)', але дуже продуктивно використовується для творення термінологічної лексики. Словники подають до десяти значень лексеми **ὄνομα/ὄνυμα** (род. відм. **ονόματ-ος**), основне з яких 'назва, переважно власна' і інші, зокрема 'загальна назва, слово; власна назва'.

У мовознавстві до термінів *омонім*, *синонім* і *паронім* (які могли бути взяті з готових грецьких лексем) додалися ще *антонім*, *гіпонім*, *гіперонім* і *мезонім*.

Біологія і зоологія вживають терміни *фітоніми* (φυτόν 'рослина')¹, *орнітоніми* (ὄρνις, ὄρνιθος 'птаха'), *іхтіоніми* (ἰχθύς, ἰχθύος 'риба'), *кіноніми* (κύων, κύνος 'собака'); *дендроніми* (δένδρον 'дерево') на визначення загальних назв рослин, птахів, риб, собак, дерев у межах певного виду [див. Шестакова 2010; Лазер-Паньків 2018; Калько 2015; Дочу 2012]. З приводу термінів *кінонім* і навіть *зоонім* точаться певні суперечки. О. Кирилюк наводить аргументи Наталії Подольської на користь використання цих термінів як ономастичних [Кирилюк 2006, с. 282].

Компонент -онім виступає ще у двох словах, які в українській мові не вважаються власними назвами, хоча є дуже близькими до них: *етнонім* (ἔθνος 'група, клас (стан), плем'я, народ') і *катоїконім* (κάτοικος 'житель').

В ономастиці термін *онім* використовується винятково як 'власна назва' на протипагу терміну латинського походження *апелятив* 'загальна назва'. Ономасти ніби приватизували собі цей термін у значенні 'власна назва' і відповідно творять з цим компонентом усе нові ономастичні терміни. А. Білецький, високопрофесійний мовознавець і знавець античних мов, очевидно, сприймав поняття *онім* як назву взагалі, оскільки усі лексичні елементи за їх функцією він поділяв на *геноніми* (загальні назви) і

¹Тут і далі переклад слів з грецької та латинської мов здійснюємо за такими словниками:

1. Древнегреческо-русский словарь. В 2-х томах. Составил И.Х. Дворецкий. Под редакцией чл.-корр. АН СССР проф. С.И. Соболевского. С приложением грамматики, составленной С.И. Соболевским. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей. 1958.

2. Латинско-русский словарь. И.Х. Дворецкий. 2-е изд. Москва: Изд-во: Русский язык, 1976. 1096 с.

ейдоніми (особливі назви, власні назви) [Белецкий 1972, с. 168]. Перший термін від грецького γένος ‘походження, рід, сім’я, плем’я’, другий – εἶδος ‘вигляд, зовнішність, філософська форма’. А. Білецький розробив цікаву класифікацію власних назв і відповідну ономастичну термінологію, «яка так і залишилась без належної уваги мовознавців і без фіксації в галузевому словнику, хоча і була помічена фахівцями» [Казимирова 2011, с. 406–407].

Як готове слово грецькі словники фіксують лексему ἐπόνυμος, що стала ономастичним терміном, але і з ним усе не однозначно (про це далі).

Абсолютна більшість термінів з компонентом -онім, які зареєстровані у Проекті та Словнику Б.-Т., у першій частині має давньогрецьку основу і лише незначна частина – латинську. При творенні таких термінів важливо враховувати деякі особливості давніх мов, зокрема правильне визначення основи слова, а також довготу чи короткість голосних та придиhi у давньогрецькій мові.

Грецькі і латинські іменники 1-ї відміни жіночого роду (історична основа -а-) запозичуються в українську мову переважно без змін: τράπεζα ‘трапеза’, ἀναλογία ‘аналогія’, fabula ‘фабула’, victoria ‘Вікторія’; іменники чоловічого роду втрачають своє закінчення: δεσπότης ‘деспот’, ποιῆτα ‘поет’. При утворенні складних слів у своїй мові, аналогічно і при творенні ономастичних термінів з компонентом -онім такі іменники позбуваються своєї кінцівки і компонент -онім додається до основи слова: **агоронім** (ἀγορά ‘площа, ринок, форум, народні збори’), **лімніонім** (λίμνη ‘озеро, болото’), **терронім** (terra ‘земля’).

Грецькі і латинські іменники 2-ї відміни чоловічого роду на -ος і -us і середнього роду на -ον і -ium (історична основа -о-) та аналогічні прикметники при запозиченні в українській мові переважно втрачають свої закінчення: ἀπόστολος ‘апостол’, ἀντίδοτον ‘антидот’, legatus ‘легат’, nomen substantivum ‘субстантив’ (але forum ‘форум’). Відповідно і при творенні складних слів та термінів з компонентом -онім до уваги береться основа слова: **біонім** (βίος ‘життя’), **анемонім** (ἄνεμος ‘подув, вітер’), **бібліонім** (βιβλίον ‘книжка’), **криптонім** (κρυπτός ‘потайний, секретний’), **стратонім** (stratum ‘настил, шар’), **урбанонім** (urbanus ‘міський’).

Аналогічно і при запозиченнях з давньогрецької та латинської мови іменників та прикметників 3-ї відміни в нові мови та при творенні наукових термінів використовується основа слова, яка визначається за род. відмінком однини, тому такі лексеми у словниках фіксуються у двох формах – наз. і род. відмінках однини: ἡγεμών, ἡγεμόνος ‘гегемон’; ἄρχων, ἄρχοντος ‘архонт’; γάλα, γάλακτος пор. галактика; orator, oratoris ‘оратор’; regio, regionis англ. ‘region’, укр. ‘регіон’; natio, nationis англ. ‘nation’, але укр. ‘нація’; agens, agentis ‘агент’. Зберігається відповідна основа і в ономастичних термінах: **прагматонім** (πράγμα, πράγματος ‘справа, справа, заняття, подія, річ’), **ктематонім** (κτηῖμα, κτήματος ‘набуте, багатство, цінність’), **понтонім** (pons, pontis ‘міст’).

Не повністю дотримані принципи творення

похідних від слова ὕδωρ, ὕδατος ‘вода’. У похідних і складних словах уже у грецькій мові використовувався варіант ὕδρ(ο)-: ὕδροφόρος ‘водоносець’ (але в ботаничній номенклатурі маємо і лексеми з основою ὕδατ-: *гідатофіти*).

На відміну від української та інших слов’янських мов давньогрецька розрізняла довгі і короткі голосні звуки, що відповідно позначалися різними буквами: θεός – πατήρ, βίος – ὄνομα, τόπος – σῶμα, πόλις – πολῦς. Неможливість передати цю особливість українською мовою іноді призводить до нечіткості у визначенні терміна, напр., у Словнику Б.-Т. *комонім* – вид ойконіма, власна назва будь-якого сільського поселення, від гр. κόμη ‘село’ [Словник Б.-Т. 2012, с. 104]. Але елемент *ком-* маємо і у давньогрецькому κόμη ‘волосся, кучері’.

Ще одна особливість давньогрецької мови – сильний придиhi до голосних звуків на початку слова на письмі позначався відповідним знаком, вимовлявся як українське [г] чи латинське [h]. Таке передавання цього знака зберігається і в ономастичних термінах: західноєвропейське *hydronym*, *hodonum*, українське *гідронім*, *годонім* (ὕδωρ (ὕδρο-) ‘вода’, ὁδός ‘шлях, дорога, вулиця’). І тільки західноєвропейське *hagionum* (ἅγιος ‘святий’) Словник Б.-Т. подає як *агіонім* [Словник Б.-Т. 2012, с. 33].

Ономастичні терміни, які називають основні макрокласи онімів [за Вербичем 2008, с. 54], чітко побудовані за моделлю: основа грецького слова, яке визначає клас (вид) назви + онім:

Антропоніми: ἄνθρωπος – людина...

Топоніми: τόπος – 1) місце, 2) місцевість, 3) простір...

Зооніми: ζῷον – 1) жива істота, 2) тварина...

Теоніми: θεός – бог

Ергоніми: ἔργον – 1) справа, праця, робота, 2) дія...

Міфоніми: μῦθος – 1) мова, слово, 2) розмова... 10) міф...

Космоніми: κόσμος – 1) порядок... 6) світ, 7) небо...

Хрононіми: χρόνος – час

Хремадоніми: χρήμα, χρήματος – 1) річ, предмет або справа

І тільки термін *поетонім*, який визначається як окремих макроклас онімів: «поетоніми – різноманітні власні назви в художніх творах» [Вербич 2008, с. 54], або як «підвид хремадоніма, будь-яка власна назва в художньому творі» [Словник Б.-Т. 2012, с. 150] з незрозумілих причин включає основу грецького слова ποιητής ‘поет’, і таким чином мав би трактуватися як ‘власна назва поета’. Словники ж виводять цей термін від грецького ποιητική ‘мистецтво творення, поетичне мистецтво, поезія’, але в такому випадку «за законами словотворення від основи ποιητικ-ή (пор. також ποιητικ-ος ‘той, що творить, творчий’) дериват мусить мати структуру поетиконім» [Німчук 2012, с. 11].

П’ять термінів (*антропонім*, *топонім*, *зоонім*, *теонім*, *ергонім*), що визначають макрокласи онімів, фіксуються у Списку ICOS як ключові ономастичні терміни. Термін *chrematonim* у Списку

подається як такий, що може використовуватися в тому ж сенсі, що й *ergonim*, який визначається як 'назва продукту або бренду'. Термінові *хремато-нім* у Списках ICOS відповідають: *product name*, *Produktname*, *nazwa [własna] produktu*.

Терміни *міфонім*, *космонім* і *хрононім* не входять до Списку ключових ономастичних термінів, а термінологія літературної ономастики буде подана пізніше [List of Key Onomastic Terms].

Кожен клас онімів має свою галузеву класифікацію, що відбивається на творенні і визначенні відповідних термінів. У Словнику Б.-Т. це види і підвиди. У Списках ICOS та у Проекті таких термінів, утворених за моделлю 'грецька основа визначального слова + онім', небагато. І майже в усіх випадках зміст терміна відповідає значенню його компонентів, проте є винятки, і саме на них акцентуємо свою увагу.

До виду *антропонімів* у названих вище словниках віднесено *патронім* (πατήρ, πατήρ 'батько'), *метронім* / *матронім* (μήτηρ / μάτηρ, μητήρ / ματήρ 'мати') і характерні для української ономастики *андронім* (ἀνήρ, ἀνδρός 'чоловік, муж') і *гінеконім* (γυνή, γυναικός 'жінка, дружина'). Списки ICOS фіксують тільки *патронім* і *метронім*. Перші два терміни пояснюються як «особова назва сина за іменем батька і, відповідно, матері», два інші як «назва дружини за іменем чоловіка» та «назва чоловіка за іменем дружини» (це у Проекті і подібно у Словнику Б.-Т.). П. Чучка такі іменування називає родичівськими прізвиськами і нараховує «у сучасних українських говорах Закарпаття щонайменше дев'ять різних розрядів», тобто додає до названих ще прізвиська за назвою діда, баби, сина, зятя, брата [Чучка 1969, с. 200]. Враховуючи, що основна модель «творення назвознавичих термінів: назва об'єкта науки + онім» [Німчук 2021, с. 12], ці терміни не зовсім відповідають своєму визначенню, бо, згідно з цим, *патронім* – це власна назва батька (а не сина чи дочки за батьком) і т.д. Для іменування особи за назвою батька можна використовувати термін *патронімік* (від давньогрецького πατρωνυμικός 'утворений від імені батька' або πατρωνυμικόν 'ім'я по батькові'). Саме такий термін для синівських іменувань переважно використовують польські та німецькі ономасти [Abuzarowa 2016; Heintze 1914; Kunze 2004; Rospond 1967; Skulina 1974; Wolnicz 1993], термін *патронімік* знаходимо у М. Худаши [Худаши 1977, с. 115]. А постійно уживані раніше в працях українських ономастів терміни *патронімічні назви* чи *патронімічні суфікси* можна розглядати як похідні від *патронімік* (а не від *патронім*). На жаль, не знаємо, хто вперше використав термін *патронім* у значенні «назва за іменуванням батька» і з ним, як і з *метронімами* та *андронімами* мусимо змиритися, але при творенні нових термінів таких непорозумінь варто уникати.

Крім антропонімів, велику кількість видових та підвидових понять містять макрокласи топонімів і хрематонімів. В ономастичній літературі для таких понять часто використовуються терміни, утворені за моделлю «грецька або, рідше, латинська основа

+ онім». Багато термінів, які стосуються топонімії, має давні традиції використання і не викликає сумнівів щодо правильного (у плані логіки і граматики) поєднання початкової основи з компонентом -онім: *ойконім*, *гідронім*, *оронім*, *хоронім*, *годонім*, *несонім*. Усі названі терміни включені у Список ICOS; усі вони, за винятком терміна *несонім*, входять у Словник Б.-Т. Крім цього, Словник Б.-Т. містить значну кількість топонімних та хрематонімних термінів з компонентом -онім для визначення рідкоживаних понять чи явищ. У першій частині терміна, яка вказує на об'єкт назви, використовуються як давньогрецькі так і латинські основи, і переважно вони правильно поєднуються з компонентом -онім: *гляціонім* (лат. (у Словнику Б.-Т. помилково гр.) *glacies* 'лід'), *домонім* (δῶμος 'дім, житло'), *дромонім* (δρόμος 'біг'), *дримонім* (δρυμός 'дубовий гай, діброва'), *еклезіонім* (ἐκκλησία 'народні збори, місце для зборів; церква'); ἄνεμος 'подув, вітер'), *некрононім* (νεκρών, νεκρόνος 'цвинтар'), *понтонім* (πόντος, *pontis* 'міст'), *пелазгонім* (πέλαγος 'море'), *спелеонім* (σπήλαιον 'печера'), *стратонім* (stratum 'настил, шар'); *анемонім* (ἄνεμος 'подув, вітер'), *гемеронім* (ἡμέρα 'день'), *ікононім* (εἰκών, εἰκόνας 'зображення, образ'), *ктематонім* (κτημα, κτήματος 'набуте, багатство, цінність'), *прагматонім* (πράγμα, πράγματός 'справа, заняття, подія'), *фалеронім* (φάλαρον 'металева прикраса') та ін. З одного боку, наука підтримує однослівні і однозначні терміни, а з іншого, для таких «розрядів власних назв, які можуть охоплювати кілька або з десяток одиниць, не доцільно придумувати терміни із ряду -онім, бо читачі не зрозуміють відповідних досліджень без глосаріїв або словників класичних та інших іноземних мов» [Німчук 2012, с. 13]. Серед багатьох термінів, не апробованих часом, рідкоживаних, а можливо, просто створених для словника, не завжди дотримано правильного і традиційного поєднання компонентів, що не сприяє уніфікації та гармонізації системи, на необхідності яких неодноразово наголошують ономасти.

Невдалими вважаємо подані у Словнику Б.-Т. терміни *агроонім*, *наутонім*, *полісонім*, утворені на базі давньогрецької мови. Перший із них мав би бути *агронім* (ἀγρός 'поле'), пор. *потамонім* (ποταμός 'ріка'). Термін *наутонім* у Словнику Б.-Т. виводиться від гр. ναυτικόν 'флот' і пояснюється як власна назва корабля. Але, з одного боку, у терміні *наутонім* немає основи *наυτικ-*, з другого, початковий компонент цього терміна *наут-* є основою грецького слова ναύτης – моряк, а не корабель. Виходить, що *наутонім* – це власна назва моряка. Термін *полісонім* утворено не від основи слова (πόλις, πόλεως 'місто'), а від його наз. відмінка, що не є нормою творення термінів на грецькій основі. Крім того, у такому терміні немає потреби, оскільки існує правильно утворений термін для власної назви міста *астіонім* (ἄστυ, ἄστυεως 'місто').

Серед усталених традиційних ономастичних термінів з кінцевим -онім практично немає термінів з початковим компонентом латинського походження. Список ICOS подає лише *deonim* 'загальний

іменник, що походить від власної назви' (тут і далі перекл. авт.). Подібне визначення є і в А. Галковського: *deonim* (пор. синонімічно вживане *eronim*) 'загальна назва утворена внаслідок перенесення і лексикалізації власної назви в загальній мові, яка вказує на клас об'єктів, наприклад, *carpaccio* від прізвища *Carpaccio*, *watt* від прізвища *Watt*' [Gałkowski 2012].

Словник Б.-Т. цей термін пояснює як «онім, що перейшов у клас апелятивів», а наведені приклади (*ампер* (<Ампер), прізвище Бойкот > *бойкот*...) не дають чіткого розуміння, котра з цих назв (загальна чи власна) є *деонімом* [Словник Б.-Т., с. 78].

В. Німчук подає тільки два терміни з латинськими основами і то як паралельні до тих, що мають грецькі основи: *астіонім* або *урбонім* (ἄστυ, ἄστυς і *urbs*, *urbis* 'місто') і *комонім* або *руронім* (κόμη і *rus*, *ruris* 'село'). Учений вважає, що «без потреби не варто утворювати терміни від латинських лексем чи слів інших мов, якщо в грецькій мові є відповідне слово» [Німчук 2012, с. 12].

Словник Б.-Т. містить досить багато термінів, що поєднують латинську основу з грецьким *онім*, при цьому в цих термінах нерідко порушуються норми деривації ономастичних термінів такого типу, або ж їх визначення не точно відповідають значенню латинської основи. Наприклад, не витриманий принцип: латинська основа + онім у термінах: *регіонім*, *акціонім*, *міфоперсонім* (пор. латинські лексеми: *regio*, *regionis* 'напрямок...область', *actio*, *actionis* 'рух, дія', *persona*). Мало би бути: *регіоніонім*, *акціоніонім*, *персоніонім*. Якщо у перших двох випадках пропуск частини основи ще можна оправдати (свого роду спрощення при дублюванні однакових елементів слова, яке не заважає розумінню терміна), то термін *персонім* треба би визначати як «власна назва перса» [див. ще Вербич 2020, с. 184]. Термін *артионім* [Словник Б.-Т. 2012, с. 48] (від латинського *ars*, *artis* 'мистецтво') мав би бути *артионім*, пор. *поніонім* (з лат. *pons*, *pontis* 'міст').

Не відповідає принципам деривації термін *літонім* 'вид топоніма, власна назва природного прибережного об'єкта, зокрема берега, каменя, рифу, затоки' [Словник Б.-Т. 2012, с. 114]. Початковий елемент терміна *літ-* є основою слова *litus*, *litus* 'намазування', а омонімічне з ним у наз. відмінку слово «берег» має основу *літор-* *litus*, *litoris*.

Можливо, не варто вводити в українську ономастичну термінологію термін *інсулонім* (з лат. *insula* 'острів') і відповідно – *пенінсулонім*, якщо є міжнародний *несонім* (гр. νῆσος 'острів').

Особливо багато латинських основ у термінах, що називають тварин (види зоонімів): *ваконім* (*vacca* 'корова'), *капронім* (*capra* 'коза'), *кунікулонім* (*cuniculus* 'крілик'), *овіонім* (*ovis* 'вівця'), *порконім* (*porca* 'свиня'), *феліонім* (*felis* 'кішка'), і лише *тауронім* містить грецьку основу (ταῦρος 'бик'). Щодо принципів поєднання основ визначального слова – усе в основному правильно, але чи є потреба в усіх цих термінах? Як і для багатьох термінів з грецькими основами, так і для значної частини термінів з латинськими основами (*гляціонім*, *спеконім*, *стратонім*, *робуронім*) можна навести лише небагато при-

кладів.

Тут ще раз хочеться нагадати про один із принципів формування національних ономастичних терміносистем, про які йшлося ще в далекому 1959 р. на ономастичній конференції в Кракові і про які нагадує С. Вербич – «...доцільність. Відповідно до цього принципу, ономастична термінологія не повинна бути перевантажена спеціальними термінолексемами для кожного виду об'єктів» [Вербич 2020, с. 181].

У групі утворених на базі латинізованих назв планет так званих «космотопонімів» не завжди послідовно дотримано принципів деривації термінів з компонентом -онім. В одних випадках використано форму наз. відмінка, в інших – основу слова:

Венусонім (*Venus*, *Veneris*), *Марсонім* (*Mars*, *Martis*), *Меркуріонім* (*Mercurius*, *Mercurii*), *Нептунонім* (*Neptunus*, *Neptuni*), *Плутононім* (*Pluto*, *Plutonis*), *Сатурнонім* (*Saturnus*, *Saturni*), *Уранонім* (гр. божество Οὐρανός < οὐρανός 'небо'), *Юпітеронім* (*Iuppiter*, *Iovis*).

У розгалуженій системі ономастичних термінів із компонентом-онімом нерідко трапляються різні терміни для визначення того самого поняття або неоднакове тлумачення одного терміна в різних словниках.

Різні терміни – одне поняття:

Астіонім – *полісонім* 'вид ойконіма, власна назва міста'. Правильно утворений термін *астіонім* (гр. ἄστυ, εως 'місто') має трохи невідповідне етимологічне пояснення – від гр. *asteios*, *astikós* 'міський, столичний' + онім [Словник Б.-Т. 2012, с. 52] і виключає, на нашу думку, неправильно утворений термін *полісонім*.

Дигнітонім – *гоноронім* 'вид антропоніма, власна додаткова назва, яка давалася людям, у минулому майже виключно князям, а пізніше державним, партійним діячам, щоб підкреслити їх справжні чи надумані заслуги' [Словник Б.-Т. 2012, с. 80]. Обидва терміни мають основи латинських лексем з подібним значенням: *dignitas*, *dignitatis* 'гідність, пошана, повага'; *honor*, *honoris* 'пошана, повага...'

Міфоперсонім – *міфоантропонім* 'власна назва людської істоти в міфах...' [Словник Б.-Т. 2012, с. 123]. Перший термін вважаємо недоцільним, тим більше, що не дотримані принципи деривації.

Лімнонім – *стагнонім* 'власна назва будь-якого непротічного водного об'єкта: озера, болота, ставу, напр.: оз. *Світязь*, оз. *Синевир*, оз. *Люцимир* і ін.' [Словник Б.-Т. 2012, с. 112]. Визначальне слово обох термінів має тотожне значення (гр. λίμνη 'стояча вода, болото; озеро, став...'; лат. *stagnum* 'стояча вода, болото, озеро'). Доцільніше, очевидно, зберегти термін з початковою грецькою основою.

Не зовсім зрозуміла різниця між термінами *топонім* 'вид оніма, власна назва природного або створеного людиною об'єкта на Землі', *геонім* 'вид космотопоніма (див.), власна назва будь-якого природно-фізичного (переважно крупного) об'єкта на Землі', *терронім* 'вид топоніма, назва будь-якого природного географічного об'єкта на планеті Земля, див. ще *геонім*' [Словник Б.-Т. 2012].

Один термін – різне тлумачення:

Алонім (гр. ἄλλος ‘інший’). У Списку ICOS термін *allonum* пояснюється як варіант імені, що походить від того самого етимологічного кореня, напр. Джо від Джозеф [List of Key Onomastic Terms]. Подібно визначає цей термін і А. Галковський: *allonum* ‘варіант назви, що виводиться з однієї і тієї ж етимологічної основи (Маня і Мася від імені Марія)’ [Gałkowski 2012]. Трохи інакше тлумачить термін *алонім* Словник Б.-Т.: ‘варіант назви особи чи будь-якого об’єкта з тотожним значенням, напр.: ім’я: *Юрій – Георгій*, р. *Дніпро – р. Славута*, м. *Дніпропетровськ – м. Січеслав*’ [Словник Б.-Т. 2012, с. 36].

Генонім (гр. γένος, γένεος ‘походження, рід, сім’я; біол. розряд, клас, вид...’). А. Білецький використовує цей термін у значенні «загальна назва» [Білецький 1972, с. 168], у Словнику Б.-Т. знаходимо, що *генонім* ‘власна назва роду, покоління та їх підрозділів’ [Словник Б.-Т. 2012, с. 68].

Гіпонім. У мовознавчій термінології *гіпонім* (від гр. ὑπό ‘префікс на означення зниження, нестачі’ і ὄνομα ‘ім’я, назва’) – видове слово за гіпонімічними відношень між словами [Голянич, Стефурак, Бабій 2011, с. 46]. У Словнику Б.-Т. *гіпонім* (від гр. ἵππος ‘кінь»; англ. hippopot) – вид зооніма (див.), кличка коня... [Словник Б.-Т. 2012, с. 73]. В. Німчук пропонує ономастичний термін «...писати як *гіптонім* (гр. ἵπλος ‘кінь’), щоб відрізнити зазначену лексему від слів із префіксом *гіпо-* < гр. ὑπό – ‘під’...» [Німчук 2012, с. 12]. Учений також звертає увагу на термін *кінонім* ‘кличка собаки’ (гр. κύων, κύωνος ‘собака’, оскільки цей термін «у першій частині збігається з назвою мистецтва *кіно*...» [Німчук 2012, с. 12].

Уже раніше відзначалося, що в біології і зоології терміни з компонентом -онім не мають стосунку до власних назв.

Та чи не найбільше суперечностей і різнотлумачень має термін *епонім*. У Списку ICOS *eponym* ‘найменування особи або групи осіб, яке створює базу для іменування іншої особи, групи, місцевості: антропонім Вашингтон – топонім Вашингтон’ [List of Key Onomastic Terms]. А. Галковський у польському варіанті Списку ICOS (переклад і опрацювання Artur Gałkowski, Urszula Bijak 2018) подає відповідний переклад з англійської: *epoim* ‘власна назва людини чи групи людей,

місця, об’єктів, яка є основою для іншої особової назви, топоніма, назви речей, явищ тощо, наприклад, особисте ім’я Вашингтон є основою топоніма Вашингтон’ [Polish Equivalents of ICOS Key Onomastic Terms].

Натомість у його словнику пояснення зовсім інакше: *epoim* ‘загальна назва, утворена як перенесення власної назви в загальну мову або утворена на основі власного імені як його дериват, наприклад Казанова, кальвінізм’ [Gałkowski 2012].

Словник Б.-Т. подає пояснення терміна *епонім*, тотожне зі Списком ICOS [Словник Б.-Т. 2012, с. 85], а авторки дослідження термінів-епонімів в науковому тексті А. Нечипоренко і Н. Мурашова аналізують *епоніми* як «шар відіменних термінів. Епонім – назва явища, поняття, структури або методу за іменем людини, яка вперше його виявила чи описала» і називають 4 різновиди цих відіменних термінів [Нечипоренко, Мурашова 2018, с. 32–33]. Очевидно, на таке неоднозначне трактування терміна вплинуло неоднозначне визначення грецької лексеми ἐπώνυμος: 1) той, що дає чомусь своє ім’я, 2) той, іменем якого щось назване.

Таке використання однакових чи подібних термінів не сприяє уніфікації та гармонізації ономастичної системи.

Висновки. Аналіз українських ономастичних термінів на базі давньогрецької і латинської мов з другим компонентом -онім показує, що:

1. Українська ономастична терміносистема потребує дальшого детального опрацювання й удосконалення. Якщо усталені традиційні інтернаціональні терміни (*патронім* і под.) ми вимушені сприймати в такому значенні, як вони закріплені в різних мовах, то при творенні нових термінів варто дотримуватись основної моделі деривації: назва об’єкта чи явища дослідження (бажано на основі давньогрецької мови з правильним використанням основи слова) + компонент -онім. Таким чином зберігатиметься логіка визначення конкретного поняття.

2. При використанні і особливо творенні нових ономастичних термінів не забувати про основні принципи формування національної терміносистеми: інтернаціональність (використання термінів з давньогрецькими основами і компонентом -онім) та доцільність (не перевантажувати текст спеціальними термінолексемами для тих власних назв, які охоплюють невелику кількість одиниць.

Література

- Білецький А.А. Лексикология и теория языкознания (ономастика). Киев: Изд-во Киев. ун-та, 1972. 209 с.
- Бучко Д. Проблемні питання української ономастичної термінології. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці, 2007. Вип. 356–359: *Слов’янська філологія*. С. 255–260.
- Вербич С. Сучасна українська онімна лексика: функціональний аспект. *Вісн. НАН України*. 2008. № 5. С. 54–60.
- Вербич С. Українська ономастична термінологія: проблеми нормалізації та кодифікації. *У пошуках гармонії мови*. До 80-ліття від дня народження члена-кореспондента Національної академії наук України, доктора філологічних наук, професора Ніни Федорівни Клименко. Упоряд. Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Ю.В. Романюк, А.О. Савенко. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020. С. 180–187.
- Гарвалик М. К вопросу о современной ономастической терминологии. *Вопросы ономастики*. 2007. № 4. С. 5–13.

6. Голянич М.І., Стефурак Р.І., Бабій І.О. Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія. Івано-Франківськ: Сімик, 2011. 272 с.
7. Дочу А.Р. Орнітоніми іншомовного походження в англійській мові, або продовження семасіологічних традицій А. П. Непокупного. *Мовознавство*. 2012. № 2. С. 36–40.
8. Древнегреческо-русский словарь. В 2-х томах. Составил И.Х. Дворецкий. Под редакцией чл.-корр. АН СССР проф. С.И. Соболевского. С приложением грамматики, составленной С.И. Соболевским. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958.
9. Дудник О.М. Термінорозмежування понять номен – онім. Науковий номен та загальноживаний художній. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2014. Вип. 50. С. 52–55.
10. Казимиrowa І.А. Ономастична терміносистема А.О. Білецького в сучасній термінографії. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія*. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2011. С. 406–411.
11. Казимиrowa І.А. Ономастична термінологія української мови в аспекті проблеми гармонізації. *Мова і культура*. 2013. Вип. 16. Т. 2. С. 186–193.
12. Калько В.В. Асоціативно-термінальна мотивація українських назв риб. *Мовознавчий вісник*. 2015. № 20. С. 44–51.
13. Карпенко О.Ю., Тхор Н.М., Попік І.П. Проблеми сучасної ономастичної термінології. *Слов'янський збірник*. 2014. Вип. 18. С. 28–34.
14. Кирилюк О. Особливості функціонування ономастичних термінів з компонентом «онім». *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. Вип. 67. С. 280–285.
15. Ковалик І.І. До упорядкування системи українських ономастичних термінів. *Повідомлення української ономастичної комісії*. Київ: Наукова думка, 1976. Вип. 14. С. 20–27.
16. Колосова Г.А. Амбівалентність тлумачення терміну «фіктонім» в ономастичних дослідженнях. *Modern science: problems and innovations. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference*. SSPG Publish. Stockholm, Sweden. 2020. P. 340–344.
17. Лазер-Паньків О.В. Особливості давньогрецьких фразеологізмів із компонентом-дендронімом. *Studia linguistica*. 2018. Vol. 13. С. 152–172.
18. Латинско-русский словарь. И.Х. Дворецкий. 2-е изд. Москва: Русский язык, 1976. 1096 с.
19. Нечипоренко А.Ф., Мурашова Н.В. Терміни-епоніми в науковому тексті. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. Warsaw, 3(7). 2018. Vol. 3. С. 32–35.
20. Німчук В.В. Зміни й доповнення в списку ономастичних термінів. *Повідомлення Української ономастичної комісії*. Київ: Наукова думка, 1968. Випуск 7. С. 60 – 64.
21. Німчук В.В. Українська ономастична комісія: сьогодні і перспективи. *Повідомлення Української ономастичної комісії*. Нова серія. Відп. ред. В.В. Німчук. Київ, 2012. Вип. 1 (16). С. 6–33.
22. Німчук В.В. Українська ономастична термінологія (проект). *Повідомлення Української ономастичної комісії*. Київ: Наукова думка, 1966. Вип. 1. С. 24–43.
23. Петріца Н.М. Українська та чеська ономастична термінологія. *Studia Slavistica*. Випуск 16. Ужгород, 2016. С. 111–118.
24. Редька Я.П. Інтернаціональний словник ономастичної термінології (короткий огляд стану справ і пропозиції від України). *Студії з ономастики та етимології*. Відп. ред. О.П. Карпенко. Київ, 2006. С. 124–129.
25. Словник української ономастичної термінології. Уклад.: Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. Харків: Ранок-НТ, 2012. 256 с.
26. Торчинський М. Словник української ономастичної термінології (засади, структура, коментарі). *Українське мовознавство: міжвідом. наук. зб.* Вип. 38. Київ, 2008. С. 243–247.
27. Фаріон І. Джерела та основи творення ономастичної термінології. *Проблеми науково-технічної термінології: Тези доп. II Міжнар. наук. конф. (21–24 вересня 1993 р.)*. Львів, 1993. С. 164–166.
28. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. Київ: Наукова думка, 1977. 236 с.
29. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук. Київ, 1969. 672 с.
30. Шестакова С. Мотивація сучасних фітонімів. *Українська мова*. 2010. № 2. С. 44–49.
31. Abuzarowa M. Явище синонімії в українській ономастичній термінології. *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie*, 5/2016, С. 35–44.
32. Gałkowski A. Aktualizowana lista podstawowych haseł terminologii onomastycznej w języku polskim. 2012. URL: <https://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/terminologia-polska> (дата звернення: 13.05.2021).
33. Heintze A. Die deutschen Familiennamen. Halle, 1914. 266 s.
34. Kunze K. dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet. 5. Aufl. München, 2004.
35. List of Key Onomastic Terms. URL: <https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2019/05/ICOS-Terms-en.pdf> (дата звернення: 13.05.2021).

36. Polish Equivalents of ICOS Key Onomastic Terms. URL: https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2021/05/Polish_ICOS-Terms-pl.pdf (дата звернення: 13.05.2021).
37. Rospond S. Słownik nazwisk śląskich. Cz. I.: A-F. Wrocław etc., 1967. 265 s.
38. Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe. Cz. II. Wrocław etc., 1974. 239 s.
39. Wołnicz-Pawłowska E. Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim XVI–XIX wieku. Warszawa, 1993. 340 s.

References

1. Beleckiy A.A. (1972) Leksikologiya i teoriya yazykoznaniiya (onomastika) [Lexicology and Theory of Linguistics (Onomastics)]. Kiev: Izd-vo Kiev. un-ta. 209 s. [in Russian].
2. Buchko D. (2007) Problemni pytannia ukrainskoi onomastychnoi terminolohii [Problematic Issues of Ukrainian Onomastic Terminology]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*. Chernivtsi. Vyp. 356–359: *Slovianska filolohiia*. S. 255–260 [in Ukrainian].
3. Verbych S. (2008) Suchasna ukrainska onimna leksyka: funktsionalnyi aspekt [Modern Ukrainian Onymic Vocabulary: Functional Aspect]. *Visn. NAN Ukrainy*. № 5. S. 54–60 [in Ukrainian].
4. Verbych S. (2020) Ukrainska onomastychna terminolohiia: problemy normalizatsii ta kodyfikatsii [Ukrainian Onomastic Terminology: Problems of Normalization and Codification]. *U poshukakh harmonii movy*. Do 80-littia vid dnia narodzhennia chlena-korespondenta Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, doktora filolohichnykh nauk, profesora Niny Fedorivny Klymenko. Uporiad. Ye.A. Karpilovska, L.P. Kysliuk, Yu.V. Romaniuk, A.O. Savenko. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho. S. 180–187 [in Ukrainian].
5. Garvalik M. (2007) K voprosu o sovremennoy onomasticheskoy terminologii. Voprosy onomastiki [On the Issue of Modern Onomastic Terminology]. № 4. S. 5–13 [in Russian].
6. Holianych M.I., Stefurak R.I., Babii I.O. (2011) Slovyk linhvistychnykh terminiv: leksykolohiia, frazeolohiia, leksykohrafiia [Dictionary of Linguistic Terms: Lexicology, Phraseology, Lexicography]. Ivano-Frankivsk: Simyk. 272 s. [in Ukrainian].
7. Dochu A.P. (2012) Ornitonimy inshomovnoho pokhodzhennia v anhliiskii movi, abo prodovzhennia semasiolohichnykh tradytsii A.P. Nepokupnoho [Ornithonyms of Foreign Origin in English, or a Continuation of the Semasiological Traditions of A.P. Nepokupnyi]. *Movoznavstvo*. № 2. S. 36–40 [in Ukrainian].
8. Drevnegrechesko-russkiy slovar [Ancient Greek-Russian Dictionary]. V2-kh tomakh. Sostavil I.Kh. Dvoreckiy. Pod redakciyei chl.-korr. AN SSSR prof. S.I. Sobolevskogo. S prilozheniem grammatiki, sostavlennoy S.I. Sobolevskim. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannykh i nacionalnykh slovarey, 1958 [in Russian].
9. Dudnyk O.M. (2014) Terminorozmezhuvannia poniat nomen – onim. Naukovyi nomen ta zahalnovzhyvanyi khudozhnii [Distinguishing the Concepts of Nomen – Onym. Scientific Nomen and Commonly Used Artistic]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Serii: Filolohichna.. Vyp. 50. S. 52–55 [in Ukrainian].
10. Kazymyrova I.A. (2011) Onomastychna terminosistema A.O. Biletskoho v suchasni terminohrafi [Onomastic Terminology of A.O. Biletskyi in Modern Terminography]. *Ukrainska leksykohrafiia v zahalnoslovianskomu konteksti: teoriia, praktyka, typolohiia*. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho. S. 406–411 [in Ukrainian].
11. Kazymyrova I.A. (2013) Onomastychna terminolohiia ukrainskoi movy v aspekti problemy harmonizatsii [Onomastic Terminology of the Ukrainian Language in the Aspect of the problem of Harmonization]. *Mova i kultura*. Vyp. 16. T. 2. S. 186–193 [in Ukrainian].
12. Kalko V.V. (2015) Asotsiatyvno-terminalna motyvatsiia ukrainskykh nazv ryb [Associative-Terminal Motivation of Ukrainian Fish Names]. *Movoznavchyi visnyk*. № 20. S. 44–51 [in Ukrainian].
13. Karpenko O.Yu., Tkhor N.M., Popik I.P. (2014) Problemy suchasnoi onomastychnoi terminolohii [Problems of Modern Onomastic Terminology]. *Slovianskyi zbirnyk*. Vyp. 18. S. 28–34 [in Ukrainian].
14. Kyryliuk O. (2006) Osoblyvosti funktsionuvannia onomastychnykh terminiv z komponentom «onim» [Features of Functioning of Onomastic Terms with a Component “Onym”]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka,. Vyp. 67. S. 280–285 [in Ukrainian].
15. Kovalyk I.I. (1976) Do uporiadkuvannia systemy ukrainskykh onomastychnykh terminiv [About Ordering of Ukrainian System of Onomastic Terms]. *Povidomlennia ukrainskoi onomastychnoi komisii*. Kyiv: Naukova dumka. Vyp. 14. S. 20–27 [in Ukrainian].
16. Kolosova H.A. (2020) Ambivalentnist tлумachennia terminu «fiktonim» v onomastychnykh doslidzhenniakh [Ambivalence of Interpretation of the Term “fictonym” in Onomastic Research]. *Modern science: problems and innovations*. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference. SSPG Publish. Stockholm, Sweden. S. 340–344 [in Ukrainian].
17. Lazer-Pankiv O.V. (2018) Osoblyvosti davnohretsnykh frazeolohizmiv iz komponentom-dendronimom [Peculiarities of Ancient Greek Phraseology with a Dendronym Component]. *Studia linguistica*. Vol. 13. S. 152–172 [in Ukrainian].
18. Latinsko-russkiy slovar (1976) [Latin-Russian dictionary]. I.Kh. Dvoreckiy. 2-e izd. Moskva: Russkiy yazyk. 1096 s. [in Russian].
19. Nechyporenko A.F., Murashova N.V. (2018) Terminy-eponimy v naukovomu teksti [Eponym Terms in a

Scientific Text]. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. Warsaw, 3(7). Vol. 3. S. 32–35 [in Ukrainian].

20. Nimchuk V.V. (1968). Zminy y dopovnennia v spysku onomastychnykh terminiv [Changes and Additions to the List of Onomastic Terms]. *Povidomlennia Ukrainiskoi onomastychnoi komisii*. K.: Naukova dumka, Vypusk 7. S. 60–64 [in Ukrainian].

21. Nimchuk V.V. (2012) Ukrainiska onomastychna komisiia: sohodennia i perspektyvy [Ukrainian Onomastic Commission: Present and Prospects]. *Povidomlennia Ukrainiskoi onomastychnoi komisii*. Nova serii. Vidp. red. V.V. Nimchuk. Kyiv, Vyp. 1 (16). S. 6–33 [in Ukrainian].

22. Nimchuk V.V. (1966) Ukrainiska onomastychna terminolohiia (proekt). [Ukrainian onomastic terminology (project)] *Povidomlennia Ukrainiskoi onomastychnoi komisii*. Kyiv: Naukova Dumka. Vyp. 1. S. 24–4. [in Ukrainian].

23. Petritsa N.M. (2016) Ukrainiska ta cheska onomastychna terminolohiia [Ukrainian and Czech onomastic terminology]. *Studia Slovakistica*. Vypusk 16. Uzhhorod. S. 111–118 [in Ukrainian].

24. Redkva Ya.P. (2006) Internatsionalnyi slovnyk onomastychnoi terminolohii (korotkyi ohliad stanu sprav i propozyzii vid Ukrainy) [International Dictionary of Onomastic Terminology]. *Studii z onomastyky ta etymolohii*. Vidp. red. O.P. Karpenko. Kyiv. S. 124–129 [in Ukrainian].

25. Slovnyk ukrainiskoi onomastychnoi terminolohii [Dictionary of Ukrainian Onomastic Terminology]. Uklad.: Buchko D.H., Tkachova N.V. Kharkiv: Ranok-NT, 2012. 256 s. [in Ukrainian].

26. Torchynskiy M. (2008) Slovnyk ukrainiskoi onomastychnoi terminolohii (zasady, struktura, komentari) [Dictionary of Ukrainian onomastic terminology (Principles, Structure, Comments)]. *Ukrainske movoznavstvo: mizhvidom. nauk. zb. Vyp. 38*. Kyiv. S. 243–247 [in Ukrainian].

27. Farion I. (1993) Dzherela ta osnovy tvorennia onomastychnoi terminolohii [Sources and Bases of Creation of Onomastic Terminology]. *Problemy nauково-tekhnicnoi terminolohii: Tezy dop. II Mizhnar. nauk. konf. (21–24 veresnia 1993 r.)*. Lviv. S. 164–166 [in Ukrainian].

28. Khudash M.L. (1977) Z istorii ukrainiskoi antroponimii [About the History of Ukrainian Anthroponymy]. Kyiv: Naukova dumka. 236 s. [in Ukrainian].

29. Chuchka P.P. (1969) Antroponimiia Zakarpattia [Anthroponymy of Transcarpathia]. Doctoral thesis. Kyiv. 672 s. [in Ukrainian].

30. Shestakova S. (2010) Motyvatsiia suchasnykh fitonimiv [Motivation of Modern Phytonyms]. *Ukrainska mova*. № 2. S. 44–49 [in Ukrainian].

31. Abuzarowa M. (2016) Yavysheche sinonimii v ukrainiskii onomastychnii terminolohii [The Phenomenon of Synonymy in Ukrainian Onomastic Terminology]. *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie*. 5. C. 35–44 [in Ukrainian].

32. Gałkowski A. (2012) Aktualizowana lista podstawowych hasel terminologii onomastycznej w języku polskim. URL: <https://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/terminologia-polska> (date of request: 13.05.2021) [in Polish].

33. Heintze A. (1914) Die deutschen Familiennamen. Halle. 266 s. [in German].

34. Kunze K. (2004) dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet. 5. Aufl. München [in German].

35. List of Key Onomastic Terms. URL: <https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2019/05/ICOS-Terms-en.pdf> (date of request: 13.05.2021) [in English].

36. Polish Equivalents of ICOS Key Onomastic Terms. URL: https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2021/05/Polish_ICOS-Terms-pl.pdf (date of request 13.05.2021) [in Polish].

37. Rospond S. (1967) Słownik nazwisk śląskich. Cz. I.: A-F. Wrocław etc. 265 s. [in Polish].

38. Skulina T. (1974) Staroruskie imiennictwo osobowe. Cz. II. Wrocław etc. 239 s. [in Polish].

39. Wołnicz-Pawłowska E. (1993) Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim XVI–XIX wieku. Warszawa. 340 s. [in Polish].

ANCIENT GREEK AND LATIN STEMS IN UKRAINIAN ONOMASTIC TERMINOLOGY

Abstract. Terminological systems of most science fields are deeply rooted in Ancient Greek and Latin languages, which calls for increased attention to be paid to the word-formation rules of the two languages when generating new special terms in any academic discipline, including Onomastics. The goal of this paper is to analyze a subset of endocentric compound terms in onomastics where the head of the word (common generating component) is -onym and the modifiers are Ancient Greek or Latin stems. Such compound terms ensure one of the most desirable properties of any national terminological system – internationality. When creating new terms of this kind, it is important to take into account grammar rules of the ancient languages such as an ability to determine the word stem correctly.

The paper analyzes origins of the word “onym” and discusses the usage of the stem-onym in Ancient Greek compound words and in both linguistic terms and other words.

All Ukrainian onomastic terms for macroclasses of onyms, except the term “poetonym”, are constructed correctly using the following model: Greek base of the modifying word + component -onym. However, Ukrainian onomastic terminology is unnecessarily inflated, having separate terms for barely used concepts. Such variability conflicts with another principle of building up national terminology systems, namely expedience or practicality. This principal requires that a terminological system should not be overloaded with special terms for any conceivable category of objects.

Our analysis of Ukrainian onomastic terms demonstrates that most of them are created in accordance with the derivation principles both in terms of using the proper stems of Greek or Latin lexemes and in terms of the logic of how the modifier

stem relates to the head -onym. We identify and analyze terms that do not correspond to these principles breaking the harmony of the system. We also distinguish cases when multiple terms are used to describe a single concept or when a single term has multiple meanings.

We demonstrate that Ukrainian onomastic terminology needs further improvement, in particular, correct usage of elements of Ancient Greek and Latin languages when constructing new terms.

Keywords: Onomastic terminology, Ancient Greek language, Latin language, onym, word derivation.

© Бучко Г., Вирста Н., 2021 р.

Ганна Бучко – кандидат філологічних наук, Тернопіль, Україна; hanna.buczko@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0820-1654>

Hanna Buchko – Candidate of Philology, Ternopil, Ukraine; hanna.buczko@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0820-1654>

Наталія Вирста – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології та методики навчання німецької мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна; vyrsta@tnpu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9707-3406>

Natalia Vyrsta – Candidate of Philology, Associate Professor of the German Language Department, Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine; vyrsta@tnpu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9707-3406>

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЄСЛІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ПОМІРНОСТІ ДІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 1 (45)

УДК 81'367.625:821.161.2

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).103–109

Вакалюк І. Функціонально-семантичні особливості дієслів із семантикою помірності дії в сучасній українській літературній мові; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. У статті здійснено аналіз дієслів із семантикою помірності дії в сучасній українській літературній мові. Дослідження проведено на основі суцільної вибірки синтаксичних конструкцій із дієслівними грамами помірної інтенсивності дії з творів художньої літератури XIX–XXI століть.

У роботі застосовано новий підхід до вивчення дієслівної кількості та засобів її вираження. Запропоновано модель інтерпретації реалізованих в українській літературній мові квантитативних значень, побудованих на співвідношеннях загального кількісного значення (поняттєвої основи лінгвістичної кількості) і категорії інтервалу; оскільки інтервал є базовим рівнем категорії темпоральності, то кількісна ознака дії має темпоральну основу, а дієслівна квантитативність постає як кількісна характеристика дії. Концепція категорії інтервалу дає змогу проникнути в природу та значення дієслова, зокрема його квантитативного складника.

Виокремлено семантико-граматичну групу дієслів із семантикою помірності дії та обґрунтовано класифікаційні межі цієї категорії. Визначено інваріантну ознаку семантико-граматичної групи дієслів із помірною інтенсивністю дії. Охарактеризовано функціонально-семантичні особливості дієслівних граем із семантикою помірності дії за семантико-граматичними типами. Встановлено та описано підгрупи на позначення помірності ступеня вияву інтенсивності дії.

Здійснено аналіз синтетичних та аналітичних засобів вираження помірної інтенсивності дії. Виявлено особливості та продуктивність використання синтетичних та аналітичних засобів помірності дії. Наведено результати семантичного та структурного аналізу досліджуваних одиниць.

Виявлено, що інтенсивність може бути закладена іманентно у значенні дієслова, а також виражатися за допомогою афіксації та експліцитними маркерами обставинного типу. Важливе місце у формуванні кола значень інтенсивності дії належить також контексту.

Ключові слова: дієслово, інтенсивність дії, помірність дії, інтервал, архісема, семантико-граматичний тип, засіб.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку функційно-категорійної граматики значну увагу вчених привертає складна різноаспектна природа дієслова. В україністиці категорії інтенсивності присвятили свої праці В. Барчук, І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, В. Русанівський, С. Соколова, О. Попенко. Чимало залишається дискусійних питань щодо особливостей типів інтервальних значень дієслова, зокрема помірної інтенсивності дії, у сукупності його семантичних та функційних ознак.

Аналіз досліджень. В українському мовознавстві категорію інтенсивності у взаємозв'язку із суміжними категоріями (градуальністю, експресивністю, оцінкою) вивчали такі науковці: Л. Марчук аналізує префіксацію як словотвірний засіб створення градації [Марчук 2018]; Л. Дідун розглядає фразеологічні одиниці із семантикою інтенсивності [Дідун 2016]; Ю. Ткаченко вивчає дієслівну вербалізацію градуальної семантики [Ткаченко 2016]. Дисертаційне дослідження Д. Ігнатенка присвячене зіставному вивченню фразеологізмів, що позначають інтенсивність дії та стану в різноструктурних мовах: германських (англійська, німецька) та слов'янських (українська, російська) [Ігнатенко 2016]. У зарубіжній лінгвістиці на матеріалі російської мови О. Бондарко трактує інтенсивність як мовну категорію в системі поняття аспектуальності і конкретних виявів семантики способів (родів) ді-

єслівної дії [Бондарко 2001, с. 40–45]. С. Родіонова характеризує інтенсивність як семантичну категорію [Родіонова 2004, с. 159–160].

Мета статті – схарактеризувати семантику дієслів із помірною інтенсивністю дії та з'ясувати засоби її вираження.

Методи та методика дослідження. Для аналізу матеріалу дослідження використовуємо описовий метод, оскільки для всебічного опрацювання функціонально-семантичних особливостей квантитативних дієслівних граем із семантикою помірної інтенсивності дії необхідно здійснити не тільки покроковий аналіз їхньої структури, семантики та формальних варіантів, а й визначити функціонально-співвідносні та диференційні ознаки. Послідовний опис структури досліджуваних одиниць передбачає використання методу структурного аналізу, який можна розглядати як різновид описового. Щоб розв'язати проблему співвідношення граматичного і лексичного значень інтервального префікса, що може вказувати на різні значення, звертаємося до трансформаційного аналізу для того, щоб виявити, як зберігається чи трансформується домінують значення зі зміною форми. Адже часто недостатньо уваги приділяють аналітичним засобам, натомість семантику дієслова розглядають тільки в межах синтетичних форм. Трансформаційний аналіз дає можливість функціонально співвіднести граматичний потенціал обох різновидів граем.

Виклад основного матеріалу. В українській граматиці прийнятним є підхід, згідно з яким дієслівну кількість (і членовану, і нечленовану) трактують через вид, однак уважаємо, що статичне результативне значення доконаного виду безпосереднього впливу на реалізацію дієслівної квантитативності не виявляє. Так, мовні засоби нерідко є її виразниками інтенсивності (*горювати* – *нагорюватися* – достатність дії; *хвилюватися* – *розхвилюватися* – надмірність дії – префікси *на-*, *роз-* служать також для вираження виду дієслова), однак ці категорії не перебувають між собою у відношенні семіологічної залежності.

Видоцентрична теорія слов'янського дієслова не давала змогу проникнути в сутність власне дієслівної семантики, оскільки підкладала під будь-яке дієслівне значення видову основу. У видовому значенні важко ідентифікувати квантитативну семантику, наприклад, у грамеми доконаного виду; тоді як у слов'янському мовознавстві за домінування концепції русистів вид визначали як аспектуальне значення (див.: [Бондарко 1987; Ачилова 2008]). Проте саме аспектуальність як видова лінгвістична категорія отримала у слов'янському мовознавстві чи не найширший спектр інтерпретацій. Це зумовлено тривалим домінуванням російської аспектологічної теорії. Концепцію Ю. Маслова та О. Бондарка прийняли більшість українських мовознавців (О. Ачилова, А. Загнітко, С. Соколова та ін.).

В українському мовознавстві є традиція визначати найнижчий рівень інтенсивності недостатнім [Вихованець 2004, с. 239]. Проте, на думку В. Барчука, «у цих формах характер дії не вказує на її недостатність, навпаки, помірність дії зумовлена саме її достатністю у визначених умовах: *присолити*, *підкосити*, *надсипати*, *надщербити* (префікси *під-*, *над-*, *при-*); при збільшенні інтенсивності дії її мети не буде досягнуто. Об'єктивно цей рівень інтенсивності дії визначаємо як помірний: «*Я послухався, підмалював Йосифові вуха й подався з портретом додому*» (Р. Іваничук) – дія помірна, однак з погляду суб'єкта достатня для реалізації мети» [Барчук 2011].

Особливий інтерес викликає реалізація категорії інтенсивності дії в структурі дієслівної грамеми. Специфіка її репрезентації виявляється в тому, що «кількісна характеристика закладена в семантиці українського дієслова як темпоральна ознака, що виявляє один із аспектів дієслівної квантитативності – нечленовану кількість та представлена як різновид семантики інтервалу» [Барчук 2011, с. 127]. Дієслівна квантитативність є компонентом значення тривання – інваріантної семантики морфологічного класу дієслів; вона має два різновиди: ітеративність та інтенсивність [там само 2011, с. 141–145]. Кількісний компонент дієвості, виражений як інтенсивність дії, має чотири різновиди: недостатню, помірну, достатню та надмірну дії [там само 2011, с. 170]. Отож внутрішню семантику дієслова, тобто кількісне вираженого тривання чи дієвості, характеризуємо як реалізацію семантики інтервалу. З погляду семантики квантитативності дієслова із

семантикою інтенсивності дії мають функціональні різновиди, представлені грамемами недостатності, достатності, помірності та надмірності дії; водночас в основі кожного із типів лежить узагальнене значення ітерації. Ми вважаємо, що саме такий підхід до трактування дієслівної інтенсивності та встановлення її семантичних різновидів є продуктивним у сучасній граматиці.

Помірність дії – це один із різновидів інтенсивності. Помірність виражається меншою за норму, але адекватною щодо потреби реалізації, квантитативністю (кількістю сили дії) у визначених умовах. Тобто при відборі означених дієслів головна увага звертається саме на цей аспект їхнього значення. Форми помірної інтенсивності дієслівної дії репрезентують як синтетичний, так і аналітичний способи вираження грамаічного значення.

Лінгвісти відзначають різноманіття засобів вираження категорії інтенсивності. В українській мові розвинена система засобів вираження інтенсивності дії, до яких належать синтетичні засоби – префікси, аналітичні – конкретизатори з різним рівнем експлікації «сили дії», а також семантико-синтаксична структура речення.

Спеціалізованим синтетичним засобом в українській мові вираження помірної інтенсивності дії у структурі квантитативних дієслів є префікс *по-*. Формант *по-* може виражати «семантику помірної інтенсивності дії» [Барчук, с. 170], «неповного, слабкого вияву дії» [Вихованець 2004, с. 28]; «значення обмеженості дії в часі: *посидіти*, *попрацювати* і под'. [Русанівський 1979, с. 271]. Своє чергою В. Русанівський вказує, що префікс *по-* виступає показником ступеня вияву ознаки дії, а саме, підсилює значення її помірного вияву [Русанівський 1979, с. 248].

Значення помірного ступеня вияву дії може підсилюватися й відповідними суфіксами. Про це говорить К. Городенська: «дієслова з префіксом *по-* і суфіксом *-ува-* мають значення «дія здійснюється час від часу і не дуже інтенсивно»»: *поблискувати*, *погейкувати* [Вихованець 2004, с. 313]. Префіксально-суфіксальні форманти, приєднуючись до твірних дієслівних основ, по-різному модифікують їх значення: змінюють або інтенсивність дії, або характер протікання дії в часі: *кашляти* – *покашлювати* [Русанівський 1979, с. 313].

Значення помірної інтенсивності дії виражається за допомогою префіксів *при-*, *під-*, *над-*, однак для однозначного виявлення ними семантики помірності дії переважно потрібен контекст. К. Городенська дієслівні форми з формантами *при-*, *під-*, *над-* зараховує до найнижчого рівня – «неповного, слабкого вияву дії», тобто недостатньої інтенсивності дії [Вихованець 2004]. Ю. Ткаченко також вважає, що «префікси *по-*, *недо-*, *при-*, *над-* (*наді-*) вказують на низький ступінь вияву ознаки дії: *поблискувати*, *недоідати*, *пригубити*, *підглядати*, *надломити*, *надірвати*» [Ткаченко 2016]. В. Барчук зазначає, що «у цих формах характер дії не вказує на її недостатність, навпаки, помірність дії зумовлена саме її достатністю у визначених умовах: *присоли-*

ти, підкосити, надщербити» [Барчук 2011, с. 169], проте зауважує, що коло дієслів, яким він надає цього значення, обмежене.

Встановлено, що дієслова з префіксами *при-*, *над-* та дієслова з префіксом *під-* і суфіксом *-ува-* (*-юва-*) є виразниками помірності дії, експлікують сему 'злегка, не в повну силу здійснювати дію, супроводжуючи іншу дію'. В. Русанівський стверджує, що дієслова зі значенням стану, набуваючи цього префікса (*при-*), «передають значення неповноти вияву ознаки» [Русанівський 1979, с. 260] та вживаються у двох значеннях: «просторовому і міри вияву ознаки» [там само, с. 249]; у більшості випадків його використання зафіксоване в просторовому значенні. На думку С. Соколової, «префікс *при-* надає значення неповноти вияву основам із значенням зміни стану суб'єкта (об'єкта) [Соколова 2003, с. 36].

Отож дієслова з префіксами *при-*, *над-*, *під-* позначають дію, яка здійснюється 'не в повну силу і супроводжує іншу', тобто помірної інтенсивності дію, та водночас аналіз матеріалу засвідчив, що часто визначальну роль має семна структура його кореневої морфеми. Отож клас дієслів із помірною інтенсивністю розширює спектр відповідних префіксів.

Вважаємо, що аналіз варто здійснювати за типологією семантико-граматичного типу (СГТ). Для виокремлення семантико-граматичного типу (СГТ) дієслів із семантикою помірності дії передусім необхідно обґрунтувати класифікаційні межі цієї категорії. У мовознавстві вважають, що СГТ «має у своїй основі лексико-граматичну семантику кореневої морфеми, яка визначає акціональну природу дієслівної грамеми» [Барчук 2011, с. 78]. Інваріантна ознака СГТ дієслів із семантикою помірної дії представлена однією архісемою. Ядерна сема, що об'єднує дієслова цієї групи, – це 'трохи менше за норму, неповний вияв дії'. Ця ознака проявляється в тому, що дія характеризується як помірна, незначної сили. Детальний опис дієслів дозволив нам об'єднати у підгрупи з однаковими чи близькими семантичними відношеннями.

I. Підгрупу «Конкретні дії та процеси» утворюють дієслова, які позначають такі особливості дії:

– фізична дія, що зумовлює зміну стану суб'єкта / об'єкта: «Дядя Гриша... **помочив** ганчірочку й викрутив її» (А. Головка, СУМ. Т. 7. с. 135); «Виліз маляр] із своєї ятки, достав палітру з красками і пензель, **підмалював**, як там швець надрянав» (Г. Квітка-Основ'яненко, СУМ. Т. 6. с. 454); «Стіна тріснула, розійшлася, балки **підгнивали** – падали» (П. Мирний, СУМ. Т. 6. с. 414); «Снідиця це добра, але я з неї вироста... – То нічого, панно! Я **надточу**» (Л. Українка, СУМ. Т. 5. с. 80); «Він схотів листа, **надірвав обгортку**» (О. Полторацький, СУМ. Т. 5. с. 77); «Лукаш хоче **надрізати** ножем березу, щоб сточити сік, Мавка кидається і хапає його за руку» (Л. Українка. СУМ. Т. 5. с. 77); «Певно, буде їхати або митрополит, або губернатор, коли добре засипають рівчаки. Якби ждали якого архієрея, то тільки **притрусили** б потрошку рівчаки та вибої...» (І. Нечуй-Левицький, СУМ.

Т. 8. с. 69); «Він таки знову щось помацав у моторі, щось наче **підкрутив**, брязнув капотом...» (Л. Смілянський, СУМ. Т. 6. с. 445); «Олеся наділа білу сукню, а мати **причісувала** та **прибирала** її голову» (І. Нечуй-Левицький, СУМ. Т. 8. с. 100);

– фізична дія, яка поширюється не на весь об'єкт, а тільки на його частину: «Дівчата брали по тістечку, намагаючись узяти найменше, **надкушували** його несміливо, немов мишка гризнула, і клали поштито на тарілочку біля склянки з чаєм» (І. Вільде, СУМ. Т. 5. с. 77); «Вона було пиріжком у неділю **наділить**, а **надломив** у садку вишню, то за чуприну помиче» (М. Вовчок, СУМ. Т. 5. с. 72);

– фізична дія без зміни стану суб'єкта / об'єкта: «Дівчата на луці **гребли**, А парубки копиці **клали**, Та, знай, на сонце **позирали**, Та нісенітницю **верзли**» (Т. Шевченко, СУМ. Т. 6. С. 813); «Якась стара жінка... **підтанцює** в такт мелодії і плеще в долоні» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 6. с. 512); «**Степанович** **дістав** люльку, **підсилав** тютюну, **притоптав** його великим пальцем і **закурив**» (Л. Юхвід, СУМ. Т. 6. с. 492); «Яринка стояла за ворітьми і **пританцювала** на місці, бо в неї змерзли ноги» (О. Донченко, СУМ. Т. 8. с. 57);

– мовленнєва діяльність: «З людьми й словечка не промовить [доня], а перед батьком **розпускає** язика, **побріхує**... Мачуха така й сяка, вино п'є, в корчмі гуляє» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 6. с. 626); «Огляд робить Буйко, Кость Назарович **здебільшого** тільки **підтакує** (Я. Баш, СУМ. Т. 6. с. 512); «–Дай вам, Господи, і з роси, і з води, – **приговорювала** Мартоха, кланяючись» (Л. Українка, СУМ. Т. 7. с. 593); «В кімнаті на лежанці сиділа стара, **гойдала** унука, посадивши в колісці, та **приспівувала** дитячих пісень» (І. Нечуй-Левицький, СУМ. Т. 1. с. 85);

– розумова діяльність: «У вищих класах гімназії він навіть заробляв децю, **підчучуючи** молодших та менше здібних учеників [учнів]» (І. Франко, СУМ. Т. 6. с. 520);

– волевиявлення, бажання, емпатію: «Тільки він один і сміявся на полі та іноді **підхихикував** лановий (М. Стельмах, СУМ. Т. 6. с. 521); «Він **пригощав** гостей... **припрошував** їсти, не соромитись» (В. Кучер, СУМ. Т. 7. с. 717);

– акустичні явища (звуки або дії): «Він сидів у сільраді та **подзвонював** телефоном у район» (В. Кучер, СУМ. Т. 6. с. 740); «Одначе вони постогнали, погомоніли й таки мусили **платити**» (І. Нечуй-Левицький, СУМ. Т. 7. с. 377).

II. Дієслова підгрупи «Стан людини та її ментальна діяльність» реалізують значення:

– зміна фізичного стану суб'єкта: «Застуджений Василько з кожним днем усе дужче кашляв, а щоденні переходи не давали ніякої змоги **підлікувати** його» (П. Панч, СУМ. Т. 6. с. 450); «Ще по панських дворах вони [дворові] **позивкали** в горіліці киснути, її п'яним хмелем **підсолоджувати** своє гірке життя» (П. Мирний, СУМ. Т. 6. с. 505); «Отаман вже й рушити з місця не міг – Його **надломила** чарчина остання» (Л. Первомайський, СУМ. Т. 5. с. 72); «Кілька місяців **переховування**

по очертах і нетрях **надломил** вже його молоде здоров'я» (І. Ле, СУМ. Т. 5. с. 72);

– зміна емоційного (душевного) стану суб'єкта: «...він злегка, ледве помітно **похмурювався**...» (В. Винниченко, СУМ. Т. 7. с. 453); «Щодня вона заходила в свою хату. **Посумує, пожуриється** сама собі, заплаче та й піде» (П. Мирний, СУМ. Т. 7. с. 391); «Серце **підшиптувало** їй недобре» (В. Гжицький, СУМ. Т. 6. с. 526); «Все разом не давало Семенові снувати далі чорні думки: йому **підкралася** під серце легенька жалість» (Л. Мартович, СУМ. Т. 6. с. 442); «Туга і горе Глібовому синові **серце надриває**» (П. Мирний, СУМ. Т. 5. с. 77);

– зміна зовнішнього вигляду суб'єкта: «Його великі, тепер зовсім білі, безкровні уста ще **порушувалися**, немов говорили щось...» (І. Франко, СУМ. Т. 7. с. 298); «—Треба було децю **підфарбувати** перед великоднем — взяла [маляра]» (О. Гончар, СУМ. Т. 6. с. 520); «Глибокі морщини на чолі свідчили ясно, що нещастя **надломило** того колись сильного і сміливого чоловіка» (І. Франко, СУМ. Т. 5. с. 72);

– фізичний вплив суб'єкта на суб'єкт / об'єкт: «**Помордувався, помарудився** дідусь біля машини, і вона ожила: запчихала, загула, затремтіла...» (М. Стельмах, СУМ. Т. 7. с. 133); «**Вертався** Іван на Дарусине подвір'я і брався спершу за сокиру: паркан **поправити**, хвіртку **підлагодити**, дров наколотити» (М. Матіос, СУМ. Т. 7. с. 222); «Коли ж ти встиг йому гудзики **підрізати**? – запитали хлопці...» (М. Руденко, СУМ. Т. 6. с. 491); «Згадується Замфірові, як він восени мусить зібрати тички, **підчистити** лозу» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 6. с. 525);

– емоційно-моральний вплив: «З незвичайної делікатності дідусь дивувались і потроху **підсміювалися**» (М. Стельмах, СУМ. Т. 6. с. 503); «Вутанька прудко відскочила від нього вбік. – Бач, як вона від тебе, – **під'юджували** вугруватого з натовпу» (О. Гончар, СУМ. Т. 6. с. 528).

III. «Переміщення в просторі» утворюють дієслова, які вказують на:

– рух суб'єкта (суб'єктів): «**Вернувся** [Вітя] до двору, **походив, поникав**; зайшов у пасіку, ліг горілиць на траві» (С. Васильченко, СУМ. Т. 7. с. 455); «[Хлопець:] Діду! Піду я по лісу **поброжу** [поброджу]» (П. Мирний, СУМ. Т. 6. с. 627); «З темряви **підповзали** бійці і зупинялись мовчки навколо, не підіймаючи голів од землі» (О. Гончар, СУМ. Т. 6. с. 484); «Невідомо, чим би кінчилася ця бійка, коли б не **надбігли** млинарські робітники» (Ю. Смолич, СУМ. Т. 5. с. 62); «**Бив себе** [Юр] в груди і знов **приповзав** на колінах до постелі, знов цілував хворій висохлі білі ноги» (Г. Хоткевич, СУМ. Т. 7. с. 714); «Інші хлопці й дівчата приходять до школи раніше, щоб **побігати** перед уроками» (П. Автомонов, СУМ. Т. 6. с. 614); «Хата усе наповнялася людьми, що **надходили**» (М. Вовчок, СУМ. Т. 5. с. 83);

– рух, зміна положення в просторі: «Мало не плачучи, стояла тітка Дарка, а за пару кроків од неї... **підскакував** ... підсвинок» (М. Стельмах, СУМ. Т. 6. С. 501).

IV. «Зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)». Дієслова цієї підгрупи характеризують зміни в явищах природи: «А мені здається, що не буде [дощу]. Отак **погримить-погримить** та й мине» (С. Васильченко, СУМ. Т. 6. с. 723); «Спокійно й умиростворено **поспівували** у кущах пташки...» (В. Шевчук, СУМ. Т. 5. с. 196); «Сіро і сутно [сутінно] ставало на острові по заході сонця: всі фарби линяли, як в акварелі, що її **підмочили**» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 6. с. 459); «[Пастух:] Якби добре сонечко пригріло, то все б таки хоч трошечки **підтала** [шкляна гора]» (Л. Українка, СУМ. Т. 6. с. 512); «Уже пече, і з небокраю в рубіни сонце криє шлях. По-весняному **прикладє** мутна вода по вечорах» (В. Сосюра, СУМ. Т. 7. с. 668); «Ніхто його [Лева] вже не боїться, Усяк безпечно йде дивиться.. — А ти, запевне, не посміє? — Йому [Ослові] **підсміює** Лисця» (Л. Глібов, СУМ. Т. 6. с. 503); «Вітер віє, **повіває**. Що гілками **похитає**.. То жолуді ті, мов град, Густо з конарів летять» (І. Франко, СУМ. Т. 7. с. 448).

Продуктивними формами дієслова в зазначеній функції є дієприслівники: «Взялися за руки й крутились у танку, повільно, м'яко, зграбно **похитуючись**...» (В. Шевчук, СУМ. Т. 7. с. 645); «Навіз [корчмар] більше горілки та споював людей, **підсипаючи** до розбавленої водою горілки.. тютюну, щоб міцнішою здавалася...» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 6. с. 478); «Олександра, **приспівуючи** та **пританцювуючи**, побігла до своєї торбини й сіла полуднувати з сапальницями» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 8. с. 31); «Еге, гм, еге! — воркотів він під носом, **підкручуючи** свої сивіючі вуса і не зводячи з мене ані на хвилину своїх блискучих малих очей» (Ольга Кобилянська, СУМ. Т. 6. с. 445); «Павло віддав листа і за хвилину біг уже шпаркою ходою вгору вулицею, **поспівуючи** тихенько щось досить бравурне» (Л. Українка, СУМ. Т. 7. с. 355); «Попереду йшов Курлов, **присвічуючи** собі під ноги потайним трофейним ліхтариком» (Л. Первомайський, СУМ. Т. 8. с. 14).

Реалізація значення помірності дії в конкретній мовленнєвій ситуації представлена ускладненою структурою. У мові це значення реалізується на семантико-синтаксичному рівні.

Конкретизатори в комплексі з префіксальними дієсловами увиразнюють семантику помірності дії, однак домінантна роль належить синтетичним формам: «Коло скрині поралася Мар'яна: **перекладала** щось... роздивлялась до світла й **тихо приспівувала**» (С. Васильченко, СУМ. Т. 8. с. 31); «Степан лежав поруч із Тарасом, **зрідка покашлював**» (Є. Куртяк, СУМ. Т. 7. с. 18); «Він подав Яшкові сопліку, і той пильно почав оглядати її. Узв'яз у рот і **посвистів трюхи**» (А. Головка, СУМ. Т. 7. с. 310); «Фрунзе в задумі **злегка постукував** пальцями по карті» (О. Гончар, СУМ. Т. 7. с. 383); «Цей дощик радість всім велика. Земля посохла була от він її змочив; Травицю **трюхи підживив**» (Л. Глібов, СУМ. Т. 6. с. 426); «Від Дніпра **ледь повівав** теплий низовий вітер» (С. Скляренко, СУМ. Т. 4. с. 468).

Продуктивну групу становлять прислівники міри і ступеня (*трохи (трошки), злегка, ледь*). Часто використовується прислівник *трохи*. За СУМ *трохи*: ‘до деякої міри; злегка, не дуже сильно’ [СУМ, Т. 10. с. 286]: «*З досади висунула вона галушки з печі, **вспала трохи** в миску, сама сіла вечеряти*» (П. Мирний, СУМ. Т. 1. с. 766); «*Міністр...**трохи гаркавив**, вимовляючи французькі слова*» (Ю. Яновський, СУМ. Т. 2. с. 31); «*Як дошкулить невітський біль, він [влет] **трохи ворухнеться**, по тілу корчі пробіжать, уся земля здригнеться*» (Л. Українка, СУМ. Т. 1. с. 743).

Функцію конкретизатора виконують прислівники *помалу, помаленько, поволі, повільно, звільна*: «*Поволі я **блудив** містом своєї юності*» (В. Стус, СУМ. Т. 1. с. 203); «*Вінок уже замовлено, і гроші на нього **помалу збираються***» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 3. с. 435); «*Кінь, однак, не кватився і, видно, звук уже до штурханців і батогів, **волік поволі** підірвані ноги по нерівній дорозі*» (Н. Кобринська, СУМ. Т. 1. с. 730); «*Так міркуючи, ключник **звільна посувався** коридором...*» (І. Франко, СУМ. Т. 7. с. 388); «*Карпо **йшов помаленьку**, скося поглядаючи на Довбишів двір*» (І. Нечуй-Невицький, СУМ. Т. 4. с. 53).

Зафіксовано конструкції, у яких вжито по два прислівники-конкретизатори: «*Повільно, не поспішаючи. Юра **помалу, обережно брів** по воді*» (І. Франко, СУМ. Т. 1. с. 238); «*Здоров'я **поверталось до Остапа поволі, сили **прибували по краплині*****» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 7. С. 563); «***Читаю помалесеньку, виразно, поважно***» (І. Нечуй-Левицький, СУМ. Т. 1. С. 124); «*Капітан **помаленьку, смакуючи краплину за краплиною, пив** вино зі своєї чарки, **щоби показатися супокійним і замаскувати смертельну блідість, що ... розливалася по всім***

його лиці» (І. Франко, СУМ. Т. 6. с. 369); «*Спочатку **танцювали повільно, плавно, мов хитались од вітру***» (М. Коцюбинський, СУМ. Т. 10. с. 36).

Висновки. Квантитативність як вияв сили дії виражена інтенсивністю: недостатні, помірні, достатні, надмірні дії. У граматиці категорія інтенсивності є структурним компонентом більш загальної дієслівної категорії інтервалу. Дієслова з помірною інтенсивністю дії об'єднані архісемою ‘трохи менше за норму, неповний вияв дії’. Часто ключову роль у вираженні значення інтервалу відіграє семантика кореневої морфемі дієслова. Аналіз матеріалу засвідчив, що таку роль в експлікації помірності дії відіграє семантика структури дієслівної грами, яка визначає її акціональну природу і потенційно розширює семантико-граматичний тип дієслів із семантикою помірності дії.

Спеціалізованими засобами вираження помірної інтенсивності дії є префікси *по-, під-, над-, при-*, суфікси *-ува- (-юва-)*. Основна функція – помірний вияв дії. Продуктивно вживається префікс *по-*. Кількісно меншу групу формують дієслова з префіксами *під-, над-, при-*, але цілком обґрунтовано розглядати їх як один із засобів творення синтетичної форми дієслів на позначення помірного ступеня вияву кількості дії.

У ролі конкретизаторів на позначення помірної інтенсивності дії вживаються припредикатні прислівники міри і ступеня *трохи, помалу, поволі, зрідка*, які є продуктивними в аналізованому матеріалі. Із безпрефіксними дієсловами вони виступають як самостійні синтаксичні засоби вираження помірності дії; у комплексі з префіксальними дієсловами є додатковим експлікатором інтенсивності дії, увиразнюють її помірність.

Література

1. Ачилова О.Л. Категорійна семантика кратності в системі мови та художньому тексті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2008. 20 с.
2. Барчук В.М. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис. Івано-Франківськ: Сімик, 2011. 416 с.
3. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики: Введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Москва: Едиториал УРСС, 2001. 348 с.
4. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. Київ: Пульсари, 2004. 398 с.
5. Городенська К.Г. Префіксально-суфіксальний словотвір / Словотвір сучасної української мови. Київ: Наукова думка, 1979. С. 285–313.
6. Дідун Л.І. Фразеологізми із семантикою інтенсивності в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2016. 21 с.
7. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Морфологія. Донецьк: ДонДУ, 1996. 435 с.
8. Ігнатенко Д.С. Фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності дії та стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. Вінниця, 2018. 21 с.
9. Марчук Л.М. Категорія градації в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2018. 34 с.
10. Попенко О.М. Функціонально-семантична категорія інтенсивності дії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2005. 21 с.
11. Родионова С.Е. Интенсивность и ее место в ряду других семантических категорий. Славянский вестник. Вып. 2. Москва: МАКС Пресс, 2004. С. 303–308.
12. Русанівський В.М. Префіксальний словотвір / Словотвір сучасної української мови. Київ: Наукова думка, 1979. С. 228–284.
13. Соколова С.О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. Київ: Наукова думка, 2003. 283 с.

14. Словник української мови: В 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
15. Ткаченко Ю.В. Дієслівна вербалізація градуальної семантики в сучасній українській мові: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова Київ, 2016. 226 с.
16. Удовенко І.В. Структурно-семантичні та функціональні особливості французьких інтенсифікаторів процесуальної ознаки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Одеса, 2004. 23 с.

References

1. Achylova O.L. (2008) *Katehoriina semantyka kratnosti v systemi movy ta khudozhnomu teksti* [Categorical semantics of multiplicity in the system language and in the literary text]: PhD the author's abstract: 10.02.01. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
2. Barchuk V.M. (2011) *Hramatychna temporalnist: Interval. Chas. Taksys* [Grammatical temporality: Interval. Tense. Taxis]. Ivano-Frankivsk: Simyk. 416 s. [in Ukrainian].
3. Bondarko A.V. (1987) *Teoriya funktsionalnoy grammatiki: Vvedeniye, aspektualnost, vremennaya lokalizovannost, taksys* [Theory of functional grammar: Introduction. Aspect. Temporary localization, taxis]. Moskva: Yedytoryal URSS, 2001. 348 s. [in Russian].
4. Vykhovanets I., Horodenska K. (2004) *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy* [Theoretical morphology Ukrainian Language]. Kyiv: Pulsary. 398 s. [in Ukrainian].
5. Horodenska K.H. (1979) *Prefiksialno-sufiksialnyi slovotvir / Slovotvir suchasnoi ukrainskoi movy* [Prefix word formation / Prefix word formation of verbs in modern Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. S.285–313 [in Ukrainian].
6. Didun L.I. (2016) *Frazeolohizmy iz semantikoii intensyvnosti v suchasni ukrainskii literaturnii movi* [Phrasemes with semantics of intensity in modern Ukrainian literary language]: PhD the author's abstract: 10.02.01. Kyiv. 21 s. [in Ukrainian].
7. Zahnitko A.P. (1996) *Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Morfolohiia* [Theoretical grammar Ukrainian Language: morphology]. Donetsk: DonDU. 435 s. [in Ukrainian].
8. Ihnatenko D.Ye. (2018) *Frazeolohichni odyntysi na poznachennia intensyvnosti dii ta stanu v anhliiskii, nimetskii, rosiiskii ta ukrainskii movakh* [Phraseological Units Indicating the Intensity of Action and State in English, German, Russian and Ukrainian]: PhD the author's abstract: 10.02.17 – porivnialno-istorychne i typolohichne movoznavstvo. Vinnytsia. 21 s. [in Ukrainian].
9. Marchuk L.M. (2018) *Katehoriia hradatsii v suchasni ukrainskii literaturnii movi* [Category of gradation in modern Ukrainian literary language]: PhD the author's abstract: 10.02.01 – ukrainska mova. Kyiv. 34 s. [in Ukrainian].
10. Popenko O.M. (2005) *Funktsionalno-semantychna katehoriia intensyvnosti dii* [Category of intensity in modern Ukrainian literary language]: PhD author's abstract: 10.02.01 – ukrainska mova. Kyiv. 21 s. [in Ukrainian].
11. Rodyonova S.E. (2004) *Intensivnost i ee mesto v riadu drugikh semanticheskikh katehori* [Intensity and its place among other semantic categories]. Slavianskiy vestnik. Vyp. 2. Moskva: MAKS Press. S. 303–308 [in Russian].
12. Rusanivskiy V.M. (1979) *Prefiksialnyi slovotvir / Slovotvir suchasnoi ukrainskoi movy* [Prefix word formation / Prefix word formation of verbs in modern Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. S. 228–284 [in Ukrainian].
13. Sokolova S.O. (2003) *Prefiksialnyi slovotvir diiesliv u suchasni ukrainskii movi* [Prefix word formation of verbs in modern Ukrainian Language]. Kyiv: Nauk. dumka. 283 s. [in Ukrainian].
14. *Slovyk ukrainskoi movy: V 11 t* [The Dictionary of the Ukrainian Language in 11 t.]. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980 [in Ukrainian].
15. Tkachenko Yu.V. (2016) *Diieslivna verbalizatsiia hradualnoi semantyki v suchasni ukrainskii movi* [Verbal verbalisation of gradual semantics of verbs in modern Ukrainian language]: manuscript. Kyiv. 226 s. [in Ukrainian].
16. Udoenko I.V. (2004) *Strukturno-semantychni ta funktsionalni osoblyvosti frantsuzkykh intensyfikatoriv protsesualnoi oznaky* [Structural-semantic and functional features of French intensifiers of procedural feature]: PhD the author's abstract: 10.02.01 – ukrainska mova. Odessa. 23 s. [in Ukrainian].

FUNCTIONAL-SEMANTIC PECULIARITIES VERBS OF MODERATION ACTION IN MODERN UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE

Abstract. In the article analyzed the verbs with semantics of moderation in modern Ukrainian literary language. The nature of the intensity of action and his place in the semantics of verb are determined. The research is based on a continuous sample of syntactic constructions the verbs with semantics of moderation from the works of fiction of the 19th–21st Centuries.

Studying the verbal quantity and means of its expression, a new approach was used in this paper. It is proposed a model of interpretation of quantitative meanings which are realized in the Ukrainian literary language, based on the ratios of the total quantitative value (conceptual basis of the linguistic quantity) and the interval category; whereas the interval is the basic degree of the category of temporality, the quantitative feature of action has a temporal basis, and verbal quantitative appears as a quantitative characteristic of an action. The concept of an interval category allows you to penetrate into the nature and meaning of the verb, in particular into its quantitative component.

The semantical-grammatic group the moderate degree of manifestation of the intensity of action are singled out. The

dominant seme are identified. The main semantical-grammatic types of intensive verbs are determined. Their classification are characterized. Subgroups to indicate the moderate degree of manifestation of the intensive of action are identified and described.

The analytic and synthetic means of expressing of sufficient intensity action on the special definitions are described in the paper. The intensive action verb are characterized by internal intensive definitions and syntactic compatibility. The article presents the results of the semantic and structural analysis of units.

It was found that intensity can be inherent in the meaning of the verb and can be also expressed by means of affixation and explicit markers of the contingent type. A context takes an important place in the formation of a range of meanings of intensity of an action.

Keywords: verb, intensity action, moderation, interval, semantical-grammatic type, dominant seme, mean.

© Вакалюк І., 2021 р.

Іванна Вакалюк – кандидат філологічних наук, викладач кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету, Івано-Франківськ, Україна; v-ivanna@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-4649-5187>

Ivanna Vakaliuk – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Lecturer at the Department of Linguistics, Ivano-Frankivsk National Medical University; Ivano-Frankivsk, Ukraine; v-ivanna@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-4649-5187>

ЗАГОЛОВОК У РОМАНАХ ВОЛОДИМИРА ЛИСА – ЯДРО ХУДОЖНЬОГО ПОЛОТНА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.2 423

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).110–117

Вегеш А. Заголовок у романах Володимира Лиса – ядро художнього полотна; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню поетики заголовків художніх творів Володимира Лиса «Століття Якова», «Соло для Соломії», «Країна гіркої ніжності», «Острів Сильвестра», «Графиня», «І прибуде суддя», «В'язні зеленої дачі», «Діва Млинища», «Обітниця», «Стара холера».

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що в сучасному мовознавстві ще недостатньо вивчено функціонально-стилістичні можливості заголовків художніх прозових текстів відомих авторів. Тому, на наше переконання, вивчення власної назви – заголовка твору – потребує особливої уваги, а ґрунтовний аналіз заголовних лексем романів В. Лиса відкриває можливості для подальших узагальнень у царині відповідної лінгвостилістичної проблематики.

Наша мета – дослідження заголовка як «першого ключового знака», як «основної власної назви в художньому творі» на матеріалі романів В. Лиса. Наше завдання – дослідити семантико-стилістичну роль заголовків, визначити їхні функції в розкритті змісту творів.

З'ясовано, що заголовок у творах В. Лиса акумулює розгорнення сюжету разом з усіма літературними героями. Він нерозривно пов'язаний із художнім задумом автора. Досліджено семантико-стилістичну роль заголовків, визначено їхні функції (номінативну, інформативну, експресивно-апелятивну, рекламну т. ін.) в розкритті змісту творів. Установлено, що між заголовком і текстом є тісний зв'язок, який проявляється на логічному, структурно-композиційному та стилістичному рівнях.

Доведено, що заголовок – найголовніша власна назва твору, найважливіший «вузловий елемент змісту», «центр ономастичного простору твору». Досліджено характеристичний потенціал заголовків. Зосереджено увагу на особливості заголовків, де фігурують літературно-художні антропоніми – назви головних героїв. Такі заголовки виконують особливу роль – вони є знаками авторського виділення.

Дослідження назв романів В. Лиса дозволило дійти висновку про те, що у заголовках – кодування авторського задуму. У них сконцентровані різні конотації, вони розкривають тему та ідею твору, формують характери, впливають на читача, спонукають до прочитання та узагальнень.

Ключові слова: апелятив, заголовок, конотації, промовистість, семантико-стилістична роль, функції, характеристичний потенціал, художній текст.

Постановка проблеми. Авторська художня ономастика завжди викликала особливий інтерес у лінгвістів. З'являється багато досліджень, які стосуються літературно-художніх антропонімів та поетики заголовка художнього твору. Заголовок дає простір для роздумів і висновків. Ми знаємо, що заголовку в художньому творі належить істотна роль. У ньому сконцентрована ідея твору. «Саме специфіка заголовка зумовлює його надзвичайно важливе значення для художнього контексту. Назва твору містить інформаційний зміст, оцінний компонент, що сприяють розкриттю теми, ідеї, художнього задуму автора», – пише науковець Е. Боева [Боева 2019, с. 332]. Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що в сучасному мовознавстві ще недостатньо вивчено можливості заголовків художніх прозових текстів відомих авторів. Ґрунтовний аналіз заголовних лексем романів В. Лиса відкриває можливості для подальших узагальнень у царині відповідної лінгвостилістичної проблематики.

Аналіз досліджень. Про роль заголовків в українській літературі писали відомі науковці: Ю. Карпенко, М. Карпенко, Е. Боева, О. Немировська. Заголовок був об'єктом уваги Н. Веселової, В. Галич, Л. Грицюк, Т. Желтоногової, Л. Зеленко, О. Кульбанської, Т. Крупеньової, Г. Лукаш, С. Петрової, А. Попович, О. Тишковець, М. Торчинсько-

го, О. Траченко та інших. Заголовки привертали і нашу увагу. Ми досліджували назви творів М. Дочинця, В. Шкляра, А. Кокотюхи, С. Жадана, М. Гримич та ін. Цікавими в дослідженнях є мотивація заголовків, їхня семантика, роль у формуванні змісту, визначення функцій.

Наша мета – дослідження заголовка як «першого ключового знака», як «основної власної назви в художньому творі» на матеріалі романів В. Лиса. Наше завдання – дослідити семантико-стилістичну роль заголовків, визначити їхні функції в розкритті змісту творів.

Джерельною базою дослідження послуговували прозові твори відомого сучасного українського письменника Володимира Лиса «Століття Якова», «Соло для Соломії», «Країна гіркої ніжності», «Острів Сильвестра», «Графиня», «І прибуде суддя», «В'язні зеленої дачі», «Діва Млинища», «Обітниця», «Стара холера».

Методи та методика. Методи дослідження зумовлені специфікою онімного матеріалу, який потребує системного підходу і використання традиційного описового методу і його основних прийомів: спостереження, інтерпретації та узагальнення. Функційне навантаження заголовків визначено методами контекстно-ситуативного, когнітивного, прагматичного та семантичного аналізу.

Вклад основного матеріалу. Назви творів сучасних українських письменників привертають увагу дослідників. Заголовки несуть у собі особливе семантико-стилістичне та експресивне наповнення. У заголовку – зміст твору. «Добра назва ніби вузлом зв'язує різні мотиви твору, її зв'язки з твором виявляються складними і багатошаровими. ...З одного боку, назва твору підказується самим його змістом, породжується його суттю, а з іншого – стоїть традиція, індивідуальні уподобання письменника, ті чи інші обставини, іноді просто випадкові» [Карпенко 2008, с. 30–31]. Тому письменники намагаються називати свої твори цікаво, щоб назва і притягувала, як магнітом, погляд читача, інтригувала, і спонукала до прочитання. Напевно, кожен автор довго виношує назву своєї нової книги, як і назви для своїх героїв. Літературно-художній антропонім розкриває характер персонажа, його роль у суспільстві, указує на національність, а заголовок акумулює розгортання сюжету разом з усіма літературними героями. Між заголовком та твором є нерозривні зв'язки. «І в назву виноситься найважливіша ланка, вузловий елемент змісту» [Карпенко 2008, с. 35]. Ми переконалися в тому, дослідивши твори В. Лиса.

Заголовок може виконувати низку функцій: номінативну (називну, мають усі заголовки); інформативну (подає інформацію про текст); відокремлювану (роздільну, виділяє заголовок від тексту); експресивно-апелятивну (виявляє авторську позицію, готує читача до сприйняття тексту); рекламну (привертає увагу читача) [Веселова 1998, с. 11–12].

Відомо, що фігурує три види заголовків (Н. Веселова, Т. Желтоногова, О. Тишковець, О. Траченко): заголовок-індикатор, заголовок-образ, заголовок-символ.

Заголовок-індикатори містять назву головного персонажа твору, вказівку на місце подій, на особливості жанру чи сюжетних ліній твору. У заголовках-знаках домінує конотативне значення. Образність досягається завдяки використанню різних видів тропів: епітет, метафора, метонімія, іронія, оксюморон. Заголовки-символи містять значну кількість інтерпретацій.

В. Лис – сучасний письменник, що подарував українському читачеві «Століття Якова», «Соло для Соломії» і низку інших романів. Ми з нетерпінням чекаємо його нових творів, насолоджуємося мовою, авторським стилем, переживаємо разом з героями. Усі романи В. Лиса мають своєрідні заголовки, у які вже закладено дуже багато інформації.

Найвідоміші твори В. Лиса «Століття Якова» та «Соло для Соломії» вже були предметом нашого зацікавлення, але ми досліджували роль літературно-художніх антропонімів у тексті. Хоча є дотичність цих теперішнього дослідження, адже в заголовках цих романів є антропоніми – імена головних героїв.

Те, що в назві твору фігурує ім'я головного героя, уже є важливим. Адже ми знаємо, що назва, як писав Ю. Карпенко, є «найголовнішою власною назвою художнього твору, центром його ономас-

тичного простору» [Карпенко 2008, с. 260]. Заголовок «містить інформаційний зміст» і «оцінний момент», що загалом «працює на тему, ідею, художній задум, виявляє потаємне, має декілька змістових шарів, указує на різні сторони твору, різні думки і оцінки письменника» [Карпенко 2008, с. 218], тобто на авторський задум.

«**Століття Якова**» В. Лиса – роман про сто років життя головного героя («Яків знав, що доживе до свого століття. Доживе. Мусить дожити» [Лис 2016, с. 229]). Тому, зрозуміло, століття й виноситься в назву твору. Яків пережив дві світові війни («Серед страшної кривавиці стоїть він, простий, тико й того що трохи грамотний поліщук Яків Мех, по вуличному Цвіркун. ...Він сам рушає посеред тої смертельної крутаниці, намагаючись вижити і втекти» [Лис 2016, с. 140–141]), колективізацію, соціалізм, виживає в незалежній Україні. Народився, працював, воював у різних державах на практично одній території. Його історія – це історія України ХХ століття.

Чому автор саме так назвав свого персонажа? Чи закладений якийсь інформаційний зміст у назві? На перший погляд видається, що назва просто ідентифікує персонажа, але коли починаєш вдивлятися в етимологію антропоніма, яку роль назва виконує посторінково, розумієш, що це не просто номінація. Тому читач-науковець прочитає твір кілька разів, по краплинках збирає ту інформацію, яка б могла розкрити хоч якусь частинку закладеного в літературно-художньому антропонімі.

В. Лис назвав свого героя звичайним християнським іменем Яків, котре походить із давньоєврейської мови й означає 'п'ята', 'він іде слідом' [Трійняк 2005, с. 413]. У християнському світі це ім'я було відоме як апостольське. Апостол Яків вшановується всіма християнськими церквами як святий-великомученик. Головний герой Яків Мех прожив нелегке життя, пройшов через багато випробувань, тому асоціацію з біблійним великомучеником, на наш погляд, не варто відкидати. Героїзм Якова проявився у виживанні й терпінні. Дуже влучно про це писав Я. Поліщук: «...тут радше маємо справу з героїчністю, що пов'язана з постійністю й тривкістю персонажа, з терпінням, яке гартує, проте не ламає його. Звідси слушність авторських алюзій стражденної долі: чи тоді, коли натякається на апостола Якова, чи тоді, коли виникає асоціація самого Ісуса Христа...» [Поліщук 2011, с. 90]. Отже, у назві твору – не просто ХХ століття, не століття, у якому випало жити Якову. 100 років – це переплетіння подій, людей, долі. У цьому столітті – дитинство, юність, зрілість, старість, його здобутки і втрати, любов і ненависть..., його важке життя. Назва твору має велике змістове навантаження. «Назва тим ліпша, чим більший шматок змісту твору, його духу і тональності вона виражає, чим більше в ній ліній зв'язку з твором» [Карпенко 2008, с. 34]. Назва головного героя – найістотніша, тому автор фіксує її в заголовку. Власне ім'я персонажа стало знаком авторського виділення.

У центрі уваги «Століття Якова» є звичайний чоловік-поліщук, «якого, як тріску, жбурляло по водах вийшлого з берегів ХХ століття» [Забужко 20017, с. 6]. А роман «Соло для Соломії» – «історія цілого життя однієї неповторної жінки, якій було дано жити в неповторний час у неповторному місці. Майже ціле двадцять століття, прожите на Волині, дало добру нагоду для того, щоби існування не здавалося простим і нецікавим» [Прохасько 2019, с. 5].

Ім'я головної героїні, як і в «Столітті Якова», виносить в заголовок. Відомий ономаст Ю. Карпенко писав: «Якщо в художньому творі доречно виділяти ключові слова, то найголовніше із них слід шукати в назві» [Карпенко 2008, с. 259]. У центрі уваги буде не проста доля звичайної жінки-волинки Соломії.

Головна героїня має традиційне християнське ім'я Соломія. Ім'я давньоєврейського походження, що означає 'мир', 'спокій', 'благополуччя' [Трійняк 2005, с. 342]. Дівчина з мирним іменем дуже добра, спокійна, «привітна, всіхлюбна», «золота дитина». Це підтверджують роздуми матері Соломії: «Соломієчка навіть не вміє довго гніватися, а коли накоплює губки чи опускає очка, то робить це якимось так винувато-безневинно, що мамі Соломії чи бабусі з дідусем, а то й братикам хочеться дочасно перепросити малу винуватицю, ...заговорити першими до цього синьоокого дива. Дива, що їм послане – долею, Господом, літом, лагідним вітром урожайної пори. ...Доброта, майже повна нездатність ображатися, дивний магнетизм, що йшов од сестрички, поступово обеззброював братиків» [Лис 2019, с. 32]. Як бачимо, первісне значення антропоніма в тексті спрацьовує. Але це ім'я має також значення 'світла'. Соломія була дуже красивою: «Про таке личко, як у Соломії, кажуть, що в молоці викупане та россою умите. ...Великі очі ставали все виразнішими, а головне – із світло-сірих небесними, синіми, наче дві великі волошки над маковими квітами цік» [Лис 2019, с. 29]. «Світло якесь виходить од цієї дівки, – не раз казала собі Павлова мати. – Як не над головою, то всередині його має» [Лис 2019, с. 143]. Радість героїні приносить нове світле почуття до Вадима: «І вона всі ці дні світилася, промінилася, висіювала...» [Лис 2019, с. 235]. Героїня випромінює позитивну енергетику. Вона щира з рідними, друзями. Мир та спокій асоціюються з ангелами та голубами.

Назви Соломка, Соломинка, Соломочка є похідними від апелятива солома. І автор не раз повертає до цього увагу. Не випадково в епіграфах до роману йдеться про солону (тростину), яку легко можна зламати («Що ж можеш ти, надламана тростино?» Євген Маланюк). А скільки разів життя ламало Соломію, ставило на коліна! Так, вона тростинка, соломка, але горда і сильна, добра і світла. І могла вона багато що зробити. Коли Соломія спасає Руфину від безчестя, німець Ганс називає її Саломея: «Саломея! Ха і ще раз ха! Біблейське ім'я. Певно, та Саломея, що прагнула отримати голову Йоханаана, була не така вродлива» [Лис 2019, с. 67]. Він милується слов'янкою, її «гордою поставою,

навіть гнівним блиском блакитних диво-очей» [Лис 2019, с. 71]. Але сама Соломія знає, що її ангелом-охоронцем є та «Свята Саломея-мучениця, котра за віру християнську муки й смерть прийняла» [Лис 2019, с. 78].

Цікаво до тлумачення заголовка «Соло для Соломії» підходить В. Філінюк. Вона зазначає: «Цей заголовок можна тлумачити з кількох позицій. Перша – ім'я Соломія походить із давньоєврейської мови і має значення 'мирна'. Читач має змогу пересвідчитися, чи відповідає персонаж такому тлумаченню. Друга – фоностилістична гра слів 'соло' та 'Соломія', які перегукуються з латинським коренем 'сонце'. Третя – у назві роману використано музичний термін, який асоціюється з музикою, мелодією, піснею, виконаною однією людиною. Таким чином, роман присвячено жінці на ймення Соломія, її життєвій історії, що нагадує народну ліричну пісню» [Філінюк 2015, с. 706–707]. Пісню свого життя Соломія виконує сама.

Назва роману «**Країна гіркої ніжності**» налаштовує читача на те, що йтиметься про якусь країну – і ніжну, і гірку. Так через життя трьох поколінь однієї родини розкривається історія вже неіснуючої країни болючого жорсткого ХХ століття. Ця країна вкрала в маленької Дазі дитинство і юність. Ім'я героїні Даздраперма – своєрідний відголосок радянської епохи, коли більшовицька пропаганда «намагалася виробити власний пролетарсько-більшовицький іменник та запропонувати нові мотиви надання імен для дітей-немовлят» [Белей 2010, с. 77]. Про це говорить Віта своїй доньці Олесі: «– Бачиш, доню, твоя бабуся з того часу, коли дітям давали чудернацькі імена, – пояснила мама. – Хлопчиків називали Кімами або Віленами, що скорочено означало – Комуністичний інтернаціонал молоді чи Володимир Ілліч Ленін.

– Були ще Маркси й Енгельси, – озвалася бабуся, – А дівчат називали Тракторинами, Електринами, та Інтернами. Ще Сталінами. А мене назвали Даздраперма, що скорочено означає російською – «Да здравствует первое мая» [Лис 2017, с. 15].

На фоні різних періодів історії України автор малює історію життя жінок. Кожна з них проходить через різні випробування: Даз – донька «ворога народу» – пройде через інтернат, допомагатиме повстанцям; Віта пов'яже своє життя з кримінальним авторитетом; Олеся відстоюватиме незалежність України на Майдані, відчує кохання і зраду. Життя підносило їм сюрпризи, але були в ньому і радість, і щастя, і біль, була країна з гіркою ніжністю. Людське життя твориться на фоні історії епохи, тому поєднується загальносуспільне з індивідуальним. Справедливо зазначає Оксана Басан: «...доля цих жінок залежала від долі країни. Де ж знаходиться ця вигадана Країна гіркої ніжності? Можливо, її локація – це нічна душа, що прагне любові і одного разу обпікнись все ж так само прагне ззнати «гіркої ніжності». Або ж ця країна це і є Україна? Багатостраждальна, зраджувана, але кохана «понад усе» [Басан].

В інтерв'ю з Володимиром Лисом Світлана Дорош запитала про назву роману. Автор відповів:

«У романі є ще одна дівчинка, подруга Дазі в інтернаті, теж донька «ворогів народу», Санторина. Вона вигадала у своїй уяві «країну ніжності – аби «жити» у ній, бо так легше було терпіти приниження і біль. Але ця країна, як і вся історія України – з гіркотою, тому в кінцевому рахунку назва книжки саме така» [Дорош 2015].

Багато дослідників вважають, що назва твору має витікати з сюжету, основної ідеї, характеристик персонажів, тому має бути точною. Такою є назва роману «**Острів Сильвестра**». Важливі події в романі пов'язані з островом та філологом Сильвестром Васильчуком, котрий, «створячи життя як твір і твір як життя», «приплив на цей острів». Але є і друга лінія, що пов'язується з монахом Сильвестром Печерським («*Сильвестр Печерський, прозваний ще Сильвестром Слухняним, Сильвестром Покірливим, Сильвестром Праведним, був звичайним ценцем святого Успенського Києво-Печерського монастиря, що став пізніше лаврою, де провів майже все свідоме життя*») [Лис 2020, с. 205]. Є щось, не тільки дивне ім'я, що об'єднує цих героїв. Сучасний Сильвестр живе у власному світі – літературі, в іншому світі його чекає крах. Він відчужувався від реальності, як монах від суспільства: «*Я приплив на острів, людина без мети, яку сам у себе вкрав, без майбутнього, поза грою, яка закінчилася*» [Лис 2020, с. 39]. Як бачимо, дивний філолог і дивний (слухняний, благочестивий, покірний) монах. У назву роману закладено антропонім – ім'я головного героя. Доантропонімна основа імені спрацьовує в цьому романі. Ім'я Сильвестр походить із латинської мови і має значення 'лісовий' [Трійняк 2005, с. 338]. Монах йшов спасати зайців, Васильчук шукає усамітнення і його спасають зайці, а все відбувається на лісовому озері. Автор акцентує увагу на самотності кожного персонажа у світі (суспільстві) та пошуках ними сенсу буття.

Ті заголовки, до складу яких входить ім'я персонажа, просто виділяють його серед інших. Там, де відбувається заміна антропоніма загальною назвою, за словами Ю. Карпенка, «значно збільшується образний потенціал заголовка» [Карпенко 2008, с. 258]. Апелятив графиня не випадково ліг у назву роману «**Графиня**». У тексті йдеться про юну талановиту художницю Любов Смажук, котра намагається копіювати життя графині Венцеслави, що жила у XVIII ст. Проста сільська дівчинка за допомогою вчителя малювання Платона Лемещука стає відомою художницею. Вона втягується в інтриги кількасотрічної давнини, уявляє себе графинею, що вийшла з кріпаків і з погордою дивилася на сучасників. Любу зачаровує портрет графині, і вона намагається «...реконструювати те, що вже було колись, відчутти себе спадкоємицею (по духу, стилю, поведінці і т. д., аякже!) графині Ловиги Венцеслави (яке ім'я!). Я вибрала її, не свою долю. Через стільки літ після неї» [Лис 2018, с. 218]. Слава, «гординя таланту» закутили голову героїні, усе це призвело до повного краху.

Цікавим є заголовок психологічного детективу «**І прибуде суддя**». Випускник Львівського юри-

дичного факультету Георгій Лашук їде працювати в маленьке містечко на Волині. Він завжди мріяв стати справедливим суддею. Але з його приїздом відбуваються дивні речі у Старій Вишні. Головний герой потрапляє в пастку і стає іграшкою в чужих руках. Суддя прибуває, щоб творити справедливий суд, але так складеться, що судитимуть його. Суддя виносить вирок іншим, але винен сам. Автор порушує питання про моральні категорії, нелегку роботу в юридичній сфері, а також про суддю всередині кожного з нас («*Але з кожним кроком старовишинської вулицею він розумів, дедалі більше і певніше, що єдиний справжній вихід у цьому житті – так само, як досі «жебрак», приходити на вокзал і чекати потяга, яким повинен приїхати до Старої Вишні суддя. Справжній суддя. Твій суддя*») [Лис 2019, с. 233–234]. Назва роману натякає на те, що жити потрібно по-божому, бо до кожного прийде суддя, доведеться відповідати за свої вчинки.

Майже всі герої роману «**В'язні зеленої дачі**» хоча б один раз, але були на зеленій дачі, яка належала першому секретареві райкому партії. Усі вони і стануть в'язнями цієї дачі. Але в назві фігурує барволексема. Чому дача зелена, чи пов'язано це з місцем розташування – сосновий ліс? Іноді в тексті знаходимо словосполучення лісова дача, що вже асоціюється із зеленим лісом, тим більше сосновим. Саме так дачу називав власник («*Зелену дачу? ... – Ха, зелену дачу. Була, була така, голубе мій. Точно, була. Так назвав її покійний господар району – Банчук Іван Данилович. А його, голуба, Принципом позаочі й кликали*») [Лис 2019, с. 128]). Зелений колір дає надію, адже він – колір сподівання, весняного оновлення, радості. Він є кольором усього щасливого та прекрасного, повного надій, молодості. Таким щасливим, всемогутнім, молодим хотілося завжди бути першому секретареві. Дача бачила одних, що були загнані в глухий кут, інших, що на висоті слави потопали в морі розпуття. Дача згоріла, залишивши обвуглені тіла, але не вони були її в'язнями. Розрахунки в долі інакші. Колишній перший секретар райкому партії Іван Банчук, лікарка Таїсія, колишній економіст Юрко, а нині солідний бізнесмен Юрій стануть також заручниками цієї дачі – місця зла. Юрій Середя відбував «ідіотську» зелену дачу, а потім сам потрапив у пастку. Автор не випадково апелює до зеленого кольору, адже він асоціюється з надією, є барвою життя. І життя продовжується, бо осиротілою донькою Юрія опікуватиметься Таїсія. Тому назва роману є дуже влучною.

Роман «**Діва Млинища**» розповідає про дивне переплетіння долі мешканців села Загоряни, починаючи з половини XVII до XX ст. Але роман не названий іменем когось із різних поколінь родини Терещуків, а отримав назву «Діва Млинища». Млинище – частинка села Загоряни, яка була під опікою «білої жінки». За давньою легендою, її називали Дівою Млинища («*То ж ти, певне, Діву Млинища бачив... – Діву Млинища? Панас не міг уторопати. – Пречисту Діву? Діву Марію? – Не, синку... Діву нашого Млинища... Кутка нашого... І мати Юсти-*

на сказала, що од покійної бабусі свої почула – рідко, може раз на сто літ, являється перед людські очі тая Діва. Охоронниця їхнього кутка. ...Коли порятувати когось хоче» [Лис 2020, с. 22]). Панас впевнений, що в тяжкі хвилини йому на допомогу приходить Діва Млинища. Він називає її Білою Дівою. Вона з'являлася в білому одязі, доторкалася білою рукою в білому сні чи білому просторі. Асміне тлумачила йому, що «бачити білу жінку, котра не забирає з собою, а обіцяє зустріч у майбутньому, то означає, що він житиме довго, що є в ньому сила, яка оберігає» [Лис 2020, с. 71]. Діва Млинища допомогла знайти Остапа і Тетяну. Стара Марія Башиха просить допомоги в Діви, і «Діва чи доля таки допомогли». Парасці Явтушисі вона явилася «...у дивному довгому білому одязі. Наче б і не жінка, а якась світла пляма» [Лис 2020, с. 257]. Діва кликала жінку рятувати дитину, яка виявилася непотрібною Варці. Скептично до старих оповідок ставився історик Святослав Чижук, поки сам не побачив Білу Діву: «З усіх оповідей і легенд, які чув колись і за цей рік почув на Млиниці, найбільш таємничою і в той же час зрозумілою була Діва Млинища. Колективний витвір сільської уяви, у який, здається, тепер навряд чи хтось і вірив. Хіба старі люди, як мама. Гарна і сумна легенда про зниклу дівчину, котра час від часу з'являється, щоб допомогти людям. Чи, як оповідала одна бабця, змінити їхню долю. А ще мовби символ совісті його односельчан... Невже вона справді існує, Діва Млинища? Це ж суперечить усім реаліям... У нього теж видіння, галюцинація? Постає виразно біліє в полі» [Лис 2020, с. 361–362]. Діва Млинища, Біла Діва – це поєднання духовного (піднімається в небо) і чистого, доброго. Тут білий колір налаштовує людину на відвертість, самовіддачу, чистоту і повноту думок, має сприятливий вплив.

Символічною в романі «Обітниця» є не тільки назва коротенької вулиці всього на чотири будинки, але й назва роману. Обітниця – ‘урочиста обіцянка, зобов’язання, клятва’ [ВТССУМ 2005, с. 805]. Цікаво, що долі всіх мешканців вулиці тісно переплетені, усі вони давали свою обітницю. Вулиця Обітниця, об’єднуючи всіх героїв, сама стає персонажем. Відбувається персоналізація («Вуличка Обітниця вдивлялася у зимовий вечірній простір. ...Обітниця мовчала» [Лис 2019, с. 206]). Бабця Петрина, якій не подобалася відновлена назва вулиці, каже: «А що таке Обітниця? Галичанське, а може, й польське слово. Я питала – ні старі, ні молоді його не знають. Колись так назвали вулицю. Колись і панам кланялися!» [Лис 2019, с. 178]. Але ця назва «дуже сподобалася своєю таємничістю і загадковістю Алі. Вона кілька разів навіть промовила в голос: «Обітниця! О-біт-ни-ця!». Смакувала це слово» [Лис 2019, с. 182]. Обітницю дають: дід Зосим («Він, Зосим, дав обітницю: у той день, коли вник закінчить університет, він і вручить йому свою колекцію» [Лис 2019, с. 37]); Богдан, що відбув повний термін ув’язнення за злочин, який не скоїв («А на початку Обітниці, не справжньої нової своєї обітниці, яку ще мав дати...» [Лис 2019, с. 78]);

Антон («І Антон дав собі обітницю, що таки ожениється із Зойкою» [Лис 2019, с. 91]; «Як приховувати той тягар од цієї дівчини, з якою поклав собі зустрітися, можна сказати, дав обітницю?» [Лис 2019, с. 125]); Ольга («Даю обітницю, що не втечу з Обітниці», – скаламбурила вона, і від цієї думки тінь усмішки з’явилася в кутиках її вуст» [Лис 2019, с. 334]; «Щастя, якого не могло бути. У ній визріло, стало обітницею й мусило стати хай якою гіркою реальністю назавжди рішення: нікуди вона з обітниці не втече. Ні – й з обітницею Дмитра. ... Ще раз дає таку обітницю й просить благословення, підтримки у древньої вулички Обітниці» [Лис 2019, с. 337]). Як бачимо, вулиця не просто переростає в образ, стає мешканцем, з яким можна поговорити, поцікавитися думками, але й стає символом, талісманом.

Роман «Стара холера» привабив не тільки сюжетом, цікавими персонажами, але й дивною назвою. Чому холера? І чому стара?

Апелятив холера, як не дивно, таким рефреном проходить через весь роман В. Лиса. Знаходимо дефініцію до слова рефрен: ‘У прозових творах – фраза, яка повторюється, щоб наголосити певну думку, звернути на неї увагу [ВТССУМ 2005, с. 1218]. Ми знаємо, що слова, які повторюються, найчастіше виражають головну думку твору або підкреслюють її, розставляючи акценти і привертаючи увагу читача до найголовнішого.

Назва роману В. Лиса «Стара холера» є своєрідним фразеологізмом, хоча слово холера не фіксується у фразеологічних словниках, а виводиться як галицизм. Не випадково В. Лис зосередив увагу на цьому фразеологізмі і назвав роман саме так. Ономаст Ю. Карпенко зазначав, що назва твору – головне слово, центр його ономастичного простору. «Назва акумулює в собі художній задум, ідейний зміст твору, становить його візитну карточку. Якщо шукати у творі найважливіше слово чи словосполучення, то ним, безперечно, треба визнати назву твору» [Карпенко 2008, с. 29].

У словниках знаходимо слово холера, але тлумачення до нього одне – ‘хвороба’, ‘епідемія’ [ВТССУМ 2005, с. 1568]. На Західній Україні це досить вживане слово, зараховують його лінгвісти до лайливих слів. Але В. Лис спростовує це, адже в нього холера – це той, хто пристає, прискіпливий, упертий. Холерником у нього є і старий дід, і жінка, і кіт (стара холера), і молода особа (холерочка), а в кінці роману виявляється, що холера – це любов, та, яка раз і назавжди. Зі слів Єви дізнаємося, що «стара холера – то любов, яка ніяк померти не здатна. Того й ходить по світу, людей зораблює. До кого у вічі заглядає, той довго жити буде, бо його душу насінням особинним засіває» [Лис 2019, с. 267]. Можливо, вона й має рацію, адже любов така давня, як світ, а світ наповнений вірусами, от і притягують ті віруси те, що їм до вподоби.

Висновки. Як бачимо, заголовки не тільки називають текст, але й мають індивідуально-авторське висловлювання про нього. Майже для всіх романів В. Лиса характерним є тісний зв’язок між заголо-

вком і текстом. Цей зв'язок із темою найчастіше реалізується через номінацію дійових осіб. У заголовках – кодування авторського задуму. У них скон-

центровані різні конотації, вони розкривають тему та ідею твору, формують характери, впливають на читача, спонукають до прочитання та узагальнень.

Література

1. Басан О. Рецензія на книгу «Країна гіркої ніжності». <https://www.booklya.ua>
2. Белей Л. Українські імена колись і тепер. Київ: Темпора, 2010. 128 с.
3. Боева Е. Функційна епістема заголовних комплексів у художньому мовленні Ольги Кобилянської. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Збірник наукових праць. Випуск 71. Частина II. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2019. С. 332–344.
4. Веселова Н. А. Заглавие литературно-художественного текста: дис... канд. филол. наук. Тверь, 1998. 236 с.
5. ВТССУМ. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Дорош С. Інтерв'ю з В. Лисом 10 листопада 2015 р. BBC – Україна bbc.com.
7. Забужко О. Направду добра книжка / Лис В. С. Століття Якова: роман; передм. О. Забужко. 4-ге вид., стер. Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. С. 5–6.
8. Карпенко Ю. А. Заглавия произведений В. П. Катаева (Ономастические наблюдения). *Літературна ономастика: зб. статей*. Одеса: Астропринт, 2008. С. 259–266.
9. Карпенко Ю. А. Образный смысл слова, вынесенного в заглавие художественного произведения. *Літературна ономастика: зб. статей*. Одеса: Астропринт, 2008. С. 257–259.
10. Карпенко Ю. А. Специфика имени собственного в художественной литературе. *Літературна ономастика: зб. статей*. Одеса: Астропринт, 2008. С. 205–220.
11. Карпенко Ю. О. Назва твору як об'єкт ономастики (Переважно на матеріалі творчості Миколи Бажана). *Літературна ономастика: зб. статей*. Одеса: Астропринт, 2008. С. 29–37.
12. Поліщук Я. Ревізії пам'яті: літературна критика. Луцьк: Твердиня, 2011. 216 с.
13. Прохасько Т. Кант для Соломії / Лис В.С. Соло для Соломії: роман; передм. Т. Прохаська. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. С. 5–6.
14. Трійняк І.І. Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. 509 с.
15. Філінюк В.А. Лінгвопоетика власних назв (на матеріалі роману Володимира Лиса «Соло для Соломії»). *Записки з ономастики*. Збірник наукових праць. Випуск 18. Одеса: «Астропринт». 2015. С. 704–716.

Джерела

1. Лис В.С. В'язні зеленої дачі: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 272 с.
2. Лис В.С. Графиня: роман. 2-е вид. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 224 с.
3. Лис В.С. Діва Млинища: роман. 3-тє вид. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2020. 368 с.
4. Лис В.С. І прибуде суддя: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 240 с.
5. Лис В.С. Країна гіркої ніжності: роман. 3-тє вид. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 368 с.
6. Лис В.С. Обітниця: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 352 с.
7. Лис В.С. Острів Сильвестра: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2020. 224 с.
8. Лис В.С. Соло для Соломії: роман; передм. Т. Прохаська. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 368 с.
9. Лис В.С. Стара холера: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 272 с.
10. Лис В.С. Століття Якова: роман; передм. О. Забужко. 4-ге вид., стер. Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 240 с.: іл.

References

1. Basan O. Retsenziia na knyhu «Kraina hirkoi nizhnosti» [Review of the book “The Land of Bitter Tenderness”]. [/https://www.booklya.ua](https://www.booklya.ua) [in Ukrainian].
2. Belei L. (2010) Ukrainski imena kolys i teper [Ukrainian names then and now]. Kyiv: Tempora. 128 s. [in Ukrainian].
3. Boieva E. (2019) Funktsiina epistema zaholovchykh kompleksiv u khudozhnomu movlenni Olhy Kobylyanskoï [Functional episteme of title complexes in Olha Kobylyanska's artistic speech]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna*. Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 71. Chastyna II. Lviv: Lvivskiyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. S. 332–344 [in Ukrainian].
4. Dorosh S. (2015) Interviu z V. Lysom 10 lystopada 2015 r. BBC – Ukraine [Interview with V. Lys on November 10. BBC – Ukraine] bbc.com [in Ukrainian].

5. Filiniuk V.A. (2015) Linhvopoetyka vlasnykh nazv (na materialy romanu Volodymyra Lysa «Solo dlia Solomii») [Linguopoetics of proper names (based on the novel “Solo for Solomiya” by Volodymyr Lys)]. *Zapysky z onomastyky*. Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 18. Odesa: «Astroprynt». 2015. S. 704–716 [in Ukrainian].
6. Karpenko Yu.A. (2008) Obraznyi smysl slova, vynesennogo v zaglavie khudozhestvennogo proizvedeniya [The figurative meaning of the word in the title of the work of art]. *Literaturna onomastyka: zb. statei*. Odesa: Astroprynt. S. 257–259 [in Russian].
7. Karpenko Yu.A. (2008) Spetsyfika imeni sobstvennogo v khudozhestvennoi literature [The specifics of the proper name in fiction]. *Literaturna onomastyka: zb. statei*. Odesa: Astroprynt. S. 205–220 [in Russian].
8. Karpenko Yu.A. (2008) Zaglaviya proizvedeniya V.P. Kataeva (Onomasticheskie nabliudeniya) [Titles of works by V.P. Kataev (Onomastic observations)]. *Literaturna onomastyka: zb. statei*. Odesa: Astroprynt. S. 259–266 [in Russian].
9. Karpenko Yu.O. (2008) Nazva tvoriv yak ob'ekt onomastyky (Perevazhno na materialy tvorchosti Mykoly Bazhana) [The title of the work as an object of onomastics (Mainly based on the works of Mykola Bazhan)]. *Literaturna onomastyka: zb. statei*. Odesa: Astroprynt. S. 29–37 [in Ukrainian].
10. Polishchuk Ya. (2011) Revizii pamiaty: literaturna krytyka. [Memory revisions: literary criticism]. Lutsk: Tverdnyia. 216 s. [in Ukrainian].
11. Prokhasko T. (2019) Kant dlia Solomii [Kant for Solomiya] / Lys V.S. Solo dlia Solomii: roman; peredm. T. Prokhaska. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». S. 5–6 [in Ukrainian].
12. Triiniak I.I. (2005) Slovnyk ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv: Dovira. 509 s. [in Ukrainian].
13. Veselova N.A. (1998) Zaglavie literaturno-khudozhestvennogo teksta: dys... kand. fylol. nauk. [Title of the literary text: Philol. Science dissertation]. Tver. 236 s. [in Russian].
14. VTSSUM – Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) (2005) [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with additions)]. [Uklad. i holov. red. V.T. Busel]. Kyiv; Irpin: VTF «Perun». 1728 s. [in Ukrainian].
15. Zabuzhko O. (2016) Napravdu dobra knyzhka [Really good book] / Lys V.S. Stolittia Yakova: roman; peredm. O. Zabuzhko. 4-te vyd., ster. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub simeinoho dozvillia». S. 5–6 [in Ukrainian].

Sources

1. Lys V.S. (2020) Diva Mlynshcha: roman [Virgin of Mlynshche]. 3-tie vyd. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub simeinoho dozvillia». 368 s. [in Ukrainian].
2. Lys V.S. (2018) Hrafynia: roman [Countess: novel]. 2-e vyd. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 224 s. [in Ukrainian].
3. Lys V.S. (2019) I prybude suddia: roman [And the Judge Will Come: novel]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 240 s. [in Ukrainian].
4. Lys V.S. (2017) Kraina hirkoi nizhnosti: roman [Land of Bitter Tenderness: novel]. 3-tie vyd. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 368 s. [in Ukrainian].
5. Lys V.S. (2019) Obitnytsia: roman [Promise: novel]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 352 s. [in Ukrainian].
6. Lys V.S. (2020) Ostriv Sylvestra: roman [Sylvester Island: novel]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 224 s. [in Ukrainian].
7. Lys V.S. (2019) Solo dlia Solomii: roman [Solo for Solomiya: novel]; peredm. T. Prokhaska. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 368 s. [in Ukrainian].
8. Lys V.S. (2019) Stara kholera: roman [Old Cholera: novel]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 272 s. [in Ukrainian].
9. Lys V.S. (2016) Stolittia Yakova: roman [Jacob's century: novel]; peredm. O. Zabuzhko. 4-te vyd., ster. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub simeinoho dozvillia». 240 s.: il. [in Ukrainian].
10. Lys V.S. (2019) Viazni zelenoi dachi: roman [Prisoners of the green country house: novel]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 272 s. [in Ukrainian].

TITLE IN THE NOVELS OF VOLODYMYR LYS – THE CORE OF THE ART CANVAS

Abstract. The article is devoted to the study of the title poetics in the fiction by Volodymyr Lys – “Jacob’s Century”, “Solo for Solomiya”, “Country of Bitter Tenderness”, “Sylvester’s Island”, “Countess”, “And Judge Will Come”, “Prisoners of the Green Cottage”, “Virgin of the Mill”, “Promise”, “Old Cholera”.

The relevance of our study is due to the fact that in modern linguistics the potential of the titles of the texts of fiction of famous authors is still studied insufficiently. Therefore, in our opinion, the study of its own title – the title of the work – requires special attention, and a thorough analysis of the title’s lexemes of V. Lys’s novels opens opportunities for further generalizations in the field of relevant linguistic and stylistic issues.

Our goal is to study the title as the “first key sign”, as “the main proper name in the work of art” on the material of V. Lys’s novels. Our task is to research the semantic and stylistic role of the titles, to determine their functions in revealing the content of works.

It was found that the title in the works of V. Lys accumulates the development of the plot together with all the literary characters. It is inextricably linked to the author’s artistic intent. The semantic and stylistic role of titles is researched, their

functions (nominative, informative, expressive-appellative, advertising, etc.) in revealing the content of works are determined. It is found that there is a close connection between the title and the text, which is manifested on the logical, structural-compositional and stylistic levels.

It is proved that the title is the most important proper name of the work, the most important “nodal element of the content”, “the center of the onomastic space of the work”. The characteristic potential of headings is investigated. Attention is focused on the features of the titles, which contain proper names of the literary heroes – the names of the main characters. Such titles play a special role – they are signs of the author’s selection.

A study of the titles of V. Lys’s novels allowed us to conclude that the titles encode the author’s intention. Different connotations are concentrated in them, they reveal the theme and idea of the work, form characters, influence the reader, encourage reading and generalizations.

Keywords: appellative, heading, connotations, eloquence, semantic-stylistic role, functions, characteristic potential, text of fiction.

© Вегеш А., 2021 р.

Анастасія Вегеш – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; anastasia.vehesh@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0430-2447>

Anastasia Vehesh – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; anastasia.vehesh@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0430-2447>

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В РОМАНІ ПАНАСА МИРНОГО «ПОВІЯ»: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.7:821.161.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).118–126

Венжиневич Н. Фразеологізми в романі Панаса Мирного «Повія»: лінгвокультурний аспект; кількість бібліографічних джерел – 32; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена опису фразеологізмів із компонентами-соматизмами у романі Панаса Мирного «Повія» у лінгвокультурному аспекті. Цей роман вирізняється серед інших творів Панаса Мирного високою художньою майстерністю, своєю соціальною гостротою, детально правдивим відображенням дійсності і глибоким психологізмом. Мова роману багата на образні порівняння, епітети, фразеологізми, часто взяті з народних уст. Констатуємо, що яскравість, емоційність, оригінальність, точність – характерні риси його письма. Мотиваційна основа таких зворотів здебільшого пов'язана зі світом традиційних народних образів, метафор і символів, приповідок та міфологічних уявлень. Наявність того чи того фразеологізму для позначення певного фрагменту дійсності є своєрідним показником його місця у системі культурних цінностей народу. Лінгвокультурна цінність фразеологічних одиниць полягає в тому, що вони відображають своєрідність світобачення мовної спільноти і є найбільш прозорими для культури, втіленої мовними засобами. Саме у фразеології накопичений досвід багатьох поколінь зі своїми, тільки їм властивими особливостями, що складають самобутність кожного народу. **Актуальність дослідження** полягає в тому, що в наш час значна увага приділяється вивченню власне українського фонду мови, помітною частиною якого є фразеологічні одиниці, яскраво представлені у творах різних письменників. Саме таким письменником і є Панас Мирний, мова творів якого насичена фразеологізмами, а тому потребує детальнішого вивчення. **Мета роботи** – дослідити фразеологічні одиниці у романі Панаса Мирного «Повія» у лінгвокультурному аспекті. Основними завданнями є виокремлення фразем із зазначеного твору, зосередження уваги на вивченні фразеологічних одиниць із компонентами-соматизмами, з'ясування їхньої ролі у відтворенні характерів літературних героїв, ментальних особливостей українців. Унаслідок проведеного дослідження з'ясовано, що значна кількість аналізованих фразеологічних одиниць містить соматичний компонент, зокрема *очі, голова, серце, розум (ум), пальці, кров, душа*. Це засвідчує цілковиту орієнтованість фразеологічної науки саме на людину, її почуття та переживання, створення неповторної мовної картини світу, на відтворення ментальних особливостей українців, особливостей їхньої культури та побуту.

Ключові слова: фразеологізм, компонент-соматизм, роман П. Мирного «Повія», лінгвокультурний аспект, мовна картина світу.

Постановка проблеми. Нині у лінгвістичній літературі особлива увага приділяється вивченню національної мовної картини світу. За визначенням І. Голубовської, національна мовна картина світу – це виражене засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння певного етносу, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі. Чинники, що детермінують онтологію національних мовних картин світу – реальний світ, колективна свідомість [Голубовська 2004, с. 124]. Знання людини про світ, які передаються засобами мовної семантики, є мовною картиною світу. «Національно-культурна специфіка кожної мови яскраво виявляє себе в царині стійких словесних комплексів – фразеологізмів, ідіом, приказок, прислів'їв» [Білоноженко 1999, с. 138]. Мотиваційна основа таких зворотів здебільшого пов'язана зі світом традиційних народних образів, метафор і символів, приповідок та міфологічних уявлень. Наявність того чи того фразеологізму для позначення певного фрагменту дійсності є своєрідним показником його місця у системі культурних цінностей народу.

Аналіз досліджень. Фразеологія вивчає немало важливих проблем, пов'язаних із сполучуваністю слів. Фразеологія – це сукупність усталених зворотів певної мови, так і розділ науки про мову, що вивчає стійкі словосполучення –

фразеологізми, їх ознаки, поділ на групи, утворення і походження [Скрипник 1973, с. 124].

У лексичному складі мови фразеологічні одиниці (далі – ФО) займають значне місце, тому що вони образно й точно передають думку, відбивають різні сторони дійсності. Фразеологізми не тільки позначають певне явище дійсності, але й характеризують його, дають йому певну оцінку. У відношенні значення вони відповідають єдиним поняттям, виражають значення предметності, процесу, якості, властивості або способу, мають граматичні категорії, які визначаються морфологічними формами й синтаксичною функцією в реченні, і виявляють закономірності у співвідношенні із загальною системою мови, які проявляються в лексичній сполучуваності, стилістичному й емоційно-експресивному забарвленні значення й синонімічних зв'язків.

Фразеологія належить до тих галузей сучасної лінгвістики, що привертають особливу увагу широких кіл дослідників, оскільки фразеологічний склад мови – це невичерпне джерело народної мудрості, на основі якого будуються як лінгвістичні, так і культурно-етнографічні дослідження.

Загальнослов'янська фразеологія представлена в дослідженнях О. Потебні, Ф. Булаєва, В. Виноградова, Б. Ларіна, Л. Булаховського, Г. Удовиченка та ін. Вагомий внесок у розробку

проблем фразеології сучасної української літературної мови зробили Н. Бабич [1970–1971], Г. Удовиченко [Удовиченко 1984], Л. Скрипник [1973] М. Жуйкова [2007], Ж. Краснобаєва-Чорна [2018] та ін.

Проблематиці «фразеологія і національна культура» присвячені роботи багатьох дослідників. Зокрема, це праці Т. Григоренко [2005], Л. Даниленко [2020], В. Жайворонка [2018], В. Ковалюк [2013], М. Ковшової [2013], В. Кононенка [2008], О. Левченко [2005], В. Маслової [2001], В. Мокієнка [2020], О. Назаренко [2001], О. Селіванової [2004], Л. Скрипник [1973], В. Ужченка, Д. Ужченка [2006, 2007], Н. Венжинович [2008, 2015, 2016, 2018, 2019а, 2019б] та ін.

В. Ужченко, зокрема, зазначає, що нині «активно розробляється у сфері фразеологічного значення антропоцентризм як рушійна сила розвитку номінативних мовних засобів, що дає можливість аналізувати мову як систему культурних категорій. ... Під антропоцентризмом розуміють спрямованість мовних одиниць на позначення світу людини, „людини в мові“, а мовне значення – це інтерпретація світу людиною. ... Антропоцентричний підхід дав змогу звернути увагу на психологічні аспекти формування мовної (фразеологічної) картини світу, а культурні феномени розглядати як константи культури» [Ужченко 2007, с. 435]. В. Жайворонко стверджує, що «одним із яскравих складників культури народу є його мова. Занурюючись своїм корінням у міфологічний світ давнього народного світосприймання, вона зберегла для нас багато воістину неперевершених зразків слова і виразу» [Жайворонко 2018, с. 3]. Услід за О. Селівановою, вважаємо, що одним із головних векторів дослідження є «... вияв ціннісних орієнтацій етнічної спільноти, зафіксованих у фразеологічних найменуваннях і їхній знакові динаміці» [Селіванова 2004, с. 8]. А В. Кононенко слушно зауважує, що «світогляд українців знайшов реалізацію в численних висловах, що відповідають різним ситуаціям життя, характерологічним рисам людей, створюючи у своїй сукупності загальний образ мовця, неоднозначного за своїми уявленнями, але загалом скоріше позитивний, аніж негативний» [Кононенко 2008, с. 91]. Передумовами дослідження етнокультурної специфіки фразем є зосередження уваги на мовній, а через неї і на духовній культурі як окремої людини, так і всієї мовної спільноти. Будучи інструментом осягнення розумом світу і його сприйняття, мова бере активну участь у формуванні культури ще з давніх часів. Про це красномовно засвідчує фразеологія як автономна лінгвістична дисципліна, яка пододала наслідки недоліків структурно-таксономічної парадигми і сьогодні стала на шлях виявлення того, як використовується мова суб'єктом мовлення залежно від його комунікативних інтенцій, від чинника адресата, від гла спільних для них знань про світ і т. ін. Це спричинилося до наступного кроку – дослідження мовного чинника в людині – того, як саме оновлена й завжди культурно забарвлена картина світу впливає на людину, формуючи її мовну свідомість, а разом із нею і культурно-національну

самосвідомість. І тільки на основі цих даних можна говорити про фразеологію як про найбільш культурноносії компонент мови в дії.

Лінгвокультурна цінність фразеологічних одиниць полягає в тому, що вони відображають своєрідність світобачення мовної спільноти і є найбільш прозорими для концептів культури, втілюваних мовними засобами. Саме у фразеології накопичений досвід багатьох поколінь зі своїми, тільки їм властивими особливостями, що складають самобутність кожного народу. На думку М. Жуйкової, «лінгвокультурологічний аналіз має дві сфери застосування. Із одного боку, його активно залучають до рівня «фразеологічної статистики», тобто до аналізу певних фразем як елементів мовно-культурного коду, що підлягає інтерпретації. Із другого боку, лінгвокультурологічний аналіз має пряме застосування в дослідженнях «фразеологічної динаміки», тобто передусім у сфері генези фразеологічних одиниць [Жуйкова 2007, с. 127]. Зазначимо, що «фразеологізми надають творам національної самобутності, створюють реалістичну народну атмосферу, ілюструють розвиток особистості в соціальному середовищі, формування її характеру, поглядів, вплив громадської думки на вчинки людини. Стилістично зниженого забарвлення діалоги літературних персонажів набувають через вживання розмовних слів. У такий спосіб досягається ефект невимушеної розмови, створюється типова побутова ситуація...» [Венжинович 2019а, с. 18].

Значна кількість фразеологізмів представлена у творах багатьох українських письменників, зокрема й видатного українського прозаїка Панаса Мирного.

Панас Мирний – псевдонім Панаса Яковича Рудченка, класика вітчизняної літератури, громадського й культурного діяча, видавця, фольклориста. Саме йому судилося стати засновником й одним з найвидатніших представників української психологічної прози.

Іван Франко оцінив творчу особистість Панаса Мирного як «сильний епічний талант» [Франко 1984, с. 143], звернувши увагу на його майстерність у психологічному аналізі персонажів: «Панас Мирний (Афанасій Рудченко) належить до найвизначніших українських повістярів і визначається особливо влучною характеристикою дієвих осіб та поглибленням їх психології» [Франко 1984, с. 342].

Вершиною епічного мислення Панаса Мирного вважається один із його романів «Повія» (1883–1884) [Мирний 2017], де автор у центр художнього дослідження ставить неординарну людину й детально простежує її психологічний стан за різних обставин.

Роман «Повія» вирізняється серед інших творів Панаса Мирного високою художньою майстерністю, своєю соціальною гостротою, детально правдивим відображенням дійсності і глибоким психологізмом. Мова роману багата на образні порівняння, епітети, фразеологізми, часто взяті з народних уст.

Учені зазначають, що ніхто з прозаїків-попередників не передав так майстерно й повно всіх барв української народної мови, як це зробив Панас Мирний. Яскравість, емоційність, оригінальність, точність – характерні риси його письма.

Феномен творчості видатного українського письменника Панаса Мирного був предметом вивчення О. Білецького, О. Гнідана, С. Жили, П. Колесника та ін. Мову творів митця досліджували М. Грицай [1983], І. Грицютенко [1959], Я. Федоренко [1971] та ін.

Актуальність дослідження полягає в тому, що в наш час значна увага приділяється вивченню власне українського фонду мови, помітною частиною якого є ФО, що яскраво представлені у творах різних письменників. Саме таким письменником і є Панас Мирний, мова творів якого насичена фразеологізмами, а тому потребує детальнішого вивчення.

Мета роботи – дослідити фразеологічні одиниці у романі Панаса Мирного «Повія» у лінгвокультурному аспекті. Основними завданнями є виокремлення фразем із зазначеного твору, зосередження уваги на вивченні фразеологічних одиниць із компонентами-соматизмами, з'ясування їхньої ролі у відтворенні характерів літературних героїв, ментальних особливостей українців.

У роботі було використано **контекстологічний метод**, який дозволяє вивчати ФО в умовах їхнього вживання у реченні, а також врахувати специфіку мови. Застосовано і **описовий метод**.

Виклад основного матеріалу. Мова роману Панаса Мирного «Повія» багата на образні порівняння, епітети, фразеологізми, часто взяті з народних уст. Якщо об'єднати всі фразеологічні одиниці в тематичні групи, то найчисельнішою виявляється група з соматичним компонентом. І це не дивно, адже давніх часів людина співвідносила навколишній світ із частинами свого тіла – головою, руками, ногами, серцем тощо. Використовуючи їхні назви у переносному значенні, люди точніше передають свої думки, почуття, дії і ставлення до світу, в якому живуть.

У досліджуваному творі переважають фразеологізми з компонентами *око/очі, рука/руки, голова, серце, язик, зуби, ніс та вухо*. Зокрема:

Фразеологізми з компонентом-соматизмом око/очі

Серед виявлених у романі ФО найчисельнішою є тематична з компонентом *око/очі*, наприклад:

Вибивати очі 'дорікати за що-небудь, чимсь'. *Хіба я з москалями знаюся? Хіба я водюся з ними, що вони мені ними очі вибивають, – розпороцалася Христя* [Мирний 2017, с. 344]. Пор.: **колоти (випікати, пекти, вибивати, довбати / т. ін.) очі кому** '1. в'їдливо дорікати, докоряти кому-небудь чимсь; 2. Дратувати когось, не давати комусь спокою, викликати осуд' [СФУМ, с. 387]. **Вибивати очі тс** [СУМ, 1, с. 349].

Очі розбігаються 'хто-небудь не може зупинитися, зосередитися на чомусь одному від різноманітності вражень'. *Вийдеш на вулицю –*

рівно всюди, народ як плав пливе... та всі в дорогих празникових уборах... Очі розбігаються, дивлячись! [Мирний 2017, с. 242]. Пор.: **[аж] очі розбігаються / розбіглися у кого, кому, чий і без додатка** '1. хто-небудь не може зупинитися, зосередитися на чомусь одному від різноманітності вражень; 2. по чому, поміж чого і т. ін. Хто-небудь швидко, блискавично, без певної послідовності оглядає щось; 3. хто-небудь приємно вражений' [СФУМ, с. 595]. **Очі розбігаються тс** [СУМ, 5, с. 665].

Запасти в око 'дуже сподобатися'. *А що? запала в око? – зареготався Рубець* [Мирний 2017, с. 194]. Пор.: **запасти в око кому тс** [СФУМ, с. 315]. **Запасти в око (у вічі) тс** [СУМ, 3, с. 238].

Зав'язати очі 'зробити кого-небудь нещасливим'. *А коли ви очі чоловікові зав'язали так, що йому не тільки робити – світ не милий* [Мирний 2017, с. 391]. Пор.: **зав'язати очі кому** '1. позбавляти кого-небудь можливості об'єктивно сприймати, правильно оцінювати навколишню дійсність; 2. зробити кого-небудь нещасним' [СФУМ, с. 301]. **Зав'язати очі кому** 'позбавити можливості тверезо сприймати навколишнє' [СУМ, 3, с. 64].

З п'яних очей 'у стані сп'яніння'. *Довбня з п'яних очей витребував собі у губернію* [Мирний 2017, с. 555]. Пор.: **з п'яних очей тс** [СФУМ, с. 593]. **З п'яних очей тс** [СУМ, 5, с. 665].

У вічі кидатися 'привертати чию-небудь увагу; впадати в око (очі, у вічі)'. *Пилипові теж кинулась у вічі Пріс'ячина постать струнка, її норов тихий, її голос любий...* [Мирний 2017, с. 18]. Пор.: **впадати (падати, рідко кидатися, встрявати) / впасти (рідко кинутися, встряти) в око (в очі, у вічі)** '1. кому. Хто-небудь помічає, бачить, звертає увагу на когось, щось; 2. бути особливо помітним; помічатися; 3. кому. Подобатися кому-небудь. що, на що; 4. бачити, помічати' [СФУМ, с. 147]. **Кидатися (кинутися) в очі (у вічі), рідко** 'привертати чию-небудь увагу; впадати в око (очі, у вічі)' [СУМ, 5, с. 672].

Очі горять 'чий-небудь вигляд виражає хворобливий стан, погане самопочуття'. *Голова наче у вогні палає, очі горять, зітхань гаряче, аж губи репаються від нього, аж у роті сохне* [Мирний 2017, с. 21]. Пор.: **очі горять** '1. чий-небудь вигляд виражає хворобливий стан, погане самопочуття; 2. перев. чим. Чий-небудь погляд, вигляд виражає добрий настрій, доброзичливе ставлення до когось і т. ін.' [СФУМ, с. 598]. **Очі горять не зафіксовано** СУМ.

Очі грають 'хто-небудь перебуває у веселому, радісному настрої, збудженому стані і т. ін.'. *Радістю і веселоцями б'ється серце у Христі, очі грають, як ті зорі на холодному небі* [Мирний 2017, с. 42]. Пор.: **очі грають / заграли у кого, чий, які тс** [СФУМ, с. 598]. **Очі грають не зафіксовано** СУМ.

Стриміти спичкою в оці 'набридати, дратувати своєю присутністю, наявністю'. *Комора побита зимньою негодою, пошпугована весняними дощами, полупилася, та вона її так кине? Нізащо!*

Уже давно вона **стирчить спичкою в оці** [Мирний 2017, с. 135]. Пор.: **стриміти спичкою в оці не зафіксовано** [СФУМ]. **Стирчати більмом (спичкою) в (на) оці (очах) у кого, кому тс** [СУМ, 9, с. 702].

Вгородити оці ‘довго вдивлятися в що-небудь (перев. бездумно, не сприймаючи баченого)’. *А проте думки її далеко були від того, хоч вона й вгородила свої оці у купу луштанин...* [Мирний 2017, с. 327]. Пор.: **вгородити оці не зафіксовано** СФУМ. **Вгородити оці не зафіксовано** СУМ.

Стрельнути очима ‘кокетливо, грайливо позирати на кого-небудь’. – *Ідіть лишець до нас, – мовила огрядна молодиця, гнилозубого чоловіка жінка, червона, як та наливка, що держала в руках. – Годі вам усе з панамі та з панамі. Чи бач, як панамі пропахалися! – додала вона, стрільнувши на Колісника своїми масляними очима* [Мирний 2017, с. 119]. Пор.: **стрельнути очима (оком, рідко поглядом) на кого, в кого і без додатка** ‘1. поглядати на кого-, що-небудь; 2. перев. недок. Кокетливо, грайливо позирати на кого-небудь’ [СФУМ, с. 867–868]. **Стрельнути (стрільнути) оком (очима, поглядом) на кого, в кого** ‘а) кинути короткий швидкий погляд; б) кокетливо поглянути на кого-небудь’ [СУМ, 9, с. 761].

Утекти світ за оці ‘невідомо куди; у безвість’. *Хоч би утекти відсюди куди-небудь, хоч світ за оці, аби утекти!* [Мирний 2017, с. 485]. Пор.: **світ за оці, з сл. піти, побрести, побігти і т. ін.** ‘1. не вибираючи шляху, куди завгодно; 2. невідомо куди; у безвість’ [СФУМ, с. 784–785]. **Іти світ за оці** ‘вирушати в далеку дорогу, невідомо куди’ [СУМ, 4, с. 53].

Бити у вічі ‘привертати увагу’. *Червоні плаття, зелені куцини, рябі спідниці, жовті шушони, блискучі ластикові балахони, чорні сукняні каптани – аж у вічі б’є!* [Мирний 2017, с. 106]. Пор.: **бити у вічі** ‘1. бути особливо помітним; привертати увагу; 2. чим і без додатка. Виділятися чим-небудь серед когось, чогось’ [СФУМ, с. 26]. **Бити в оці (у вічі)** ‘а) яскраво світити; засліплювати (про сильне, різке світло); б) бути дуже помітним; впадати в око’ [СУМ, 1, с. 168].

Хоч око виколи ‘дуже темно, зовсім нічого не видно’. *Темна, непроглядна темнота обняла її зразу; хоч око виколи с нічого не видно. нічого не видно* [Мирний 2017, с. 102]. Пор.: **хоч око (оці) виколи (рідко вибий, вийми, вибери), з сл. темно, темрява, темінь і т. ін. тс** [СФУМ, с. 92]. **[Темно,] хоч око виколи тс** [СУМ, 1, с. 410].

Міряти очима ‘оглядати кого-, що-небудь, вдивляючись або оцінюючи’. *Колісник примостився на самому краюку лави. Селезньов спідлоба дивився на нього, міряв з ніг до голови очима* [Мирний 2017, с. 193]. Пор.: **міряти очима (оком, поглядом) кого, що** ‘1. оглядати кого-, що-небудь, вдивляючись або оцінюючи; 2. якими (яким). Дивитися-на кого-, що-небудь, виражаючи певні емоції’ [СФУМ, с. 494]. **Міряти поглядом (оком, очима і т. ін.)** ‘а) оцінюючи, оглядати кого-, що-небудь. б) презирливо, з ненавистю дивитися на когось’ [СУМ, 4, с. 747].

В очах миготить ‘у когось неприємні зорові відчуття від швидкої зміни об’єктів, їх яскравості і т. ін.’. *У Христі аж в очах миготіло, голова кругом ходила, дивлячись, як швидко пані мідяним прутиком хапала нитку, в’язала петелечку, в ту петелечку знову втягала нитку і – не знає як – уже робилося дві петелечки* [Мирний 2017, с. 214]. Пор.: **[аж] в очах мерехтить (мигтить, миготить і т. ін.) кому, у кого і без додатка, безос. тс** [СФУМ, с. 483]. **В очах миготить** ‘про враження рябизни в очах’ [СУМ, 4, с. 700].

Фразеологізми з компонентом рука/руки

У ході дослідження нами були зафіксовані, зокрема, такі фразеологізми з компонентом *рука/руки*:

На руку охулки не класти ‘не пропустити нагоди поживитися’. *Та й собі, небійсь, охулки на руку не положе!* [Мирний 2017, с. 356]. Пор.: **охулки на руку не класти не зафіксовано** СФУМ. **Охулки на руку не класти не зафіксовано** СУМ.

[Рук] не позичати ‘є щось у кого-небудь’. *Не в їх тільки робота, і в других є, а мені рук не позичати...* [Мирний 2017, с. 325]. Пор.: **не позичати чого тс** [СФУМ, с. 662]. **Не позичати чого тс** [СУМ, 6, с. 816].

Золоті руки ‘майстер своєї справи, уміла, вправна, здібна людина’. *Швидка ця Христя, золоті в неї руки!* [Мирний 2017, с. 4]. Пор.: **золоті руки тс** [СФУМ, с. 768]. **Золоті руки тс** [СУМ, 3, с. 680].

Ламати руки ‘переживати, хвилюватися’. *Христя тільки ламала руки та трусилась* [Мирний 2017, с. 158]. Пор.: **ламати (ломити, заламувати) / заламати (заломити) руки** ‘певними жестами виражати переживання, страждання, хвилювання і т. ін.’ [СФУМ, с. 413]. **Ламати руки (пальці)** ‘про жест, який є виявом сильного горя, страждання, хвилювання і т. ін.’ [СУМ, 4, с. 441].

[Чіїми] руками жар загірбати ‘непорядно користуватися результатами чужої праці’. *Христя нічого на те не одказала, тільки подумала: дві-то руки в тебе, та чіїми прийдеться жар загірбати?* [Мирний 2017, с. 336]. Пор.: **чужими руками жар (вогонь, діал. грань) загірбати (загортати, вигрбати, вигортати) / загребти (загорнути, вигребти, вигорнути) тс** [СФУМ, с. 304]. **Чужими руками жар загірбати тс** [СУМ, 2, с. 508].

Рук не чути ‘дуже втомитися, перенапружитися від надмірної праці, перев. руками’. *Нічого й журились, коли рук не чуєш! – суворо відказала Мар’я* [Мирний 2017, с. 208]. Пор.: **рук не чути тс** [СФУМ, с. 959]. **Рук (ніг, спини, голови і т. ін.) не чути** ‘перевтомитися, перенапружитися, перемерзнути’ [СУМ, 11, с. 385].

Рук не покладати ‘працювати весь час, невтомно, сумлінно’. *Було у неї одно добро, задля котрого вона й досі робила-працювала, рук не поклала...* *Тепер і те добро одняли від неї!* [Мирний 2017, с. 85]. Пор.: **не покладати рук, за. працювати і под. тс** [СФУМ, с. 666]. **Не покладати рук тс** [СУМ, 7, с. 26].

Рук не жаліти ‘робити що-небудь з повною віддачею’. Як вона **рук не жаліла**, обмазуючи та обліптуючи хату, щоб і холод не заходив зимою, і дощ, бува, не пробив літом... [Мирний 2017, с. 19]. Пор.: не жаліти / не пожаліти **рук (сил, пупа)** ‘працювати, робити що-небудь з великим напруженням, з найбільшою інтенсивністю’ [СФУМ, с. 289]. **Рук (сил) не жаліти тс** [СУМ, 2, с. 504].

Фраземи з компонентом голова

До групи фразеологізмів з компонентом *голова* належать такі:

Викинути з голови ‘перестати думати про кого-, що-небудь’. *Прощавай, Мар’є! Та викинь ти думки з голови*, – сказав Кирило [Мирний 2017, с. 94]. Пор.: **викинути (витрусити) / викидати з голови (з пам’яті, з думки, рідко з ума / т. ін.)** кого, що *тс* [СФУМ, с. 91]. **Викидати (викинути) з голови (з серця і т. ін.)** кого, що ‘забувати, не думати про кого-, що-небудь’ [СУМ, 1, с. 405].

Голова горить (палає) ‘перебувати в жару, відчувати жар (перев. від хвороби)’. *Голова наче у вогні палає, очі горять, зітхання гаряче, аж губи репаються від нього, аж у роті сохне* [Мирний 2017, с. 21]. Пор.: **голова палає не зафіксовано** СФУМ. **Голова палає не зафіксовано** СУМ.

Занапастити голову ‘знівечити життя собі або комусь’. **Не занапасти ти своєї і моєї голови!** – заплакала мати [Мирний 2017, с. 164]. Пор.: **занапастити голову не зафіксовано** [СФУМ]. **Занапастити голову не зафіксовано** СУМ.

Клопотати голову ‘турбувати, хвилювати когось’. *Пріська дибала та дибала, поспішаючи додому. Вона не примічала тії краси світової; її похилу голову клопотали свої думки* [Мирний 2017, с. 63]. Пор.: **клопотати голову кому, чию тс** [СФУМ, с. 381]. **Клопотати голову кому, чию тс** [СУМ, 4, с. 189].

Фразеологічні одиниці з компонентом серце

У мові роману зустрічаються такі ФО з соматичним компонентом *серце*:

Заганяти голки в серце ‘дошкуляти кому-небудь чимось’. *Не візьме його лиха година! Такого ніщо не бере!* – кричить Грицько, та повернеться ще до Христі і почне їй голки заганяти... все про хлопців їй плеще [Мирний 2017, с. 11]. Пор.: **заганяти голки (гострі) спички) в серце тс** [СФУМ, с. 302]. **Голки заганяти (загнати) тс** [СУМ, 2, с. 108].

Серце розривається ‘хтось страждає, мучиться від чого-небудь, переживає за когось’. *Вони не бачили, як я душею болів, як моє серце розривалося, як я хитався-хиявся* [Мирний 2017, с. 346]. Пор.: **серце розривається (надривається) у кого, чие, від чого, з чого і без додатка** ‘хто-небудь переймається якимсь почуттям (коханям, жалю, одчаю і т. ін.)’ [СФУМ, с. 797]. **Серце (душа) розривається (розірвється і т. ін.) [на шматки (куски, надвоє)] у кого, чие, чия тс** [СУМ, 8, с. 791].

Серце тьохнуло ‘здрігатися, стискатися, завмирати, сильно битися від страху, радості і т. ін.’.

Христия усміхнулася. Федір побачив, як у Христі очі блиснули... Його серце тьохнуло... [Мирний 2017, с. 54]. Пор.: **серце тьохнуло не зафіксовано** СФУ. **Серце тьохнуло не зафіксовано** СУМ.

Фразеологізми з компонентом-соматизмом зуби

Компонент *зуби* є ключовим у таких фразеологізмах, які ми виявили в романі:

Гострити зуби ‘прагнення заподіяти кому-небудь шкоду, зробити неприємність’. *Ти, бісова невіро, не пустив переночувати, я ж тебе серед зими випру з своєї хати!*» – **гострила** вона **зуби**, *умоцнюючись на лавочці у закапелку, де здалося їй затишніше* [Мирний 2017, с. 573]. Пор.: **гострити (діал. острійти, точити і т. ін.) / нагострити (наточити) зуби** ‘1. на кого, рідше проти (супроти) кого. Прагнути заподіяти кому-небудь прикрість, шкоду, зробити неприємність; 2. на кого – що і без додатка. Посягати на кого-, що-небудь; 3. на що. Прагнути мати вигоду з чого-небудь’ [СФУМ, с. 193]. **Гострити (точити) зуби** ‘а) (на кого – що) прагнути заволодіти ким-, чим-небудь, захопити когось, щось. б) (на кого – що, рідше проти, супроти кого – чого) гніватися на кого-небудь; прагнути зробити комусь зло, прикрість; намагатися позбавити кого-небудь чогось’ [СУМ, 3, с. 724].

Зціпити зуби ‘виявляючи велику витримку, стійкість, напруживши всі сили’. *Наталя Миколаївна пустила на чоловіка гострий і призрий погляд; зціпила зуби, аж її щелепи видалися над повними щокми, мов вона збиралася кого розкусити ними, і, згорнувши руки, сердито опустила на стулець біля столу. її свіже рожеве обличчя поп’ятнилося, очі похмурились* [Мирний 2017, с. 295]. Пор.: **зціпивши зуби тс** [СФУМ, с. 348]. **Зціпивши зуби тс** [СУМ, 3, с. 736].

Перетирати на зуб ‘лихословити’. *Накладаєте удвох з своєю любезною на батькову голову?.. – і знову почав Грицько гукати на всю хату, перетираючи та переминаючи на зубах не тільки Пріську з Христею, а й увесь рід їх, усіх заступників* [Мирний 2017, с. 69]. Пор.: **перебирати (перетирати, переminatи / т. ін.) / перебрати (перетерти, перем’яти і т. ін.) на зубах кого** ‘розпускати плітки, лихословити про кого-небудь’ [СФУМ, с. 612]. **Перетирати на зубах тс** [СУМ, 3, с. 724].

Узяти на зубок ‘лаяти, гудити, судити кого-небудь’. *Кумою Антон Петрович давно вже намітив товсту купчиху, що так любила чайку попити, добре попоїсти, уволю поспати; незгірше вона любила і на зубок стороннього узяти; звісно, як у гостях та поміж своєю компанією – не сидіти ж зціпивши зуби!* [Мирний 2017, с. 262]. Пор.: **брати (хапати) / взяти (ухопити) на (в) зуби (на зуб, на зуба, на зубок, на зубки)** ‘1. кого. Обирати кого-небудь об’єктом пересудів, глузування, кепкування, пліток і т. ін.; судити, гудити; 2. що. Говорити, підхоплювати що-небудь, сказане дотепно, вдало’ [СФУМ, с. 56]. **Брати (узяти) на зубки (на зубок) тс** [СУМ, 3, с. 727].

Фразеологізми з компонентом

язик

Тематична група, до складу якої входить компонент-соматизм *язик*, зокрема:

Язык розв'язати 'почати говорити після мовчання'. Далі та далі *язик* її *розв'язувався*, пам'ять яснішала, голос дужчав... [Мирний 2017, с. 250]. Пор.: *язик розв'язується / розв'язався у кого, кому, чий* 'хто-небудь починає багато говорити, стає балакучим' [СФУМ, с. 977]. **Розв'язувати (розв'язати) язик (язика, язика, рот, рота, уста, губу, мову)** 'а) призводити до невимушеної розмови; б) (тільки язик, язика, язика кому) силою змушувати кого-небудь заговорити, виказати таємницю; в) (тільки док.) почати говорити після мовчання' [СУМ, 8, с. 642].

Гострий на язик 'який влучно, дотепно говорить'. *Ти не дивись, що я тепер така стала – постаріла, понікчемніла; а замолоду була красива, швидка, весела. і на язик гостра* [Мирний 2017, с. 223]. Пор.: *гострий (бадьорий) на язик (на слово, на мову, на речі / т. ін.) тс* [СФУМ, с. 192]. **Гострий на слово (язик і т. ін.) тс** [СУМ, 2, с. 144].

Держати язик за зубами 'бути обачним, стриманим у розмовах, висловлюваннях; не розголошувати чого-небудь; мовчати'. – *Слухай, стара. Коли з розуму вижила, то держи і язик за зубами, – суворо почав він* [Мирний 2017, с. 421]. Пор.: *держати (тримати) язик за зубами (на зашморзі, на прив'язі, на припоні) тс* [СФУМ, с. 230]. **Тримати (утримувати, утримати, держати, удержувати, удержати, притримувати, притримати і т. ін.) язик (язика) [за зубами, на прив'язі] тс** [СУМ, 11, с. 627].

Фразеологізми з компонентом

ніс та вухо

У романі ми виділили ще дві невеликі підгрупи фразем, до складу яких входять компоненти *ніс та вухо*.

Компонент-соматизм *ніс* входить до складу таких ФО:

Утерти носа 'показати свою перевагу над кимось'. *А як їх зменшиться, то тоді і нашому братові дворянинові, – казав Лошаков, – буде більший простір у земських справах; тоді ми і всяким верховодам мусимо утерти носа* [Мирний 2017, с. 361]. Пор. **втерти / втирати носа кому** '1. показати або довести свою перевагу над ким-небудь; 2. присадити, спинити кого-небудь, даючи зрозуміти, що він повинен утриматися або відмовитися від своїх попередніх справ, намірів і т. ін.; 3. покарати, провчити кого-небудь' [СФУМ, с. 57–158]. **Утерти носа кому** 'а) показати свою перевагу над кимось, перевершити в чому-небудь когось; б) довести кому-небудь, що він помиляється в своїх діях, вчинках' [СУМ, 5, с. 426].

На носі 'скоро, незабаром'. *Он свято на носі: багата кутя, Різдво...* [Мирний 2017, с. 23]. Пор.: **на носі не зафіксовано СФУМ. На носі тс** [СУМ, 5, с. 426].

Повісити ніс 'журитися, засмучуватися чи бути у відчаї, втрачаючи надію, зневірючись у

чомусь'. *Народ плакався, бідкався, бо то ж тільки першу половину заплачено; з чого ж взяти на другу? Усі носи повісили* [Мирний 2017, с. 2]. Пор.: **(хнюпити, опускати) / повісити (похнюпити, опустити) носа (ніс, рідко вуха) [на квінту] тс** [СФУМ, с. 134]. **Опускати (опустити, хнюпити, похнюпити, вішати, повісити і т. ін.) ніс (носа) тс** [СУМ, 5, с. 426].

До фразем із компонентом *вухо* належать такі:

Як у вусі 'дуже тихо'. *Христя зосталася знову сама. Дітвора спала; пані сиділа у своїй... Тихо-тихо, як у вусі* [Мирний 2017, с. 215]. Пор.: **як (мов, ніби і т. ін.) у вусі тс** [СФУМ, с. 161]. **Тихо, немов (наче, як) у вусі тс** [СУМ, 1, с. 789].

Хоч у вухо бгай 'дуже лагідний, податливий, добрий'. – *Правда ваша, правда, – каже Колісник. – У мене з села була. З півроку просто люба-мила, хоч у вухо бгай, а познайомилась з москалями – зараз і пішла у хльондри. Що ті москалі лиха з слугою роблять!* [Мирний 2017, с. 196]. Пор.: **хоч у вухо бгай (клади)** '1. дуже лагідний, покірний, податливий і т. ін.; 2. з прикм. дуже, у великій мірі' [СФУМ, с. 21]. **Хоч у вухо вбгай (бгай) тс** [СУМ, 1, с. 789].

Висновки. Досліджуючи мову роману Панаса Мирного «Повія», ми з'ясували, що значна кількість аналізованих фразеологічних одиниць містить соматичний компонент, зокрема *очі, голова, серце, розум (ум), пальці, кров, душа*, що засвідчує цілковиту орієнтованість фразеологічної науки саме на людину, її почуття та переживання, на відтворення ментальних рис українців, особливостей їхньої культури та побуту.

Відомо, що очі людини відображають її психологічний стан. Тому не випадково Панас Мирний чимало фразеологізмів з компонентом *очі* вживав для відтворення особливостей погляду. Фразеологізми зі складником *зуби* нерідко характеризують мовлення. Вони сприяють повноті образу при характеристиці сільської громади, що любить попліткувати.

Серед фразеологічних одиниць, які використав Панас Мирний у романі, є найбільше фразеологічних єдностей і фразеологічних сполучень, що виражають внутрішній стан людини, оцінює ставлення, створюють гумористичний колорит та сатиричне перебільшення.

Зазначимо, що у мові твору П. Мирного з метою надання їй образності, виразності, емоційності широко вживаються фразеологізми, що належать до розмовно-побутового стилю. Роман, написаний із народного життя, є яскравим відображенням фразеологічного багатства української мови, яке закладено саме в живій народній мові. Саме у фразеології накопичений досвід багатьох поколінь зі своїми, тільки їм властивими особливостями, що складають самотність кожного народу. Мовлення персонажів роману Панаса Мирного «Повія» часто пересипане фразеологічними висловами, які допомагають творити колоритні образи українців того часу. У фраземах, майстерно вплетених автором у розмову літературних героїв,

відображено найрізноманітніші вияви життя українців, їх побут, зрештою, їхні культурні цінності. Перспективу подальших досліджень убачаємо в по-

глибленому вивченні тематичних груп фразеологізмів на матеріалі творів інших відомих українських письменників.

Література

1. Бабич Н.Д. Фразеологія української мови: у 2 ч. Чернівці, 1970 – 1971. Ч .1. 63 с. Ч. 2. 90 с.
2. Білоноженко В., Гнатюк І. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія. Харків: ФОЛІО, 1999.
3. Венжинович Н. Українська фразеологічна картина світу (на матеріалі лексикографічних джерел). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2008. Вип. 12. С. 84–86.
4. Венжинович Н.Ф. Лінгвокультурологічний аспект мовознавчих досліджень. Ужгород: Сабов А.М., 2015. 267 с.
5. Венжинович Н.Ф. Простір і час в українській фразеології: лінгвокультурологічний аспект. *Prostor in čas v frazeologiji: kolektivna monografija / uredile Erika Kržišnik, Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin*. 1. izd. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016. S. 423–428.
6. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти: дис. ... доктора філологічних наук. Київ, 2018. 503 с.
7. Венжинович Н. Фраземи з компонентами-соматизмами у творах М. Матиос і В. Шкляра. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. 2019а. Вип. 2(42). С. 13–21.
8. Venzhynovych N. Phrases with the keyword-symbols (on the material of the Ukrainian and Russian languages). *Scientific Journal «WEST-EAST»*. Tbilisi: Publishing House «UNIVERSAL». Vol 2/1, № 1, 2019б. S. 59–62.
9. Григоренко Т.В. Етнографічна лексика у складі української літературної мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Інститут філології. Київ, 2005. 20 с.
10. Грицай М.С., Бойко В.Г., Дунаєвська Л.Ф. Українська народно-поетична творчість / за ред. проф. Грицай М.С. Київ: Вища школа, 1983. 360 с.
11. Грицютенко І.Є. Мова та стиль художніх творів Панаса Мирного. («Хіба ревуть воли, як ясла повні?»). Київ: Радянська школа, 1959. 156 с.
12. Даниленко Л. “Може пива”, або про семантику пива в чеській лінгвокультурі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2020. Вип.2. С. 112–118.
13. Жайворонок В.В. Антологія знаків української етнокультури: словник-довідник. Київ: Наукова думка, 2018. 760 с.
14. Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. 416 с.
15. Коваль В.И. Славянская этнофразеология: и этнография, и лингвистика. *Национальное и интернациональное в славянской фразеологии*: коллективная монография по материалам XV Международного съезда славистов (Минск, 20–27 августа 2013 г.) / отв. ред.: Х. Вальтер, В.М. Мокиенко. Greifswald, 2013. С. 32–36.
16. Ковшова М.Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: Коды культуры: монография. Изд. 2-е. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. 456 с.
17. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія. Київ: Вища школа, 2008. 327 с.
18. Краснобаєва-Чорна Ж. Фраземіка та фраземографія в сучасній лінгвопарадигмі. Вінниця: Нілан, 2018. 202 с.
19. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 352 с.
20. Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва: Издательский центр «Академия», 2001. 183 с.
21. Мирний – Панас Мирний. Повія. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 579 с.
22. Мокиенко В.М. Фразеологические кальки как источник обогащения национальных языков. *Славянская фразеология: заимствования и кальки в славянской фразеологии*. Коллективная монография. Greifswald, 2020. С. 3–17.
23. Назаренко О.В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровський національний ун-т. Дніпропетровськ, 2001. 18 с.
24. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психоконітивний та етнокультурний аспекти): монографія. Київ – Черкаси: Брама, 2004. 276 с.
25. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. Київ: Наукова думка, 1973. 280 с.
26. СУМ – Словник української мови: в 11 т. АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
27. Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови. Київ: Вища школа, 1984. Т. 1. 303 с. Т. 2. 384 с.
28. Ужченко В.Д. Нові лінгвістичні парадигми „концепт – фразеологізм – мовна картина світу”.

Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: зб. наук. праць. Запоріжжя, 2006. С. 146–151.

29. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови. Київ: Знання, 2007. 494 с.

30. Федоренко Я.О. Мова селянських персонажів роману Панаса Мирного «Повія». *Українське літературознавство*. 1971. Вип. 13. С. 68–75.

31. СФУМ – Фразеологічний словник української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1993. 980 с.

32. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1984. Т. 41. 685 с.

References

1. Babych N.D. (1970–1971) Frazeolohiia ukrainskoi movy [Phraseology of the Ukrainian language]: u 2 ch. Chernivtsi. Ch. 1. 63 s. Ch. 2. 90 s. [in Ukrainian].

2. Bilonozhenko V., Hnatiuk I. (1999) Ukrainska napodna frazeolohiia: onomasiolohiia, apealy, etymolohiia [Ukrainian advanced phraseology: onomasiology, appeals, etymology]. Kharkiv: FOLIO [in Ukrainian].

3. Venzhynovych N. (2008) Ukrainska frazeolohichna kartyna svitu (na matepiali leksykohrafichnykh dzherel) [Ukrainian phraseological world model (on the material of lexicographic sources)]. *Suchacni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vyp. 12. S. 84–86 [in Ukrainian].

4. Venzhynovych N.F. (2015) Lihvokulturolohichnyi aspekt movoznavchychk doslidzhen [Linguo-cultural aspect of linguistic research]. Uzhhopod: Sabov A.M. 267 s. [in Ukrainian].

5. Venzhynovych N.F. (2016) Prostir i chas v ukrainskii frazeolohii: lihvokulturolohichnyi aspekt [Space and time in Ukrainian phraseology: linguistic and cultural aspect]. *Prostor in čas v frazeologii: kolektivna monografija / uredile Erika Kržišnik, Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin*. 1. izd. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. S. 423–428 [in Ukrainian].

6. Venzhynovych N.F. (2018) Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy: kohnityvnyi ta lihvokulturolohichnyi aspekty [Phrasemics of the Ukrainian literary language: cognitive and linguistic-cultural aspects]: dys. ... doktopa filolohichnykh nauk. Kyiv. 503 s. [in Ukrainian].

7. Venzhynovych N. (2019a) Frazemy z komponentamy-somatyzmamy u tvorakh M. Matios i V. Shkliara [Phrases with components-somatisms in the works of M. Matios and V. Shklyar]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii Filolohiia*. 2019a. Vyp. 2(42). S. 13–21 [in Ukrainian].

8. Venzhynovych N. (2019b) Phrases with the keyword-symbols (on the material of the Ukrainian and Russian languages). *Scientific Journal «WEST-EAST»*. Tbilisi: Publishing House «UNIVERSAL». Vol 2/1, № 1. S. 59–62 [in English].

9. Hryhorenko T.V. (2005) Etnohrafichna leksyka u skladi ukrainskoi literaturnoi movy [Ethnographic vocabulary in the Ukrainian literary language]: avtopef. dys. ... kand. filolol. nauk. Kyivskiy natsionalnyi universytet im. T. Shevchenka. Instytut filolohii. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].

10. Hrytsai M.C., Boiko V.H., Dunaievska L.F. (1983) Ukrainska narodno-poetychna tvorichist [Ukrainian pop-poetic creativity] / za ped. prof. Hrytsaia M.S. Kyiv: Vyshcha shkola. 360 s. [in Ukrainian].

11. Hrytsiutenko I.Ye. (1959) Mova ta styl khudozhnykh tvopiv Panasa Myrnoho [The language and style of Panas Myrnyi' artistic works]. («Khiba Revut voly, yak yasla povni?»). Kyiv: Radianska shkola. 156 s. [in Ukrainian].

12. Danylenko L. (2020) “Moře piva”, abo pro semantyku pyva v cheskkii lihvokulturi. [“Moře piva”, or about the semantics of beer in Czech linguistic culture]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp.2. S. 112–118 [in Ukrainian].

13. Zhaivoronok V.V. (2018) Antolohiia znakiv ukrainskoi etnokultury [Anthology of signs of Ukrainian ethnoculture]: slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Naukova dumka. 760 s. [in Ukrainian].

14. Zhuikova M.V. (2007) Dynamichni protsesy u frazeolohichnii systemi skhidnoslovianskykh mov [Dynamic processes in the phraseological system of East Slavic languages]: monohrafiia. Lutsk: RVV «Vezha». 416 s. [in Ukrainian].

15. Koval V.I. (2013) Slavyanskaya etnofrazeologiya: i etnografiya, i lingvistika [Slavic ethnophraseology: both ethnography and linguistics]. *Natsionalnoe i internatsionalnoe v slavyanskoy frazeologii: kolektivnaya monografiya po materialam XV Mezhdunarodnogo syezda slavistov (Minsk, 20–27 avgusta 2013 g.) / otv. red.: Kh. Valter, V.M. Mokienko. Greifswald*. S. 32–36 [in Russian].

16. Kovshova M.L. (2013) Lingvokulturologicheskii metod vo frazeologii: Kody kultury [Linguocultural method in phraseology: Culture codes]: monografiya. Izd. 2- e. Moskva: Knizhnyi dom «LIBROKOM». 456 s. [in Russian].

17. Kononenko V.I. (2008) Ukrainska lihvokulturolohiiia [Ukrainian linguistic and cultural studies]. Kyiv: Vyshcha shkola. 327 s. [in Ukrainian].

18. Krasnobaieva-Chorna Zh. (2018) Frazemika ta frazemohrafiia v suchasni lihvoparadyhmi [Phrasemics and phrasemography in the modern linguoparadigm]. Vinnytsia: Nilan. 202 s. [in Ukrainian].

19. Levchenko O.P. (2005) Frazeolohichna symvolika: lihvokulturolohichnyi aspekt [Phraseological Symbolism: Linguo-Cultural Aspect]: monohrafiia. Lviv: LPIDU NADU. 352 s. [in Ukrainian].

20. Maslova V.A. (2001) Lingvokulturologiya [Linguoculturology]. Moskva: Izdatelskiy tsentr «Akademiya». 183 s. [in Russian].

21. Myrnyi – Panas Myrnyi (2017) *Poviiia* [Whore]. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub simeinoho dozvillia». 579 s. [in Ukrainian].
22. Mokiienko V.M. (2020) *Frazeologicheskie kalki kak istochnik obogashcheniya natsionalnykh yazykov* [Phraseological tracing papers as a source of enrichment of national languages]. *Slavyanskaya frazeologiya: zaimstvovaniya i kalki v slavyanskoi frazeologii*. Kollektivnaya monografiya. Greifswald. S. 3–17 [in Russian].
23. Nazarenko O.V. (2001) *Ukrainska frazeolohiia yak vyrazhennia natsionalnogo mentalitetu* [Ukrainian phraseology as an expression of the national mentality]: avtopef. dyc. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Dnipropetrovskiy natsionalnyi un-t. Dnipropetrovsk. 18 s. [in Ukrainian].
24. Selivanova O. (2004) *Narysy z ukrainskoi frazeolohii (psykhokohnityvnyi ta etnokulturnyi aspekty)* [Writings on Ukrainian Phraseology (Psychocognitive and Ethnocultural Aspects)]: monohrafiia. Kyiv – Cherkasy: Brama. 276 s. [in Ukrainian].
25. Skrypnyk L.H. (1973) *Frazeolohiia ukrainskoi movy* [Phraseology of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka, 1973. 280 s. [in Ukrainian].
26. SUM – *Slovyk ukrainskoi movy (1970–1980)* [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 t. AN URSSR. Instytut movoznavstva / za ped. I.K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
27. Udovychenko H.M. (1984) *Frazeolohichni slovyk ukrainskoi movy* [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Vyshcha shkola. T. 1. 304 s. T.2. 384 s. [in Ukrainian].
28. Uzhchenko V.D. (2006) *Novi linhvistychni paradyhmy „kontsept – frazeolohizm – movna kartyna svitu”* [New linguistic paradigms “concept – phraseology – language world model”]. *Skhidnoslovianski movy v yikh istorichnomu rozvytku: zb. nauk. prats. Zaporizhzhia*. S. 146–151 [in Ukrainian].
29. Uzhchenko V.D., Uzhchenko D.V. (2007) *Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy* [Phraseology of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Znannia. 494 s. [in Ukrainian].
30. Fedopenko Ya.O. (1971) *Mova selianskykh personazhiv romanu Panasa Myrnoho «Poviiia»* [The speech of the peasant characters of the Panas Myrnyi’ novel “Whore”]. *Ukrainske literaturoznavstvo*. Vyp. 13. S. 68–75 [in Ukrainian].
31. SFUM – *Frazeolohichni slovyk ukrainskoi movy (1993)* [Phraseological dictionary of the Ukrainian language] / uklad.: V.M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka. 980 s. [in Ukrainian].
32. Franko I. (1984) *Zibrannia tvoriv* [Collection of works]: u 50t. Kyiv: Naukova dumka. T. 41. 685 s. [in Ukrainian].

PHRASEOLOGISMS IN PANAS MYRNYI’S NOVEL “WHORE”: LINGUO-CULTURAL ASPECT

Abstract. The article is devoted to the description of phraseology with components-somatisms in Panas Myrnyi’s novel “Whore” in the linguocultural aspect. This novel stands out among other works of Panas Myrnyi with its high artistic skill, its social hospitality, and its detailed true reflection. The language is rich in various comparisons, epithets, phrases, often taken from the above. We state that brightness, emotion, originality, accuracy are the characteristic features of his writing. The motivational basis of such appeals is mostly connected with the world of traditional surface images, metaphors and symbols, stories and mythologies. The presence of one or another phraseology to denote a certain fragment of reality is a kind of indicator of its place in the system of cultural values of the future. The linguo-cultural value of phraseological units is that they reflect the uniqueness of the worldview of the language community and are the most transparent to the concepts of culture embodied in linguistic means. It is in phraseology that the experience of many generations with their own peculiarities, which constitute the identity of each nation, has been accumulated. The relevance of the study lies in the fact that in our time considerable attention is paid to the study of the Ukrainian language fund itself, a significant part of which is the phraseology. Such a writer is Panas Myrnyi, whose language is full of phraseology, and therefore requires more detailed study. The purpose of the work is to investigate the phraseological units in the memory of Panas Myrnyi’ “Whore” in the linguistic and cultural aspect. The main tasks are to separate phrases from this work, focus on the study of phraseological units with somatism components, to clarify their role in reproducing the characters of literary heroes, the mental characteristics of Ukrainians. As a result of the study, it was found that a significant number of analyzed phraseological units have a somatic component, in particular *eyes, head, heart, mind (mind), fingers, blood, soul*. This testifies to the complete focus of phraseological science on people, their feelings and experiences, the creation of a unique linguistic picture of the world, the reproduction of the mental characteristics of Ukrainians, the peculiarities of their culture and way of life.

Keywords: phraseology, somatism component, P. Myrnyi’s novel “Whore”, linguo-cultural aspect, language world model.

© Венжинович Н., 2021 р.

Наталія Венжинович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; vennata2017@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>

Natalia Venzhynovych – Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; vennata2017@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>

ОРОНІМ *ТОВТРИ* (МЕДОБОРИ): У ПОШУКАХ ЕТИМОЛОГІЧНОЇ ІСТИНИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Вип. 1 (45)

УДК 81'373.21 + 81'373.6

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).127-134

Верби́ч С. Оронім *Товтри* (Медобори): у пошуках етимологічної істини; кількість бібліографічних джерел – 37; мова українська.

Анотація. Актуальність. Статтю присвячено актуальній проблемі ономастики – етимологічній інтерпретації оронімів, які з-поміж інших класів вирізняються особливою стійкістю щодо змін у часі, а отже, часто зберігають у своїй структурі давні мовні елементи. Об'єкт дослідження – назви гірського масиву *Товтри*, які простягаються в центральній частині Подільської височини на довжину понад 200 км від Підкаменя на Тернопільщині до Стефанівців над Прутом у Молдові, та їхньої частини – *Медобори*. **Мета.** Узагальнено результати попередніх досліджень щодо пояснення цих назв, докладно проаналізовано їхню фонетичну й словотвірну будову з урахуванням споріднених лексем в інших слов'янських і неслов'янських мовах, а також свідчень історичних джерел, встановлено етимологію вказаних оронімів. **Основні завдання.** Досліджено формальну структуру оронімів *Товтри* і *Медобори*, встановлено їхню етимологію. **Висновки та результати дослідження:** 1) оронім *Товтри* <Тоутри <Тьлтры <*Тьртры; 2) базова форма *Тьртры мотивована географічним терміном псл. *tǫrtǫra > *tǫrtǫry – результат редуплікації і.-с. кореня *ter- 'терти' в ступені редукації о-ряду; 3) первісна семантика псл. *tǫrtǫra > *tǫrtǫry – *'обтерте (протерте) внаслідок процесів вивітрювання чи вимивання водою каміння'; 4) структура ороніма *Товтри* / *Толтри* <*Тьртры й топонімі паралелі в інших слов'янських регіонах дають підстави констатувати її праслов'янський характер. Водночас наявність споріднених утворень в інших індоєвропейських мовах і непродуктивність на праслов'янському ґрунті такого способу словотворення, як редуплікація кореня, уможливають припущення про засвоєння праслов'янами ороніма *Тьртры <*Тьртǫry від їхніх попередників у цьому регіоні, зокрема північних фракційців; 5) назва *Медобори* також не первинна, сягає первісної форми *Недобор(и)* < псл. *nedǫbrь, префіксальний дериват від іменника *dǫbrь з первісним значенням 'заглибина, яма, долина, яр', що спростовує іллрійську етимологію цієї назви як *Medu-baris.

Ключові слова: оронім, етимон, географічний термін, редуплікація, праслов'янська форма.

Постановка проблеми. В ономастичній літературі термін *оронім* позначає власну назву будь-якого об'єкта рельєфу земної поверхні – позитивного (гора, гірський хребет, горб) чи негативного (долина, котлован). Проте більше підстав, з огляду на внутрішню форму номена оронім (з грецьк. όρος 'гора' і όνομα, όνομα 'ім'я, назва'), вживати його на позначення об'єктів саме гірського ландшафту. Так цей клас онімів і розуміють фахівці, відносячи до них назви окремої гори та її частини – хребта, узбіччя, а також гірського пасма [Mgózek 2001, с. 233]. З-поміж різноманітних власних географічних назв ороніми на сьогодні є чи не найменш вивченим класом у слов'янському світі загалом і в Україні зокрема. Підтвердження цього – брак у слов'янському ономастичному середовищі спеціальних етимологічних словників оронімів. В Україні можна назвати хіба що працю М.М. Габорака, присвячену дослідженню оронімікону Прикарпаття в межах сучасної Івано-Франківської обл. (*Габорака М.М. Назви гір і полонин Івано-Франківщини. Етимологічний словник-довідник*. Вид. 3-є, доп., переробл., уточн. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. 694 с.; проаналізовано 3248 оронімів Івано-Франківської обл.). Наявні, проте, окремі статті із цієї проблематики (див., наприклад, українські: *Герман К.Ф. Ороними-карпатизми в українських говорах Северної Буковини. Симпозиум по проблемам карпатського языкознання. Тезиси*. Москва: Наука, 1973. С. 10–11; *Карпенко Ю.О. Карпатська оронімія: Древній українсько-болгарські зв'язки. Наша школа*. 1999. № 2–3. С. 153–156; *Карпенко Ю.О.*

*Праслов'янська оронімія Українських Карпат. Записки з українського мовознавства: зб. наук. праць / Відп. ред. Ю.О. Карпенко. Одеса: «Астропринт», 1999. Вип. 7. С. 17–26; Карпенко Ю.О. Проблема фракійської оронімії Українських Карпат. Записки з ономастики: зб. наук. праць / Відп. ред. Ю.О. Карпенко. Одеса: «Астропринт», 1999. Вип. 2. С. 25–28; Карпенко Ю.О. З праслов'янської оронімії Східних Карпат. Записки з українського мовознавства: зб. наук. праць / Відп. ред. Ю.О. Карпенко. Одеса: «Астропринт», 2000. Вип. 9. С. 53–58; польські: *Taszycki W. Sudeckie nazwy górskie. Rozprawy i studia polonistyczne*. Wrocław, 1968. Т. IV. S. 209–211; словацькі: *Majtán M. Štruktúrne type slovenskej oronymie. Österreichische Namenforschung*. 1999. № 27. S. 56–66; сербські: *Павловић З. Ороними Србије II. Ономастолошки прилози*. Београд, 2015. Т. XXII. С. 99–430) або тематичні розділи в спеціальних монографіях, як-от у працях Я. Рудницького (*Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини* (вид. 2-ге). Вінніпег: Накладом УВАН, 1962. 246 с.) і С. Грабця (*Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny*. – Kraków: Nakł. Polskiej Akademiji Umiejętności, 1950. XI. 261 s.). Нерозпрацювання цієї галузі топоніміки в етимологічному аспекті зумовлено насамперед браком спеціальних реєстрів оронімів із того чи того гірського регіону, на відміну, наприклад, від уже опублікованих гідронімних, ойконімних і мікротопонімних. Пор., однак, реєстр оронімів Словаччини «*Názvy vrchov a dolín Slovenskej socialistickej republiky*» (1987 р.), де зібрано 5583 назви ороландшафту [Majtán 2003, с. 203]. Тому зацікавленому дослідникові доводиться*

ся сьогодні самотужки збирати такий онімний матеріал способом анкетування місцевих мешканців, передусім учителів і краєзнавців; опитування жителів гірських і пригірських місцин під час спеціально організованих поїздок чи наукових експедицій; опрацювання різноманітної наукової й довідкової літератури – історичних і географічних словників, туристичних карт і путівників тощо.

В Україні гори відзначені в межах трьох регіонів – Криму, Українських Карпат і Прикарпаття (Подільсько-Буковинські Товтри). Кримські гори найменші за площею, простягаються вздовж чорноморського узбережжя на 180 км із південного-заходу на північний схід. Ширина гірської смуги – близько 60 км (загальна площа – майже 10 тис. км² [Кримські гори]). Українські, або Східні, Карпати значно більші. Їхня довжина становить 280 км, ширина – понад 110 км. Розташовані на території Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей (загальна площа – понад 24 тис. км² [Українські Карпати]). До Східних Карпат прилягають також Товтри – лінійно витягнуті скелясті розчленовані вапнякові пасма в межах Львівщини, Тернопільщини, Хмельниччини, Чернівецьчини та Вінниччини. Найвідоміші з-поміж цього масиву – Подільські Товтри, або Медобори, що пролягають здебільшого на Тернопільщині та Хмельниччині. Довжина Подільсько-Буковинських Товтр – 250 км, ширина – 15–20 км. Основний масив (у межах України) пролягає на території Тернопільської, Хмельницької та Чернівецької областей [Олійник 2008, с. 113, 128]. Природно, що саме в цих українських регіонах і зосереджена переважна більшість оронімів. Викладені міркування ставлять на порядок денний потребу збору й систематизації назв орооб'єктів Українських Карпат, а також Подільсько-Буковинських Товтр.

Як відомо, назви гірських об'єктів – гір, скель, пасом – належать до того класу топонімів, що вирізняються особливою стійкістю щодо змін у часі, а отже, часто зберігають у своїй структурі давні мовні елементи й можуть, за словами С. Грабця, бути свідками давніх міграцій народів і племен, які мешкали чи перебували впродовж тривалого часу на околицях цих орооб'єктів [Hrabec 1961, с. 87]. Крім цього, гори, горби, гірські хребти завше потрапляли в поле зору різноманітної людності, яка перебувала певний час у конкретному пригірському регіоні. У зв'язку із цим зростає вага оронімів не лише для мовознавчих, але й для історичних студій. Серед таких назв наявні як питомі, так і генетично іншомовні, фонетично й словотвірною адаптовані вже на місцевому ґрунті. І ті, й ті виникли в різні періоди розвитку історії конкретного регіону, зокрема в давні часи, й тому не завжди зрозумілі для сучасного мовця з погляду своєї внутрішньої форми, тобто первісної, апелятивної, семантики. З-поміж таких оронімів – і назва гірського масиву *Товтри*, частина якого має свою окрему назву – *Медобори*. Зауважимо, що *Товтрами* географи називають систему сильно розчленованих скелястих вапнякових пасом, які простягаються в центральній частині

Подільської височини на довжину понад 200 км від Підкаменя на Тернопільщині до Стефанівців над Прутом у Молдові [ЕУ 9, с. 3233]; складаються з основного і бічних пасом та ізольованих горбів [ЭС XXXIII, с. 463], які мають конусоподібну округлу форму. Історики відзначають, що в прилеглий до цього гірського масиву місцевості люди проживали ще в давньокам'яний період. Тут виявлено чимало археологічних пам'яток різних епох: трипільської культури (III тис. до н. е.), доби бронзи (кін. III – II тис. до н. е.), ранньослов'янського часу [Олійник 2008, с. 128]. З огляду на викладене закономірно постає питання: у середовищі якого населення – дослов'янського чи слов'янського – сформувалися назви *Товтри* й *Медобори* і чи зберігають вони сьогодні свою первісну, а чи вже фонетично видозмінену форму.

Аналіз досліджень. Проблема походження оронімів *Товтри* і *Медобори* не нова і вже має свою історію. Її намагалися розв'язати як мовознавці, так й історики, що досліджували власні географічні назви в контексті широкого кола питань, пов'язаних з етно- і лінгвогенезом слов'ян. Серед перших – російські лінгвісти О.І. Соболевський, О.М. Трубачов, О.К. Шапошников, А.Ф. Журавльов, німецький славіст Макс Фасмер, польські мовознавці Я. Розвадовський, С. Грабець, О. Брюкнер, Т. Мілевський, З. Бабик, українські лінгвісти Ю.В. Шевельов, О.С. Мельничук, Ю.О. Карпенко, В.П. Шульгач. З-поміж других – М.В. Симашкевич та І.П. Крип'якевич. Назву *Товтри* кваліфікували як доіндоєвропейську, дослов'янську, індоєвропейську, праслов'янську, а оронім *Медобори* – як іллірійський, праслов'янський, власне український.

Мета статті – узагальнити інформацію про походження оронімів *Товтри* і *Медобори*, почерпнуту зі студій попередників, зацентрувати увагу на аналізі фонетичної будови й словотвірної структури зазначених назв, урахувавши ті звукові зміни, яких вони зазнали впродовж історії свого функціонування, й на цій підставі встановити їхні первісні форми. З огляду на окреслену мету поставлено такі **завдання**: проаналізувати формальну структуру ороніма *Товтри* в системі споріднених назв, з'ясувати його етимологію; проаналізувати формальну структуру ороніма *Медобори* на основі його давнішої форми *Недобор(у)*, визначити етимон цієї назви.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети послуговуємося такими методами дослідження: описовим, ареальним, порівняльно-історичним, а також прийомом етимологічного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Назва *Товтри* (фонетично-графічні варіанти *Толтры* [ЭС XXXIII, с. 463; Соболевський 2006, с. 299], *Toutry* [SG XII, с. 438]) в Україні стосується не лише згаданого гірського масиву. Вона позначає також й інші топооб'єкти: с. *Товтри* в Кіцманському р-ні Чернівецької обл. (відоме із XVI ст.: 1551 р. – *Teutri*, 1594 р. – *Teutre*, 1624 р. – *Toltri* [Balan II, с. 19–20, 84], 1899 р. – *Toutry* [Bukowina, с. 286]), урочище *Толтрикь* в колишньому Проскурівському пов. [Гульдман 1893, с. 474] < *Толтр*-. Ці назви вторинні

(перенесені за суміжністю або утворені від оронімооснови *Товтр-* / *Толтр-*) щодо ороніма *Товтри*, що підтверджують засвідчені в досліджуваному ареалі ідентичні географічні терміни з орографічною семантикою: поділ. *тоўтра* ‘підвищення; гора, горб’, *тоўтри* ‘група горбів чи гір’ [Потапчук 2012, с. 56, 68], *товтри* ‘вапнякові пасма з чітко вираженим гребенем’, ‘окремі горби’ [ПТ, с. 4], також *то́лтри* ‘скелясті горби’ [ЕСУМ 5, с. 589–590].

Російський мовознавець О.І. Соболевський пояснював оронім *Товтри* як фонетично похідну форму від *Тьртри* (на основі дисиміляції плавних), порівнюючи її з д.-чеськ. гірською назвою *Trtri*. В основі цих назв дослідник убачав апелятив **търтри* / **търътри* / **търтъри*. На його думку, цей оронім давні слов’яни успадкували від своїх попередників [Соболевський 2006, с. 299].

Німецький лінгвіст Макс Фасмер порівнював подільські *Товтри* (*Толтри*) з польським оронімом *Tatry* (*Tatry*) в Західних Карпатах, який виводив від **Tartry* < давнішої форми **Tьrttr-*. У цьому переліку відомий славіст розглядав і серб. назву г. *Тртра* в Герцеговині [Фасмер IV, с. 27–28]. До речі, на підтвердження генетичного зв’язку оронімів *Товтри* (*Толтри*) і *Tatry* свідчить фіксація *Товтрів* на картах XVI ст. як *Montium Tatry* [Кришталович 2011, с. 31]. З огляду на це важливо з’ясувати, як етимологізували польський оронім *Tatry* інші дослідники. Зокрема, Я. Розвадовський і С. Грабець також пояснювали назву *Tatry* як форму, вторинну щодо *Tartry*, що постала на польськомовному ґрунті з **Tьrttr-*, яка, своєю чергою, є результатом редуплікації і.-е. **ter-* ‘терти’ [Hrabec 1961, с. 59].

Польський мовознавець О. Брюкнер – один із перших етимологічно пов’язав західноукраїнський оронім *Товтри* й пол. *Tatry*, що, правда, помилково трактував ці назви як унгаризми [Brückner 1957, с. 567]. Версію про угорську природу вказаних оронімів переконаливо спростував М. Фасмер, слухно зауваживши, що угор. форма *Tátra* (відзначена з 1808 р.) не первісна, а запозичена з польської мови [Фасмер IV, с. 27–28].

Представник молодшого покоління польських лінгвістів З. Бабик тлумачить оронім *Tatry* як континуант псл. **Tьrtry/i*, що має і.-е. підґрунтя з огляду на паралель у французькій мові – *tertre* ‘пагорб’ [див.: Лучик 2005, с. 283].

Версію про еволюцію оронімів укр. *Товтри*, пол. *Tatry*, серб. *Тртра* з псл. форми **Tьrtry* обстоювали й інші дослідники. Зокрема, польський мовознавець Т. Мілевський зазначав, що первісна псл. форма **Tьrtry* в давній українській мові розвинулася в *Tortry*, яка згодом унаслідок дисиміляції *r > l > ʉ* перейшла в *Toltry > Towtry*. Псл. форму **Tьrtry* дослідник також уважав результатом редуплікації і.-е. кореня **ter-* [Milewski 1964, с. 64–65]. Схожу думку висловлюють етимологи О.С. Мельничук і А.Ф. Журавльов. Перший, аналізуючи укр. діал. лексеми *то́втри* ‘вапнякові пасма [...]’, ‘каміння (скелі) на дні річки’ і *то́лтри* ‘скелясті горби’, кваліфікував їх як місцеві рефлексії псл. **tьrttr-* ‘гора’, що споріднене з гр. *τέρτρον* ‘кінець, вістря’, фр. *tertre* ‘горбок, на-

сип’ [ЕСУМ 5, с. 589–590]. Другий, підтверджуючи псл. форму **tьrttr-* як твірну для оронімів *Товтри* (*Толтри*), *Tatry*, *Тртра*, припускає, що праслов’яни засвоїли її з мови якогось індоєвропейського населення цієї території – іллірійців, фракійців чи кельтів [Журавльов 2005, с. 517]. Не заперечує праслов’янської природи оронімів *Товтри* / *Толтри* й український мовознавець В.П. Шульгач, який, однак, вважає первинною праформою **Tьltьr-* (а не **Tьrtьr-*!), що, з погляду словотвору, є, на його думку, суфіксальним дериватом (*-ьr-*) від основи **Tьlt-* [Шульгач 2004, с. 206].

На думку ж українського мовознавця Ю.О. Карпенка, укр. оронім *Товтри*, пол. *Tatry* – це фонетично видозмінені форми від первісної назви *Tritri*, яку відзначено наприкінці X ст. і яка є доіндоєвропейською назвою всього Карпатського гірського масиву [Карпенко 2005, с. 64].

З етимологічного аналізу ороніма *Товтри* / *Толтри* наших попередників випливають такі узагальнення:

1. Сучасна назва *Товтри* розвинулася з форми *Толтри* внаслідок рефлексії давнього *-л-* > *-ʉ-* (орфографічне *в*) на українському ґрунті.

2. Форма *Толтри* < *Тьлтры* – фонетично вторинна щодо **Tьртры* з огляду на розподібнення плавних у групі *p-r > l-r*.

3. В основі назви **Tьртры* – відповідний географічний термін **търтры > тьлтры > тоўтри*, що є формою множини від *търтра > тьлтра > тоўтра*.

4. На нашу думку, наведені лексеми еволюціонували з псл. форм **tьrtьra > *tьrtьry*. З погляду словотвору це, найімовірніше, архаїчне утворення, що постало способом редуплікації і.-е. кореня **ter-* ‘терти’ в ступені редукації *o*-ряду. На підтвердження такого пояснення вказує згаданий вище споріднений апелятив фр. *tertre* ‘горб, насип’. Давній характер цих дериватів засвідчує, власне, спосіб їх творення – редуплікація, тобто подвоєння кореня, який був продуктивний в індоєвропейській прамові [Вступ 1966, с. 112]. У праслов’янський період він відійшов на периферію й поступово втратив свою продуктивність. Тому редупліковані утворення на праслов’янському ґрунті дуже нечастотні. Пор., наприклад, іменники **kolkolь*, **molmolь*, **mormorь* [ЭССЯ 10, с. 137–138; 19, с. 190–191, 237]. Первісну семантику твірної для ороніма *Товтри* апелятива **tьrtьra > *tьrtьry* визначав базовий корінь і.-е. **ter-* ‘терти’, тобто її можна відновити як **‘обтерте* (протерте) внаслідок процесів вивітрювання чи вимивання водою каміння’. Реконструкцію такої внутрішньої форми зазначеного географічного терміна підтверджує певною мірою географічна характеристика гірського масиву *Товтри*: це гори, що дуже розбиті ерозією і є химерними нагромадженнями кам’янистих уламків... тут розвинені карстові форми, представлені ніздрюватими, печероподібними гротами, нішами... [Цись 1962, с. 132].

5. На сьогодні складно однозначно стверджувати, чи апелятив **tьrtьra > *tьrtьry* й похідний оронім **Tьrtьry* сформувалися на праслов’янському ґрунті, а чи праслов’яни перейняли їх від своїх

попередників – індоєвропейців, якими в цьому регіоні були фракійці. Археологи відзначають, що найбільш ранні пам'ятки фракійської культури займають частину Західної України до р. Збруч і лісостепові райони Молдови до Дністра [Мелюкова 1980, с. 37]. Важливо відзначити, що в межах України вони поширені, крім Івано-Франківщини, Львівщини і Закарпаття, також на Тернопільщині, Хмельниччині й Чернівеччині [Тончева 1975, с. 29], де, власне, й розташовані *Товтри*. У цьому контексті доречно зауважити, що споріднений сербський оронім *Тртра* М. Фасмер кваліфікував як імовірний фракізм [Фасмер IV, с. 27–28]. З огляду на викладене однозначно можна стверджувати індоєвропейську природу назви *Товтри* всупереч Ю.О. Карпенкові, який уважав її доіндоєвропейською.

Інша назва гірського масиву *Товтри* – *Медобори* (гори *Міодоборскія* [ЭС ХХХІІІ, с. 463]). Етимологія цього ороніма також має свою історію. Частина дослідників вважає її дослов'янською. Так, О.М. Трубачов етимологізував назву *Медобори* як результат слов'янського розвитку давнього іллірійського топоніма **Medu-baris* 'межірччя'. На підтвердження свої гіпотези мовознавець наводив споріднений іллірійський топонім *Metubarbis* на позначення межиріччя Сави і Драви в Славонії. Таке пояснення, на думку вченого, добре узгоджується з географічною характеристикою ландшафту Медоборів, тобто водороздільного пасма [Трубачев 1968, с. 280]. Схоже тлумачення ороніма *Медобори* пропонував і Ю.В. Шевельов, виводячи його від іллірійської праформи **medubaris* [Шевельов 2002, с. 113–114]. Російський лінгвіст О.К. Шапошников, крім іллірійської версії походження назви *Медобори* – **medu-bar-* 'між болотами', розглядає дві альтернативні праслов'янські: 1) від псл. **medu-* 'медовий' і **borъ* 'збір'; 2) сполучення **medju* 'між' і **barъ*, **bara* 'гірська річка' [Шапошников 2008, с. 106].

Одним із перших дослідників, хто пов'язував етимологію ороніма *Медобори* з апелюваннями *мед* і *бор* 'бір', був історик М.В. Симашкевич. Зокрема, він зауважував, що в минулому ці гори були вкриті дрімучими лісами – борами, куди зліталося багато бджіл [Симашкевич 1875, с. 14–15, 50, 71]. В іншому джерелі зазначено, що схили *Медоборів* порослі численними деревами, серед яких чимало медоносних сортів, як-от черешень і груш [ЕУ 9, с. 3233].

Етимологізування ороніма *Медобори* як онімізованої форми **medobory* < **medoborъ* < **medъ* + **borъ* (< **berъ*, **bъrati*) видається, на перший погляд, і формально, і семантично бездоганим. Пор., наприклад, у цьому контексті споріднені слов'янські лексеми: укр. *медозбори* 'збирання меду' [Желеховський I, с. 432], болг. *медосбор* 'період, коли бджоли збирають мед' [БЕР 3, с. 708], діал. *медобёр* 'час збирання меду' [ЭССЯ 18, с. 54–55].

Докладніший аналіз ороніма *Медобори* із залученням свідчень історичних джерел дає підстави спростувати його етимологічний зв'язок із медовими борами. Свого часу ще О.М. Трубачов тлумачення назви *Медобори* на основі компонентів *мед* і *бор* слушно піддав сумніву, вважаючи

його проявом народної етимології [Трубачев 1968, с. 280]. Досліджуючи історію ороніма *Медобори*, з'ясуємо, що це не первинна назва орооб'єкта. На це вказують відповідні історичні фіксації зазначеного ороніма впродовж XVII–XVIII ст. як *Недобор*: 1650 р. – *Montes Niedobur*, 1676 р. – з *Недобору* [Крип'якевич 1928, с. 115], 1687 р. – *Niedobor* [Луняк 2013, с. 165], 1759 р. – до *Недобору*, 1782 р. – *Niedobur* [Крип'якевич 1928, с. 115]. З наведеного переліку випливає, що в минулому гори *Медобори* називали *Недобор*. Народне ж переосмислення цієї назви як *Медобори* відбулося вже пізніше, на початку XIX ст. Пор. фіксацію 1809 р. – w *górach midoborskich* [Крип'якевич 1928, с. 115]. До речі, назва *Недобор* позначає не лише згаданий гірський масив. У колишньому Кам'янецькому пов. на Західному Поділлі зафіксовано мікротопонім *Недобор* на позначення лісу між Гуменцями й Шатавою [Симашкевич 1875, с. 52], який, найімовірніше, відзначено в 1676 р. в записі: в *Недобрі*, лісі подольськом [Крип'якевич 1928, с. 115]. Український історик І.П. Крип'якевич пояснював назву *Недобор* як утворення з іменником *бор* і префіксом *недо-*, відновлюючи таку його семантику **'бір, що недоріс, тобто великий ліс'* [Крип'якевич 1928, с. 115].

Отже, первинною назвою гірського масиву *Медобори* є *Недобор* > *Недобори*. Відповідно цей факт унеможливає пояснення наведеного ороніма і як іллірійського **Medubaris*, і як псл. **medoborъ* з огляду на різну структуру цих форм. Тлумачення ороніма *Недобор* як *Недо-бор* малоімовірне, адже препозитивний складник *недо-* – це, по-перше, пізні утворення, що виникло на ґрунті нової української мови, а по-друге, його вживали для творення не іменників, а дієслів, які означають дію чи стан, виявлені не повною мірою, нижче від норми.

Очевидно, оронім *Недобор* треба пояснювати інакше. На нашу думку, ця назва фонетично вторинна й розвинулася з давнішої форми **Недобръ*, на що, власне, вказує наведена вище історична фіксація спорідненого мікротопоніма *Недобор* – в *Недобрі*. Назву *Недобръ* аналізуємо як дериват із заперечною часткою-префіксом *не-* від іменника *добръ*, що є континуантом псл. **dъbrъ* з первісним значенням 'заглибина, яма, долина, яр' [ЕСУМ 2, с. 20; ЭССЯ 5, с. 176–177]. На первинність такої семантики вказують як апелювативні відповідники в різних слов'янських мовах, які реалізували такі значення: 'яр', 'улоговина', 'яр у лісі', 'долина', 'рів', 'долина між горами', 'долина, поросла лісом', 'гірський схил, ущелина', 'крутий схил гори', так і генетично споріднена лексема лит. *dubra* 'яр у лісі' < і.-е. **deub-* 'глибокий' [ЭССЯ 5, с. 176–177]. Семантика 'ліс (густий)' вторинна, як відзначають етимологи, щодо значення 'долина, яр' [ЕСУМ 2, с. 20]. З огляду на викладене реконструюємо праслов'янську форму географічного терміна **nedъbrъ*, який на українському ґрунті закономірно реалізувався в *недобръ-*, враховуючи вокалізацію *ъ* > *о* в сильній позиції й подальше ствердіння м'якого *р'*. Розвиток первісного *недобръ-* у *недобор*, тобто п'ява між приголосними *б* і *р* вставного голосного *о*, зумовле-

ний фонологічними особливостями важковимовної сполуки *-бр-*. За спостереженнями Ю.В. Шевельова, вживання в групах приголосних із другим сорорним вставним голосним *e, o* – типове явище в українській мові з XVIII ст. У XVII ст. такі вставні голосні на письмі відзначені дуже рідко [Шевельов 2002, с. 915]. Таким чином, первісним значенням, яке мотивувало семантику ороніма *Недобор(у)*, було, напевно, *‘не яр, не долина, не улоговина’, яке протиставляло в уявленні місцевого населення поняття ‘гора’ й ‘улоговина’. Саме друге з них репрезентоване в прикарпатських географічних термінах *дебр, дебра* (пор. укр. діал. (поділ.) *дебр* ‘глибокий яр’ [Марусенко 1972, с. 282], *дебра* ‘глибока долина (в лісі)’ [Ляшук 1969, с. 165], *дебєр* ‘заглибина між горами, де часто протікає потік’ (с. Верхній Лужок Старосамбірськ. р-ну Львівськ. обл. [ОАІУМ]), пор. ще ст.-сл. *дѣбрь* ‘долина, безодня’ [ЕСУМ 2, с. 20], які вважають фонетично вторинними формами до псл. **dьbra, *dьbrь* [ЭССЯ 5, с. 147–149] (на підтвердження такої етимології наводять генетично споріднені факти з інших індоєвропейських мов, наприклад: лит. *duburys* ‘вимивина, переважно наповнена водою’ [ЕСУМ 2, с. 20]), і в похідних від них топонімах: гідронім *Дѣбра* (старе річище Дністра на Івано-Франківщині [СГУ, с. 167]), долина *Дѣбра* (с. Чаплі Старосамбірськ. р-ну Львівськ. обл. [ОАІУМ]) та ін.

Висновки. Узагальнення результатів попередніх досліджень щодо з’ясування етимологічної природи ороніма *Товтри* (*Толтри*) й варіантної назви *Медобори*, докладний аналіз їхньої фонетичної та словотвірної будови з урахуванням споріднених лексем в інших слов’янських і неслов’янських мовах, а також свідчень історичних джерел дають підстави стверджувати:

1. Становлення ороніма *Товтри* (*Толтри*) відбувалося впродовж тривалого часу, внаслідок чого

він зазнав певних фонетичних змін: **Търтры* > *Тълтры* > *Тоўтри* > *Товтри*.

2. В основі цієї назви – географічний термін псл. **търтъра* > **търтъру*, що постав способом редуплікації і.-е. кореня **ter-* ‘терти’ в ступені редукації *o*-ряду.

3. З огляду на значення і.-е. етимона можна відновити первісну семантику псл. **търтъра* > **търтъру* *‘обтерте (протерте) внаслідок процесів вивітрювання чи вимивання водою каміння’.

4. Структура ороніма *Товтри* / *Толтри* < **Търтры* й топонімі паралелі в інших слов’янських регіонах указують на її праслов’янський характер. Водночас наявність споріднених утворень в інших індоєвропейських мовах і непродуктивність на праслов’янському ґрунті такого способу словотворення, як редуплікація кореня, уможливають припущення про засвоєння праслов’янами ороніма **Търтры* < **Търтъру* від їхніх попередників у цьому регіоні, зокрема північних фракційців.

5. Первинною назвою іншої частини гірського масиву *Товтри*, як засвідчують історичні джерела, є *Недобор(у)*. Форма *Медобори* фонетично вторинна, що, відповідно, спростовує гіпотезу про еволюцію цього ороніма з іллірійського архетипу **Medubaris*.

6. Назва *Недобор* розвинулася на місцевому слов’янському ґрунті з **Недобрь*, в основі якого – псл. **nedьbrь*, префіксальний дериват від іменника **dьbrь* з первісним значенням ‘заглибина, яма, долина, яр’.

7. Етимологічний аналіз українських оронімів *Товтри* < *Тълтры* < **Търтры* й *Медобори* < *Недобор(у)* дав змогу встановити хронологію цих утворень і засвідчив їхню глибоку архаїку.

8. Назви орооб’єктів, проаналізовані в запропонованій статті, уважаємо фрагментом майбутнього «Етимологічного словника оронімів Українських Карпат і прилеглих регіонів».

Література

1. БЕР – Български етимологичен речник / Съст. В. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев и др. София: Изд-во на Българската академия на науките, 1971–2010. Т. 1–7.
2. Вступ – Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов’янських мов / За ред. О.С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1966. 595 с.
3. Гульдман В.К. Населенные места Подольской губернии: алфавитный перечень населенных пунктов. Каменец-Подольский: Типография Подольского губерн. правления, 1893. 636 с.
4. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
5. ЕУ – Енциклопедія українознавства / гол. ред. В. Кубійович. Перевид. в Україні. Львів: Наукове т-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1993–2003. Т. 1–11.
6. Желеховський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. Львів, 1886. Т. I–II.
7. Журавлев А.Ф. Язык и миф. Лингвистический комментарий к труду А.Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу». Москва: Индрик, 2005. 1004 с.
8. Карпенко Ю.О. Етнічна історія Українських Карпат за даними гідронімії та оронімії. *Студії з ономастики та етимології. 2005* / відп. ред. В.П. Шульгач. Київ: [б. в.], 2005. С. 63–79.
9. Кримські гори. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кримські_гори.
10. Крип’якевич І. Звідки пішла назва «Медобори»? *Вісник природознавства. 1928. №2. С. 114–115.*
11. Кришталович У.Р. Рукописні карти XVI–XIX століть. З фондів державного історичного архіву України, м. Львів. Київ: ДНВП «Картографія», 2011. 216 с.
12. Луняк Є. Козацька Україна XVI–XVIII ст. очима французьких сучасників: хрестоматія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2013. 508 с.

13. Лучик В.В. Рец. на: Zbigniew Babik. Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich w granicach wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny. Kraków. Universitas, 2001. 762 s. *Студії з ономастики та етимології. 2005* / відп. ред. В.П. Шульгач. Київ: [б. в.], 2005. С. 278–283.
14. Ляшук Б.Ф. Из карпатської географічної термінології. *Питання географії Українських Карпат. Географічний зб. №9*. Львів: В-во Львів. ун-ту, 1969. С. 165–167.
15. Марусенко Т.А. Названия рельефов в говорах Хмельницкой области УССР. *Карпатская диалектология и ономастика* / отв. ред. Г.П. Клепикова. Москва: Наука, 1972. С. 277–296.
16. Мелюкова А.И. Археологические данные о фракийцах на западе и юго-западе СССР в 1-ом тысячелетии до н. э. *Симпозиум «Античная балканистика»: Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. Лингвистика, история, археология (2–4 декабря 1980 г.)*. Москва: Наука, 1980. С. 37–39.
17. ОАІУМ – Ономастичний архів Інституту української мови НАН України.
18. Олійник Я.Б., Стецюк В.В. Природні та етнокультурні феномени України: монографія. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Київський ун-т, 2008. 215 с.
19. Потапчук І.М. Народна географічна термінологія в західноподільських говірках. *Дисертація на здобуття наук. ст. к. філол. н. спец.: 10.02.01. – українська мова*. Кам'янець-Подільський, 2012. 356 с.
20. ПТ – Подільські Товтри: Краєзнавчі нариси / За заг. ред. Г. Денисика. Вінниця: Тезис, 2005. 87 с.
21. СГУ – Словник гідронімів України / І.М. Желєзняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко та ін. Київ: Наукова думка, 1979. 781 с.
22. Симашкевич М. Историко-географический и этнографический очерк Подолии. Каменец-Подольск: Тип. насл. Д. Крайза, 1875. Т. 1. 80 с.
23. Соболевский А.И. Толтры. *Труды по истории русского языка. Т. 2. Статьи и рецензии* / сост., подгот. текста, предисл., коммент. и указатели В.Б. Крысько. Москва: Языки славян. культур, 2006. С. 299.
24. Тончева Г. О фракийцах нынешних Украины, Молдовы, Добруджи и Северо-Восточной Болгарии в XI–VI вв. до н. э. *Studia Thracica. 1. Фрако-скифские культурные связи*. София: БАН, 1975. Т. 1. С. 28–53.
25. Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины. Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация. Москва: Наука, 1968. 289 с.
26. Українські Карпати. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Українські_Карпати
27. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / перев. с нем. и дополн. О.Н. Трубачева. Москва: Прогресс, 1964–1973. Т. I–IV.
28. Цись П.М. Геоморфологія УРСР / Відп. ред. проф. К.І. Геренчук. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1962. 224 с.
29. Шапошников А.К. Этимология языковых реликтов фракийского вида в Северном Причерноморье. *Київська старовина*. 2008. №5. С. 91–133.
30. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / перекл. з англ. С. Вакуленка, А. Даниленка. Харків: Акта, 2002. 1054 с.
31. Шульгач В.П. Miscelanea toponimica Carpathica. *Студії з ономастики та етимології. 2004* / Відп. ред. О.П. Карпенко. Київ: [б. в.], 2004. С. 204–211.
32. ЭС – Энциклопедический словарь: в 86 т. / Под. ред. И.Е. Андреевского, К.К. Арсеньева; Ф.Ф. Петрушевского; изд. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. СПб.: Семеновская Типо-Литография И.А. Ефрона, 1890–1907.
33. ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. Москва: Наука, 1974–2018. Вып. 1–41.
34. Balan T. Documente Bucovinene. Cernăuți, 1933. Vol. I. 298 s.; 1934. Vol. II. 217 s.; 1938. Vol. IV. 299 s.; 1939. Vol. V. 264 s.; București, 1942. Vol. VI. 505 s.; Jași, 2005. Vol. VII. 318 s.
35. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957. 806 s.
36. Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство / Перекл. з нім. Ф.С. Андрійця, А.Т. Квасецького. Вид. 2, стереотипне. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. 488 с.
37. Hrabec S. Karpackie nazwy geograficzne. *I Międzynarodowa slawistyczna konferencja onomastyczna (Kraków, 22–24 paźdz. 1959): Księga referatów*. Wrocław etc., 1961. S. 87–98.
38. Majtán M. Oronymia (horské názvy). *Słowiańska onomastyka* / pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko, A. Cieślíkowej przy współudziale J. Dumy. Warszawa-Kraków: Towarzystwo naukowe Warszawskie, 2003. Т. II. S. 202–203.
39. Milewski T. Nazwy z obszaru Polski podejrzane o pochodzenie wenetyjskie lub iliryskie. *Slavia Antiqua*. 1964. Т. 11. S. 37–86.
40. Mrózek R. Status oronimii w subsystemie toponimicznym i w toponomastyce. *Toponimia i oronimia* / Pod red. A. Cieślíkowej i B. Czopek-Kopciuch. Kraków, 2001. S. 231–236.
41. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa: Nakł. F. Sulimierskiego, W. Walewskiego, 1880–1902. Т. I–XV.

References

1. BER – Błgarski etimologičen rechnik (1971–2010) [Bulgarian etymological dictionary]. Sofiya: Izd-vo na Błgarskata akademiya na naukite. Т. 1–7 [in Bulgarian].
2. Vstup – Vstup do porivnialno-istorychnoho vyvchennia slovianskykh mov. Za red. O.S. Melnychuka

- (1966) [Introduction to the comparative-historical study of Slavic languages]. Kyiv: Naukova dumka. 595 s. [in Ukrainian].
3. Guldman V.K. (1893) Naseleenyie mesta Podolskoy gubernii: alfavitnyy perechen naseleennykh punktov [Settlements of Podolsk province: alphabetical list of settlements]. Kamenec-Podolskiy: Tipografiya Podolskogo gubern. pravleniya. 636 s. [in Russian].
 4. ESUM – Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy: V 7 t. Za red. O.S. Melnychuka (1982–2012) [Etymological dictionary of the Ukrainian language: In 7 vols.]. Kyiv: Naukova dumka. T. 1–6 [in Ukrainian].
 5. EU – Entsyklopediia ukrainoznavstva (1993–2003). Hol. red. V. Kubiiovych. Perevyd. v Ukraini [Encyclopedia of Ukrainian Studies]. Lviv: Naukove t-vo im. T. Shevchenka u Lvovi. T. 1–11 [in Ukrainian].
 6. Zhelekhovskiy Ye., Nedil'skiy S. (1886) Malorusko-nimetskiy slovar [Malorussian-German dictionary]. Lviv. T. I–II [in Ukrainian].
 7. Zhuravlev A.F. (2005) Jazyk i mif. Lingvisticheskiy kommentariy k trudu A.N. Afanasyeva «Poeticheskie vozzreniya slavyan na prirodu» [Language and myth. Linguistic commentary on the work of A.N. Afanasyev «Poetic views of the Slavs on nature»]. Moskva: Indrik. 1004 s. [in Russian].
 8. Karpenko Yu.O. (2005) Etnichna istoriia Ukrainykykh Karpat za danymy hidronimii ta oronimii [Ethnic history of the Ukrainian Carpathians according to hydronymy and oronymy]. *Studii z onomastyky ta etymolohii*. 2005 / vidp. red. V.P. Shulhach. Kyiv: [b. v.]. S. 63–79 [in Ukrainian].
 9. Krymski hory [Crimean Mountains]. Rezhym dostupu: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кримські_гори [in Ukrainian].
 10. Krypiakivych I. (1928) Zvidky pishla nazva «Medobory»? [Where did the name “Medobory” come from?]. *Visnyk pryrodnoznavstva*. №2. S. 114–115 [in Ukrainian].
 11. Kryshtalovych U.R. (2011) Rukopysni karty XVI–XIX stolit. Z fondiv derzhavnogo istorichnoho arkhivu Ukrainy, m. Lviv [Manuscript maps of the 16th–19th centuries. From the funds of the State Historical Archive of Ukraine, Lviv]. Kyiv: DNVP «Kartohrafiia». 216 s. [in Ukrainian].
 12. Luniak Ye. (2013) Kozatska Ukrainy XVI–XVIII st. ochyma frantsuzkykh suchasnykiv: khrestomatiia [Cossack Ukraine in the 16th–18th centuries through the eyes of French contemporaries: a textbook]. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia. 508 s. [in Ukrainian].
 13. Luchyk V.V. (2005) Rets. na: Zbigniew Babik. Najstarsza warstwa nazewnicza na ziemizch polskich w granicach wczesnosredniowiecznej Słowiańszczyzny. Kraków. Universitas, 2001. 762 s. *Studii z onomastyky ta etymolohii*. 2005 / vidp. red. V.P. Shulhach. Kyiv: [b. v.]. S. 278–283 [in Ukrainian].
 14. Liashchuk B.F. (1969) Iz karpatskoi heohrafichnoi terminolohii [Carpathian geographical terminology]. *Pytannia heohrafiy Ukrainykykh Karpat. Heohrafichniy zb. №9*. Lviv: V-vo Lviv. un-tu. S. 165–167 [in Ukrainian].
 15. Marusenko T.A. (1972) Nazvaniya relyefov v govorakh Khmel'nitskoy oblasti USSR [Relief names in the dialects of the Khmelnytsky region of the USSR]. *Karpatskaja dialektologiya i onomastika* / otv. red. G.P. Klepikova. Moskva: Nauka. S. 277–296 [in Russian].
 16. Melyukova A.I. (1980) Arheologicheskie dannye o frakiycah na zapade i yugo-zapade SSSR v 1-om tysyacheletii do n. e. [Archaeological data on the Thracians in the west and southwest of the USSR in the 1st millennium BCE]. *Simpozium «Antichnaya balkanistika»: Etnogenez narodov Balkan i Severnogo Prichernomor'ya. Lingvistika, istoriya, arheologiya (2–4 dekabrya 1980 g.)*. Moskva: Nauka. S. 37–39 [in Russian].
 17. OAIUM – Onomastychniy arkhiv Instytutu ukrainskoi movy NAN Ukrainy [Onomastic archive of the Institute of the Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine]. [in Ukrainian].
 18. Oliinyk Ya.B., Stetsiuk V.V. (2008) Pryrodni ta etnokulturni fenomeny Ukrainy: monohrafiia. 2-he vyd., pererob. ta dop. [Natural and ethnocultural phenomena of Ukraine: monograph]. Kyiv: Kyivskiy un-t. 215 s. [in Ukrainian].
 19. Potapchuk I.M. (2012) Narodna heohrafichna terminolohiia v zakhidnopodil'skykh hovirkakh [Folk geographical terminology in Western Podolia dialects]. *Dysertatsiia na zdobuttia nauk. st. k. filol. n. spets.: 10.02.01. – ukrainska mova*. Kamianets-Podil'skiy. 356 s. [in Ukrainian].
 20. PT – Podil'ski Tovtry: Kraieznavchi narysy / Za zah. red. H. Denysyuka [Podil'sky Tovtry: Local lore essays]. Vinnytsia: Tezys, 2005. 87 s. [in Ukrainian].
 21. SHU – Slovnyk hidronimiv Ukrainy / I.M. Zheliezniak, A.P. Korepanova, L.T. Masenko ta in. [Dictionary of hydronyms of Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka, 1971. 781 s. [in Ukrainian].
 22. Simashkevich M. (1875) Istoriko-geograficheskiy i etnograficheskiy ocherk Podolii [Historical, geographical and ethnographic sketch of Podolia]. Kamenec-Podolsk: tip. nasl. D. Krayza. T. 1. 80 s. [in Russian].
 23. Sobolevskiy A.I. (2006) Toltry [Toltry]. *Trudy po istorii russkogo yazyka. T. 2. Stati i recenzii* / sost., podgot. teksta, predisl., komment. i ukazateli V.B. Krysko. Moskva: Yazyki slavyan. kultur. S. 299 [in Russian].
 24. Toncheva G. (1975) O frakiycah nyneshnih Ukrainy, Moldovy, Dobrudzhi i Severo-Vostochnoy Bolgarii v XI–VI vv. do n. e. [Thracians of present-day Ukraine, Moldova, Dobrudja and North-Eastern Bulgaria in the 11th–16th centuries BCE]. *Studia Thracica. 1. Frako-skifskie kulturnye svyazi*. Sofiya: BAN. T. 1. S. 28–53 [in Russian].
 25. Trubachev O.N. (1968) Nazvaniya rek Pravoberezhnoy Ukrainy. Slovoobrazovanie. Etimologiya. Etnicheskaya interpretatsiya [The names of the rivers of the Right-Bank Ukraine. Word formation. Etymology. Ethnic interpretation]. Moskva: Nauka. 289 s. [in Russian].

26. Ukrainski Karpaty [Ukrainian Carpathians]. Rezhym dostupu: [in Ukrainian].
27. Fasmer M. Etimologicheskii slovar russkogo yazyka / perev. s nem. i dopoln. O.N. Trubacheva [Etymological dictionary of the Russian language]. Moskva: Progress, 1964–1973. T. I–IV [in Russian].
28. Tsys P.M. (1962) Heomorfolohiia URSS / Vidp. red. prof. K.I. Herenchuk [Geomorphology of the USSR]. Lviv: Vyd-vo Lviv. un-tu. 224 s. [in Ukrainian].
29. Shaposhnikov A.K. (2008) Etimologiya yazykovykh reliktoiv frakiyskogo vida v Severnom Prichernomor'ye [Etymology of linguistic relics of the Thracian species in the Northern Black Sea region]. *Kiivska starovyna*. № 5. S. 91–133 [in Russian].
30. Shevelov Yu. (2002) Istorychna fonolohiia ukrainskoi movy / perekl. z anhł. S. Vakulenko, A. Danylenka [Historical phonology of the Ukrainian language]. Kharkiv: Akta. 1054 s. [in Ukrainian].
31. Shulhach V.P. (2004) Miscelanea toponimica Carpathica. *Studii z onomastyky ta etymolohii. 2004* / Vidp. red. O.P. Karpenko. Kyiv: [b. v.]. S. 204–211 [in Ukrainian].
32. JeS – Enciklopedicheskii slovar: v 86 t. / Pod. red. I.E. Andreyevskogo, K.K. Arsenyeva; F.F. Petrushevskogo; izd. F.A. Brokgauz, I.A. Efron [Encyclopedic Dictionary: in 86 volumes]. SPb.: Semenovskaya Tipografiiya I.A. Efrona, 1890–1907 [in Russian].
33. JeSSJa – Etimologicheskii slovar slavyanskikh yazykov: Praslavyanskiy leksicheskiy fond / pod red. O.N. Trubacheva, A.F. Zhuravleva, Zh.Zh.Varbot [Etymological Dictionary of Slavic Languages: Proto-Slavic Lexical Fund]. Moskva: Nauka, 1974–2018. Vyp. 1–41 [in Russian].
34. Balan T. Documente Bucovinene. Cernăuți, 1933, Vol. I. 298 s.; 1934, Vol. II. 217 s.; 1938, Vol. IV. 299 s.; 1939, Vol. V. 264 s.; Jași, 2005, Vol. VII. 318 s. [in Romanian].
35. Brückner A. (1957) Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957. 806 s. [in Polish].
36. Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Bukovyna. Zahalne kraieznavstvo / Perekl. z nim. F.S. Andriiisia, A.T. Kvasetskoho. Vyd. 2, stereotypne. Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2009. 488 s.
37. Hrabec S. (1961) Karpackie nazwy geograficzne. *I Międzynarodowa slawistyczna konferencja onomastyczna (Kraków, 22–24 paźdz. 1959): Księga referatów*. Wrocław etc. S. 87–98 [in Polish].
38. Majtán M. (2003) Oronymia (horské názvy). *Słowiańska onomastyka* / pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko, A. Cieślukowej przy współdziale J. Dumy. Warszawa-Kraków: Towarzystwo naukowe Warszawskie. T. II. S. 202–203 [in Polish].
39. Milewski T. (1964) Nazwy z obszaru Polski podejrżane o pochodzenie wenytyjskie lub iliryjskie. *Slavia Antiqua*, T. 11. S. 37–86 [in Polish].
40. Mrózek R. (2001) Status oronimii w subsystemie toponimicznym i w toponomastyce. *Toponimia i oronimia* / Pod red. A. Cieślukowej i B. Czopek-Kopciuch. Kraków. S. 231–236 [in Polish].
41. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa: Nakł. F. Sulimierskiego, W. Walewskiego, 1880–1902, T. I–XV [in Polish].

ORONYM TOVTRY (MEDOBORY): SEARCH FOR ETYMOLOGICAL TRUTH

Abstract. The article summarizes the results of previous research on the etymology of Ukrainian oronyms *Tovtry* and *Medobory*; their phonetic and word-forming structure is analyzed in detail, taking into account related tokens in other Slavic and non-Slavic languages and evidence from historical sources. The development of the oronym *Tovtry* took place over a long period of time, it underwent certain phonetic changes: **Тѣртры* > **Тѣтры* > **Тоўтру* > **Товтру*. At the heart of this name is the geographical term of the Proto-Slavic **tırtra* / **tırtra* > **tırtry* / **tırtry*, which arose by the method of reduplication of the Indo-European root **ter-* ‘to rub’ in the degree of reduction of the *o*-row. The original semantics of the reconstructed proforma *‘shabby (threadbare) due to the weathering or water washing of stones’ is restored. The Proto-Slavic structure of the oronym **tırtry* / **tırtry* is proved. It has been suggested that the Proto-Slavs may have mastered the oronym **tırtry* / **tırtry* from their predecessors, the northern Thracians, on the basis of the presence of related formations in other Indo-European languages and the unproductiveness of Proto-Slavic word formation such as reduplication. Based on historical sources, the primary form for the oronym *Medobory* – *Nedobor* (s) has been established. It is proved that the name developed from the Proto-Slavic form **nedьbrь* < **ne-dьbrь*.

Keywords: oronym, etymon, geographical term, reduplication, Proto-Slavic form.

© Вербич С., 2021 р.

Святослав Вербич – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови НАН України; sviatoverb@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-4671-1898>

Svyatoslav Verbych – Doctor of Philology, Senior Researcher, Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics, Institute of the Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine; sviatoverb@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-4671-1898>

ОЙКОНИМИ НА *-ІВК-А* ЯК РЕЗУЛЬТАТ ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ ПОСЕЛЕНЬ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2 ' 373.21

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(45).135–141

Висоцька М. Ойконіми на *-іvk-а* як результат перейменування поселень; кількість бібліографічних джерел – 18; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена аналізу перейменувань назв населених пунктів у ХХ столітті (у післявоєнний період) та змін у топонімному ландшафті України внаслідок утворення нових географічних назв на *-іvk-а*. Наслідком Указу Президії Верховної Ради УРСР (від 7.09.1946 р.) «Про збереження історичних та уточнення і впорядкування існуючих назв сільських рад і населених пунктів» є численні перейменування населених пунктів на всій території України. Це спричинило масштабні деформаційні зміни в ойконімній системі України. Замість старих, часто давніх назв, у яких увіковичена історична та культурна пам'ять народу, постали нові штучні оніми з формантом *-іvk-а*.

Мета нашого дослідження – зафіксувати всі назви поселень на *-іvk-а*, які виникли внаслідок перейменувань 1946 р., встановити екстра- та інтралінгвальні чинники, що вплинули на зміни в ойконімній системі України.

Аналізуючи суть політики перейменувань населених пунктів, потрібно враховувати, що, по-перше, ойконіми – яскравий компонент історичної пам'яті народу, який формує та передає важливу інформацію між поколіннями, по-друге, важливим є політичний контекст: процеси найменування та перейменування населених пунктів є засобами втілення ідеологічних тенденцій.

У повоєнний період було введено в ойконімний простір України 761 нову назву з формантом *-іvk-а*. Найбільше таких онімів зафіксовано в Одеській, Львівській, Волинській, Житомирській та Запорізькій областях. Унаслідок політики перейменування були замінені: 1) назви іномовного походження (*Клейнendorф, Бургуджи, Малінешти*); 2) польські відповідники антропонімів у твірних основах (*Янівка*); 3) ойконіми з асоціативно-негативною семантикою (*Дурняки*); 4) назви поселень, твірними основами яких виступають етноніми (*Лашки*); 5) ойконіми, в основах яких містилася згадка інших країн (*Литва*) 6) ойконіми, які мали стосунок до релігії (*Святий Станіслав*); 7) описові та прийменникові конструкції (*Чума за Тисою*). Також зафіксовані перейменування, пов'язані з об'єднанням кількох поселень. Проаналізовані зміни атрибутів у складених назвах (*Петрівка № 1*). Більшість новотворів є невмотивованими, тому й потребують повторного перегляду.

Ключові слова: топонім, ойконім, антропонім, перейменування, твірна основа.

Постановка проблеми. Назви населених пунктів – важливий пласт онімної лексики, оскільки в них увіковичена історична, культурна, мовна пам'ять народу. Численні перейменування як наслідок Указу Президії Верховної Ради УРСР (від 7.09.1946 р.) про збереження історичних та уточнення й упорядкування вже наявних назв поселень спричинили масштабні деформаційні зміни в ойконімній системі України. Так на місці старих, часто давніх назв поселень постали нові штучні оніми з формантом *-іvk-а*. Сьогодні є особливо актуальним вивчення причин та наслідків перейменувань назв населених пунктів радянської доби як для української ойконіміки, так і для історії України загалом. Результати досліджень можна буде використати в процесі повернення поселенням їхніх історичних назв.

Аналіз досліджень. Аналізу принципів, критеріїв найменувань та перейменувань населених пунктів присвячено праці багатьох мовознавців, зокрема: Д. Бучка, наприклад, «Кілька уваг про принципи номінації в ойконімії України» [Бучко 2013], В. Лучика «Принципи й критерії номінації та відновлення історичних назв у топонімії України» [Лучик 2009], С. Вербича «Трансформація українського онімного простору: внутрішньо- та позазовні чинники» [Вербич 2014], Л. Кравченко «Перейменування сучасних українських ойконімів» [Кравченко 2018] та багатьох інших. В україн-

ській ономастиці представлено багато праць, присвячених особливостям номінації різних регіонів України: Тернопільщини (І. Волянчук, Д. Бучко), Івано-Франківщини (В. Яцій), Рівненщини (Я. Пура), Вінниччини (Л. Дика), Волині (В. Шульгач), Черкащини (І. Гонца), Сумщини (О. Іваненко), Одещини (Ю. Карпенко), Полтавщини (А. Лисенко), Хмельниччини (Н. Герета), Карпат (М. Худаш) тощо). Процеси перейменування у ХХ столітті простудійовані в працях Д. Бучка «Післявоєнне впорядкування назв населених пунктів і його вплив на ойконімійну систему України» [Бучко 2013], С. Ковтюх «Соціо-ономастичні аспекти перейменувань процесів в Україні» [Ковтюх 2013], О. Шульган «Ойконімія України ХХ століття (еко- та соціолінгвістичні аспекти)» [Шульган 2017].

Мета статті, завдання. Мета дослідження – аналіз назв поселень, які були перейменовані в ХХ столітті (у післявоєнний період), наслідком чого стало введення в ойконімний ландшафт України географічних назв на *-іvk-а*. Наше завдання – виявити всі назви поселень на *-іvk-а*, які виникли внаслідок перейменувань, зафіксованих у довіднику «Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р.», встановити екстра- та інтралінгвальні чинники, що вплинули на зміни в ойконімній системі України, проаналізувати назви поселень, які були перейменовані на нові з компонентом *-іvk-а*.

Методи та методика. У статті застосований комплекс методів дослідження: *текстологічний* (для відбору ойконімів на *-івк-а* із джерела – «Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р.»); *описовий метод* (використовуємо для виділення, класифікації та інтерпретації досліджуваних географічних назв), *порівняльно-зіставний* (для виокремлення спільних та відмінних особливостей причин перейменування географічних назв). Застосовано елементи *кількісного аналізу* для підрахунку кількості перейменованих ойконімів на *-івк-а*.

Виклад основного матеріалу. Наслідком запроваджені політики етнічної уніфікації СРСР є масштабні зміни в ойконімній системі України, що виражені в численних перейменуваннях населених пунктів, засвідчених у довіднику «Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р.». Ойконіми – «частина мовного ландшафту» [Кравченко 2018, с. 135] країни, і «визначальною при ойконімній номінації є роль соціальних факторів: характер суспільної формації, вага культурно-історичних традицій і цінностей у певний період, визначальні соціально-психологічні критерії при іменуванні об'єктів, що саме діють на окремих територіях у визначені історичні періоди» [Бучко 2013, с. 222].

Суть політики перейменувань потрібно розглядати крізь призму таких основних принципів: по-перше, ойконіми – яскравий компонент історичної пам'яті народу, тобто, окрім базової комунікативної функції, вони є своєрідним «містком пам'яті» [Андрощук 2004, с. 320], що формує та передає важливу інформацію між поколіннями. По-друге, досліджуючи перейменування, потрібно враховувати політичний контекст. Саме тому надання старим поселенням нових назв слугує масштабним засобом ідеологічного втілення ідеологічних течій [Андрощук 2004, с. 320].

В основі процесу найменування населених пунктів (присвоєння новим об'єктам назв та перейменування, тобто повернення старим об'єктам нових назв) неодмінно повинні бути закладені основні критерії:

1) *природні* (фізико-географічний, рослинний та тваринний) – традиційно основний для системи українських ойконімів процес надання назв географічним об'єктам, що полягає у врахуванні їхніх природних характеристик);

2) *суспільно-політичні* (державність, патріотизм, демократизм);

3) *історичні* (історична справедливість, об'єктивність, значущість);

4) *культурні* (автохтонність, матеріальність, духовність);

5) *етико-естетичні* (моральність, толерантність, милозвучність);

6) *лінгвістичні* (етимологічний критерій, граматичність, оригінальність) [Лучик 2009, с. 30–32].

Перейменування географічних назв у СРСР – намагання «...стерти – іноді дуже жорсткими методами – будь-які відмінності між народами і нація-

ми» [Масенко 2017, с. 206]. «У цей період новостворені міста та вулиці отримували назви за єдиним зразком, який мав пропагувати ідеали комунізму й створювати образ світлого майбутнього радянської людини, увіковічнювати ідеологів і творців нового порядку й віддзеркалювати мовну картину світу щасливих будівників так званого «всесвітнього раю»» [Кравченко 2018, с. 135–136]. Як підсумовує О. Шульган: головна мета політики масових перейменувань населених пунктів України у ХХ столітті – «формування нової ідеологічної держави без історично сформованих національної культури і мови» [Шульган 2017, с. 144].

У довіднику «Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р.» подані зміни в ойконімній системі України, пов'язані або з «упорядкуванням» географічних найменувань, або зі зменшенням кількості назв населених пунктів адміністративним об'єднанням кількох поселень. Так переважно засвідчені об'єднання села та хутора, розташованого неподалік: *Богданівка* (< *Інгулка, Богданівка*) *Мк., Привільнянський район* [УкрАТП 1947, с. 883]; *Бочманівка* (< *Бочманівка, Лисаветівка*) *Од., Котовський район* [УкрАТП 1947, с. 884]; *Володимирівка* (< *Володимирівка, Дружба*) *Од., Роздільнянський район* [УкрАТП 1947, с. 884]; *Христофорівка* (< *Христофорівка, Балацьке*) *Мк., Баитанський район* [УкрАТП 1947, с. 953]; *Михайлівка* (< *Михалівка, Шосте Ширяївське Товариство*) *Од., Ширяївський район* [УкрАТП 1947, с. 925]; *Маринівка* (< *Маринівка, Олександропіль*) *Од., Березівський район* [УкрАТП 1947, с. 923]; *Мар'яно-Чогоздівка* (*Мар'яно-Чогодарівка, Греко-Мар'янівка*) *Од., Ширяївський район* [УкрАТП 1947, с. 924].

Рідше фіксуємо об'єднання трьох та більше географічних об'єктів: *Сабатинівка* (< *Сабатинове, Ново-Сабатинівка, Старо-Сабатинівка, Сабатинівка Головна, Соболівка*) *Од., Грушківський район* [УкрАТП 1947, с. 944]; *Катеринівка* (< *Катеринівка, Добронадеждівка, Варварівка*) *Стл., Олександрівський район* [УкрАТП 1947, с. 912]; *Улянівка* (< *Улянівка, Тарасівка, Благовіщенський, Олексіївська*) *Од., Грушківський район* [УкрАТП 1947, с. 952]; *Новоселівка* (< *Жуків, Саханський, Петровщина, Новогригорівка, Романовщина*) *См., Глинський район* [УкрАТП 1947, с. 932]; *Сергіївка* (< *Сергіївка, Перша Новоселівка, Друга Новоселівка*) *Ст., Андріївський район* [УкрАТП 1947, с. 945].

Зміни в ойконімній системі повоєнного періоду пов'язані з перейменуванням таких груп географічних назв: «1) усі чужомовні назви; 2) усі назви поселень, в основах яких засвідчені етноніми; 3) назви з образливою, принизливою семантикою; 4) окремі незрозумілі назви тощо» [Бучко 2013, с. 227].

У результаті аналізу перейменувань населених пунктів повоєнного періоду виявили 761 новотвір на *-івк-а*, з яких найбільше зафіксували в Одеській (72 одиниці), Львівській (58 назв), Волинській (55 пропріонімів), Житомирській (49 ойконімів) та Запорізькій областях (46 назв).

1. Найбільшим пластом пропріальної лексики,

який підлягав перейменуванню, були назви іномовного походження (німецького, тюркського, румунського).

Зафіксували ойконіми на *-івк-а*, утворені на місці колишніх назв поселень німецького походження з компонентами:

-берг (Berg 'гора' [Мюллер 2005, с. 116]): *Новогорівка* (<Гейдельберг) Зп., *Великотокмацький район* [УкрАТП 1947, с. 930]; *Прилуківка* (<Містенберг) Зп., *Мелітопольський район* [УкрАТП 1947, с. 940];

-дорф (Dorf 'село, селище' [Мюллер 2005, с. 170]): *Благодатівка* (<Ернсдорф) Лв., *Бобрський район* [УкрАТП 1947, с. 883]; *Дмитрівка* (<Ней-Люстдорф) Од., *Комінтернівський район* [УкрАТП 1947, с. 898]; *Новоселівка* (<Клейнendorf) Од., *Великомихайлівський район* [УкрАТП 1947, с. 931]; *Фрунзівка* (<Фрунзендорф) Дн., *Нікопольський район* [УкрАТП 1947, с. 953];

-гоф (Hof 'двір' [Мюллер 2005, с. 335]): *Високофедорівка* (<Теодорсгоф) Лв., *Куликівський район* [УкрАТП 1947, с. 890]; *Новоселівка* (<Нейгоф) Лв., *Городоцький район* [УкрАТП 1947, с. 931];

-гейм (Heim 'домашнє вогнище, домівка' [Мюллер 2005, с. 314]) *Павлівка* (<Паульсгейм) Зп., *Чернігівський район* [УкрАТП 1947, с. 935]; *Ясенівка* (<Нейгейм) Стл., *Тельманівський район* [УкрАТП 1947, с. 957]; *Балашівка* (<Гнаденгейм) Зп., *Чернігівський район* [УкрАТП 1947, с. 880]; *Виноградівка* (<Арbeitсгейм) Зп., *Гуляй-Пільський район* [УкрАТП 1947, с. 889]; *Голубівка* (<Нейгейм) Зп., *Великотокмацький район* [УкрАТП 1947, с. 895]; *Зеленівка* (<Ененгейм) Изм., *Старокозацький район* [УкрАТП 1947, с. 906]; *Олександрівка* (<Олександрогейм) Зп., *Михайлівський район* [УкрАТП 1947, с. 933];

-фельд (Feld 'поле' [Мюллер 2005, с. 233]): *Богданівка* (<Гнаденфельд) Зп., *Чернігівський район* [УкрАТП 1947, с. 883]; *Богданівка* (<Марксфельд) Стл., *Тельманівський район* [УкрАТП 1947, с. 883]; *Григорівка* (<Прицфельд) Стл., *Тельманівський район* [УкрАТП 1947, с. 896]; *Грушівка* (<Ліхтфельд) Зп., *Ново-Василівський район* [УкрАТП 1947, с. 896]; *Липівка* (<Лінденфельд) Лв., *Щирецький район* [УкрАТП 1947, с. 918]; *Полянівка* (<Ейгенфельд) Зп., *Мелітопольський район* [УкрАТП 1947, с. 939];

-таль (Tal 'долина' [Мюллер 2005, с. 598]): *Софіївка* (<Софієнталь) Изм., *Лиманський район* [УкрАТП 1947, с. 947]; *Долинівка* (<Гнаденталь) Изм., *Арцизький район* [УкрАТП 1947, с. 899]; *Кушівка* (<Візенталь) Зп., *Великотокмацький район* [УкрАТП 1947, с. 918]; *Мар'янівка* (<Марієнталь) Од., *Овідіопольський район* [УкрАТП 1947, с. 923]; *Олександрівка* (<Олександроталь) Зп., *Чернігівський район* [УкрАТП 1947, с. 933]; *Долинівка* (<Розенталь) Дн., *Сталінський район* [УкрАТП 1947, с. 899]; *Слисаветівка* (<Єзізабетталь) Зп., *Чернігівський район* [УкрАТП 1947, с. 901];

-итат (Stadt 'місто' [Мюллер 2005, с. 571]): *Новоселівка* (<Гольдштат) Мк., *Варварівський район* [УкрАТП 1947, с. 931]; *Любимівка* (<Лібени-

тат) Лв., *Рожницький район* [УкрАТП 1947, с. 921];

-бах (Bach 'струмок' [Мюллер 2005, с. 94]): *Млинівка* (<Мільбах) Др., *Новострілицький район* [УкрАТП 1947, с. 926]; *Калинівка* (<Штейнбах) Зп., *Чернігівський район* [УкрАТП 1947, с. 910]; *Благоводівка* (<Райхенбах) Лв., *Щирецький район* [УкрАТП 1947, с. 883].

Були перейменовані назви румунського походження: *Рибаківка* (<Аджіаска) Мк., *Тилігуло-Березанський район* [УкрАТП 1947, с. 942]; *Бучко* 2013, с. 227]; *Годинівка* (<Годинешти) Чрц., *Герцаївський район* [УкрАТП 1947, с. 894]; *Криженівка* (<Кригонешти) Чрц., *Герцаївський район* [УкрАТП 1947, с. 916]; *Малинівка* (<Малінешти) Чрц., *Новоселицький район* [Редьква, Лопуляк 2006, с. 63; УкрАТП 1947, с. 922]; *Громівка* (<Гремешти) Чрц., *Заставнівський район* [УкрАТП 1947, с. 896]; *Тарасівка* (<Терешул) Зк., *Тячівський окр.* [УкрАТП 1947, с. 950; Чучка 2005, с. 74].

Новотвори з формантом *-івк-а* з'явилися на місці колишніх ойконімів із твірними основами тюркського походження, наприклад: *Гончарівка* (<Чельмекчія) Изм., *Старокозацький район* [УкрАТП 1947, с. 895; Бучко 2013, с. 227]; *Андріївка* (<Карань) Стл., *Волноваський район* [УкрАТП 1947, с. 880]; *Трубайлівка* (<Карань) Кв., *Переяслав-Хмельницький район* [УкрАТП 1947, с. 951]; *Хамуркопаран* 2017, с. 39]; *Виноградівка* (<Буруджи) Изм., *Арцизький район* [УкрАТП 1947, с. 889; Лучик 2014, с. 82]; *Максимівка* (<Бугас) Стл., *Волноваський район* [Хамуркопаран 2017, с. 153; УкрАТП 1947, с. 921]; *Комішівка* (<Хаджі-Курда) Изм., *Суворовський район* [Хамуркопаран 2017, с. 134; УкрАТП 1947, с. 914]; *Виноградівка* (<Чумлекіюй) Изм., *Тарутинський район* [Хамуркопаран 2017, с. 202; УкрАТП 1947, с. 889]; *Рибаківка* (<Аджіаска) Мк., *Тилігуло-Березанський район* [Хамуркопаран 2017, с. 48; УкрАТП 1947, с. 942]; *Нова Лоцинівка* (<Нова Кайраклія) Изм., *Болградський район* [Франко 1979, с. 80; УкрАТП 1947, с. 929]; *Новоселівка* (<Єнікей) Изм., *Кілійський район* [Хамуркопаран 2017, с. 159; УкрАТП 1947, с. 931]; *Слисаветівка* (<Кагальничани) Изм., *Тарутинський район* [Хамуркопаран 2017, с. 57; УкрАТП 1947, с. 901]; *Максимівка* (<Бугас) Ст., *Волноваський район* [Хамуркопаран 2017, с. 96; УкрАТП 1947, с. 921];

Такі перейменування здебільшого є невмотивованими, оскільки відбулося або калькування іномовної назви (часто без врахування особливостей мовних систем), або ж було утворено абсолютно новий ойконім, який ні семантично, ні структурно не співвідносився з первісним географічним найменуванням. Так, наприклад, назва поселення *Карань*, яка має в основі тюркський корінь кага 'чорний', було перейменовано на *Іванівку*, що деформує ойконімну традицію краю.

2. Багато назв поселень, які в основах мали західнослов'янські варіанти антропонімів, замінено на українські. Так в ойконімний ландшафт штучно вписано 54 Іванівки та 39 Йосипівки. Наприклад, *Іванівка* (<Янишівка) Вн., *Дашівський ра-*

йон [УкрАТП 1947, с. 907]; Іванівка (<Янівка) Вл., Берестечківський район [УкрАТП 1947, с. 907]; Іванівка (<Янків) Вн., Вінницький район [УкрАТП 1947, с. 907]; Іванівка (<Янувка) Вл., Ковельський район [УкрАТП 1947, с. 907]; Іванівка (<Яношове) Зк., Берегівський район, 1946 УкрАТП [УкрАТП 1947, с. 907]; Іванівка (<Янушевичі) Жт., Житомирський район [УкрАТП 1947, с. 907]; Йосипівка (<Юзефівка) Жт., Баранівський район [УкрАТП 1947, с. 909]; Йосипівка (<Єсеївка) Жт., Бараїшівський район [УкрАТП 1947, с. 909]; Йосипівка (<Юззин) Жт., Ружинський район [УкрАТП 1947, с. 910]; Федорівка (<Теодорівка) Рв., Клесівський район [УкрАТП 1947, с. 952]; Варварівка (<Барбарівка) К-П., Солобковецький район [УкрАТП 1947, с. 885]. При таких перейменуваннях переважно не збережено словотворчий формант: Йосипівка (<Юзина) Вн., Копайгородський район; Йосипівка (<Юзіне) Вн., Чернівецький район; Йосипівка (<Юзефін) Вл., Оваднівський район; Йосипівка (<Юзефін) Вл., Рожищенський район [УкрАТП 1947, с. 909].

Були також замінені всі ойконіми, які в основах містили католицькі варіанти імен, на українські відантропоніми та відапелятивні назви: Кліщинівка (<Альбінівка) Тр., Зборівський район [УкрАТП 1947, с. 913]; Лощинівка (<Бернадівка) Тр., Струсівський район [УкрАТП 1947, с. 920]; Молодівка (<Зігмунтівка) Вл., Турійський район [УкрАТП 1947, с. 926].

3. Замінювалися усі назви населених пунктів із асоціативно-негативною семантикою, які мали принизливе, негативне забарвлення: Колосівка (<Гниди) Пл., Полтавський район [УкрАТП 1947, с. 913]; Крижівка (<Смердни) Вл., Киверцівський район [УкрАТП 1947, с. 916]; Вікторівка (<Помийник) Кв., Маньківський район [УкрАТП 1947, с. 891]; Любомирівка (<Дурняки) К-П., Новоушицький район [УкрАТП 1947, с. 921]; Бортяхівка (<Невільне) Вл., Рожищенський район [УкрАТП 1947, с. 883]; Ятранівка (<Псярівка) Кв., Ладизинський район [УкрАТП 1947, с. 958]; Мірошниківка (<Гноєнки) Кв., Корсунь-Шевченківський район [УкрАТП 1947, с. 925]; Будьонівка (<Драний) Дн., Покровський район [УкрАТП 1947, с. 884]; Карпівка (<Шахрайка) Лв., Великомоствський район [УкрАТП 1947, с. 912].

4. Численну кількість ойконімів на -івк-а утворено на місці колишніх географічних назв, в основах яких були етноніми, такі як: *волохи, ляхи, шведи, пруси, серби, чехи, татари, молдавани тощо*. Як стверджує Д. Бучко: «Окремі «відетноніми» ойконіми є давніми утвореннями в українській топонімії... Якщо до 1947 р. було відображено більше 30 назв народностей і націй, на зразок, баски, болгар, вірмени, волохи, греки, киргизи, китайці, молдавани, мордва, німці, поляки, пруси, серби, татари, турки, угорці, французи, хорвати, цигани, чехи, шваби, шведи, ятвяги, то після 1947 р. усі назви поселень із цими етнонімами в основах було перейменовано... Причину «очищення» української ойконімії від етнонімів можна пояснити хіба-що прагненням колишнього комуністичного керівництва республіки доказати, що народи України не повинні різнитися за національними ознаками» [Бучко 2013,

с. 227–228]. Так в українській ойконімний простір потрапили такі географічні назви: *Вербівка (<Старошведське) Хрс., Бериславський район [УкрАТП 1947, с. 887]; Веселинівка (<Татарівка) К-П., Березівський район [УкрАТП 1947, с. 889]; Веселинівка (<Чеське) Од., Березівський район [УкрАТП 1947, с. 889]; Дружєлюбівка (<Шведенівка) Кр., Долинський район [УкрАТП 1947, с. 901]; Веселівка (<Татаринці) Тр., Великододеркальський район [УкрАТП 1947, с. 889]; Гонтівка (<Серби) Вн., Чернівецький район [УкрАТП 1947, с. 895]; Морозівка (<Лашки) К-П., Старо-Костянтинівський район [УкрАТП 1947, с. 926]; Вороб'ївка (<Ляхове) Кр., П'яцано-Брідський район [УкрАТП 1947, с. 893]; Новоселівка (<Туркенівка) Зп., Гуляй-Пільський район [УкрАТП 1947, с. 931]; Синицівка (<Молдаванка) Од., Грушківський район [УкрАТП 1947, с. 945]; Климівка (<Болгарка) Од., Великоградівський район [УкрАТП 1947, с. 913]; Тарасівка (<Германівка) Лв., Новояричівський район [УкрАТП 1947, с. 950]; Романівка (<Германівка) К-П., Чемеровецький район [УкрАТП 1947, с. 943]; Андріївка (<Андрієво-Німецьке) Жт., Черняхівський район [УкрАТП 1947, с. 880]; Григорівка (<Прусівка) Пл., Великокринківський район [УкрАТП 1947, с. 896]; Морозівка (<Татариськи) Вн., Муровано-Куриловецький район [УкрАТП 1947, с. 926]; Новгородківка (<Чехоград) Зп., Мелітопольський район [УкрАТП 1947, с. 929]; Широколанівка (<Італьянка) Од., Котовський район [УкрАТП 1947, с. 956]; Ново-Миколаївка (<Греки) Од., Мостівський район [УкрАТП 1947, с. 931] тощо.*

Під процес «упорядкування» потрапили також оніми, в основах яких містилися згадки інших країн, наприклад: *Литва (нове: Сернівка) Вл., Торчинський район [УкрАТП 1947, с. 945]; Туркестанівка (нове: Калачівка) Кр., Онуфрївський район [УкрАТП 1947, с. 910]; Молдова (нове: Крутоярівка) Ізм., Старокозацький район [УкрАТП 1947, с. 916]; Люксембург (нове: Світлівка) Зп., Розівський район [УкрАТП 1947, с. 945]; Ізраїлівка (нове: Грабарівка) Вн., Яришівський район [УкрАТП 1947, с. 896].*

5. Були вилучені всі назви поселень, основаних яких асоціювалися із релігією та церквою, «...адже войовничий атеїзм, як пануюча ідеологія в колишньому Радянському союзі, не міг змиритися з тим, що про релігію, може бути сказано щось позитивне, а тим більше їх найменування увіковічене в географічних назвах» [Бучко 2013, с. 228]. Перейменування на -івк-а такого типу були нечисленними, пов'язані передусім з вилученням атрибута Святий: *Станіславівка (<Святий Станіслав) Стн., Коршівський район [УкрАТП 1947, с. 948]; Йосипівка (<Святий Юзеф) Стн., Коршівський район [УкрАТП 1947, с. 910]; Дубівка (<Боске) Стн., Глумацький район [УкрАТП 1947, с. 901]; Грушківка (<Мечеть) Пл., Гребінківський район [УкрАТП 1947, с. 897]. Сюди ж можемо зарахувати появу *Надеждівки* на місці колишньої назви *Баптисти* [УкрАТП 1947, с. 927].*

6. У процесі перейменувань були замінені прийменникові конструкції та багатокомпонентні

описові назви, наприклад: *Населений пункт радгоспу «Мало-Татарнівка»* (нове: *Березівка*) Жт., Бердичівський район [УкрАТП 1947, с. 881]; *Населений пункт Дільниця Восьма* (нове: *Дмитрівка*) Хрс., Калінінський район [УкрАТП 1947, с. 898]; *Населений пункт «Ферма Перша»* (нове: *Іванівка*) Хрс., Ново-Троїцький район [УкрАТП 1947, с. 908]; *Селище другого відділу Нечаянського зернорадгоспу* (нове: *Мало-Варварівка*) Мк., Варварівський район [УкрАТП 1947, с. 923]; *Колонія Блудів* (нове: *Блудівка*) Вл., Локачинський район [УкрАТП 1947, с. 883]; *Колонія Давидівка* (нове: *Давидівка*) Вр., Іванівський район [УкрАТП 1947, с. 897]; *Чума за Тисою* (нове: *Затисівка*) Зк., Севлюська окр. [УкрАТП 1947, с. 905]; *За Селом* (нове: *Вербівка*) Лв., Самбірський район [УкрАТП 1947, с. 887].

7. Були перейменовані населені пункти, назви яких указували на тип поселення (село, фільварок, колонія, вулька), наприклад, *Ужівка* (<Фільварок) Жт., Коростенський район [УкрАТП 1947, с. 952]; *Родниківка* (<Фільваркове) І-Фр., Городенківський район [УкрАТП 1947, с. 943]; *Новоселівка* (<Село) Лв., Великомоствський район [УкрАТП 1947, с. 931]; *Князівка* (<Князьсело) Рв., Березнівський район [УкрАТП 1947, с. 913]; *Омелівка* (<Колонія-Емлівка) Жт., Володарсько-Волинський район [УкрАТП 1947, с. 934]; *Рудківка* (<Колонія) Лв., Перемишлянський район [УкрАТП 1947, с. 943]; *Ялинівка* (<Колонія) Лв., Великомоствський район [УкрАТП 1947, с. 957]; *Соснівка* (<Вулька Третя) Лв., Вінниківський район [УкрАТП 1947, с. 947]; *Борщівка* (<Вулька Порська) Вл., Глобинський район [УкрАТП 1947, с. 884]; *Долинівка* (<Вулька Діл) Лв., Вінниківський район [УкрАТП 1947, с. 900]. Поселення, у назвах яких був засвідчений певний номер, також були перейменовані: *Первозванівка* (<Хутір №28/6) Дн., Щорський район [УкрАТП 1947, с. 935]; *Тарасівка* (<Хутір №20) Дн., Щорський район [УкрАТП 1947, с. 950]; *Трудолобівка* (<Хутір №13) Мк., Снігурівський район [УкрАТП 1947, с. 952].

Виділяємо також зміни, пов'язані з унормуванням атрибутів у складених назвах:

– унормування позиції атрибута, а саме зі зміною місця атрибута з постпозиції на препозицію: *Нова Валер'янівка* (<Валер'янівка Нова) Вл., Рожницький район [УкрАТП 1947, с. 929]; *Нова Копачівка* (<Копачівка Нова) Вл., Рожницький район [УкрАТП 1947, с. 929]; *Нова Ольганівка* (<Ольганівка Нова) Вл., Рожницький район [УкрАТП 1947, с. 929]; *Стара Ольганівка* (<Ольганівка Стара) Вл., Рожницький район [УкрАТП 1947, с. 948];

– поява або зникнення атрибута (відповідно, утворення складених назв чи заміна складених назв

на однокомпонентні): *Ново-Олександрівка* (<Олександрівка) Мк., Володимирівський район [УкрАТП 1947, с. 931]; *Ганнівка* (<Ганнівка Перша) Мк., Привільнянський район [УкрАТП 1947, с. 894]; *Мало-Петрівка* (<Петрівка) Мк., Веселинівський район [УкрАТП 1947, с. 923]; *Миколаївка* (<Миколаївка Третя) Од., Андрієво-Іванівський район [УкрАТП 1947, с. 924]; *Миколаївка* (<Миколаївка Друга) Од., Миколаївський район [УкрАТП 1947, с. 924]; *Новоселівка* (<Новоселівка Друга) Зп., Комишевецький район [УкрАТП 1947, с. 931];

– заміна одного атрибута на інший (переважно це атрибути, які вказують на час: Ново-: Старо-, Перша, Друга – або розмір: Мало-, Велико-): *Мала Ганнівка* (<Ганнівка Друга) Мк., Привільнянський район [УкрАТП 1947, с. 921]; *Ново-Петрашівка* (<Петраші Російські) К-П., Віньковецький район [УкрАТП 1947, с. 931]; *Мала Тернівка* (<Тернівка Перша) Зп., Якимівський район [УкрАТП 1947, с. 922]; *Мала Настасіївка* (<Настасіївка Друга) Од., Андрієво-Іванівський район [УкрАТП 1947, с. 922]. У процесі таких перейменувань часто також був змінений словотворчий формант *Мала Климентіївка* (<Клименталь Другий) Жт., Баранівський район [УкрАТП 1947, с. 922];

– заміна цифр-атрибутів на словесні відповідники: *Петрівка Перша* (<Петрівка №1) Стл., Олександрівський район; *Петрівка Друга* (<Петрівка №2) Стл., Олександрівський район [УкрАТП 1947, с. 936]; *Олександрівка Перша* (<Олександрівка №6) Дн., Магдалинівський район [УкрАТП 1947, с. 933].

Висновки. Отже, наслідком перейменувань населених пунктів у повоєнний період було введення в ойконімний простір України 761 нової назви на *-івк-а*, найбільше з яких зафіксовано в Одеській, Львівській, Волинській, Житомирській та Запорізькій областях. Головними причинами появи ойконімів з формантом *-івк-а* на місці колишніх назв є заміна: 1) назв іномовного походження (німецьких, тюркських та румунських); 2) польських відповідників антропонімів в основах; 3) ойконімів з асоціативно-негативною семантикою; 4) етніонімів в основах; 5) ойконімів, твірні основи яких були пов'язані з назвами країн; 6) ойконімів, які тією чи іншою мірою мали стосунок до релігії та церковного життя; 7) багатоконпонентних описових та прийменникових конструкцій; 8) оніми, похідні від адміністративно-господарських термінів. Окремо виділяємо зміни атрибутів в ойконімах. Також однією з причин перейменувань є об'єднання кількох поселень. Більшість цих новотворів є невмотивованими і негативно позначилися на українському ойконімному просторі, тому й потребують повторного перегляду та заміни на історичні відповідники.

Література

1. Андрощук А.В. Перейменування об'єктів адміністративно-територіального поділу Криму як репресивний та пропагандистський засіб державної політики (II половина XX століття). *Крим в історичних реаліях України*: матеріали наук. конф. К.: Інститут історії України НАН України, 2004. С. 317–334.
2. Бучко Д.Г. Кілька уваг про принципи номінації в ойконімії України. *Історична та сучасна українська ономастика*: вибрані праці. Чернівці: Букрек, 2013. С. 218–225.
3. Бучко Д.Г. Післявоєнне впорядкування назв населених пунктів і його вплив на ойконімію систему

України. *Історична та сучасна українська ономастика*. Чернівці: Букрек, 2013. С. 225–233.

4. Вербич С.О. Трансформація українського онімного простору: внутрішньо- та позамовні чинники. *Мовознавство*. 2014. № 2. С. 15–23.

5. Добржанський О.В., Чучко М.К. Румуни в Україні [Електронний ресурс]. – URL: http://www.history.org.ua/?termin=rumuny_v_ukrajini

6. Кравченко Л.О. Перейменування сучасних українських ойконімів. *Українське мовознавство*. 2018. № 1. С. 135–151.

7. Ковтюх С.Л. Соціономастичні аспекти перейменовувальних процесів в Україні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: мовознавство*. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017. С. 160–165.

8. Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України. Київ: Академія, 2014. 544 с.

9. Лучик В.В. Принципи й критерії номінації та відновлення історичних назв у топонімії України. *Українська мова*. 2009. № 4. С. 28–33.

10. Лучик В.В. Тюркізми в топонімії України: історико-етимологічний аспект. *Linguistica*. 2015. № 55(1). С. 251–262.

11. Масенко Л.Т. Мова радянського тоталітаризму. Київ: Кліо, 2017. 239 с.

12. Мюллер В. Великий німецько-український словник. Київ: Чумацький шлях, 2005. 787 с.

13. Редька Я.П., Лопуляк Л.В. Сліди слов'яно-романської взаємодії в ойконімії Буковини. *Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Слов'янська філологія*. Чернівці: Рута, 2007. № 354–355. С. 62–66.

14. УкрАТП. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. Київ: Укр. вид-во політичної літератури. 1947. 1062 с.

15. Хамуркопаран Д. Взаимодействие тюркских и славянских языков в топонимии Северного Причерноморья. Москва. 2017. 264 с.

16. Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 707 с.

17. Шульган О.В. Ойконімія України. ХХ століття (еко- та соціолінгвістичні аспекти): дис. на здобуття канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Запоріжжя, 2017. 302 с.

18. Франко З.Т. Граматична будова українських гідронімів. Київ: Наукова думка, 1979. 186 с.

References

1. Androshchuk A.V. (2004) Pereimenuvannia ob'ektiv administratyvno-terytorialnoho podilu Krymu yak represyvnii ta propahandystskyi zasib derzhavnoi polityky (II polovyna XX stolittia) [Renaming the objects of administrative-territorial division of Crimea as a repressive and propagandistic means of state policy (second half of the 20th century)]. *Krym v istorychnykh realiakh Ukrainy: materialy nauk. konf.* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. S. 317–334 [in Ukrainian].

2. Buchko D.H. (2013) Kilka uvah pro pryntsyphu nominatsii v oikonimii Ukrainy [A few notes on the principles of nomination in the oikonomy of Ukraine]. *Istorychna ta suchasna ukrainska onomastyka: vybrani pratsi*. Chernivtsi: Bukrek. S. 218–225 [in Ukrainian].

3. Buchko D.H. (2013) Pislivoienne vporiadkuvannia nazv naselenykh punktiv i yoho vplyv na oikonimiinu systemu Ukrainy [Post-war ordering of place-names and its influence on the oiconymical system of Ukraine]. *Istorychna ta suchasna ukrainska onomastyka*. Chernivtsi: Bukrek. S. 225–233 [in Ukrainian].

4. Verbych S.O. (2014) Transformatsiia ukrainskoho onimnogo prostoru: vnutrishno- ta pozamovni chynnyky [The transformation of Ukrainian onimn space: intra- and extralingual factors]. *Movoznavstvo*. № 2. S. 15–23 [in Ukrainian].

5. Dobrzhanskyi O.V., Chuchko M.K. Rumuny v Ukraini [Romanians in Ukraine] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.history.org.ua/?termin=rumuny_v_ukrajini [in Ukrainian].

6. Kravchenko L.O. (2018) Pereimenuvannia suchasnykh ukrainskykh oikonimiv [Renaming of modern Ukrainian oikonyms]. *Ukrainske movoznavstvo*. № 1. S. 135–151 [in Ukrainian].

7. Kovtiukh S.L. (2017) Sotsioonomastychni aspekty pereimenuvalnykh protsesiv v Ukraini [Socionomastic aspects of renaming processes in Ukraine]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: movoznavstvo*. Ternopil : Ternopil'skyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka. S. 160–165 [in Ukrainian].

8. Luchyk V.V. (2014) Etymolohichni slovnky toponimiv Ukrainy [Etymological dictionary of toponyms of Ukraine]. Kyiv: Akademiia, 2014. 544 s. [in Ukrainian].

9. Luchyk V.V. (2009) Pryntsyphu u kryterii nominatsii ta vidnovlennia istorychnykh nazv u toponimii Ukrainy [Principles and criteria of place-naming and restoration of the historical names in the toponymical system of Ukraine]. *Ukrainska mova*. № 4. S. 28–33 [in Ukrainian].

10. Luchyk V.V. (2015) Tiurkizmy v toponimii ukrainy: istoryko-etymolohichni aspekt [Turkisms in the toponymy of Ukraine: historical and etymological aspects]. *Linguistica*. № 55 (1). S. 251–262 [in Ukrainian].

11. Masenko L.T. (2017) Mova radianskoho totalitaryzmu [The language of Soviet totalitarianism]. Kyiv: Klio. 239 s. [in Ukrainian].

12. Müller V. (2005) Velykyi nimetsko-ukrainskyi slovnyk [Great German-Ukrainian Dictionary]. Kyiv: Chumatskyi shliakh. 787 s. [in Ukrainian].
13. Redkva Ya.P., Lopuliak L.V. (2007) Slidy sloviano-romanskoï vzaiemodii v oikonimii Bukovyny [Traces of slavic and romance ties in Bukovyna's oikonymy]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Zbirnyk naukovykh prats. Slovianska filolohiia. Chernivtsi: Ruta. № 354–355. S. 62–66* [in Ukrainian].
14. UkrATP (1947). Ukrainska RSR. Administratyvno-terytorialnyi podil na 1 veresnia 1946 roku [Ukrainian SSR. Administrative-territorial division on September 1, 1946]. Kyiv: Ukr. vyd-vo politychnoi literatury. 1062 s. [in Ukrainian].
15. Khamurkoparan D (2017). Vzaimodeistvie tiurkskikh i slavianskikh iazykov v toponimii Severnogo Prichernomoria [Interaction of Turkic and Slavic languages in the toponymy of the Northern Black Sea region]. Moskva. 264 s. [in Russian].
16. Chuchka P.P (2005). Prizvyshcha zakarpatskykh ukrainsiv: Istoryko-etymolohchnyi slovnyk [Surnames of Transcarpathian Ukrainians: A Dictionary of History and Etymology]. Lviv: Svit. 707 s. [in Ukrainian].
17. Shulhan O.V (2017). Oikonimii Ukrainy XX stolittia (eko- ta sotsiolinhvistychni aspekty) [Oikonymy of Ukraine of the 20th century (ecology of socio- cultural aspects)]: dys. na zdobuttia kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Zaporizhzhia. 302 s. [in Ukrainian].
18. Franko Z.T (1979). Hramatychna budova ukrainskykh hidronimiv [Grammatical structure of Ukrainian hydronyms]. Kyiv: Naukova dumka. 186 s. [in Ukrainian].

OIKONYMS ENDING IN *-IVK-A* AS RESULT OF A SETTLEMENT RENAMING

Abstract. The article dedicated to the analysis of settlement title renaming and changes in toponymic landscape of Ukraine due to creation of new geographical titles ending in *-ivk-a*. Renaming of numerous settlements throughout territory of Ukraine was the consequence of Verkhovna Rada URSR Presidium's Decree «About preserving, readjusting and streamlining existing titles of village councils and settlements» valid from 7.09.1946. It caused huge-scale deformational changes in oikonymic system of Ukraine. Previous, usually ancient names on which historical and cultural heritage were carved, were replaced with artificial onyms that included *-ivk-a* formant.

The aim of our research is to register all titles of settlements ending in *-ivk-a*, which were created due to renaming process in 1946, and establish extra- and intralingual factors that influenced the changes in the oikonymic system of Ukraine.

While analysing the nature of settlement politics of renaming, consideration should be made that, first of all, oikonyms are vibrant component of historical heritage that forms and transports important information between generations. Secondly, politic context is of great importance, and as result, processes of naming and renaming settlements is a tool for ideological current tendencies.

During after-war period 761 new titles with *-ivk-a* formant were introduced into oikonymic space of Ukraine. Most of this onyms were spotted in Odesa, Lviv, Volyn, Zhytomyr and Zaporizhzhya regions. Due to politics of renaming were replaced: 1) names of settlements of foreign origin (*Kleinendorf, Burhudzhy, Malineshty*); 2) polish representatives of anthroponyms within derivational stems (*Yanivka*); 3) oikonyms with associative-negative semantics (*Durniaky*); 4) names of settlements, derivational stems of which are ethnonyms (*Lashky*); 5) oikonyms, derivational stems of which contained mentioning of other countries (*Lytwa*); 6) oikonyms that were connected to religion (*Svyatyi Stanislav*); 7) descriptive and prepositional constructions (*Chuma za Tysoiu*). Renaming connected to merging of several settlements was also registered. Attributes in compound titles (*Petrivka №1*) were analysed. Most of new titles are unmotivated and require revision.

Keywords: toponym, oikonym, anthroponym, renaming, derivational stem.

© Висоцька М., 2021 р.

Марія Висоцька – аспірантка кафедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна; vysotskam27@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7732-9320>

Maria Vysotska – PhD student of the Ivan Kovalyk Ukrainian Language Department, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine; vysotskam27@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7732-9320>

ПОСТАТІ В ОНОМАСТИЦІ: ЛЮБОМИР БЕЛЕЙ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 81'373.2(092)

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).142-149

Вовченко Г. Постаті в ономастиці: Любомир Белей; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті розглядається життєвий і творчий шлях відомого у слов'янському світі мовознавця Любомира Омеляновича Белея, вихованця кафедри української мови Ужгородського університету, який має вагомий здобуток в українській і слов'янській ономастиці, дослідженні старослов'янської мови, історії української літературної мови, культури української діаспори в країнах Європи. Як засновник і директор НДІ україністики імені Михайла Мольнара, Л. Белей видав багато праць лінгвістів, чий імена і праці потрібно повертати українському мовознавству, – це постаті Є. Чикаленка, Г. Костельника, Є. Маланюка, А. Животка, Ф. Тіхого, Ю. Шевельова. Особливого значення набули дослідження проблем політичного русинства на Закарпатті. Метою дослідження є опис життєвого і творчого шляху відомого мовознавця, знаного українського ономаста, талановитого педагога і непересічної людини Любомира Белея, який вніс чималий вклад у розвиток вітчизняної науки. Його життя пов'язане з нашим вишем дуже тісно. Тут він став ученим, викладачем, ономастом, знаним у слов'янському світі. В основу статті лягли праці Л. Белея, що зумовили часово-просторове і тематичне портретування особистості відомого ономаста та загальнонауковий описовий метод.

Постаті вченого та його діяльності присвячені окремі статті в енциклопедії «Українська мова» (2004) та Вікіпедії, опубліковані рецензії на його праці, інтерв'ю в мас-медіа, узяті за життя дослідника (Б. Ажнюк, І. Філак, Г. Вовченко, О. Баган, О.Р. Фабрика-Процька, Н. Толочко, О. Гаврош, В. Льницький, В. Горват, М. Бадида та ін.), є чат Л.О. Белея в інтернеті, некролог на його відхід опублікований у шостому випуску журналу «Мовознавство» за 2018 рік. Ці та інші матеріали допомагають сформувати портрет ученого в часі і просторі, з'ясувати значення його ідей і вплив на сучасну науку, проте потребують подальшого вивчення.

Ключові слова: Л.О. Белей, ономастика, літературно-художня антропонімія, старослов'янська мова, історія української літературної мови, проблема політичного русинства, культура української діаспори.

Кафедра української мови Ужгородського національного університету має давню історію і неординарних фундаторів — учителів і наставників, які відійшли в минуле, залишивши по собі неоціненну спадщину — знання і потребу в знаннях, а ще нинішню зміну — учителів і наставників молоді, які зберігають код української нації — її мову й культуру. Поруч з іменами І.Г. Чередниченка, С.П. Бевзенка, Й.О. Дзензелівського, М.А. Грицака, К.Й. Галаса, В.І. Добоша, В.І. Лавера, М.І. Сюська, праці яких вивчаються в історії українського мовознавства, згадуємо наукові ужинки і бажаємо міцного здоров'я І.В. Сабадошу, В.І. Статєсвій, Т.М. Розумик, а також пам'ятаємо тих, які нещодавно відійшли у вічність і в історію, – Б.К. Галаса і Л.О. Белея. Ці вчені мали могутній заряд творчості і життєвого оптимізму...

Любомир Белей — відомий український учений, ономаст, засновник і директор НДІ україністики імені Михайла Мольнара. Його наукові інтереси стосувалися української та слов'янської ономастики, старослов'янської мови, історії української літературної мови, культури української діаспори в країнах Європи, проблем політичного русинства на Закарпатті. Як науковець, прекрасний педагог, патріот українства, Любомир Белей заслужено увійшов до плеяди професіоналів, які сформували потенціал не тільки кафедри української мови Ужгородського національного університету, але й вплинули на розвиток українського мовознавства загалом.

Постановка проблеми. Наукова діяльність та різнопланова наукова спадщина проф. Л.О. Белея тільки почала вивчатись. Глибокий інтерес викликають його праці, присвячені ономастичним проблемам, оформленні літературно-художньої антропоні-

мії в повноцінний розділ ономастики. Не менший інтерес до його досліджень зі старослов'янської мови, нових підходів, викладених у праці «Не минаючи ані титли... Лінгвобіографія старослов'янської мови» (Київ: Темпора, 2015. 256 с.).

Окремо виділимо ще одну надзвичайно важливу тему досліджень ученого — політичне русинство на Закарпатті, проблему т.зв. «русинської» мови, яка давно вже активізується ворогами українства та зарубіжними апологетами не тільки в найближчому закордонні, але й за океаном.

Діяльність засновника і директора НДІ україністики імені Михайла Мольнара потребує окремої уваги. Л.О. Белей звертався до постатей відомих лінгвістів, чий імена і праці потрібно повертати в українську мовознавчу науку, — Є. Чикаленка, Г. Костельника, Є. Маланюка, А. Животка, Ф. Тіхого, Ю. Шевельова. За порівняно короткий період видав близько двох десятків наукових праць, наукових пам'яток, підручників і словників. Він також є автором енциклопедичних статей про Г. Костельника, Г. Надя, русинську мову в Югославії та Хорватії в енциклопедії «Українська мова» (Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000), а вже у другому виданні міститься інформація про нього самого як відомого науковця. Мав сім аспірантів, які успішно захистили кандидатські дисертації. Любомир Белей співпрацював зі вченими Словаччини, Чехії, Сербії, Польщі, мав добрі зв'язки з Інститутом українського мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

Аналіз досліджень. Постаті вченого та його діяльності присвячені окрема стаття в енциклопедії «Українська мова» (2004), у Вікіпедії, рецензіях на

його праці, інтерв'ю в мас-медіа, узятих за життя дослідника (Б. Ажнюк, І. Філак, Г. Вовченко, О. Баган, О.Р. Фабрика-Процька, Н. Толочко, О. Гаврош, В. Ільницький, В. Горват, М. Бадида та ін.), є чат Л.О. Белея в інтернеті, некролог на його відхід, опублікований у шостому випуску журналу «Мовознавство» за 2018 рік (с. 78). Ці та інші матеріали допомагають сформувати портрет ученого в часі і просторі, з'ясувати значення його ідей і вплив на сучасну науку, проте потребують подальшого вивчення.

Методи дослідження. В основу нашого дослідження лягли праці Л. Белея, що зумовили часово-просторове і тематичне портретування особистості відомого ономаста та загальнонауковий описовий метод.

Мета цієї статті – окреслити життєвий і творчий шлях відомого мовознавця, званого українського ономаста, талановитого педагога і непересічної людини Любомира Белея, вихованця кафедри української мови УжНУ, який вніс чималий вклад у розвиток вітчизняної науки. Його життя пов'язане з нашим вишем дуже тісно. Тут він став ученим, викладачем, ономастом, знаним у слов'янському світі.

Вклад основного матеріалу. Народився Любомир у с. Войнилів Калуського району Івано-Франківської області 18 березня 1962 року у сім'ї педагога і медсестри, мав двох братів (молодший, Олег, також навчався в Ужгородському університеті, зараз професор, працює за кордоном). У вересні 1968 року став учнем Поляницької восьмирічної школи, продовжив навчання у Болехівській середній школі №2, яку закінчив у 1978 році. Цього ж року став студентом філологічного факультету Ужгородського державного університету, який з відзнакою закінчив у 1983 році. Відзначимо як особливий момент те, що академічним наставником групи Любомира був відомий мовознавець-ономаст Кирило Йосипович Галас, чиє сторіччя з дня народження святкує кафедра української мови УжНУ. Поза всяким сумнівом, саме цей учений спрямував здібного студента на ономастичні дослідження.

Студентські роки залишили теплі спогади в душі. Любомир був старостою академгрупи, виступав із науковими доповідями на університетських, міжвузівських та республіканських конференціях, мав публікації. Науковим учителем і наставником у цей період його життя був професор Йосип Олексійович Дзензелівський, учений світового рівня.

Після закінчення університету молодий філолог був направлений на посаду вчителя української мови і літератури у Вишківську восьмирічну школу Великоберезнянського району Закарпатської області, але вчителювання було нетривалим, оскільки у грудні 1983 року, склавши іспити в аспірантуру, був зарахований аспірантом кафедри загального і слов'янського мовознавства Ужгородського університету. У ті часи, крім відвідання занять і виконання наукової роботи, аспіранти виконували різні доручення. Так, Любомир був обраний проформом кафедри загального і слов'янського мовознавства, працював агітатором на виборах, був керівником

студентської групи на осінніх польових роботах, коли студенти «рятували урожай» для «засіків Вітчизни», а влітку 1986 року перебував у м. Братиславі, беручи участь у Літньому семінарі словацької мови і культури. Крім того, проводив практичні заняття з трьох дисциплін на кафедрі.

Його цінували товариші і колеги за добру вдачу, людяність, добрий гумор і незлобивість, а ще за пристрасність у наукових пошуках. Любомир мав нахил до мов, володів, крім рідної мови, російською, чеською, словацькою, польською мовами, міг читати і перекладати німецькою. За час навчання в аспірантурі мав сім публікацій.

Кандидатську дисертацію «Варіантність антропонімів на різних рівнях української мови» під керівництвом професора П.П. Чучки захистив достроково 20 листопада 1986 року на засіданні спецради Д 068.07.01 при Ужгородському держуніверситеті, а вже 25 грудня цього ж року став асистентом кафедри загального і слов'янського мовознавства згідно з направленням Мінвузу УРСР. Зауважимо, що молодому викладачеві тоді було 24 роки.

У ці ж роки Любомир зустрів свою пару, студентку медичного факультету Галину, з якою одружився і прожив гармонійне й щасливе життя, народивши і виховавши трьох талановитих нащадків — Леся, Остапа і Яринку. Лесь Белей став кандидатом філологічних наук, має цікаві мовознавчі праці, крім того, він неординарний поет; Остап пов'язав своє професійне життя зі стоматологією, Яринка закінчила англійську філологію і працює комунікаційним менеджером.

Після захисту кандидатської дисертації Любомир Белей продовжував наукові пошуки в галузі ономастики. Учений опублікував працю «Функціонально-стилістичні особливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст.» (Ужгород, 1995. 120 с.), а через два роки захистив докторську дисертацію «Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII–XX ст.». Це сталося 17 квітня 1997 року в Ужгородському університеті. Як відгукувався сам автор, його робота могла бути захищена принаймні на 5 років раніше, однак не сталося...

Тема його докторської роботи була надзвичайно актуальною, оскільки ономастика завжди належала до найбільш динамічних напрямів українського мовознавства, проте українська літературно-художня антропонімія лише з 60-х років XX століття почала набирати силу — маємо на увазі розвідки І. Сухомлина та П. Чучки, дослідження С.П. Бевзенка, В.В. Лободи, І.І. Ковалика, Л. Масенко, Т. Черторизької та багатьох інших мовознавців, які досліджували ЛХА у творах письменників класичної української літератури та драматургії XIX століття. Учений високо оцінював ці дослідження, відзначаючи також вагомий внесок Ю. Карпенка в осягненні проблем теоретичної, типологічної літературно-художньої антропоніміки та ЛХА окремих українських авторів, а також праці Л. Скрипник і Н. Дзятківської, Т. Немировської, О. Немировської та В. Галич. Проте стан української літературно-ху-

дожньої антропоніміки гостро потребував збору та систематизації численних українських ЛХА, глибокого стилістичного аналізу, а головне — з'ясування ролі ЛХА у процесі становлення національної антропосистеми та національної літературної мови.

Мета дисертаційної роботи Л. Белея — дослідження функціональної багатоплановості української літературно-художньої антропонімії кінця XVIII–XX ст. Об'єктом дослідження автор обрав ЛХА, що вживаються в українських оригінальних літературно-художніх текстах різних жанрів кінця XVIII–XX ст. Картотека до роботи нараховувала до 40 тисяч фіксацій ЛХА, причому автор застосовував суцільне розписування текстів з метою виявлення всіх стилістично значущих варіантів ЛХА. Джерелами фактичного матеріалу послужили різножанрові оригінальні друковані літературно-художні твори 167 українських письменників кінця XVIII–XX ст. При цьому іноді фактичний матеріал збирався мовознавцем шляхом анкетування окремих українських письменників за спеціально розробленими програмами (О. Гончар, С. Пушик, М. Рябчук, Р. Федорів та ін.), враховувався і регіональний фактор, оскільки рідна говірка авторів певною мірою впливає на мову літературно-художніх творів.

Л. Белей не тільки уточнив основні поняття і терміни літературно-художньої антропоніміки, але й звів їх у єдину систему, виявляючи специфічні ознаки ЛХА, з'ясував статус української літературно-художньої антропонімії в національній онімичній системі. Він окреслив основні джерела збагачення української ЛХА в досліджуваній період, глибоко простежив характер впливів ЛХА на процес формування українського національного антропонікону. Новизна роботи полягала і в тому, що мовознавець опрацював функціонально-стилістичну класифікацію ЛХА та проаналізував основні типи українських ЛХА кінця XVIII–XX ст. Йому належить періодизація нової української літературно-художньої антропонімії з простеженням у межах кожного етапу магістральних та побічних тенденцій [Белей 1997, с. 4–5].

Висновки, які зробив Л. Белей у своїй дисертаційній роботі, були ґрунтовними і мають дотепер важливе значення. Автор справедливо зазначав щодо ілюзії тотожності ЛХА кінця XVIII–XX ст. з реальною антропонімією, зумовленої паралельним співіснуванням ЛХА та загальнонаціональної антропонімії в лексичній системі. Він підкреслював, що ЛХА – це власна назва літературного героя, персонажа, тобто до таких одиниць не належать антропоніми – назви реальних чи легендарних осіб. Він зауважує: онімична семантика ЛХА має трирівневу структуру: 1) енциклопедичний рівень – авторська вербальна характеристика денотата-персонажа; 2) власне онімний рівень – соціальні, національні, часові, регіональні, оцінні конотації; 3) рівень доонімної конотації (внутрішня форма ЛХА).

Важлива річ: онімна семантика ЛХА має несамотійний характер, пов'язана з фабулою літературно-художнього тексту, адже ЛХА належить до мовленнєвого рівня.

Значущим є висновок про українські риси ЛХА зазначеного періоду, зокрема про те, що літературно-художня антропонімія зародилась в рамках не романтизму, а класицизму, має високу питому вагу національно/регіонально значущих літературно-художніх антропонімів. Виділяючи стилістичні функції ЛХА вказаного періоду, Л. Белей указує основні їх групи – нейтральні, характеристичні, дійсничні та ідеологічні, які часто взаємодіють між собою, а також звертає увагу на засоби вираження стилістичної значущості ЛХА, серед яких словотворчі засоби займають близько 46 відсотків, лексичні засоби – близько 30 відсотків та інші.

Л. Белей називає основні мотиваційні ознаки українських ЛХА, а також періодизує історію нової української літературно-художньої антропонімії. Усе сказане дало подальший поштовх розвитку ономастики.

У праці «Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії» (Ужгород, 2002. 176 с.), яка стала першою спробою комплексного монографічного дослідження української літературно-художньої антропонімії кінця XVIII–XX ст., Л. Белей розглядає ЛХА як окрему галузь ономастичних студій. Рецензентами роботи були відомі мовознавці, доктори філологічних наук С.Я. Єрмоленко, В.В. Лобода та І.В. Сабадош. У передмові до праці автор зазначає недооцінку літературно-художньої антропонімії українськими мовознавцями і загалом пояснює це її інтердисциплінарною природою. Ономасти, на думку вченого, уникають ЛХА через її очевидну суб'єктивну природу. Однак без літературно-художньої антропонімії не може нормально функціонувати і розвиватися загальнонаціональний антропонікон, а існування ЛХА без антропонімії реальної взагалі немислиме [Белей 2002, с.135].

Поділяючи позиції Л. Колоколової, В. Чабаненка, М. Худаша, Л. Белей характеризує термін та поняття **літературно-художньої антропонімії**, від якого легко утворити назву розділу ономастики, що займається вивченням літературно-художньої антропонімії, – **літературно-художня антропоніміка**. Автор визначив статус української літературно-художньої антропонімії в національній антропосистемі, виділяючи при цьому джерела української ЛХА та генетичні типи українських літературно-художніх антропонімів [Белей 2002, с. 32]. Фактично, ця праця репрезентує його докторське дослідження, яке зумовила появу багатьох лінгвістичних студій.

У праці «Українські імена колись і тепер» (Київ: Темпора, 2010) Л. Белей звертається до проблем соціальної індивідуальності власного імені, наводить дохристиянські імена українців – автентичні й фальсифіковані, розкриває специфіку християнського імені, з'ясовує шляхи формування іменника модерної української нації, яка тривалий період залишалася в лещатах советизації, розкриває сутність українського імені перед викликами XXI століття.

У лютому 2007 року в Ужгородському національному університеті створено НДІ україністики ім. Михайла Мольнара, засновником і директо-

ром якого став Любомир Белей. Друкований орган інституту – наукова серія «Ucrainica: ad fontes» («Україністика: до джерел») започаткована 2008 року разом із ужгородським приватним видавництвом «Гражда», яким керує Іван Ребрик. Вважаємо, цей момент був визначним у житті мовознавця, він відмовляється від роботи проректора УжНУ, повертається на кафедру української мови й активно працює над залученням в україністику праць відомих мовознавців. До речі, віддаючи шану мовознавцю, чий ім'ям названий НДІ україністики, у шостій книзі серії опублікований збірник вибраних праць Михайла Мольнара «Від Влтави до Дніпра: Студії з українського літературознавства та міжслов'янських культурних взаємин» (Ужгород: Гражда, 2009. 408 с.), а вступну статтю «І один у полі воїн» до нього написали Любомир та Лесь Белеї [Мольнар 2009, с. 17–34]. Першою працею, яка відкрила серію «Ucrainica: ad fontes», стало маловідоме дослідження професора Дмитра Дорошенка «Євген Чикаленко» (Ужгород: Гражда, 2008), написане до п'ятих роковин смерті відомого українського громадського діяча. Як епіграф до цього видання Любомир Белей використав слова з Києво-Печерського патерика: «Аште бо азъ премълчу, отъ мене забвена будуть, и къ тому не помянутъся имена ихъ, якоже было и до сего дъни» [Дорошенко 2008, с. 17].

Любомир Белей відзначав: «... нині в україністиці заповнено не всі штучно створені лакуни, чимало серйозних україністичних праць і навіть імен залишаються поза науковим обігом, тобто є недоступними, мало або й зовсім невідомими широкій науковій громадськості», він робить висновок про необхідність відновлення, відтворення набутих україністики, їх удоступнення сучасним українознавцям: «Не відтворивши та не удоступнивши у всій можливій повноті корпус україністичних праць, сучасне українознавство приречене на ущербність, неповноту, та, що дуже важливо, воно не зможе втішатися неперервністю, наступністю більш ніж тисячолітньої традиції» [Дорошенко 2008, с. 18–19].

У 2012 році мовознавець у видавництві «Темпора» видає працю «Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 pp.) Ю. Шевельова (664 с.), до якої написав глибоку передмову. Любомир Белей справедливо зазначає: «Західноєвропейський період 1947–1953 років став визначальним для Ю. Шевельова-мовознавця: саме в цей час він активно шукає третій шлях у розвитку українського мовознавства та, зрештою, й україністики загалом. Той шлях Ю. Шевельов розумів як самодостатньо український, вільний як від інстинктивної «общеруськості», так і від дитячого українського ультрапатріотизму чи новітніх форм хуторянства» [Шевельов 2012, с. 28].

Гнучкість та неординарність мислення, наукове заглиблення в історичні джерела зумовили появу праць, присвячених старослов'янській мові. Цю наукову дисципліну лектор викладав майстерно, знаходячи цікаві й суперечливі факти, ставлячи сміливі акценти, вів телевізійні передачі на Су-

спільному телеканалі про витоки старослов'янської мови. У приватних бесідах відзначав, що запитання зацікавлених учасників свідчать про розум сучасної молоді, небайдужість до питань лінгвальної історії.

У 2001 році разом з братом Олегом Любомир Омелянович Белей видав навчальний перекладний «Старослов'янсько-український словник» (Львів: Монастир Монахів Студит. Уставу: Свічадо), у якому представлена лексика оригінальних старослов'янських текстів, відібраних з найдавніших старослов'янських пам'яток. Словник нараховує 9 тисяч лексем – апелативів і власних назв і, безперечно, є надійним джерелом знань для тих, хто цікавиться історією мови в її взаємозв'язках і взаємовідношеннях.

Подією в мовознавчому світі стала монографія Л. Белея «Не минаючи ані титли... Лінгвіобіографія старослов'янської мови (Київ: Темпора, 2015. 256 с.), у якій він звертається до багатьох відомих положень про старослов'янську мову і повному їх висвітлює. І. Філак у рецензії на цю працю висловила так: «Поставити питання про базові положення, які нібито всім добре відомі – вчинок неабиякої сміливості, властивий справжнім дослідникам» [Філак 2015, с. 155]. Міфотворчість навколо старослов'янської мови, яка навіть по-різному називається в багатьох лінгвістів – слов'янська, старослов'янська, староболгарська, старомакедонська, церковнослов'янська, – існує давно і породжена різними чинниками, серед яких і багато маніпулятивних.

Автор встановлює часові межі вживання старослов'янської мови, пише про ототожнення її з праслов'янською мовою у працях багатьох лінгвістів, окреслює діяльність слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія, зачіпаючи дуже важливі для українців питання про їх перебування на території сучасної України, зокрема в Криму і на Закарпатті. Щодо Закарпаття, то жодних свідчень про перебування тут святих Кирила та Мефодія не виявлено. Автор проаналізував погляди славістів на джерела виникнення слов'янських азбук. Заслугує уваги його опис слов'янських пам'яток, де серед багатьох важливих спостережень є розшифрування їх за змістом, а також ґрунтовні розділи про формування лексичної системи старослов'янської мови та старослов'янської фразеології. Зацікавлений читач знайде тут добірку старослов'янських текстів з різних пам'яток та їх сучасні переклади, світлини і портрети видатних славістів. Ця праця Л. Белея є по-справжньому новаторською й активно використовується у дослідженні динаміки розвитку мови від її зародження до сучасного стану [Філак 2015, с. 156].

Відзначимо, що Л. Белей активно цікавився виявами української культури у країнах Європи, політикою цих держав стосовно української діаспори, української мови та української культури. Хочемо звернути увагу не тільки на його публікації на цю тему в академічному журналі «Мовознавство», часописі «Український тиждень», «Дзеркало тижня», праці, присвячені бачванським русинам, але й на діяльну

допомогу в оприлюдненні поглядів відомих діячів на цю тему. Так, Любомир Белей був перекладачем праці Мирослава Сополіги «Українці Словаччини: матеріальні вияви народної культури та мистецтва (Київ: Темпора, 2011. 336 с.). Цей іменитий етнограф, автор більше 20 монографій та близько 500 науково-популярних статей, упорядник 12 томів «Наукового збірника музею української культури у Свиднику», тривалий період очолював Музей української культури у Свиднику. У слові від перекладача Любомир Белей пише: «Коли доводиться бувати на Східній Словаччині, то там на кожному кроці впадає в око українська присутність: у місцевих говірках з яскраво помітною українською основою; у місцевих топонімах та прізвиськах, які явно вказують своє україномовне походження; у вишуканому вигляді дерев'яних церков; у церковних наспівах, у традиційній народній архітектурі, у місцевій кухні...» [Сополіга 2011, с. 1]. Проте доводить свою українськість доводиться досить складно. Українці на цих землях пережили драматичну історичну долю найзахіднішої гілки української нації, стикаючись з національною нетерпимістю та асиміляційним інстинктом з боку різних властей — спочатку угорських, потім чехословацьких, а далі й словацьких [Сополіга 2011, с. 2]. Останні навіть у наш час визнають українців та русинів окремими народами. Тому праця Мирослава Сополіги є надзвичайно важливою, згадуємо її не випадково – мала за честь бути редактором цього солідного видання.

Назвемо також ще одну працю, видану третьою у серії «Ucrainica: ad fontes» у 2008 році: «Гавриїл Костельник. ULTRA POSSE. Вибрані твори» (Ужгород: Гражда, 2008. 400 с.). Упорядником та автором передмови був о. Олег Гірник. Постать Гавриїла Костельника надзвичайно цікава, він був одним із найяскравіших, найконтраверсійніших греко-католицьких священиків першої половини ХХ століття. Філософ і письменник, журналіст і проповідник, викладач, пройшов шлях від русинства до свідомого українства. Олег Гірник згадує, що восени 2004 року на філософському факультеті Новосадського університету в Сербії відбулася наукова конференція, присвячена 100-й річниці виходу у світ збірки Г. Костельника «З мойого валала». З українського боку головним ініціатором конференції був Любомир Белей, який і озвучив ідею видання всього доробку українського поета, лінгвіста й філософа-науковця. Це стало можливим у 2008 році, коли відзначалися 60-і роковини трагічної загибелі о. Г. Костельника [Костельник 2008, с. 87].

Політичне русинство — ще одна надзвичайно болюча тема в житті української нації. Любомир Белей понад 10 років працював над окремими аспектами неорусинства як антиукраїнського напрямку, який поширився не тільки в Україні, але й за її межами — від Словаччини, Угорщини, Румунії, Польщі, Сербії, аж до США та Канади. У 2017 році вчений видав знакову книгу «Русинський» сепаратизм: націєтворення *in vitro*» (Київ: Темпора). У цій праці майже на 400 сторінок автор вимагає перегляду лояльного ставлення до «свавільного використання

відверто антиукраїнськими політичними силами українських історичних назв *руський/руснак/русин* та *руська мова, русинська мова*. Оскільки ці назви та позначувані ними поняття є явищами української культури, то використання цих назв стосовно реалій антиукраїнського руху (який ми називаємо *неорусинським*, а його прибічників — *неорусинами*), — неприпустиме» [Белей 2017, с. 15]. Закарпаття є мультинаціональним краєм, який не раз переходив з рук у руки, проте 80% населення області є українцями, які не бажають відмовлятися від свого українства, хоча і прагнуть в Європу.

Л. Белей говорить про друге викрадення архаїчного етноніма українців *русин* не тільки в Закарпатті, але й Україні загалом. Спочатку його присвоїла Росія, а потім т. зв. русинські сепаратисти, які відстоюють концепцію окремішності автономного населення Закарпаття, антиукраїнську за своєю суттю. У передмові до праці вчений пише: «..варто поглянути на цілу Україну — і русинська проблема зливається з іншими, як уважалося ще зовсім недавно, також маргінальними проблемами — кримською та донецькою...» [Белей 2017, с. 9]. Усе це лише різні прояви основної загрози українській державності та цілісності українського етнокультурного простору. Йдеться про добре продумані технології штучного націєтворення, мета якого – дезінтеграція найзахідніших українських теренів. Ця праця викликала надзвичайний інтерес не тільки на Закарпатті. Автор їздив із презентаціями по Україні, де знайшов підтримку своїх ідей серед значної кількості українства. І це не випадково – точиться неоголошена війна з Росією, гинуть люди, а від «захисту» російськомовних в окупованому Криму і на Донбасі коротка стежка до захисту «русинськомовних»... Висновки цього дослідження адресовані не тільки українській науковій спільноті, але й українській державі, яка повинна навчитися захищати те, що належить їй споконвіку [Вовченко 2017, с. 94–95].

Любомир Омелянович Белей працював в Ужгородському національному університеті на посадах викладача, доцента, професора кафедри загального і слов'янського мовознавства, з 2000 року став професором кафедри української мови УжНУ, у 2005–2007 роках був проректором з навчально-виховної роботи. У цей період саме Любомир Омелянович став ініціатором створення аудиторії пам'яті Степана Пилиповича Бевзенка. Цю аудиторію ошатно оформили, встановили техніку, розмістили стенди, присвячені науковій діяльності вченого. А на стінах пізніше з'явилися портрети відомих українських науковців – позаминулого, минулого століття і, що не менш важливо – світліни наших учителів і наставників, чий імена ми називали. Тут є й фото академіка Василя Васильовича Німчука, випускника нашого філологічного факультету, а ще – тут є і фото Кирила Йосиповича Галаса, і Бориса Кириловича Галаса, і Любомира Омеляновича Беляя, які надто рано пішли у вічність.

Лекції Любомира Беляя запам'ятовувались не тільки вільним і бездоганним викладом складного

матеріалу, але й постановкою проблем, на які відповідей ще не було і які потребували глибокої уваги. А ще професор мав невідомий гумор і був простий у спілкуванні, через що його особливо шанувала молодь. Крім того, Любомир Омелянович завжди підтримував тих, кому необхідна була допомога, а такі студенти завжди знаходились – хтось тяжко нездужав, хтось виявляв талант, який потрібно було розвивати... Він щедро ділився книгами, дарував їх членам кафедри з добрими присвятами, чудово знав сучасні українські музичні гурти, ніколи не хвалився своїми успіхами, знайомствами з відомими особистостями не тільки в Україні, а й у зарубіжжі, завжди одним з перших зникав з різних зібрань чи вечірок, – цінував час.

Ще хочеться поділитися особистими спогадами про цю людину. У 2008 році на зимових канікулах ми з колегою, доцентом Аллою Михайлівною Галас, вирішили як академнаставники влаштувати своїм студентам поїздку до Львова. Хотілося, щоб студенти-україністи, серед яких були й представники національних меншин, зокрема угорці й румуни, познайомилися з цим неймовірним містом, побували в музеях, зокрема в музеї І. Я. Франка, а також на могилі Каменяра на Личаківському цвинтарі, піднялися на Високий замок, побачили оперний театр, вклонилися пам'ятнику Тараса Шевченка. Усі ці моменти відбулися і запам'яталися в багатьох хвилюючих спогадах. Однак родзинкою стала прем'єра оперети «Сільва» Імре Кальмана, яку студенти побачили саме завдяки Любомиру Омеляновичу, який сконтактував із директором Національного академічного українського драматичного театру ім. М. Заньковецької Андрієм Мацяком. Оскільки ми звалилися як сніг на голову, квитків та й місць у театрі не було, тож студентам поставили стільці вздовж рядів у залі, а ми з Аллою Михайлівною удостоїлись директорської ложі. Студенти були зачаровані виставою. А Любомир зробив це так, як він міг, – просто запропонував.

Учений поспішав жити і творити, мав гостру концентрацію часу, викликану не тільки науковими планами на майбутнє, але й зваженим передчуттям минулості життя, особливо після того, як пережив клінічну смерть у сорок років. Був патріотом України, був віруючою людиною – як прихожанин, відвідував кафедральний Хрестовоздвиженський собор, де 15 травня 2018 року його відспівували серед величезної кількості людей, які прийшли попрощатися з цією неординарною людиною...

Іван Франко казав, що учителем школа стоїть. Глибина цього вислову як ніколи раніше актуальна і в наш час — час глобальних викликів, боротьби з пандемією, локдаунів і нокдаунів, дистанційного навчання... Нам потрібне живе слово Вчителя, якого ніхто не в змозі замінити в пошуках свого місця в житті, у науці, у праці, у з'ясуванні власної особистості зрештою... Це і є нестертий слід, якщо живеш по совісті.

Висновки. Ідейний простір Любомира Белея, відомого лінгвіста, глибокого знавця ономастики, історії української мови, старослов'янської мови, української лексикографії загалом, ще належить детально вивчати у багатьох значущих аспектах. Професор Ужгородського національного університету мав багатьох відомих наставників, чий імена записані в історії українського мовознавства і до яких залучаємо і його ім'я. Належить оцінити і його діяльність як члена спеціалізованої вченої ради у Львівському національному університеті ім. І. Франка, члена комісії із захисту наукового ступеня доктора філософії у Пряшівському університеті в Словаччині, члена редколегій наукових періодичних видань у Сербії, Словаччині та Польщі. Вважаємо необхідним видання бібліографічного покажчика його наукових праць. А головне – продовжувати ту високу планку мовознавчих пошуків, яка закладена в історії кафедри української мови Ужгородського національного університету нашими наставниками і колегами.

Література

1. Белей Л.О. Варіантність антропонімів на різних рівнях української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 — українська мова. Ужгород, 1986. 23 с.
2. Белей Л.О. Функціонально-стилістичні особливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. Ужгород, 1995. 120 с.
3. Белей Л.О. Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII–XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 — українська мова. Ужгород, 1997. 48 с.
4. Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 176 с.
5. Белей Л. Українські імена колись і тепер. Київ: Темпора, 2010. 128 с.
6. Белей Л.О., Белей О.О. Старослов'янсько-український словник. Львів: Монастир Монахів Студит. Уставу: Свічадо, 2001. 332 с.: табл.
7. Белей Л. Не минаючи ані титли... Лінгвобіографія старослов'янської мови. Київ: Темпора, 2015. 256 с.
8. Белей Л. «Русинський» сепаратизм: націєтворення in vitro. Київ, Темпора, 2017. 392 с., іл.
9. Вовченко Г. Неорусинство як інструмент сепаратизму: Белей Любомир. «Русинський» сепаратизм: націєтворення in vitro. Київ: Темпора, 2017. 390 с. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (Збірник наукових праць). Випуск 22 / Відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород, 2017. С. 94–95.
10. Дорошенко Д., Чикаленко Є. Його життя і громадська діяльність / Передмова проф. Любомира Белея. Серія *Ucrainica: ad fontes*. Книга І. Ужгород: Гражда, 2008. 224 с.: іл.
11. Костельник Г. ULTRA POSSE. Вибрані твори / Упорядкування та передмова о. Олега Гірника.

Серія Ucrainica: ad fontes. Книга III. Ужгород: Гражда, 2008. 400 с.: іл.

12. Мольнар М. Від Влтави до Дніпра: *Студії з українського літературознавства та міжслов'янських культурних взаємин* / Упорядник Любомир Белей; редактор Іван Ребрик. Ужгород: Гражда, 2009. 408 с.

13. Мушкетик Л. Книга про суть і вияви політичного русинізму: Белей Л. «Русинський» сепаратизм: націєтворення in vitro. Київ, Темпора, 2017. 392 с. *Слов'янський світ*. 2018. Вип. 17. С. 261–270.

14. Сополіга М. Українці Словачини: матеріальні вияви народної культури та мистецтва. Київ: Темпора, 2011. 336 с.

15. Українська мова. Енциклопедія. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000.

16. Філак І. Біографія мови: Белей Любомир. Не минаючи ані титли... Лінгвобіографія старослов'янської мови. Київ: Темпора, 2015. 256 с. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (Збірник наукових праць). Випуск 20 / Відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород, 2015. С. 155–156.

17. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.). Київ: Темпора, 2012. 664 с.

References

1. Belei L.O. Variantnist antroponimiv na riznykh rivniakh ukrainskoi movy [Variety of Anthroponyms at Different Levels of the Ukrainian Language]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spec. 10.02.01 – ukrainska mova. Uzhhorod, 1986. 23 s. [in Ukrainian].

2. Belei L.O. Funktsionalno-stylistychni osoblyvosti ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponimii XIX–XX st. [Functional and Stylistic Features of Ukrainian Literary and Artistic Anthroponymy of the 19th–20th Centuries]. Uzhhorod, 1995. 120 s. [in Ukrainian].

3. Belei L.O. Ukrainska literaturno-khudozhnia antroponimii kintsia XVIII–XX st. [Ukrainian Literary and Artistic Anthroponymy of the End of the 18th to 20th Centuries]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra filol. nauk: spec. 10.02.01 – ukrainska mova. Uzhhorod, 1997. 48 s. [in Ukrainian].

4. Belei L. Nova ukrainska literaturno-khudozhnia antroponimii: problemy teorii ta istorii [New Ukrainian Literary and Artistic Anthroponymy: Problems of Theory and History]. Uzhhorod, 2002. 176 s. [in Ukrainian].

5. Belei L. Ukrainski imena kolys i teper [Ukrainian Names Then and Now]. Kyiv: Tempora, 2010. 128 s. [in Ukrainian].

6. Belei L.O., Belei O.O. Starosloviansko-ukrainskyi slovnyk [Old Slavonic -Ukrainian Dictionary]. Lviv: Monastyr Monakhiv Studyt. Ustavu: Svichado, 2001. 332 s.: tabl. [in Ukrainian].

7. Belei L. Ne mynaiuchy ani tytly... Lingvobiografia staroslovianskoi movy [Without Missing a Title... Linguistic Biography of the Old Slavonic Language]. Kyiv: Tempora, 2015. 256 s. [in Ukrainian].

8. Belei L. «Rusynskyi» separatyzm: natsiietvorennia in vitro [«Rusins'» Separatism: a Nation-Formation in Vitro]. Kyiv: Tempora, 2017. 392 s., il. [in Ukrainian].

9. Vovchenko H. Neorusynstvo iak instrument separatyizmu: Belei Liubomyr. «Rusynskyi» separatyzm: natsiietvorennia in vitro [Neo-Rusinism as an Instrument of Separatism: Belei Liubomyr. «Rusins'» Separatism: a Nation-formation in Vitro]. Kyiv: Tempora, 2017. 390 s. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* (Zbirnyk naukovykh prats). Vypusk 22 / Vidp. red. I.V. Sabadosh. Uzhhorod, 2017. S. 94–95 [in Ukrainian].

10. Doroshenko D., Chykalenko Ye. Yoho zhyttia i hromadska diialnist [Eugene Chikalenko. His life and social activities] / Peredmova prof. Liubomyra Beleia. Serii Ucrainica: ad fontes. Knyha I. Uzhhorod: Grazhda, 2008. 224 s.: il. [in Ukrainian].

11. Kostelnyk H. ULTRA POSSE. Vybrani tvory [ULTRA POSSE. Selected works] / Uporadkuvannia ta peredmova o. Olega Girnyka. Seria Ucrainica: ad fontes. Knyha III. Uzhhorod: Grazhda, 2008. 400 s.: il. [in Ukrainian].

12. Molnar M. Vid Vltavy do Dnipra [From Vltava to Dnipro]: *Studii z ukrains'koho literaturoznavstva ta mizhslovians'kykh kul'turnykh vzaiemyn* / Uporiadnyk Liubomyr Belei; redaktor Ivan Rebryk. Uzhhorod: Grazhda, 2009. 408 s. [in Ukrainian].

13. Mushketyk L. Knyha pro sut i vyjavy politychnoho rusynizmu [A Book about the Essence and Manifestations of Political Rusinism]: Belei L. «Rusynskyi» separatyzm: natsiietvorennia in vitro. Kyiv: Tempora, 2017. 392 s. *Slovians'kyi svit*. 2018. Vyp. 17. S. 261–270 [in Ukrainian].

14. Sopolyha M. Ukraintsi Slovachchyny: materialni vyjavy narodnoi kultury ta mystetstva [Ukrainians of Slovakia: Material Manifestations of Folk Culture and Art]. Kyiv: Tempora, 2011. 336 s. [in Ukrainian].

15. Ukrainska mova [Ukrainian Language]. Entsyklopediia. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P. Bazhana, 2000 [in Ukrainian].

16. Filak I. Biohrafia mowy: Belei Liubomyr. Ne mynaiuchy ani tytly... Linhvobiografia staroslovianskoi movy [Biography of the Language: Belei Liubomyr. Without Missing a Title... Linguistic Biography of the Old Slavonic Language]. Kyiv: Tempora, 2015. 256 s. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* (Zbirnyk naukovykh prats). Vyp. 20 / Vidp. red. I.V. Sabadosh. Uzhhorod, 2015. S. 155–156 [in Ukrainian].

17. Shevelov Yu. Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy ta inshi lingvistychni studii (1947–1953 rr.) [Essay on the Modern Ukrainian Literary Language and Other Linguistic Studies (1947–1953)]. Kyiv: Tempora, 2012. 664 s. [in Ukrainian].

PERSONALITIES IN ONOMASTICS: LYUBOMYR BELEY

Abstract. The article is dedicated to the life and career of the famous, in the Slavic world, linguist Lyubomyr Omelianovych Beley, a graduate of the Department of Ukrainian Language of Uzhhorod National University, who has had significant achievements in Ukrainian and Slavic onomastics, in the research of Old Slavonic language, in the history of Ukrainian literary language, and in Ukrainian culture of the diasporas living in European countries. As the founder and director of the Mykhailo Molnar Research Institute of Ukrainian Studies, L. Beley published many works by linguists, whose names and works should be returned to Ukrainian linguistics, such as Yu. Chykalenko, H. Kostelnyk, Yu. Malanyuk, A. Zhyvotko, F. Tykhyi, and Yu. Shevelov. The studies of the problems of political Rusynism in Zakarpattia were of particular importance. The aim of the research is to describe the life and creative path of the famous linguist, well-known Ukrainian onomastician, talented teacher and outstanding person – Lyubomyr Beley, who made a significant contribution into the development of the national science. His life is very closely connected with Uzhhorod University, where he became a scientist, teacher, and onomastician known in the Slavic world. The article is based on the works by L. Beley, which led to the spatio-temporal and thematic portrayal of the personality of the famous onomastician and on the general scientific descriptive method.

The figure of the scientist and his activity has been considered and described in: different articles, encyclopedia “Ukrainian language” (2004), Wikipedia, published reviews of the researcher’s works, his interviews appeared in different media when the researcher was alive (B. Azhnyuk, I. Filak, G. Vovchenko, O. Bahan, O.R. Fabryka-Protska, N. Tolochko, O. Havrosh, V. Ilnytsky, V. Horvat, M. Badyda, etc.); there are also lectures of L. Beley in the Internet and the obituary on his passing away published in the sixth issue of the journal “Movoznavstvo” in 2018. These and other materials help one to form a portrait of the scientist in time and space, to find out the meaning of his ideas and influence on modern science, but are in need of the further study.

Keywords: L.O. Beley, onomastics, literary and artistic anthroponymy, Old Slavonic language, history of the Ukrainian literary language, the problem of political Rusynism, culture of the Ukrainian diaspora.

© Вовченко Г., 2021 р.

Галина Вовченко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, м. Ужгород, Україна; galavovchenko@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-2873-2858>

Halyna Vovchenko – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; galavovchenko@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-2873-2858>

ЛЕКСИЧНА ВЗАЄМОДІЯ В ОЙКОНІМІЇ ТА ГІДРОНІМІЇ ГАЛИЦЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 81' 373. 21: 81' 373. 61: 81' 373. 611

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).150-156

Габорак М. Лексична взаємодія ойконімії та гідронімії Галицької Гуцульщини; кількість бібліографічних джерел – 32; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано взаємодію лексичних одиниць при творенні назв водних об'єктів, населених пунктів та їх частин, що функціонують на території Галицької Гуцульщини, визначено їх кількісні параметри і причини, які зумовили появу генетично споріднених утворень різних класів топонімної системи краю. Питання про гідронімно-ойконімні паралелі в топонімії різних регіонів України досліджували такі ономасти, як Є.С. Отін, Л.Т. Масенко, Н.Є. Михайличенко, Є.М. Черняхівська, М.М. Юрків та інші, проте такому аналізу не піддавалися власні географічні назви Галицької Гуцульщини, що й зумовило актуальність нашої статті. Мета дослідження – з'ясувати лексичну взаємодію в ойконімії та гідронімії Галицької Гуцульщини (Верховинський, Косівський, Надвірнянський райони Івано-Франківської області). З'ясовано, що у процесі творення гуцульських назв населених пунктів і водних об'єктів відбувалося активне використання в ролі їх твірних основ лексичних одиниць обох класів онімів. Це було зумовлене, з одного боку, тим, що, заселяючи ту чи іншу територію, люди давали спочатку найменування поселенням, а вже потім іншим географічним об'єктам, розташованим на їх територіях, у тому числі й невеличким річкам, потокам, струмкам, болотам. При цьому вони часто використовували не нові лексеми, а вже звичні для себе найменування, підкреслюючи цим самим локалізацію того чи іншого об'єкта. Водночас люди завжди селилися біля водних об'єктів і нерідко, особливо на пізно заселюваних територіях, називали свої нові поселення найменуваннями цих об'єктів. Усе це породжувало тісну лексичну взаємодію між ойконімами та гідронімами. Визначено, що основними способами творення аналізованих одиниць були трансонімізація гідронімів, ойконів, суфіксація, лексикалізація та онімізація прийменниково-онімних комплексів. Словотвір ойконімів і гідронімів здійснювався за моделями і способами, характерними й для інших територій України. Локальна особливість аналізованих одиниць знаходить свій вияв у наборі базових основ, зокрема тих, що пов'язані з гірською термінологією та діалектною здиференційованістю.

Ключові слова: базова основа, гідронім, гідронімно-ойконімні паралелі, гідрооб'єкт, ойконім, оронім, трансонімізація.

Постановка проблеми. Серед назв водних об'єктів і населених пунктів Галицької Гуцульщини є чимало співзвучних або однакових за формою утворень. Їх поява зумовлена тим, що елементи одних класів топонімної системи широко вживаються в ролі твірних основ назв інших класів. Проте на сучасному етапі інколи буває досить важко визначити, які з цих основ є первинними, а які вторинними. Тим більше, що тут відсутня надійна документальна база, яка допомогла б з'ясувати ці питання.

Утворення ойконімів від гідронімів і навпаки відбувається здебільшого двома способами: приєднанням до базових основ спеціальних формантів або перенесення цих основ без будь-яких формальних змін з одних географічних об'єктів на інші. При першому способі визначити первинність твірних основ неважко: якщо похідним утворенням є ойконім, то гідронім буде твірною основою, і, навпаки, якщо дериватом є гідронім, то в його основі лежить назва населеного пункту. Значно складніше визначити базові основи в назвах другого типу.

Аналіз досліджень. Дослідники топонімії по-різному підходять до розв'язання цієї проблеми. Дехто вважає, що гідроніми в таких випадках завжди є первинними [Востоков 1812, с. 205], інші ж до більш ранніх відносять ойконіми [Чопек 1985, с. 82]. Проте, мабуть, найбільш вірогідними є твердження А. Вільсона про те, що первинними однаковою мірою можуть бути як гідроніми, так і ойконіми

[там само]. Ю.О. Карпенко з цього приводу писав: «За наявності однакових назв річки і населеного пункту не можна завжди і беззастережно вважати назву річки вихідною. Очевидно, відоме положення про більшу давність назви річки потребує уточнення. За матеріалами гідронімії Чернівецької області воно загалом виправдовується лише для великих річок» [Карпенко 1964, с. 188]. Визначити первинність / вторинність цих географічних назв можна, з'ясувавши перш за все первісну семантику лексем, що входять до їх складу.

Гідронімами стають переважно слова, значення яких пов'язані з водою або її властивостями (кольором, смаком, швидкістю течії, формою річища, акустикою, рельєфом тощо), а також із рослинним і тваринним світом місцевості, де знаходиться або протікає той чи інший водний об'єкт [Гідронімія України 1982, с. 46–60]. Інші лексеми, зокрема назви природних і штучних об'єктів, назви людей, а також утворення відетнонімного та відантропонімого походження, є, як правило, найменуваннями населених пунктів. Проте не завжди вдається провести чітку межу між такими основами, особливо, коли вони є затемненими щодо етимології або утворюють ланцюги назв типу гідронім-ойконім-гідронім, оронім-ойконім-гідронім чи навіть оронім-гідронім-ойконім-гідронім. У таких випадках завжди треба шукати додаткову інформацію про географічні об'єкти, назви яких досліджуються, і робити на її основі відповідні висновки.

Питання про гідронімно-ойконімні паралелі в топонімії різних регіонів України розглядалося вже в багатьох ономастичних дослідженнях, зокрема у працях Є.С. Отіна [Отин 1980; Отин, 1989], Л.Т. Масенко [Масенко 1972], Н.Є. Михайличенко [Михайличенко 2009], Є.М. Черняхівської [Черняхівська 1964; Черняхівська 1965], М.М. Юрківа [Юрків 2000] та інших ономастів. Проте такому аналізу не піддавалися власні географічні назви Галицької Гуцульщини, специфічного за багатьма ознаками краю.

Тому метою нашого дослідження є з'ясування лексичної взаємодії в ойконімії та гідронімії названого вище регіону.

Методи дослідження. Методика дослідження визначається його метою і завданнями, ґрунтується на таких поширених у лінгвістиці методах, як описовий, порівняльно-типологічний та статистичний.

Виклад основного матеріалу. За нашими підрахунками, на цій, порівняно невеликій території від гідронімів походить 36 назв населених пунктів та їх частин і, навпаки, 40 назв водних об'єктів мотивовані ойконімами. Серед географічних найменувань першої групи переважно більшість становлять назви, що виникли в результаті трансонімізації гідронімів. У їх основі лежать лексеми на означення:

а) кольору води: С. Біла Річка Верховинського р-ну [ННП, с. 27] < п. Біла Річка [ГФ, с. 40]; прис. Зелениця, С. Зелена Надвірнянського р-ну [ННП, с. 132] < р. Зелениця [ГФ, с. 177] < зелена + суфікс -иц(я); прис. Черлений, С. Бистрець Верховинського р-ну [ННП, с. 354] < п. Черлений [ГФ, с. 498] < черлений 'червоний' [ГГ, с. 211]; С. Черник Надвірнянського р-ну [ННП, с. 356] < п. Черник [ГФ, с. 499] < черн- < *čerъnъ* 'чорний'; С. Чорна Річка Верховинського р-ну [ННП, с. 359] < п. Чорна Річка [ГФ, с. 504], С. Чорний Потік Надвірнянського р-ну, прис. Чорний Потік, С. Кривопілля Верховинського р-ну [ННП, с. 359] < пп. Чорний Потік [ГФ, с. 506];

б) швидкості течії води: С. Бистрець Верховинського р-ну [ННП, с. 25] < п. Бистрець [ГФ, с. 34] < бистрець (< псл. **bystrъcъ*) 'швидкий потік', пор. укр. діал. бистрець 'т.с.', болг. діал. бистрець 'рукав ріки', ст.-ч. *bystrĕcъ* 'швидкий потік', рос. діал. *быстрецъ* 'мілке кам'янисте місце ріки, де вода тече швидко' [ЭССЯ, 3, с. 154]; С. Бистриця Надвірнянського р-ну [ННП, с. 25] < р. Бистриця, Бистриця-Надвірнянська [ГФ, с. 36]; бистриця (< псл. **bystrica*) 'швидкий стрімкий потік', пор. укр. діал. бистриця 'швидкий і шумний потік', рос. діал. *быстрица* 'бистринь, стрижень на ріці', ч. *bystrice* 'швидка ріка або потік', схв. *bistrice* 'швидкий потік', словен. *bistrice* 'швидкий стрімкий потік', слов. *bystrica* 'швидкий гірський потік', пол. *bystrzyca* 'швидкий потік' [ЭССЯ, 3, с. 151; ПГФ, с. 56]; прис. Бухтовець, С. Пасічна Надвірнянського р-ну [ННП, с. 43] < п. Бухтовець [ГФ, с. 61] < бухт- < *бухтити*, *бухкотити* 'сильно бити струменем' [ГЛЕ, с. 268] + суф. -овець, хоч можлива й мотивація цього гідроніма давнім географічним терміном **бухтовець* < псл. **buxъtovъcъ* '*водоспад; потік зі швид-

кою течією, яка утворює глухий звук'; прис. Женець, с. Татарів Надвірнянського р-ну [ННП, с. 115] < п. Женець [ГФ, с. 162] < жен- < *жену* < *знати* 'швидко бігти, мчатися' [ВТС, с. 186] + суфікс -ець, хоч можливо, що в давнину був актуальним географічний термін **женець* (< **žеньcъ* < **žepъ*), який мав значення '*швидкоплинний потік'. Імовірність існування колись діалектного географічного терміна **žepъ* доводить і С.О. Вербич [Вербич1, с. 29]; прис. Тікач, с. Гринява Верховинського р-ну [ННП, с. 29] < п. Тікач [ГФ, с. 461] < *тік-* < *тікати* 'швидко зникати, бігти' + суфікс -ач, пор. *тікач* 'той, хто втікає, втік звідкись' [ВТС, с. 1307];

в) смаку води: С. Акрешора Косівського р-ну [ННП, с. 8] < п. Акрешора [ГФ, с. 13] < рум. *akrișor* 'кислуватий, кисленький' [РУС, с. 16]; С. Буркут Верховинського р-ну [ННП, с. 42] < дж. Буркут [ГФ, с. 59] < буркут 'джерело мінеральної води' [ГЛЕ, с. 263], пор. рум. *borkut* 'т.с.' [РУС, с. 58], угор. *borkút* 'т.с.' [Нг., с. 76]; прис. Насарат, С. Уторопи Косівського р-ну [ННП, с. 215] < п. Насарат [ННП, с. 215] < рум. *sărat* 'солоний' [РУС, с. 411] + префікс на- (гідронім вказує на протікання потоку на місцевості, де багато соляних джерел);

г) звуків, спричинених водою: С. Грамітне Верховинського р-ну [ННП, с. 85] < п. Грамітний [ГФ, с. 125] < *грамітний* 'гуркотливий; такий, що гримить, шумить', пор. *grimiti* 'гуркотіти; з шумом упасти' [ЕСУМ, I, с. 595], *грамотіти* (діал.) 'гриміти' (Експ.), псл. **gromotъ* 'грим' [ПГФ, с. 100];

д) форми гідрооб'єкта та місцевості, де він протікає: С. Великий Рожен Косівського р-ну [ННП, с. 46] < п. Великий Рожен [ГФ, с. 76]; С. Малий Рожен Косівського р-ну [ННП, с. 195] < п. Малий Рожен [ГФ, с. 280] < *рожен* 'розколина' [Онишк., II, с. 181]; прис. Кривець, смт Верховина [ННП, с. 167] < п. Кривець [ГФ, с. 231] < *кривець* (< псл. **krivъcъ*) 'кривизна', 'кривий, покручений, звивистий об'єкт', пор. рос. діал. *кривецъ* 'зігнута лінія берега ріки або озера', болг. *кривецъ* 'крива деталь плуга', словен. *krivec* 'кривонога людина' тощо [ЭССЯ, 12, с. 174–175]; С. Стримба Надвірнянського р-ну [ННП, с. 320] < р. Стримба [ГФ, с. 444] < рум. *strîmb* 'кривий, зігнутий' [РУС, с. 444];

е) характеру течії води: кол. С. Міхудра, біля смт Делятин Надвірнянського р-ну [ННП, с. 205] < п. Міхудра (там само) < **Міходра* < *мохъ* і *дърати* [Карп., ТБ, с. 154–155], що вказувала на особливості течії потоку, який часто розмивав береги, укріті мохом; прис. Суроната, С. Космач Косівського р-ну [ННП, с. 322] < п. Суроната [ГФ, с. 449] < рум. *surpa* 'валити, розвалювати' + суфікс -ат, пор. *surpatura* 'обвал, осип' [РУС, с. 453]; С. Шибене Верховинського р-ну [ННП, с. 364] < п. Шибений [ГФ, с. 518] < *шибений* 'бурхливий, неспокійний, метушливий, шкідливий', пор. гуц. *шибатиси* 'метушитися, кидатися' [ГГ, с. 215], *шибеник* 'бешкетник; вбивця; злодій', *шибуватий* 'живий; неспокійний' [МСГГ, с. 225] (ойконім узгоджений в роді й числі з географічним терміном село);

е) штучних споруд, облаштованих на гідрооб'єктах: прис. Валило, С. Зелене Верховин-

ського р-ну [ННП, с. 44] < п. *Валило* [ГФ, с. 52] < *валило* 'обладнане місце, де обробляють ліжники, сукно; сукновальня' [ГГ, с. 33];

ж) характеру місцевості, де знаходиться або протікає гідрооб'єкт: прис. *Багна*, С. Ільці Верховинського р-ну [ННП, с. 13] < бол. *Багна* [там само] < *багна* (< псл. **bagno*) 'багно, болото, драговина, мочар' [Мар., с. 214; ЕСУМ, I, с. 110], 'болотисте місце; трясовина, болото' [ВТС, с. 32], 'болото в загальному значенні' [СНГТВ, с. 7], 'болото, заболочене грузьке місце, мокра заболочена низина' [СНГТК, с. 14–15], 'дуже грузьке болото' [СГТЗП, с. 218], прис. *Гнилиця*, С. Текуча Косівського р-ну [ННП, с. 76] < п. *Гнилиця* [ГФ, с. 117] < *гнилиця* (< псл. **gnilica*) 'болотиста місцевість; захарашений потік, у якому пріє листя, гниють гілки; болотиста місцевість' (Експ.), 'болото зі стоячою водою' [СНГТК, с. 58], 'грузьке болото з іржавою водою, болото в лісі, мокра заболочена низовина' [Череп., с. 60];

з) рельєфу місцевості, де протікає гідрооб'єкт: С. *Бережниця* Верховинського р-ну [ННП, с. 21] < р. *Бережниця* [ГФ, с. 28] < *бережна* (< псл. **berzъnъ* (*ъ*)) 'берегова; яка стікає з берегів – гір, горбів', пор. рос. діал. *бережной* 'т.с.', схв. *брѣжній*, *бриѣжній* 'прибережний, береговий; гористий' [ЭССЯ, I, с. 210], хоч можлива й мотивація цього гідроніма географічним терміном **бережниця* < псл. **berzъnica* [ЭССЯ, I, с. 210], що мав значення 'річка, яка витікає з горбів, із горбистої місцевості';

и) інших особливостей місцевості, де протікає гідрооб'єкт: прис. *Ласкунца*, С. Нижній Березів Косівського р-ну [ННП, с. 177] < п. *Ласкунца* [ГФ, с. 247] < рум. *ascuns* 'схований, прихований, захищений, таємний', пор. *ascunde* 'ховати, приховувати, укривати, утаювати' [РУС, с. 38], тобто назва вказує на протікання потоку в густо зарослій місцевості;

і) місця витоку гідрооб'єкта: прис. *Ставник*, С. Космач Косівського р-ну [ННП, с. 308] < п. *Ставник* [ГФ, с. 437] < ставний 'який витікає зі ставу; який живить став' (Експ.) + суфікс *-ик*.

Декілька гуцульських назв населених пунктів мотивовано гідронімами, похідними від гідрографічних термінів: прис. *Потік*, С. Черемошна Верховинського р-ну [ННП, с. 267] < п. *Потік* [ГФ, с. 359] < *потік* 'річка, переважно невелика, струмок із стрімкою течією' [ВТС, с. 903]; С. *Річка* Косівського р-ну, прис. *Річка*, С. Зелена Надвірнянського р-ну [ННП, с. 280] < р. *Річка* [ГФ, с. 389] < *річка*, демінутив від *ріка* 'водний потік, що живиться із джерела або стоком атмосферних опадів і тече по видовжених зниженнях рельєфу від верхів'я до гирла' [ВТС, с. 1036].

В одному випадку ойконім виник у результаті трансонімізації гідроніма, що походить від ороніма – найменування гори *Довга*, із якої стікає потік: прис. *Довжинець*, С. Бистриця Надвірнянського р-ну [ННП, с. 102] < п. *Довжинець* [ГФ, с. 153] < *Довга* + суфікс *-инець*.

До утворень у результаті трансонімізації гідроніма можемо певним чином віднести й назву села *Кохан* Верховинського р-ну [ННП, с. 162], яке

з'явилося значно пізніше, ніж було документально засвідчене однозвучне найменування потоку, на берегах якого розкинулося поселення. Гідронім же мотивований антропонімом *Кохан*, можливо, через мікропонімну стадію, пор. давнє особове ім'я *Кохань* [Туп., с. 203], прізвище *Кохан* [ПЗУ, с. 295].

Значно менше ойконімів утворено від гідронімів за допомогою суфіксації, зокрема суфіксів *-івк(а)*, *-ець* та *-н-*: С. *Пробійнівка* Верховинського р-ну [ННП, с. 269] < р. *Пробійна* [ГФ, с. 370] < *пробійна* 'яка з силою пробивається через каміння, ущелини', пор. *пробій* 'прохід; проникнення кудись із силою' [Грінч., III, с. 457], прис. *Бачулець*, С. Люча Косівського р-ну [ННП, с. 18] < п. *Бачул* [ГФ, с. 25] < антр. *Бачул* [СП, с. 38], С. *Черемошна* Верховинського р-ну [ННП, с. 353] < р. *Білий Черемош* [ГФ, с. 41], на лівому березі якої розкинулося село.

Дещо інша картина з утворенням гідронімів від ойконімів. Тут, навпаки, більше суфіксальних дериватів. Найчастіше це прикметникові субстантивовані утворення з суфіксами *-ськ(ий)*, *-івськ(ий)*, *-янськ(ий)*, що вказують на місця витоків або протікання потоків: п. *Акрешірський* [ГФ, с. 13] < С. *Акрешора* Косівського р-ну [ННП, с. 8]; п. *Банський* [ГФ, с. 23] < кол. С. *Баня-Свірська*, тепер прис. С. *Текуча* Косівського р-ну [ННП, с. 17]; п. *Бичуківський* [ГФ, с. 38] < прис. *Бичуки*, С. Гринява Верховинського р-ну [ТГГ, с. 39]; *Жаб'євський* [ГФ, с. 161] < кол. *Жаб'є*, суч. смт Верховина [ННП, с. 51]; п. *Микуличинський* [ГФ, с. 294] < С. *Микуличин* Надвірнянського р-ну [ННП, с. 201]; п. *Підбруснянський* [ГФ, с. 338] < прис. *Підбрусний*, С. Брустури Косівського р-ну [ТГГ, с. 398]; п. *Старокутський* [ГФ, с. 440] < С. *Старі Кути* Косівського р-ну [ННП, с. 315]; *Стебнянський* [ГФ, с. 441] < С. *Стебні* Верховинського р-ну [ННП, с. 317]; п. *Устеріцький* [ГФ, с. 476] < С. *Устеріки* Верховинського р-ну [ННП, с. 341]; п. *Цівівський* [ГФ, с. 491] < прис. *Ціви*, С. Білоберезка Верховинського р-ну [ННП, с. 351]. В окремих випадках такі деривати входять до складу лексикалізованих та онімізованих словосполучень, уточнюючи місце протікання гідрооб'єктів: *Бистриця-Надвірнянська* [ГФ, с. 365] < м. *Надвірна* [ННП, с. 213]; р. *Пістинька-Брустурська* [ГФ, с. 345] < С. *Брустури* Косівського р-ну [ННП, с. 37]; р. *Пістинька-Космацька* [ГФ, с. 346] < С. *Космач* Косівського р-ну [ННП, с. 161]; п. *Прутець-Микуличинський* [ГФ, с. 375] < С. *Микуличин* Надвірнянського р-ну [ННП, с. 201]; п. *Прутець-Яблуницький* [ГФ, с. 375] < С. *Яблуниця* Надвірнянського р-ну [ННП, с. 366].

Ряд гідронімів, похідних від назв населених пунктів та їх частин, оформлені суфіксами *-ель*, *-ець*, *-івк(а)*, *-к(а)*, *-чик*: п. *Ворохтель* [СГУ, с. 122] < смт *Ворохта* Надвірнянського р-ну [ННП, с. 68]; п. *Бабинець* [ГФ, с. 16] < С. *Бабин* Косівського р-ну [ННП, с. 11]; п. *Битковець* [ГФ, с. 38] < смт *Битків* Надвірнянського р-ну [ННП, с. 26]; п. *Лойовець* [ГФ, с. 257] < С. *Лойова* Надвірнянського р-ну [ННП, с. 183]; п. *Рушорець* [ГФ, с. 401] < прис. *Рушір*, С. Космач Косівського р-ну [ННП, с. 236]; п.

Уторонець [ГІФ, с. 476] < С. Уторони Косівського р-ну [ННП, с. 342]; п. Хімчинець [ГІФ, с. 483] < С. Хімчин Косівського р-ну [ННП, с. 345]; п. Березівка [ГІФ, с. 30] < С. Середній Березів Косівського р-ну [ННП, с. 293]; п. Гринівка, Гринявка [ГІФ, с. 127] < С. Гринява Верховинського р-ну [ННП, с. 87]; п. Замагурівка [ГІФ, с. 170] < С. Замагура Верховинського р-ну [ННП, с. 126]; р. Брустурка [ГІФ, с. 54] < С. Брустури Косівського р-ну [ННП, с. 37]; п. Дзембронька [ГІФ, с. 144] < С. Дземброня Верховинського р-ну [ННП, с. 97]; р. Лючка [ГІФ, с. 268] < С. Люча Косівського р-ну [ННП, с. 190]; р. Пасічанка [ГІФ, с. 331] < С. Пасічна Надвірнянського р-ну [ННП, с. 238]; п. Битківчик [ГІФ, с. 38] < смт Битків Надвірнянського р-ну [ННП, с. 26]; п. Татарівчик [ГІФ, с. 455] < с. Татарів Надвірнянського р-ну [ННП, с. 324].

Серед гуцульських гідронімів є й утворення способом лексикалізації та онімізації прийменниково-онімних комплексів, що складаються з прийменника з та ойконімів – найменувань присілків, із яких витікають потоки, у родовому відмінку: З Петрушів [ГІФ, с. 183] < прис. Петруші, С. Яворів Косівського р-ну [ТГГ, с. 393]; п. З Підбуківця [ГІФ, с. 183] < прис. Підбуковець, С. Яворів Косівського р-ну [ТГГ, с. 398].

Невелика кількість гідронімів з'явилася й у результаті трансонімізації ойконімів: п. Космач [ГІФ, с. 224] < С. Космач Косівського р-ну (ННП, с. 161); п. Німаківка [ГІФ, с. 318] < прис. Німаківка, смт Ворохта Надвірнянського р-ну [ТГГ, с. 366]; п. Рубанівський [ГІФ, с. 398] < прис. Рубанівський, С. Стебні Верховинського р-ну [ТГГ, с. 480]; п. Слупейка [ГІФ, с. 427] < прис. Слупейка, смт Верховина [ННП, с. 301] п. Стебні [ГІФ, с. 440] < С. Стебні Верховинського р-ну [ННП, с. 317]; п. Феркалівський [ГІФ, с. 478] < прис. Феркалівський, сс. Стеб-

ні, Красноїлля Верховинського р-ну [ТГГ, с. 567]; п. Хімчин [ГІФ, с. 483] < с. Хімчин Косівського р-ну; п. Хрепелів [ГІФ, с. 487] < прис. Хрепелів, с. Зелена Надвірнянського р-ну [ННП, с. 349].

Висновки. Отже, у процесі творення гуцульських назв населених пунктів і водних об'єктів відбувалося активне використання в ролі їх твірних основ лексичних одиниць обох класів онімів. Це було зумовлене, з одного боку, тим, що, заселяючи ту чи іншу територію, люди давали спочатку найменування поселенням, а вже потім іншим географічним об'єктам, розташованим на їх території, у тому числі й невеличким річкам, потокам, струмкам, болотам. При цьому вони часто використовували не нові лексеми, а вже звичні для себе найменування, підкреслюючи цим самим локалізацію того чи іншого об'єкта. «Якщо невеликий потік, – писав Ю.О. Карпенко, – від початку й до кінця протікає територією одного села, то й назва цього села стає основною його прикметою. Таке уточнення є істотним, оскільки серед гідронімів більшості (якщо не всіх) територій назви малих потоків довжиною менше 5 км становлять кількісно найбільшу групу» [Карпенко 1964, С. 188]. З іншого ж, – люди завжди селилися біля водних об'єктів і нерідко, особливо на пізно заселюваних територіях, називали свої нові поселення найменуваннями цих об'єктів. Усе це породжувало тісну лексичну взаємодію між ойконаміями та гідронімами.

Словотвір ойконімів і гідронімів здійснювався за моделями і способами, характерними й для інших територій України. Локальна особливість аналізованих одиниць знаходить свій вияв у наборі твірних основ, зокрема тих, що пов'язані з гірською термінологією та діалектною здиференційованістю.

Література

1. Востоков А.Х. Задача любителям этимологии. *Санкт-Петербургский вестник*. Ч. 2. 1812. С. 204–215.
2. Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках. Київ: Наукова думка, 1982. 264 с.
3. Карпенко Ю.О. Особливості гідронімного словотвору. *Українська діалектологія і ономастика*. Київ: Наукова думка, 1964. С. 185–194.
4. Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. Київ: Наукова думка, 1973. 240 С.
5. Масенко Л.Т. Проблеми взаємодії гідронімії та ойконімії: на матеріалі басейну Південного Бугу. *Мовознавство*. 1972. Вип. 1. С. 2–37.
6. Михайличенко Н.Є. Взаємодія гідронімії та ойконімії (на матеріалі центрального та східного регіонів України). *Λογος όνομαστικη*. 2009. № 1 (3). С. 36–41.
7. Отин Е.С. Структурно-семантические отношения в топонимических парах: гидроним-аугментатив и гидроним-деминутив. *Русское языкознание: республиканский межведомственный сборник*. Киев: Изд-во КГУ, 1989. С. 24–129.
8. Отин Е.С. Топонимическая метонимия: вид связи «гидроним – ойконим». *Перспективы развития славянской ономастики*. Москва: МФГО СССР, 1980. С. 106–121.
9. Черняхивская Е.М. Взаимоотношения между названиями населённых мест и гидронимами. *Доклады и сообщения Львовского отдела Географического общества УССР за 1964 год*. Львов, 1965. С. 82–84.
10. Черняхівська Є.М. Питання гідронімо-топонімічної метонімії. *3 Українська Республіканська ономастична (гідронімічна) конференція [тези]*. Київ: Наукова думка, 1965. С. 91–95.
11. Чопэк Б. Айконімы адгідранімічнага надходжанна басейна Буга на тэрыторыі пераходных гаво-рак. *Беларуская анамастыка*. Мінск, 1985. С. 81–86.
12. Юрків М.М. Гідронімно-ойконімі паралелі в західноукраїнському ономастиконі: дис.. ...канд. філол. наук: 10. 02. 01. Тернопіль, 2000. 244 С.

Список скорочень використаних джерел

- ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. 1440 с.
- ГГ – Гуцульські говори: Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
- ГФ – Габора М.М. Гідронімія Івано-Франківщини: Етимологічний словник-довідник. 2-ге вид., допов., переробл., уточн. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. 564 С. + 16 іл.
- Грінч. – Словарь української мови / упоряд. Б.Д. Грінченко. Київ: Наукова думка, 1996. Т. 1–3; 1997. Т. 4.
- Експ. – Матеріали, зібрані автором експедиційним способом.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. Київ: Наукова думка, 1982. – Т. 1; 1985. Т. 2; 1989. Т. 3; 2003. Т. 4; 2006. Т. 5; 2012. Т. 6.
- Мар. – Марусенко Т.А. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов. *Полесье*. Москва: Наука, 1968. С. 206–255.
- ННП – Габора М.М. Назви населених пунктів населених пунктів: *Етимологічний словник-довідник*. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. 404 с.
- Онишк. – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Київ: Наукова думка, 1984. Ч. 1–2.
- ПГФ – Шульгач В.П. Праслов’янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). Київ, 1998. 363 с.
- ПЗУ – Чучка П. Прізвища закарпатських українців: *Історико-етимологічний словник*. Львів: Світ, 2005. 704 + XLVIII С.
- РУС – Румунсько-український словник. Бухарест, 1963. 563 с.
- СГТЗП – Шульгач В.П. Словник географічних термінів Західного Полісся. *Ономастика України та етногенез східних слов’ян*. Київ, 1998. С. 215–226.
- СНГТВ – Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині. Луцьк: Надстир’я, 1997. 108 с.
- СНГТК – Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. Київ; Кіровоград, 1999. 224 с.
- СП – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / уклад.: Н.Д. Бабич, Н.С. Колесник, К.М. Лук’янюк (гол. ред.) та ін. Чернівці, 2002. 424 с.
- ТГГ – Габора М. Топонімія Галицької Гуцульщини: *Етимологічний словник-довідник*. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 656 с.
- Туп. – Тупиков Н.М. Словарь древнерусских личных собственных имен. *Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества*. Санкт Петербург, 1903. Т. 6. С. 58–913.
- Череп. – Черепанова Е.М. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984. 274 с.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Пра slavянский лексический фонд. Москва: Наука, 1974–1999. Вып. 1–26.

References

1. Vostokov A.Kh. (1812) Zadacha lyubitelyam etimologii [Task for admirers of etymology]. *Sankt-Peterburgskij vestnik*. Ch. 2. S. 204–215 [in Ukrainian].
2. Hidronimiia Ukrainy v ii mizhmovnykh i mizhdialektnykh zviazkakh [Hydronymy of Ukraine in its interlingual and interdialectal relations]. Kyiv: Naukova dumka, 1982. 264 s. [in Ukrainian].
3. Karpenko Yu.O. (1964) Osoblyvosti hidronimnoho slovtovoru [Features of hydronymic word formation]. *Ukrainska dialektolohiia i onomastyka*. Kyiv: Naukova dumka. S. 185–194 [in Ukrainian].
4. Karpenko Yu. O. (1973) Toponimiia Bukovyny [Toponymy of Bukovyna]. Kyiv: Naukova dumka. 240 s. [in Ukrainian].
5. Masenko L.T. (1972) Problemy vzaemodiii hidronimiii ta oikonimiii: na materialii baseinu Pivdennoho Buhu [Problems of interaction of hydronymy and oikonymy: on the material of the Southern Bug basin]. *Movoznavstvo*. Vyp. 1. S. 32–37 [in Ukrainian].
6. Myhailychenko N.Ye. (2009) Vzaemodiia hidronimiii ta oikonimiii (na materialii tsentralnoho ta shidnoho rehioniv Ukrainy) [Interaction of hydronymy and oikonymy (on the material of the central and eastern regions of Ukraine)]. *Lohos onomastiky*. № 1 (3). S. 36–41 [in Ukrainian].
7. Otin Ye.S. (1989) Strukturno-semanticheskiie otnosheniia v toponimicheskikh parakh: hidronim-aumentativ i hidronimdeminitiv [Structural-semantic relations in toponymic pairs: hydronym-augmentative and hydronym-deminitive]. *Russkoie iazykoznaniiie: respublikanskii mezhvedomstvennyi sbornik*. Kyiv, Izd-vo KHU. S. 124–129 [in Ukrainian].
8. Otin Ye.S. (1980) Toponimicheskaiia metonimiia: vid sviazi «hidronim – oikonim» [Toponymic metonymy: type of connection “hydronym – oikonym”]. *Perspektivy razvitiia slavianskoi onomastiki*. Moskva: MFHO SSSR. S. 106–121 [in Russian].
9. Cherniakhivskaia Ye.M. (1965) Vzaimootnosheniia mezhdu nazvaniiami naseleennykh mest i hidronimami [Relationship between place names and hydronyms]. *Doklady i soobshcheniia Lvovskoho otdela Heohraficheskoho obshchestva USSR za 1964 hod*. Lvov, I. S. 82–84 [in Russian].

10. Cherniakhivska Ye.M. (1965) Pytannia hidronimo-toponimichnoii metonimii [Questions of hydronymo-toponymic metonymy]. *3 Ukrainska Respublikanska onomastychna (hidronimichna) konferentsia [tezy]*. Kyiv: Naukova Dumka. S. 91–95 [in Ukrainian].
11. Chopek B. (1985) Aikonimy adgidranimichnaga nadhodzhannya basejna Buga na terytorii perekhodnyh gavorak [Oicononyms of the hydrodynamic flow of the Bug basin in the territory of transitional speech]. *Belaruskaya anamastyka*. Minsk. S. 81–86 [in Belorussian].
12. Yurkiv M.M. (2000) Hidronimno-oikonimni paraleli v zakhidnoukraiinskomu onomastykoni [Hydronymic-oikonomic parallels in the Western Ukrainian onomasticon]: dys. ...kand. filol. nauk: 10.02.01. Ternopil, 2000. 244 s. [in Ukrainian].

List of abbreviations of used sources

- VTS – Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: VTF “Perun”, 2001. 1440 s. [in Ukrainian].
- HH – Hutsulski hovory: *Korotkyi slovnyk* (1997)[Hutsul dialects: A short dictionary]. / vidp. red. Ya. Zakrevska. Lviv. 232 s. [in Ukrainian].
- HIF – Haborak M.M. (2010) Hidronimiia Ivano-Frankivshchyny: *Etymolohichnyi slovnyk-dovidnyk* [Hydronymy of Ivano-Frankivsk region: Etymological dictionary-reference book]. 2-he vyd., dopov., pererobl., utochn. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 564 s. + 16 il. [in Ukrainian].
- Hrinch. – Slovar ukrainskoi movy (1996–1997) [Dictionary of the Ukrainian language] / uporiad. B.D. Hrinchenko. Kyiv: Naukova dumka, 1996. T. 1–3; 1997. T. 4 [in Ukrainian].
- Eksp. – Materialy, zibrani avtorom ekspedytsiinym sposobom [Materials collected by the author in an expeditionary manner] [in Ukrainian].
- ESUM – Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka, 1982. T. 1; 1985. T. 2; 1989. T. 3; 2003. T. 4; 2006 T. 5; 2012. T. 6 [in Ukrainian].
- Mar. – Marusenko T.A. (1968) Materialy k slovari ukrainskikh geograficheskikh appelyativov. *Polesie* [Materials for the dictionary of Ukrainian geographical appellatives. Polesie.]. Moskva: Nauka. S. 206–255 [in Russian].
- NNP – Haborak M.M. (2014) Nazvy naselenykh punktiv naselenykh punktiv: *Etymolohichnyi slovnyk-dovidnyk* [Names of settlements: Etymological dictionary-reference book]. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 404 s. [in Ukrainian].
- Onyshk. – Onyshkevych M.I. (1984) Slovnyk boikivskykh hovirok [Dictionary of Boyko dialects]. Kyiv: Naukova dumka. Ch. 1–2 [in Ukrainian].
- PHF – Shulhach V.P. (1998) Praslovianskyi hidronimnyi fond (frahment rekonstruktsii) [Proto-Slavic hydronymic fund (fragment of reconstruction)]. Kyiv. 363 s. [in Ukrainian].
- PZU – Chuchka P. (2005) Prizvyshcha zakarpatskykh ukraintiv: Istoryko-etymolohichnyi slovnyk [Surnames of Transcarpathian Ukrainians: Historical and etymological dictionary]. Lviv: Svit. 704 + XLVIII s. [in Ukrainian].
- RUS – Rumunsko-ukrainskyi slovnyk (1963) [Romanian-Ukrainian dictionary]. Bukharest. 563 s. [in Ukrainian; in Romanian].
- SHTZP – Shulhach V.P. (1998) Slovnyk heohrafichnykh terminiv Zakhidnoho Polissia [Dictionary of geographical terms of Western Polissya]. *Onomastyka Ukrainy ta etnohenez skhidnykh slovia*. Kyiv. S. 215–226 [in Ukrainian].
- SNHTV – Danyliuk O.K. (1997) Slovnyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Volyni [Dictionary of folk geographical terms of Volyn]. Lutsk: Nadstyria. 108 s. [in Ukrainian].
- SNHTK – Hromko T.V., Luchyk V.V., Poliarush T.V. (1999) Slovnyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Kirovohradshchyny [Dictionary of folk geographical terms of Kirovograd region]. Kyiv; Kirovohrad. 224 s. [in Ukrainian].
- SP – Slovnyk prizvyshch: praktychnyi slovozmynno-orfohrafichnyi (na materiali Chernivechchyny) (2002) [Dictionary of surnames: practical word-change-spelling (on the material of Chernivtsi region)] / ukklad.: N.D. Babych, N.S. Kolesnyk, K.M. Lukianiuk (hol. red.) ta in. Chernivtsi. 424 s. [in Ukrainian].
- THH – Haborak M. (2011) Toponimiia Halytskoi Hutsulshchyny: *Etymolohichnyi slovnyk-dovidnyk* [Toponymy of the Galician Hutsul region: Etymological dictionary-reference book]. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 656 s. [in Ukrainian].
- Tup. – Tupikov N.M. (1903) Slovar drevnerusskikh lichnykh sobstvennykh imen [Dictionary of ancient Rus personal proper names]. *Zapiski otdeleniya russkoy i slavianskoi arkheologii russkogo arkheologicheskogo obshchestva*. Sankt Peterburg. T. 6. S. 58–913 [in Russian].
- Cherep. – Cherepanova E.M. (1984) Narodnaya geograficheskaya terminolohiya Chernigovsko-Sumskogo Polesia [Folk geographical terminology of Chernihiv-Sumy Polesie]. Sumy. 274 s. [in Russian].
- ESSYa – Etymologicheskii slovar slavianskikh yazykov. Praslavianskiy leksicheskiy fond (1974 – 1999) [Etymological Dictionary of Slavic Languages. Proto-Slavic lexical fund]. Moskva: Nauka. Vyp. 1–26 [in Russian].

Інші скорочення: антр. – антропонім, бол. – болото, болг. – болгарське, гуц. – гуцульське, дем. – демінутив, діал. – діалектне, кол. – колишне, п. – потік, поточина, прис. – присілок, псл. – праслов’янське,

р. – річка, р-н – район, рос. – російське, рум. – румунське, С. – село, смт – селище міського типу, ст.-ч. – старочеське, схв. – сербохорватське, ч. – чеське.

LEXICAL INTERACTION IN THE OIKONYMY AND HYDRONYMY OF THE GALICIAN HUTSUL REGION

Abstract. The article analyzes the interaction of lexical units in the process of name formation of various water bodies, settlements, and their parts located in the Galician Hutsul region. It also identifies their quantitative parameters and causes that led to the emergence of genetically related formations of different classes in the land's toponym system. The question of hydronymic-oikonym parallels in the toponymy of different regions of Ukraine was studied by such onomastics as E.S. Otin, L.T. Masenko, N.E. Mykhaylychenko, Ye.M. Chernyakhivska, M.M. Yurkiv and others, however, their own geographical names of the Galician Hutsul region were not subjected to such an analysis, which determined the relevance of our article. The aim of the research is to find out the lexical interaction in the oikonymy and hydronymy of the Galician Hutsul region (Verkhovyna, Kosiv, Nadvirna districts of Ivano-Frankivsk region). It was found out that in the process of creating Hutsul names of settlements and water objects, the lexical units of both classes of onyms were actively used as their creative bases. This was due to the fact that, inhabiting a particular area, people first gave the name of the settlement, and only then to other geographical objects located in their territories, including small rivers, streams, creeks, swamps. However, they often did not use new tokens, but already familiar names, thus emphasizing the localization of an object. At the same time, people have always settled near water places and often, especially in late settlements, called their new settlements by the names of these objects. All this gave rise to close lexical interaction between oikonoms and hydronyms. It is determined that the main ways of creating the analyzed units were transonymization of hydronyms, oicons, suffixation, lexicalization and onimization of prepositional-onymic complexes. Word formation of oikonoms and hydronyms was carried out according to models and methods characteristic of other territories of Ukraine. The local feature of the analyzed units finds its expression in the set of basic bases, in particular those related to mountain terminology and dialectal differentiation.

Keywords: basis, hydronym, hydronym-oeconym parallels, hydroobject, oeconym, oronym, transonymization.

© Габорак М., 2021 р.

Мирослав Габорак – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника»; bujtur.if@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-9228-1027>

Myroslav Haborak – PhD in Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department in Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine; bujtur.if@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-9228-1027>

КОМПАРАТИВІЗМИ З АНТРОПОНІМНИМИ КОМПОНЕНТАМИ У ЗАКАРПАТСЬКОМУ ГОВОРІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(45)

УДК 811. 161.2'282.2(477.87):811'373.7

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).157–163

Галас А. Компаративізми з антропонімами компонентами у закарпатському говорі; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті здійснено структурно-семантичний і функціонально-мотиваційний опис вузьколокальних говіркових порівняльних зворотів з антропонімами компонентами – різними класами власних особових назв – у функції об'єкта порівняння. Матеріал записаний від носіїв закарпатських говірок і вперше вводиться у науковий обіг. Для аналізу відібрані оказональні порівняльні звороти, що виникли в результаті певної позамовної ситуації, яка залишила слід у свідомості мовців, очевидними ситуації вони могли бути або перекази про яку передаються із покоління в покоління, а самі компаративи активно функціонують у народному мовленні мешканців конкретного населеного пункту Закарпаття, тобто антропоніми у складі цих компаративів – це живомовні власні особові назви людей, відомих певному колу мовців (спільноті, громаді).

У дослідженні спираємося на фундаментальні праці відомого дослідника антропонімії Закарпаття П. П. Чучки і представленим матеріалом підтверджуємо висновок про те, що кожна місцевість має певну специфіку в ономастичному репертуарі, який виник і функціонує в місцевій системі фоно-морфемних засобів відповідно до правил місцевих принципів номінації. При встановленні походження і семантики порівняльного звороту береться до уваги етнокультурний зміст висловлювання і позамовної ситуації. За свідченнями мовців зроблено спробу з'ясувати обставини, що стали поштовхом для утворення порівняльного звороту у межах говірки села (кутка, вулиці, родини), простежити умови його миттєвого виникнення або поступової фразеологізації, набування ознак компонентної усталеності, відтворюваності, емоційно-експресивної маркованості, а також дослідити механізм переосмислення і символізації власних особових назв як компонентів діалектних порівняльних зворотів у часовому і просторовому вимірах. Основу компаративів в обстежених говірках становлять як однослівні (одночленні), так і неоднослівні найменування, розгорнуті найменування осіб (антропоніми словосполучення). Описано структурно-семантичні моделі порівняльних зворотів, основу порівняння у яких становлять три основні антропонімі класи – ім'я, прізвище, прізвище.

Ключові слова: компаративізм, компаратив, порівняльний зворот, об'єкт порівняння, онім, антропонім, закарпатський говір, закарпатські говірки.

Постановка проблеми. У кожній етнічній групі збережені істотні особливості загальнонародної антропонімії системи. Дослідник антропонімії Закарпаття П. П. Чучка зацентрував увагу на діалектному характері антропонімії і зробив важливий висновок методологічного характеру про антропонімію як специфічну, але невід'ємну частину місцевого діалекту, яку найдоцільніше вивчати методами діалектології [Чучка 1970, с. 13–14]. Власні особові назви активно функціонують, «живуть» у численних порівняльних зворотах (компаративізмах) у діалектному мовленні закарпатців. Попри помітну увагу науковців до компаративізмів, що містять у своєму складі антропоніми, ще не вивченим залишається питання про діалектну специфіку таких зворотів із власними особовими назвами у функції об'єкта порівняння. Вузьколокальні порівняльні звороти із власними особовими назвами в їх складі в закарпатських говірках не були предметом спеціального мовознавчого вивчення. Ретельна фіксація і різноаспектний опис говіркових порівняльних зворотів із компонентами-антропонімами сприятимуть глибшому проникненню у вивчення діалектної антропонімії в часовому і локальному вимірах.

Аналіз досліджень. Дослідження української ономастичної фраземіки в різних аспектах має вагомий здобутки [Л. Скрипник, Н. Бабич, Н. Москаленко, М. Алефіренко, В. Жайворонок, В. Мокієнко, М. Демський, В. Ужченко, Н. Венжинович, О. Мороз, Г. Кузь, Н. Пасік, Г. Доброльожа, Н. Коваленко]. Ця

проблематика не втрачає актуальності, адже оніми, що входять до компонентного складу фразем, є промовистими носіями історичної, етнокультурної, соціально-побутової, етнографічної, мовної інформації [Кузь 2021, с. 121]. У контексті фраземіки традиційно розглядаються порівняльні звороти (порівняльні фраземи, ад'єктивні фраземи), помітну частину яких складають конструкції з онімами компонентами (компонентом «власне ім'я»), що стало предметом мовознавчих розвідок. Попри накопичений у мовознавстві досвід із вивчення фразеологічного ономастичного матеріалу недослідженими залишаються компаративізми з компонентами – антропонімами в ареальному аспекті. Якщо компаративні сполуки з онімами компонентами представлені у фразеографії українських говорів (Л. Аркушин, Н. Вархол і А. Івченко, Г. Доброльожа, Н. Коваленко, В. Ужченко, А. Сагаровський, В. Чабаненко), то на матеріалі закарпатського говору таких праць ще не створено. Фрагментарні фіксації порівняльних зворотів з антропонімами в їх складі у закарпатських говірках є в збірках прислів'їв, приказок та інших жанрів народної мовотворчості [Чорі 2000; 2010], в діалектних словниках, у наукових статтях [Галас 2008; 2017].

Мета статті полягає в структурно-семантичному і функціональному аналізі порівняльних зворотів з об'єктами порівняння – антропонімами – у закарпатських говірках.

Матеріалом дослідження слугували такі порівняльні звороти, що виникли в результаті певної

позамовної ситуації, яка залишила слід у свідомості односельців і перекази про яку передаються із покоління в покоління, а самі компаративізми активно функціонують у народному мовленні мешканців конкретного населеного пункту Закарпаття, тобто антропоніми у складі цих порівняльних зворотів – це живомовні власні особові назви людей, відомих певній громаді.

Методи та методика дослідження. Основними методами наукового дослідження, застосованими у роботі, є описовий, структурний і зіставний.

Виклад основного матеріалу.

Для кожного населеного пункту, для кожної говірки характерним є свій антропонімікон, який має пізнавальну цінність для дослідника. Власна назва має «здатність вторинної характеристики предмета, що можливе за умови вживання в різних ситуаціях і контекстах» [Мороз 2012, с. 142]. У результаті багаторазового відтворення в різних контекстах власні особові назви можуть набувати ознак стереотипності. Ця тенденція виразно простежується у порівняльних зворотах. Як слушно зауважують дослідники, «...окремі особові імена, частотні насамперед у фразеології та пареміях, набувають статусу концепту» [Мороз 2012, с. 145].

Для діалектного мовлення закарпатців характерним є активне використання порівняльних зворотів. Це містки, емоційно насажені образні характеристики, які невимушено відтворюються у повсякденному спонтанному мовленні. Особливу увагу привертють порівняльні звороти з антропонімічними компонентами в їх складі. Як правило, порівняльні звороти мають трикомпонентну структуру. Перший компонент називає властивість чи якість особи або предмета або дію, спосіб дії, другий компонент – основа порівняння (порівняльний компонент, показник порівняння, об'єкт порівняння, образний конкретизатор) – приєднується до першого складника порівняльного звороту сполучниками. Крім найуживаніших сполучників *йак, ги, зі, гей*, у закарпатських говірках активно вживається велика кількість фонетичних і структурних різновидів порівняльних сполучників. Так, В. В. Німчук зафіксував 26 сполучників (простих, складних і складених), якими приєднуються до головних підрядні речення у верхньонадборжавських говірках: *ги, йак*, а також складні й складені сполучники *гибі, йакбі, ги колі, ги кій, ги коліби, йак коліби, йак кійби, ги кійби, ги кобі, йак кобі, ги кид', йак кид', ги кид'бі, йак кид'бі; таги, тагибі, таги колі, таги кій, таги кид', таги коліби, таги кійби, таги кобі, таїак, таїакбі* [Німчук 1962, с. 78].

У представленому матеріалі в цій статті основу порівняння (образний конкретизатор) становлять власні особові назви. Структурно-семантичні моделі порівняльних зворотів виокремлюємо за основними антропонімічними класами, спираючись на праці дослідника антропонімії Закарпаття П.П. Чучки.

Компаративи з компонентом – ім'я

Імена закарпатських українців, за висновками П.П. Чучки, не становлять великої групи. Серед

корінного українського населення Закарпаття побутує всього близько 270 різних імен, тобто 270 іменних макрогнізд, із них понад 140 гнізд чоловічих і близько 120 жіночих [Чучка 1969, с. 45].

Компаративи з компонентом – чоловіче ім'я

дурній зі Міт'о (Ільниця) 'про людину, яка скоїла якусь дурницю'.

говоріши зі Міт'о (Ільниця) 'про людину, яка говорить нерозбірливо'. Мит'о – чоловік із села, був німим, мав вади розумового розвитку. *Міт'о* – чоловіче ім'я, утворене додаванням суфікса-закінчення *-о* до усіченої основи імені. Перші закарпатські записи таких іменних утворень походять із XIII с. [Чучка 1969, с. 99].

удержаєс'а ги Микіта ў церкві (Холмовець) 'про надзвичайно терплячу людину'. Тенденція до оформлення чоловічих імен суфіксом-закінченням *-а* чи *-а* в наш час на Закарпатті виражена значно слабше [Чучка 1969, с. 99].

такій ги Мішка на гуйн (Боржавське) 'про розумово обмежену людину'. *Мішка* – здрібніло-пестливий варіант із суфіксом *-к*. Ім'я втратило відтінок здрібності чи пестливості і тепер виступає як нейтральне в експресивному контексті, хоча може й зберігати цей відтінок і супроводити людину аж до її старості [Чучка 1969, с. 91].

дурній йак Олєкса (Руські Комарівці) 'про людину з нестерпним характером (поведінкою), вперту, підлу, неврівноважену, непередбачувану'.

такій ле'гін' йак Пішто су'гін' (Лавки). *Пішто* – старий і не надто вродливий чоловік. *Пішто* > *Пішма*. Угор. гіпок. чол. ім'я *Pista* (оф. *István*, тобто *Степан*), вживане і закарпатськими українцями [Чучка 2005, с. 454]. Пор.: *Пішма* і *Пішто* < маляр. розмовне *Pista* (маляр. літ. *István*) [Дзензелівський 1993, к. № 468].

такій ис' ипоруйний зі Габрун (Ільниця) 'про ошадливу людину, яка складає копійку до копійки'. Звичним явищем для багатьох міст і містечок Закарпаття були пересувні візки з мінеральною і солодкою (з додаванням сиропу) водою. У центрі села Ільниця такою торгівлею займався єврей Габрун. Респонденти розповіли, що раніше, тепер рідше, можна почути це ім'я також стосовно людини, яка тримає вдома запаси мінеральної води, наприклад для весілля: *Кій Влад'о прин'їс два блікы воды та д'ідик му упов'їу: Ты шо? Габрун?*

Компаративи з компонентом – жіноче ім'я

йак та баба Ціл'а (Дубрівка) 'про балакучу, говірку людину'. Ім'я *Ціля* відносять до румунських запозичень, а в деяких місцевостях виступає як факультативний варіант до *Васіл'а* і *Василіна* [Чучка 1969, с. 149]. У коментарях Й.О. Дзензелівського вказується ареал поширення імені *Ціл'а*. В одних населених пунктах його мають лише старші жінки, в інших – *Василіна* і *Ціл'а* частиною мовляти усвідомлюються як різні імена, причому ім'я *Ціл'а* зустрічається лише серед старших жінок, а новонародженим його уже давно не дають [Дзензелівський 1960, к. № 270]. Пор.: *Ціля* [Ціл'а], і, ж. *Василіна* [Сабадош 2008, с. 408].

Крім традиційних для закарпатського іменника, у говіркових порівняльних зворотах є жіночі іме-

на *Міла*, *Файга*, з новіших – *Света: такій пор'ядок ги ў Мілы на свэл'бі* (Боржавське) 'про безлад, відсутність порядку'; *такá шікòвна ги Файга* (Сільце) 'про вдатну, енергійну жінку'; *такá ги Света кориспòдєнтка* (Горонда) 'про високу і худорляву дівчину'. Кореспондентом працював батько дівчини.

Найпоширенішими жіночими іменами у зафіксованих порівняльних зворотах є імена *Ганна* і *Марія*. У багатьох селах Закарпаття, за спостереженнями П. П. Чучки, на ці імена припадало по 30 і більше процентів жінок. Станом на 60 роки ХХ ст. найпоширенішим жіночим ім'ям на Закарпатті було *Анна*. Кількість усіх варіантів цього імені в сучасних українських говорах Закарпаття перевершувало 70 [Чучка 1969, с. 38]. Із понад сімдесяти варіантів імені *Ганна* у порівняльних зворотах уживають два – *Анця* [Ан'ц'а] і *Ганя* [Ган'а] (за генетичною ознакою – свої). Діалектні словники фіксують ці варіанти: Анця п. Anna, Anicza, Anikó; Анцька п. Anicza, Annuska, Anna [Чопей 1883, с. 4]; Анця f (ласк; ткж Анцька) ЛЧ < Анна [Керча 2007: I, с. 53]; Анця [Ан'ц'а], і, ж, рідк.. Ганна [Сабадош 2008, с. 18]. У різних населених пунктах Закарпаття, за Й.О. Дзендзелівським, *Ган'а* вживається переважно як ім'я дівчини, а *Анц'а* – літньої жінки, подекуди імена *Анц'а* і *Ган'а* частина мовлян усвідомлює як різні імена (якими можуть бути названі навіть дві рідні сестри) [Дзендзелівський 1993, к. № 462].

Варіант *Анц'а* функціонує у виявлених порівняльних зворотах тільки в складі поширеного означальним словом двочленного компонента – ім'я + характеристика людини за фізичними, психічними, розумовими чи іншими ознаками (територіальними, етнічними): *йак Ан'ц'а пелєхата* (Руські Комарівці) 'про неохайну жінку'. Варіант *Ган'а* + патронім, утворений за допомогою суфікса *-ов*, фіксується у порівняльному звороті *йак Ган'а Шушурòва* (Руські Комарівці) із значенням 'неохайний, розхристаний'.

Ім'я *Марія* у говіркових порівняльних зворотах є у двох варіантах – *Мар'іка* і *Мáр'а*. Пор.: Марія п. Mária, Mari, Mariska [Чопей 1883, с. 179]; Маря п. Maria, Marcsa [Чопей 1883, с. 180]; Маріка [Ма'р'іка], ы, ж. Марія [Сабадош 2008, с. 168]. *Мáр'а* у досліджуваних говорах, очевидно, можна вважати і західнослов'янським. *Мар'іка* з походження пестливо-зменшена форма від *Мар'іа*. У деяких говірках деминутив *Мар'іка* здобув значення звичайної форми [Дзендзелівський 1960, к. № 268]. *Мар'іка* і *Мáр'а* становлять основу порівняння як елемент двочленного сполучення – ім'я + означення-характеристика людини за фізичними, психічними, розумовими та іншими особливостями: *йак глуха Мáр'а* (Великий Березний) 'про людину з вадами слуху'; *йак Мáр'а без'уба* (Великий Березний) 'про людину без зубів'; *такá ги Мар'іка Пшенишна* (Добробратово) 'про недоречно, комічно одягнуту жінку'. Респонденти пам'ятають Маріку Пшенишну, добру, позитивну, світлу жінку, яка була несповна розуму, дуже любила вбиратися, одягала кілька суконь одночасно, одну на іншу і хвалилася перед людьми своїм вбранням. Компаратив закріпився з іронічним, жартівливим значенням: *такá парán:а ги Мар'іка Пшенишна*.

такá ги Аф'іа н'іма (Кушниця) 'про мовчазну, неговірку людину'. Жінка в селі на ім'я Аф'ія була глухонімою. *Аф'іа* – варіант жіночого імені *Гаф'ія* (*Агаф'ія*), яке зазнало афези [Чучка 1969, с. 108].

Семантичним центром порівняння у компаративах такої структурної моделі є й чоловічі імена: *такій йак т'іл'ний Гриц'* (Чорноголова) 'про гладкого чоловіка'; *такій ги М'ітро смòлавий* (Олександрівка) 'про сопливого'. *М'ітро* – один із місцевих нейтральних фонетичних варіантів імені: *Дм'ітер* – *Дм'ітро* – *Дум'ітер* – *Дум'ітро* – *М'ітер* – *М'ітро* [Чучка 1969, с. 140]. Пор.: [Дзендзелівський 1993, к. № 463]; *йак солòм'яний Йанкò* (Руські Комарівці) 'про безхарактерну, безініціативну людину'; *йак Йанкò криволáбий* (Руські Комарівці) 'про невправну або повільну людину'. Ім'я *Йанкò* співвідноситься зі словацьким *Janko*, від якого й походить [Чучка 1969, с. 146]. Пор.: *Йанкò* – західнослов'янське [Дзендзелівський 1960, к. № 267].

Компаративи з компонентом-словосполученням – ім'я у формі називного відмінка + ім'я у формі орудного відмінка

У порівняльному звороті *вод'итис'а ги Ан'ц'а з Йуриком* (Іза), яким характеризують людей, що нехтують своєю роботою і часто навідуються один до одного на посиденьки, "на каву", ужито варіант чоловічого імені *Йурик*. П. П. Чучка у переліку здрібніло-пестливих варіантів імен наводить форму *Йурик* і підкреслює, що відтінок здрібності чи пестливості в утворень із суфіксами *-ик*, *-чик* дещо відчутніший, ніж в утворень із суфіксом *-ко* [Чучка 1969, с. 92]. Пор.: *Йурик*, а, ч. Зменш.-пестл. до власного імені Юра [Сабадош 2008, с. 136]. Односельці, які розповідали про Анцю і Юрика, вдівців, які жили по сусідству, часто навідувалися один до одного, особливо, якщо в когось із них траплялася біда, поспішали на допомогу, пояснювали, який зміст вкладають мовці в порівняльну конструкцію. Тут ідеться не про відтінок здрібності чи пестливості, а швидше про високий ступінь іронії, гумору, скептичності. Для закарпатських говірок у називанні дорослого чоловіка структурними варіантами імені з суфіксом *-ик* (*М'ішик*, *Йурик*, *П'єтрик*) характерним є виразне забарвлення іронічності.

Компаративи з компонентом – прізвиськом

Прізвиська становлять найбагатший і найрізноманітніший антропонімний клас. П.П. Чучка вказував на труднощі у розмежуванні прізвиськ від інших антропонімних класів, і чи не найбільшу трудність, за висновками дослідника, становить оцінка похідних утворень від прізвиськ, зокрема назви синів і дочок за прізвиськами їх батьків, назви дружин за їх чоловіками та інші власні назви, які підкреслюють характер родинних зв'язків між найменуванням та його родичем [Чучка 1969, с. 159].

Порівняльні звороти із компонентами-прізвиськами відзначаються численністю і різноманітністю структурних типів, зумовлених різними розрядами прізвиськ.

Компаративи з індивідуальними прізвиськами

Мотиви виникнення індивідуальних прізвиськ можуть бути різні: фізичні ознаки, психічні риси, особливості мовлення, рід діяльності, якийсь вчи-

нок, територіальна ознака, етнічна ознака носія, місце носія в громаді [Чучка 1969, с. 182].

рôзумный гі Жўжем (Іза) ‘про дуже розумного, кмітливого’. Жўжем – прізвисько чоловіка в селі, який писав вірші про рідний край, історичні оповідання. Компаратив уживають як із метою похвалити людину за талант, так і дорікнути за надмірну хвалькуватість.

і ты ги Йôс'a (Ільниця) ‘про людину, яка намагається постійно все фотографувати’. Євген Йосипович Фірцік на прізвисько *Йося* був учителем української мови і літератури, фотографував усі загальношкільні та сільські заходи.

вôйўе ги Крôла (Мідяниця) ‘про людину, яка зчиняє сварки, бійку’. Крôла – прізвисько чоловіка, який пиячить, постійно зчиняв сварки з дружиною, бив її.

такôе йак Пôчур (Дунковця) ‘про п’яного, такого, що не контролює свої вчинки’. Пôчур – прізвисько чоловіка, який напивався і міг заснути у канаві.

та ги тот Питôй шчо син'ак на гôлôвi маў (Довге) ‘про людину, яка є причиною постійної турботи’.

хôдит' ги Бôн'a (Верхні Ремети) ‘про людину неохайну, з якої звисають штани’.

йак д'ôдо Пôнто (Добрянське) ‘про неохайного, недоглянутого чоловіка, який відлякує зовнішнім виглядом’. Дôдом *Пôнто* досі лякають дітей.

Прізвисько циганки Фасіки активно вживане у порівняльних зворотах. На людях жінка вдавала німічну і ходила з палицею, а коли нікого поряд не було, палицю брала під руку і мало не бігла. У значенні ‘людина, яка вдає німічну’ побутує компаративізм **хôдит' ги Фôс'ика** (Верхні Ремети). Фасіка ходила з бідончиком (*кôнна*) і просила в людей щось поїсти, при цьому швидко-швидко відкривала бідончик і підставляла, щоб насипати їжу. На позначення поведінки людини, якій щось терміново необхідно, і вона хоче того негайно, вживається порівняльний зворот **такôе ги кôй Фôс'ика кôн:у ôткрôват'** (Верхні Ремети).

Окрему групу становлять порівняльні звороти, основу яких складають індивідуальні прізвиська двокомпонентної структури – ім'я + постпозитивний відтопонімний прикметник.

На Закарпатті за територіальною ознакою найчастіше називають пришельця чи взагалі людину, яка змінила місце проживання. При цьому можуть назвати як за конкретним населеним пунктом, так і за місцевістю взагалі [Чучка 1969, с. 192].

такá ги Ан'ц'a Лóчан'с'ка (Горонда). *Лóчан'с'ка* < *Лóчки*. Порівняння вживають на позначення людини, яка втомилася і прилягла відпочити будьде. Історія виникнення цього звороту така: Анця, жінка з Великих Лучок, навідувалася у сусідні села, приходила на весілля, розважалася, танцювала, люди її пригощали, згодом вона часто засинала в шатрі на лавиці. Як повідомили респонденти, порівняльний зворот активно вживаний: *Штос' л'агá ги Ан'ц'a Лóчан'с'ка? Шо хôдит' / хôдиш тудá-с'удá ги Ан'ц'a Лóчан'с'ка?*

т'áгне'с'a ги Ан'ц'a Потокôва (Климовиця). *Потокôва* < *Пôтôк*. Прізвисько жінка отримала від апелятивного топоніма *пôтôк*, біля якого знаходи-

лося її обійстя. З ранку до вечора вона навідувалася до односельців, таким чином зволікала зі своїми обов'язками вдома, не встигаючи доглядати за власним господарством. Порівняння уживають для характеристики людини, яка надто повільно виконує свою роботу.

У боржавських говірках активно функціонує порівняльний зворот **т'áгне'с'a ги ан'ц'a кúшнн'ц'ка** (Великий Раковець, Вільхівка, Мідяниця) із значенням ‘дуже повільно, неквапливо’, як правило, про людину, яка повільно збирається або пересувається. Пор. варіант **бôстра ги ан'ц'a кúшнн'ц'ка** (Кушниця) ‘про повільну людину’. *Ан'ц'a кúшнн'ц'ка* – відома у народному мовленні назва поїзда, який курсував Іршавською вузькоколійною залізницею (протяжність 123 км, швидкість потяга становила 25–30 км / год.) Назву поїзд отримав від кінцевої станції – с. Кушниця Іршавського району й поширеного жіночого імені *Анця*. У наш час це унікальний туристичний об'єкт Закарпаття.

ги Мáр'a Пôстр'áлôус'ка, з дісл. *прибрáтис'a* (Горонда). *Пôстр'áлôус'ка* < *Пôстр'áлово*. Зворот позначає жінку у непривабливому одязі. *Мáр'a* відзначалася тим, що одягала на себе багато суконь, штанів, сорочок і вихвалялася одягом перед прохожими. Порівняння функціонує з іронічним, глузливым відтінком у висловлюваннях типу *штос' с'a прибрáла ги Мáр'a пôстр'áлôус'ка*.

ги Пôтрô Бôбôус'кый (Доробратово). *Бôбôус'кый* < *Бобôвишче*. Петро проживав у с. Бобовище, жебракував по селах. У Доробратові, де записано порівняльний зворот, його пам'ятають добре: це був дуже високий, огрядний, здоровий чоловік, із гучним голосом. Люди прихильно до нього ставилися, радо зустрічали, пригощали, часто залишали на нічліг. Порівняльним зворотом позначають здорованя, велетня, неповоротку людину.

Порівняльні звороти з родичівськими прізвиськами представлені двома структурними типами – з двочленими патронімічними і андронімічними словосполученнями.

Компаративи з компонентами – ім'я носія + ім'я, прізвище чи прізвисько батька цього носія у формі присвійного прикметника

Патроніми утворені за допомогою фонетичних діалектних варіантів суфікса *-iv: -jü, -yu: так вéсело ги Жén'кови Симкôвому* (Мідяниця). *Жén'ко Симкôвü* – це хворий чоловік, із психічними відхиленнями, спокійний, неконфліктний, у розмові часто вживає фразу “так ми вéсело было”, яка й стала підставою для емоційного порівняльного звороту.

гôйкат йак Васíл' Ôнтол'iü (Нижні Ворота) ‘про кого-небудь, хто дуже голосно кричить’. Василь, син Онтола (угорське чоловіче ім'я *Antal*), чоловік несповна розуму, мав гучний голос, міг повторити за священником церковну відправу. За його голосом люди дізнавалися, що в селі сталася біда.

бiлий ги Имра Бiчü (Холмовець) ‘про людину з дуже світлою шкірою і волоссям’. *Имра* – живорозмовний варіант чоловічого імені *Имри, Имре* (від угор. *Imre*). Прізвище *Бiч* (Бич) – від укр. *бич* – “бич, бияк, кийок, батіг, билень, канчук...” [Чучка 2005, с. 63].

розумний йак Кил'юу Ицик (Руські Комарівці) 'про розумного і хитрого чоловіка'. Ицик – син Киля.

йак Петро Мацур'юу (Велика Копаня) 'який відзначається деякою розумовою обмеженістю'. Прізвище *Мацур* 1. Від місц. чи бойк. *мацур* – "кіт" або від співзвучного рум. апел. *mațur* – "т. с.". 2. Від антр. *Мацо*, що з *Матій* + -ур [Чучка 2005, с. 373].

ходиши ги Іван Томаш'юу (Ільниця) 'про зсутулену людину або таку, що носить багато речей у кишенях'. Іван Томаш мав вади розумового розвитку, а запам'ятався тим, що в кишенях носив каміння. Прізвище *Томаш* [зрідка – *Томаш*] – від календ. чол. імені *Томаш* (укр. оф. Хомá), яке побутує в угорців, словаків, чехів, поляків та деяких інших народів Центр. Європи, як і прізвище *Тотаš* [Чучка 2005, с. 556].

такый мучаний ги Васил' Шкіргий'юу (Ільниця) 'про людину, яка забруднилася борошном або пилом'. Василь Шкіргий був мельником. У словнику «Прізвища закарпатських українців» П.П.Чучки не зафіксовано варіант прізвища *Шкіргий*. Пор. *Шкірїй*, *Шкірїй* [Шкірїй] – від прізвища *Шкіра* + -ей [Чучка 2005, с. 628].

Компаративом **такый ги Васил' Палк'юу** (Кушниця) характеризують дивакувату людину. *Палк'юу* – родинне прізвище чоловіка, якого односельці сприймали як людину дивакувату, несповна розуму.

ги Мар'їка д'ак'ова (Олександрівка) 'про роззяву, неважну людину'.

такá йак Мар'а Пітрова (Великий Березний, Мирча) 'про людину неохайну, в лахміттях, обшарпаному вбранні'.

йак Мар'а Сол'ак'ова (Стужиця, Загорб, Жорнава) 'про людину, яка тиняється без певного наміру'.

такá ги Марта Юлакова (Мідяниця) 'про непорядну жінку'. Юлак – родинне прізвище. Марта Юлакова – вдовиця, яка мала погану славу в селі, через те що до неї ходили чоловіки.

йак Юла Фёдорова (Лікіцари) 'про кого-небудь, хто завзято береться фарбувати що-небудь'. Жінка Юла, у якої і батько, і чоловік мають ім'я *Фёдір* (Фёдур), напередодні різдвяних свят щороку заходила фарбувати двері, які, зрозуміло, довго не висихали, і всі коляда у хаті була в слідах від фарби. Варіант жіночого імені *Юла* – апокоповане утворення від імені *Юлія*, в якому при усуненні кінцевих складів та пересуненні наголосу вперед зберігається кінцева -а вихідного імені [Чучка 1969, с. 110].

йак Ган'а Шушур'ова (Руські Комарівці) 'про неохайну, розхристану людину'.

т'ул'ко в н'а роб'оты ги в Ан'ц'ї Пекар'чиной к'ой с'а од'ав'ала (Великий Раковець). Дівчина, власне ім'я якої стало об'єктом порівняння, виходила заміж (це було десь у тридцятих роках минулого століття) і дуже тішилася з цього. Щоб похвалитися перед односельцями цією новиною, всім розповідала, що в неї дуже багато роботи, бо буде мати весілля. Зараз цей компаратив уживають із жартівливим значенням, щоб підкреслити свою зайнятість, перевантаження роботою чи обов'язками.

Зафіксований один порівняльний зворот, де другий компонент прізвища є метронімом: **гугн'авый ги Юра Юрішин** (Олександрівка) 'про

людину, яка нечітко вимовляє звуки'. Ім'я *Юра* ще й понині належить на Закарпатті до найпопулярніших [Чучка 1969, с. 74].

У творенні андронімів – іменуванні жінки за іменем, прізвищем чи прізвищем її чоловіка на Закарпатті беруть участь понад 10 спеціальних суфіксів -иха, -ка, -янка, -иня, -аня, -уля, -ова, -овка, -ина, -а [Чучка 1969, с. 249]. В аналізованих порівняльних зворотах андроніми утворені суфіксами -к і -ан': **такá ги баба Гіцкіка** (Горонда) 'про людину, яка все про всіх знає, всіх упізнає, вдається до ворожіння'. *Гіцкікї* – родинне прізвище.

Компаратив **напыхати йак баба Пагір'ка гусакá** (Лавки) має значення 'силоміць годувати кого-небудь'. *Пагір'ка* – андронім від прізвища *Пагіря*. *Пагіря* [рідше – *Пагіря*]. Можлива як слов'янська, так і германська етимологія прізвища. На прізвищі позначився й угорський вплив, зокрема в заміні /x/ на /г/ [Чучка 2005, с. 423]. Баба Пагір'ка займалися вирощуванням гусей на продаж. Порівняння здебільшого уживають, коли залякують маленьких дітей: *йак не будеш йїсти, та буду т'а напыхати, йак баба Пагір'ка гусакá*.

Локально-семантичний центр у порівняльному звороті **рігли йак на бабу Мад'арку Піціндаш'ї** (Дунковиця) представлений двома прізвищами: *баба Мад'арка* – це Сабов Юлія, донька Мігая Сабова, етнічного угорця, який потрапив у село, де жили українці (звідси родинне прізвище *мадяри*); *Піціндаш'ї* – прізвище родини Суханів, які йшли сватаги доньку баби Мадярки. Порівняльний зворот уживають у вузькому родинному колі із значенням розчарування після сподівання на велику кількість гостей, до прийому яких ретельно готувалися.

ч'ел:ена ги т'утка Пекар'ка (Верхні Ремети) 'про кого-небудь із почервонімим, побагровілим обличчям'. Жінка була схильна до алкоголю, а коли знаходилася у стані сп'яніння, дуже червоніла. Жила з чоловіком-пекарем. Звідси прізвище *Пекар'ка* від апелатива *пекар*.

йак у Пуцікы на свал'бі (Воловиця, Хмільник, Кам'янське). Пуціка живе у Воловиці, сусідньому з Кам'янським селі. На її весіллі було майже все село. Відтоді побутує вислів *така глотá йак у Пуцікы на свал'бі*, який уживають у значенні 'дуже багато людей; галаман'.

так ги ў Т'д'уткы на псаўтыри (Вільхівка) 'про ситуацію, коли все дуже точно розраховано, всього вистачає'. Жінка на прізвище за чоловіком *Товт*, готуючи поминальний обряд, дуже точно розрахувала обсяг страв, якими пригощали людей після читання псалтиря. *Товт* – від угорського етноніма *tót*, яким угорці називали до XIV ст. називали всіх слов'ян Дунайського басейну, тобто славонських кайкавських хорватів, словенців та словаків, а з XV ст. – лише словаків. Від угорців етнонім *товт* давно перейняли для словаків і закарпатські українці [Чучка 2005, с. 554].

такá посл'уха ги Урбанка (Кушниця) 'про жінку, яка тиняється без діла'. *Урбан* – прізвище від катол. кал. імені *Урбан* [Чучка 2005, с. 566].

най'лас'а ги баба Ф'д'урішка на комáшнї (Кушниця) 'про кого-небудь, хто досхочу наївся'.

Фóрiш [Фоврiш]. З угор. кал. ім'я *Fóris*, що з давнішого вар. *Flóris – Florian* [Чучка 2005, с. 579].

такá нáбожна йак Йáйáйкóшка (Нижнє Болотнє) 'про богомiльну людину'. *Йáйáйкóшка* – прiзвисько жiнки, яка завжди ходила з вервечкою (дiал. *пац'юркi*) i молилася. Активно функцiонує у дiалектному мовленнi i старших людей, i молодi.

iннiй гi бáба Бас'кán'а (Олександрiвка) 'про працьовиту людину'.

такáс' йак бáба Булизán'а; знáйеш йшiткo йак бáба Булизán'а (Горонда) 'про кого-небудь, хто знає всi новини, подiї в селi'. Прiзвище чоловiка *Булэца*. Фонет. спрощений вар. п-ща *Булэцза*, вiд п-ща *Булэца* внаслiдок одзвiнчення глухого /ц/ по сусiдньому з сонантом /л/ [Чучка 2005, с. 96]. Жiнка iз сусiднього села Страбичова, яка все про всiх знала, всi побрехеньки. Антропонiм *булизán'а* вживається у говiрцi села як апелiтив у значеннi 'брехачка' (плiткарка).

так ййу йакóли йак Мулигáни (Бiлки). *Мулэга* [*Мулiгáга*] – українське утворення з квалiтативним суфiксом *-ыга* вiд основи *мул*. Назва добре вiдома в Карпатах. Однак не можна скидати з рахунку ані тюркського її походження, зокрема сему "мусульманський служитель культу" та чоловiче ім'я *Mulega*, поширене серед боснiйських мусульман [Чучка 2005, с. 401–402].

говорiт ги Пилипán'а (Холмовець) 'про такого, хто розмовляє повiльно, неквапливо'. Пилипáня – дружина чоловiка на прiзвище *Пилип*. Пилип [зрiдка – Пiлип] вiд традицiйного укр. кал. iменi *Пилип* [Чучка 2005, с. 446].

ги бáба Пин'т'án'а (Олександрiвка) з дiєсл. *ходити* i т. iн. 'про людину зi скривленою поставою'. Пiнтя [*Пiнiнтя*, рiдше – *Пiнiнтя*]. Вiд рум. чи молд. гiпок. iменi, сiввiдносного з повним iменем *Пантелеiмон* [Чучка 2005, с. 447].

Компаративи з двочленним компонентом – iм'я + прiзвище

такiй высóккiй ги Васiл' Пóух; такi ти дóбри пачмáгы ги Васил'óви Пóвхови (Мiдяниця) 'про закороткi штани'. Василь Повх, хлопець 28 рокiв, має зрiст 2 метри. Повх – вiд дiал. назви гризуна *повх* [Чучка 2005, с. 457].

рóзумнiй ги Óнт'i Вáрадий (Льниця) 'про людину з обмеженими розумовими можливостями'.

Компаративи з компонентом – прiзвищем

дурнiй йак Дулэба (Руськi Комарiвцi) 'про людину з нестерпною поведiнкою'. Прiзвище *Дулэба* вiд давньорус. iменi *Дулъбъ*, перв. зн. якого – "нетямущий йолоп". Є й iншi версiї щодо походження прiзвища [Чучка 2005, с. 215].

такiй мýдрый ги Мiн'с'кый (Кушниця) 'про розумну людину'. Символiчного значення у порiвняльному зворотi набуло прiзвище чоловiка, який багато знав про iсторiю рiдного села, походження прiзвищ односельцiв.

лэпавый гi Пилипкó (Льниця) 'про забруднену людину'. Сiм'я Пилипкiв займається ремонтом машин, сiльськогосподарської технiки. Через специфiку роботи дуже часто можна помітити їх у забрудненому одязi. Прiзвище *Пилипко* вiд антр. *Пилип* +- ко [Чучка 2005, с. 446].

такiй дóвгий ги Цалán (Чинадiєво) 'про лю-

дину дуже високого зросту'. *Цалán*. Вiд серб. чи хорв. iменi *Цала*, *Цало* або *Цале*, що зi *Станислав*, *Александр* + *-ан* [Чучка 2005, с. 589].

У значеннi 'говорити неправду, вигадувати, перекручувати' мешканцi села Зарiччя вживають порiвняльний зворот, де основу порiвняння становить метафоричне словосполучення – означення + прiзвище: **перекручувати ги бiлий Гóзда**. Прiзвище *Гóзда* – вiд угор. апел. *gazda* – "господар" [Чучка 2005, с. 178]. Iсторiя конструювання локального порiвняльного звороту постає iз фрагменту дiалектного тексту: *сис' гозда дóўгый ч'ас жиў ў зар'ич'у / но на пóчатку 20 ст ув'н пўшóў ў америку i ут:ўт' с'а вир'нуў дуже багатый // ў н'ого была жóна i два сыны / йе'ден из них ишчи i ти'пир' жи'еве // ув'ўн сам пó 'сóб'и чóр'навы / а б'iльй гозда ўто його назыўка пóзат б'iлóйи во'роны / бó ўс'о рóбиў ни так ги друг'и / ўс'о наувиртки / быў дуже ни'при'еймный // к'it' му с'а клан'али / дóбрый дин' / та 'зам'ис'ц' того ўбы ўт'в'итити так ги 'мае' быти / казаў ош к'it' дóбрый та iз'iш го / 'ават' к'it' му ка'зали / хрис'тос вóскрес / та ут'iчаў / кóли то'то было // пóзат 'с'ого ош ўшитко пи'ри'к'ручуваў i гóвóриў наувиртки / 'чил'ат' из ним ни хóт'iла д'iло 'мати / бó ка'зали ош тóму с'а ни знати йак i клан'ати // гозда даўно ўже ўмер / но ў сил' i за н'ого 'будут' ишчи дóўго спóми'нати // [Кинiв 2016, с. 93–94].*

Компаративи з компонентом – власною особою назвою вiдомих у краi о́б

мiцнiй йак Кротóн (Волосянка) / **йак Кротóн** (Стужиця) / **йак Крóтон** (Великий Раковець) / **сiл'нiй ги Крóтон бiлий'кый** (Боржавське) / **дўжый ги Крóтон** (Льниця) 'про кремезного, сильного, мiцноi тiлобудови чоловiка'. Кротон – Иван Фiрцак (1899–1970), ушавлений виходець iз села Бiлки, неймовiрної сили людина, борець, боксер, боець вiльного стилю, артист цирку. 1928 року був визнаний найсильнiшою людиною планети.

рóзумнiй ги Масóрик (Великий Раковець) / **такiй мýдрый ги Масóрик** (Бiлки) 'про дуже розумного, тямущого'. Масарик Томаш – перший президент Чехословаччини, у складi якоi перебувало Закарпаття (1918–1935).

Висновки. Порiвняльнi звороти з антропонiмними компонентами у закарпатському говорi вирiзняються рeгiональними особливостями не тiльки в межах основних груп говiрок, а й у межах говiрок окремих населених пунктiв. Цi спонтаннi стiйкi вислови з вузькою локалiзацiєю, внутрiшня форма яких зрозумiла тiльки для мешканцiв конкретного населеного пункту чи його частини, певного колективу, родини i т. п., становлять помітну групу говiркових порiвняльних зворотiв. Установлення зв'язку мiж суб'єктом порiвняння й антропонiмом (основою порiвняння) дає змогу пiзнати збереженi ментальнi коди, механiзми виникнення i функцiонування цього рiзновиду порiвняльних зворотiв, витворення конотативних власних особових назв. У записаних порiвняльних зворотах традицiйно зафiксованi мiсткi характеристики людини за фiзичними, психiчними, iнтелектуальними, емоцiйними ознаками, особливостi поведiнки, способу життя тощо.

Структурно-семантичний і функціональний аналіз порівняльних зворотів з антропонімічними компонентами засвідчує регіональний характер антропонімії, колорит старожитніх закарпатських говірок. Оскільки порівняльні звороти у говорах надій-

но фіксують побутування різних антропонімічних одиниць, емоційно забарвлених варіантів; відомих переважно на конкретній території і в обмеженому колі носіїв говірки, на часі – ретельна фіксація, систематизація і належне їх наукове опрацювання.

Література

1. Галас А. Спостереження над говірковою паремією і фраземікою. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наук. пр. Вип. 12. Ужгород, 2008. С. 109–111.
2. Галас А. Фраземи та паремії з компонентами *Бог, Божий* у закарпатських говірках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наук. пр. Вип. 22. Ужгород, 2017. С. 18–23.
3. Дзензелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (лексика). Ч. 2. Ужгород, 1960.
4. Дзензелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України (лексика). Ч. 3. Ужгород, 1993.
5. Кинів Л. Оказіональні фраземи у говірці села Заріччя Іршавського району Закарпатської області. *Студії з філології та журналістики*: зб. наук. праць. Вип. 4. Ужгород: Гражда, 2016. С. 93–95.
6. Кузь Г. Лінгводидактичний вимір української ономастичної термінології. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Вип. 15. Львів, 2021. С. 120–129.
7. Мороз О. А. Семантика та структура номінативних фразеологічних одиниць з компонентом “власне ім’я”. *Науковий часопис Національного пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*: зб. наук. пр. Вип. 8. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. С. 353–360.
8. Мороз О. А. Власне ім’я як одиниця презентації національної дійсності. *Мовознавчий вісник*: зб. наук. пр. Вип. 14–15. Черкаси, 2012. С. 141–147.
9. Німчук В. В. Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге Іршавського району (Суфіксація). *Наукові записки Ужгородського університету. Діалектологічний збірник*. Том XIV. Вид-во Львівського ун-ту ім. І.Франка, 1955. С. 169–192.
10. Русинсько-російський словник: у 2 т. Понад 58000 слів / Склав І. Керча. Ужгород: Поліпрінт, 2007. Т. 608 с.; Т. 2. 608 с.
11. Сабатош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
12. Чопей Ласлов. Русько-мадярський словарь. Будапешт, 1883. XLVI. 440 с.
13. Чорі Ю. Без Бога ані до порога (Закарпатські народні прислів’я, приказки, привітання та побажання). Мукачево, 2000. 94 с.
14. Чорі Ю. Слово – думці основа. Народні прислів’я, приповідки, приказки, проговорки-скоромовки, вітання, доброзичливі побажання, портретно-порівняльні характеристики, фразеологічні вислови та звороти. Ужгород: ІВА, 2010. 288 с.
15. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття (вступ та імена). Конспект лекцій. Ужгород, 1970. 97 с.
16. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття: дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук. Ужгород, 1969. 987 с.
17. Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 704+XLVIII с.

References

1. Halas A. (2008) Sposterezhennia nad hovirkovoiu paremiieiu i frazemikoiu [Observations on speech paremia and phrasemics]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Zb. nauk. pr. Vyp. 12. Uzhhorod, 2008. S. 109–111. [in Ukrainian].
2. Halas A. (2017) Frazemy ta paremii z komponentamy *Boh, Bozhyi* u zakarpatskykh hovirkakh [Phrases and paremias with components God, God in Transcarpathian dialects]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Zb. nauk. pr. Vyp. 22. Uzhhorod, 2017. S. 18–23. [in Ukrainian].
3. Dzendzelivskiyi Y. O. (1960) Lihvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSS (leksyka) [Linguistic atlas of Ukrainian folk dialects of the Transcarpathian region of the USSR (vocabulary)]. Ch. 2. Uzhhorod, 1960. [in Ukrainian].
4. Dzendzelivskiyi Y. O. (1993) Lihvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti Ukrainy (leksyka) [Linguistic atlas of Ukrainian vernaculars of the Transcarpathian region of Ukraine (Vocabulary)]. Ch. 3. Uzhhorod, 1993. [in Ukrainian].
5. Kyniv L. (2016) Okazionalni frazemy u hovirtsii sela Zarichchia Irshavskoho raionu Zakarpatskoi oblasti [Occasional phrases in the dialect of the village of Zarichchya, Irshava district, Zakarpattia region]. *Studii z filolohii ta zhurnalistyky*: zb. nauk. prats. Vyp. 4. Uzhhorod: Grazhda, 2016. S. 93–95. [in Ukrainian].
6. Kuz H. (2021) Lihvodiyaktychnyi vymir ukrainskoii onomastychnoi terminolohii [Linguodidactic dimension of Ukrainian onomastic terminology]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoii movy yak inozemnoi*. Vyp. 15. Lviv, 2021. S. 120–129. [in Ukrainian].

7. Moroz O.A. (2011) Semantyka ta struktura nominatyvnykh frazeologichnykh odynyts z komponentom “vlasne imia” [Semantics and structure of nominative phraseological units with the component “proper name”]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho ped. un-tu imeni M. P. Drahomanova*. Seria 10: Problemy hramatyky i leksykologhii ukrainskoi movy: zb. nauk. pr. Vyp. 8. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova, 2011. S. 353–360. [in Ukrainian].
8. Moroz O. A. (2012) Vlasne imia yak odynytsia prezentatsii natsionalnoi diisnosti [Proper name as a unit of presentation of national reality]. *Movoznavchyi visnyk*: zb. nauk. pr. Vyp. 14–15. Cherkasy, 2012. S. 141–147. [in Ukrainian].
9. Nimchuk V. V. (1955) Sposterezhennia nad slovotvorom imennyka v hovirtsi sela Dovhe Irshavskoho raionu (Sufiksatsiia) [Observations on the word formation of the noun in the dialect of the village of Dovhe, Irshava district (Suffixation)]. *Naukovi zapysky Uzhhorodskoho universytetu*. Dialektologhichni zbirnyk. Tom KhIV. Vyd-vo Lvivskoho un-tu im. I. Franka, 1955. S. 169–192. [in Ukrainian].
10. Rusynsjko-rosijskij slovnyk (2007) [Ruthenian-Russian dictionary]: u 2 t. Ponad 58000 sliv / Sklav I. Kercha. Uzhhorod: Poliprint, 2007. T. 1. 608 s.; T. 2. 608 s.
11. Sabadosh I. V. (2008) Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu [Dictionary of the Transcarpathian dialect of the village of Sokyrnytsia, Khust district]. Uzhhorod: Lira, 2008. 480 s. [in Ukrainian].
12. Chopei Laslov. (1883) Rusko-madiarskyi slovar [Rusko-Hungarian dictionary]. Budapesht, 1883. XLVI. 440 s.
13. Chori Yu. (2000) Bez Boha ani do poroha (Zakarpatski narodni pryslivia, prykazky, pryvitannia ta pobazhannia) [Without God, not even to the threshold (Transcarpathian folk proverbs, sayings, greetings and wishes)]. Mukachevo, 2000. 94 s. [in Ukrainian].
14. Chori Yu. (2010) Slovo – dumtsi osnova. Narodni pryslivia, prypovidky, prykazky, prohovorokyskoromovky, vitannia, dobrozychlyvi pobazhannia, portretno-porivnialni kharakterystyky, frazeologhichni vyslovy ta zvoroty [The word is the basis of thought. Folk proverbs, sayings, proverbs, patter, greetings, friendly wishes, portrait-comparative characteristics, phraseological expressions and inversions]. Uzhhorod: IVA, 2010. 288 s. [in Ukrainian].
15. Chuchka P. P.(1970) Antroponimiia Zakarpattia (vstup ta imena) [Anthroponymy of Transcarpathia (introduction and names)]. Konspekt lektsii. Uzhhorod, 1970. 97 s. [in Ukrainian].
16. Chuchka P. P. (1969) Antroponimiia Zakarpattia [Anthroponymy of Transcarpathia]: dys. ... na zdobuttia nauk. stupenia doktora filol. nauk. Uzhhorod, 1969. 987 s. [in Ukrainian].
17. Chuchka P. (2005) Prizvyshha zakarpatskyx ukrayinciv [Surnames of Transcarpathian Ukrainians]: Istoryko-etymologhichnyj slovnyk. Lviv: Svit, 2005. 704+XLVIII s. [in Ukrainian].

COMPARATIVISMS WITH ANTHROPONYMIC COMPONENTS IN THE TRANSCARPATHIAN DIALECT

Abstract. The article provides a structural-semantic and functional-motivational description of narrow-colloquial comparative inflections with anthroponymic components in their composition, in which the objects of comparison are different classes of proper personal names. The material was recorded from the speakers of Transcarpathian dialects and is introduced into scientific circulation for the first time.

Occasional comparative inversions that arose as a result of a certain extra-linguistic situation that left a mark in the minds of speakers, which they could be eyewitnesses or legends about which are passed down from generation to generation, and the comparatives themselves actively function in the vernacular of a particular settlement, i.e. anthroponyms in these comparatives are living personal names of people known to a certain circle of speakers (community).

The study is based on the fundamental works of the famous researcher of anthroponymy of Transcarpathia PP Chuchka and the proposed material confirms the conclusion that each area has a specificity in the onomastic repertoire, which arose and functions in the local system of phono-morphemes in accordance with local principles of nomination. In establishing the origin and semantics of the comparative inversion, the ethnocultural content of the utterance and the extralingual situation is taken into account.

According to the speakers, an attempt was made to find out the circumstances that prompted the formation of a comparative inversion within the village dialect (corner, street, family), to trace the conditions of its instantaneous origin or gradual phraseology, acquisition of signs of component stability, reproducibility, emotionally expressive labeling. and also to trace the mechanism of rethinking and symbolization of proper personal names as components of dialectal comparative inversions in temporal and spatial dimensions.

The basis of comparatives in the surveyed dialects are both monosyllabic (monosyllabic) and non-monosyllabic names, expanded names of persons (anthroponymic phrases). Structural-semantic models of comparative inversions are described, the basis of comparison of which are three main anthroponymic classes - name, nickname, surname.

Keywords: comparativism, comparative, comparative inversion, object of comparison, onym, anthroponym, Transcarpathian dialect.

© Галас А., 2021 р.

Алла Галас – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-9867-4614>

Alla Halas – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-9867-4614>

ДЕЩО З УКРАЇНСЬКОЇ МАКРО- ТА МІКРОТОПОНІМІЇ МАРАМОРОЩИНИ (РУМУНІЯ)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.7-042.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).165–174

Гербіл І. Дещо з української макро- та мікротопонімії Мараморощини (Румунія); кількість бібліографічних джерел – 28; мова українська.

Анотація. Історія марамороських українців тісно пов'язана з історією Мараморощини, яка, як відомо, уперше зафіксована лише в документі, що стосується 1199 р. Цей факт змушує нас припустити, що присутність українського, праукраїнського населення передує цій даті, покликаючись на замітки Нестора-літописця, де згадується про війни слов'ян із уграми, які проходили на території сучасного Закарпаття в 898 р. Він зазначив: «Воювати на живущие волохи і словіни» (тобто *русини, предки українців – І.Г.*). І ми не помилимося, якщо скажемо, що ця загальна історія включає й центральну та північну частини Трансільванії.

У цій статті ми намагаємося представити помилкові теорії, навколо яких були розроблені дослідження, присвячені історії марамороських українців та українській топонімії Марамуреша. Одна із цих теорій пов'язана з поселенням на північно-західному кордоні Мараморощини в другій половині XIV століття князя Ф. Корятовича з 40000 українців. На підставі цієї ж хибної теорії, яка для більшості дослідників стала аксіомою, можливість присутності українців чи їхніх предків у великій кількості на Мараморощині до цієї дати була виключена.

У результаті цього було зроблено багато неправильних висновків, з поміж яких ми наводимо лише два: 1) багато актуальних топонімічних назв (оронімів та гідронімів), що мають слов'янський аспект (або зафіксовані у документах у слов'янській формі), було зараховано до якогось слов'янського населення, але не до українців чи праукраїнців на тій підставі, що останні (тобто українці) прибули лише в XIV ст., можливо, наприкінці XIII ст., і, не беручи до уваги той факт, що українці також мали своїх предків; 2) твердження: «деякі нинішні населені пункти Марамуреша були засновані румунами, але їх імена мають слов'янське походження» (без жодних доказів того, що вони раніше мали румунські / волоські імена).

До вищезазначеного додаються десятки українських мікротопонімів, що побутують на територіях відповідних населених пунктів, заселених сьогодні лише румунами.

Ключові слова: топонім, апелятив, українці Мараморощини, протоукраїнська мова, староукраїнська мова, українська мова, румунська мова.

Постановка проблеми. Власні назви є важливою частиною будь-якої мови та будь-якого народу, тому здавна привертала увагу як мовознавців, так і істориків. Результатами цих досліджень, особливо топонімів, користувалися й географи.

Дослідження назв географічних об'єктів, беручи до уваги, що їхня мобільність дорівнює нулю (в порівнянні, наприклад, з антропонімами), має велике значення при вивченні історії певного регіону. Характеризуючись стійкістю, топонім може легко пройти через епохи історії. Хоча взагалі втрачає асоціативний зв'язок зі своїм апелятивом чи антропонімом (або з будь-яким іншим онімом), семантика топонімів, особливо назв населених пунктів, має здатність безпомилково вказувати на історію та період його виникнення, на мовну культуру певного народу, яка була актуальною на той час, і на особливості його матеріального та духовного життя тощо.

Топоніми пояснюються історичною обумовленістю їх виникнення, яка не була хаотичною, а перебувала в тісному зв'язку з мовою жителів, соціально-економічними умовами та географічними об'єктами оточуючого середовища. Кожний етап суспільства мав (має й сьогодні) свої закономірності та специфічні найменування, свій топонімічний словниковий склад, за якими люди називали географічні об'єкти.

У назвах населених пунктів багато разів закодовані ареали розселення в минулому окремих

етнічних груп і народів, їхні мови, якими вони розмовляли, приблизний період їхнього поселення, причини, які зумовили міграційні процеси й т. ін.

На наш погляд, топоніми цього краю Румунії повинні бути знову проаналізовані, і для досягнення найкращого результату ми зобов'язані взяти до уваги кілька аспектів: українська мова не сформувалася в XIV ст. як російська; не українці, які прийшли з князем Корятовичем, були першими в Марамуреші; мова українців або мова їхніх предків містила багато фонетичних, морфосинтаксичних та лексичних архаїзмів, які можуть уже не спостерігатись на сучасному етапі розвитку мови, які на той час могли б стати основою сьогоднішніх топонімів.

Аналіз досліджень. Протягом часу кілька дослідників, одні з них спеціалісти – відомі науковці (акад. Еміль Петровіч, Євген Янічек, Штефан Вішован), а інші – аматори (Александр Філіпашку, Нуцу Рошка, Дорін Штеф та ін.) зосередилися на вивченні топонімів Марамуреша, що мають «слов'янський аспект». Однак сьогодні питання, пов'язані з населенням, яке створило ці назви, а також питання щодо засновників відповідних поселень, не були повністю висвітлені. Зазначалося, що незначна кількість історичних даних дають підставу, щоб ці питання були вирішені лише за допомогою ономастики та діалектології, як єдині, які здатні виявити правду [Pora 1970, с. 53].

Давність лексем (різні форми апелятивів або антропонімів), які лежать в основі деяких із топонімів Мараморощини, особливості їхньої структури, словотвору й атестаційні форми дають підставу для проведення нового аналізу, запропонування або встановлення нової етимології.

Мета статті, завдання. Метою нашої статті є дослідження деяких топонімів Мараморощини. Завдання – з'ясувати питання щодо етимології та історії назв деяких населених пунктів Мараморощини, точніше басейнів річок Вишава (рум. Вішеу) й Іза (рум. Іза) та деяких українських мікротопонімів, характерних для населених пунктів із румунським населенням.

Методи та методика дослідження. У роботі застосовано традиційні методи для дослідження топонімів, які уможливають здійснити як синхронний, так і діахронний аналіз. Методи визначаються її метою та завданнями, будучи зумовлені специфікою топонімичного матеріалу. Методологічну основу статті становлять теоретико-узагальнювальні позиції, сформульовані в топонімичних дослідженнях акад. Еміла Петровіча та проф. Маріуса Ілії Ороса.

Виклад основного матеріалу. На території Румунії поряд із румунським населенням проживають компактні групи або ізольовані поселення, які говорять різними мовами. Між ними окреме й особливе місце, беручи до уваги як їх різноманітність, так і їх історію, займає населення, яке розмовляє деякими слов'янськими мовами, а саме: українською, сербохорватською, словацькою, російською, болгарською, польською та чеською.

Із усіх слов'янських говірок Румунії за чисельністю мовців українські говірки займають перше місце (понад 200.000). Найчисленніші носії цих говірок живуть на півночі країни, у повітах Марамуреш, Сучава та Ботошани (тобто Марамороська та Буковинська області), що межують із масивом українських карпатських говорів. За генетичними ознаками вони – старожитні говірки. Новостворені говірки (або нової формації) зосереджені в повіті Тулча (область Добруджа) та в повітах Тіміш і Караш-Северін (область Банату).

У наших спеціалізованих наукових працях зазначено, що існування населення, яке розмовляло українською мовою, уперше фіксується на Мараморощині в XIV ст. Таким чином, документи, що відповідають зазначеному періоду [Mihályi J. (Apsai) 1900, с. 1–639], містять деякі свідчення про кілька сіл, заселених тепер українцями: Довгеполе (рум. Кемпулунг ла Тіса) – зафіксоване в документах 1329 р., Верхня Рона / Рівня (рум. Рона де Сус) – 1360 р., Ремети (рум. Ремець) – 1463 р., Великий Бичків (рум. Бочкоюл Маре) – 1364 р., Рускова (рум. Рускова) – 1373 р., Миково (рум. Тіса) – 1374 р., Кричунів (рум. Кречунешті) – 1385 р., Поляни (Русь Поляни) (рум. Поєніле де суб Мунте) – 1411 р., Кривий (Русь Кривий) (рум. Репедя) – 1411 р., Луг (Луг над Тисою) (рум. Лунка ла Тіса) – 1439 р. [Дані було вилучено з Suciu 1967–1968]. Говірки цих сіл належать до *старожитних*, бо вони функціонують на територіях давнього заселення українців.

Історія українців Мараморощини – це складна проблема, яка не була вирішена повністю або лише частково вирішена. Це було зумовлено двома причинами. По-перше, історики, які досліджували цю проблему, знехтували мовними даними, по-друге, лінгвісти не проаналізували та не включили всі історичні дані у свої дослідження, а лінгвістичні висновки були зроблені стосовно цілого краю на основі даних, характерних лише для певних областей. Спочатку ми згадаємо лише той факт, що більшість мовознавців вважають, що східні слов'яни з'явилися в регіоні Марамуреш у XIV ст., хоча деякі встановлювали нижню межу в XII ст., може навіть раніше, а інші, верхню, в XV ст. Отже, немає комплексного наукового дослідження ні історії українців Мараморощини, ні топонімії цього краю.

У нашій статті ми представимо історичні атестації та етимологічний аналіз кількох марамороських мікротопонімів (назв місцевостей) та мікротопонімів сіл із румунським населенням, творцями яких були українці, або які мають у своїй основі українські лексеми, форма яких була модифікована, будучи адаптована до фонетичних систем румунської або угорської мов. Наше дослідження розпочинаємо з твердження клузького науковця Маріуса Ілії Ороса, який заявляє: «Для того, щоб пояснити появу імені (топоніма – *І.Г.*), ми повинні розуміти, що воно з'явилося не окремо, а в топонімичній серії» [Oros 1996, с. 15].

Хоча в більшості досліджень, що стосуються проблем, пов'язаних із населеними пунктами, де проживають українці, вказується, що їхні території до прибуття українців були заселені румунами, більше того, зазначено, що відповідні села були засновані ними. Знаходимо в працях також твердження, за якими припускається, що деякі поселення існували «задовго до цього, факт підтвердження, з одного боку, загальним розвитком Марамуреша на той час, який представляв себе «країною» з очевидною соціально-політичною особистістю, і, з іншого боку, самою назвою місцевостей, таких як село Рона де Сус (сьогодні укр.літ. Верхня Рівня, у минулому Вишня Рона та Вишня Руня – *І.Г.*), яка, як бачимо, засвідчена детермінантом 'де Сус' (укр. 'Верхня'), у 1360 р. [Vişovan 2001, с. 128] з формами *Felseurouna* й *Felseu Rouna*. Перші історичні документи, у яких згадується територія під назвою Рона де Сус, належать до другої половини XIV століття, коли актом від 14 травня 1360 року король Угорщини Людовик I надав румунське володіння *Felseu Rouna* Станові, синові Петра ('*possessio olacchalis Felseurouna Stani filii Petri olachy*') [Mihályi J. (Apsai) 1900, с. 39]. Наступні засвідчення: *Felsew Rouna*, *Felseu-Rouna* (1390 р.), *Rohnya* (1411 р.), *Rona* (1418 р.), *Felso Rona* (1495 р.), *Felsö Rhóna* (1828 р., 1851 р.) (див. також: [Suciu, т. II, 1968, с. 83 та Mihályi J. (Apsai) 1900, с. 39], оскільки в Штефана Вішована є деякі випадки недоглядів щодо форм та років атестації місцевості). За твердженням Штефана Вішована, назва *Рона* (літ. *Рівня*) «походить від ст. слов. *rovъ* 'рив', 'яма' + укр. суф. *-на*» [Vişovan 2001, с. 128].

Пояснюючи назву *Рона* (маючи на увазі сусіднє село *Рона де Жос* (*Нижня Рона*)), він зазначає: «Поселення повинно бути набагато давнішим, оскільки на його території були знайдені предмети доби бронзи, і його перетинала римська дорога, що вела до соляних шахт села Коштюй». Штефан Вішован дотримується думки, що: «Наприкінці I тисячоліття існувало, ймовірно, слов'яно-румунське населення, факт підтверджений самою назвою *Рона*, чия перша атестація *Rowna* (або *Rouna* – *I.G.*) передбачає походження від давньослов. *rov* ‘канава, яма, арматура’ + слав. суф. *-na*. Такі топоніми часто трапляються в Трансильванії: *Базна, Колна, Драгна, Гладна, Лона, Лозна, Радна, Стольна, Тарна, Златна* тощо» [там само, с. 98].

Якщо визнати, що цей топонім складається зі ст.слов. *rovъ* (що означає ‘рів’, ‘канава’, ‘яма’) + суфікс *-na*, то, мабуть, його дали східні слов'яни, предки українців, праукраїнці, беручи до уваги, що форма апелятивна, що лежить в його основі, не існувала ні в румунській лексиці, ні не засвідчена в українців (пор. з укр. літ. *riv* ‘довга глибока канава, розмита водою або викопана в землі’ [СУМ, т. 8 1977, с. 547] (< ст.укр. *rovъ*, що є продовженням спільнослов. **rovъ*), де очевидно старий *o* мав у нових закритих складах рефлекс *i*, відповідно до фонетичних перетворень, характерних для української мови, що відбувалися в давньоукраїнській мові (і не давньоруській, як це було відомо до початку 1990-х рр. Як довів акад. Григорій Півторак, «спільної давньоруської мови, з якої нібито утворилися три східнослов'янські мови (українська, російська та білоруська), ніколи не існувало» [Півторак 2001, с. 547]), починаючи з XI ст. – першої половини XII ст., унаслідок «занепаду зредукованих (тобто дуже коротких голосних) *o* та *e*, які на письмі позначалися відповідно через *ъ* та *ь*» [там само, с. 100].

У закарпатських говірках той самий голосний *o* або перетворився в *u* (у такому випадку мав існувати укр. діал. **рув*), або зберігся (як і в багатьох інших словах), ставши фонетичним архаїзмом (**ров*). Але жодна з цих двох форм (**рув* й **ров*) не засвідчена й не існує в мові українців загалом. Однак ми вважаємо, що архаїзм **ров* був лексемою, присутньою в мові праукраїнського населення IX–XII століть чи навіть раніше, коли старе *o* не почало рухати свою артикуляцію до *u*, відповідно до багатьох інших прикладів. Цю ідею підтверджує існування у Волинській області міста *Рівне* (історично зафіксовано в 1283 р., хоча деякий час до того, між X–XII століттями, територія біля річки Устя перебувала в структурі фортеці Київської Русі. Слід зазначити, що перші поселення навколо міста Рівного (точніше, біля міста Бармаки) засвідчені в XIII столітті до н. е. (див.: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B5]). Цей топонім заснований на тій же праукр. лексемі **ров*, беручи до уваги, що в 1461 р. форма *Ровне* (*Ровное*) засвідчена як назва місцевості в Луцькому повіті (а форма місцевого відмінка *Ровном* зустрічається в документах 1434 р.) [ССУМ, т. 2, 1978, с. 294] (**ров*, мабуть, мав значення, яке існує сьогодні в росій-

ській мові, ‘штучне будівництво, рів, яма, улоговина, що оточує фортецю, укріплення’). Ми не поділяємо пояснення топоніма *Рівне*, дане В.В. Лучиком, пов'язуючи його з прикметником *рівний* ‘гладкий’ [Лучик 2014, с. 401–402], з кількох причин. З одного боку, автор не врахував фізичних характеристик названої місцевості або ту, яку спочатку називали), а з іншого боку, роль, яку місцевість відігравала протягом історії, будучи частиною фортеці Київської Русі (див. [Ніконов, 1966, с. 354]).

У зв'язку з цим ми відзначаємо надзвичайно важливе твердження акад. Штефана Паску, згідно з яким у 1360 р. на території Рони була фортеця [Pascu 1979, с. 357].

Ми констатували, що в грамоті від 1353 р., у Марамороських Грамотах Й. Міхая [Mihályi J. (Apsai) 1900, с. 31–32] з'являється, з одного боку, назва річки Рона поруч з Чорною долиною, річкою з Петрови, яка розливається у Вішеу («...duos fluvios Rona et Feketewpatakchw»), а, з другого, як це видно з пояснення самого Міхая у виносці 6 [там само, с. 32] щодо «...jungit se ad terram domini regis» (що з'являється [там само, с. 31]), йдеться про «Маєток короля – це земля Роносейк (Rónaszék) = замок Рони Коштюй (укр. діал. Коштіль – *I.G.*), який є солеварнею *i*, отже, і досі землею короля» («A király föld(e) alatt Rónaszék = Castellum de Rona és ennél fogva mai napig is király föld(e)»), що знаходиться між річками Рона та Валеа Нягре (у перекладі ‘Чорна долина’).

Таким чином, ми можемо бачити, що посилення на власність короля *Rónaszék* (сьогодні село Коштюй) зроблено задовго до відомої документальної фіксації, що підтверджується 1474 р., з формою *castellum Ronaszek* та, через рік – *Ronazek* [Filipaşcu 1940, с. 80; Suciú, т. 1 1967, с. 170]. (Сьогодні на двомовних табличках біля входу та виходу з місцевості, поруч із *Коштюй*, також написано *Rónaszék*). Зрозуміло, що *Ronaszek* складається з топонімічної назви *Рона* і угорської лексеми *szék* (‘адміністративний центр’, ‘місце проживання’). І в цьому випадку не є винятком, що актуальна назва *Рона* існувала задовго до її атестації, оскільки будь-яка територія, лише пізнавши певний рівень соціального розвитку, і особливо економічного, отримала статус ‘адміністративного центру’, ‘місця проживання’. (Із значенням ‘адміністративний центр’ (із зазначенням «у Трансильванії»; село *Сік*, поблизу міста Деж – *I.G.*) угор. лексема *szék* засвідчена у 1462 р. Але вперше угор. *szék* зафіксований у документах у 1156 р. зі значенням ‘проживання’; ‘місце проживання, житло’, за яким слідує інші атестації та інші значення [A magyar nyelv... 1976, с. 699]). Таким чином, можливо, що спочатку територія під назвою *Рона* була (через економічне значення, особливо соляних шахт) територією нинішнього села Коштюй або лише його частини, оскільки цей *сек* (*szék*) спочатку міг мати значення ‘адміністративного центру’ або ‘місця проживання, місцевість’ (за першим значенням *szék*, що відноситься до 1156 р.).

Стосовно топонімічної назви *Рона*, яка ввійшла в структуру складного угор. *Ronaszek*, ми вва-

жаємо, що ніяким способом вона не може бути пов'язана з угор. топонімом *Róna*, у основі якого лежить лексема *róna* слов'янського походження (й яка з'явилося набагато пізніше – див. нижче), значення якого є 'рівна, гладка'; пор. *Róna*, назва місцевості на сході Словаччини (поблизу Стропкова); пор. з *Rovná* (Ровною), місцевою назвою в Чехії; *Równie*, назва місцевості в Польщі, та з *Рівною Поточиною*, назва місцевості в Україні [Kiss 1997, с. 423]. Щодо угорської лексеми *róna*, вона з'являється в етимологічних словниках угорської мови з двома значеннями. По-перше, це запозичення зі словацької мови або жіночого прикметника *rovná* 'прямий, плоский, рівний', або іменника *rovina* 'рівнина' (варто зазначити, що субстантивізація словацького прикметника не відбулася в угорській мові), який засвідчений в 1774 р. Друге значення вказує на: 'хвиля', 'канава', 'поверхня води, блиск води', 'дорога, стежка', 'колісна колія, розпливчаста', 'не дуже глибока канава, у якій розміщено насіння овочів', засвідчене в 1897 р. [A magyar nyelv... 1976, с. 440].

Незалежно від того, яка територія була спочатку названа (чи села Коштуй, чи Рони де Сує), яка, ймовірно, на початку була хутором або частиною села (незалежно від того, належала вона чи ні до якогось більшого адміністративного центру), вона, дивлячись з певного місця, виглядала як 'яма' або 'рів' (особливо, якщо спочатку в назві йшлося про гідронім), оскільки, як зазначає А.В. Суперанська, «мікротопоніми безпосередньо називають об'єкт, про який йдеться..., вказуючи на його характерні властивості» [Суперанская 1967, с. 32]. Сьогодні назва місцевості пов'язана з укр. діал. *руня* 'рівнина, низовина' або з діал. прикм. *руна* (жін. форма від *рунь / рун'ь / руну*) 'прямий, рівний, плоский, розтягнутий' (літ. прикм. *rívna*) (пор. зі словацьким *rovný, rovná* з тим самим значенням), але значення назви не відповідає зовнішньому вигляду території жодної місцевості (хоча не виключаємо, що спочатку могла бути названа лише певна її частина, яка була 'прямою, рівною, розтягнутою'). Остання етимологія відома кожному жителю Рона де Сує (Верхньої Рони), а також іншим українцям сусідніх сіл. Здається, це народна етимологія, інакше неможливо пояснити перехід голосного *у* з апелятива *руна* в *о* присутнього в назві *Рона* (лише якби за абсурдом назва базувалася на угорському слові *róna* 'прямий, рівномірний, рівний, плоский'; 'рів, колісна колія', або йдеться про спільнослов. **rona* 'гладкий, рівний' де етимологічний *о* міг зберегтися). Помилкову етимологію дає Ал. Філіпашку, який стверджує, що в основі топоніма *Рона* лежать латинські лексеми *rudus, rondus* та *rodus* (зі значенням 'необроблена мідь'), вони використовувалися «як назви для гірничо-металургійних підприємств» [Filipaşcu 1940, с. 21]. Такі пояснення призводять до збільшення кількості народних етимологій, беручи до уваги, що фонетичні перетворення, якими вищезазвані лексеми надали б форму *Рона*, не можна пояснити.

Так само в повіті Селаж (що на півдні Марамуреша) є два населені пункти, засвідчені у вигляді *Рона*, один із яких сьогодні має змінену назву. Від

місцевих жителів я довідався, що в обох селах названа спочатку ділянка землі (від якої і взяло назву ціле село) виглядала як 'яма', 'рів'. Це такі населені пункти: *Rogna* (*Рогна*), село в комуні Ілеанда, засвідчене у вигляді *Rona* (*Рона*) в 1322 р., і *Rona* (*Рона*), село біля міста Жібоу, засвідчене у формі «*poss. Rona*» в 1338 р. [Suciú, т. II, 1968, с. 82–83].

На наш погляд, ойконім (як і гідронім) *Рона*, як частина тієї ж топонімічної серії, до якої належать інші топонімічні назви Мараморощини (як і інші топоніми, що знаходяться поблизу цього краю), що будуть представлені нижче, створені були східними слов'янами (можливо, ще не українцями, але, звичайно, їхніми предками, праукраїнцями) в X–XI ст.

На підтвердження вищесказаного вказують фонетичні архаїчні особливості, притаманні закарпатській говірці зазначеної місцевості: збереження старого *о* (без переходу в *у*, відповідно до характеристики говірки) у деяких словах (*війна* літ. 'війна', *потому* 'потім', *ворог* 'ворог', *конець* 'кінець'), якщо тут не йдеться про секундарний звук *і*, або голосний *е* (*оден* 'один', *зберати* 'збирати', *простерати* 'розтягнути', *сперати* 'зупинити', *стерати* 'стерти'), збереження та поява нового *ы* в позиціях, де в літературній мові та особливо в інших закарпатських говірках української мови присутнє *и* (*робити* 'робити, працювати', *была* 'била', *лыпа* 'липа', *тыхо* 'тихо', *мы* 'ми'), збереження старої звукополюки *чі* (*читати* 'читати', *чистый* 'чистий', *печи* 'пекти', *стричи* 'стригти', *гадаючи* 'вірючи'), існування деяких старих форм числівника (наприклад, *два на десять* 'дванадцять', *чотыры на десять* 'чотирнадцять'), присутність особових форм аориста допоміжного дієслова *бути* (< *быхъ*), а також наявність численних лексичних архаїзмів, як наприклад: *лылык* 'Syringa vulgaris', *гут* 'рік', *клит* 'комора', *видити* 'бачити', *видати* 'знати, підозрювати', *видай* 'можливо; здається, це можливо' тощо.

У цьому контексті ми повторимо висновок відомого українського мовознавця Йосипа Дзендзелівського, який довів, що «в говорах українців Закарпаття збереглося чимало рис, притаманних періоду східнослов'янської, і навіть спільнослов'янської, єдності» [цит. за Тиводар 2013, с. 169].

У тому ж порядку йде і село *Розавля* (рум. *Rozavlea*), розташоване в басейні річки Іза (ліва притока Тиси), за словами Євгена Янічека, «було засноване румунами, але нинішня назва має українське походження»: *Розавля* < укр. антроп. *Грозав* + давн. посесив. суф. *-j(a)* (< **-ъje*), де *в + j > вл*) [Janitsek 1980a, виноска 12, с. 9.], або, інакше кажучи, ця назва постала як посесив на *-j(a)* від антропоніма *Грозав*, власника землі. Було зазначено, що спочатку, у 1373 р., село *Розавля* відоме як *villa Iohannis Woynwodaе* («село Воеводи Іоана» – стверджують румунські дослідники), а в 1390 р. воно з'являється в документах у формах *Hrozawlla, Hrozallya* та *Hrozollya*, а вже в 1411 р. – з варіантами *Rozawlya, Rozavlya, Rozavlia* та *Rozawlya* [Vişovan 2005, с. 309], останні три форми властиві навіть і сьогоднішнім мовцям українських говірок Мараморощини.

Якщо допустити теорію (яку більшість дослідників уважають аксіомою), згідно з якою найбільшим і єдиним рухом українського населення в зону Мараморощини (тут ми маємо на увазі старий Марамуреш, який простягався до північного заходу, до колишніх комітатів Берег та Унг), що припадає на кінець XIV століття, був рух, пов'язаний з іменем подільського князя Федора Корятовича, коли українці були колонізовані воєводою Іоаном Розавлі вздовж річки Рускової, заснувавши села Рускова (1373 р.), Репедя (1411 р.) та Поєніле де суб Мунте (1411 р.) [Filipașcu 1940, с. 62], то ми спостерігаємо анахронізм. Як можна було, щоб воєвода Іоан (! який фігурує в документах у формі *Iohannis*) мав у своєму званні титул «de Rozavlea» (тобто «Розавлі»), перед тим, як українці, які дали назву місцевості, могли прибути до Мараморощини?

Ми не розуміємо (або дуже добре розуміємо!), чому наполягається на тому, що ці села, як і багато інших, були засновані румунами (хоча чітких доказів щодо цього немає), адже сьогоденні назви мають українське походження. Документальні свідчення стосуються лише початку XIV ст., коли ці села виступають у формі волоських володінь або надаються волохам у вигляді привілеїв, ймовірно, згідно з «волоським правом», яке на той час було у зародку. Але ми можемо спостерігати ще той факт, що відповідні володіння, а також ті, що їм надані, мають у своїй структурі апелятиви або імена слов'янського походження, тобто старих українців, таких як: *рона, селище, сипаниця, Грозав, Драг, Богдан, Драгомер / Драгомир, Стан, Ванчек / Ванчик / Ванчік* та багато ін. (див. нижче).

Інші назви населених пунктів Марамуреша, у яких сьогодні мешкають румуни, та численні гідроніми, декілька із них ми згадаємо, є частиною тієї ж топонімичної серії.

Богдан Воде (рум. *Bogdan Vodă*) – село, розташоване в долині ріки Іза, засвідчене в 1352 р. у формі *Kohnya*, а в 1365 р. – *Kuhnua*. Цей топонім походить від укр. апелятива *кухня* ‘спеціально пристосоване приміщення з піччю, плитою і т. ін. для готування їжі’ [СУМ, т. 4, 1973, с. 420], ймовірно, спочатку так називалася частина місцевості, звідки в 1359 р. воєвода Богдан виїхав до Молдови, де заснував відповідне воєводство. Наступними агестаціями є *Kohnia* (1373 р.), *Chohnua* (1413 р.), а форма *Kuhe*, звідки походить сучасна румунська популярна назва, з'являється лише в 1828 році [Suciū, т. 1, 1967, с. 183].

Ончеіть (рум. *Oncești*) – місцевість, розташована також у долині Ізи. По-перше, вона засвідчена у 1360 р., як ‘*possessio olachalis Waralia*’ (разом з Ненештями та з Валя Поркулуй ‘Свинним Потіком’ (сьогодні Валя Стежарулуй ‘Дубовий Потік’), будучи дарована Ванчуку синові Фаркстана (де Фаркстан – Фаркаш Стан, а Стан є сином Фаркаша – за Марамороськими Грамотами Й. Міхая [Mihályi J. (Apsai) 1900, с. 41–42]), а в 1405 р. село засвідчене як *Vanchukfalua, Vanchikfalva, Vanchokfalua* [Suciū, т. 2, 1968, с. 16]). *Варалія* може бути утворена, як фіксує Словарь... за ред. Б. Грінченка, від укр. апе-

лятива *вара* ‘варення, варіво’ [цит. за Лучик 2014, с. 89] (маємо на увазі варіння смоли) або від угор. *вара* ‘гора, підвищення, горб; скелястий мис; ліс на високому березі’ [Лучик 2014, с. 89] + посесив. суф. *-j(a)* (де *a + j* утворили протетичний *> л*’).

У формах *Vanchukfalua, Vanchikfalva, Vanchokfalua*, крім угор. *falva* ‘село, поселення, місцевість’, ми виділяємо гіпокористику українського хрестильного імені *Іван, Ван*; ці форми утворені зменшувальною формою *Ванко* + укр. суф. *-юк* або зменш. суф. *-ук*, відповідно *-ок*. Також не є винятком, що цей топонім може бути продовженням антропоніма *Ванча*, українська похідна форма від календарного імені (*Іван* + укр. суф. *-ča(t)* [Чучка 2005, с. 108], але з формою *Vanchfalwa* був засвідчений лише в 1414 р. [Suciū, т. 2, 1968, с. 16]. Тільки в 1828 р. засвідчена форма, схожа на сьогоденню, *Ванчичеіть* (*Oncești*), у якій ідентифікуємо основу *Ванчич* + рум. суф. *-ești* (множинна форма від *-esc*). Хочемо підкреслити, що в українському мовному середовищі Мараморощини місцевість *Oncești* відома як *Ванчікув* [Ванчікув], де старе *-ов > -ув*, а в закарпатській говірці українців Марамурешу (і не лише в них) *-ув > -уў*.

Верхня Селіштя (рум. *Săliște de Sus*) засвідчена в 1365 р. у формі *Keethzeleste*, для чого Й. Міхай дає таке пояснення: «Дві-Селішти – це сьогодення Верхня Селіштя, обмежена надвоє річкою Іза, селіштя – це давньослов'янське слово та місце проживання» («*Két-Zeleste a mai felső Szelistye, ketté választva az Iza folyó által, Szelistye ó szlovén szó és lakó helyet jelent*») – [Mihályi J. (Apsai) 1900, с. 57–58]. *Селіштя* < укр. *селище* ‘1. Населений пункт у сільській місцевості; село; місце розташування кочівників, будівельних загонів, розвідувальних партій і т. ін; 2. Населений пункт міського типу, розташований поблизу міста або фабрики, заводу тощо; 3. архл. залишки стародавнього неукріпленого поселення; 4. заст. поселення; 5. місце, де колись було село’ [СУМ, т. 9, 1979, с. 118]. Ми вважаємо, що твердження, згідно з яким топонім базується на румунському слові типу *săliște* або *siliște* (ми маємо на увазі переважно Трансільванію), не має підтримки для того періоду, оскільки: 1) це слово, утворене від укр. *село* + збірний суф. *-иц(е)*; 2) сьогодні румунічного не впізнає в цьому слові (доказом сказаного є й твердження автора Марамороських Грамот). У Трансільванії існує понад 10 топонімів, в основі яких лежить відповідний апелятив.

Мойсей (рум. *Moisei*) – село, розташоване в басейні річки Вишава (права притока Тиси), документально засвідчене в 1365 р. у вигляді *Moyze*, а в 1465 р. воно виступає в структурі ‘*domenium Mayzen*’, звідки випливає, що назва утворилася, очевидно, як укр. посесив на *-ин* від чоловічого імені *Мойсей*, стверджує: «Угорська назва села – *Mojszén* і відображає українське утворення від рум. імені *Mois(e)* + укр. присв. суф. *-ин*» (Наша думка, що як *Mois*, так і *Moise* могли бути частиною українського ономастикону того часу) і закінчує абзац у характерному для нього стилі: «ми можемо сказати, що в

поселенні завжди жило румунське населення, а ім'я українського походження було дано українцями, мешканцями прилеглих сіл з Поєніле де суб Мунте, Рускова, можливо, з Леордіни, Петрови, Розавлі» [Janitsek 2004–2005, с. 157].

Місцевість *Сепенца* (рум. *Săpânța*) уперше згадується в грамоті, яка відноситься до 1373 р. у формі *Zapancha*, а в 1389 р. відома як *Zaplöncha*. Цей топонім (спочатку гідронім) постав семантичним способом від протоукр./ст.укр. апелятива *сапанця* / *стпанця* / *сипанця* 'намив, грязь...; заболочений берег' [Janitsek 1980a, с. 47].

Село *Леордіна* (рум. *Leordina*), засвідчене в 1411 р. з формами *Lewrgyna*, *Leorgina*, *Leurgyna*, *Leorgyna* [Suciū, т. 1, 1967, с. 357], походить від < протоукр. *левурдь* 'рослина з білими або червоними квітами із запахом часнику; ведмежа цибуля' / діал. укр. *leurda* 'дикий часник' + збірний суф. *-in(a)*, що існує в українській мові, як, наприклад, у топонімах: *Буковіна*, *Нізіна*, *Доліна*, *Україна* тощо, утворених від апелятивів. Однак Євген Янічек стверджує, що «назва села *Леордіна* є українського походження, маючи в основі апелятив *леурда* (< рум. *leorda*) або ром. *leorda* 'дикий часник' + укр. суф. *-in(a)*». Той же дослідник вважає, що «більш імовірно, цей топонім утворений від румунського особистого імені *Leorda* або *Leurda* + укр. посесив. суф. *-in(a)*» [Janitsek 1980a, виноска 12, с. 90].

Місцевість *Петрова* (рум. *Petrova*) вперше засвідчена в грамоті 1411 р. у формі *Petrowa* [Suciū, т. 2, 1968, с. 41]. Ойконім виник як посесив на *-ov(a)*, утворений від антропоніма протоукр./ст.укр. особового імені *Петръ* / уср. *Петро*. Той самий лінгвіст (Євген Янічек) вважає, що «в основі актуального топонімічного імені *Петрова* лежить румунське особове ім'я *Petru* або уср. *Петро* + укр. посесив. суф. *-ov(a)*» [Janitsek 1980a, виноска 12, с. 90].

Щодо топонімів цього типу, як і до багатьох інших, Євген Янічек стверджує: «Помічено, що в Марамуреші низка основних румунських топонімічних назв, особливо гідронімів, мають у їх основі або етимон (апелятив), або особове слов'янське ім'я; безумовно, вони були запозичені у слов'ян. Назви великих річок, таких як *Iza* (рум. *Iza*), *Mara* (рум. *Mara*), *Vişeu* (рум. *Vişeu*), *Koseu* (рум. *Cosău*), *Сепенца* (рум. *Săpânța*), *Рона* (сьогодні *Ронішоара*, угорська назва *Róna pataka*), мають слов'янський аспект, але ми не можемо точно встановити, які саме слов'яни були їх творцями. Ми не віримо, – продовжує клузький дослідник, – що «Namengeber»-и цих гідронімів були українцями, оскільки вони старші за українські поселення Мараморощини» [Janitsek 1980a, с. 47]. Етимології цих гідронімів обговорюються у виносці 6: «*Vişeu* < слов. особ. імені *Viša* або < слов. апелятива *viш(e)* 'високий'; *Cosău* < слов. особ. імені *Kosa* або < слов. апелятива *kosa* 'земля, принесена та створена водою; намив'» та ін. [там само, с. 85–86].

Далі лінгвіст вважає, що в деяких районах Мараморощини проживало, ймовірно, до X століття рідкісне слов'янське населення, яке «створило цей шар слов'янських топонімів задовго до проник-

нення українців (XIV століття, можливо, XIII століття) в Марамуреш. Ці слов'яни були асимільовані румунським населенням. Це пояснює той факт, що в XIV столітті населені пункти *Сепенца*, *Рона*, *Вишави* (згодом розділені *Верхня Рона* (*Рівня*), *Нижня Рона* (*Рівня*), *Верхні Вишави*, *Нижні Вишави*) виглядають як румунські поселення. *Верхня Рона* стане українським селом набагато пізніше, у XV–XVI століттях» [Janitsek 1980a, с. 47]. Але звідки такий висновок, бо немає жодних доказів того, що слов'яни, які назвали ці місця, взагалі зникли. Більше того, можна продемонструвати безперервність східних слов'ян, точніше, білих хорватів, тіверців, праукраїнців на цих територіях, починаючи з IX століття.

У виносці 8 [там само, с. 90] ми читаємо твердження Євгена Янічека: «Ймовірно, населені пункти *Вишави*, *Сепенца* та *Рона* були названі за одноіменними гідронімами слов'янського походження. У цьому випадку їх могло створити румунське населення, яке використовувало ці гідроніми для створення назв поселень». У цій ситуації ми запитуємо себе: що є елементом румунської мови, згідно з яким ці топоніми повинні розглядатися як створені румунами, як румунські утворення? Можливо, перенесення імені або якась вигадана міжмовна трансонімізація?!

Ми не можемо погодитися з твердженням, що відповідні топонімічні назви – румунські, засновані на слов'янських етимонах чи антропонімах. Є дві проблеми, які могли вивести Євгена Янічека на неправильний шлях: 1) ймовірно, на клузького дослідника вплинуло твердження акад. Еміла Петровіча, який, аналізуючи ареал слов'янських топонімів на румунській території (див.: [Петровіч 1963, с. 11]), заявив, що немає «звуків», «фонетичних перетворень», які б направили нас на ту чи іншу мову (або на східнослов'янську, або на південнослов'янську мову – *І.Г.*); 2) усе те, що сказав Євген Янічек, може бути живим доказом того, що не було дозволено говорити, що в українців були також предки, білі хорвати, тіверці тощо, але все повинно було бути пов'язане зі «старшим братом», який був *росіянин*, *москаль*, а замість праукраїнської чи давньоукраїнської мови зазвичай неодмінно використовували словосполучення *слов'янська мова* або *давньоруська мова* (*спільна мова східних слов'ян, на основі якої утворилися російська, українська та білоруська мови*) і 3) водночас ми не виключаємо можливості, що дослідники середини ХХ ст. не знали реальності щодо періоду та способу формування української мови.

Існують також топоніми, до яких теорію Євгена Янічека ніяк не можна застосувати. Наприклад, у повіті Селаж є місцевість *Рус*, яка засвідчена в 1325 р. у формі *Сумісне* (< укр. *сумісне* 'який здійснюється спільно, гуртом, разом з ким-небудь; спільний' [СУМ, т. 9, 1978, с. 836], а в 1366 р. фігурує в документах *Sumisne alio nomine Wruzmezeu* [Suciū, т. 2, 1968, с. 88], де *wruz* – це стара форма етноніма *орос*, що в угорській мові має значення 'українець' (з відповідником у румунській мові – *рус*). Цей топонім з'явився задовго до дати атеста-

ції, оскільки відомо, що будь-яка назва, щоб була прийнята громадою та зафіксована в тогочасних документах, повинна пройти певний проміжок часу.

Далі в тому невеликому просторі, який нам залишився, ми зупинимось на викладі декількох мікротопонімів українського походження та тих, у структурі яких є українські лексеми (апелятиви чи антропоніми), що існують у румунських населених пунктах, розташованих у долині Ізи.

Територія басейну річки Іза (ліва притока Тиси) Марамороського повіту, адміністративно поділена на 18 населених пунктів: Берсана (уперше зафіксовано в писемних пам'ятках із 1326 р. як частина *terra Zurduky*, а в 1390 р. у формі *Barzanzfalua*), Богдан-Воде (1353 р.: *Kohnya*), Ботіза (1373 р.: *Batizhaza*), Бочкоел (1365 р.: *Bachkow*), Вадул Ізей (1383 р.: *Farkasrev*; 1397 р.: *Rew*), Валя Стежарулуй (1360 р.: як частина *possessio olachalis Waralia*; 1387 р.: *Duznapataka*), Глод (1680 р.: *Glod*), Драгомірешть (1385 р.: *Danfalfa*; 1405 р.: *Dragamerfalwa*), Ієуд (1365 р.: *Jood*), Ненешть (1360 р.: як частина *Waralia*; 1412 р.: *Nanfalu*), Ончешть (1360 р.: як частина *Waralia*; 1405 р.: *Vanchukfalua*, *Vanchikfalva*, *Vanchokfalua*), Поєніле Ізей (1418 р.: *Polyan Uffalu*; 1430 р.: *Sajo-Polyana*, *Polyana*), Розавля (1373 р.: *villa Johannis Woywodae*; 1390 р.: *Hrozawilla*, *Hrozallya*, *Hrozollya*), Селіштя де Сус (1365 р.: *Keethzeleste*), Сечел (1453 р.: *Zachal, keneziatius Kys Zachal, Kys Zachal*), Слетіоара (1353 р.: *Sospatak*; 1431 р.: *Zlatyna, Zlatina*), Стремтура (1326 р.: як частина *terra Zurduky*; 1407 р. *Zwrduk*) та Шієу (1373 р.: *Sayo, Sajo, Sayow*). Ці населені пункти розташовані вздовж річки Іза на 60 кілометрів (Атестаційні дані було вилучено з [Mihályi J. (Apsai) 1900] та [Suciú 1967–1968].)

Сьогодні переважно більшість населення в цих селах та містах становлять румуни, лише в деяких населених пунктах є декілька українців.

У кожній із цих місцевостей серед назв географічних об'єктів румунського походження є відносно помірною групою (від кілька десятків до понад сотні) мікротопонімів, які потрібно кваліфікувати як україномовні утворення, а не, як багато науковців вважають, «українськими мовними запозиченнями». До них додається група, яка містить нові, пізніші, вторинні румунські утворення, у структурі яких лежать різні українські лексеми.

Мікротопоніми басейну річки Іза зібрав та проаналізував Штефан Вішован у монографії «Monografia toponimică a Văii Izei» («Топонімічна монографія Долини Іза») [Vişovan 2005]. Мікротопоніми, які ми коротенько подамо, взяті з цієї книги з кількох причин, одна з яких полягає в об'єктивності (щоб не звинувачувати нас в упередженості).

Їхня етимологія дуже прозора, особливо для носіїв української закарпатської говірки, хоча вони, водночас, є ранніми утвореннями, багатоманітними, з численними архаїчними елементами на всіх рівнях мови. Багато з них протягом часу зазнали деяких змін, адаптацій до мови більшості населення, румунської. При їх аналізі спостерігаються багато особли-

востей, властивих марамороській говірці румунської мови. Ми детальніше напишемо про цю багатомовну (можливо, навіть тисячолітню) спадщину, яку українці залишили румунам, в іншій статті.

Мікротопоніми назви вживаються на позначення частин села, особливостей рельєфу, полів, лісів, різних вод (джерел, непротічних або заболочених), пасовищ, особливостей рослинного світу, господарських будівель і под.

Їх можна поділити на:

- прості (монологічні) та складні (лише декілька) відапелятивні назви українського походження, які виникли здебільшого в результаті лексико-семантичного та (рідко) морфологічного способів деривації: *Багна*, *Бергомета* (< *брег*, *берег* або *верх* (де *в > б*) + *мити*), *Берда*, *Бістріца*, *Болоте* (*болото*), *Вісокі* (*високий*), *Гелбока* (діал. *гилбока*), *Глюшка* (*глуш*, *глух*), *Голом* (*холм*, *холм*), *Гіука* (*дівка*, де *д > і*), *Делніце* (*дільниця*), *Доабра* (*добра*), *Дола* (*довга*), *Долина*, *Долиште*, *Дреан* (*дерен*), *Дроводява*, *Дубіште* (*дубище*), *Дубіть* (*дубище*), *Дубрука*, *Жберь* (*жбирь*), *Жотя* (*жовте*), *Каміна* (< *каміння*), *Кешка* (діал. *кешка*), *Кічера*, *Копанка*, *Корге*, *Корост*, *Крезіна* (*кревина*, де *в > з*), *Кругла*, *Леснік*, *Лежнік* (діал. *леснік*), *Макозіне* (*маковина*, *маковиця*, де *в > з*), *Макозіца* (*маковиця*, де *в > з*), *Млака*, *Могелка* (*могилка*), *Облаз*, *Оконіва* (*око* + *нива*), *Перша*, *Полоненскі* (*полонинський*), *Попазіна* (*попадя* + *і(на)*, де *д > з*), *Потіскі* (*под* + *тиский* 'під Тисою'), *Прігод* (діал. *приход*), *Селіскі* (*сільський*), *Селца* (*сильце*, *сільце*), *Сербанка* (діал. *сербанка* 'суп з картоплі', від. *сербати*), *Сетніца* (*ситниця*), *Солиште* (*солице*), *Солніца* (*сольниця*, *сольниця*), *Тарніца* (*тарниця*), *Топліца* (*теплиця*), *Царінка* (*царина* + *-к(а)*), *Черня* (*чорна*) тощо;

- прості румунські мікротопонімічні утворення внаслідок морфологічного способу креації, які мають у своїй основі первинні українські назви: *Дідул* (*од* + рум. *-ул*), *Ждірюл* (*жбирь* + рум. *-ул*, де *б > д'*), *Ждірюрь* (*жбирь* + рум. *-урь*), *Кобелеле* (*кобила* + рум. *-еле*), *Лугурь* (*луг* + рум. *-урь*), *Млач(і)* (*млака* + рум. *-і*) та ін.

Як бачимо, базовими основами найменувань географічних об'єктів досліджуваних місцевостей були українські апелятиви, етимонами яких частіше є географічна термінологія.

Велике число українських первинних мікротопонімічних назв увійшло в структуру новоутворених складених (багатослівних) румунських онімів різних мікрооб'єктів. Ці аналітичні найменування виникли з метою розрізнення мікрореалій певної території. З поєднань термінів, наявних у мікротопонімах, видно, що румунам не були відомі значення українських слів, називавши ці географічні об'єкти відповідно до характеристик рельєфу: *Адджягуріле* *Лугурілор* (*луги*), *Валя Кічері*, *Валя Крезіні*, *Гроапа* *Млечілор* (*млака*), *Досул* *Доліні*, *Друмул* *ла* *Лугурі*, *Думбрава* *Правец*, *Ен Лішть* (*ліска*, *ліщина*), *Ен Облаз*, *Ен Солиште*, *Кугня* *Брадудлуй* (*кухня*), *Ла* *Делніце*, *Ла* *Потіскі*, *Ла* *Ров* (спільнослов. **ров*), *Ла* *Ровя* *де* *Жос*, *Ла* *Ровя* *де* *Сус*, *Ла* *Сіна* (*сіно*), *Пе* *Жбер* (*жбирь*), *Прелука* *ку* *Отсінашеле* (молитва

Отче наш), *Суб Корост*, *Суб Млаке* (млака), *Суб Облаз(е)*, *Суб Тарніце*, *Фаца Долиней*, *Чуроюл дін Млаке*.

Особливе місце займають мікротопоніми, мотивовані українськими іменами, прізвищевими назвами та прізвиськами. Їх можна поділити на:

– прості: *Ванчікеу* (*Ванчіков*), *Влагніч* (*Владни*, де $d > r$), *Біндакеу* (*Біндаков*), *Боріс*, *Воеводка*, *Вороніч*, *Гумена* (*Гумина*), *Дрейку*, *Добан*, *Лукова*, *Матеука*, *Морозозі* (антроп. *Морозов(і)*, де $v > z$);

– складені, як частини румунських утворень: *Валя Вранеулуй*, *Валя луй Вертіділ* [*Virt'id'il*] (*верти*, *вертіти* + *діл*), *Валя луй Габрік*, *Валя луй Головач*, *Валя луй Єсік*, *Верфул Лесей*, *Верфул Нумені*, *Досул Воронічулуй*, *Досул Гомі* (*Хома*), *Досул луй Боріс*, *Дялул Буйкулуй*, *Дялул Маланка*, *Клінул Гомі* (*Хомин клин*), *Ла Васок*, *Ла Власін*, *Лунка луй Цудік*, *Переул Луй Мафтей*, *Поаяна Оанчі*, *Прелука Кушнерулуй* (*кушнір*), *Прелука луй Готько*, *Пунтя луй Велішка*, *Уліца луй Готько*, *Уліца луй Могек*, *Уліца луй Смікале*, *Уліца луй Цудік*, *Уліца луй Юско*, *Уліца Стронікеулуй* тощо.

Поява таких назв була зумовлена діяльністю певних осіб, які були власниками найменованих географічних об'єктів, конкретних реалій, або проживали в цій місцевості чи на оточуючих територіях.

Існування українських мікротопонімів на територіях цих населених пунктів є живим доказом того, що колонізовані в цих населених пунктах українці не були, як кажуть деякі румунські історики, кріпаками без прав. Більше того, наша думка полягає в тому, що вони в певний час (між X–XIII століттями) були на чолі місцевої адміністрації, і, як видно з наведеного викладу макротопонімів, саме вони заснували та назвали ці місцевості.

Література

1. Дзензелевский И.А. К вопросу о времени расселения восточных славян на южных склонах Украинских Карпат. *Тезисы докладов VII Международного конгресса антропологических и этнографических наук*: Доклады, Москва: Наука, 1964. (Москва: Наука, 1971. Т. XI. С. 545–549).
2. Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України [відп. ред. В.Х. Скляренко]. Київ: Академія, 2014. 544 с.
3. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь. Москва: Мысль, 1966. 509 с.
4. Петрович Е. Географические распределения славянских топонимов на территории Румынии. *Romanoslavica*. Бухарест: Академія Румунії, 1963. Т. IX. С. 5–12.
5. Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». Київ: Академія, 2001. 152 с.
6. Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: у 4 т. Київ: Наукова думка, 1996–1997.
7. ССУМ 2: Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. [уклад. Л.Л. Гумецька]. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 2. 591 с.
8. СУМ 11: Словник української мови: в 11 т. [голов. ред. І.К. Білодід]. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11.
9. Суперанская А.В. Микротопонимия, макротопонимия и их отличие от собственно топонимии. *Микротопонимия*. Москва: Наука, 1967. С. 31–38.
10. Тиводар М. Етнодемографічні процеси на Закарпатті (I – початок III тисячоліття). *Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку* [голов. ред. Г. Скрипник]; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. Київ, 2013. С. 157–211.
11. Чучка П.П. Прізвиська закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. XLVIII, 704 с.
12. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. [Főszerk.: Benkő Loránd] Budapest: Akadémiai Kiadó. III kötet. I. (A-Gy), II. (H-Ó), III. (Ö-Zs). 1967–1976. 3481 oldal.

Припустити, що ці назви (які відображають українські мовні особливості) є результатом мовного контакту між українцями та волохами (румунами) не має підстави, оскільки румунські жителі відповідних сіл нічого не впізнають у семантиці цих онімів. Однак ми не заперечуємо того факту, що в якийсь момент румунів цих сіл завдяки безпосередньому контакту з українцями, які назвали ці географічні об'єкти, могли з'ясувати значення лексеми, яка лежить в їх основі. Але це сталося одразу після появи цих назв (до XV ст.).

Висновки. Розглянуті топонімічні факти дають нам можливість зробити більше висновків, які може спостерігати будь-хто. Тут я би згадав слова румун. акад. Йоргу Йордан, який сказав, що «топонімія – це неписана історія народу». Я вважаю цю статтю скромним початком написання історії українців Марморощини (область, яка в історичних документах уперше згадується у 1199 р. як маєток угорського короля Емеріка I, і під якою на даний період розуміють лише прикордонний ліс із комітатом Берг).

І щоб написати її якомога правильніше, за відсутності документів до 1300 р., ми повинні вдатися до досліджень у галузі топоніміки, антропонімії та діалектології. Як ми бачили, теорія про те, що українці проникли до Марамуреша лише після встановлення у Закарпатті Федора Корятовича у другій половині XIV століття, не має документального підтвердження. Ми вважаємо, що теорія, згідно з якою на території Марамуреша, починаючи з X століття, проживало східнослов'янське населення, яке було асимільовано румунським населенням між X і XV століттями, є необґрунтованою. Хіба не було можливо, щоб українці (через своїх предків) сформувались як етнос навіть на цих землях?

13. Filipaşcu Al. *Istoria Maramureşului*. Bucureşti: Universul, 1940. 243 p.
14. Janitsek E. Problema clasificării numelor topice româneşti după origine. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Seria: Philologia*. Cluj-Napoca, 1974, Fasc. 1. P. 113–123.
15. Janitsek E. Relații onomastice româno-ucrainene. *Probleme de onomastică* [red. resp. Ioan Pătruț]. Cluj-Napoca, 1980 a. P. 44–105.
16. Janitsek E. Contribuții la studiul relațiilor lingvistice româno-ucrainene (Onomastica din Maramureş): rezumatul tezei de doctorat. Cluj-Napoca, 1980 b. 26 p.
17. Janitsek E. Toponimele de origine ucraineană din împrejurimile Becleanului (jud. Bistrița-Năsăud). *Dacoromania*, Cluj-Napoca: Academia României, 2004-2005. Nr. IX–X. P. 157–161.
18. Kiss L. Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest: Akadémiai Kiadó. II kötet. I. (A-K); II. (L-ZS). 1997. 1643 oldal.
19. Mihályi J. (Apsai). Mármorosi diplomák a XIV. és XV. Századból Máramoros-Sziget: Mayer és Berger Könyvnyomdája, 1900. 647 p.
20. Oros M.I. Studii de toponimie. Cluj-Napoca: ICPIAF, 1996. 169 p.
21. Pascu Șt. Voievodatul Transilvaniei. Cluj-Napoca: Dacia, 1979. Vol. II. 614 p.
22. Petrovici E. Toponimice slave de est pe teritoriul Republicii Populare Române. I. Toponimice prezentând H provenit din G; II. Toponimice cu polnoglasiu. *Romanoslavica*. Bucureşti: Academia României, 1960. Vol. IV. P. 41–63. 1962. Vol. VI. P. 5–17.
23. Popa R. Țara Maramureşului în veacul al XIV-lea. Bucureşti: Academia României, 1970. 304 p.
24. Roşca N. Onomastica din Valea Izei. Cluj-Napoca: Societății Culturale Pro Maramureş, Dragoş Vodă, 2003. 350 p.
25. Ștef D. Dicționar etimologic al localităților din județul Maramureş. Baia Mare: Ethnologica, 2016. 311 p.
26. Suciu C. Dicționar istoric al localităților din Transilvania. Vol. 1–2. Bucureşti: Academia României, 1967–1968. Vol. 1. 431 p.; Vol. 2. 442 p.
27. Vişovan Șt. Interferențe româno-ucrainene în toponimia Maramureşului. Baia Mare: Umbria, 2001. 230 p.
28. Vişovan Șt. Monografia toponimică a Văii Izei. Cluj-Napoca: Umbria; Mega, 2005. 414 p.

References

1. Dzendzelevskii Yo. A. (1971) K voprosu o vremeni rasseleniia vostochnykh slavian na iuzhnykh sklonakh Ukrainskikh Karpat [On the question of the time of settlement of the Eastern Slavs on the southern slopes of the Ukrainian Carpathians]. *Tezisy dokladov VII Mezhdunarodnogo kongressa antropologicheskikh i ehtnograficheskikh nauk*: Doklady, Moskva: Nauka, 1964. (Moskva: Nauka, T. XI. S. 545–549) [in Russian].
2. Luchyk V.V. (2014) Etymolohichnyi slovnyk toponimiv Ukrainy [Etymological dictionary of toponyms of Ukraine] [vidp. red. V.Kh. Skliarenko]. Kyiv: Akademiia, 544 s. [in Ukrainian].
3. Nikonov V.A. (1966) Kratkii toponimicheskii slovar [Brief toponymic dictionary]. Moskva: Mysl, 509 s. [in Russian].
4. Petrovich E. (1963) Geograficheskie raspredelenie slavianskikh toponimov na teritorii Rumynii [Geographical distribution of Slavic toponyms in Romania]. *Romanoslavica*. Bukharest: Akademiia Rumunii, T. IX, S. 5–12 [in Russian].
5. Pivtorak H.P. (2001) Pokhodzhennia ukrainsiv, rosiian, bilorusiv ta yikhnikh mov. Mify i pravda pro trokh brativ slovianskykh zi “spilnoi kolysky” [The origin of Ukrainians, Russians, Belarusians and their languages. Myths and truth about the three Slavic brothers from the «common cradle»]. Kyiv: Akademiia, 152 s. [in Ukrainian].
6. Slovar ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Uporiadkuvav z dodatkom vlasnoho materialu Borys Hrinchenko: u 4 t. Kyiv: Naukova dumka, 1996–1997 [in Ukrainian].
7. Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st.: u 2 t. [Dictionary of the Old Ukrainian language of the 14th–15th centuries: in 2 volumes] [uklad. L.L. Humetska]. Kyiv: Naukova dumka, 1978. T. 2. 591 s. [in Ukrainian].
8. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes] [holov. red. I.K. Bilodid]. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980. T. 1–11 [in Ukrainian].
9. Superanskaya A. V. (1967) Mikrotoponimiya, makrotoponimiya i ikh otlchie ot sobstvenno toponimii [Microtoponymy, macrotoponymy and their difference from toponymy proper]. *Mikrotoponimiia*. Moskva: Nauka, S. 31–38 [in Russian].
10. Tyvodar M. (2013) Etnodemografichni protsesy na Zakarpatti (I – pochatok III tysiacholittia) [Ethnodemographic processes in Transcarpathia (I – beginning of III millennium)]. *Ukrainsi-rusyny: etnolinhvistychni ta etnokulturni protsesy v istorychnomu rozvytku* [holov. red. H. Skrypnyk]; NAN Ukrainy, MAU, IMFE im. M.T. Rylskoho. Kyiv, S. 157–211 [in Ukrainian].
11. Chuchka P.P. (2005) Prizvyshcha zakarpatskykh ukrainsiv: istoryko-etymolohichnyi slovnyk [Surnames of the Transcarpathian Ukrainians: the Historical-Etymological Dictionary]. Lviv: Svit. 703 s. [in Ukrainian].
12. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (1967–1976) [Főszerk.: Benkő Loránd] Budapest: Akadémiai Kiadó. III kötet. I. (A-Gy), II. (H-O), III. (Ö-Zs). 3481 oldal [in Hungarian].
13. Filipaşcu Al. (1940) *Istoria Maramureşului*. Bucureşti: Universul, 243 p. [in Romanian].
14. Janitsek E. (1974) Problema clasificării numelor topice româneşti după origine. *Studia Universitatis*

Babeş-Bolyai. Seria: Philologia. Cluj-Napoca. Fasc. 1. P. 113–123 [in Romanian].

15. Janitsek E. (1980a.) Relații onomastice româno-ucrainene. *Probleme de onomastică* [red. resp. Ioan Pătruș]. Cluj-Napoca, P. 44–105 [in Romanian].
16. Janitsek E. (1980b) Contribuții la studiul relațiilor lingvistice româno-ucrainene (Onomastica din Maramureș): rezumatul tezei de doctorat. Cluj-Napoca, 26 p. [in Romanian].
17. Janitsek E. (2004-2005) Toponimele de origine ucraineană din împrejurimile Becleanului (jud. Bistrița-Năsăud). *Dacoromania*, Cluj-Napoca: Academia României, Nr. IX–X. P. 157–161 [in Romanian].
18. Kiss L. (1997) Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest: Akadémiai Kiadó. II kötet. I. (A-K); II. (L-ZS). 1643 oldal [in Hungarian].
19. Mihályi J. (Apsai) (1900). Mármorosi diplomák a XIV. és XV. Századból Máramoros-Sziget: Mayer és Berger Könyvnyomdája, 647 p. [in Hungarian].
20. Oros M.I. (1996) Studii de toponimie. Cluj-Napoca: ICPIAF, 169 p. [in Romanian].
21. Pascu Șt. (1979) Voievodatul Transilvaniei. Cluj-Napoca: Dacia, Vol. II. 614 p. [in Romanian].
22. Petrovici E. (1960, 1962) Toponimice slave de est pe teritoriul Republicii Populare Române. I. Toponimice prezentând H provenit din G; II. Toponimice cu polnoglasie. *Romanoslavica*. București: Academia României, Vol. IV. P. 41–63. Vol. VI. P. 5–17 [in Romanian].
23. Popa R. (1970) Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea. București: Academia României, 304 p. [in Romanian].
24. Roșca N. (2003) Onomastica din Valea Izei. Cluj-Napoca: Societății Culturale Pro Maramureș, Dragoș Vodă, 350 p. [in Romanian].
25. Ștef D. (2016) Dicționar etimologic al localităților din județul Maramureș. Baia Mare: Ethnologica, 311 p. [in Romanian].
26. Suciuc C. (1967–1968) Dicționar istoric al localităților din Transilvania. Vol. 1–2. București: Academia României, Vol. 1. 431 p.; Vol. 2. 442 p. [in Romanian].
27. Vișovan Șt. (2001) Interferențe româno-ucrainene în toponimia Maramureșului. Baia Mare: Umbria, 230 p. [in Romanian].
28. Vișovan Șt. (2005) Monografia toponimică a Văii Izei. Cluj-Napoca: Umbria; Mega, 414 p. [in Romanian].

ASPECTS REGARDING THE MACRO- AND MICROTOPYNYMY OF MARAMUREȘ (ROMANIA)

Abstract. The history of the Ukrainians in Maramureș is closely connected with the history of Maramureș, first mentioned in a document dated 1199, which persuades us to admit that the presence of a Ukrainian, Proto-Ukrainian (or Eastern Slavic) population precedes this date. Referring to the wars fought by the Slavs with the Hungarians in the Transcarpathian region, the chronicler Nestor stated in 898: ‘let the population of this place fight: the Vlachs and the Slovins’ (i.e. rusyns –I.H.). Undoubtedly, we will not be wrong when we state that the central and northern regions of Transylvania are included in this common history.

In this article we intend to present the wrong theories around which studies on the history of the Ukrainians and Ukrainian toponymy of Maramureș have been written. One of these theories refers to the settlement of Knez F. Koreatovici and 40,000 Ukrainians in the north-west of Maramureș in the second half of the 14th century. On the basis of this erroneous theory (which has become, for many researchers, an axiom) the possibility of the presence of Ukrainians or their ancestors in large numbers in Maramureș before this date has been eliminated.

Consequently, many erroneous conclusions have been drawn. Here are just two of them: 1) Many local names (oronyms and hydronyms) which have a Slavic aspect (or have been attested under/with a Slavic form) have been attributed to some Slavic populations, by no means Ukrainian or Proto-Ukrainian, on the grounds that they arrived only in the 14th century, possibly the end of 13th century, without considering the fact that the Ukrainians also had ancestors; 2) the statement: ‘some of the present-day localities in Maramureș have been founded by Romanians, but their names are of Slavic origin’ (without any evidence that they formerly had Romanian / Wallachian names).

Scores of Ukrainian micro-toponyms, existent on the territories of these localities, today inhabited solely by Romanians, may be added to the above-mentioned things.

Keywords: toponym, appellation, Ukrainians in Maramures, Maramures, Proto-Ukrainian, Old Ukrainian, Ukrainian, Romanian.

© Гербіл І., 2021 р.

Іван Гербіл – доктор філологічних наук, доцент Департаменту слов’янських мов та літератур Філологічного факультету Клузького університету ім. Бабеша-Бойої, Клуж-Напока, Румунія; ivanherbil@yahoo.com; <https://orcid.org/0000-0002-3368-5929>

Ioan Herbil – PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Slavic Languages and Literatures, Faculty of Letters, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania; ivanherbil@yahoo.com; <https://orcid.org/0000-0002-3368-5929>

ТОПОНІМИ Й АНТРОПОНІМИ ЯК СКЛАДНИКИ МЕТОНІМІЧНИХ ПЕРЕЙМЕНУВАНЬ У СУЧАСНИХ МЕДІАТЕКСТАХ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'372.22/.23: 070

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).175–181

Гецко Г. Топоніми й антропоніми як складники метонімічних перейменувань у сучасних медіатекстах; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. У статті розглядається явище топонімічної та антропонімічної метонімії у сучасних медіа текстах – журналу «Український тиждень». Загалом проаналізовано 15 номерів (листопад-грудень 2020 р. та січень-березень 2021 р.), де зафіксовано 214 прикладів топонімічної та антропонімічної метонімії. Доцільність дослідження аргументовано актуальністю опрацювання механізмів вторинної номінації, а саме процесів метонімізації у мові сучасних засобів масової інформації. *Метою* пропонованої розвідки є встановлення специфіки вживання топонімів й антропонімів як складників метонімічного перейменування у медіатекстах журналу «Український тиждень». Для досягнення зазначеної мети поставлено й розв'язано такі *завдання*: 1) виявити й описати типові моделі топонімів та антропонімів, які стали джерелом вторинної номінації; 2) дослідити семантичну природу метонімічних перейменувань антропонімічного й топонімічного походження; 3) визначити типи метонімічних перенесень на матеріалі «Українського тижня»; 4) виявити своєрідність функціонування метонімічних перенесень з топонімами й антропонімами у досліджуваних медіатекстах.

Журналістські тексти безпосередньо реагують на лексико-семантичні зміни в сучасній мовній практиці, засвідчуючи таким чином активні явища вторинної номінації, серед яких окреме місце займає метонімія. Увага зосереджується на специфічних моделях топонімів та антропонімів, які стали джерелом метонімічних перенесень. Встановлено, що зафіксовані метонімічні перейменування реалізуються на підставі каузальної, темпоральної та локальної метонімії. Зокрема, більш продуктивними засобами вторинної номінації у досліджуваному журналі є метонімічні перейменування топонімів, які представлені різними моделями локальної метонімії, що регулюють відношення між місцем об'єкта й об'єктом. Натомість трохи менше зустрічаємо метонімії антропонімічного походження, для яких характерні переважно каузальні та темпоральні зв'язки. У мові засобів масової інформації метонімічні перенесення визначаються високою продуктивністю, сприяють посиленню експресії, увиразненню контексту та актуалізації змісту медіаповідомлень.

Ключові слова: вторинна номінація, метонімія, метонімічні перейменування, тип перенесення, топонім, антропонім, медіатекст.

Постановка проблеми. У сучасних умовах становлення та розвитку української незалежної держави значима роль належить засобам масової інформації. Нині вони є не лише джерелом інформування, а й виступають одним із основних інститутів соціалізації особистості. Зважаючи на суспільну важливість, доступність та масовість, ЗМІ є потужним важелем управління соціуму. Зростає і роль медіа у формуванні людських цінностей, спрямуванні їх поглядів, позаяк через мережу інформаційних комунікацій передається необхідна державно-політична, суспільно-економічна, історична, етнічна та інша інформація. У цьому контексті важливою є мова ЗМІ, оскільки вона найоперативніше реагує на різні зміни та нововведення. Саме в медіатекстах з'являються як нові слова, що називають нові реалії, так і вторинні номінації, які надаються об'єкту з іншою мотивованістю та з певною метою.

Вузловою проблемою вважаємо дослідження механізму мовної номінації як постійного внутрішньомовного процесу реагування на появу нових реалій дійсності. А вивчення вторинних механізмів номінації, а саме процесів метонімізації, розглядаємо як актуальний аспект опрацювання мовного матеріалу.

Аналіз досліджень. Топоніми та антропоніми, безумовно, неодноразово висвітлювалися в наукових доробках. Топонімічна метонімія була предметом аналізу в роботах Є.М. Черняхівської, Л.Т. Ма-

сенко, Є.М. Ткаченка, О.М. Скляренка та ін. Питання про поняттєві параметри метонімії як типу вторинної номінації та найпроблемніші теоретичні питання вивчення цього мовного явища розглянуто у розвідці В.В. Зайцевої та М.С. Ковальчук. Метонімія як шлях зміни векторних відношень у семантиці досліджувалась О.О. Тараненком.

На матеріалі медіатекстів метонімічні перенесення описувала у своєму дисертаційному дослідженні В.В. Зайцева. Принагідно до цього явища вторинної номінації зверталися також К.І. Міхальова, О.В. Терханова, П.Ю. Мельник, А.Г. Узинська, О.С. Фаль та ін.

Мета статті, завдання. *Метою* пропонованої розвідки є встановлення специфіки вживання топонімів й антропонімів як складників метонімічного перейменування у медіатекстах журналу «Український тиждень».

Для досягнення зазначеної мети поставлено й розв'язано такі *завдання*: 1) виявити й описати типові моделі топонімів та антропонімів, які стали джерелом вторинної номінації; 2) дослідити семантичну природу метонімічних перейменувань антропонімічного й топонімічного походження; 3) визначити типи метонімічних перенесень на матеріалі «Українського тижня»; 4) виявити своєрідність функціонування метонімічних перенесень з топонімами й антропонімами у досліджуваних медіатекстах.

Методи та методика дослідження. Для реалізації мети та ефективного виконання запланованих завдань ми користувалися комплексом методів. Під час опрацювання емпіричного матеріалу послуговувалися описовим методом, який дозволяє краще пізнати якісні особливості явища, виокремити метонімічні моделі, а також діалектичним, структурно-функціональним, статистичним. Метод узагальнення використано нами на завершальному етапі наукової роботи для окреслення виявлених особливостей топонімічної та антропонімічної метонімії у сучасних медіатекстах, при формулюванні самостійних висновків.

Виклад основного матеріалу. Трансформація журналістської діяльності є однією з помітних тенденцій у сучасній системі ЗМІ. Вона зумовлена появою нових комунікативних каналів, поширенням інтернет-ЗМІ, персоналізованого контенту, цифрової мови та інших явищ інформаційного суспільства [Парубець 2015, с. 113].

Як відзначає дослідниця М.Р. Желтухіна, для читача масмедійний текст – це двічі, тричі та більше метонімія реконструйованого цілісного значення: кимось породжений текст, кимось сприйнятий, осмислений та відтворений, згодом кимось ретрансльований, поданий у певному контексті, сприйнятий, осмислений і т. ін. [Желтухіна 2003, с. 38]. Сучасні медіатексти, на переконання Т.Л. Коваль, орієнтуються на різноманітні мовні смаки, публіцистичність, діалогічність, посилення особистісного начала; стилістичний динамізм, явища «перейменування»; поєднання експресії і стандарту, семантичні та стилістичні контрасти, метафоричність, образність, експресивність [Коваль 2011, с. 17].

Вивчення мовної організації текстів ЗМІ дозволяє спостерігати за важелями формування читачької думки та соціальної позиції громадян. Журналістський текст, окрім основної інформаційної функції, повинен по-своєму впливати на адресата комунікації, спонукати до певної діяльності. Для підвищення його ефективності використовують відповідні текстові компоненти, які сприяють поглибленню змістової структури журналістського твору, допомагають налагодити активний, живий, зацікавлений контакт із читачем. Медіатексти безпосередньо реагують на лексико-семантичні зміни в сучасній мовній практиці, засвідчуючи таким чином активні явища вторинної номінації. За В.М. Телією, вторинна лексична номінація – це використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції називання [Телія 1977, с. 148].

Серед таких засобів окреме місце належить метонімії. В академічному виданні «Українська мова: енциклопедія» зазначено: «метонімія – це а) семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної їх суміжності, дотичності (просторового, часового, атрибутивного, каузального та іншого характеру) при відображенні у свідомості мовця; б) похідне значення мовної одиниці, утворене таким чином» [Українська мова: енциклопедія

2004, с. 339]. Більшість сучасних визначень метонімії зводяться до того, що це явище ґрунтується на реальному зв'язку об'єкта номінації з тим об'єктом, назва якого переноситься на об'єкт найменування.

У мові засобів масової інформації метонімічні перенесення характеризуються високою продуктивністю та семантико-стилістичними можливостями актуалізації змісту медіаповідомлень. На переконання О.О. Тараненка, «кінецьна основа метонімічних переносів – це те, що предмети в просторі, явища в часі, ознака та її носій, причина та її наслідок і таке інше не є чітко, однозначно й остаточно відокремленими один від одного, принаймні в мовній свідомості» [Тараненко 1989, с. 9]. Як зазначає дослідниця О.В. Терханова, метонімія у мові газетно-журнальної публіцистики вживається у ролі засобу експресивного виокремлення об'єкта комунікації та «економної» тропеїчної моделі, що практично звужує багаточленне висловлювання до двочленного [Терханова 2015, с. 178]. Цей вид тропів журналісти використовують не тільки з метою більш виразного й емоційного зображення дійсності, підкреслення певних ознак, але й для певного скорочення кількісного складу тексту, оскільки метонімія допомагає уникнути довгих описових структур і невиправданих повторів одного й того ж явища.

Топонімна метонімія – семантичний процес, при якому форма мовної одиниці переноситься з одного об'єкта позначення на інший на підставі їхньої певної суміжності, дотичності (просторового, часового, атрибутивного, каузального та іншого характеру) при відображенні в свідомості мовця [Тараненко 2007, с. 365]. Варто відзначити, що велика кількість метонімічних перенесень пов'язана з функціонуванням власних назв – топонімів та антропонімів. Особливу роль метонімії у функціонуванні власних імен і прізвищ можна пояснити потребою в точних і економних засобах найменування людей і пов'язаних із ними ситуацій. Дослідниця Н.М. Шульська, описуючи неофіційну антропонімію Західного Полісся, зазначає, що «метонімізація – код когнітивних процесів антропонімічної номінації, під час якої форма словесної одиниці переноситься з одного референта на інший на основі асоціації суміжності. У результаті метонімізації в антропонімії лексиці носії і їхні ознаки не відокремлені одне від одного у свідомості мовців» [Шульська 2011, с. 48].

Емпіричним матеріалом нашого дослідження обрали медіатексти щотижневого ілюстрованого суспільно-політичного україномовного часопису «Український тиждень», який висвітлює ключові політичні, економічні та соціальні події, що відбуваються на території України та в усьому світі. Загалом проаналізовано 15 номерів (листопад-грудень 2020 р. та січень-березень 2021 р.), де зафіксовано 214 прикладів топонімічної та антропонімічної метонімії.

Хочемо відзначити, що серед метонімічних перенесень з антропонімами переважають ті, що відображають каузальні (причиново-наслідкові) зв'язки. Здебільшого це зв'язки між суб'єктом і результатом його дії. Зокрема, виділяємо модель, де

прізвище автора переноситься на **його твори**: *А ще є випадки, де безіменні мовні законодавці правлять Шевченка, Глібова, Довженка...* (УТ. Макаров Ю. Підставляйте долоні. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020). Увиразнення контексту досягається через натяк на недостатню мистецьку вартість аналізованого художнього тексту: *Написано: Стефаник, Кобилянська – а насправді перероблені Тургенєв із Розенталем* (УТ. Макаров Ю. Підставляйте долоні. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020).

Досить помітним у сучасних журналістських матеріалах є функціонування моделі метонімічного перенесення, коли **прізвище політичного діяча** вживається як **складова частина політичної угоди**, яку він запропонував. Наприклад: *Усі спроби піти на поступки ворога на киталт негайно імплементувати формулу Штайнмайєра* зупинили численні протести (УТ. Крапивенко Д. Календар за старим стилем. № 09 (693) 24 лютого – 3 березня 2021). Варто зауважити, що таке метонімічне перенесення призводить до розширення семантики відомого прізвища, воно ідентифікує не лише суб'єкт, а й саму подію, пов'язану з цим суб'єктом. Фіксуємо й модель, коли **прізвище відомої людини** є частиною **назви твору**: *«Кордони малої вітчизни проходять там, де найдалі лежать могили наших предків і близьких», – пише Ришард Капусцінський у вступі до книжки Павла Смоленського «Похорон Різуна»* (УТ. Ворожбит О. Спочивати з миром. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020).

Серед метонімії антропонімічного походження репрезентуємо метонімічне перенесення, коли **відоме ім'я (релігійна, історична особа)** є частиною **географічної назви**: *Порт святого Миколая на Білому морі (згодом – Северодвінськ) забезпечував жваву торгівлю з англійцями й голландцями* (УТ. Гирич Я. Мистецтво війни із мосхами. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020). У цьому випадку ім'я релігійної особи перенесено на назву портономіма 'власна назва порту (території) як географічного об'єкта'.

Окремо систематизуємо та аналізуємо антропоніми у метонімічних перенесеннях, які зумовлені темпоральними зв'язками між суміжними об'єктами. В основі темпоральної метонімії – асоціації між певними періодами чи проміжками часу й тими людьми, подіями, явищами, які характерні для цього етапу. Досить поширеною у медіатекстах досліджуваного видання є метонімічна модель, коли **прізвище людини (ім'я + прізвище)** вживається замість **періоду перебування на керівній посаді**. Наприклад: *Або, скажімо, наведено цитату з корифеїв духу доби Сталіна – Брежнєва, але обрізано її якраз на тому місці, де далі починається «партія веде»* (УТ. Макаров Ю. Підставляйте долоні. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020); *Виразним символічним жестом став і цьогорічний закон державної думи РФ про перенесення дати закінчення Другої світової війни з 2 на 3 вересня, як велось за Іосіфа Сталіна* (УТ. Якубова Л. Історія: вийти з п'ятьми. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020). Таке метонімічне перенесення спостерігаємо не тільки щодо іс-

торичних постатей, воно актуальне і для вторинної номінації посадовців незалежної України. Зокрема, фіксуємо модель, де **ім'я глави держави або політичного діяча** переноситься на **політичні події**, пов'язані з ним: *Водночас, на відміну від часів Порошенка – Гройсмана, чітко помітне це й відверте нехтування потребами оборони* (УТ. Крамар О. Бюджет між словом і ділом. № 52 (684) 16 грудня – 23 грудня 2020). Як бачимо, сучасні засоби масової інформації беруть активну участь у номінації нових соціально значеннєвих реалій, що й репрезентують медіатексти «Українського тижня». Експресивний потенціал власних назв залежить від соціального компонента значення імені. Чим відоміша власна назва, чим актуальніша вона для соціуму, тим частіше використовується журналістами у своїх матеріалах.

Як зауважує В.І. Ільченко, «імена у ЗМІ нерідко піддаються різним ступеням деонімізації, зближуючись з апелятивами, але не пориваючи з ономастичною лексикою, чим забезпечується образність їх вживання» [Ільченко 2003, с. 128]. У досліджуваних медіатекстах зустрічаємо наступні відантропонімі похідні: *порошенківці, ляшкісти, зеленофіли, путінізм* та ін. Варто відзначити, що у таких конструкціях домінують негативна конотація: *Під прикриттям риторики переможців впродовж поточного 2020 року відбулося капсулювання путінізму й конституційне закріплення його довічності* (УТ. Якубова Л. Історія: вийти з п'ятьми. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020).

Описуючи моделі антропонімічної метонімії, потрібно говорити й про транспозицію окремих граматичних категорій. Проведений аналіз свідчить, що найчастіше категорія неістоти заміщується категорією істоти, категорія множинності – категорією одиничності.

Порівняно з антропонімами більш продуктивними засобами вторинної номінації у досліджуваних медіатекстах є метонімічні перейменування топонімів. Лексичний фон топоніма – поєднання лінгвальних та екстралінгвальних компонентів, де саме екстралінгвальний компонент надає інформацію про відомості, що пов'язані з конкретним географічним місцем. На відміну від антропонімів, топоніми наділені також національним колоритом. Погоджуємося з В.В. Зайцевою, що саме завдяки екстралінгвальній частині лексичного фону з'являється можливість використання топонімів у метонімічних структурах [Зайцева 2011, с. 307].

За нашими спостереженнями, найчастотнішою у досліджуваному виданні є локальна топонімічна метонімія, яка зумовлена асоціативним зв'язком між певними просторовими поняттями. Переконуємося, що такий тип перенесення реалізує тенденцію до узагальнення та уникнення конкретизації. У межах локальної метонімії виділяємо різноманітні моделі. Варто зауважити, що цей тип вторинної номінації насичений макротопонімами. Простежуємо вживання метонімічної моделі, коли **назва частини світу чи регіону** вживається замість **держав, що там розташовані**: *Загострюються*

стосунки із **Заходом** – треба зіграти роль демократів і реформаторів та звинуватити в усьому олігархів (УТ. Крапивенко Д. Доки стоять атланти. № 52 (684) 16 грудня – 23 грудня 2020); Автор *Abendlich Hamburg Matthias Фрітц* начебто виявив, що тепер **Захід** робить ставку не на самого Навального, а на його дружину Юлію (УТ. Гок А. Добре імя Гамбурга, нахабна брехня Москви. № 51 (683) 9 грудня – 16 грудня 2020).

Досить поширеною є топонімічна модель, у якій **назва країни, населеного пункту** переноситься на **жителів цієї країни, населеного пункту**: Цьогоріч **Україна** втретє взяла участь у Світовому дослідженні цінностей (*World Values Survey, WVS*) (УТ. Віхров М. На ціннісному фронті без змін. № 45 (677) 29 жовтня – 5 листопада 2020); **Мовляв, Україна** досі сповідує неєвропейські цінності, які їй перешикоджають нашому розвитку, заважають збудувати Європу в Україні (УТ. Віхров М. На ціннісному фронті без змін. № 45 (677) 29 жовтня – 5 листопада 2020); Для **Вірменії** поразка у війні виявилася не просто важкою – вона спричинила суттєвий розкол у вірменському суспільстві (УТ. Барабаш К. Гопник-«рятівник». № 47 (679) 11 листопада – 18 листопада 2020); **Коротку 44-денну війну Вірменія** прогнала (УТ. Барабаш К. Гопник-«рятівник». № 47 (679) 11 листопада – 18 листопада 2020).

Проте найуживанішою серед локальних перенесень є метонімічна модель, де **назва країни** вживається замість **назви уряду цієї країни**. Простежимо домінування макротопонімів для підкреслення масштабності та важливості змісту повідомлюваного: **Україна**, наприклад, обрала варіант із незалежною монетарною політикою та вільним рухом капіталів, проте відмовилася від фіксованого курсу валют (УТ. Дубогриз Є. Вовк, Нацбанк і капуста. № 51 (683) 9 грудня – 16 грудня 2020); **Це добре** відчула **Україна**, яка змушено погодилася на мінські домовленості (УТ. Лапаєв Ю. Продиктована угода. № 46 (678) 4 листопада – 11 листопада 2020); **Китай** готується до «стратегії оточення» (УТ. Віллі Во-Лап Лам. Сигнали раннього попередження. № 1 (685) 13 січня – 20 січня 2021); **Щоб уникнути** повного локдауну, **Словаччина** вирішила провести масове тестування населення (УТ. Чабарай Г. Гра в заборону. № 46 (678) 4 листопада – 11 листопада 2020). Аналогічна метонімічна модель застосовується і щодо вторинної номінації історичних назв держав: У превентивній війні **Річ Посполита** мала знайти шлях до вигідного миру й відвадити Москву від експансії в західному напрямку (УТ. Гирич Я. Мистецтво війни із мосхами. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020).

Констатуємо, що в аналізованому журналі активно використовується традиційне метонімічне перенесення, коли **назва столиці** переноситься на **назву держави та її уряд**: Якби на Донбасі справді точилася громадянська війна, торг між **Києвом** і сепаратистами мав би практичний сенс (УТ. Віхров М. Гаданий прогрес. № 49 (681) 25 листопада – 2 грудня 2020). Така ж модель топонімічної метонімії застосовується і щодо **назв столиць за-**

кордонних держав: Попри визнання своєї провини, **Тегеран** донині блокує розслідування й усі спроби **Києва** вирішити питання у цивілізованій спосіб (УТ. Заблоцький В. Велике полювання. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020); **Який відвертий меседж Пекін** надсилає новообраному президентові США **Джо Байдену** (УТ. Віллі Во-Лап Лам. Сигнали раннього попередження. № 1 (685) 13 січня – 20 січня 2021); У вересні **Вашингтон**, намагаючись зберегти баланс між союзниками в НАТО шляхом критики надмірної турецької активності, водночас відхилив грецькі претензії на розподіл морської акваторії (так звана Севільська карта) (УТ. Олійник Ю. Африканські мрії Кремля №1 (685) 13 січня – 20 січня 2021); **Чому Париж** мовчить щодо перегляду мінських угод (УТ. Лазарева А. Біг на місці. № 49 (681) 25 листопада – 2 грудня 2020). Таке частотне вживання ойконімів при метонімізації не тільки привертає увагу читача, але й допомагає у визначенні просторового розташування.

Оскільки «Український тиждень» висвітлює ключові події та проблеми нашої країни, то у ньому, безперечно, є багато прикладів топонімічної локальної метонімії, пов'язаної з Російською Федерацією, яка вже сьомий рік веде війну з Україною. Автори медіатекстів для вторинної номінації доволі часто послуговуються назвою російської столиці: **Теперішня влада** мала достатньо часу, щоб у цьому пересвідчитись і позбутися наївних уявлень про те, що з **Москвою** можна «зійтися десь посередині» (УТ. Віхров М. Гаданий прогрес. № 49 (681) 25 листопада – 2 грудня 2020); **Саме Москва** блокує українські пропозиції та висуває в Мінську заздалегідь неприйнятні вимоги (УТ. Віхров М. Гаданий прогрес. № 49 (681) 25 листопада – 2 грудня 2020).

Досліджуваний тижневик оперативно реагує на актуальні політичні події, тому частотною є метонімічна модель, у якій **назва міста (столиці)** переноситься на **назву важливої політичної події чи політичного документу**, що був тут підписаний: **Мінськ** мав би вирішувати не лише питання звільнення людей з полону, але й певні проміжні завдання (УТ. Козлюк С. Імітація звільнення. № 49 (681) 25 листопада – 2 грудня 2020). Уживання ойконіма у такому типі вторинної номінації значно розширює семантику позначуваного поняття.

Звертають на себе увагу приклади метонімії, де відбувається перенесення не тільки назви столиці, а й **назви окремого району чи кварталу міста**: **Афіни** відреагували жорстко, а **Фанар** був змушений мовчати, що негативно вплинуло на його реноме у православному світі (УТ. Олійник Ю. Африканські мрії Кремля №1 (685) 13 січня – 20 січня 2021). Тут мова йде про урбанонім, яким названо район Стамбула, де знаходиться резиденція Вселенського (Константинопольського) патріарха.

До локального типу відносно також метонімічне перенесення, де **назва вулиці** вживається замість **адміністрації президента**, яка розміщена на цій вулиці: **Недоопитування-недоререферендум**, який намагалися організувати в день місцевих виборів, засвідчило, що з фантазією на **Банковій** нині

геть кепсько (УТ. Крапивенко Д. Доки стоять атланти. № 52 (684) 16 грудня – 23 грудня 2020). Цілком зрозуміло, що мова йде про назву вулиці Банкової у Києві, де знаходиться будівля Адміністрації Президента України. Тому обов'язковою умовою вживання урбаноніма (годоніма) такого типу є його відомість широкому колу читачів.

Локальна метонімія характерна і щодо назв окремих об'єктів, будівель, що мають певне соціальне, політичне чи історичне значення. Зокрема, фіксуємо модель з ойкодомонімом, де **офіційна назва резиденції президента** вживається замість **апарату цієї резиденції**: *Врешті, у Кремля сьогодні, можливо, останній шанс повернути собі Україну – тому він його не прогавить* (УТ. Малко Р. Небезпечне пришвидшення. № 47 (679) 11 листопада – 18 листопада 2020); *Загалом за сім років війни відбулося кілька значних обмінів, під час яких вдалося повернути найбільш «медійних» бранців Кремля* (УТ. Козлюк С. Імітація звільнення. № 49 (681) 25 листопада – 2 грудня 2020).

У зв'язку з сучасними реаліями дуже важливим для українців є майдан Незалежності. Це не тільки головна площа столиці, а й місце, що за останні десятиліття є символом боротьби, революції та пам'яті. Невипадково **назва цього географічного об'єкта** часто вживається у значенні **події, що відбувається у цьому місці**. Наприклад: *Причому цьогорічні протести бізнесу, як і «податковий Майдан» 2010–2011 років, проукраїнська опозиція відкрито очолити не здатна* (УТ. Віхров М. Глибинні течії. № 52 (684) 16 грудня – 23 грудня 2020). Цей агоронім (майдан Незалежності) та пов'язані з ним революційні події сприяли появі нових похідних: *Свромайдан, Антимайдан, Автомайдан*. Широко відомими зараз уже є і похідні відтопоніміні назви: *майданівці, кримнашисти, москвини*. Наприклад: *Запевняв світ, наче майданівці самі в себе стріляють і самі себе викрадають* (УТ. Крапивенко Д. Сумнівний баланс Володимира Зеленського № 8 (692) 17 лютого – 24 лютого 2021).

Як ілюструє емпіричний матеріал, значно меншу частотність серед топонімічної метонімії виявляють гідроніми. Виокремлюємо модель, де **географічна назва** виступає основою вторинної номінації для **назв газет, журналів, видавництва**. Наприклад: *Мало не два місяці тому шанований колега Орест Друль опублікував у себе на «Збручі» статтю, де на пальцях продемонстрував, на яких фейках базується нова редакція Українського правопису, схвалена, між іншим, президентом Академії*

наук, колегією Міносвіти та Кабінетом Міністрів і розпіарена так успішно, що нині остання операторка кол-центру вимовляє: «проЄкт» (УТ. Макаров Ю. Підставляйте долоні. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020).

Рідковживаними є метонімічні перейменування у структурі власних назв, де **географічні назви** виступають основою вторинної номінації для **назв організацій, об'єднань**. Наприклад: *Це добре видно, якщо переглянути колекцію наукових знаків українських військових волонтерського об'єднання «Вокзал Дніпро»* (УТ. Репан О. Дніпро: Форпости пам'яті. № 50 (682) 3 грудня – 10 грудня 2020). В основу метонімічного перенесення також залучено гідронім.

Висновки. Нові процеси, що відбуваються в сучасній українській публіцистиці, накладають відбиток на функціонування та вживання топонімічних та антропонімічних одиниць. Виступаючи складовими вторинної номінації, топоніми й антропоніми забезпечують актуальність тексту, відтворюють взаємовідношення між об'єктами дійсності, а також орієнтують читача в просторі і часі.

Метонімія як один із продуктивних засобів вторинної номінації у публіцистиці побудована на реальних просторових, часових, причинових зв'язках. У журналі «Український тиждень» явище топонімічної та антропонімічної метонімії сприяє увиразненню контексту, поглибленню змістової структури, посиленню експресії, уникненню тавтології та економії мовних засобів для вираження думки. Виявивши та проаналізувавши найтипівіші метонімічні моделі, приходимо висновку, що зафіксовані перенесення реалізуються на підставі каузальної, темпоральної та локальної метонімії. Зокрема, більш продуктивними засобами вторинної номінації у досліджуваному журналі є метонімічні перейменування топонімів, які представляють різніми моделями локальної метонімії, що регулюють відношення між місцем об'єкта й об'єктом. Натомість трохи менше зустрічаємо метонімію антропонімічного походження, для яких характерні переважно каузальні (причиново-наслідкові) та темпоральні зв'язки.

Загальні результати нашого дослідження дають підстави стверджувати, що вживання метонімічних перенесень із топонімами та антропонімами у публіцистичному просторі сприяє віддзеркаленню тих сучасних процесів, які відбуваються в економіці, політиці, соціальній свідомості та культурному житті суспільства.

Література

1. Желтухина М.Р. Политический и масс-медиаальный дискурсы: воздействие – восприятие – интерпретация. *Язык, сознание, коммуникация*: сб. статей / отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. Москва: МАКС Пресс, 2003. Вып. 23. С. 38–51.
2. Зайцева В.В. Антропоніми й топоніми як складники метонімічних перейменувань. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. 2011. Вип. 7. С. 306–314.
3. Ільченко В.І. Експресія власних назв як засіб публіцистики: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. Київ, 2003. 234 с.
4. Коваль Т.Л. Засоби експресивізації українського газетного дискурсу початку ХХІ ст.: автореф. дис.

- на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Запоріжжя, 2011. 23 с.
5. Парубець О.М. Модель журналістської діяльності у сучасному інформаційному просторі. *Образ*. 2015. Вип. 3 (18). С. 11–118.
 6. Тараненко О.О. Метонімія. *Українська мова: енциклопедія* / ред. В.М. Русанівський. 3-е вид. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2007. С. 355–358.
 7. Тараненко О.О. Языковая семантика в ее динамических аспектах: основные семантические процессы. Киев: Наукова думка, 1989. 256 с.
 8. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды. *Языковая номинация (виды наименований)*. Москва: Наука, 1977. С. 129–221.
 9. Терханова О.В. Вторинна номінація як художній прийом у газетно-журнальній публіцистиці. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія: *Мовознавство*. 2015. Т. 23. Вип. 21 (3). С. 174–180.
 10. Українська мова: енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співгол.), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Українська енциклопедія, 2004. 824 с.
 11. Український тиждень. 2020. № 49 (681) – 52 (684), 2021. № 1 (685) – 13 (697). URL: <https://m.tyzhden.ua/magazine> (дата звернення: 05.03.2021–31.03.2021).
 12. Шульська Н.М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2011. 339 с.

References

1. Zheltukhina M.R. (2003) Politicheskii i mass-medialnyy diskursy: vozdeistvie – vospriiatie – interpretatsiya [Political and mass media discourses: impact - perception - interpretation]. *Yazyk, soznanie, kommunikatsiia: sb. statei* / otv. red. V.V. Krasnykh, A.I. Izotov. Moskva: MAKSS Press. Vyp. 23. S. 38–51 [in Russian].
2. Zaitseva V.V. (2011) Antroponimy y toponimy yak skladnyky metonimichnykh pereimenuvan [Anthroponyms and toponyms as components of metonymic renamings]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova*. Serii 10: Problemy hramatyky i leksykologii ukrainskoi movy. Vyp. 7. S. 306–314 [in Ukrainian].
3. Ilchenko V.I. (2003) Ekspresiiia vlasnykh nazv yak zasib publitsystyky [Expression of proper names as a means of journalism]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.08. Kyiv. 234 s. [in Ukrainian].
4. Koval T.L. (2011) Zasoby ekspresyvizatsii ukrainskoho hazetnoho dyskursu pochatku KhKhI st. [Means of expressionization of the Ukrainian newspaper discourse of the beginning of the XXI century]: avtoref. dys. na zdbuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Zaporizhzhia, 23 s. [in Ukrainian].
5. Parubets O.M. (2015) Model zhurnalistskoi diialnosti u suchasnomu informatsiinomu prostori [Model of journalistic activity in the modern information space]. *Obraz*. Vyp. 3 (18). S. 111–118 [in Ukrainian].
6. Taranenko O.O. (2007) Metonimiiia [Metonymy]. *Ukrainska mova: entsyklopediia* / red. V.M. Rusanivskiyi. 3-e vyd. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana. S. 355–358 [in Ukrainian].
7. Taranenko O.O. (1989) Yazykovaya semantika v ee dinamicheskikh aspektakh: osnovnye semanticheskie protsessy [Linguistic semantics in its dynamic aspects: basic semantic processes]. Kiev: Naukova dumka. 256 s. [in Russian].
8. Teliya V.N. (1977) Vtorichnaya nominatsiya i ee vidy [Secondary nomination and its types]. *Yazykovaya nominatsiia (vidy naimenovaniy)*. Moskva: Nauka, 1977. S. 129–221 [in Russian].
9. Terkhanova O.V. (2015) Vtorynna nominatsiia yak khudozhnii pryiom u hazetno-zhurnalnii publitsystytsi [Secondary nomination as an artistic technique in newspaper and magazine journalism]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu*. Serii: *Movoznavstvo*. T. 23. Vyp. 21 (3). S. 174–180 [in Ukrainian].
10. Ukrainska mova: entsykl. (2004) [Ukrainian language: encyclopedia] / redkol.: V.M. Rusanivskiyi (spivholova), O.O. Taranenko (spivhol.), M.P. Ziabliuk ta in. 2-he vyd., vypr. i dop. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia. 824 s. [in Ukrainian].
11. Ukrainskyi tyzhden. (2020, 2021) [Ukrainian week]. 2020. № 49 (681) – 52 (684), 2021. № 1 (685) – 13 (697) [in Ukrainian].
12. Shulska N.M. (2011) Neofitsiina antroponimiiia Zakhidnoho Polissia [Unofficial anthroponymy of Western Polissya]: dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Lutsk. 339 s. [in Ukrainian].

TOPONYMS AND ANTHROPNYMS AS COMPONENTS OF THE METONYMIC RENAMING IN MODERN MEDIA TEXTS

Abstract. The article considers the phenomenon of tononymic and anthroponymic metonymy in modern media texts of the magazine «Ukrainian Week». In general, 15 magazines were analyzed (November-December 2020 and January-March 2021), where 214 examples of tononymic and anthroponymic metonymy were recorded. Expediency of the research is proved by the relevance of the development of secondary nomination mechanisms, namely the processes of metonymization in the language of modern media. The purpose of the proposed research is to establish the specifics of the use of toponyms and anthroponyms as components of metonymic renaming in the media texts of the magazine «Ukrainian Week». To achieve this goal, the following tasks are set and solved: 1) to identify and describe typical models of toponyms and anthroponyms that have become the source of the secondary nomination; 2) to investigate the semantic nature of the metonymic renaming of anthroponymic and toponymic origin; 3) to determine the types of metonymic transfers on the material of the «Ukrainian Week»; 4) to identify the peculiarity of the functioning of the metonymic transfers with toponyms and anthroponyms in the studied media texts.

Journalistic texts directly respond to lexico-semantic changes in modern language practice, thus indicating the active phenomena of the secondary nomination, among which metonymy occupies a special place. Attention focuses on specific models of toponyms and anthroponyms, which have become a source of metonymic transfers. It is established that metonymic renaming is implemented on the basis of causal, temporal and local metonymy. In particular, the more productive means of secondary nomination in the studied journal there are metonymic renaming of toponyms, which are represented by various models of local metonymy that regulate the relationship between the place of the object and the object. Instead, we meet a little less metonymies of anthroponymic origin, which are characterized mainly by causal and temporal connections. In the language of mass media, metonymic transfers are determined by high productivity, contribute to increased expression, expressiveness of the context and actualization the content of media messages.

Keywords: secondary nomination, metonymy, metonymic renamings, type of transfer, toponym, anthroponym, mediatext.

© Гецько Г., 2021 р.

Ганна Гецько – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; annagecko21@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7684-4790>

Hanna Hetsko – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; annagecko21@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7684-4790>

АГІОНІМИ ТА ПОХІДНІ ВІД НИХ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ XIX СТ. (на матеріалі збірки Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше»)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.7:398.9:27-36»18»

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.1(45).182–188

Гнатюк Л.П. Агіоніми та похідні від них у мовній картині світу українців XIX ст. (на матеріалі збірки Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше»); кількість бібліографічних джерел – 14; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено аналізу агіонімів (назв християнських святих) та похідних від них, засвідчених у збірці Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864). Ці одиниці з названої збірки паремій ще не були об'єктом дослідження в українській лінгвістиці. Потреба їх вивчення зумовлена необхідністю реконструкції концептуальної і мовної картин світу українців XIX ст., зокрема важливого фрагмента, пов'язаного з духовним буттям.

З'ясовано, що агіонім може бути двочленним чи одночленним. Складені одиниці містять назву чину святості та ім'я (*святий Петро*) або ім'я й диференціатор, зокрема прізвисько (*Петро Верига*). Значно частіше у збірці засвідчено лише імена святих, частина з яких мала варіанти в народному мовленні.

Агіоніми в пареміях розглядають частіше виступали геортонімами (назвами свят на честь святих) і були для українців у XIX ст. важливими хронологічними маркерами. Зі святами українці пов'язували прикмети, які були наслідком спостережень за змінами в природі; паремії з геортонімами часто містили й господарські поради, характеристику селянина за ознаками того, як він господарює від свята до свята тощо. У розгляданій збірці зафіксовано окремі народні геортоніми, що складаються з прикметника, який називає ознаку за порою року чи температурою, та імені (*Весняний Микола, Теплий Олекса*).

З'ясовано, що в пареміях найчастіше засвідчено імена святого Петра та святого Юрія, а також похідні прикметники на означення святкового дня *петрівський / петрівчаний / петрівний / Петрів день* і назву посту *Петрівка*. Оскільки в народі двічі впродовж року вшановували святого Юрія, сполука *на Юрія* (без означення часу свята) стала вживатися жаргівливо й набула значення 'ніколи' (*на Юрія / Юра, як рак свисне*), як і вислів *на маленького Юрія*.

Паремії засвідчують, що українці несхвально ставилися до тих, хто захоплювався надмірним святкуванням як приводом не працювати, що спричинило виникнення яскравих оказіональних дієслів, похідних від агіонімів (*савити, варварити, амбросити*).

Паремії, до складу яких входять агіоніми та похідні від них, постають як довершений зразок народної творчості: названі одиниці спричиняли пошук рими, у структурі висловів часто наявний синтаксичний паралелізм.

Ключові слова. Агіоніми, геортоніми, онімний простір, мовна картина світу, українські паремії, народна мова XIX ст.

Постановка проблеми. Важливе місце в національному онімному просторі посідає лексика, пов'язана з християнством, зокрема агіоніми – імена християнських святих (апостолів, старозавітних пророків і патріархів, а також мучеників). Як відомо, агіоніми почали привертати увагу українських лінгвістів тільки в кінці XX – на початку XXI ст.; імена святих, засвідчені в пареміях збірки М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864), ще не були об'єктом спеціального мовознавчого дослідження. Потреба вивчення названих одиниць зумовлена необхідністю реконструкції концептуальної і мовної картин світу українців XIX ст., зокрема важливого фрагмента, пов'язаного з духовним буттям, – особливостями сприйняття й називання нашими предками християнських святих, що проливає світло і на спосіб мислення українців попередніх століть, і на специфіку «ословлення» ними світу.

Аналіз досліджень. Місце та статус українських сакронімів у національній онімній системі окреслив О.О. Белей [Белей 2014], назви великих християнських празників в українській мові та в християнській традиційній культурі вивчав М. Ле-

сів [Лесів 2000], лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові – І.В. Бочарова [Бочарова 1999], назви чинів святості в українській мові досліджував О.Я. Мирончук [Мирончук 2009 а; Мирончук 2009 б; Мирончук 2014], найменування ангелів у мікротекстах «Галицько-руських народних приповідок» Івана Франка привернули увагу Г.В. Тимошик [Тимошик 2016], особливості реалізації геортонімів у контексті народнокалендарних прислів'їв у граматичному і міфологічному аспектах на матеріалі української, білоруської, російської та польської мов виявив С.С. Єрмоленко [Єрмоленко 2017]; агіоніми в історичній ойконімії були об'єктом дослідження Я.П. Редьки [Редька 2010] тощо. Окремих аспектів, пов'язаних з агіонімами, торкалися у своїх працях М.М. Торчинський [Торчинський 2008], О.Д. Ципердюк [Ципердюк 2016] та ін. Деякі розвідки присвячено семантико-стилістичній специфіці агіонімів та геортонімів у творох українських письменників [Лесів 1989; Мисько 2013; Баранська 2018; Степаненко 2020] тощо.

Мета статті. Мета пропонованого дослідження – шляхом виявлення специфіки вживання агіоні-

мів та похідних від них у переміях зі збірки М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864) реконструювати фрагмент концептуальної і мовної картин світу українців XIX ст., пов'язаний зі сприйняттям святих.

Методи дослідження. У статті використано прийоми лінгвокультурологічного та концептуального аналізу з метою реконструкції важливого фрагмента концептуальної і мовної картин світу українців XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Християнство, як відомо, стало в українців народною культурою. Шанобливе ставлення наших предків до святих яскраво відображають зафіксовані М. Номисом паремії: *Через Святих¹ до Бога. <...> через людей до цісаря <...>. Через слуг до пана, а через Святих до Бога* [Н., с. 44; № 146]. Виразно позитивну оцінку має паремія *Як би святий дім перелетіли*, яку упорядник прокоментував «як тихо все» [Н., с. 178; № 3315]. Водночас у народі визнавали, що святі були не всесильними: *Як Бог не допоможе, то й святи не оборонять* [Н., с. 40; № 16]; не завжди досконаліми: *И межи святими буває часом суперечка* [Н., с. 178; № 3319]. Їхню спорідненість зі звичайними людьми відбито в паремії *Сам Бог з рибалок апостоли вчинив* [Н., с. 464; № 10450]. Святих у народі сприймали як близьких і рідних, тому до них часом зверталися лише на ім'я: *Петро, коли буде тепло?* [Н., с. 60; № 467]; *Кузьма й Дем'ян, пошли пам'ять!* [Н., с. 62; № 500]. Зі святими жартома порівнювали ледарів, на що вказав у дужках М. Номис: *Три святи в хаті (як троє в хаті і за холодну воду не візьмуця)* [Н., с. 481; № 10866].

Наводячи вислів *Як не підьєси, то й святих / святого продаси*, укладач витлумачив його так: «<...> при великій нужді і голоді чоловік іноді мусить і таку святоц, як образі, продати» [Н., с. 532; № 12110].

У пареміях аналізованої збірки засвідчено чимало агіонімів. За слушним спостереженням В.В. Жайворонка, у народі «деякі святі переосмислюються як легендарні постаті – Симон Зилот, Святий Миколай, Ілля-пророк, Юрій, Петро, Павло, Варвара, Сава, Катерина, Параскева-П'ятниця <...>» [Жайворонок 2006, с. 531]. Такі одиниці «у вторинному використанні є і назвами певної пов'язаної з ними дати й події сакрального року», тобто геортонімами [Срмоленко 2017, с. 3]. Імена святих у збірці «Українські приказки, прислів'я і таке інше» найчастіше засвідчено саме в ролі назв свят на їхню честь (М. Номис здебільшого зазначав у дужках дату святкування за старим стилем).

У пареміях з названої збірки зафіксовано двокомпонентні агіоніми, які мають у своєму складі назву чину святості та ім'я: *Сміливий, як Святий Петро* [Н., с. 593; № 13651]; *Тебе и св. Петро не загриє* [Н., с. 369; № 8227] (жартівливо про того, хто мерз у Петрівку); *Нехай Св. Єсип на все добре пе-*

реносить (укладач пояснив, що так говорили, коли «що недобре присниця») [Н., с. 500; № 11346]. В українському народному мовленні кінцевий [ф] грецького імені замінено на [п].

Паремії засвідчують, що до святих зверталися з проханнями на свята на їхню честь: *Ох, Св. Парасковія (Параски и Парасочки 14 и 28 Паздерника)! Дай жениха поскорія!* [Н., с. 62; № 496]. Називний відмінок у звертанні зумовлений потребою римування імені в цій формі з оказіональним прислівником *поскорія*.

Двокомпонентні агіоніми, які складаються з назви чину святості та імені, виконують і функції геортонімів: *На Св. Марка (25-го квітня) ранній овес, а пізня татарка (арнаутка)* [Н., с. 59; № 444]; *На Св. Луки (певно 18-го Паздерника) нема хліба ані муки* [Н., с. 62; № 495].

Зрідка у збірці засвідчено двокомпонентні агіоніми в ролі геортонімів, які містять у своєму складі ім'я та диференціатор, зазвичай прізвище, яке може бути і питомим словом, і запозиченням. Поширена в народному мовленні сполука *Петро Верига* на позначення дня, коли поклонялися чесним веригам апостола Петра (16/29 січня), виникла внаслідок називання атрибута святого – вериг (ланцюгів), якими він був зв'язаний: *На Петра Вериги (16-го січня) розбиваюця криги* [Н., с. 63; № 520]. За народними спостереженнями, з цього дня крига переставала бути такою міцною, як раніше.

Двокомпонентну структуру має й агіонім (який виконує функцію геортоніма) *Іван Верхопечерник*, щоправда, зафіксована М. Номисом паремія, яка є народною порадою бджолярам, не містить цього прізвища, його автор наводить для пояснення: *Догодуї бджолу до Івана (Верхопечерника, 19-го квітня), то наряде тебе, як пана* [Н., с. 58; № 432]. Цікаво, що засвідчений диференціатор є наслідком народного переосмислення, адже йдеться про *святого Іоанна Ветхопечерника*, названого так тому, що він проживав у старому монастирі, церква якого була в печері.

У розгляданій збірці натрапляємо також на двокомпонентний агіонім у ролі геортоніма *Симона Зилота (10-го травня; зілля збирають)* [Н., с. 60; № 455]. Прізвище *Зилот* святий отримав тому, що дотримувався вчення зилотів, які ревно оберігали іудейську релігію від чужоземного і язичницького впливу [Б., с. 407].

У народних назвах днів пам'яті тих святих, яких вшановували не один раз на рік, поширеними були означення за порою року (*Весняний, Осінній, Зимовий*) чи температурними показниками (*Теплий, Холодний, Зимний*). М. Номис зафіксував народний геортонім *Весняний Микола (9/22 травня): До Весняного Миколи не можна купацяця, бо з чоловіка верба виросте* [Н., с. 60; № 454]. У розглянутих пареміях не засвідчено народних геортонімів *Осінній Микола, Зимний (Зимовий) Микола*.

Весняне тепло, за народними переказами, починалося на день преподобного Олексія, по-народному – на *Теплого Олексі (17 / 30 березня)*. У записаній М. Номисом паремії відбито народне

¹ У цитованих пареміях засвідчено непослідовність написання лексеми *святий*: то з великої літери, то з малої, то повністю, то скорочено. Приклади подаємо так, як записано М. Номисом.

спостереження про відлигу: *На Теплога Олексі (17 Березіля) шука риба лід хвостом розбиває* [Н., с. 57; № 16]. Цікаво, що у формі родового відмінка однини прикметника засвідчено давню книжну (церковнослов'янську з походження) флексію *-ago*.

Назва чину святості чи диференціатор в агонімах, які здебільшого виступають у ролі геортонімів, переважно відсутні. Геортоніми є часовими маркерами в пареміях, які відображають фрагменти концептуальної і мовної картин світу українців, часто пов'язані зі спостереженнями за змінами в природі: *По Петру, то й по теплу* [Н., с. 61; № 469]; *На Ганни – зачатія (9-го грудня) починають бджоли мед їсти. <...> – починають тічки бігати* [Н., с. 63; № 509]. В останньому прикладі ім'я святої засвідчено з протетичним [г] відповідно до народної вимови.

Поширеними є паремії, у яких святим метафорично приписано певні дії, які відображають зміни в природі після днів вшанування названих святих: *Прийшов Петро – вирвав листок: прийшов Ілля – вирвав и два <...>* [Н., с. 60; № 468]; *Варвара ночі ввірвала <...> – а дня приточила* [Н., с. 62; № 504]; *У Варвари так и ніч уворвали* [Н., с. 62; № 505]; *Варвара постеле, Сава поглядить, а Микола стукне* [Н., с. 62; № 506]; *Варвара заварить, а Сава засолить, а Микола поставить кола. – Варвара заварить, Микола загвоздить <...>* [Н., с. 63; № 507]; *Варвара мостить, а Сава гвоздить, а Микола крепить. <...> Сава мосте, а Микола гвозде* [Н., с. 63; № 508]. Сталий порядок агонімів *Варвара – Сава – Микола* в наведених пареміях зумовлений послідовністю відповідних свят: день пам'яті святої Варвари – 4/17 грудня, святого Сави – 5/18 грудня, святого Миколая – 6/19 грудня. Більшість наведених висловів побудована за принципом синтаксичного паралелізму.

Розглядані паремії, в оформленні яких, окрім синтаксичного паралелізму, часто наявне внутрішнє римування, відображають і особливості народних традицій: *Поки Василя, поти весілля* [Н., с. 405; № 9142]. Ідеться про перший день Нового року за церковним календарем, пов'язаний з народним обрядом «посівання» [Жайворонок 2006, с. 65].

Зібрані М. Номисом народні фразеологічні одиниці дають дослідникові чітке уявлення про те, які часові віхи, марковані агонімами в ролі геортонімів, були важливими впродовж року для українських селян у XIX ст.

Початком весни вважали календарне церковне свято *Сорока святих* – сорока мучеників, покровителів усякої птиці [Жайворонок 2006, с. 569–570]. Народне осмислення цього свята і звичай відображено в пареміях *На Сорок Святих сорока сорок паличок в гніздо положить (9-го Березіля). На Сорок Святих школяр несе вчителю сорок бубликів (або: книшів) и д.* [Н., с. 57; № 414]. Пам'ять про особливості клімату, коли в березні ще були морози, збережено в приказці *З Сорока Святих сорок морозів буде* [Н., с. 57; № 415].

Одним із найбільш уживаних у пареміях є ім'я святого Петра. Агонім *Петро* виступає й у ролі геортоніма, позначаючи одне з найулюбленіших

літніх календарних християнських свят – свято на честь апостолів Петра і Павла, яке відзначали в розпал літа (29 червня / 12 липня). Важливість цього дня для пересічного українця підкреслено навіть у прокльоні: *Щоб не дїждав ні Петра, ні Павла, ні дрібних святків!* [Н., с. 194; № 3769].

На позначення названого свята вживали також сполуки похідних від *Петро* прикметників з іменником *день*: *Петрів день, петрівський день, петрівчаний день, петрівний день*. Те, що це свято було особливим, засвідчує паремія *Не петрівський / не петрівний день / Сьогодні не Петрів день* [Н., с. 573; № 13097]. У жартівливій паремії *Тепер не петрівський день, щоб по двічі казати* [Н., с. 573; № 13097] підкреслено, що в цей день молилися двом апостолам.

Те, що після згаданого свята незворотні зміни відбуваються не тільки в природі, засвідчує вислів про жіночий вік і наближення старості: *Бабське літо по Петра тільки* [Н., с. 61; № 470]; *Пішло уже мені з Петрового дня. <...> – як з петрівського дня. <...> – Як підеця з Петрового дня, то буде щодня* [Н., с. 130; № 2136].

Від імені Петра походить назва церковного посту *Петрівка*, що позначає один із чотирьох православних постів, який розпочинався за тиждень після Трійці й завершувався саме в день вшанування святих апостолів Петра та Павла. На назву цього посту в пареміях натрапляємо досить часто; її засвідчено зокрема й у сполуках, які характеризують особливості природи і тваринного світу влітку: *Який він гарненький, як у Петрівку яглиця* [Н., с. 385; № 8654]; *Миль-міль, як у Петрівку ягода* (М. Номис прокоментував: «*Де-негде побачиш*») [Н., с. 347; № 7697]. Цікавим є народне жартівливе осмислення поведінки комах у цей період: *В Петрівку мухи роблять на панів, а в Спасівку на себе* (М. Номис прокоментував: «*В Спасівку дуже кусають – на себе, в Петрівку ні – на панів*») [Н., с. 456; № 10256].

Про те, що хліба вже лишалося мало, а до нового врожаю потрібно було чекати, свідчать вислови *Петрівка на хліб катівка* [Н., с. 60; № 463], *Хліб на Петрівку оцажай* [Н., с. 61; № 464].

Час посту, який міг тривати від 8 до 42 днів, був дуже важливим у житті українця, про що свідчать і жартівливі вислови *Забажалося в Петрівку мерзлого. <...> Захотілось мерзлого в Петрівку* [Н., с. 256; № 5344]; *В Петрівку на лёду розчахнувся* (М. Номис пояснив у примітці: «*Як хто вдає хору-бу*») [Н., с. 366; № 8135]. Якщо якусь роботу чи обіцянку не поспішали чи й не збиралися виконувати, жартували: *Нехай на Петрівку!* [Н., с. 251; № 5204].

Як граматичний синонім до сполуки *в Петрівку* укладач навів поширену в народному мовленні конструкцію *о Петрі* [Н., с. 256; № 5344].

Багато паремій пов'язано з великомучеником Георгієм Побідоносцем, якого в народі називали *святим Юрієм*, просто *Юрієм* чи *Юром* (його вшановували двічі на рік). Навесні день пам'яті припадав на 23 квітня / 6 травня. *Теплого Юрія* в народні змальовували так: *Святий Юрій (23-го квітня) по*

полю ходить, хліб-жито родить [Н., с. 58; № 433]; Святий Юр звіра пасе (вовків) [Н., с. 58; № 434].

Осіннього («холодного») Юрія (цих поширених у народі назв у пареміях не зафіксовано) відзначали 26 листопада / 9 грудня: *Юрій (26-го листопада) мости мостить, а Микола гвоздем побиває* [Н., с. 62; № 502].

Від імені цього святого в М. Номиса засвідчено і демінутив *Юрко*, уживання якого зумовлено потребами римування: *Прийдеш, Юрку, до порухунку (осін.)* [Н., с. 200; № 3930]. У цій паремії, де укладач вказав на *Юрія Осіннього*, ідеться про підсумок року. Варіантного імені *Георгій* у пареміях зі збірки Номиса не засвідчено.

М. Номис записав чимало народних прикмет, пов'язаних із весняним святом Юрія: *Коли сховатися в житі ворона (на Юрія), то буде урожайне літо; а як горобцю по коліна, то буде лихе літо* [Н., с. 59; № 437]; *Як піде дощ на Юр'я, то буде хліб и в дурня* [Н., с. 59; № 438]; *Коли закує (зозуля) до Юр'я на голе дерево, то буде голодне літо; а як на лист, то буде поліття* [Н., с. 59; № 439]; *Коли на Громницю півень не нап'єця водиці, то на Юр'ю віл не наісця травці* [Н., с. 59; № 443].

Можливо, тому, що святого Юрія вшанували двічі на рік, сполука на *Юрія* без уточнення, про яку пору року йдеться, стала означати 'ніколи'. Укладач записав жаргівливі паремії *На Юрія / на Юра, як рак свисне*. <...> *На Юрія / на Юра о цій порі, як рак свисне на оборі* [Н., с. 262; № 5492]. Такої семантики набув і вислів *На маленького Юрія* [Н., с. 262; № 5492], який у «Фразеологічному словнику» пояснено як «жарт. Уживається для повного заперечення змісту дієслова; ніколи не ...» [ФСУМ, т. 2, с. 973].

Значення 'ніколи' має і вислів *На Юра-Івана, на Рахманський Великдень* [Н., с. 267; № 5634]. Лексему *рахман* Б. Грінченко витлумачив так: «1) По народному повір'ю: житель миїчической мѣстности, праведный християнинь. 2) Нищій» [Г., т. 4, с. 7]. В.В. Жайворонок наводить приказку *Відасть на Рахманський великдень*, пояснюючи її значення як «ніколи не відасть, оскільки рахмани – легендарний народ» [Жайворонок 2006, с. 496].

Цікавим є перифраз *Юрова собака (вовк)* [Н., с. 58; № 435]. Він виник тому, що Юрія вважали охоронцем худоби і всякої звірини [Жайворонок 2006, с. 657], зокрема пастухом вовків.

Паремії, пов'язані з весняним святом Юрія, дають уявлення про те, кого в народі вважали добрим господарем. У наведених контекстах цей день зіставляють з травневим святом святого *Миколая* (9/22 травня). Прикметно, що в пареміях зафіксовано тільки народний варіант вимови грецького імені з початковим [м]: *До Юр'я сіна и в дурня, а на Микола подавай та й вила поховай* [Н., с. 59; № 440]; *У дурня до Юр'я, у розумного далі*. <...> – *У дурня сіна стане до Юр'я, а у розумного до Миколи* [Н., с. 59; № 441].

М. Номис записав цікаву народну прикмету, яка ґрунтується на обігруванні імені святої Мокрини (день пам'яті 19 липня / 1 серпня) та прикметни-

ка *мокриї*: *Як на Макрини (19 Липця) буде дощ, то осінь буде мокра* [Н., с. 61; № 473].

Народні спостереження за наближенням осені пов'язані з ушануванням пам'яті пророка Іллі (20 липня / 2 серпня); аналізовані фразеологічні одиниці засвідчують різні внутрішні рими до імені святого: *Як прийде Ілля, так наробить у полі гнилля* [№ 476; Н., с. 61]; *Після Іллі нехай рій сидить на гіллі* <...> *До Іллі гарні рої, а послі Іллі – хоч плюнь на її* [Н., с. 61; № 477].

На внутрішню риму до імені святого Бориса натрапляємо й у паремії *На Гліба й Бориса (24 липця) за хліб не берися* [Н., с. 61; № 478], у якій згадано свято Бориса і Гліба (24 липня / 6 серпня), коли починалися жнива.

Притаманна внутрішня рима до імен святих і фразеологічним одиницям, які стосуються осінніх свят, відображаючи народні спостереження за особливостями природи й людського побуту: *На Семена-Юди (1 вересня) боїця кінь груди* [Н., с. 61; № 486]; *На Св. Луки (певно 18-го Паздерника) нема хліба ані муки* [Н., с. 62; № 495].

У пареміях відбито особливості дівочої поведінки до дня вшанування святого великомученика Дмитрія (26 жовтня / 8 листопада) і після нього, коли закінчувалися сватання і весілля: *До Дмитра / Гмитра / Митра (26-го Паздерника) дівка хитра*. <...> – *До Дмитра дівка хитра, а по Дмитрі хоч комін / грубу / ноги витри*. <...> – *До Дмитра – «а люшки, бо тя перескочу!»*, а по Дмитрі – *«а котка, бо тя наздобчу»* [Н., с. 62; № 497] / *До Дмитра дівка хитра, а після Михайла хоч за потихайла / ... хитра, а після Дмитра баба хитра* [Н., с. 622; укладач вказує на відмінність до вже згаданої паремії № 497]. Прикметно, що в наведених сполуках агіонім (у ролі геортоніма) у родовому відмінку мав наголос на першому складі, про що свідчать зокрема і слова, заримовані з іменем святого. М. Номис відобразив і варіантність народної вимови цієї одиниці: *на Дмитра / Митра / Гмитра*, тобто початковий [д] міг зникати чи замінюватися на [г].

Від названого агіоніма зафіксовано присвійний прикметник, який ужито у сполуці *Дмитрова субота* на позначення суботи перед днем пам'яті святого, коли поминали померлих: *Не щодня попнятам (або: поповим дітям) Дмитрова субота!* [Н., с. 255; № 5333].

Одним із найулюбленіших у народі свят був день пам'яті святого Андрія Первозваного (30 листопада / 13 грудня). Молодь у цей день влаштовувала гуляння, а дівчата ворожили в ніч напередодні на судженого, що знайшло відображення й у зафіксованих М. Номисом пареміях *Святий Андрію, на тобі конопельки сію; дай, Боже, знати, з ким буду весілля грати* [Н. с. 49; № 262]; *На Яндрія / Андрія (30-го листопада) вложи руку в засув* [Н., с. 62; № 503]. В останньому вислові укладач наводить варіантну вимову імені святого із протетичним [й].

У народі засуджували надмірне святкування: *Хто празника питає, так паністару латає* [Н., с. 480; № 10847]. Позицію тих, хто був дуже заклопотаним і не мав часу святкувати, передано в паре-

мії *Кому Варвари, а мені голову обірвали* [Н., с. 205; № 4065].

У розгляданій збірці М. Номиса натрапляємо на цікаві оказіональні дієслова, утворені від імен святих: *амбросити* 'не працювати на день святого Амвросія', *савити* 'не працювати на день святого Сави' і *варварити* 'святкувати день святої Варвари', засвідчені в пареміях *Було не савити, не варварити, та на сорочку сурганити; Було не савити, не варварити, ні амбросити, але куделю було кундосити* [Н., с. 203; № 4007].

У реєстровій частині «Малорусько-німецького словника» Є. Желехівського та С. Недільського подано *амбросити* з поясненням «den Tag der heil. Ambros feiern» [Ж., т. 1, с. 4], *варварити* – «den Tag der heil. Warwara feiern» [Ж., т. 1, с. 56] і *савити* «den Tag der heil. Sawa feiern» [Ж., т. 2, с. 846], в усіх випадках із покликанням на розглядану збірку М. Номиса та літературний збірник «Галичанин», який виходив у 1862–63 рр. Б. Грінченко наводить *амбросити* «празднувать день св. Амвросія» [Г., т. 1, с. 7] і *савити* «празднувать день св. Саввы», ілюструючи обидва оказіоналізми *Було не савити, не варварити, ні амбросити, але куделю було кундосити* із покликанням на Номиса, № 4007 [Г., т. 4, с. 95], а також *варварити* «празднувать день св. Варвары (4-го декабря)» з ілюстрацією *Було не савити, не варварити, та на сорочку сурганити* із покликанням на збірку Номиса (№ 4007) [Г., т. 1, с. 126]. До реєстрового слова *амбросити* лексикограф дав таке пояснення: «Встрѣчается только в анекдотѣ о лѣнливой женѣ, отговаривавшейся от работы праздниками, за что она была побита съ такимъ поученіемъ: *«Було не савити, не варварити, ні амбросити, але куделю було кундосити»*. Ном. № 4007» [Г., т. 1, с. 7]. Сучасні словники української мови названих лексем уже не фіксують.

Висновки. У пареміях зі збірки Матвія Но-

миса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864) засвідчено чимало агіонімів, які здебільшого виконували функцію геортонімів, а також похідних від них. Зафіксовано агіоніми двочленної структури (назва чину святості + ім'я; ім'я + прізвище), проте здебільшого святого називали тільки на ім'я. Частина імен святих мала варіанти в народному мовленні (*Дмитро / Гмитро / Митро; Андрій / Яндрій; Юрій / Юр*). Геортоніми, у ролі яких виступали агіоніми, були для українців у ХІХ ст. важливими часовими віхами. Зі святами українці пов'язували народні прикмети, послідовність господарських робіт, народні звичаї тощо.

У розгляданій збірці зафіксовано окремі народні геортоніми, які складаються з прикметника, що називав ознаку за порою року чи температурою, та імені (*Весняний Микола, Теплий Олекса*). У пареміях найчастіше згадано імена святого Петра та святого Юрія, а також день вшанування пам'яті святих апостолів (*петрівський / петрівчаний / петрівний день / Петрів день*) та назву посту *Петрівка*. Оскільки в народі двічі впродовж року вшановували святого Юрія, сполука *на Юрія* без називання пори року набула значення 'ніколи' (*на Юрія / Юра, як рак свисне*), як і вислів *на маленького Юрія*. Паремії засвідчують, що українці несхвально ставилися до тих, хто захоплювався надмірним святкуванням як приводом не працювати, що спричинило виникнення яскравих дієслівних оказіоналізмів, похідних від агіонімів (*савити, варварити, амбросити*). Паремії з розглядової збірки М. Номиса засвідчують, що агіоніми та похідні від них посідають важливе місце в концептуальній та мовній картинах світу українців ХІХ ст., відбиваючи специфіку важливого фрагмента духовного буття наших предків, пов'язаного зі сприйняттям, найменуванням та вшануванням християнських святих.

Умовні скорочення назв джерел та словників

Б. – Библейский словарь: энциклопедический словарь / сост. Эрик Нюстрем / пер. со шведского под ред. И.С. Свенсона. Санкт-Петербург, 2007. 523 с.

Г. – Словарь української мови: у 4 т. / упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко; НАН України, Ін-т укр. мови. Київ: Наукова думка, 1996. Т. 1. 494, [4] 1996. Т. 2. 573, [2] с., V с.; 1997. Т. 3. 506 с.; 1997. Т. 4. [609] с.

Ж. – Малорусско-німецкий словарь : у 2 т. / уложив Євгеній Желеховский і Софрон Недільский. Львів: з друку т-ва ім. Шевченка, 1886. Т. 1. 608 с.; 1886. Т. 2. 528 с.

Н. – Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклав М. Номис / Упоряд., приміт. та вступна ст. М.М. Пазяка. Київ: Либідь, 1993. («Літературні пам'ятки України»). 768 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. / [редкол.: Л. С. Паламарчук (голова) та ін.]. Київ: Наукова думка, 1993. Кн. 1. 528 с.; Кн. 2. С. 529–980.

Література

- Белей О. Статус українських сакронімів та принципи їх класифікації. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2014. Вип. 19. С. 12–16.
- Бочарова І.В. Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові : автореф. ... дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» Київ, 1999. 17 с.
- Єрмоленко С.С. Особливості реалізації геортонімів у контексті народнокалендарних прислів'їв (граматичний і міфологічний аспекти). *Мовознавство*. 2017. № 2. С. 3–13.
- Лесів М. Власні назви святих у поезії Т. Шевченка. *Варшавські українознавчі зошити*. Т. 1. Warszawa, 1989. С. 7–15.
- Лесів М. Назви великих християнських празників в українській мові та в християнській традиційній культурі. *Християнство й українська мова*. Львів, 2000. С. 50 – 57.

6. Мисько І.Р. Сакральні лексеми у творчості Юрія Клена (на прикладі функціонування агіонімів). *Лінгвістика: зб. наук. пр.* 2013. № 1. С. 130–140.
7. Мирончук О.Я. Відображення назв чинів святості в «Словнику української мови» в 11 томах. *Лексикографічний бюлетень*. Київ, 2009а. Вип. 18. С. 158–168.
8. Мирончук О.Я. Назви чинів святості в історії релігійного стилю української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2014. 20 с.
9. Мирончук О.Я. Чин святості в структурі агіонімів. *Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр.* Київ: КНЕУ, 2009б. Вип. 8. С. 221–226.
10. Редьква Я. Агіоніми в історичній ойконімії Львівської та Галицької земель Руського воєводства. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. Вип. 509–511. *Слов'янська філологія*. С. 289–297.
11. Степаненко М.І. Агіонім Мати Божа в поетичному дискурсі Тараса Шевченка. *Українська мова*. 2020. № 2. С. 3–12.
12. Тимошик Г. Найменування ангелів у мікротекстах «Галицько-руських народних приповідок» Івана Франка. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць / відп. ред. І.В. Сабашко*. Ужгород, 2016. Вип. 21: *Ареалогія й ономастика*. С. 263–267.
13. Торчинський М. Структура онімного простору української мови. Хмельницький: Авіст, 2008. 548 с.
14. Ципердюк О.Д. Релігійна пропріальна лексика в гуцульських говірках (на матеріалі праці «Гуцульські світи. Лексикон. Прикарпатський вісник НТШ. Слово». 2016. № 2. С. 84–93.

Abbreviations of names of sources and dictionaries

- B. – Bibleyskiy slovar: enciklopedicheskiy slovar (2007) [Bible Dictionary] / sost. Yarik Nyustrem / per. so shvedskogo pod red. I.S. Svensona. Sankt-Peterburg. 523 s. [in Russian].
- H. – Slovar ukraïnskoi movy: u 4 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 4 volumes] / uporiad. z dod. vlas. materialu B. Hrinchenko; NAN Ukrainy, In-t ukr. movy. Kyiv: Naukova dumka, 1996. T. 1. 494, [4] s.; 1996. T. 2. – 573, [2] s., V s.; 1997. T. 3. 506 s.; 1997. T. 4. [609] s. [in Ukrainian].
- Zh. – Malorusko-nimetskiy slovar : u 2 t. [Malorussian-German dictionary: in 2 volumes] / ulozhyy Yevheniy Zhelekhovskiy i Sofron Nedil'skiy. Lviv : z druk. t-va im. Shevchenka, 1886. T. 1. 608 s.; 1886. T. 2. 528 s. [in Ukrainian].
- N. – Ukrainski prykazky, pryslivya i take inshe [Ukrainian Sayings, Proverbs and the Like] / Uklav M. Nomys / Uporiad., prymit. ta vstupna st. M.M. Paziaka. Kyiv: Lybid, 1993. («Literaturni pamiatky Ukrainy»). 768 s. [in Ukrainian].
- FSUM – Frazelohichnyi slovnyk ukraïnskoi movy: u 2 kn. [Phraseological dictionary of the Ukrainian language: in 2 books] / [redkol.: L.S. Palamarchuk (holova) ta in.]. Kyiv: Naukova dumka, 1993. Kn. 1. 528 s.; S. 529–980 [in Ukrainian].

References

1. Belei O. (2014) Status ukraïnskykh sakronimiv ta pryntsyipy yikh klasyfikatsii [Status of Ukrainian sacral names and principles of their classification]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vyp. 19. S. 12–16 [in Ukrainian].
2. Bocharova I.V. (1999) Leksyko-semantychni ta hramatychni parametry nazv relihiinykh sviat u suchasniï ukraïnskii movi: avtoref. ... dys. kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 «Ukraïnska mova» [Lexical-semantic and grammatical parameters of the names of religious holidays in the Modern Ukrainian language: author's ref. ... Dis. Cand. philol. Science: special. 10.02.01 – Ukrainian Language]. Kyiv. 17 s. [in Ukrainian].
3. Yermolenko S.S. (2017) Osoblyvosti realizatsii heortonomiv u konteksti narodnokalendarnykh prysliviv (hramatychnyi i mifolohichnyi aspekty) [Specific features of realization of church holiday names in the context of folk calendar proverbs (grammatical and mythological aspects)]. *Movoznavstvo*. № 2. S. 3–13 [in Ukrainian].
4. Lesiv M. (1989) Vlasni nazvy sviatykh u poezii T. Shevchenka [Names of saints in the poetry of Taras Shevchenko]. *Varshavski ukraïnoznavchi zoshyty*. T. 1. Warszawa. S. 7–15 [in Ukrainian].
5. Lesiv M. (2000) Nazvy velykykh khrystyianskykh praznykiv v ukraïnskii movi ta v khrystyianskii tradytsiïni kulturi [Names of great Christian holidays in the Ukrainian language and in the Christian traditional culture] *Khrystyianstvo i ukraïnska mova*. Lviv. S. 50 – 57 [in Ukrainian].
6. Mysko I.R. (2013) Sakralni leksemy u tvorchosti Yurii Klana (na prykladi funktsionuvannia ahionimiv) [Sacral lexemes in literary works of Yuri Klen (as exemplified by the use of hagionyms)]. *Linhvistyka: zb. nauk. pr.* № 1. S. 130–140 [in Ukrainian].
7. Myronchuk O.Ya. (2009a) Vidobrazhennia nazv chyniv sviatosti v «Slovnyku ukraïnskoi movy» v 11 tomakh [Representation of saint's titles in the «Dictionary of the Ukrainian language» in 11 volumes]. *Leksykohrafichnyi biuleten*. Kyiv. Vyp. 18. S. 158–168 [in Ukrainian].
8. Myronchuk O.Ya. (2014) Nazvy chyniv sviatosti v istorii relihiinoho stylu ukraïnskoi movy [Names of acts of holiness in the history of religious style of the Ukrainian Language]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukraïnska mova Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
9. Myronchuk O.Ya. (2009b) Chyn sviatosti v strukturii ahionimiv [The saint's title in the structure of

hagionyms] *Ukrainska terminolohiia i suchasnist*: zb. nauk. pr. K.: KNEU. Vyp. 8. S. 221–226 [in Ukrainian].

10. Redkva Ya. (2010) Ahionimy v istorychnii oikonimii Lvivskoi ta Halytskoi zemel Ruskoho voievodstva [Hagionyms in the historical oikonymikon of the Lviv and Galicia lands of the Ruthenian voivodeship] *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*. Vyp. 509–511. Slovianska filolohiia. S. 289–297 [in Ukrainian].

11. Stepanenko M.I. (2020) Ahionim Maty Bozha v poetychnomu dyskursi Tarasa Shevchenka [Hagionym *Maty Bozha* in the poetic discourse of Taras Shevchenko] *Ukrainska mova*. № 2. S. 3–12 [in Ukrainian].

12. Tymoshyk H. (2016) Naimenuvannia anheliv u mikrotekstakh «Halytsko-ruskykh narodnykh prypovidok» Ivana Franka [Names of angels in the microtexts of Ivan Franko's «Galician-Ruthenian folk proverbs»]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*: zb. nauk. prats / vidp. red. I.V. Sabadosh. Uzhhorod. Vyp. 21: *Arealohiia i onomastyka*. C. 263–267 [in Ukrainian].

13. Torchynskiy M. (2008) Struktura onimnogo prostoru ukrainskoi movy [The structure of the onomastic space of the Ukrainian language]. Khmelnytskyi: Avist. 548 s. [in Ukrainian].

14. Tsyperdiuk O.D. (2016) Relihiina proprialna leksyka v hutsulskykh hovirkakh (na materialy pratsi «Hutsulski svity. Leksykon») [Religious proper names in Hutsul dialects (as represented in «Hutsul worlds. Lexicon»)]. *Prykarpatskyi visnyk NTSh*. Slovo. № 2. S. 84–93 [in Ukrainian].

HAGIONYMS AND THEIR DERIVATIVES IN THE LANGUAGE WORLD MODEL OF THE UKRAINIANS IN THE 19TH CENTURY (as Evidenced in the Matviy Nomys Collection «Ukrainian Sayings, Proverbs and the Like»)

Abstract. The article is devoted to the analysis of hagionyms (names of Christian saints) and their derivatives, attested in the Matvii Nomys collection «Ukrainian Sayings, Proverbs and the Like» (1864). So far, these paroemiological items have not yet been the subject of research in Ukrainian linguistics, whereas such study is relevant for reconstruction of the conceptual and language world model of Ukrainians in the 19th century, in particular an important fragment of this picture relating to spiritual life.

It was found that the structure of the these units can be binominal and monomial. Compound units consist of the saint's title and first name (*святий Петро*) or the first name and differentiating apposition, mostly an informal name (*Петро Верига*). Far more numerous are first names of saints, some of which has vernacular variants.

In Nomys's collection hagionyms are often found in saint's feast day names, which were important chronological markers for Ukrainians in the 19th century. Ukrainians associated church holiday dates with prognostic signs that were the result of observations on changes in nature; also, paroemias with such hagionyms often contained farming and household advice, a description of the peasant on the basis of his farming practices in the period from holiday to holiday etc. Some folk feast names consist of the saint's first name preceded by the adjective denoting a season or temperature feature (*Весняний Микола, Теплий Олекса*).

Also, the author has found that most frequent are the names of St. Peter and St. George (the great martyr George the Victorious), as well as the names of the Saint Peter holiday (*петрівський / петрівній / Петрів день*) and of the fast *Петрівка*. Since St. George was venerated two times a year, humorous expressions with the meaning 'never' were coined: *на Юрія / Юра, як рак свисне і на маленького Юрія*.

Paroemias show that the Ukrainians disapproved of those who indulged in excessive celebration, using the latter as an excuse for not working, and this attitude led to the emergence of colorful occasionalisms derived from hagionyms (*савити, варварити, амбросити*).

Paroemias, which hagionyms and their derivatives are a perfect example of folk art, since the latter items could be the cause of rhyming and syntactic parallelism within the paroemia structure.

Keywords: Hagionyms, church holiday names, onomastic space, the language world model, Ukrainian paroemias, the 19th century vernacular.

© Гнатюк Л., 2021 р.

Лідія Гнатюк – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна; lidahnatjuk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-8318-3900>

Lidia Hnatiuk – Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language and Applied Linguistics Department, the Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine; lidahnatjuk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-8318-3900>

ВПЛИВ РЕЛІГІЙНОГО ЧИННИКА НА ВИБІР ІМЕНІ В СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛЯКІВ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'37/27

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).189–195

Голотова І. Вплив релігійного чинника на вибір імені в середовищі українських поляків на початку ХХІ століття; кількість бібліографічних джерел – 7, мова українська.

Анотація. У статті окреслено основні тенденції залежності вибору імені від релігійного чинника в середовищі польської етнопонаціональної спільноти м. Хмельницького наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття; виокремлено найбільш частотні чоловічі та жіночі імена. **Актуальність дослідження** зумовлена необхідністю дослідження іменника представників меншинних етнічних спільнот в Україні та зіставлення тенденцій сучасних найменувань з позалінгвальними чинниками, зокрема поверненням до релігійних традицій під час вибору імені новонародженим, етнічною належністю та актуалізацією рідкісних, забутих, непопулярних імен в іменнику новонароджених у сучасному українському суспільстві. Упродовж останніх років спостерігаємо схильність до вибору незвичних, застарілих та екзотичних імен. Джерелами таких екзотичних імен нерідко стають релігійні календарі, що містять багатий репертуар рідкісних імен, які вийшли з ужитку кілька десятиліть тому й знову стають частотними на початку ХХІ століття. Дослідження впливу релігії на вибір імені представників польської етнопонаціональної спільноти м. Хмельницького допоможе виявити основні закономірності процесів асиміляції, адаптації поляків до реалій українського суспільства та конструювання національної ідентичності в умовах тривалого перебування в лінгвокультурному просторі іншої нації. **Метою дослідження** є простежити вплив релігійного чинника на вибір імені у середовищі українських поляків кінця ХХ – початку ХХІ ст. **Об'єктом** дослідження є імена новонароджених польської етнопонаціональної спільноти м. Хмельницького, зафіксовані у книгах хрещення дітей 1991–2019 рр., **предметом** – специфіка впливу релігійного чинника на формування іменника українських поляків. До **основних завдань дослідження** зараховуємо: з'ясування специфіки вияву релігійного чинника у процесі присвоєння імені в середовищі українських поляків новітнього періоду; виокремлення найбільш частотних чоловічих та жіночих імен, наданих за святцями у середовищі польської етнопонаціональної спільноти м. Хмельницького. **Результати роботи** можуть бути застосовані під час антропонімічних та соціолінгвістичних студій, присвячених вивченню актуальних тенденцій формування системи сучасного українського іменника та особливостей найменувань в середовищі етнопонаціональних спільнот України.

Ключові слова: релігійний чинник, антропонімічна мода, вибір імені, римо-католицькі імена, православні імена, національно марковані імена, польська етнопонаціональна спільнота.

Постановка наукової проблеми. Упродовж існування людства процес ім'янаречення був тісно пов'язаний із релігійними віруваннями, оскільки надання імені розуміли як сакральне, містичне дійство, що знаменувало перехід дитини з одного світу в інший та утверджувало появу нового члена родини й суспільства. Одним із основних інструментів утвердження християнства було викорінення язичницьких та запровадження канонічних імен, внаслідок чого з іменника слов'янських народів зникли майже всі питомі імена, на зміну яким прийшли християнські імена грецького й латинського походження. Процес утвердження християнських імен на українських землях розпочинається в XI–XII ст. й триває упродовж наступних століть, коли християнство поступово набуває масового характеру. П.П. Чучка вважає, що «найзапопадливішим ворогом поганських імен на східнослов'янських землях виявилася православна церква. (...) Масове видалення з офіційного (а згодом і побутового) вжитку кількох тисяч язичницьких імен давніх слов'ян і запровадження на їх місце кількох сотень імен візантійсько-християнського календаря є чи не єдиною перемогою православної церкви в її діяльності на Русі» [Чучка, 1983, с. 180]. Релігійні інституції відігравали основну роль у процесах іменування новонароджених до 1917 р., коли рестра-

цію новонароджених почали здійснювати цивільні інституції, внаслідок чого процес ім'янаречення поступово набув світського характеру. Незважаючи на це, в Україні збереглася традиція хрещення дітей, що у свідомості людей відіграє майже таку ж роль, як і процес світської реєстрації новонароджених. Починаючи з 1991 р., внаслідок відновлення незалежності Української держави, в новітньому українському суспільстві істотно послабився вплив радянської комуністичної ідеології із запереченням релігії. А тому в сучасному українському соціумі спостерігаємо повернення до релігійних традицій та поступове відновлення масового характеру релігії та її вплив на процеси найменування в різних соціальних та національних середовищах, що й визначає **актуальність нашого дослідження**.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вплив релігії на процес називання раніше ставав об'єктом наукового вивчення Л. Луньо, С. Пахомової, І. Шолі, Т. Буги, Л. Белея та ін.. Леся Луньо розглядала релігійний чинник у межах дисертаційного дослідження «Соціальна природа імені людини» [Луньо 2013], в якому імена львів'ян ХІХ – початку ХХ ст. було досліджено з погляду їхнього функціонування в суспільстві. Релігія є важливим регулятором суспільних відносин у будь-якому соціумі. Відповідно, релігійний чинник є необхідним складником аналізу

системи особових імен у соціолінгвістичному аспекті. Дослідниця намагалася з'ясувати роль релігійного чинника у процесі називання та відображення в системі особових імен різних видів суспільних відносин, зокрема, й ставлення до релігії. Світлана Пахомова вивчала проблему впливу релігії на систему іменування у контексті антропонімних формул та з'ясувала вплив церкви на процеси утвердження й кодифікації антропонімних формул у слов'янських мовах [Пахомова, 2012, с. 158]. І. Шоля розглядала вплив релігійного чинника на вибір імені ужгородців XIX – початку XX ст. та виявила основні закономірності співвідношення вибору імені та конфесійної належності батьків, які обирають ім'я [Шоля 2020, с. 235]. Тетяна Буга досліджувала вплив релігії на зміну динаміки особових імен мешканців Центральної Донеччини шляхом зіставлення питомої ваги кожного імені з датами вшанування окремих святих за православним календарем по місяцях [Буга 2010]. Любомир Белей розглядає систему українських імен, поділяючи їх на дохристиянські, християнські та імена новітньої доби. Дослідник аналізує основні тенденції формування системи українських імен кожного історичного періоду у їх тісному зв'язку з релігійними віруваннями та виокремлює релігію як найбільш вагомий чинник формування українського іменника та трансформацій системи особових імен у різні історичні епохи. Дослідник вивчає взаємозв'язок між утвердженням релігії у суспільстві та побутуванням окремих традицій вибору особових імен [Белей 2011].

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є простежити вплив релігійного чинника на вибір імені у середовищі українських поляків кінця XX – початку XXI ст. **Матеріалом дослідження** стали записи у книгах хрещення дітей 1991–2019 р. н. однієї з римо-католицьких парафій м. Хмельницького. **Об'єктом дослідження** є імена новонароджених польської етнопольської спільноти м. Хмельницького кінця XX – початку XXI ст., **предметом** – специфіка впливу релігійного чинника на формування іменника українських поляків. До **основних завдань дослідження** зараховуємо: проаналізувати записи в книгах хрещення дітей польської етнопольської спільноти м. Хмельницького з погляду релігійного чинника; з'ясувати специфіку вияву релігійного чинника у процесі присвоєння імені в середовищі українських поляків новітнього періоду; виокремити найбільш частотні чоловічі та жіночі імена, надані за святами у середовищі українських поляків; визначити особливості ролі релігійного чинника у творенні подвійних імен поляків м. Хмельницького.

Методи та методика дослідження. Послугуючись **методами соціолінгвістичної реконструкції та кількісно-статистичних підрахунків**, ми спробували з'ясувати залежність вибору імені від релігійного чинника шляхом зіставлення дати народження дітей з датами вшанування святих за римо-католицькими та православними святами. Послугуючись традиційною методикою десятирічних зрізів Ніконова-Бондалетова [Бондалетов 1983, с. 45–48], ми

виокремили 3 десятирічних зрізи: 1991 – 2000 рр., 2001–2010 рр. та 2011–2019 рр., на кожному з яких підраховували кількість новонароджених, названих за святами та обчислили питому вагу кожного окремого імені, наданого за святами. На основі цього було сформовано частотний десяток чоловічих та жіночих імен, що їх найчастіше обирають за святами, на кожному десятирічному зрізі. Крім того, було здійснено окремі аналізи частотності імен, обраних за святами, упродовж кожного місяця календарного року. Було обчислено відсоткове співвідношення питомої ваги кожного окремого імені, обраного за святами, з розрахунку відношення кількості новонароджених, названих певним ім'ям упродовж кожного місяця, до загальної кількості новонароджених цього місяця. У такий спосіб було виокремлено найбільш частотні чоловічі та жіночі імена кожного місяця року, залежно від дат вшанування католицьких та православних святих.

Виклад основного матеріалу. До початку XX ст. релігійний чинник був основним у виборі імені, оскільки побутувала практика називати дітей за святами, на честь святого, у день вшанування якого народилася дитина. За словами Л. Белей, «оскільки християнські імена чужомовні за своїм походженням, їх первісне значення було для українців неясне. Цей фактор, очевидно спричинявся до добровільної відмови батьків вибирати християнське ім'я дитини, значення якого вони так і не розуміли. Вибір імені дитини почали доручати церкві, точніше, на українських землях поширилася традиція узалежнювати вибір імені дитини з датою її народження, тобто давати дитині ім'я того святого, якого церква вшановує у день народження дитини» [Белей 2011, с. 60].

На сучасному етапі вибір імені цілком залежить від волі батьків. Однак, традиція надавати імена новонародженим за святами залишається доволі поширеною в українському суспільстві, зокрема й у середовищі польської етнопольської спільноти. За нашими підрахунками, відсоток новонароджених, названих за святами, становить приблизно третину новонароджених і складає від 9,7% до 40,3%. Також помічаємо тенденцію обирати імена за святами хлопчикам частіше, ніж дівчаткам. Зокрема, 1991 р. частка хлопчиків, названих за святами, складає 27,7%, тоді як дівчаток – усього 10%; 1993: хлопчиків – 29,1%, а дівчаток – 19,7%; 1999: хлопчиків – 40,6%, а дівчаток – лише 6,4%, 2005: хлопчиків – 23,5%, дівчаток – 12%; 2006: 30% і 15,1% відповідно; 2009: 35,9% і 14,8%; 2013: 34,3% і 5,3%. Виняток становлять 1997-й, коли відсоткове співвідношення хлопчиків і дівчаток, названих за святами, збігається і становить 19,1%, а також 1996, 2000, 2003, 2007, 2015, 2016 та 2019 роки, коли частка дівчаток переважає частку хлопчиків. Зокрема, 1996 р. частка дівчаток, названих за святами, становить 30,6%, а хлопчиків – 22%; 2000 р.: 30,3% і 22,7% відповідно; 2007: хлопчиків 25%, дівчаток 43,2%; 20015 р.: хлопчиків 18,9%, дівчаток – 31,6% та 2019 р.: 6,7% та 12,5%. Припускаємо, що це пов'язано насамперед із демографічним чинником, зокрема, кількістю народжених хлопчиків та дівчаток упродовж кожного

окремого року. За нашими спостереженнями, у ті роки, коли кількість новонароджених хлопчиків була більшою за кількість дівчаток, частка хлопчиків, названих за святцями, також зростала. І навпаки, у ті роки, де кількість новонароджених дівчаток переважала кількість хлопчиків, зростала частка названих за святцями дівчаток. Припускаємо, що на це може вплинути також частотність уживання конкретних імен упродовж певного часового проміжку. Наприклад, із 1991 по 1995 р. до трійки частотних належали чоловічі імена *Олександр, Павло* та *Андрій*, що доволі часто представлені у церковному календарі. Тоді як серед жіночих імен у цей період домінували імена *Олена, Ірина* та *Юлія*, які менш представлені у святцях, що й зумовило зростання частки чоловічих і зменшення частки жіночих імен, наданих за святцями у ці роки. Крім того, упродовж усього аналізованого періоду (1991–2019 рр.) спостерігаємо тенденцію до частішого називання за святцями хлопчиків, а не дівчаток. На наш погляд, це зумовлено тим, що чоловічі імена кількісно переважають як у римо-католицьких, так і у православних святцях та є більш різноманітними за своїм складом, аніж жіночі імена.

Утвердження християнства латинського обряду в Польщі починаючи з XIV ст., посприяло появи численних імен латинського походження в іменнику тамтешнього населення. Маючи тривалу історію взаємодії з українським народом, польська етнонаціональна спільнота поступово зазнала процесів асиміляції, що виявляється насамперед у виборі імені новонародженим. В аналізованій період в іменнику представників польської етнонаціональної спільноти м. Хмельницького переважають імена грецького походження, що є традиційними для українців. З-поміж імен, обраних за святцями упродовж 1991–2000 рр., частотний десяток чоловічих імен становлять такі імена: *Андрій, Олександр, Дмитро, Павло, Максим, Владислав, Денис, Богдан, Іван, Роман, Антон*. Упродовж 2001–2010 рр. у частотному десятку чоловічих імен, наданих за святцями, представлені такі імена: *Максим, Андрій, Іван, Олександр, Павло, Дмитро, Денис, Ілля, Артем, Роман, Данило, Костянтин*. В останній аналізованій період, з 2011 по 2019 рр. частотний десяток чоловічих імен за святцями мав такий вигляд: *Іван, Ян, Олександр, Дмитро, Михайло, Матвій, Ілля, Павло, Марк, Кирило, Тимофій, Мар'ян*. Як бачимо, імена першого та другого зрізів майже ідентичні, з різницею частоти уживання. На обох цих зрізах (1991–2000 та 2001–2010 рр.) представлені імена *Андрій, Олександр, Дмитро, Павло, Максим, Денис, Іван та Роман*. Специфічними для першого зрізу є імена *Владислав, Богдан* та *Антон*. Щодо першого, у 1991–1995 рр. його надавали не лише за вільним вибором, а й за католицькими святцями, тоді як після 1995 року це ім'я стало настільки популярним, що його почали надавати винятково за вільним вибором, без урахування святців. Натомість імена *Богдан* та *Антон*, що були популярними в 90х не лише за святцями, а й за вільним вибором, поступово втрачають свою актуальність і стають нечастотними. Попри те, що другий аналізований зріз (2000–2010 рр.) за своїм складом істотно не відрізняється від попереднього,

у ньому з'являються такі нові імена: *Ілля, Артем, Данило, Костянтин*. Третій зріз за своїм якісним складом найбільше відрізняється від двох попередніх. Зокрема, очолюють частотний десяток чоловічих імен, наданих за святцями періоду 2011–2019 рр. імена *Іван* та його польський еквівалент *Ян*. Із попередніх двох зрізів у третьому представлені імена *Олександр, Дмитро, Павло* та *Ілля*. Імена *Олександр, Дмитро, Павло* та *Іван* є наскрізними й представлені в усіх трьох зрізах. Ім'я *Андрій*, представлене у двох попередніх зрізах, втратило свою популярність і не увійшло до десятки частотних за святцями. Щодо імені *Максим*, то його популярність, навпаки, зросла настільки, що його перестали надавати по святцях, лише за вільним вибором. Новими для третього зрізу стали імена *Михайло, Матвій, Марк, Кирило, Тимофій, Мар'ян*, популярність яких, зокрема й за святцями, істотно зросла впродовж останніх десяти років.

За римо-католицькими святцями, пам'ять Святого Владислава вшановують у травні та вересні. Як видно з аналізованого матеріалу, саме у травні та вересні зростає частотність імені *Владислав*, обраного за святцями. Упродовж 1991 – 2000 рр. ім'ям *Владислав* було названо 7,3% хлопчиків, народжених у травні та 11,5% хлопчиків, народжених у вересні. За період 2001–2010 рр. питома вага імені *Владислав*, наданого народженим у травні, становить 8,3%, а впродовж 2011–2019 рр. ім'я *Владислав* отримало 5,5% хлопчиків, народжених у травні. Ім'я *Максим* обирають не лише за католицькими, а й за православними святцями, тому це ім'я потрапляє до розряду частотних майже кожного місяця календарного року. Упродовж 1991–2000 рр. ім'я *Максим* за святцями найчастіше надавали новонародженим у лютому, березні, травні, серпні, вересні та листопаді. Питома вага імені *Максим* на цьому зрізі становить 5,5% у лютому, 3,8% у березні, 3,2% у травні, 3% у серпні, 3,8% у вересні, 2% у жовтні, 6,7% у листопаді. На другому аналізованому зрізі, 2001–2010 рр. ім'я *Максим* також займає чільні позиції. Найвищу частотність цього імені спостерігаємо у травні (25%), квітні (7,1%) та листопаді (15,8%). Високою є питома вага цього імені також у березні (6%), серпні (6%) та жовтні (5,9%). На останньому аналізованому зрізі ім'я *Максим* не обирають за святцями, лише за вільним вибором.

Ім'я *Андрій* обирають на честь вшанування Святого апостола Андрія Первозваного, дата вшанування якого за православним календарем 13 грудня, а за римо-католицьким – 30 листопада. Тому збільшення кількості новонароджених, названих цим іменем у листопаді-грудні, є закономірним. Крім того, ім'я *Андрій* за римо-католицькими святцями також обирають у травні та червні на честь вшанування святого римо-католицької церкви Андрія Борболі. У період із 1991 по 2000 рр. ім'ям *Андрій* було названо 27% хлопчиків, народжених у грудні та 6,7% хлопчиків, народжених у листопаді, 6,3% у травні та 6,6% у червні. Крім того, ім'я *Андрій* за святцями одержало 3,8% народжених у березні, 5,5% у липні та 4,6% у серпні. Упродовж 2001–2010 рр. ім'я *Андрій* за святцями одержало 10,5% народжених у грудні та 15,8%

народжених у листопаді. Також цим ім'ям було названо 6,25% народжених у вересні, 4,2% у травні та 3,7% в липні. На останньому аналізованому зрізі, 2011–2019 рр. ім'я *Андрій* за святцями обрали для 6,7% хлопчиків, народжених у грудні.

Ім'я *Дмитро* за римо-католицькими та православними святцями найчастіше одержують новонароджені в жовтні та листопаді, а також у лютому. На зрізі 1991–2000 рр. питома вага імені *Дмитро*, наданого новонародженим у листопаді, становить 16,6%, у жовтні 9,8%, у лютому 5,5%. Поодинокі випадки надання імені *Дмитро* за католицькими й православними святцями на цьому зрізі фіксуємо в березні, квітні, травні та червні. Упродовж 2001–2010 рр. ім'я *Дмитро* за святцями було надано 6,25% новонароджених у вересні, 5,9% у жовтні та 4,2% у лютому. На зрізі 2011–2019 рр. це ім'я одержало 11,1% новонароджених у листопаді та 4,2% у червні.

Ім'я *Павло* на честь Святого апостола Павла надають у травні, червні та в жовтні за римо-католицькими та в липні за православними святцями. Зокрема, на зрізі 1991–2000 рр. питома вага імені *Павло*, наданого новонародженим у травні, становить 4,8%, у червні 6,6%, у жовтні 3,9%, у липні 3,6%, у квітні 2,3%, у січні 2,1%, у серпні 1,5%. На другому аналізованому зрізі, з 2001 по 2010 рр., ім'я *Павло* за святцями одержало 7,4% новонароджених у липні та 6,5% у червні, 3,6% у квітні та 3,1% у вересні. Упродовж 2011–2019 рр. цим ім'ям було названо 4,3% новонароджених у липні та 4,2% у червні.

Ім'я *Олександр* надають за православними святцями, його з різною частотністю надають новонародженим кожного місяця. Зокрема, упродовж 1991–2000 рр. високу частотність ім'я *Олександр* мало в червні (10%), листопаді (6,7%), квітні (4,7%), січні (4,3%), жовтні (3,9%) та березні (3,8%). Упродовж 2001–2010 рр. ім'ям *Олександр* за святцями було названо 6% новонароджених у березні та стільки ж у серпні, а також 3,7% у липні, 3,2% в червні та 2,9% у жовтні. У період 2011–2019 рр. ім'я *Олександр* одержали 5,5% новонароджених у листопаді, 5% у квітні, 4,3% в липні та 4,2% в червні.

Ім'я *Іван* традиційно належить до одного з найбільш частотних імен, обраних як за католицькими, так і за православними святцями. Зокрема, упродовж 1991–2000 рр. питома вага імені *Іван* становила 2,7% у грудні, 2% у жовтні, 1,6% у травні та 1,5% у серпні. У період 2001–2010 рр. ім'ям *Іван* було названо 8,3% новонароджених у лютому, 6,25% у вересні, 5,3% в листопаді та стільки ж у грудні, 3,6% у квітні. На третьому аналізованому зрізі ім'я *Іван* очолює частотний десяток імен, обраних за святцями. Його питома вага становить 11,1% у лютому, 6,7% у грудні, 5,5% в листопаді та 4,3% в липні.

Національно марковане ім'я *Ян* потрапляє до частотного десятка лише на третьому зрізі, 2011–2019 рр. На цьому зрізі його одержали 11,1% народжених у лютому, 6,7% народжених у грудні, 4,5% у вересні, 4,3% в липні, 4,2% в серпні. На другому аналізованому зрізі, 2001–2010 рр., ім'я *Ян* по святцях було надано 5,3% новонароджених у грудні, 3,7% новонароджених у липні та 3% новонародже-

них у серпні. На першому зрізі, 1991–2000 рр., ім'я *Ян* не є частотним, його питома вага становить 2,7% у грудні та 1,9% у вересні.

До частотного десятка жіночих імен, наданих за святцями упродовж 1991–2000 рр., увійшли такі імена: *Марія*, *Анастасія*, *Анна*, *Юлія*, *Катерина*, *Олена*, *Вікторія*, *Наталія*, *Тетяна*, *Іванна*. У період з 2001 по 2010 рр. дівчаток за святцями найчастіше називали такими іменами: *Марія*, *Анастасія*, *Анна*, *Яна*, *Софія*, *Вероніка*, *Вікторія*, *Юлія*, *Каріна*, *Єлизавета*, *Варвара*, *Олександра*. Упродовж останніх аналізованих років (2011–2019 рр.) помічаємо надзвичайне різноманіття жіночих імен, наданих за святцями, значна частина яких, однак, не стала частотними. На цьому зрізі виокремлюємо лише 5 найбільш частотних імен: *Марія*, *Анна*, *Ірина*, *Ангеліна*, *Віра*. За своїм кількісним складом перший та другий зрізи є надзвичайно близькими один до одного. Спільними іменами для цих двох зрізів (1991–2000 рр. та 2001–2010 рр.) є *Марія*, *Анастасія*, *Анна*, *Юлія* та *Вікторія*. Цікавим є той факт, що імена православної традиції *Катерина* та *Іванна*, що є частотними на першому зрізі, у другому зрізі поступилися популярністю за святцями своїм католицьким еквівалентам – *Каріна* та *Яна*. Імена *Олена*, *Наталія* і *Тетяна*, частотні у першому зрізі, поступово втрачають свою популярність, зокрема, й за святцями. Новими для другого зрізу стали імена *Софія*, *Вероніка*, *Єлизавета*, *Варвара*, *Олександра*. До третього зрізу з двох попередніх потрапляють лише імена *Марія* та *Анна*, що продовжують очолювати частотний десяток імен, наданих за святцями. Імена *Анастасія*, *Юлія* та *Вікторія* перестають обирати за святцями й обирають лише за вільним вибором, без урахування релігійного чинника. Імена *Ірина* та *Ангеліна*, популярні у 90х та 2000х, втрачають актуальність за вільним вибором і потрапляють у розряд частотних лише за святцями. Ім'я *Віра* не надають за вільним вибором, лише за святцями. Для частотного десятка жіночих імен, обраних за святцями, наскрізними й одночасно найбільш частотними на усіх трьох зрізах є імена *Марія* та *Анна*. Ім'я *Марія* належить до найбільш розповсюджених жіночих імен серед святих католицької церкви, тому не дивно, що серед жіночих імен, обраних за святцями, українські поляки найчастіше обирають ім'я *Марія*. Упродовж першого аналізованого зрізу, 1991–2000 рр. його питома вага найвища в серпні (8,9%), вересні (8,3%), липні (4,8%) та травні (4,2%). Ім'я *Марія* на цьому зрізі здобуло 3% дівчаток, народжених у грудні, 2,4% у березні та 2% в лютому. На другому зрізі, 2001–2010 рр., частка дівчаток, названих іменем *Марія*, є найвищою в серпні (8,3%), грудні (6,25%) та червні (6,25%). Ім'я *Марія* здобуло 4,5% дівчаток, народжених у січні, лютому та квітні. Високою є частка названих цим іменем дівчаток, народжених у вересні (4,8%) та в листопаді (4,3%). Нечастотним є ім'я *Марія* серед народжених у травні (3,3%), березні (3,2%) та липні (2,9%). Найбільшу питому вагу ім'я *Марія*, надане за святцями, має на третьому зрізі, 2011–2019 рр. Найчастіше його обирали для дівчаток, народжених у грудні (15,4%), серпні (12,5%), вересні (11,1%) та

травні (9%), жовтні (9%) та лютому (8,3%). Трохи меншу питому вагу це ім'я має в червні (5,9%), липні (5,5%), та січні (5%).

Ім'я *Анна/Ганна*, що також очолює частотний десяток жіночих імен, наданих за святцями, упродовж 1991–2000 рр. одержало 8,3% дівчаток, народжених у вересні, 7% у жовтні, 6% у грудні та 3,2% в липні. Нечасто це ім'я присвоюють народженим у листопаді (2,2%) та в серпні (1,8%). У період з 2001 по 2010 рр. ім'ям *Анна/Ганна* за святцями було названо 12,5% дівчаток, народжених у грудні, 9% у січні та 7,1% у лютому. На третьому аналізованому зрізі, 2011–2019 рр., ім'я *Анна* найчастіше обирають новонародженим у вересні (11,1%) та червні (5,5%).

Ім'я *Юлія* упродовж 1991–2000 рр. найчастіше обирали для народжених у вересні та липні. Частка дівчаток, народжених у вересні та названих іменем *Юлія*, становить 6,25%. Католицька церква вшановує пам'ять Святої Юлії у липні, тому частка названих цим іменем у липні становить 4,8%. Ім'я *Юлія* за святцями на цьому зрізі обирали впродовж майже кожного місяця року, зокрема: у грудні (3%), січні (2,7%), березні (2,4%), квітні (2%) та жовтні (2,3%). На зрізі 2001–2010 рр. ім'я *Юлія* одержало 5% народжених у жовтні, 3,1% у грудні та 2,9% у липні. У період 2011–2019 рр. ім'я *Юлія* не обирали за святцями.

Ім'я *Анастасія* обирають як за римо-католицькими, так і за православними святцями. У період з 1991 по 2000 р. ним було названо 6% народжених у грудні, 5,8% народжених у січні, 4,4% у червні, по 4,2% у лютому та у квітні. На зрізі 2001–2010 рр. ім'я *Анастасія* мало найвищу питому вагу серед народжених у липні (11,8%) та у серпні (8,3%). Також його одержало по 4,5% народжених у січні та лютому, менше – у травні (3,3%). На останньому зрізі, 2011–2019 рр., ім'я *Анастасія* не обирали за святцями.

Ім'я *Катерина* поляки м. Хмельницького частіше обирають за католицькими, ніж за православними святцями. За римо-католицьким календарем, пам'ять Святої Катерини Сієнської, Вчительки Церкви, Покровительки Європи вшановують 29 квітня. Відповідно, ім'я *Катерина* у 1991–2000 рр. одержало 10,4% народжених у квітні та 6% народжених у грудні, 2,7% у січні та 2,2% у листопаді, за православними святцями. Ім'я *Катаріна* на цьому зрізі одержало 2% дівчаток, народжених у квітні. На зрізі 2001–2010 рр. ім'я *Катерина* поступається імені *Каріна*, яке було надано 6,7% народжених на початку травня та 4,3% народжених наприкінці листопада. Упродовж 2011–2019 рр. ім'я *Катерина* одержало 5,9% народжених наприкінці березня.

Ім'я *Вікторія* надають не лише за релігійними святцями, а й на честь державного свята – Дня Перемоги у II Світовій війні (9 травня). У 1991–2000 рр. питома вага імені *Вікторія* серед народжених у травні становить 8,7%. Це ім'я за святцями також надають народженим у грудні (6%) та березні, на честь Святого Віктора (2,4%). У 2001–2010 рр. ім'я *Вікторія* одержало 6,7% народжених у травні, а в період 2011–2019 рр. – 7,7% народжених у грудні.

Ім'я *Тетяна*, представлене на першому (1991–2000) та другому (2001–2010) зрізах, поляки м. Хмель-

ницького надають головню за православними святцями: у січні (10,8%), грудні (3%) та лютому (2%). Ім'я *Іванна/Яна* за святцями надають новонародженим у липні та вересні. У 1991–2000 рр. ім'я *Іванна* одержало 6,5% народжених у липні та 2% народжених у вересні, *Яна* – 4,7% народжених у жовтні та 2% у вересні. У 2001–2010 рр. ім'ям *Яна* було названо 9,5% народжених у жовтні, 5,9% народжених у липні, 4,5% у січні, 3,2% у березні та 3,1% у грудні. На третьому аналізованому зрізі ці імена не представлені. Ім'я *Олена* найчастіше обирають народженим у березні за римо-католицькими та у червні за православними святцями. У 1991–2000 рр. ім'я *Олена* було надано 7,3% народжених у березні, 4,2% народжених наприкінці лютого та 4,3% народжених в кінці травня. На зрізі 2001–2010 рр. ім'я *Олена* одержало 6,25% народжених у червні. На останньому зрізі ім'я не представлено. Ім'я *Наталія* обирають народженим у липні за римо-католицькими та у вересні за православними святцями. На зрізі 1991–2000 рр. було надано 4,8% народжених у липні, 1,8% у серпні, 2% у вересні та 2,3% в жовтні. На двох інших зрізах ім'я не представлено.

Ім'я *Вероніка* обирають народженим у лютому за римо-католицькими та у жовтні за православними святцями. Упродовж 1991–2000 рр. ім'ям *Вероніка* було названо 7% народжених у жовтні. У період 2001–2010 рр. це ім'я одержало 10,7% народжених у лютому та 10% народжених у жовтні. У 2011–2019 рр. 8,3% у лютому та 4,5% у жовтні. Ім'я *Єлизавета* за римо-католицькими святцями обирають народженим у листопаді. У 1991–2000 рр. цим ім'ям було названо 6,5%, у 2001–2010 рр. – 8,7%, у 2011–2019 рр. – 7,7% народжених у листопаді. Ім'я *Варвара*, представлене на 2-му та 3-му зрізах, надають за православними святцями народженим у грудні та в січні. У 2001–2010 рр. це ім'я одержало 6,25% народжених у грудні, у 2011–2019 рр. – 5% народжених у січні. Ім'я *Ангеліна*, частотне на 3-му зрізі, надають за римо-католицькими святцями у січні (15%) та березні (3,2%). Ім'я *Ірина* на зрізі 1991–2000 рр. за святцями одержало 2,2% у травні та 1,8% у серпні, у 2001–2010 рр. ім'я *Ірина* не обирають за святцями, упродовж 2011–2019 рр. це ім'я 4,5% народжених у жовтні. Національно марковане ім'я *Ірена*, представлене на третьому зрізі, одержало 5,9% народжених у червні. Імена *Софія*, *Надія* та *Віра*, представлені на 2-му та 3-му зрізах, обирають на православними святцями народженим у вересні та жовтні. Зокрема, у 2001–2010 рр. ім'я *Софія* одержало 14,3% народжених у вересні та 5% народжених у жовтні, ім'я *Надія* – 5% народжених у жовтні. Упродовж 2011–2019 рр. ім'я *Віра* було надано 11,1% народжених у вересні.

За римо-католицькими святцями найчастіше обирають національно марковані імена, що особливо характерно для 90-х рр. XX ст. Зокрема, упродовж усього аналізованого періоду було зафіксовано такі національно марковані чоловічі імена, обрані за святцями: *Ян*, *Людвіг*, *Владислав*, *Марек*, *Адріан*, *Станіслав*, *Марк*, *Мар'ян*. З-поміж національно маркованих жіночих імен, обраних за святцями, фіксуємо такі: *Маріанна*, *Яна*, *Ірена*, *Марта*, *Божена*, *Гелена*, *Яніна*, *Юліана*.

Обираючи ім'я новонародженому, українські поляки керуються не лише римо-католицькими, а й православними святцями, що також вважаємо виявом асиміляційних процесів, зумовлених екстралінгвальними чинниками, насамперед змішаними родинами, де батьки є представниками різних конфесій, а також загальну інтеграцію поляків в українське суспільство, що виявляється в обізнаності поляків із найважливішими святами та днями вшанування святих православного обряду. Є й суто лінгвістичний чинник, що зумовлює вибір імені поляків за православними святцями: антропонімійна мода в Україні істотно відрізняється від моди в Польщі, популярними стають імена, традиційні для православного обряду, відповідно, прагнучи обрати дитині ім'я, яке б відповідало загальному антропонімному контексту, поляки м. Хмельницького часто вдаються до вибору імен, традиційних для православного обряду, наявних у православних і відсутних у католицьких святцях. Прикладами можуть слугувати імена *Матвій* і *Давид*, популярність яких істотно зросла упродовж останніх років в Україні. Закономірним є той факт, що, відповідно до загальної тенденції в суспільстві, ці імена стають більш частотними і в середовищі українських поляків, незважаючи на те, що не є традиційними для католицького обряду.

Серед імен, які обирають за святцями, чимало рідкісних, незвичних імен. Це пояснюємо тим, що упродовж останніх років в Україні активізувалася тенденція до вибору екзотичних, рідкісних, незвичайних імен, джерелом яких доволі часто стають канонічні тексти з іменами святих. Бажання обрати рідкісне, незвичайне ім'я спонукає поляків м. Хмельницького до вживання національно маркованих імен або заміни традиційних українських імен їхніми польськими й латинськими відповідниками, як, наприклад: *Адріан* замість *Андрій*, *Ян*, *Яна* замість *Іван*, *Іванна*; *Міхаель* замість *Михайло*, *Даніель* замість *Данило*. Виявом цієї тенденції є також називання новонароджених незвичними канонічними іменами. Зокрема, серед чоловічих імен: *Стефан*, *Рафаїл* (2008); *Авраам* (2009); *Авдії* (2017) та *Йосиф* (2018). До найбільш незвичних жіночих імен, обраних за святцями, зараховуємо імена: *Антонія* (2006), *Емілія*, *Стефанія* (2010), *Агата* (2015).

Найбільш яскраво релігійний чинник представлений у конструюванні подвійних імен, в яких одне ім'я є світським і належить до вільного вибору батьків, а інше – релігійним, що найчастіше обирають за святцями. На думку С.М. Пахомової, «у середині XVI ст. в Польщі виникає новий звичай надавати новонародженому два імені. Ця мода з'являється спочатку серед шляхти. Найімовірніше, це віяння прийшло від німців, у яких звичай надавати дитині під час хрещення двох імен фіксуємо з XIII ст. Поступово мода надавати дитині при хрещенні два імені поширюється серед інтелігентних родин та міщан. (...) Вже у XVIII ст. це стає звичайним явищем навіть серед сільського населення» [Пахомова, 2012, с. 98]. Як свідчить аналізований матеріал, у середовищі поляків м. Хмельницького така тенденція була найбільш розповсюдженою

в 90-х рр. XX ст. Серед чоловічих імен найчастіше компонентами подвійного імені, наданими по святцях, ставали імена: *Павло* в іменах *Вадим-Павло* (1995); *Денис-Павло* (1996); *Павло-Максим* (2008); *Давид-Павло* (2009); *Іван* в іменах *Олексій-Іван* (1996); *Віталій-Іван* (1998); *Владислав-Іван* (2004); *Іван-Арсеній* (2008) та *Андрій* в іменах *Денис-Андрій* (1995); *Андрій-Володимир* (1997); *Мирослав-Андрій* (2008). Рідше представлені *Олександр* в іменах *Владислав-Олександр* (1995); *Артур-Олександр* (1996); *Петро* в іменах *Євген-Петро* (1994); *Вадим-Петро* (1995); *Антон*, *Антоній*: *Сергій-Антоній* (1991); *Руслан-Антон* (1995); *Тадей* в іменах *Владислав-Тадей* (2006); *Арсеній-Тадей* (2014). До мало представлених подвійних імен зараховуємо: *Кирило-Золтан* (1994); *Артур-Ян*, *Марк-Гассан* (1995); *Володимир-Христу* (2007); *Устим-Ілля*, *Орест-Войцех* (2015), *Любомір-Ієнатій*, *Ростислав-Микола* (2017).

3-поміж компонентів жіночих подвійних імен, наданих за святцями, переважає ім'я *Марія*, зафіксоване в таких компонентних утвореннях: *Марина-Марія*, *Інна-Марія*, *Тереса-Марія* (1995); *Аліна-Марія*, *Віталіна-Марія* (1996); *Даяна-Марія*, *Вікторія-Марія*, *Каріна-Марія* (1997); *Марія-Наталія* (2000); *Анна-Марія* (2007, 2015); *Дарія-Марія*, *Марі-Анжелія* (2008); *Алла-Марія* (2012); *Марія-Феліція* (2015); *Марія-Луція* (2017), *Ніколь-Марія* (2019). Частотними також є імена з компонентом *Анна* / *Ганна*: *Аліна-Анна* (1996); *Вікторія-Ганна* (1998); *Юлія-Анна* (2000); *Олена*: *Анастасія-Олена*, *Олена-Ірина* (1996) та *Варвара*: *Каріна-Варвара* (2002); *Анастасія-Варвара* (2004). До одиничних утворень належать імена з компонентами *Іоанна*, *Яна*: *Тетяна-Іоанна* (1995); *Яна-Ірина* (1994); *Вікторія*: *Олена-Вікторія* (1996); *Єлизавета*: *Юлія-Єлизавета* (1998) та *Агнеса*: *Вероніка-Агнеса* (1997).

Висновки. Отже, релігійний чинник продовжує відігравати істотну роль у формуванні іменника українських поляків кінця XX – початку XXI ст. Упродовж досліджуваного періоду імена за святцями одержало близько третини новонароджених. Частка хлопчиків, названих за святцями, переважає частку дівчаток, що зумовлене більшим репертуаром чоловічих імен у канонічних текстах. Під час вибору імен новонародженому у середовищі українських поляків послуговуються також православними святцями, що зумовлене головно асиміляційними процесами. Найбільш частотними чоловічими іменами, наданими за святцями, в середовищі українських поляків є імена *Андрій*, *Олександр* та *Максим*. Найбільш частотними жіночими іменами, наданими за святцями, є *Марія* та *Анна*. У середовищі українських поляків у процесі ім'янаречення новонароджених релігійний чинник гармонійно поєднується з вільним вибором батьків у численних подвійних іменах, одне з яких є світським, а інше – релігійним, які батьки конструюють довільно. Вплив релігійного чинника на вибір імені віддзеркалює важливі трансформації у новітньому українському суспільстві та їхнє відображення у процесах вибору та присвоєння імені новонародженому, у чому вбачаємо перспективу подальших досліджень.

Література

1. Белей Л.О. Ім'я дитини в українській родині. Харків: Фоліо, 2011. 283 с.
2. Бондалетов В.Д. Русская ономастика. Москва: Просвещение, 1983. 224 с.
3. Буга Т.В. Динаміка особових імен Центральної Донеччини (кінець XIX – початок XX ст.): дисертація на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Донецьк, 2010. 220 с.
4. Луньо Л. Є. Соціальна природа імені людини (на матеріалі метричних книг латинською, українською та польською мовами, XIX – перша половина XX ст.): дисертація на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 – загальне мовознавство. Київ, 2013. 223 с.
5. Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 344 с.
6. Чучка П.П. Історія власних назв. Розвиток імен і прізвищ. *Історія української мови. Лексика і фразеологія*. Київ: Наукова думка, 1983. С. 592–622.
7. Шоля І.С. Вплив екстралінгвальних чинників на вибір особових імен ужгородців у XX ст. *Русин*. 2020. № 60. С. 227–239.

References

1. Belei L.O. (2011) Imya dytyny v ukrainskiy rodyni [The name of a child in Ukrainian family]. Kharkiv: Folio, 283 s. [in Ukrainian].
2. Bondaletov V.D. (1983) Russkaya onomastika [Russian onomastics]. Moskva: Prosveshchenie, 224 s. [in Russian].
3. Buha T.V. (2010) Dynamika osobovykh imen Tsentralnoi Donechchyny (kinecz XIX – pochatok XX st.) [Dynamics of personal names of the Central Donetsk region (the late 19th–the early 21st centuries)]. PhD Candidate Thesis: 10.02.01. Donetsk, 220 s. [in Ukrainian].
4. Lunio L.Ye. (2013) Socialna pryroda imeni lyudyny (na materialy metrychnykh knygh latynskoyu, ukrainskoyu ta polskoyu movamy, XIX – persha polovyna XX st.) [The social nature of a person's name (on the material of metric books in Latin, Ukrainian and Polish, 19th– first half of 20th century)]. PhD Candidate Thesis: 10.02.15. Kyiv, 223 s. [in Ukrainian].
5. Pakhomova S.M. (2012) Evolyuciya antroponimnykh formul u slovyanskykh movakh [The evolution of anthroponymic formulas in Slavic languages]. Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 344 s. [in Ukrainian].
6. Chuchka P.P. (1983) Istoriya vlasnykh nazv. Rozvytok imen i pryzvyshch. *Istoriya ukrayinskoyi movy. Leksyka i frazeologiya* [The history of proper names. The development of names and surnames. *The history of Ukrainian language. Lexicon and phraseology*]. Kyiv: Naukova dumka. S. 592–622 [in Ukrainian].
7. Sholia I.S. (2020) Vplyv extralingvalnykh chynnykiv na vybir osobovykh imen uzhhorodtsiv u XX st. [The effect of extralingual factors on the choice of personal names in Uzhhorod in 19th century]. *Rusyn*. № 60. S. 227–239 [in Ukrainian].

THE EFFECT OF RELIGIOUS IDENTITY ON THE NAME CHOICE OF ETHNIC POLES LIVING IN UKRAINE IN THE EARLY 21ST CENTURY

Abstract. The paper outlines the main tendencies of correlation between the name choice and religious identity of ethnic Poles of Khmelnytsky in the late 20th–early 21st centuries. The most frequent male and female names are characterized. **The relevance of the study** is caused by the retrieval of religious traditions in the process of name choice and actualization of rare, forgotten and unpopular names in the system of personal names in contemporary Ukrainian society. In recent years, there is a tendency to choose rare, old and exotic names for children in anthroponymic trends of Ukraine. The church calendars contain many rare and exotic names, which have been phased out several decades ago, and have become frequent again in the early 21st century. The research on the effects of religion on personal name choice of the representatives of Polish ethnic community of Khmelnytsky will help to identify the main regularities of assimilation and adaptation process and constructing of the national identity of ethnic Poles in Ukrainian linguo-cultural space. **The aim of the research** is to explore the effect of religious identity on the name choice of ethnic Poles living in Ukraine in the early 21st century. **The research object** is personal names of newborns of Polish ethnic community of Khmelnytsky in 1991–2019 years. **The research subject** is the specificity of the effect of religious identity on the system of personal names creation of ethnic Poles in Ukraine. **The main objectives** of the study are: exploring the specificity of the effect of religious identity on the personal name choice of Polish ethnic community in contemporary Ukrainian society; determining the most frequent male and female names, chosen by church calendars in Polish ethnic community of Khmelnytsky. **The results of the study** can be applied in further anthroponymic and sociolinguistic research of current trends in the personal name choice in ethnic communities of Ukraine.

Keywords: religious identity; anthroponymic trends; personal name choice; Catholic names; Orthodox names; national marked names; Polish ethnic community.

© Голотова І., 2021р.

Ірина Голотова – аспірант, молодший науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Київ, Україна; io.holotova@inmo.org.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6721-1991>

Iryna Holotova – PhD student, junior researcher of O.O. Potebnia Institute of Linguistics, the Ukrainian National Academy of Sciences, Kyiv, Ukraine; io.holotova@inmo.org.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6721-1991>